EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

Lei 16

C. LÉVI-STRAUSS

TROPICE TRISTE

C. LEVI-STRAUSS

TROPICE TRISTE

Clubul cărții digitale 2022

PREFAȚĂ ȘI NOTE DE
ION VLĂDUȚIU, doctor în istorie

COPERTA DE
HARRY GUTTMAN

CLAUDE LÉVI-STRAUSS

TROPICE TRISTE

ÎN ROMÂNEȘTE DE
EUGEN SCHILERU • IRINA PÎSLARU-LUKACSIK

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
BUCUREȘTI, 1968

CLAUDE LÉVI-STRAUSS

TRISTES TROPIQUES

PLON
PARIS 1956

PREFAȚA

Personalitate marcantă în domeniul ştiinţelor antropologice şi etnologice, mereu prezentă în viaţa ştiinţifică şi culturală a Franţei contemporane, prezent prin ideile şi lucrările elaborate nu numai în atenţia specialiştilor din domeniul său sau din disciplinele înrudite, ci şi în general a oamenilor de ştiinţă din ştiinţele sociale, autorul, Claude Lévi-Strauss, este astăzi binecunoscut atît în afara hotarelor ţării sale, cît şi în cadrul disciplinei pe care o slujeşte — etnologia. Lucrările şi studiile publicate, îndeosebi cele în care a aplicat metoda structuralistă în studiul anumitor probleme de etnologie, formează obiectul unor analize şi dispute ştiinţifice, deseori aprig controversate, a numeroşi cercetători din diferitele discipline ale ştiinţelor sociale.

Larga circulaţie a ideilor lui Claude Lévi-Strauss se datoreşte în bună măsură şi cărţii de faţă pe care o supunem atenţiei cititorului nostru, carte ce face parte dintre primele sale lucrări originale de mai mare amploare şi în care, neadresîndu-se numai unui cerc restrîns de specialişti, autorul îşi expune puncte de vedere într-un limbaj accesibil unui public mai larg.

În prezent, profesor la Collège de France, director al Laboratorului de Antropologie socială (Laboratoire d'Anthropologie Sociale) ce aparţine de Collège de France şi École Pratique des Hautes Études, Claude Lévi-Strauss, azi în vîrstă de 60 de ani (născut în anul 1908 la Cevennes, în Franţa), a desfăşurat de-a lungul anilor o prodigioasă activitate în domeniul etnologiei.

Studiile superioare şi le-a făcut la Paris, specializîndu-se în filozofie. După terminarea lor, timp de doi ani predă această materie la licee din provincie. În anul 1934 au loc evenimente ce produc schimbări importante în viaţa lui Claude Lévi-Strauss şi care au semnificaţii hotărîtoare pentru activitatea sa ştiinţifică ulterioară :

Clubul cărții digitale 2022

i se propune să ocupe un post de profesor la catedra de sociologie din oraşul brazilian São Paulo. Acceptînd, el pleacă acolo în anul 1935.

Aici, în Brazilia, începe de fapt cariera de etnograf şi etnolog a lui Claude Lévi-Strauss, anume în timpul misiunilor de cercetare ştiinţifică pe care le întreprinde în interiorul acestei ţări la cîteva populaţii băştinaşe aflate pe treapta de dezvoltare a comunei primitive. Obţinînd, în primele sale contacte cu băştinaşii sud-americani, rezultate deosebit de interesante, tînărul etnolog este remarcat de etnologi, savanţi de mare prestigiu — Alfred Métraux, H. Lowie — şi bucurîndu-se de aprecierea lor este sprijinit în mod eficient pentru a organiza alte misiuni de cercetare la populaţii primitive de pe teritoriul brazilian. Pînă în anul 1939 el efectuează cercetări etnografice de teren în regiunea braziliană Mato Grosso, cunoscută prin dificultăţile pe care le întîmpină cei ce încearcă să pătrundă acolo, şi în Amazonia Meridională, unde studiază triburile kaingang, caduveo, bororo, paressi, nambikwara, mundé, tupi-kawahib. Unele dintre aceste populaţii, de pildă mundé, sînt consemnate în literatura etnografică de specialitate pentru prima oară de către Claude Lévi-Strauss.

Reîntors în Franţa în anul 1939, în scurtă vreme e mobilizat şi numai cu multă greutate reuşeşte apoi să plece în Statele Unite ale Americii. Cîteva episoade ale acestei plecări precipitate şi pline de peripeţii sînt povestite mai pe larg şi în această carte. Ajuns la New York, el îşi desfăşoară activitatea în învăţămînt şi în acelaşi timp aici îşi elaborează primele studii de antropologie. Mediul în care se afla în acea vreme are o puternică influenţă asupra sa : aici el se afla în strîns contact cu mulţi savanţi de renume : etnologi, antropologi, lingvişti, adică într-un mediu de intensă cercetare ştiinţifică.

După război el devine ataşat cultural al ambasadei franceze însă nu peste multă vreme, în 1947, renunţă la acest post pentru a se dedica în întregime cercetării ştiinţifice. La început lucrează la Musée de l'Homme din Paris, iar apoi la École Pratique des Hautes Études ; din anul 1959 Claude Lévi-Strauss este numit profesor titular al catedrei de antropologie socială la Collège de France.

Rezultatele de cercetare ştiinţifică ale lui Claude Lévi-Strauss s-au impus atenţiei opiniei ştiinţifice de specialitate, în primul rînd datorită aplicării metodei de analiză structurală la studiul problemelor de etnologie. Lui i se datoreşte, în mare măsură, introducerea metodei de analiză structurală în antropologie (prin acest din urmă termen în uz în ţările de limbă engleză înţelegîndu-se aproximativ ceea ce se defineşte prin termenul de etnologie, cu specificarea că diviziunea a fost extinsă, după scopul de cercetare propus, la antropologie socială şi culturală). Autorului acestei cărţi îi aparţin cîteva lucrări în care analiza structuralistă a fenomenelor etnografice ocupă un loc important. Lucrările sale mai importante sînt : *La Vie familiale et sociale des Indiens Nambikwara* (1948), *Les structures élémentaires de la parenté* (1949), *Race et histoire* (1952), *Tristes Tropiques* (1955), *Anthropologie structurale* (1958), *Le Totémisme d'aujourd'hui* (1962), *La Pensée sauvage* (1962), volumele *„Mithologiques"* din care au apărut pînă în prezent două : *Le Cru et le Cuit* (1964) şi *Du miel aux cendres* (1966), iar cel de-al treilea se află în curs de elaborare.

Claude Lévi-Strauss se numără printre structuraliştii de seamă din zilele noastre. Structuralismul constituie astăzi unul dintre curentele care se află în centrul atenţiei a numeroşi oameni de ştiinţă din diferite domenii ale ştiinţelor sociale. Nu intenţionăm să înfăţişăm în această prefaţă discuţiile ample ce se poartă azi pe marginea structuralismului, ci să atragem doar atenţia cititorului asupra unor probleme de bază legate de structuralism pentru a înţelege mai exact locul lucrării de faţă în activitatea ştiinţifică a autorului, care, în cercetările sale, a aplicat analiza structuralistă cu rezultate pozitive.

Se poate spune că într-o anumită măsură structuralismul a devenit o „modă". Încercările reprezentanţilor diferitelor discipline de a aplica *metoda* structuralistă în analiza fenomenelor contemporane sînt numeroase, iar tematica abordată e foarte variată. Cercetarea interdisciplinară a realităţii sociale contemporane, care cunoaşte în zilele noastre o deosebită amploare, înlesneşte extinderea într-un domeniu ştiinţific învecinat a metodelor de analiză ştiinţifică a faptelor folosite de o altă disciplină înrudită. Metoda structuralistă, care a dat rezultate foarte interesante în lingvistică şi semiologie, a cunoscut, în ultimele decenii, o largă aplicabilitate şi în alte domenii ale ştiinţei. Un rol important în aplicarea ei în analiza unor fenomene folclorice şi etnografice revine lui Vladimir Propp, Claude Lévi-Strauss, precum şi unor etnologi care în prezent desfăşoară o bogată activitate în această direcţie, cum sînt Jean Pouillon, Maurice Godelier ş.a.

În prezent se continuă cu pasiune disputele cu privire la conţinutul ce trebuie dat termenului „structură". Ce se poate înţelege

prin „structură" ? Este ea doar o abstracţie, un model stabilit de cercetător în vederea analizării unor fenomene sau are ea valoare obiectivă ? Părerile structuraliştilor oscilează între aceste puncte de vedere. Mulţi dintre ei nu împărtăşesc punctul de vedere mai realist, conform căruia structura poate servi ca o schemă de lucru care să ajute la aprofundarea fenomenelor numai dacă structura e căutată în însăşi realitatea studiată. Claude Lévi-Strauss referindu-se la raportul dintre formă şi conţinut consideră că „*forma* se defineşte prin opoziţie cu o materie care îi este străină ; dar *structura* nu are un conţinut distinct ; ea *este conţinutul însuşi*, înţeles într-o organizare logică concepută *ca proprietate a realului* (sublinierea noastră — *I.V.*)" (Claude Lévi-Strauss, *La Structure et la Forme*, în „Cahier de S.E.A.", 1960, p. 3).

Latura pozitivă în esenţa ei a structuralismului, pe care autorul acestei lucrări o scoate din plin în evidenţă în scrierile sale, este aprofundarea cu această metodă de analiză a studierii raporturilor dintre elementele întregului, explicarea raporturilor cauzale între „structuri", definirea sistemului acestor raporturi, degajarea structurii subiacente a fiecărei instituţii şi obicei. Structuralismul a dat rezultate fructuoase şi în cercetarea unor probleme de etnologie. Prin metoda structuralistă s-au descoperit relaţii noi, raporturi cauzale, care sînt insesizabile dacă cercetarea se face numai cu ajutorul metodelor obişnuite de analiză a fenomenelor etnografice. Asemenea rezultate a obţinut Claude Lévi-Strauss în studierea relaţiilor de înrudire şi în studiul mitologiei populaţiilor primitive. Într-o recentă notă consacrată semnificativ temei a fi sau a nu fi structuralist, relevîndu-se aportul autorului la teoria miturilor, se sublinia că „şi Lévi-Strauss, explicînd miturile, a reuşit să descopere noi tipuri de înrudire, de raporturi cauzale, de „structuri" ale gîndirii primitive, care dovedesc aspecte fundamentale comune, în pofida distanţelor enorme la care se găsesc unele faţă de altele" (Ileana Mărculescu, *A fi sau a nu fi structuralist*, în „Lupta de clasă", seria a V-a, anul XLVII, mai 1967, pp. 102—103).

Reprezintă oare structuralismul o nouă ideologie sau trebuie considerat numai o metodă de analiză ? Părerile cu privire la această chestiune sînt împărţite. Există tendinţa de a înfăţişa structuralismul ca o veritabilă filozofie, pe care unii încearcă, fără succes, să o opună marxismului. Alţii atribuie structuralismului doar atributul de metodă. C. Lévi-Strauss consideră structuralismul drept o *metodă* de analiză, care în cazul etnologiei poate fi aplicată în studierea diferitelor probleme : „Cercetările de structură nu revendică un domeniu propriu printre faptele societăţii ; ele constituie mai curînd *o metodă* (sublinierea noastră. — *I. V.*) susceptibilă de a fi aplicată la diverse probleme etnologice, iar ele se înrudesc cu formele de analiză structurală în uz în domenii diferite". (Claude Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale*, Plon, 1958, p. 306).

În ceea ce priveşte aprecierea pe plan filozofic a metodei şi rezultatelor obţinute în etnologie, în particular în cercetarea miturilor, el consideră că nu sînt încă acumulate îndeajuns de multe analize. În ultimul său volum consacrat mitologiei el preciza că „în Franţa cît şi în străinătate, metoda urmată şi rezultatele anunţate în primul volum au suscitat multe discuţii. Se pare că nu a sosit încă momentul pentru a răspunde. Decît să lăsăm discuţia să ia un contur filozofic, care ar face-o repede sterilă, mai curînd noi preferăm să ne urmăm sarcina şi să îmbogăţim dosarul. Adversarii şi apărătorii vor dispune de mai multe piese de convingere. Cînd întreprinderea se va apropia de sfîrşitul său şi noi vom fi produs toate mărturiile noastre, cînd vom etala toate dovezile noastre, procesul se va putea pleda" (Claude Lévi-Strauss, *Mithologiques. Du miel aux centres*, Plon, 1966, p. 7).

Rezultatele şi metoda cercetărilor sale, ca şi ale altor structuralişti, pot fi, fără îndoială, şi trebuie apreciate şi interpretate în cadrul filozofiei cunoaşterii, ele dînd prilej de reflecţii şi consideraţii filozofice şi servind interpretărilor de această natură.

Fără a ignora aportul adus ştiinţei de structuralism, privit sub toate laturile şi aspectele sale, atît a celor pozitive, cît şi a limitelor sale, structuralismul nu poate fi considerat, pentru etnologie, decît ca o metodă de analiză. Structuralismul nu suplineşte şi nici nu poate înlocui analiza marxistă a fenomenelor. Limitele îi ies cu putere în evidenţă atunci cînd metoda structuralistă este aplicată la cercetarea istorică, la studiul evoluţiei fenomenelor. Analiza structuralistă nu poate atinge profunzimea dialecticii evoluţiei fenomenelor contemporane în accepţia concepţiei materialismului dialectic şi istoric.

Cercetările structuraliste ale lui Claude Lévi-Strauss au adus contribuţii noi în etnologie, iar în analiza structuralistă aplicată găsim şi unele interpretări materialiste a fenomenelor studiate. Claude Lévi-Strauss nu este marxist. Aceasta rezultă cu limpezime — fără a ne mai referi şi la alte lucrări şi studii ale sale — chiar şi din

poziția sa nemarxistă în cele cîteva probleme pe care le abordează în lucrarea de față cînd se referă la înțelegerea de către marxism a comportamentului uman, cînd pune pe același plan critica marxistă și critica budistă sau face aprecieri asupra dezvoltării societății, a luptei de clasă.

Lucrările lui Marx au avut însă, după cum remarcă Lévi-Strauss și în lucrarea de față și după cum mărturisește și în alte prilejuri, influențe asupra evoluției gîndirii sale. Cu privire la această chestiune, Claude Lévi-Strauss preciza că lectura cărților lui Marx în tinerețea sa „...a fost un fel de revelație și, firește, am rămas sub această influență. Probabil acest fapt este mai mult decît un simplu incident în evoluția mea individuală. Este o clarificare critică a unor probleme de viață socială sau gîndire intelectuală". *(O polemică răsunătoare*, în „Secolul 20", 1967, nr. 5, p. 76). Ceva mai departe, cu același prilej, Claude Lévi-Strauss preciza că „firește, nu sînt un marxist în accepția obișnuită a cuvîntului. Concepția mea despre viață este diferită, dar lipsită în orice caz de orice fel de misticism" *(ibidem*, p. 78). Concepția filozofică a lui Claude Lévi-Strauss este cea durkheimiană, el însuși declarîndu-se adept al gîndirii durkheimiene a cărei caracteristică o constituie interpretarea vieții sociale în spiritul idealismului obiectiv.

Tristes Tropiques, una dintre primele lucrări de mai mare amploare ale autorului, conține și unele vederi structuraliste izvorîte din concepția generală a autorului, fără a fi fost însă concepută ca o lucrare de analiză structuralistă cum sînt, spre pildă *Les structures élémentaires de la parenté* sau *Mythologiques, Le Cru et le Cuit* și *Du miel aux cendres. Tropicele triste* poate fi situată cu deplin temei în cadrul lucrărilor de călătorii. Materialele etnografice culese în aceste călătorii de autor i-au slujit mai apoi într-o mare măsură analizei structuraliste a anumitor probleme etnologice.

Ideea de a-și depăna amintiri, de a descrie impresiile din călătoriile pe care le-a întreprins în cele peste două decenii de cînd practica, la vremea cînd scrisese cartea, în 1954—1955, meseria de etnograf se pare că nu i-a surîs de loc autorului și că nu i-a fost ușor să înceapă a le așterne pe hîrtie. Poate de aceea nici nu avem de-a face cu o descriere de călătorie în sensul obișnuit al acestui gen de lucrări ; aceasta ar putea fi una din pricinile pentru care este greu de definit într-un singur cuvînt caracterul acestei cărți : carte de călătorie, memorii, note etnografice, note sociologice sau

reflecții pe marginea unor probleme. Privind mai atent conținutul însuși al acestei lucrări se poate spune mai degrabă că ea însumează toate aspectele menționate mai sus. *Tropice triste* trebuie privită, într-un anumit sens, și ca o lucrare cu caracter autobiografic. Ea conține numeroase referiri despre tinerețea sa, despre preocupările sale, se scot în evidență influențele avute asupra evoluției gîndirii sale ; multă atenție acordă și procesului său de formare ca etnograf ; Claude Lévi-Strauss nu se sfiește să dezvăluie și aspecte negative ale societății sale ; el critică cu asprime deficiențele învățămîntului filozofic din acea vreme care „exersa inteligența, dar seca spiritul" (p. 42). Cartea oferă prilejul de a cunoaște nu numai exploratorul, savantul, ci și omul. El împărtășește multe din momentele sale de intimitate, de reflecții personale, de gîndire originală. El descrie totodată, cu pasiune și talent, greutățile unor misiuni de cercetare etnografică, momente hotărîtoare din lupta cu necunoscutul, dar în același timp îi aparțin și descrieri ale naturii de un remarcabil talent literar.

În partea de început a cărții, ea însăși o relatare de călătorie, Claude Lévi-Strauss se pronunță cu hotărîre împotriva superficialității povestirilor de călătorie, ține în acest sens o adevărată pledoarie care din cînd în cînd capătă accente foarte polemice, chiar dure, de rechizitoriu, la adresa călătorilor contemporani. Uneori se fac divagații și considerații de un caracter cu totul general, foarte discutabile, care nu întotdeauna în contextul cărții și-ar avea locul. Toate se împletesc însă cu amintiri ce preced, coincid sau succed efectuării călătoriilor sale în Brazilia în cel de-al treilea deceniu al secolului nostru.

De fapt, pledoaria autorului pare că izvorăște, pe de o parte, din dorința subiectivă de a preveni pe cititor asupra „pericolelor" pe care le implică „înghițirea" oricăror povestiri de călătorii, pe de altă parte, însă ea izvorăște dintr-o profundă și nuanțată analiză a posibilităților contemporane, raportate la cele din evul mediu, de a mai descoperi noi colectivități omenești, care să nu fi venit într-un contact prea strîns cu alte societăți, să nu fi fost supuse unor influențe culturale sau etnice prea puternice. Este evident că dacă călătorul din epoca noastră face eforturi deosebit de mari pentru a descoperi vestigii ale unor realități dispărute, cel din evul mediu, căruia îi scăpa de multe ori aproape totul, le privea cu nepăsare sau mînie, cu sarcasm sau chiar desgust, atenția fiindu-i îndreptată spre realizarea altor obiective.

Aceasta fiind starea de lucruri, necesită a fi reţinută părerea autorului conform căreia în profesiunea de etnograf aventura nu-şi are locul. În general, cititorul este înclinat să vadă doar partea romantică a unei călătorii, peripeţiile ieşite din comun. În fond, situaţiile cele mai neaşteptate cărora trebuie să le facă faţă etnograful, mai ales atunci cînd efectuează cercetarea la populaţii primitive care nu au contact permanent cu lumea civilizată, întîmplări comice sau uneori tragice, sînt atît de obişnuite acestei profesiuni, pe cît de obişnuite sînt pentru alţii cititul, plimbarea etc. Aceasta însă nu înseamnă că în zilele noastre descoperirile de populaţii cu totul sau aproape necunoscute s-ar înfăptui uşor. De aceea cu greu s-ar putea accepta ideea, acreditată de autor, că astăzi exploratorii nu fug decît după nişte imagini în culori pe care mai apoi urmează să le prezinte la conferinţe în faţa publicului. Se prea poate ca unii ziarişti să procedeze încă în felul consemnat de autor ; ei însă nu fac explorări. Exploratorii propriuzişi sînt foarte puţini la număr şi fireşte că atunci cînd anumiţi oameni şi-au concentrat eforturile în acţiuni de investigaţie a puţinelor pete albe rămase necunoscute încă pe glob, aportul lor la descoperirea şi cunoaşterea de noi populaţii, de noi aspecte de viaţă şi cultură, nu poate fi ignorat sau minimalizat. Este de reţinut însă şi faptul că sînt îndeajuns de rare cazurile cînd exploratorul este în acelaşi timp şi om de ştiinţă şi că aceste noţiuni nu pot fi considerate identice.

Să vedem, aşadar, ce aduce nou această lucrare, laturile sale pozitive, aportul ei. Valoarea lucrării supuse atenţiei cititorului nostru constă în primul rînd în contribuţia originală a autorului la cunoaşterea trecutului, culturii, modului de viaţă al unor populaţii aflate pe treapta de dezvoltare istorică a comunei primitive, puţin cunoscute în literatura de specialitate şi cu atît mai puţin unui public mai larg. Regiunile Mato Grosso şi Amazonia Meridională unde şi-a întreprins Claude Lévi-Strauss cercetările fac parte dintre zonele cele mai greu accesibile ale Braziliei. Cercetările sale au îmbogăţit esenţial cunoştinţele ştiinţifice despre o seamă de triburi din această parte a continentului sud-american, cu deosebire despre kaingang, caduveo, nambikwara, tupi-kawahib.

Valoroasă este, în al doilea rînd, încercarea de a da o sinteză asupra vieţii şi culturii populaţiilor care trăiesc, pe diferite continente, la tropice. Ca termeni de comparaţie ia zonele cele mai

dens populate ale regiunii tropicale de pe continentul asiatic şi zonele cu populaţia cea mai rară de pe continentul american.

Tratarea cîtorva probleme majore ale istoriei populaţiilor băştinaşe de pe întreg continentul american constituie, în al treilea rînd, o altă contribuţie valoroasă adusă de autor în paginile acestei cărţi. Analizînd problemele privind obîrşia ameroindienilor Claude Lévi-Strauss subliniază unitatea istorică a societăţilor băştinaşe din cele două Americi. Abordînd problema populării continentului american, autorul insistă în mod deosebit asupra profunzimii problemelor privind etnogeneza populaţiilor băştinaşe. El acordă o mare importanţă legăturilor existente între cultura triburilor primitive din Indonezia, America şi regiunea scandinavă, insistînd asupra însemnătăţii acestor regiuni pentru istoria precolumbiană a Americii. Privind lucrurile în acest cadru general Claude Lévi-Strauss evidenţiază, cu temeinică îndreptăţire, complexul de greutăţi ce se ridică în faţa cercetătorului ce studiază probleme de acest fel în America tropicală. Cum şi cînd au ajuns aici populaţiile băştinaşe actuale, cum a evoluat cultura lor, ce mişcări şi deplasări demografice au avut loc şi în ce direcţii, este mult mai greu de stabilit, deoarece din cauza condiţiilor geografice locale în zona tropicală a Americii de Sud urmele arheologice nu s-au putut păstra. În această situaţie datele etnografice şi lingvistice au o însemnătate cu totul deosebită şi pentru elucidarea unor probleme mai generale din istoria ameroindienilor. Privite lucrurile şi prin această prismă se poate sublinia odată mai mult însemnătatea cercetărilor înfăţişate de autor în această carte.

Cartea *Tropice triste* este elaborată pe baza datelor rezultate din cercetările ştiinţifice întreprinse de autor, a observaţiilor cu caracter etnografic şi sociologic făcute cu prilejul unor călătorii efectuate în diferite ţări din zona tropicală. Ca urmare, înfăţişarea veridică a realităţii constituie ea însăşi un inedit.

Autorul consemnează fapte, descrie lucruri văzute, întîmplări trăite, care în numeroase cazuri, deşi nu în toate, sînt ele însele grăitoare pentru a caracteriza anumite aspecte din viaţa şi cultura unor populaţii. Chiar şi din expunerea faptelor ca atare se degajează cu prisosinţă ceea ce autorul vrea să sugereze prin titlul lucrării, anume că tropicele sînt triste, triste prin realitatea existentă acolo. În ţările tropicale cea mai mare parte a populaţiei trăieşte într-o mizerie cumplită. Situaţiile concrete pe care le prezintă autorul în

lucrare sînt zguduitoare ; ele denunţă cu putere exploatarea crîncenă a maselor muncitoare de către colonialişti. S-ar putea spune că autorul înfăţişează un tablou sumbru al mizeriei umane în zona tropicală a diferitelor continente, cu deosebire a celui asiatic şi american.

Puternic impresionat de ceea ce a văzut la tropice, autorul se revoltă de starea de neagră mizerie în care trăiesc aceste populaţii, de samavolniciile unor măsuri îndreptate împotriva maselor. Prins însă în limitele gîndirii şi ale raporturilor societăţii capitaliste din care face parte, autorul reţine doar unele momente din viaţa şi cultura unor popoare, unele atitudini psihologice ; referindu-se spre pildă la situaţia din ţările continentului asiatic, el reţine doar o anume atitudine defetistă a populaţiei locale pe care nu încearcă să o examineze prin prisma situaţiei de clasă a societăţilor respective, prin prisma mişcărilor de eliberare naţională din această parte a lumii. În acest fel şi ideile umanitariste expuse în lucrare se contrazic cu altele, cuprinse în consideraţiile pe care le face pe marginea contactului avut cu societăţile acestui continent.

Autorul reduce în aceste cazuri raporturile de la individ la individ şi nu le priveşte de la clasă la clasă în cadrul societăţii care generează fenomene sociale de felul celor la care se referă, el nu se revoltă împotriva clasei care exploatează, ci împotriva individului cu care vine nemijlocit în contact. Prins în limitele ideologiei burgheze, autorul nu vede ieşiri din starea existentă a lucrurilor. Mai mult, îl sperie procesul demografic de creştere a populaţiei globului, iar soluţiile la care se referă pentru înlăturarea suprapopulării nu sînt altceva decît soluţii malthusianiste. Deşi îl sesizează, autorul nu arată unde duce procesul de proletarizare a populaţiilor din ţările tropicale, nu pomeneşte de existenţa luptei de clasă şi de mişcarea de eliberare colonială puternică şi în ţările din zona tropicală a globului. De altfel, aprecierile generale pe care le face şi cu privire la dezvoltarea ţărilor africane nu mai corespund întru totul situaţiei actuale. Or, nici în cazul celor mai generalizatoare lucrări de sinteză nu se poate să nu fie prezentată diferenţiat situaţia dintre diferitele ţări, iar în interiorul lor situaţia dintre diferitele clase.

Lucrarea de faţă cuprinde, de asemenea, şi alte probleme care sub raport filozofic sînt interpretate de autor într-un spirit idealist. Prin această prismă sînt examinate problemele referitoare la cultură şi civilizaţie, la umanism global şi concret, la sensul noţiunii de libertate, la conţinutul concepţiei de spaţiu, la calitatea umană, la proprietate, la tradiţie, la funcţia războaielor, la rolul şi conţinutul religiilor, la teoria cunoaşterii, asupra cărora atragem atenţia cititorului nostru.

Cartea eruditului etnolog francez Claude Lévi-Strauss, dincolo de neajunsurile şi limitele arătate, aduce noi contribuţii la cunoaşterea vieţii şi culturii popoarelor de la tropice, consemnează încă un moment din istoria eforturilor ce se întreprind pentru deslegarea unor probleme fundamentale din istoria culturii omeneşti.

ION VLĂDUŢIU
Doctor în istorie

PARTEA ÎNTÎI

SFÎRȘITUL CĂLĂTORIILOR

*

1 PLECAREA

Detest călătoriile şi exploratorii. Şi iată-mă gata să-mi povestesc expediţiile. Dar cîtă vreme mi-a trebuit pînă să mă hotărăsc ! Au trecut 15 ani de cînd am părăsit pentru ultima oară Brazilia şi în acest timp deseori m-am gîndit să încep această carte. De fiecare dată însă mă reţinea un fel de ruşine, un soi de dezgust. Cum adică ? Să povesteşti de-a fir a păr, atîtea întîmplări neînsemnate ? Aventura nu-şi are locul în profesiunea de etnograf ; este doar o servitute care copleşeşte munca în sine cu timpul pierdut pe drum săptămîni şi luni de-a rîndul, cu orele care se scurg în van atunci cînd cel de la care încerci să afli ceva se ascunde ; cu povara foamei, a oboselii, uneori a bolii şi, întotdeauna, a miilor de corvezi care-ţi mănîncă zilele degeaba, făcînd din viaţa primejdioasă în inima pădurii virgine un fel de replică a stagiului militar... Şi faptul că trebuie să risipeşti în mod inutil atîta energie ca să-ţi atingi scopul studiilor nu sporeşte cu nimic valoarea a ceea ce ar trebui considerat, mai degrabă, aspectul negativ al meseriei noastre. Adevărurile pe care le căutăm atît de departe n-au valoare decît dezbrăcate de aceste balasturi. Putem, bineînţeles, să batem drumurile lipsiţi de mijloace şi sleiţi de puteri, timp de şase luni, ca să culegem un mit încă necunoscut, o nouă regulă de căsătorie, o listă completă a numelor gentilice, lucru care s-ar putea face foarte bine în cîteva zile, uneori chiar în cîteva ore ; dar această urmă de memorie : „La ora 5 şi 30 de minute a.m. intram în rada portului Recife, în ţipătul pescăruşilor, înconjuraţi de o flotilă de vînzători de fructe exotice“, o amintire atît de banală merită, oare, osteneala de a lua pana şi a o aşterne pe hîrtie ?

Totuşi acest gen de povestire este foarte gustat, fapt pe care nu mi-l pot explica. Regiunea Amazoanelor, Tibetul şi Africa invadează librăriile sub forma cărţilor de călătorie, a dărilor de seamă

despre expediţii, a albumelor de fotografii în care grija pentru efect predomină prea mult ca cititorul să mai poată aprecia valoarea celor relatate. Departe de a-şi forma spiritul critic, cititorul cere din ce în ce mai mult acest produs pe care-l înghite în cantităţi uriaşe. Astăzi, a fi explorator a devenit o meserie ; meserie care nu constă, aşa cum s-ar putea crede, în descoperirea, după ani de studiu, a unor fapte încă necunoscute, ci în parcurgerea unui mare număr de kilometri şi în adunarea unui mare număr de imagini, fixe sau mobile, de preferinţă în culori, cu ajutorul cărora se va umple, cîteva zile în şir, o sală cu un auditoriu numeros, pentru care platitudinile şi banalităţile devin, ca prin miracol, revelaţii şi aceasta pentru simplul fapt că autorul, în loc să le extragă din ceea ce se petrece în jur, le sanctifică prin străbaterea a 20 000 de kilometri.

Ce auzim în acele conferinţe, ce citim în acele cărţi ? Inventarul lăzilor, poznele căţeluşului de la bord şi, presărate cu anecdote, cîteva informaţii perimate, întîlnite de un secol prin toate manualele şi pe care unii, cu o doză de neruşinare rar întîlnită, dar corespunzînd perfect naivităţii şi ignoranţei consumatorilor, nu se sfiesc să le prezinte drept mărturii, ba mai mult chiar, descoperiri originale. Sînt, bineînţeles, şi excepţii ; fiecare epocă şi-a avut călătorii săi adevăraţi. Printre cei apreciaţi şi astăzi de public aş cita cu plăcere unul sau doi. Scopul meu însă nu este acela de a denunţa mistificările sau de a decerna diplome, ci mai curînd de a încerca să înţeleg un fenomen moral şi social caracteristic Franţei şi de dată recentă chiar şi la noi.

Acum 20 de ani nu se călătorea de loc şi povestitorii de aventuri nu aveau la dispoziţie săli ca Pleyel, pline pînă la refuz. Singurul loc din Paris rezervat acestui gen de manifestări era micul amfiteatru sumbru, glacial şi dărăpănat al vechiului pavilion din Jardin des Plantes, situat undeva în fundul grădinii. Societatea prietenilor muzeului organizau acolo, în fiecare săptămînă — poate mai organizează şi astăzi — conferinţe despre ştiinţele naturii. Pe un ecran prea mare, insuficient luminat, se proiectau umbre difuze pe care conferenţiarul, cu nasul aproape-n perete, le distingea cu greutate, ca să nu mai vorbim de publicul care nu le deslușea de loc de petele de umezeală de pe perete. La un sfert de ceas după ora anunţată ne mai întrebam încă, cu neliniște, dacă vom avea alt auditoriu în afara celor cîţiva obişnuiţi ai locului, siluete răzleţe pe treptele amfiteatrului. În momentul în care începeam să

ne pierdem nădejdea, sala se umplea pe jumătate cu copii aduşi de mame sau de bone, unii ahtiaţi după un divertisment gratuit, alţii obosiţi de zgomotul şi praful de afară. În faţa acestui auditoriu pestriţ alcătuit din fantome mîncate de molii şi din plozi nerăbdători — supremă recompensă a atîtor eforturi, griji şi trude — făceam uz de dreptul de a deschide un tezaur de amintiri, încremenite pentru totdeauna de o asemenea prezentare a conferinţelor şi pe care, vorbind în penumbra sălii, le simţeam cum se desprind de noi, una cîte una, căzînd ca pietrele în fundul unei fîntîni.

Aşa arăta întoarcerea, ceva mai sinistră decît solemnitatea plecării : banchet oferit de Comitetul Franţa-America într-un hotel de pe bulevardul care poartă astăzi numele lui Franklin Roosevelt ; locuinţă, pînă atunci nelocuită, în care, cu două ore înainte, un serviciu de livrări la domiciliu îşi adusese reşourile şi vesela, fără ca aerisirea, făcută la repezeală, să alunge izul persistent de dezolare.

Obişnuiţi tot atît de puţin cu cadrul pompos, cît şi cu plictiseala prăfuită pe care el o degaja, aşezaţi în jurul unei mese prea mici pentru vastul salon din care se măturase în grabă doar centrul în care ne aflam, luam pentru prima oară contact unii cu alţii : tineri profesori care abia ne făcusem debutul în liceele noastre din provincie şi care prin capriciul, întrucîtva pervers, al lui Georges Dumas aveam să trecem de la hibernarea în umezeala hotelurilor mobilate ale subprefecturii respective, impregnate de miros de grog, de pivniţă şi de curpeni umezi, la mările tropicale şi la vapoarele de lux ; experienţe care de altfel corespundeau foarte vag imaginii fără doar şi poate false pe care, prin fatalitatea proprie călătoriilor, ne-o făcusem despre ele.

Fusesem elevul lui Georges Dumas [1] în perioada *Tratatului de psihologie*. O dată pe săptămînă, nu mai ştiu dacă joia sau duminica dimineaţa, acesta îi aduna pe studenţii în filozofie într-una din sălile de la Sainte-Anne, sală al cărei perete din partea opusă ferestrelor era acoperit cu picturi vesele de alienaţi. De la început ne simţeam introduşi într-o atmosferă deosebită de exotism ; pe o estradă Dumas îşi instala trupul robust, croit ca din topor, pe care

[1] Psiholog francez născut la Lédignan (1866—1946), care a condus elaborarea unui mare *Tratat de psihologie*. — *I.V.*

se înălţa un cap colţuros ca o rădăcină groasă, albită şi netezită după o îndelungă şedere pe fundul mării. Căci tenul său ca ceara dădea o nuanţă unică chipului său, părului alb, tuns scurt ca o perie, şi barbişonului, tot alb, crescut în toate direcţiile. Această ciudată epavă vegetală, încă plină de radicelele sale, căpăta brusc o înfăţişare umană datorită privirii ochilor negri ca tăciunii, privire ce sublinia albeaţa capului, contrast prelungit apoi de albul cămăşii cu gulerul scrobit, opusă pălăriei cu boruri largi, lavalierei şi costumului, întotdeauna negre.

Cursurile sale nu aduceau mare lucru ; niciodată nu-şi pregătea vreunul, sigur de farmecul fizic pe care-l exercita asupra auditoriului jocul expresiv al buzelor deformate de un rictus mobil şi, în special, vocea sa răguşită şi melodioasă, adevărată voce de sirenă ale cărei inflexiuni stranii aminteau nu numai Languedoc-ul său natal, dar şi, dincolo de orice particularitate regională, anumite moduri arhaice ale muzicalităţii francezei vorbite, astfel încît atît vocea, cît şi obrazul evocau, în două registre ale sensibilităţii, acelaşi stil rustic şi incisiv : cel al umaniştilor secolului al XVI-lea, medici şi filozofi, a căror rasă părea s-o continue prin corp şi spirit.

Ora a doua, uneori şi cea de-a treia, erau consacrate prezentării bolnavilor. Asistam atunci la numere extraordinare între practicianul şiret şi bolnavi bine antrenaţi, după ani de azil, în exerciţii de acest gen ; ştiind perfect ce li se cere, manifestînd tulburări la comandă sau rezistînd îmblînzitorului doar atît cît să-i ofere prilejul de a-şi executa numărul de bravură. Fără a fi înşelat, auditoriul se lăsa deseori bucuros fascinat de aceste demonstraţii de virtuozitate. Dacă cineva reuşea să atragă atenţia maestrului era recompensat primind un pacient pentru o convorbire particulară. Nici un contact cu indienii primitivi nu m-a intimidat mai mult decît acea dimineaţă petrecută cu o bătrînă înfofolită în pulovere, care se compara pe sine cu o scrumbie putredă prinsă într-un bloc de gheaţă : intactă în aparenţă, dar ameninţată să se descompună de îndată ce se va fi topit învelişul protector.

Acest savant, întrucîtva mistificator, animatorul unor lucrări de sinteză al căror obiectiv amplu rămînea tributar unui pozitivism critic destul de minor, era un om de o mare noblețe. Avea să mi-o dovedească mai tîrziu, imediat după armistiţiu şi cu puţin timp înainte de a muri cînd, aproape orb, şi trăind retras în satul său

natal Lédignan, a ţinut să-mi scrie o scrisoare discretă şi plină de atenţie, care nu avea alt scop posibil decît acela de a-şi afirma solidaritatea cu primele victime ale evenimentelor.

Am regretat întotdeauna de a nu-l fi cunoscut în plină tinereţe cînd, smead şi bronzat aidoma unui conchistador fremătînd în faţa perspectivelor ştiinţifice deschise de psihologia secolului al XIX-lea, pornise la cucerirea spirituală a Lumii Noi. În acest gen de revelaţie fulgerătoare, care avea să se producă între ei şi societatea braziliană, s-a manifestat un fenomen misterios atunci cînd s-au întîlnit, s-au recunoscut şi, în parte, s-au recontopit două fragmente ale unei Europe vechi de 400 de ani, din care s-au păstrat unele elemente esenţiale, pe de o parte într-o familie protestantă meridională, pe de alta într-o burghezie foarte rafinată şi puţin decadentă, trăind în ritm încetinit la tropice. Eroarea lui Georges Dumas constă în aceea de a nu fi realizat vreodată caracterul cu adevărat arheologic al acestei conjuncturi. Singura Brazilie pe care a ştiut să o cîştige (şi căreia o scurtă perioadă de dominaţie avea să-i dea iluzia că e şi cea adevărată) a fost Brazilia proprietarilor funciari care-şi deplasau treptat capitalurile către investiţii industriale cu participare străină şi care îşi căutau o acoperire ideologică într-un regim parlamentar onorabil : aceia pe care studenţii noştri, fii de imigranţi recenţi sau de mici gentilomi legaţi de pămînt şi ruinaţi de fluctuaţiile comerţului mondial, îi numeau cu necaz *grao fino*, marele fin, adică cei din fruntea bucatelor. Şi, lucru ciudat : fundarea universităţii din São Paulo, marea operă a vieţii lui Georges Dumas, avea să favorizeze ascensiunea celor din mica burghezie care puteau obţine astfel diplome deschizîndu-le drumul spre posturile din administraţie. Misiunea noastră universitară a contribuit astfel la formarea unei noi elite, care avea să se desprindă de noi în măsura în care Dumas, şi în urma lui Quai d'Orsay-ul, refuzau să înţeleagă că aceasta era în realitate opera noastră cea mai preţioasă, chiar dacă avea să contribuie la subminarea acelei feudalităţi care ne introdusese în Brazilia ; ne introdusese ce-i drept, dar aceasta pe de-o parte pentru a-i servi drept garanţie, iar pe de alta ca distracţie.

Dar în seara dineului Franţa—America, noi nu eram, colegii mei şi cu mine — împreună cu soţiile noastre care veniseră şi ele — în măsură să apreciem rolul pe care, în mod involuntar, aveam să-l jucăm în evoluţia societăţii braziliene. Atunci eram prea ocupaţi ca să ne observăm unii pe alţii şi eventualele noastre gafe; Georges

Dumas ne prevenise că va trebui să ne pregătim să ducem aceeaşi viaţă ca şi noii noştri stăpîni : adică să frecventăm Automobil-Clubul, cazinourile şi hipodromurile, lucru ce ni se părea extraordinar nouă, tineri profesori care cîştigasem pînă atunci doar 26 000 franci pe an şi asta chiar după ce ni se triplaseră lefurile (într-atît erau de rare cazurile de expatriere).

„Va trebui, mai ales, să fiţi bine îmbrăcaţi“ ne spusese Dumas. Pentru a ne linişti, adăugase cu o candoare înduioşătoare, că asta se putea face cu puţină cheltuială, într-un mic magazin numit „A la Croix de Jeanette“, nu departe de Halle, magazin de care se folosise mult pe timpul cînd era student în medicină la Paris.

2. PE VAPOR

În orice caz, nu bănuiam că în următorii patru sau cinci ani micul nostru grup avea să constituie — cu rare excepţii — întregul efectiv al clasei I de pe pacheboturile mixte ale Companiei de transporturi maritime care deservea America de Sud. Ni se propunea clasa a II-a pe unicul vas de lux al liniei, sau clasa I, pe vasele mai modeste. Intriganţii alegeau prima formulă, plătind diferenţa din buzunar ; sperau să intre astfel în legătură cu ambasadorii şi să obţină eventuale avantaje. Noi, ceilalţi, ne îmbarcam pe vase mixte, care făceau şase zile în plus şi numeroase escale, dar pe care eram stăpîni.

Astăzi, aş dori să-mi fi fost dat acum douăzeci de ani să apreciez, la adevărata lor valoare, luxul nemaipomenit, privilegiul regal de a ocupa în exclusivitate, împreună cu alţi opt sau zece pasageri, puntea, cabinele, fumoarul şi sala de mese din clasa I ale unei nave de 100—150 de persoane. Pe mare, timp de 19 zile, acest spaţiu aproape nelimitat, pentru că nu mai era altcineva, era o provincie a noastră ; acest apanaj al nostru călătorea împreună cu noi. După două sau trei traversări ne regăseam navele, obiceiurile şi îi cunoşteam pe nume, încă înainte de a ne îmbarca, pe toţi acei excelenţi stewarzi marsiliezi, mustăcioşi, duhnind a usturoi cînd ne serveau în farfurie ciulamaua de pui şi fileul de calcan. Meniul, abundent în sine, devenea şi mai pantagruelic prin faptul că eram puţini la bord.

Sfîrşitul unei civilizaţii, începutul alteia, descoperirea bruscă a faptului că lumea noastră începe să devină prea mică pentru oamenii care o locuiesc, toate aceste adevăruri nu mi le fac concrete cifrele, statisticile şi schimbările care au loc, ci mai degrabă răspunsul primit prin telefon, cu cîteva săptămîni în urmă, atunci

Clubul cărţii digitale 2022

cînd mă frămînta gîndul de a-mi regăsi, după 15 ani, tinereţea, cu prilejul unei noi vizite în Brazilia : pentru orice eventualitate trebuia să-mi reţin locul pe vas cu patru luni înainte.

Şi eu care crezusem că, de cînd s-au introdus liniile aeriene pentru pasageri, între Europa şi America de Sud, doar nişte excentrici mai luau vaporul. Dar, vai, din păcate, înseamnă să-ţi mai faci iluzii cînd crezi că pătrunderea unui element îl eliberează pe un altul. Faptul că există avioane de tip „Constellation" nu conferă mării mai multă linişte decît ar reda Parisului un aspect rural, parcelările în serie de pe Coasta de Azur.

Dar între minunatele traversări ale oceanului din perioada 1935 şi aceea din urmă, la care m-am grăbit să renunţ, avusese loc o alta, în 1941, a cărei putere de a simboliza viitorul nici nu-mi trecuse prin minte. Imediat după armistiţiu, atenţia prietenească acordată de Robert H. Lowie[1] şi A. Métraux[2] lucrărilor mele de etnografie, dublată de vigilenţa unor rude din Statele Unite, m-au ajutat să obţin o invitaţie la „New School for Social Research" din New York, în cadrul planului Fundaţiei Rockefeller de salvare a savanţilor europeni ameninţaţi de ocupaţia germană. Trebuia să plec, dar cum ? Prima mea idee a fost să invoc dorinţa de a reveni în Brazilia pentru a-mi continua cercetările dinainte de război. În micul apartament din Vichy, în care era instalată ambasada Braziliei, a avut loc o scenă scurtă şi pentru mine tragică, cînd m-am dus să cer reînnoirea vizei. Ambasadorul, Luis de Souza-Dantas, pe care-l cunoşteam bine, şi care ar fi procedat la fel chiar dacă nu m-ar fi cunoscut, tocmai ridicase sigiliul, pregătindu-se să-mi stampileze paşaportul, cînd un consilier deferent şi glacial îl întrerupse, anunţîndu-l că noi dispoziţii legislative îi retrăseseră acest drept. Timp de cîteva secunde braţul rămase suspendat în aer. Cu o privire neliniştită, aproape rugătoare, ambasadorul căuta să-l determine pe colaboratorul său să-şi întoarcă privirea, în timp ce stampila s-ar fi lăsat să cadă pe paşaport, îngăduindu-mi astfel măcar să părăsesc Franţa, dacă nu puteam intra în Brazilia. În zadar ; privirea consilierului rămase pironită pe mîna care, în cele din urmă, recăzu alături de document. N-aveam să primesc viza şi paşaportul mi-a fost restituit cu un gest de dezolare.

[1] Renumit etnolog american contemporan. — *I.V.*

[2] Erudit etnolog francez, specialist în etnografia popoarelor de pe continentul sud-american, din Africa şi Oceania. A adus valoroase contribuţii inedite privind populaţiile din America de Sud. — *I.V.*

M-am reîntors în casa mea din Ceveni, care se afla aproape de Montpellier, unde întîmplarea a făcut ca în urma retragerii să fiu demobilizat, şi am plecat să lîncezesc la Marsilia. Acolo, din conversaţiile auzite în port am aflat de apropiata plecare a unui vapor spre Martinica. Din doc în doc, din birou în birou, am aflat în cele din urmă că vaporul aparţinea aceleiaşi Companii de transporturi maritime a cărei clientă, fidelă şi foarte exclusivă, o constituise, în anii precedenţi, misiunea universitară franceză din Brazilia. În februarie 1941, pe un vînt aspru de iarnă, am găsit în birourile neîncălzite şi pe trei sferturi închise un funcţionar care venea pe vremuri să ne salute în numele Companiei. Da, vaporul exista, da, avea să plece, dar nu-l puteam lua. De ce ? Nu-mi dădeam seama ; nu putea să-mi explice ; acum nu va mai fi ca înainte. Dar cum ? Oh, foarte lung, foarte anevoios, nici nu mă putea imagina pe vaporul acela.

Bietul om vedea încă în mine un ambasador în miniatură al culturii franceze, în timp ce eu mă simţeam un vînat pentru lagărele de concentrare. În plus, petrecusem cei doi ani precedenţi mai întîi în plină pădure virgină, iar apoi, din cantonament în cantonament, într-o retragere dezordonată care mă dusese de la linia Maginot la Béziers, trecînd prin Sarthe, Corrèze şi Aveyron : din trenuri pentru vite prin stîne. Scrupulele interlocutorului meu mi se păreau de-a dreptul nepotrivite. Mă vedeam reluînd pe ocean viaţa vagabondă, primit să împart munca şi masa frugală a unui mănunchi de mateloţi aruncaţi la întîmplare pe un vas clandestin, dormind pe punte şi lăsat, timp de multe zile, în binefăcătoarea tovărăşie a mării.

În fine, am primit biletul de călătorie pe nava „Căpitanul Paul-Lemerle", dar am început să înţeleg unele lucruri abia în ziua îmbarcării, cînd am străbătut cordonul gărzilor cu căşti şi automate gata de tragere ce încadrau cheiul şi împiedicau orice contact între pasageri şi rudele sau prietenii veniţi să-i conducă, scurtînd rămasul bun cu lovituri şi înjurături ; era vorba, într-adevăr, de o aventură solitară, asistam mai curînd la plecarea unor deţinuţi. Mai mult decît felul în care eram trataţi, mă uimea numărul nostru. Circa 350 de persoane erau îngrămădite pe un mic vas care nu poseda — aveam s-o verific de îndată — decît două cabine, adică în total şapte cuşete. Într-una din ele fuseseră instalate trei doamne, iar cealaltă urma să fie împărţită între patru bărbaţi, printre care mă număram şi eu, favoare extraordinară datorită faptu-

lui că M. B. (căruia ţin să-i mulţumesc pe această cale) nu putea concepe să-l transporte ca pe o vită pe unul dintre foştii săi pasageri de lux. Căci restul tovarăşilor mei de drum, bărbaţi, femei şi copii, era îngrămădit în cale, fără aer şi lumină, unde dulgherii marinei înjghebaseră sumare paturi suprapuse, cu saltele de paie. Dintre cei patru bărbaţi privilegiaţi, unul era un comerciant de metale austriac, care numai el ştia cît îl costase acest avantaj ; altul, un tînăr *béké* — creol bogat, izolat din cauza războiului de ţara sa de baştină, Martinica, şi care merita un tratament special pe acest vapor, fiind singurul ce nu putea fi bănuit a fi evreu, străin sau anarhist ; ultimul, în sfîrşit, un ciudat personaj nord-african care pretindea că se duce doar pentru cîteva zile la New York (proiect extravagant dacă se ţine seama de faptul că aveam să facem trei luni pînă acolo), avea în valiza sa un Degas şi, deşi evreu ca şi mine, părea *persona grata* faţă de toate poliţiile, siguranţele, jandarmeriile şi serviciile de securitate ale coloniilor şi protectoratelor, mister ciudat în această conjunctură, pe care nu l-am descifrat niciodată.

Prostimea, cum spuneau jandarmii, cuprindea, printre alţii, pe André Breton şi Victor Serge. André Breton, care se simţea foarte prost pe această galeră, măsura în lung şi-n lat cele cîteva spaţii goale de pe punte. Îmbrăcat într-un palton de pluş, părea un urs albastru. Între noi avea să înceapă o prietenie durabilă printr-un schimb de scrisori care s-a prelungit destul de mult în timpul acestei interminabile călătorii, scrisori în care discutam raporturile dintre frumosul estetic şi originalitatea absolută. Cît despre Victor Serge, trecutul său, de tovarăş al lui Lenin, mă intimida, dar în acelaşi timp îmi era greu să-l asociez cu personajul care amintea mai degrabă o bătrînă domnişoară principială. Faţa spînă, trăsăturile fine, vocea cristalină şi manierele afectate şi pedante formau laolaltă acel caracter aproape asexual, pe care aveam să-l întîlnesc mai tîrziu la călugării budişti de la frontiera birmană, foarte depărtat de temperamentul viril şi de surplusul de forţă vitală care, după tradiţia franceză, sînt asociate activităţilor numite subversive. Asta se întîmplă pentru că tipurile culturale care se repetă în fiecare societate, construite pe opoziţii simple, sînt de fapt folosite, de fiecare grup, pentru a îndeplini funcţii sociale deosebite. Funcţia socială a lui Serge se putuse actualiza într-o carieră revoluţionară îndeplinită în Rusia. Ce ar fi putut deveni în altă parte ? De-

sigur, raporturile dintre două societăţi ar fi uşurate, dacă s-ar putea stabili — cu ajutorul unui fel de grătar — un sistem de echivalenţe între modurile în care fiecare dintre ele foloseşte tipuri umane analoge pentru funcţii sociale diferite. În loc de a se mărgini să se confrunte — aşa cum se procedează astăzi — medicii cu medicii, industriaşii cu industriaşii, profesorii cu profesorii, s-ar descoperi poate că există unele corespondenţe mai subtile între indivizi şi rolurile lor.

În afara încărcăturii umane, nava mai transporta nu ştiu ce material clandestin. Am pierdut un timp enorm pe Mediterana şi pe coasta occidentală a Africii, refugiindu-ne din port în port, pentru a scăpa, pare-se, de controlul flotei engleze. Posesorilor de paşapoarte franceze li se îngăduia uneori să coboare pe ţărm, ceilalţi rămînînd imobilizaţi pe cei cîţiva zeci de centimetri pătraţi de care dispuneau, pe o punte pe care căldura — crescînd pe măsură ce ne apropiam de tropice şi făcînd imposibilă şederea în cală — o transforma treptat în ceva care era în acelaşi timp sufragerie, dormitor, creşă, spălătorie şi solar. Lucrul cel mai neplăcut era însă ceea ce se numeşte în armată „îngrijirea corporală". Dispuse simetric în lungul bastingajului, la babord pentru bărbaţi, la tribord pentru femei, echipajul construise patru barăci din scînduri, fără aer, nici lumină ; una cu cîteva duşuri funcţionînd numai dimineaţa, cealaltă cu un jgheab lung, din lemn, căptuşit grosolan cu zinc în interior şi dînd înspre ocean, juca un rol uşor de ghicit. Cei care detestau o prea mare promiscuitate şi cărora le făcea silă cinchitul în colectiv, — de altfel foarte instabil din pricina tangajului — nu aveau altă soluţie decît aceea de a se scula foarte devreme ; în tot timpul traversării s-a organizat un fel de cursă între cei mai delicaţi, astfel încît spre sfîrşit nu te mai puteai aştepta la o oarecare singurătate decît înspre ora 3 dimineaţa. Ajunsesem să nu ne mai culcăm. Acelaşi lucru se petrecea, dar cu o diferenţă de circa două ore, cu duşurile, unde se manifesta, dacă nu aceeaşi pudoare, în orice caz preocuparea de a-ţi face un loc în îngrămădeală, pentru că apa, insuficientă şi parcă vaporizată în contactul cu atîtea corpuri umede, nu ajungea pînă la piele. În ambele împrejurări toţi se grăbeau să termine şi să iasă cît mai repede, deoarece barăcile neaerisite, confecţionate din scînduri verzi de brad, fiind îmbibate cu apă murdară, urină şi aer marin, începură să fermenteze la soare, degajînd un miros încins, dulceag şi greţos,

care, completat cu atîtea alte mirosuri, devenea insuportabil mai ales pe marea agitată.

Cînd, după o lună de traversare, s-a zărit în noapte farul de la Fort-de-France, nu speranţa unei mese comestibile, a unui pat cu cearşaf sau a unei nopţi liniştite a străbătut inimile pasagerilor. Toţi aceşti oameni, care pînă la îmbarcare se bucuraseră de ceea ce englezii numesc foarte plastic „binefacerile" civilizaţiei, suferiseră de murdăria impusă, agravată de căldură, a celor patru săptămîni, mai mult decît de foame, de oboseală, de insomnie, de promiscuitate şi de dispreţ. La bord se aflau femei tinere şi frumoase ; se legaseră prietenii, se creaseră apropieri. Pentru ele, a apărea înainte de despărţire într-o lumină favorabilă era mai mult decît o problemă de cochetărie : era o poliţă de plătit, o datorie de îndeplinit, o dovadă că nu erau, în fond, nedemne de atenţiile pe care, cu o înduioşătoare delicateţe, le considerau ca pe un fel de credit care li se făcuse. Era deci nu numai o latură comică, ci şi o nuanţă de patetism în acest strigăt pornit din toate piepturile, care înlocuia tradiţionalul „Pămînt ! Pămînt !" al tuturor povestirilor tradiţionale cu navigatori, printr-un : „O baie ! În sfîrşit o baie ! Mîine o baie !". Îl auzeai din toate părţile în timp ce se făcea cu înfrigurare inventarul ultimelor bucăţi de săpun, al prosoapelor încă nemurdărite, al cămăşii păstrate cu străşnicie pentru această mare ocazie.

În afară de faptul că acest vis hidroterapeutic implica un punct de vedere exagerat de optimist în ceea ce priveşte nivelul de civilizaţie la care ne putem aştepta după patru secole de colonizare (căci în Fort-de-France sălile de baie sînt rare), pasagerii aveau să descopere, destul de repede, că vasul lor supraîncărcat şi jegos era un lăcaş idilic în comparaţie cu primirea care avea să li se facă, abia intraţi în radă, de către o soldăţime manifestînd un fel de dereglare cerebrală colectivă, formă care ar fi meritat să reţină atenţia etnologului, dacă acesta nu şi-ar fi folosit toate resursele intelectuale, încercînd să scape de urmările ei dezastruoase.

Majoritatea francezilor trăiseră un război „ciudat", dar cel al ofiţerilor de garnizoană din Martinica nu poate fi calificat precis de nici un superlativ. Unica misiune a acestor ofiţeri, aceea de a păzi aurul Băncii Franţei, se transformase într-un fel de coşmar care se datora doar în parte abuzului de punci. Un rol mult mai perfid, dar nu mai puţin important, îl jucau situaţia insulară, de-

părtarea de metropolă şi o tradiţie istorică bogată în amintiri cu piraţi, în care supravegherea nord-americană şi misiunile secrete ale flotei germane de submarine luau fără greutate locul vechilor protagonişti cu cercel de aur, cu un ochi scos şi cu picior de lemn. Aşa a luat naştere o psihoză a stării de asediu care, fără să se fi dat vreo luptă, şi nu fără motiv, şi fără ca vreun inamic să se fi arătat vreodată, trezise la cei mai mulţi dintre ei un sentiment de panică. Cît despre băştinaşi, ceea ce spuneau ei dovedea, într-un mod ceva mai prozaic, preocupări intelectuale de acelaşi tip : „Nu se mai găsea morun, insula s-a dus dracului..." auzeai deseori, în timp ce alţii explicau că Hitler nu e de fapt decît Iisus Hristos coborît pe pămînt pentru a pedepsi rasa albă care, timp de 2 000 de ani nu-i urmase cum trebuie învăţătura.

În momentul armistiţiului, gradaţii, în loc să se alăture Franţei libere s-au simţit solidari cu regimul din metropolă. Ei aveau să rămînă „în afară" ; iar dacă s-ar fi întîmplat vreodată să ia parte la vreun război, rezistenţa lor fizică şi morală, minată timp de luni de zile, i-ar fi făcut inapţi de luptă. Spiritul lor bolnav se găsea, într-un fel, în siguranţă, dacă înlocuia un inamic real, dar atît de îndepărtat încît devenise invizibil şi aproape abstract, germanii, cu unul imaginar, dar avînd avantajul de a fi aproape şi palpabil, americanii. De altfel, două nave de război ale S.U.A. patrulau în permanenţă în faţa radei. Un abil adjutant al comandantului-şef al forţelor franceze lua în fiecare zi dejunul la bord, în timp ce superiorul său stîrnea în rîndul trupelor de sub comanda sa ura şi resentimentul împotriva anglo-saxonilor.

În ceea ce priveşte inamicii faţă de care trebuiau să-şi arate agresivitatea acumulată luni de zile, cei răspunzători pentru înfrîngerea de care se simţeau străini pentru că nu participaseră la lupte, dar de care, pe de altă parte, se simţeau într-un mod confuz vinovaţi (nu dăduseră ei exemplul cel mai perfect, nu realizaseră oare în modul cel mai complet nepăsarea, iluzia şi oboseala de care, cel puţin în parte suferise ţara lor ?), vaporul nostru le aducea cîteva mostre bine alese. Era ca şi cum, lăsîndu-ne să ne îmbarcăm cu destinaţia Martinica, autorităţile de la Vichy nu făcuseră altceva decît să livreze acestor domni o încărcătură de ţapi ispăşitori pentru a-şi uşura năduful. Militarii în şorturi, cu căşti şi arme, care se instalaseră în biroul comandantului, nu ne supuneau, pe fiecare dintre noi, care apăream unul cîte unul, unui interogatoriu de frontieră ci, mai degrabă ne împroşcau cu insulte pe care noi nu aveam altă alegere decît să le ascultăm. Cei care nu erau

francezi erau trataţi drept inamici ; celor care erau li se nega în mod brutal această calitate, acuzaţi fiind că, plecînd, îşi părăseau cu laşitate patria ; imputare nu numai nedreaptă, dar şi ciudată pentru unii oameni care de la declararea războiului trăiseră de fapt la adăpostul doctrinei Monroe...

Adio băi ! S-a hotărît internarea tuturor într-un lagăr numit Lazaret, situat de cealaltă parte a golfului. Doar trei persoane au primit autorizaţia de a coborî : *béké*-ul, scos din cauză, misteriosul tunisian, după ce prezentase documentele şi eu, printr-o favoare specială cerută comandantului de către Controlul Naval, căci ne regăsisem vechi cunoştinţe : fusese secund pe unul din vasele în care călătorisem înainte de război.

3. ANTILELE

La ora două după amiază Fort-de-France era un oraş mort ; s-ar fi putut crede că nu locuia nimeni în magherniţele ce mărgineau o piaţă lungă, plantată cu palmieri şi acoperită cu bălării, părînd mai degrabă un maidan pe care fusese uitată statuia înverzită a Josephinei Tascher de la Pagerie, mai tîrziu Beauharnais. Abia instalaţi într-un hotel pustiu, tunisianul şi cu mine, încă tulburaţi de evenimentele petrecute de dimineaţă, ne-am aruncat într-o maşină închiriată, pentru a merge la Lazaret ca să ne îmbărbătăm tovarăşii.

În timp ce vechiul Ford urca cu viteza întîi pantele accidentate, iar eu recunoşteam cu încîntare atîtea specii vegetale pe care le mai întîlnisem în Amazonia şi pe care aveam să le cunosc aici sub alte denumiri (*caimite* în loc de *fruta do conde* — un fel de anghinare închisă într-o pară — *corrosol* în loc de *graviola*, *papaya* în loc de *mammão*, *sapotillia* în loc de *mangabeira*) îmi treceau prin minte scenele penibile la care asistasem şi încercam să le leg de alte întîmplări de acelaşi fel. Căci tovarăşilor mei, aruncaţi în braţele aventurii după o existenţă adesea liniştită, acest amestec de răutate şi de prostie le apărea ca un fenomen nemaipomenit, unic, excepţional, ca o catastrofă internaţională fără precedent în istorie. Mie însă, care văzusem lumea şi care, în ultimii ani mă aflasem în situaţii puţin banale, genul acesta de experienţă nu-mi era complet străin. Ştim că, încet dar sigur, vor începe să se scurgă ca o apă înveninată a unei umanităţi saturate de propriul său număr şi de complexitatea tot mai mare a problemelor sale, ca şi cînd epiderma i-ar fi fost iritată de frecările rezultînd din schimburi materiale şi intelectuale sporite de intensitatea comunicaţii-

lor. Pe acest pămînt francez[1] războiul şi înfrîngerea nu făcuseră altceva decît să grăbească desfăşurarea unui proces universal, să înlesnească pătrunderea unei infecţii durabile ce nu avea să dispară niciodată complet de pe faţa pămîntului, renăscînd într-un punct cînd va fi cedat în altul. Toate aceste manifestări stupide, duşmănoase şi credule pe care grupările sociale le secretă ca pe un puroi cînd începe să le lipsească spaţiul, nu le întîlneam atunci pentru prima oară.

Parcă fusese ieri cînd, cu puţine luni înainte de declararea războiului, în drum spre Franţa, mă aflam la Bahía plimbîndu-mă în partea de sus a oraşului, mergînd de la una la alta din cele, pare-se, 365 de biserici, cîte una pentru fiecare zi a anului şi variind ca stil şi decoraţie interioară aidoma zilelor şi anotimpurilor. Fotografiam detalii de arhitectură, urmărit din loc în loc de o ceată de negrişori pe jumătate goi care mă rugau : *„tira o retrato ! tira o retrato !“* („fă-ne o fotografie !“). Pînă la urmă, mişcat de un fel atît de graţios de a cerşi — o fotografie pe care nu o vor vedea niciodată, în loc de cîţiva bani — accept să fac plăcerea copiilor. N-am făcut însă nici 100 m cînd simţii pe umăr o mînă : doi agenţi civili care mă urmăriseră pas cu pas de la începutul plimbării îmi aduc la cunoştinţă că am comis un act ostil Braziliei : acea fotografie, folosită în Europa, putea confirma spusele după care în Brazilia n-ar exista decît oameni cu pielea neagră şi că ştrengarii din Bahía umblă desculţi. Am fost arestat din fericire pentru puţin timp, căci vaporul trebuia să plece.

Vaporul acela îmi aducea, fără îndoială, ghinion ; cu cîteva zile mai înainte mi se întîmplase ceva asemănător, de data aceea la îmbarcare şi încă pe cheiul portului Santos : abia urcat la bord un comandant al marinei braziliene, în uniformă de gală, urmat de doi puşcaşi din marină cu baioneta la armă, mă făcură prizonier în cabină. Au fost necesare patru sau cinci ore pentru ca misterul să fie dezlegat : expediţia franco-braziliană pe care o condusesem timp de un an fusese obligată să procedeze la împărţirea colecţiilor între cele două ţări. Această împărţire trebuia făcută sub controlul Muzeului Naţional din Rio de Janeiro care anunţase imediat toate punctele de graniţă ale ţării : în cazul în care, nutrind gînduri ascunse, aş fi încercat să ies din ţară cu o întreagă încărcătură de arcuri, săgeţi şi podoabe capilare din pene care ar fi depăşit

[1] Este vorba despre insula Martinica din arhipelagul Antilelor Mari, devenită posesiune franceză încă din anul 1635. — *I. V.*

cota-parte atribuită Franţei, trebuia să fiu pus în siguranţă cu orice preţ. Numai că, la înapoierea expediţiei, Muzeul din Rio îşi schimbase părerea hotărîndu-se să cedeze partea braziliană unui institut ştiinţific din São Paulo. Fusesem informat că, în consecinţă, partea franceză trebuia să plece prin Santos şi nu prin Rio, dar cum între timp se uitase că problema fusese rezolvată altfel, anul trecut am fost declarat delincvent în virtutea unor instrucţiuni vechi pe care autorii lor le uitaseră, dar nu şi cei care trebuiau să le execute.

Din fericire, în perioada aceea mai dormita încă în fiecare funcţionar brazilian un anarhist, ţinut treaz de acele frînturi de texte din Voltaire şi Anatole France care, chiar în inima junglei, rămîneau în suspensie în cultura naţională. („Ah, domnule, sînteţi francez ! Ah, Franţa ! Anatole ! Anatole !“ striga tulburat, strîngîndu-mă în braţe, un bătrînel dintr-un orăşel din interiorul ţării şi care pînă atunci nu întîlnise niciodată vreun compatriot de-al meu). Avînd, aşadar, suficientă experienţă pentru a acorda tot timpul necesar manifestării sentimentelor mele de respect pentru statul brazilian, în general şi pentru autorităţile maritime, în special, am încercat să fac să vibreze unele coarde sensibile. Nu fără succes, pentru că după cîteva ore în care m-au trecut sudori reci (colecţiile etnografice fiind amestecate în lăzi cu mobilierul şi biblioteca mea personală, căci părăseam definitiv Brazilia, şi mă temusem să nu fie făcute fărîme pe chei în timp ce vasul va ridica ancora) am dictat eu însumi interlocutorului meu termenii usturători ai unui raport, în care acesta îşi atribuia meritul de a fi evitat, autorizînd plecarea mea şi a bagajelor mele, un conflict internaţional şi implicit o situaţie umilitoare pentru statul său.

De altfel, poate că nu aş fi acţionat cu atîta îndrăzneală, dacă nu aş fi fost încă sub impresia unei amintiri ce dovedea neseriozitatea poliţiilor sud-americane. Cu două luni mai înainte, obligat să schimb avionul într-un mare sat din sudul Boliviei, m-am găsit blocat, timp de cîteva zile, împreună cu doctorul J. A. Vellard, în aşteptarea unei corespondenţe care nu venea. În 1938 aviaţia semăna prea puţin cu ceea ce este astăzi. Depăşind, în unele regiuni îndepărtate ale Americii de Sud, unele etape ale progresului, înlocuise dintr-o dată căruţa pentru toţi acei ţărani care, în lipsa drumurilor, pierdeau cîteva zile mergînd călare sau pe jos spre tîrgul din vecinătate. Acum însă, un zbor de cîteva minute (deşi deseori întîrziat cu un număr mult mai mare de zile) le permitea să-şi transporte găinile şi raţele. De cele mai multe ori tre-

buia să stai între ele, cinchit, căci micile avioane erau pline ochi cu ţărani desculţi, cu păsăret de ogradă şi lăzi prea grele sau prea voluminoase pentru a putea fi cărăuşite pe drumuri de pădure.

Hoinăream deci, fără nici o treabă, pe străzile oraşului Santa Cruz della Sierra, transformate de anotimpul ploios în torente noroioase pe care le treceam sărind pe bolovani aşezaţi din loc în loc, la intervale regulate ca nişte pasaje însemnate pentru pietoni, care barează drumul vehiculelor, cînd o patrulă observă chipurile noastre neobişnuite. A fost de ajuns ca să ne aresteze şi să ne închidă pînă ce aveam să dăm explicaţiile cerute, într-o încăpere de un lux desuet: vechiul palat al guvernatorului provinciei, cu pereţii acoperiţi de lambriuri încadrînd rafturi cu geam pline cu volume groase legate somptuos. Între ele, un panou înrămat, şi el acoperit cu geam, purta curioasa inscripţie caligrafiată pe care o traduc din spaniolă: „Ruperea paginilor din arhivă şi folosirea lor în scop particular sau igienic, strict interzisă. Contravenienţii vor fi aspru pedepsiţi".

Trebuie să recunosc că în Martinica situaţia mea s-a îmbunătăţit datorită intervenţiei unui înalt funcţionar al Administraţiei podurilor şi şoselelor care ascundea, în dosul unei atitudini rezervate şi oarecum reci, sentimente deosebite de cele ale cercurilor oficiale. Poate şi datorită deselor mele vizite făcute sediului unui ziar religios, în birourile căruia părinţii nu ştiu cărui ordin aduseră lăzi pline cu vestigii arheologice din perioada ocupaţiei indiene, pe care le inventariam în timpul liber.

Intr-o zi am intrat în sala Curţii cu Juraţi care era tocmai în sesiune. Vizitam pentru prima oară un tribunal şi avea să fie şi singura dată. Era judecat un ţăran care, în toiul unei certe, muşcase o bucată din urechea adversarului său. Acuzatul, reclamantul şi martorii vorbeau o creolă volubilă a cărei prospeţime cristalină avea, în acel loc, ceva nefiresc. Se traducea apoi totul celor trei judecători care abia mai suportau în căldura sălii togile roşii şi blănurile înmuiate de umezeală care le atîrnau în lungul corpului ca nişte bandaje însîngerate. După nu mai mult de cinci minute irascibilul negru se văzu condamnat la opt ani de închisoare. În mintea mea justiţia era şi rămîne şi acum asociată cu dubiul, scrupulul şi cu respectul. Să poţi dispune, cu asemenea dezinvoltură, de o fiinţă omenească, într-un timp atît de scurt, m-a uluit. Nu puteam să cred că fusesem aevea la o asemenea întîmplare. Chiar şi astăzi, nici un vis, oricît de fantastic şi de grotesc, nu-mi dă o senzaţie de imposibil ca atunci.

Cît despre tovarăşii mei de călătorie, ei îşi datorează punerea în libertate unui conflict dintre autorităţile maritime şi comercianţii locali. Dacă primii îi considerau spioni şi trădători, pentru ceilalţi era o sursă de profituri pe care internarea în Lazaret, chiar cu plată, nu le permitea să o exploateze. Aceste ultime considerente au triumfat şi, timp de 15 zile, toţi au fost liberi să-şi cheltuiască ultimele bancnote franceze sub supravegherea foarte activă a poliţiei care urzea în jurul fiecăruia, şi în special al femeilor, o reţea de tentaţii, de provocări, de seducţii şi de represalii. În acelaşi timp, implorau viza consulatului dominican, colecţionau zvonuri în legătură cu sosirea unor ipotetice vapoare care urmau să ne scoată de acolo. Situaţia se schimbă din nou atunci cînd comerţul sătesc, invidios pe prefectură, îşi ceru, la rîndul său, dreptul asupra refugiaţilor. De la o zi la alta, toată lumea primi domiciliu obligatoriu în satele din interior. Eu am scăpat şi de data asta dar, dorind să nu-mi părăsesc prietenii de la noua reşedinţă aflată la poalele muntelui Pele, datorez acestei ultime maşinaţii poliţieneşti plimbări de neuitat în acea insulă de un exotism mult mai clasic decît cel al continentului sud-american: sumbră agată înveşmîntată în vegetaţie, înconjurată de o aureolă de plaje de nisip negru împodobit cu paiete de argint, în ale cărei văi, învăluite într-o ceaţă lăptoasă, abia se putea ghici — şi asta mai mult prin auz decît prin văz, într-un picur neîntrerupt — giganticul muşchi, aidoma unor pene gingaşe, al ferigilor arborescente, deasupra fosilelor vii ale trunchiurilor lor.

Dacă pînă atunci, în comparaţie cu ceilalţi tovarăşi ai mei, fusesem oarecum favorizat, mă preocupa totuşi o problemă despre care trebuie să vorbesc aici, pentru că de rezolvarea ei avea să depindă redactarea volumului de faţă, soluţie care n-a fost de loc uşoară. Luasem cu mine, ca singură avere, o valiză plină cu documente din expediţiile pe care le întreprinsesem: fişe lingvistice şi tehnologice, jurnal de călătorie, note luate pe teren, hărţi, planuri, negative fotografice, mii de fituici, fişe şi clişee. Un material atît de suspect trecuse frontiera împreună cu riscul, destul de mare, pentru cel care-şi luase răspunderea lor. Din primirea ce ni se făcuse în Martinica dedusesem că nu pot să las poliţia şi Biroul 2 al Amiralităţii să-şi arunce ochii, la vamă, asupra a ceea ce avea, desigur, să li se pară nişte instrucţiuni în limbaj cu cod (de fapt vocabularul indigenilor) şi releveurile unor dispozitive strategice sau planuri pentru o invazie (adică hărţile, schemele, fotografiile). Am hotărît deci să declar valiza în tranzit şi ea fu expediată, plumbuită, în

depozitele vămii. Prin urmare, după cum mi s-a comunicat ulterior, eu trebuia să părăsesc Martinica pe un vas străin, pe care valiza urma să fie transbordată direct (şi am depus multe eforturi pentru ca autorităţile să accepte acest compromis). Dacă aş fi pretins că mă duc la New York la bordul lui *D'Aumale* (adevărat vas fantomă pe care tovarăşii mei l-au aşteptat timp de o lună pînă ce s-a materializat într-o dimineaţă, ca o jucărie mare din alt secol, şi a cărei pictură fusese reîmprospătată), valiza ar fi trebuit să intre mai întîi în Martinica şi apoi să reiasă. Nici vorbă de aşa ceva. M-am îmbarcat deci în direcţia Puerto-Rico pe un cargou suedez de transportat banane de o albeaţă imaculată şi, timp de patru zile, am putut savura cu amintirea timpurilor trecute o traversare liniştită şi aproape solitară — eram doar opt pasageri la bord — de care era bine să profit.

După poliţia franceză, cea americană. Coborînd la Puerto-Rico am descoperit două lucruri : primul, că în timpul celor două luni de la plecarea din Marsilia legislaţia privind imigrarea în Statele Unite se modificase şi documentele pe care le deţineam de la New School for Social Research nu mai corespundeau noilor regulamente ; al doilea, şi cel mai important, că bănuielile pe care le atribuisem poliţiei din Martinica în legătură cu documentele mele etnografice şi de care mă ferisem atît de bine, poliţia americană le împărtăşea în cel mai înalt grad. Căci, după ce la Fort-de-France fusesem tratat ca iudeo-mason în solda americanilor, acum aveam compensaţia, destul de amară, de a constata că din punctul de vedere al S.U.A. aveam toate şansele să fiu considerat un emisar al Vichyului, dacă nu chiar al germanilor. Aşteptînd ca New School (unde am telegrafiat de urgenţă) să îndeplinească formalităţile cerute de lege şi, mai ales, ca un specialist al F.B.I.-ului, capabil să citească limba franceză, să sosească la Puerto Rico (ştiind că trei sferturi din termenii aflaţi pe fişele mele proveneau din dialecte aproape necunoscute, vorbite în Brazilia centrală, mă îngrozeam la ideea timpului necesar pentru a descoperi un expert) serviciile de imigrare hotărîră să mă interneze, de altfel pe spezele Companiei de navigaţie, într-un hotel auster, potrivit tradiţiei spaniole, unde eram hrănit cu carne de vacă fiartă şi năut, în timp ce doi poliţişti indigeni, foarte murdari şi neraşi, făceau de planton cu schimbul la uşa mea, zi şi noapte.

Îmi amintesc că în acest hotel Bertrand Goldschmidt, sosit cu acelaşi vapor şi devenit de atunci director la Comisariatul pentru energie atomică, mi-a explicat într-o seară principiul bombei atomice şi îmi destăinui (eram atunci în mai 1941) că principalele ţări erau angajate într-o cursă ştiinţifică ce va asigura victoria aceleia care se va clasa prima.

După cîteva zile, ultimii mei tovarăşi de drum şi-au rezolvat dificilele probleme personale şi au plecat spre New York. Am rămas singur la San Juan, încadrat de cei doi poliţişti care, la cererea mea mă conduceau de cîte ori voiam în cele trei locuri autorizate : Consulatul francez, Banca şi Serviciul de Imigrări. Pentru orice altă deplasare trebuia să cer o autorizaţie specială. Într-o zi primesc autorizaţia de a merge la universitate unde gardianul meu de serviciu are bunăvoinţa de a nu intra împreună cu mine. Pentru a nu mă umili el mă aşteaptă la uşă. Şi cum şi el, şi camaradul său se plictisesc, calcă uneori regulamentul permiţîndu-mi, din iniţiativa lor, să-i iau la cinema. Numai în cele 48 de ore care s-au scurs între eliberarea şi îmbarcarea mea am putut vizita insula condus cu amabilitate de dl. Christian Belle, pe atunci consul general, şi în care am descoperit, cu oarecare surprindere în condiţii atît de neobişnuite, un coleg americanist, care să ştie atîtea povestiri cu corăbii cabotînd de-a lungul coastelor sud-americane. Cu puţin timp înainte presa de dimineaţă anunţase sosirea unui personaj politic, care întreprindea un turneu prin Antile pentru a-i cîştiga pe rezidenţii francezi de partea generalului de Gaulle. Mi-a trebuit o altă autorizaţie pentru a-l întîlni.

La Puerto Rico am luat deci contact cu Statele Unite ; am respirat pentru prima dată vermiul călduţ şi *winter-green*-ul [1] (numit înainte ceai de Canada), poli olfactivi între care se desfăşoară gama confortului american : de la automobil la toalete, trecînd pe la postul de radio, pe la cofetărie şi pastă de dinţi ; şi am încercat să descifrez, dincolo de masca lor de fard, gîndurile domnişoarelor de la *drug-store* [2], cu rochii liliachii şi părul roşu. Tot acolo, în perspectiva atît de deosebită a Antilelor Mari, am zărit pentru prima oară aspectele tipice ale oraşului american : mereu acelaşi prin construcţiile uşoare, prin interesul pentru efect, prin solicitarea trecătorului la un fel de expoziţie universală devenită permanentă, cu singura deosebire că aici puteam crede că ne aflam mai curînd în sectorul spaniol.

Hazardul călătoriilor oferă deseori astfel de ambiguităţi. Faptul că petrecusem la Puerto Rico primele mele săptămîni pe pămînt

[1] Diferite plante care rămîn verzi toată iarna (din l. engleză), — *N.T.*

[2] Magazine cu mărfuri variate care sînt deschise pînă noaptea tîrziu. — *I.V.*

american mă va face, de acum încolo, să regăsesc America în Spania. După cum, mulţi ani mai tîrziu, faptul că vizitasem prima universitate engleză în clădirile construite în stil neogotic, de la Dacca, în Bengalul oriental, mă face astăzi să consider Oxfordul un fel de Indie care a reuşit să domine noroiul, umezeala şi proliferarea vegetală.

Inspectorul de la F.B.I. a sosit la trei săptămîni după debarcarea mea la San Juan. Alerg la vamă, deschid cufărul. Momentul e solemn. Un tînăr politicos se apropie, trage la întîmplare o fişă, privirea-i devine fioroasă, se întoarce spre mine, feroce : „E în germană !" Într-adevăr era vorba de fişa lucrării clasice a lui von den Steinen, ilustrul şi îndepărtatul meu predecesor în regiunea centrală a Matto Grossoului, *Unter den Naturvölkern Zentral Brasiliens, Berlin, 1894*. Liniştit de această explicaţie, pe mult aşteptatul expert nu-l mai interesează de fel întreaga poveste. În regulă, *O.K.* Sînt admis pe pămîntul Americii, sînt liber.

Dar trebuie să mă opresc, pentru că fiecare dintre aceste mici aventuri îmi trezeşte altele în minte. Unele, ca cea pe care am relatat-o mai sus, legate de război, altele, mai vechi. Aş mai putea adăuga şi unele mai recente dacă m-aş referi la călătoriile din ultimii ani făcute pe continentul asiatic. Dar binevoitorul inspector al F.B.I. n-ar mai fi astăzi atît de uşor de mulţumit. Atmosfera devine din ce în ce mai încărcată peste tot.

4. ÎN CAUTAREA PUTERII

Un incident banal care mi-a rămas în memorie ca o prevestire a fost primul indiciu al acelor izuri dubioase, al vînturilor schimbătoare anunţînd tulburări adînci. Renunţînd să-mi reînnoiesc contractul cu Universitatea din São Paulo, pentru a mă consacra unei lungi campanii în interiorul ţării, luasem cu cîteva săptămîni înaintea colegilor mei vaporul care avea să mă readucă în Brazilia. Eram deci, pentru prima oară după patru ani, singurul universitar la bord şi tot pentru prima oară pasagerii erau numeroşi : oameni de afaceri străini dar mai cu seamă efectivul complet al unei misiuni militare care se îndrepta spre Paraguay. Obişnuita traversare devenea de nerecunoscut ca şi atmosfera, cîndva atît de senină, de la bordul pachebotului. Ofiţerii şi soţiile lor luau călătoria transatlantică drept o adevărată expediţie colonială şi activitatea de instructori ai unei armate, în fond destul de modeste, cu cea de ocupanţi ai unui teritoriu cucerit, sarcină pentru care se pregăteau, cel puţin din punct de vedere moral, pe puntea transformată în tabără, rolul indigenilor fiind rezervat pasagerilor civili. Aceştia din urmă nu ştiau cum să evite o insolenţă atît de ostentativă care crease nemulţumiri pînă şi pe puntea de comandă. Atitudinea şefului misiunii era însă diferită de cea a subordonaţilor săi ; atît el cît şi soţia sa se purtau discret, prevenitor. S-au apropiat de mine într-o zi, în colţul retras în care încercam să scap de gălăgie, m-au întrebat despre lucrările mele anterioare, despre scopul actualei misiuni, făcîndu-mă, prin cîteva aluzii, să înţeleg rolul lor de martori neputincioşi şi lucizi. Contrastul era atît de flagrant, încît părea să ascundă un mister. Mi-am reamintit incidentul, trei sau patru ani mai tîrziu, întîlnind în presă numele acelui ofiţer superior a cărui poziţie personală era într-adevăr paradoxală.

Să fi înţeles oare atunci, pentru prima dată, ceea ce avea să mă înveţe, mai apoi, o dată pentru totdeauna, în alte regiuni ale lumii, împrejurări tot atît de demoralizatoare ? Călătorii, casete magice cu promisiuni de vis, nu veţi mai oferi tezaure intacte. O civilizaţie proliferantă şi surexcitată tulbură pe vecie liniştea mărilor. Miresmele tropicelor şi prospeţimea fiinţelor sînt alterate de o fermentaţie cu iz suspect care ne torturează dorinţele împiedicîndu-ne să mai culegem amintiri intacte.

Astăzi, cînd insulele polineziene, înecate în beton, sînt transformate în portavioane puternic ancorate în Mările Sudului, cînd întreaga Asie ia aspectul unei zone bolnave, cînd cartierele de maghernițe devorează Africa, cînd aviaţia comercială şi cea militară pîngăresc puritatea pădurii americane sau a celei melaneziene chiar înainte de a-i putea distruge virginitatea, ce oare ar mai putea oferi aşa-numita evaziune a călătoriei decît să ne pună faţă în faţă cu cele mai nenorocite forme ale existenţei noastre istorice ? Această mare civilizaţie occidentală n-a reuşit, desigur, să creeze minunile de care ne bucurăm fără un revers al medaliei. Ca operă a sa cea mai renumită, şantierul unde se elaborează arhitecturi de o complexitate neîntîlnită, ordinea şi armonia Occidentului cer în acelaşi timp eliminarea unei mari cantităţi de subproduse nocive care, astăzi, infectează pămîntul. Ceea ce ne arătaţi, în primul rînd, călătorilor, este propriul nostru gunoi aruncat în obrazul omenirii.

Înţeleg atunci pasiunea, nebunia, înşelătoria povestirilor de călătorie. Ele întreţin iluzia existenţei unor lucruri care nu mai sînt, dar care ar trebui să mai fie, şi aceasta pentru a scăpa de copleşitoarea realitate că s-au scurs 20 000 de ani de istorie. Nu mai e nimic de făcut : civilizaţia nu mai e acea floare gingaşă, păstrată, crescută cu mare trudă în unele colţuri ferite ale unei zone bogate în specii rustice, periculoase, desigur, prin vitalitatea lor, dar care îngăduiau totodată o îmbogăţire şi o împrospătare a semănăturilor. Omenirea se instalează în monocultură : se pregăteşte să producă civilizaţie în masă, precum sfecla. Hrana ei nu va mai consta în curînd decît din acest fel de mîncare unic.

Odinioară, unii îşi riscau viaţa în Indii sau în cele două Americi pentru a se înapoia cu bunuri care, azi, ni se par derizorii : lemn de jeratic *(de braise* — de unde şi Brazilia), vopsea roşie sau piperul care, pe timpul lui Henric al IV-lea înnebunise în aşa măsură curtea Franţei, încît boabele erau oferite în bomboniere. Aceste stimulente vizuale sau olfactive, acea căldură plăcută ochilor, acea

delicioasă pişcătură pe limbă adăugau un nou registru claviaturii senzoriale ale unei civilizaţii care nu-şi dăduse seama cît era de fadă. Nu cumva, inversînd de două ori situaţia, modernii noştri Marco Polo readuc, de pe aceleaşi tărîmuri, dar de data aceasta sub formă de fotografii, de cărţi şi povestiri, condimentele morale de care societatea noastră are o nevoie cu atît mai mare cu cît simte că se cufundă în plictiseală ?

O altă asociaţie mi se pare mai potrivită. Căci aceste asezonări moderne sînt, vrînd nevrînd, falsificate. Şi aceasta nu pentru că ar fi de natură pur psihologică, dar şi pentru că, oricît de sincer ar fi povestitorul, el nu poate, nu mai poate să le redea într-o formă autentică. Pentru a fi acceptate de noi, amintirile trebuie triate, filtrate, faptul trăit fiind înlocuit cu clişeul, printr-o operaţie care doar la cei mai sinceri e inconştientă. Iată, deschid aceste cărţi cu povestirile exploratorilor : pentru un anume trib, descris ca fiind sălbatic şi păstrînd pînă azi obiceiurile nu ştiu cărei umanităţi primitive, caricaturizate în cîteva capitolaşe uşurele, mi-am petrecut săptămîni întregi, pe timpul studenţiei, scoţînd note din studii pe care i le consacraseră, acum 50 de ani sau chiar mai recent, unii oameni de ştiinţă, şi asta înainte ca legătura cu albii şi epidemiile care i-au urmat să-l fi redus la un mănunchi de oameni nefericiţi. Sau acel grup, a cărui existenţă ar fi fost — spun unii — descoperită şi studiată în 48 de ore de un călător adolescent, a fost zărit, de fapt, (şi aceasta nu e de neglijat) în timp ce se deplasa în afara teritoriului său, într-o tabără care a fost luată, cu naivitate, drept o aşezare stabilă, şi s-au distrus sistematic toate modalităţile de acces care ar fi dezvăluit existenţa postului misionar ce menţinea, de 20 de ani, o legătură permanentă cu indigenii. Sau mica linie de nave cu motor care pătrunde adînc în regiune şi a cărei existenţă poate fi dedusă imediat de mici detalii ale documentelor fotografice, cadrul nereuşind întotdeauna să evite bidoanele ruginite în care această populaţie, aşa-numită primitivă, îşi prepară bucatele.

Vanitatea acestor pretenţii, credulitatea naivă cu care sînt primite şi care, într-o oarecare măsură, le şi determină, în fine, meritul atribuit atîtor eforturi inutile (ce contribuie, de fapt, la extinderea unui proces de deteriorare pe care, pe de altă parte, încearcă să-l mascheze), toate acestea implică, atît la cei care joacă rolul de exploratori, cît şi la publicul lor, unele mobiluri psihologice puternice pe care studiul anumitor instituţii autohtone le poate scoate

la lumină. Căci etnografia trebuie să ajute la înţelegerea modei, care atrage spre ea toate aceste contribuţii care o deservesc.

La un mare număr de triburi din America de Nord prestigiul social al fiecărui individ e determinat de condiţiile în care au loc probele la care sînt supuşi tinerii ajunşi la vîrsta pubertăţii. Unii se lasă în voia sorţii pe o plută solitară; alţii se izolează în munţi, expunîndu-se fiarelor sălbatice, frigului şi ploilor. Zile, săptămîni sau chiar luni de-a rîndul, după caz, se lipsesc de hrană consumînd doar produse brute sau postind perioade lungi, ba chiar agravîndu-şi starea fiziologică ruinată prin consumul de substanţe vomitative. Orice e un pretext pentru a provoca moartea: băile îngheţate şi prelungite, mutilarea voită a uneia sau a mai multor falange, ruperea aponevrozelor prin introducerea sub muşchii dorsali a unor beţişoare ascuţite de care se leagă cu frînghii nişte greutăţi pe care încearcă să le tîrască după sine. Chiar şi în cazurile cînd nu recurg la astfel de soluţii extreme se epuizează în munci gratuite: epilarea corpului, fir cu fir sau smulgerea, unul după altul a acelor de pe ramurile de brad; sau scobirea blocurilor de piatră.

Prin stările de prostraţie, de slăbiciune sau de delir provocate de aceste încercări, ei speră să comunice cu lumea supranaturală. Înduioşată de intensitatea suferinţei şi rugăciunilor lor trebuie să aibă viziunea unei vietăţi magice, viziune care le va revela pe acela ce va fi de atunci înainte îngerul lor păzitor şi, totodată, numele prin care vor fi cunoscuţi, şi puterea specială pe care o vor primi de la protectorul lor şi care-şi vor obţine, în sînul grupului social respectiv, privilegiile şi rangul [1].

Putem spune, oare, că aceşti băştinaşi n-au nimic de aşteptat de la societate? Pentru ei instituţiile şi obiceiurile sînt un fel de mecanism a cărui funcţionare monotonă nu lasă loc hazardului, şansei sau talentului. Singurul mijloc de a forţa soarta ar fi acela de a se aventura în limitele periculoase în care normele sociale nu mai au nici un sens şi în care dispar atît garanţiile, cît şi cerinţele grupului: a merge pînă la frontierele civilizaţiei, pînă la limitele rezistenţei fiziologice sau ale suferinţei fizice şi morale. Căci, ajuns la această limită instabilă, eşti pus în situaţia fie de a cădea dincolo

[1] Aici nu e vorba numai de prestigiul social al individului. Iniţierea despre care se relatează în text are loc în cea mai mare parte a triburilor primitive şi este însoţită, în general, de încercări fizice la care sînt supuşi tinerii ce urmează să treacă în societatea oamenilor maturi. Aceste iniţieri sînt însoţite şi de ceremonialuri cu caracter totemic. — *I.V.*

pentru totdeauna, fie, dimpotrivă, de a capta din imensul ocean de forţe neexploatate ce înconjură o societate bine reglementată, o rezervă proprie de forţă cu ajutorul căreia se poate revoca, în favoarea riscului total, o ordine socială pînă atunci imuabilă.

Totuşi, o astfel de interpretare ar fi încă prea superficială. Căci la aceste triburi, din şesurile sau de pe podişul continentului nordamerican, nu e vorba de un conflict între credinţe individuale şi de o doctrină colectivă. Întreaga dialectică rezultă din obiceiurile şi din filozofia grupului respectiv. Indivizii sînt educaţi de grup; credinţa în spirite protectoare aparţine grupului şi întreaga societate îşi educă membrii să creadă că şansa pe care o au în cadrul ordinii sociale date depinde doar de încercarea absurdă şi disperată de a ieşi din ea.

Cine nu-şi dă seama în ce măsură această „căutare a puterii" a revenit la loc de cinste în societatea franceză contemporană, sub forma naivă a raporturilor dintre public şi exploratorii „săi"? Şi tinerii noştri găsesc, încă de la vîrsta pubertăţii, un mijloc de a nu se supune stimulilor la care totul le impune încă din copilărie şi de a trece, pe o cale sau alta, peste autoritatea momentană a civilizaţiei lor. Aceasta se poate face fie în înălţime, prin ascensiunea vreunui munte, fie în adîncime, coborînd în abisuri, fie orizontal, pătrunzînd în inima unor teritorii îndepărtate. În sfîrşit, mult căutata lipsă de măsură poate fi şi de ordin moral, ca la cei care se situează voit în împrejurări prea grele pentru ca nivelul de cunoştinţe actual să le asigure posibilitatea de a supravieţui.

Faţă de rezultatele acestor aventuri, pe care le-am dori raţionale, societatea manifestă o indiferenţă totală. Nu e vorba nici de descoperiri ştiinţifice, nici de o îmbogăţire pe tărîm poetic sau literar, mărturiile fiind de cele mai multe ori de o sărăcie de-a dreptul supărătoare. Ceea ce contează e încercarea, nu obiectul ei. Că în exemplul nostru dat din viaţa băştinaşilor, tînărul care, timp de cîteva săptămîni sau luni, s-a izolat de grup pentru a se expune (cînd convins şi sincer, cînd, dimpotrivă, cu prudenţă şi şiretenie, societăţile indigene cunoscînd şi ele aceste nuanţe) unei situaţii extreme, revine investit cu o putere ce se manifestă la noi, prin articole în presă, prin tiraje mari şi conferinţe cu uşile închise, dar al cărei caracter magic e dovedit de procesul de automistificare al grupului, care explică în toate cazurile fenomenul. Căci aceşti primitivi pe care e de ajuns să-i vizitezi pentru a reveni cu aureolă, acele culmi îngheţate, acele grote şi păduri adînci, templele unor revelaţii înalte sînt, la moduri diferite, inamicii unei societăţi ca-

re-şi joacă sie însăşi comedia înnobilării lor în momentul în care i-a suprimat şi care nu avea pentru ei, atunci cînd îi erau adversari adevăraţi, decît spaimă şi dezgust. Biet vînat prins în capcana civilizaţiei mecanice, sălbatici ai pădurii amazoniene, victime delicate şi neputincioase, eu pot să mă resemnez, înţelegînd destinul care vă distruge, dar nu mă pot lăsa înşelat de această vrăjitorie mai ineficace decît a voastră, vrăjitorie care agită în faţa unui public avid, în locul măştilor voastre distruse, albume colorate. Speră oare ca prin intermediul lor să capteze farmecele voastre ? Nesatisfăcut nici cu aşa ceva şi nici măcar conştient că vă distruge, trebuie să sature cu umbrele voastre canibalismul nostalgic al unei istorii pentru care voi aţi murit.

Predecesor albit al acestor vînători de junglă, să fi rămas eu oare singurul care n-a apucat cu mîinile decît cenuşă ? Glasul meu solitar va aduce el oare mărturia eşecului evadării ? Ca indianul mitic am mers atît de departe pe cît mi-a îngăduit pămîntul, iar cînd am ajuns la capătul lui am cercetat fiinţe şi lucruri pentru a regăsi aceeaşi decepţie : „Rămase acolo cu ochii plini de lacrimi, rugîndu-se şi gemînd. Şi totuşi nu auzii nici un zgomot misterios ; nici nu adormii pentru a fi dus, în somn, în templul animalelor magice. Nu mai putea avea nici o îndoială : nu primise, de la nimeni, nici o putere..."

Visul, „zeul sălbaticilor", cum îl numeau vechii misionari, mi-a alunecat mereu printre degete ca mercurul. Unde mi-a lăsat cîteva frînturi sclipitoare ? La Cuiabá al cărei sol dăduse cîndva pepite de aur ? La Ubatuba, astăzi port părăsit, unde acum 200 de ani se încărcau galioane ? Zburînd peste deşerturile Arabiei, trandafirii şi verzi ca sideful haliotisului ? În America, în Asia ? Pe banchizele Newfoundlandului, pe platourile Boliviei sau pe colinele de la frontiera Birmaniei ? Aleg, la întîmplare, un nume încă plin de prestigiul legendar : Lahore.

Un teren de aviaţie într-o nedefinită margine de oraş. Interminabile bulevarde mărginite cu pomi şi vile. Într-un loc împrejmuit, un hotel semănînd cu o staţiune de montă normandă, cu cîteva clădiri aliniate, toate la fel, ale căror uşi la acelaşi nivel, ca la boxele unei herghelii, duc spre apartamente identice : în faţă salonul, în spate toaleta, la mijloc dormitorul. Un kilometru de bulevard duce la o piaţă de provincie, de la care pornesc alte bulevarde mărginite cu cîteva clădiri : farmacia, atelierul fotografic, librăria, ceasornicăria. Prizonier al acestei imensităţi fără rost, ţinta mi se pare de neatins. Unde e vechiul, adevăratul Lahore ? Pentru a-l

afla la capătul acestei periferii prost aşezate şi dărăpănate trebuie să mai parcurgi 1 km de bazar unde, alături de un atelier de bijuterie, la îndemîna buzunarelor sărace şi în care aurul, de grosimea tablei, e tăiat cu ferăstrăul mecanic, întîlneşti produse cosmetice, medicamente, materiale plastice de import. Îl voi afla oare, în fine, pe aceste străduţe sumbre, unde trebuie să mă lipesc de ziduri pentru a face loc cîrdurilor de oi cu lîna vopsită în bleu şi roz sau bivolilor — mari cît trei vaci — care mă împing fără duşmănie sau, de cele mai multe ori, camioanelor ? În faţa acestor lambriuri care se năruie roase de ani ? Le-aş putea ghici dantelăria şi cizelarea dacă accesul nu mi-ar fi interzis de pînza de păianjen metalică a unei instalaţii electrice aruncate neglijent de la un zid la altul al vechiului oraş. Din cînd în cînd, desigur, timp de cîteva secunde, pe cîţiva metri, o imagine, un ecou venit din fundul timpurilor : pe străduţă aurari şi argintari, clinchet molcom şi limpede ca al unui xilofon lovit cu mii de braţe de un geniu distrat. Dar ies de acolo ca să dau imediat de vasta reţea de bulevarde tăind brutal ruinele (datorite unei răscoale recente) unor case vechi de 500 de ani, distruse şi reparate de atîtea ori, încît vechimea lor extraordinară nu mai are vîrstă. Îmi recunosc imaginea : călător, arheolog al spaţiului, încercînd zadarnic să reconstitui exotismul cu ajutorul fragmentelor şi al ruinelor.

Atunci, perfidă, iluzia începe să-şi întindă capcanele. Aş vrea să fi trăit pe timpul călătoriilor *adevărate*, cînd se oferea, în toată splendoarea, un spectacol încă intact, necontaminat, pur ; aş fi vrut să nu fi trecut de acest prag ci, ca Bernier, Tavernier, Manucci... o dată început, jocul presupunerilor n-are limită. Cînd trebuia văzută India, în ce perioadă studiul primitivilor din Brazilia ar fi putut să dea satisfacţia cea mai pură, cînd ar fi putut ei oare să fie cunoscuţi în forma lor cea mai puţin alterată ? Ar fi fost mai bine oare să ajung la Rio cu Bougainville, în secolul al XVIII-lea, sau cu Léry şi Thevet, în al XVI-lea ? Cu fiecare interval de cinci ani făcut înapoi salvez un obicei, cîştig o sărbătoare, împărtăşesc o credinţă în plus. Dar cunosc textele prea bine pentru ca să nu ştiu că, lăsîndu-mi-se un secol, trebuie, în acelaşi timp, să renunţ la unele informaţii şi curiozităţi care îmi pot îmbogăţi cunoaşterea. Şi iată-mă în faţa unui cerc de netrecut : cu cît culturile umane erau mai puţin în măsură să comunice între ele şi deci să se influenţeze reciproc, cu atît emisarii respectivi erau mai puţin în stare să-şi dea seama de bogăţia şi semnificaţia acestei diversităţi. Pînă la urmă mă aflu prizonierul unei alternative : cînd călător vechi,

confruntat cu un spectacol prodigios, din care însă totul sau aproape totul îmi scapă — şi mai mult încă, îmi provoacă sarcasmul şi dezgustul ; cînd călător modern, gonind după vestigiile unei realităţi dispărute. În ambele alternative pierd şi mai mult chiar decît poate să pară, deoarece eu, care gem în faţa umbrelor, nu sînt oare impermeabil la spectacolul adevărat care ia formă în momentul acesta, dar pentru sesizarea căruia nu am încă sensibilitatea cerută ? Peste cîteva sute de ani, în acelaşi loc, un alt călător, tot atît de desperat ca şi mine, va deplînge dispariţia a ceea ce eu aş fi putut vedea, dar care mi-a scăpat. Victimă a unei duble infirmităţi, tot ce văd mă supără şi, în acelaşi timp, îmi reproşez necontenit că nu privesc destul.

Paralizat mult timp de această dilemă îmi pare totuşi că tulburarea a început să scadă. Forme evanescente se precizează, confuzia dispare treptat. Să fi fost altceva decît fuga timpului ? Luînd cu sine amintirile mele, uitarea a făcut mai mult decît să le uzeze şi să le îngroape. Edificiul vast pe care l-a construit din aceste fragmente oferă paşilor mei un echilibru mai stabil, privirii mele un contur mai limpede. O ordine a înlocuit-o pe alta. Acum, între aceste ţărmuri abrupte, creînd o distanţă între privire şi obiectul ei, anii care le distrug au început să îngrămădească rămăşiţele. Crestele se tocesc, se prăbuşesc pereţi întregi ; epocile şi locurile se ciocnesc, se suprapun sau se răstoarnă ca sedimentele dislocate de tremurul unei scoarţe îmbătrînite. Un detaliu vechi şi neînsemnat răsare ca un vîrf de munte, în timp ce straturi întregi din trecutul meu se năruie fără urme. Întîmplări fără nici o legătură aparentă, provenind din perioade şi regiuni diferite, alunecă unele peste altele pînă cînd, imobilizîndu-se deodată, iau parcă forma unui castel ale cărui planuri ar fi fost gîndite de un arhitect mai înţelept decît istoria mea. „Fiecare om, scria Chateaubriand, poartă în el o lume compusă din tot ce a văzut şi iubit, lume în care reintră neîncetat chiar cînd străbate şi pare a locui o lume străină“ *(Voyage en Italie,* la data de 11 decembrie). De acum înainte trecerea e posibilă. Pe neaşteptate, între viaţă şi mine timpul şi-a prelungit istmul. Au fost necesari 20 de ani de uitare pentru a mă readuce faţă în faţă cu o veche experienţă căreia, urmărind-o cît era pămîntul de lung, nu-i putusem găsi sensul ascuns şi intim.

PARTEA A DOUA

FOI DE DRUM

*

5. PRIVIND ÎN URMĂ

Cariera mea s-a hotărît într-o duminică din toamna anului 1934, la ora 9 dimineaţa, printr-un telefon. Era Célestin Bouglé, pe atunci director al Şcolii normale superioare. De cîţiva ani îmi arăta o bunăvoinţă întrucîtva distantă şi reticentă : în primul rînd pentru că nu eram un fost normalist, dar mai cu seamă pentru că, admiţînd că aş fi fost, nu făceam parte din categoria pentru care nutrea sentimente foarte exclusive. Fără îndoială că nu putuse face o alegere mai bună, căci mă întrebă brusc : „Mai doriţi să vă ocupaţi de etnografie ?“ — „Desigur !“ — „Atunci depuneţi-vă candidatura pentru postul de profesor de sociologie la Universitatea din São Paulo. Periferiile sînt pline de indieni ; le veţi consacra *week-end*-urile. Dar trebuie să-i daţi un răspuns definitiv lui Georges Dumas înainte de prînz“.

Brazilia şi America de Sud nu însemnau mare lucru pentru mine. Totuşi îmi mai amintesc încă foarte clar imaginile iscate de această propunere neprevăzută. Ţările exotice îmi apăreau ca opusul celor ale noastre, termenul „antipozi“ căpătînd în mintea mea un sens mai bogat şi mai naiv decît conţinutul său literal. Aş fi fost foarte surprins dacă mi s-ar fi spus că o specie animală sau vegetală poate avea acelaşi aspect pe ambele părţi ale globului. Fiecare animal, fiecare copac, fiecare fir de iarbă trebuia să fie absolut diferit şi să-şi demonstreze foarte vizibil originea sa tropicală. În imaginaţia mea, Brazilia apărea cu pîlcuri de palmieri contorsionaţi ascunzînd arhitecturi bizare, totul învăluit într-un miros de afumătoare, detaliu olfactiv strecurat, pare-se, datorită omofoniei inconştient percepute a cuvintelor *Bresil* (Brazilia) şi *grésiller* (a sfîrîi) şi care, dincolo de întreaga mea experienţă, explică faptul că şi astăzi încă mai asociez Brazilia cu un parfum care arde.

Privind în urmă, aceste imagini nu mi se mai par atît de arbitrare. Am învăţat că adevărul unei situaţii nu se află în observarea ei zilnică, ci în acea distilare lentă şi fracţionată pe care senzaţia echivocă a parfumului mă incita poate de pe atunci să o pun în practică, aşa cum apărea, sub forma ei de calambur spontan, vehicularea unei lecţii de simbolică pe care nici măcar nu mi-o puteam formula clar. Explorarea e mai puţin o parcurgere cît o cercetare : o scenă fugitivă, un colţ de peisaj, o observaţie culeasă din zbor fac posibile înţelegerea şi interpretarea unor orizonturi altfel sterile.

În momentul acela extravaganta propunere a lui Bouglé, referitoare la indieni, îmi punea alte probleme. De unde certitudinea lui că São Paulo e un oraş băştinaş, cel puţin prin mahalalele sale ? Fără îndoială, confundîndu-l cu Mexico City sau cu Tegucigalpa. Acest filozof, care scrisese cîndva o lucrare despre *Regimul Castelor* din India, fără a-şi fi pus un singur moment problema dacă n-ar fi fost mai bine să se convingă în prealabil *de visu*, proclama cu semeţie, în prefaţa din 1927, cînd nu credea că situaţia băştinaşilor ar putea avea vreo influenţă serioasă asupra anchetei etnografice : „În fluxul evenimentelor instituţiile sînt cele care rămîn la suprafaţă". Se ştie, de altfel, că nu era singurul, printre sociologii oficiali, care dădea dovadă de acea indiferenţă ce dăinuie pînă în zilele noastre.

Oricum, eram prea neştiutor, eu însumi, pentru a nu-mi face iluzii atît de favorabile planurilor mele ; cu atît mai mult cu cît şi Georges Dumas avea noţiuni tot atît de imprecise despre problema respectivă : cunoscuse sudul Braziliei într-o perioadă cînd exterminarea populaţiilor băştinaşe nu ajunsese încă la capăt, iar societatea compusă din dictatori, feudali şi mecena, în care el se complăcuse, nu-i furnizase nici un fel de date în această privinţă.

Am fost deci foarte mirat cînd, în cursul unui dejun la care mă luase Victor Margueritte, am auzit din gura ambasadorului Braziliei la Paris, versiunea oficială : „Indieni ? dar bine, domnul meu, sînt zeci de ani de cînd au dispărut cu toţii. Oh, e o pagină foarte tristă, foarte ruşinoasă din istoria ţării mele. Dar colonii portughezi din secolul al XVI-lea erau oameni lacomi şi brutali. Cum să le reproşezi că au luat parte la brutalitatea generală ? Îi prindeau pe indieni, îi legau de gurile tunurilor şi-i sfîrtecau de vii cu obuzele. Aşa au fost decimaţi pînă la ultimul. Ca sociolog veţi descoperi în Brazilia lucruri pasionante, dar la indieni nici să nu vă mai gîndiţi, nu veţi mai găsi nici unul...".

Cînd îmi amintesc astăzi aceste cuvinte, mi se par de necrezut chiar în gura unui *grão fino* din 1934 şi chiar ştiind în ce măsură, mai cu seamă elita braziliană (care, din fericire, s-a schimbat de atunci) avea oroare de orice aluzie la băştinaşi, şi mai ales la condiţiile primitive din interiorul ţării, în afară de aceea de a admite — şi chiar a sugera — faptul că o străbună indiană fusese cîndva la originea unei fizionomii vag exotice şi nu acele picături sau acei litri de sînge negru pe care bunul-gust din acel timp (spre deosebire de epoca imperială) cerea să se încerce a fi date uitării. Totuşi, la Luis de Souza-Dantas ascendenţa indiană nu putea fi pusă la îndoială şi ar fi putut să fie mîndru de ea. Dar, brazilian de export, care adoptase Franţa încă din adolescenţă, nu mai cunoştea situaţia reală a ţării sale, situaţie înlocuită în memoria sa printr-un fel de clişeu oficial şi distins. În măsura în care îi mai rămăseseră unele amintiri, prefera, cred, de asemenea, să-i ponegrească pe brazilienii secolului al XVI-lea, pentru a distrage atenţia de la ceea ce fusese distracţia favorită a generaţiei părinţilor săi şi chiar în timpul tinereţii sale : şi anume, aceea de a aduna de prin spitale hainele infectate ale victimelor variolei şi a le agăţa, împreună cu alte daruri, de-a lungul drumurilor pe care mai umblau încă triburile de băştinaşi. Datorită acestui fapt s-a obţinut următorul rezultat : Statul São Paulo, mare cît Franţa, şi care pe hărţile din 1918 mai figura cu menţiunea : „două treimi teritoriu necunoscut locuit numai de indieni" nu mai număra, cînd am sosit eu, în 1935, un băştinaş, cu excepţia unui grup de familii care locuiau pe coastă şi care veneau să vîndă duminica, pe plajele de la Santos, aşa-zise curiozităţi. Noroc că în lipsa periferiilor din São Paulo, la 3 000 km în interior mai existau încă indieni.

Mi-e imposibil să trec peste această perioadă fără a arunca o privire prietenească asupra unei alte lumi pe care Victor Margueritte, cel care m-a introdus la Ambasada Braziliei, m-a făcut s-o întrevăd. Rămăsesem prieteni după o scurtă perioadă în care fusesem secretarul său, în ultimii mei ani de studenţie. Avusesem rolul de a asigura publicarea uneia dintre cărţile sale — *Patria umană* — prin vizitarea a vreo sută de personalităţi pariziene, cărora le ofeream exemplarul pe care maestrul — ţinea mult la acest titlu — li-l dedicase. Trebuia, de asemenea, să redactez note şi pretinse ecouri menite să sugereze criticii comentariile de rigoare. Victor Margueritte rămîne în amintirea mea nu numai prin delicateţea comportării sale faţă de mine, dar şi (aşa cum se întîmplă cu tot ce mă impresionează adînc) din pricina contradicţiei ce exista la el între per-

soană şi operă. Pe cît ar putea să pară aceasta de simplistă şi de bolovănoasă, în ciuda generozităţii sale, pe atît ar merita să dăinuie memoria omului. Faţa sa avea graţia şi fineţea — oarecum feminine — ale unui înger gotic şi întreaga sa purtare degaja o nobleţe atît de naturală încît defectele sale, dintre care vanitatea nu era cel mai neglijabil, nu reuşeau să supere sau să irite, într-atît păreau a fi, o dată în plus, dovada unui privilegiu de stirpe sau de spirit.

Locuia în arondismentul al XVII-lea, într-un mare apartament burghez şi desuet în care, aproape orb, era înconjurat de grija permanentă a soţiei sale, a cărei vîrstă (ce excludea acea confuzie, posibilă doar în tinereţe, între caracterele fizice şi cele morale) descompusese în urîţenie şi vioiciune ceea ce cîndva fusese, probabil, un farmec picant.

Primea foarte puţină lume, nu numai fiindcă se socotea neînţeles de generaţiile tinere şi pentru că cercurile oficiale îl repudiaseră dar, mai cu seamă pentru că se situa pe un piedestal atît de înalt, încît îi era greu să-şi mai găsească interlocutori corespunzători. Spontan sau din calcul — n-am putut să aflu niciodată — contribuise împreună cu alţi cîţiva, la constituirea unei confrerii internaţionale de supraoameni, din care făceau parte cinci sau şase persoane : el, Keyserling, Ladislas Reymond, Romain Rolland şi, pentru un timp, cred, Einstein. Baza ei consta în faptul că de fiecare dată cînd vreunul dintre membrii acesteia publica o carte, ceilalţi, răspîndiţi în diferite puncte ale globului, se grăbeau să o salute ca pe una dintre manifestările cele mai înalte ale geniului uman.

Dar ceea ce emoţiona cel mai mult la Victor Margueritte era simplitatea cu care voia să-şi asume, prin persoana sa, întreaga istorie a literaturii franceze. Îi venea cu atît mai uşor cu cît se născuse într-un mediu literar : mama sa era vara primară a lui Mallarmé. Anecdotele, amintirile, îi întreţineau afectarea. La el acasă se vorbea cu familiaritate despre Zola, fraţii Goncourt, Balzac, Hugo, ca despre unchi şi bunici ce i-ar fi dat în grijă administrarea moştenirii lor. Iar cînd striga impacientat : „Se spune că scriu fără stil ! Dar ce, Balzac avea stil ?“ te puteai crede în faţa unui descendent din regi care-şi justifica una dintre pozne prin temperamentul năvalnic al unui strămoş ; faimosul temperament pe care oamenii de rînd îl evocă nu ca pe o trăsătură personală, ci ca explicaţia oficial recunoscută a unei mari transformări a istoriei contemporane, înfioraţi de plăcere cînd o găsesc întrupată. Alţi scriitori au avut mai mult talent ; puţini însă au ştiut să-şi făurească, şi asta cu atîta farmec, o concepţie atît de aristocratică despre meseria lor.

6. CUM DEVII ETNOGRAF

Îmi pregăteam agregaţia [1] în filozofie, disciplină către care mă îndreptasem mai puţin dintr-o vocaţie adevărată, cît din pricina repulsiei căpătate pentru toate celelalte studii de pînă atunci. Cînd intrasem în clasa de filozofie eram vag pătruns de un monism raţionalist pe care mă pregăteam să-l justific şi să-l consolidez. Făcusem deci tot ce se putea pentru a intra în secţia al cărei profesor se bucura de reputaţia de a fi cel mai „înaintat“. E adevărat că Gustave Rodrigues era un militant al S.F.I.O.-ului dar, pe plan filozofic, doctrina sa era un amestec de bergsonism şi neokantianism care mă decepţiona. Punea în serviciul unei uscăciuni dogmatice o fervoare care se traducea, pe toată durata cursului, printr-o gesticulaţie pasionată. Niciodată nu mi-a fost dat să întîlnesc o convingere atît de candidă asociată cu o gîndire atît de săracă. S-a sinucis în 1940 la intrarea germanilor în Paris.

Acolo am început să învăţ că orice problemă, serioasă sau superficială, poate fi rezolvată uşor dacă se aplică o metodă, mereu aceeaşi, şi care constă în opunerea a două puncte de vedere tradiţionale privind problema respectivă : introducîndu-l pe cel dintîi prin justificări de bun-simţ ; distrugîndu-le apoi cu ajutorul celui de-al doilea şi, în sfîrşit, confruntîndu-le cu ajutorul unui al treilea, menit să releve caracterul parţial al celorlalte două, devenite, prin artificii de vocabular, aspecte complementare ale aceleiaşi realităţi : formă şi fond, conţinător şi conţinut, fiinţă şi aparenţă, continuu şi discontinuu, esenţă şi existenţă etc. Aceste exerciţii devin repede verbale, bazîndu-se pe arta calamburului ce înlocuieşte reflecţia,

[1] Grad de profesor de liceu sau în învăţămîntul superior, obţinut pe bază de concurs. — *N.T.*

Clubul cărţii digitale 2022

pe asonanţele termenilor, pe omofoniile şi ambiguităţile care oferă progresiv material pentru lovituri de teatru speculative, după ingeniozitatea cărora se recunosc bunele lucrări filozofice.

Cinci ani de Sorbona se reduceau la deprinderea acestei gimnastici ale cărei pericole sînt totuşi evidente. În primul rînd, pentru că resortul acestor exerciţii este atît de simplu, încît nu există problemă care să nu poată fi abordată în felul acesta. Pentru a pregăti concursul şi acea probă supremă, lecţia (care constă în tratarea, după cîteva ore de pregătire, a unei probleme trase la sorţi), tovarăşii mei şi cu mine propuneam temele cele mai extravagante. Eu îmi făceam o glorie din a pregăti în zece minute o conferinţă de o oră, cu un solid schelet dialectic, despre superioritatea cînd a autobuzelor, cînd a tramvaielor. Metoda oferea nu numai o cheie pentru toate uşile, dar, în plus, te făcea să nu vezi, din bogăţia temelor, decît o formă unică, mereu aceeaşi, cu condiţia de a aduce cîteva corecturi elementare : ceva în genul muzicii care s-ar reduce la o singură melodie, de îndată ce ai înţeles că poate fi citită fie în cheia lui sol, fie în cheia lui fa. Din acest punct de vedere, învăţămîntul filozofic exersa inteligenţa, dar seca spiritul.

Văd un pericol şi mai mare în confuzia care se face între progresul cunoaşterii şi complexitatea mereu crescîndă a construcţiilor spiritului. Eram invitaţi să practicăm o sinteză dinamică plecînd de la teoriile cele mai puţin adecvate pentru a ne ridica treptat pînă la cele mai subtile ; în acelaşi timp însă (şi din pricina scrupulozităţii istorice care-i obseda pe profesorii noştri) trebuia să explicăm cum acestea se năşteau treptat din celelalte. În fond, nu era vorba să descoperim adevărul şi neadevărul, ci mai degrabă, să înţelegem modul în care oamenii reuşiseră să depăşească, treptat, contradicţiile. Filozofia nu era *ancilla scientiarum,* sluga şi auxiliarul explorării ştiinţifice, ci un fel de autocontemplare estetică a conştiinţei însăşi. O vedeam, de-a lungul secolelor, elaborînd construcţii din ce în ce mai uşoare şi mai îndrăzneţe, o vedeam rezolvînd probleme de echilibru sau de greutate, inventînd rafinamente logice, şi toate acestea erau considerate a fi cu atît mai valabile cu cît era mai mare perfecţiunea tehnică sau coerenţa internă. Învăţămîntul filozofic era comparabil cu acel al unei istorii a artelor care ar proclama că goticul este, fără îndoială, superior romanicului şi din gotic, cel *flamboyant* ar fi mai perfect decît cel primitiv, în care însă nimeni nu şi-ar pune întrebarea ce este şi ce nu este frumos. Semnificantul nu se raporta la nici un semnificat, nu mai exista nici un punct de referinţă. Procedeul, reţeta înlocuiau pasiunea pentru adevăr. După ce am consacrat mulţi ani acestor exerciţii, m-am regăsit faţă în faţă cu anumite convingeri primare care nu sînt foarte diferite de cele pe care le aveam la 15 ani. Poate că-mi dau mai bine seama de insuficienţa unor asemenea unelte, dar ele au măcar o valoare instrumentală care le face apte de a răspunde serviciului cerut. Nu sînt în pericol de a mă lăsa păcălit de complicaţiile lor interne şi nici de a uita rolul lor practic, pentru a mă pierde în contemplarea minunatei lor articulaţii.

Totuşi bănuiesc motive mult mai personale pentru care dezgustul m-a îndepărtat, în scurt timp, de filozofie şi a făcut să mă agăţ de etnografie ca de un colac de salvare. După ce am petrecut la liceul din Mont-de-Marsan un an fericit, pregătind şi predînd cursul meu, am descoperit îngrozit, la începutul anului următor, cînd fusesem numit la Laon, că va trebui să-l repet tot restul vieţii mele. Mintea mea prezintă această particularitate, care este, fără îndoială, o infirmitate, deoarece mi-e greu să o fixez de două ori asupra aceluiaşi obiect. De obicei, concursul de agregaţie este considerat ca o probă inumană, la terminarea căreia, dacă vrei, îţi cîştigi definitiv dreptul la repaus. Pentru mine era invers. Admis la primul meu concurs, cel mai tînăr din promoţia mea, fusesem fără nici o greutate învingătorul acestui raliu printre doctrine, teorii şi ipoteze. Dar chinul meu avea să înceapă mai tîrziu : îmi va fi fizic imposibil să-mi expun lecţiile, dacă nu voi fabrica în fiecare an un nou curs. Incapacitate care se dovedea şi mai stînjenitoare atunci cînd îndeplineam funcţia de examinator : căci trăgînd la întîmplare întrebările programului nu mai ştiam nici măcar ce răspunsuri ar fi trebuit să-mi dea candidaţii. Cel mai nul îmi părea că spune tot. Era ca şi cum toate subiectele s-ar fi dizolvat în faţa mea prin simplul fapt că meditasem cîndva asupra lor.

Astăzi mi se întîmplă să mă întreb dacă n-am fost atras fără să-mi dau seama de etnografie din pricina unei afinităţi de structură între civilizaţiile pe care le studiază şi cea a propriei mele gîndiri. Îmi lipsesc aptitudinile necesare menţinerii unui domeniu cultivabil, ale cărui recolte să le strîng an după an : inteligenţa mea e neolitică. Asemenea incendiilor din hăţişurile indigene, ea cuprinde terenuri adesea neexplorate ; le fecundează, poate, pentru a obţine la repezeală cîteva recolte şi lasă în urmă un teritoriu devastat. În perioada aceea însă nu-mi puteam da seama de aceste cauze adînci. Nu

cunoşteam de loc etnologia [1], nu urmasem niciodată vreun asemenea curs, iar cînd Sir James Frazer a făcut ultima sa vizită la Sorbona, unde a ţinut o conferinţă memorabilă — cred, că prin 1928 — cu toate că fusesem înştiinţat, nici nu-mi trecuse prin minte să asist.

Avusesem, bineînţeles, încă din fragedă copilărie o colecţie de curiozităţi exotice. Dar era o ocupaţie de anticar, îndreptată spre domenii în care lucrurile nu-mi erau inaccesibile din punct de vedere financiar. În adolescenţă vocaţia mea era încă atît de neprecizată, încît primul care a încercat să formuleze un diagnostic, profesorul meu de filozofie din ultima clasă de liceu, André Cresson, m-a îndrumat spre studiile juridice, considerînd că ele corespund cel mai bine temperamentului meu ; păstrez memoriei sale o mare recunoştinţă din pricina adevărului parţial pe care-l ascundea această greşeală.

Am renunţat deci la Şcoala normală şi m-am înscris la drept pregătindu-mi totodată licenţa în filozofie ; numai fiindcă era atît de uşor. Cursurile de drept sînt supuse unei ciudate fatalităţi. Prinse între teologie, de care se apropiau prin spirit la acea epocă, şi gazetărie, spre care tinde să le împingă reforma actuală, s-ar părea că ele nu-şi pot afla o bază în acelaşi timp solidă şi obiectivă : încercînd să cucerească sau să-şi menţină una din virtuţi, o pierd pe cealaltă. Obiect de studiu pentru savant, juristul îmi părea un animal care ar pretinde să facă proiecţii cu lanterna magică unor naturalişti. Din fericire, pe atunci puteai să-ţi pregăteşti examenele de drept în 15 zile cu ajutorul unor *memento*-uri învăţate pe de rost. Dar mai mult decît sterilitatea disciplinei îmi displăceau ucenicii ei. Observaţia mai e oare valabilă şi astăzi ? Mă îndoiesc. Dar în jurul anului 1928, studenţii diferitelor secţii ale primului an erau împărţiţi în două „specii", am putea chiar spune în două „rase" distincte : de o parte dreptul şi medicina, de alta literele şi ştiinţele.

Oricît de neatractivi ar fi termenii de extrovertit şi introvertit, ei exprimă cel mai bine diferenţa. Pe de o parte un „tineret" (în sensul pe care, în folclorul tradiţional, termenul desemnează o generaţie) gălăgios, agresiv, dornic să se afirme chiar cu preţul celei mai mari vulgarităţi, orientat din punct de vedere politic spre extrema

[1] Termenul *etnologie* este folosit în literatura franceză de specialitate în mod curent alături de cel de *etnografie*. Etnografia este considerată ca o disciplină ce descrie popoarele, cultura şi modul lor de trai ; etnologia, ca ştiinţă, sintetizează comparativ datele etnografice. Etnografia marxistă nu face o asemenea delimitare ; ea nu se opreşte la descrierea faptelor, ci face sintezele care rezultă din analiza datelor etnografice. — *I.V.*

dreaptă (a epocii) ; pe de alta adolescenţi îmbătrîniţi înainte de vreme, discreţi, retraşi, situaţi de obicei „la stînga" şi făcînd toate eforturile pentru a fi admişi în rîndurile acelei categorii de adulţi spre care năzuiau.

Diferenţa se explică destul de uşor. Cei dintîi, care se pregătesc pentru viitoarea lor profesiune, sărbătoresc prin felul lor de comportare eliberarea de sub tutela şcolii şi totodată noua poziţie dobîndită în complexul funcţiilor sociale. Aflîndu-se într-o situaţie intermediară, între starea nediferenţiată a liceanului şi activitatea specializată spre care se îndreaptă, se simt într-un fel de zonă neutră, revendicîndu-şi în consecinţă privilegiile contradictorii, proprii celor două poziţii.

La „litere" şi „ştiinţe" perspectivele obişnuite : profesoratul, activitatea de cercetător şi unele profesiuni nedefinite sînt însă de altă natură. Studentul care le-a ales nu numai că nu-şi ia rămas bun de la universul copilăriei ci, dimpotrivă, încearcă să-l păstreze. Oare profesoratul nu e pentru adulţi singura posibilitate de a rămîne în şcoală ? Studentul în litere sau în ştiinţe se caracterizează printr-un fel de refuz pe care-l opune exigenţelor grupului. Printr-o reacţie aproape monahală se retrage, pe o perioadă mai mult sau mai puţin îndelungată, în studiu, în activitatea de păstrare şi transmitere a unui patrimoniu independent de timpul care trece. Cît despre viitorul savant, obiectul studiului său se poate măsura doar cu durata universului. Nimic mai greşit decît să-i convingi să se angajeze ; chiar cînd sînt convinşi că o fac, angajarea lor nu constă în acceptarea unui post, în identificarea cu o funcţie, în asumarea unor şanse şi riscuri personale, ci în aprecierea lor dinafară, ca şi cum nu i-ar privi direct ; angajarea lor e încă un mod particular de a rămîne neangajaţi. Învăţămîntul şi munca de cercetător nu se aseamănă, din acest punct de vedere, cu deprinderea unui meşteşug. Sînt fie un refugiu, fie o misiune şi în aceasta constă măreţia, dar şi mizeria lor.

În cadrul acestei antinomii care opune meseria propriu-zisă unei tentative ambigue care oscilează între misiune şi refugiu, şi participă mereu la amîndouă, fiind cînd mai curînd una, cînd mai curînd cealaltă, etnografia ocupă, desigur, un loc privilegiat. E forma cea mai extremă a celei de a doua posibilităţi. Dorindu-se cît mai uman, etnograful încearcă să cunoască şi să judece omul dintr-un punct de vedere destul de ridicat şi de îndepărtat pentru a-l sustrage contingenţelor particulare ale unei anumite societăţi sau civilizaţii.

Condiţiile sale de viaţă şi de muncă îl izolează fizic, pe lungi perioade, de grupul din care face parte [1]; prin brutalitatea schimbărilor la care se expune ajunge un fel de dezrădăcinat cronic: nu se va mai simţi acasă nicăieri, psihic va fi un mutilat. Ca şi matematicile sau muzica, etnografia este una dintre rarele vocaţii adevărate. Ţi-o poţi descoperi fără să o fi deprins undeva.

Particularităţilor individuale şi atitudinilor sociale trebuie să le mai adăugăm şi motivări de natură pur intelectuală. În Franţa, perioada 1920—1930 a fost aceea a difuzării teoriilor psihanalitice. Datorită lor am înţeles că antinomiile statice în jurul cărora ni se sugera să ne construim disertaţiile filozofice şi, mai tîrziu, lecţiile — raţional şi iraţional, intelectual şi afectiv, logică şi prelogică — se reduceau la un simplu joc gratuit. Exista, în primul rînd, dincolo de raţional, o categorie mai importantă şi mai temeinică, aceea a semnificativului, expresia cea mai înaltă a raţionalului, dar pe care profesorii noştri (meditînd mai mult la *Eseul asupra datelor imediate ale conştiinţei* decît la *Cursul de lingvistică generală* al lui F. de Saussure) nici măcar nu-l menţionau. Apoi, opera lui Freud îmi revela faptul că aceste opoziţii nu erau cu adevărat antinomice, de vreme ce tocmai comportările, în aparenţă cele mai afective, operaţiile cele mai puţin raţionale, manifestările declarate prelogice sînt de fapt cele mai semnificative. În locul declaraţiilor de credinţă şi tuturor *petitio principi* ale bergsonismului, care reduceau fiinţele şi lucrurile la o magmă informă, pentru a scoate mai bine în evidenţă natura lor inefabilă, mă convingeam de faptul că aceste fiinţe şi lucruri îşi pot păstra valorile proprii, fără a-şi pierde precizia conturului care le demarcă şi le conferă fiecăreia o structură inteligibilă. Cunoaşterea nu se bazează pe renunţare sau pe troc, ci constă în alegerea aspectelor *adevărate*, adică a celor care coincid cu proprietăţile gîndirii mele. Nu cum pretindeau neokantienii, pentru că aceasta ar exercita o inevitabilă constrîngere asupra

[1] În acest caz autorul se referă numai la cercetarea etnografiei exotice, adică a aşa-numitelor populaţii primitive. Autorul pune în acest caz în valoare eforturile etnografilor de a înţelege în profunzime societatea studiată, nu numai din punctul de vedere al societăţii din care el face parte, ci şi din interiorul societăţii cercetate.

Cercetarea etnografică a popoarelor cărora le aparţin şi cercetătorii care le studiază nu pun probleme de „izolare" de grupul din care fac parte şi cu atît mai mult nu pun probleme de „dezrădăcinare cronică". Dimpotrivă, aici etnograful se va simţi mereu acasă. — *I.V.*

lucrurilor, ci, mai de grabă, pentru că gîndirea mea este ea însăşi un obiect. Fiind „din această lume", participă la natura ei.

Această evoluţie intelectuală în care mă întîlneam cu alţii din generaţia mea căpăta totuşi o nuanţă deosebită din pricina nepotolitei curiozităţi care mă împinsese încă din copilărie spre geologie: şi astăzi număr printre amintirile mele cele mai dragi nu o expediţie într-o zonă necunoscută a Braziliei centrale, ci urmărirea, pe coasta unui platou calcaros din Languedoc, a liniei de contact dintre două straturi geologice. În cazul acesta este vorba de altceva decît de o plimbare sau de o simplă explorare a spaţiului: această căutare, incoerentă pentru un observator neiniţiat, mi se pare imaginea însăşi a cunoaşterii, cu greutăţile pe care le ai de întîmpinat şi cu bucuriile pe care le speri.

Orice peisaj apare mai întîi ca o imensă dezordine care-ţi lasă libertatea de a alege sensul pe care vrei să i-l dai. Dar dincolo de speculaţiile agricole, de accidentele geografice, de avatarurile istoriei şi ale preistoriei, sensul suprem nu e oare cel care precede, determină şi, într-o mare măsură, le explică pe celelalte? Această linie palidă şi neclară, această diferenţă deseori imperceptibilă în forma şi consistenţa resturilor de roci mărturisesc că aici, unde văd astăzi un pămînt arid, s-au succedat cîndva două oceane. Urmărind dovezile stagnării lor milenare şi depăşind toate obstacolele — pereţi abrupţi, surpături, hăţişuri, culturi — indiferent la cărări ca şi la obstacole, pari să acţionezi în sens invers. Or, această nesupunere are drept unic scop descoperirea unui sens major, fără îndoială obscur, dar faţă de care toate celelalte nu sînt decît transpuneri parţiale sau deformate.

Cînd, după cum se întîmplă uneori, se produce miracolul, cînd, de o parte şi de cealaltă ale unei falii ascunse apar alături două plante verzi din specii diferite, care au ales fiecare solul cel mai prielnic; şi cînd în aceeaşi clipă ghiceşti că în rocă coexistă doi amoniţi cu involuţii diferit complicate, dovedind, în felul lor, un interval de cîteva zeci de milenii: spaţiul şi timpul se contopesc brusc; diversitatea vie a momentului alătură şi continuă erele. Gîndirea şi sensibilitatea ating o dimensiune nouă în care fiecare picătură de sudoare, fiecare flexiune musculară, fiecare respiraţie devin tot atîtea simboluri ale unei istorii căreia corpul meu îi reproduce mişcarea, în timp ce cugetul îi acceptă semnificaţia. Mă simt stăpînit de o inteligibilitate mai consistentă, în sînul căreia secolele şi locurile îşi răspund vorbind, în fine, aceeaşi limbă.

Cînd am făcut cunoştinţă cu teoriile lui Freud, ele mi s-au părut aplicarea la individul izolat a unei metode care-şi avea canonul în geologie. În ambele cazuri, cercetătorul se află de la început în faţa unor fenomene aparent de nepătruns ; în ambele cazuri, pentru a inventaria şi a aprecia elementele unei situaţii complexe, are nevoie de calităţi de finețe : sensibilitate, fler, bun-gust. Şi totuşi, ordinea care intervine într-un ansamblu, la prima vedere, incoerent, nu e nici întîmplătoare nici arbitrară. Spre deosebire de istoria istoriografilor, aceea a geologului, ca şi aceea a psihanalistului, încearcă să proiecteze în timp, oarecum în genul tablourilor vii, anumite proprietăţi fundamentale ale universului fizic sau psihic. Vorbeam de tabloul viu ; într-adevăr, jocul „proverbelor în acţiune" oferă o imagine naivă a tentativei de a interpreta fiecare gest ca o desfăşurare în timp a anumitor adevăruri eterne, adevăruri pe care proverbele încearcă să le materializeze, pe plan moral, sub aspectul lor concret şi care, în alte domenii, se numesc, foarte precis, legi. În toate aceste cazuri, solicitarea curiozităţii estetice te duce direct spre cunoaştere.

Pe la 17 ani fusesem iniţiat în marxism de un tînăr socialist belgian pe care-l cunoscusem în vacanţă şi care astăzi este ambasadorul ţării sale în străinătate. Lectura operelor lui Marx mă entuziasmase cu atît mai mult cu cît luam astfel, prin acest mare gînditor, primul meu contact cu acel curent filozofic care duce de la Kant la Hegel : aveam revelaţia unei lumi întregi. De atunci înainte fervoarea mea nu avea să scadă niciodată şi rareori încerc să dezleg o problemă de sociologie sau de etnologie fără ca, în prealabil, să-mi fi împrospătat gîndirea cu cîteva pagini din *18 Brumar al lui Louis Bonaparte* sau din *Critica economiei politice*. De altfel nu se pune problema dacă Marx a prevăzut just una sau alta dintre dezvoltările istoriei. După Rousseau — şi într-o formă care mi se pare hotărîtoare — Marx a arătat că ştiinţa socială nu se construieşte pe planul evenimentelor, după cum nici fizica nu porneşte de la datele sensibilităţii : scopul e de a construi un model, de a-i studia proprietăţile şi diferitele reacţii în laborator, pentru a aplica apoi observaţiile respective în interpretarea faptelor empirice şi care pot fi foarte departe de previziuni.

La un alt nivel al realităţii, marxismul mi se părea că procedează ca şi geologia şi psihanaliza, luată în sensul dat de fondatorul acesteia : toate trei demonstrează că înţelegerea unui fenomen constă în reducerea unui tip de realitate la un altul ; că adevărata realitate nu e niciodată cea mai evidentă şi că natura adevărului

transpare chiar şi în grija cu care se ascunde. În toate cazurile se pune aceeaşi problemă, aceea a raportului dintre senzorial şi raţional, iar scopul urmărit e acelaşi : un fel de *supraraţionalism* urmărind integrarea primului în cel de al doilea fără a-i sacrifica proprietăţile.

Eram deci refractar la noile tendinţe ale gîndirii metafizice, aşa cum începuseră ele să se contureze. Fenomenologia mă supăra în măsura în care postula un continuu între trăire şi real. Gata să recunosc că acesta din urmă o îmbracă şi o explică pe cea dintîi, deprinsesem din cele trei învăţături că trecerea de la un ordin la celălalt este discontinuă ; că pentru a ajunge la real trebuie mai întîi să înlături trăirea, chiar dacă urma să o reintegrezi mai tîrziu într-o sinteză obiectivă, eliberată de orice sentimentalism. Cît despre curentul de gîndire care avea să înflorească în existenţialism, el îmi părea contrarul raţionamentului valabil tocmai prin complezenţa lui faţă de iluziile subiectivităţii. Acest mod de a ridica preocupările personale la rangul de probleme filozofice riscă prea mult să devină o metafizică pentru midinete ; scuzabilă ca procedeu didactic, dar foarte periculoasă, dacă trebuie să îngăduie tergiversări cu acea misiune care-i revine filozofiei pînă în momentul în care ştiinţa va fi suficient de dezvoltată pentru a o înlocui : înţelegerea fiinţei în raport cu ea însăşi şi nu în raport cu eul. În loc să înlăture metafizica, fenomenologia şi existenţialismul au introdus două metode care să-i ofere un alibi.

Între marxism şi psihanaliză, care sînt ştiinţe umanistice, prima cu perspectivă socială, cea de-a doua cu perspectivă individuală, şi geologie, ştiinţă fizică — dar totodată mamă şi doică a istoriei, atît prin metoda cît şi prin obiectul său — etnografia îşi găseşte spontan domeniul : căci această umanitate, pe care o considerăm fără alte limite decît cele spaţiale, dă un sens nou transformărilor suferite de globul pămîntesc, transformări pe care le transmite istoria geologică : travaliu indisolubil care se continuă de-a lungul mileniilor, în opera societăţilor anonime, precum forţele telurice şi gîndirea indivizilor care se oferă psihologului sub forma cazurilor particulare. Mie etnografia îmi dă o satisfacţie intelectuală : ca şi istoria, care uneşte prin cele două extremităţi ale sale, pe cea a lumii şi pe a mea ca individ, ea dezvăluie concomitent semnificaţia lor comună. Propunîndu-mi să studiez omul, mă liberează de îndoială, căci vede în el acele deosebiri şi acele modificări care au un sens pentru toţi oamenii, cu excepţia doar a acelora aparţinînd unei singure civilizaţii şi care ar dispărea în cazul în care am vrea să rămînem în afară.

În fine, ea calmează acea dorinţă neliniştită şi distructivă despre care am mai vorbit, oferind reflecţiei un material aproape inepuizabil prin diversitatea moravurilor, a obiceiurilor şi instituţiilor. Ea îmi împacă viaţa cu caracterul.

După toate acestea, poate să pară surprinzător faptul că am rămas atîta timp insensibil la un mesaj care-mi fusese transmis totuşi încă din clasa de filozofie, prin operele maeştrilor şcolii sociologice franceze. De fapt, am avut această revelaţie abia în 1933 sau 1934, citind din întîmplare o carte mai veche : *Primitive Sociology*, de Robert H. Lowie. Aceasta, pentru că în locul noţiunilor împrumutate din cărţi şi transformate apoi imediat în concepte filozofice eram confruntat cu o experienţă trăită de societăţile băştinaşe, experienţă care prin angajarea autorului îşi păstrase întreaga semnificaţie. Gîndirea mea scăpa de acea sudaţie în vas ermetic la care o reducea obişnuinţa gîndirii filozofice, dusă în aer liber, se simţea împrospătată de un suflu nou. Aidoma unui orăşean care s-a pomenit în mijlocul munţilor, mă îmbătam de spaţiu în timp ce, fermecat, ochiul meu măsura bogăţia şi varietatea obiectelor.

Aşa a început lunga intimitate cu etnologia anglo-americană, stabilită de la distanţă, prin lecturi şi menţinută apoi prin contacte personale, intimitate care avea să dea naştere la neînţelegeri grave. Mai întîi în Brazilia, unde profesorii mei de la universitate ar fi dorit să contribui la predarea sociologiei durkheimiene spre care-i împinsese tradiţia pozitivistă, atît de vie în America de Sud, şi dorinţa de a da o bază filozofică liberalismului moderat, obişnuita armă ideologică a oligarhiilor împotriva puterii personale. Am ajuns acolo în stare de rebeliune făţişă împotriva lui Durkheim şi a oricărei încercări de a folosi sociologia în scopuri metafizice. Bineînţeles că nu aveam să contribui la ridicarea unor ziduri vechi într-un moment în care căutam, din toate puterile, să-mi lărgesc orizontul. Ulterior mi s-a reproşat deseori nu ştiu ce înfeudare faţă de gîndirea anglo-saxonă. Ce prostie ! În afară de faptul că sînt la ora actuală mai fidel decît oricare altul gîndirii durkheimiene — nu se înşală cei din străinătate — autorii faţă de care ţin să-mi exprim recunoştinţa : Lowie, Kroeber, Boas, mi se par cît se poate de departe de această filozofie americană, de tipul lui James sau Dewey (iar azi de pretinsul pozitivism logic) de mult perimat. Europeni prin naştere, formaţi în Europa, sau de maeştri europeni, ei reprezintă cu totul altceva : o sinteză reflectînd, în planul cunoaşterii, pe aceea căreia Columb îi dăduse, cu patru secole mai înainte, prilejul obiectiv de a exista ; în zilele noastre, sinteza dintre o metodă ştiinţifică viguroasă şi terenul experimental unic oferit de Lumea Nouă, şi aceasta într-un moment în care, avînd la dispoziţie cele mai bune biblioteci, puteam să ne părăsim universităţile şi să mergem în mediul băştinaş tot atît de uşor cum ne-am fi dus în Ţara Bascilor sau pe Coasta de Azur. Aduc un omagiu nu unei anumite tradiţii intelectuale, ci unei anumite situaţii istorice. Să ne gîndim numai ce privilegiu e acela de a ajunge la populaţii care nu au format vreodată obiectul unor cercetări serioase şi totuşi suficient de bine conservate, datorită faptului că nu a trecut prea mult timp de cînd a început exterminarea lor. O anecdotă va explica destul de bine acest lucru : aceea a indianului scăpat singur, printr-un miracol, din campania de exterminare a triburilor californiene încă sălbatice şi care a trăit ani de zile, necunoscut, în apropierea marilor oraşe, cioplindu-şi vîrfurile de piatră ale săgeţilor cu care vîna. Încetul cu încetul însă, vînatul a dispărut ; indianul fu descoperit într-o zi, înfometat, la marginea unei periferii. Şi-a sfîrşit viaţa în tihnă ca portar al Universităţii din California.

7. APUSUL SOARELUI

Iată un preambul cam lung şi inutil, pentru a ajunge la acea dimineaţă de februarie din 1934, cînd am ajuns la Marsilia pentru a mă îmbarca cu destinaţia Santos. Mai tîrziu aveam să cunosc şi alte plecări, dar toate se suprapun în memorie, unde n-au rămas decît unele imagini : în primul rînd, acea veselie specială a iernii din sudul Franţei. Sub un cer de un albastru foarte deschis, devenit parcă şi mai imaterial, aerul tăios îmi oferea acea plăcere, aproape insuportabilă, cînd, însetat, bei prea repede o apă minerală rece ca gheaţa. În contrast, pe coridoarele pachebotului, imobil şi supraîncălzit, plutea, greu, un amestec de miresme marine, de mirosuri venind de la bucătărie şi de vopsea proaspătă de ulei. În sfîrşit, îmi amintesc plăcerea şi tihna, aş spune chiar acea mulţumire placidă pe care ţi-o dă, în mijlocul nopţii, zgomotul în surdină al trepidaţiilor motoarelor şi fişîitul apei ; ca şi cum mişcarea ar crea o stabilitate mai perfectă decît nemişcarea ; aceasta, dimpotrivă, trezindu-te brusc din somn în escalele nocturne, îţi dă un sentiment de nesiguranţă şi de nelinişte ; nemulţumirea dată de întreruperea bruscă a ceea ce devenise ordinea firească a lucrurilor.

Vapoarele noastre făceau multe escale. De fapt, prima săptămînă a călătoriei o petreceam aproape numai pe uscat, în timp ce se încărca şi se descărca marfa ; navigam noaptea. De fiecare dată ne trezeam dimineaţa la cheiul unui alt port : Barcelona, Tarragona, Valencia, Alicante, Malaga, uneori Cadiz ; sau alteori Alger, Oran, Gibraltar, înaintea etapei mai lungi pînă la Casablanca, şi, în sfîrşit, Dakar. Abia atunci începea marea traversare, fie direct pînă la Rio şi Santos, fie, dar asta mai rar, încetinită spre sfîrşit, printr-un nou cabotaj în lungul coastei braziliene, cu escale la Recife, Bahía şi Victoria. Aerul se încălzea treptat, *sierrele* spaniole defilau încet

la orizont şi miraje în formă de faleze prelungeau zile întregi priveliştea în largul coastei africane, prea joasă şi prea mlăştinoasă pentru a fi pe de-a întregul vizibilă. Era opusul unei călătorii. Vaporul ni se părea mai mult decît un mijloc de transport, un fel de casă, de cămin al nostru, în dreptul uşii căruia discul mobil al Pămîntului ar fi oprit în fiecare zi, în rotirea sa, cîte un alt decor.

Dar pe atunci spiritul etnografic îmi era încă atît de străin, încît nu-mi trecea prin minte să profit de aceste ocazii. Am învăţat însă de atunci că aceste scurte priviri aruncate asupra unui oraş, asupra unei regiuni sau a unei culturi sînt un bun exerciţiu pentru spiritul de observaţie, permiţîndu-ne uneori — prin intensa concentrare cerută de timpul scurt pe care-l avem la dispoziţie — să descoperim lucrurilor unele proprietăţi care, în alte împrejurări, ne-ar fi rămas multă vreme ascunse. Alte privelişti mă atrăgeau mai mult şi, cu naivitatea debutantului, priveam cu pasiune, de pe puntea pustie, cataclismele supranaturale născute în fiecare zi, pentru cîteva clipe, de răsăritul şi apusul soarelui ; metamorfozele şi sfîrşitul lor în cele patru colţuri ale unui orizont mai vast decît oricare altul din cîte văzusem pînă atunci. Dacă aş fi putut găsi un limbaj care să fixeze aceste aspecte schimbătoare ce se refuzau oricărei încercări de a le descrie, dacă mi-ar fi fost cu putinţă să comunic altora frazele şi articulaţiile unui eveniment în esenţa sa unic şi care niciodată nu se va mai reproduce în aceiaşi termeni, atunci, credeam eu, aş fi pătruns dintr-o dată misterul meseriei mele : ancheta etnografică nu m-ar mai fi putut expune nici unei experienţe bizare sau excepţionale ale cărei semnificaţii şi importanţă să nu le pot explica, într-o bună zi, tuturor.

Voi mai putea oare, după atîţia ani, să regăsesc această stare de har ? Voi mai putea retrăi acele clipe înfrigurate cînd, cu carnetul în mînă, notam în fiecare secundă expresia care mi-ar fi permis, poate, să fixez acele forme vagi şi mereu reînnoite ? Jocul mă mai fascinează încă şi mă surprind deseori încercînd acelaşi risc.

Scris pe vapor.

Pentru savanţi, răsăritul şi apusul soarelui sînt unul şi acelaşi fenomen, iar vechii greci gîndeau la fel de vreme ce nu aveau decît un singur cuvînt, cu semnificaţii diferite, după întrebuinţare, pentru dimineaţă şi seară. Confuzie dovedind interesul major pentru speculaţiile teoretice şi un ciudat dezinteres pentru aspectul concret al lucrurilor. Că un punct oarecare al Pămîntului se deplasează printr-o

mişcare indivizibilă între zona de incidenţă a razelor solare şi cea în care lumina îi scapă sau îi revine, da, se poate. Dar în realitate, nimic nu e mai diferit decît seara şi dimineaţa. Răsăritul e un preludiu, apusul, o uvertură care ar avea loc nu la început, ci la sfîrşit, ca în vechile opere. Faţa soarelui prevesteşte ceea ce va urma ; este sumbră şi livid㠍 cînd primele ore ale dimineţii vor fi ploioase ; trandafirie, vaporoasă, spumoasă cînd lumina va străluci limpede. Dar restul zilei, aurora nu îl prevede. E doar începutul unui buletin meteorologic : va ploua, va fi vreme frumoasă. Apusul e altceva ; e o reprezentaţie completă, cu un început, un mijloc şi un final. Şi spectacolul e, într-un fel, o imagine în mic a luptelor, triumfurilor şi înfrîngerilor care s-au succedat, palpabil, în decursul a 12 ore, dar o imagine încetinită. Zorile nu sînt decît începutul zilei ; asfinţitul, o repetiţie.

Iată de ce oamenii sînt mai atenţi la apusul soarelui decît la răsăritul lui ; zorile nu le oferă decît indicaţii suplimentare celor ale termometrului, barometrului şi — pentru cei mai puţin civilizaţi — ale fazelor lunii, ale zborului păsărilor sau ale oscilaţiilor mareei. Un asfinţit de soare însă îi înalţă, unind în misterioase configuraţii peripeţiile vîntului, ale frigului, ale căldurii şi ploii care au pus la încercare existenţa lor fizică. Jocurile conştiinţei pot fi descifrate şi în aceste constelaţii de vată. Cînd cerul începe să se lumineze la asfinţit (aşa cum, în unele teatre începutul spectacolului e anunţat printr-o bruscă iluminare a rampei şi nu prin tradiţionalele trei lovituri), ţăranul îşi curmă umbletul pe cărare, pescarul îşi opreşte barca, iar omul primitiv clipeşte, aşezat lîngă focul care păleşte. Aducerea aminte este una dintre marile voluptăţi ale omului, dar nu în măsura în care memoria e literală, căci puţini sînt cei care ar accepta să retrăiască oboseala şi suferinţele pe care totuşi şi le amintesc cu plăcere. Amintirea este viaţa însăşi, însă de o altă calitate. Cînd soarele coboară către suprafaţa netedă a unei ape liniştite, asemenea obolului unui avar ceresc, sau cînd discul său taie creasta munţilor ca pe o foaie dură şi dantelată, atunci omul are, prin excelenţă, într-o scurtă fantasmagorie, revelaţia forţelor opace, a unor fluide şi străfulgerări ale căror conflicte obscure le resimţise vag, în el însuşi, în tot lungul zilei.

Trebuie să fi avut loc în suflete lupte foarte sinistre, căci evenimentele exterioare, neînsemnate nu justificau nici un dezmăţ atmosferic. Această zi nu fusese marcată cu nimic. Către ora 16 — exact în acel moment al zilei în care Soarele, la jumătatea drumului său, îşi pierde din precizie, dar nu şi din strălucire, în care totul e înecat

într-o densă lumină aurie ce pare să se acumuleze înadins pentru a masca nişte pregătiri ascunse — Mendoza îşi schimbase ruta [1]. La fiecare dintre oscilaţiile provocate de o hulă uşoară începusem să simţim mai intens căldura, însă curba descrisă era atît de puţin marcată, încît puteam lua schimbarea de direcţie drept o slabă creştere a ruliului. Nimeni, de altfel, nu-i dăduse vreo atenţie, căci nimic nu seamănă mai mult cu o translaţie geometrică decît o traversare în plină mare. Nici un peisaj nu dovedeşte trecerea lentă de-a lungul latitudinilor, depăşirea izotermelor şi a curbelor pluviometrice. Cincizeci de kilometri pe uscat pot da impresia unei schimbări de planetă, dar 3 000 km de ocean oferă o imagine neschimbată, cel puţin pentru un ochi neexersat. Nici o preocupare pentru itinerar, pentru orientare, nici cunoaşterea pămînturilor invizibile, dar totuşi prezente dincolo de orizontul rotund, nimic din toate acestea nu neliniştea mintea pasagerilor. Li se părea că sînt închişi între pereţi mărginiţi, pentru un număr de zile fixat dinainte, nu pentru a învinge vreo distanţă, ci mai degrabă pentru a ispăşi privilegiul de a fi transportaţi dintr-un capăt în celălalt al Pămîntului fără ca membrele lor să trebuie să facă vreun efort ; prea vlăguiţi de sculatul tîrziu şi de mesele leneşe, care încetaseră de mult să le mai ofere o satisfacţie senzuală, devenind, în schimb, o distracţie (şi încă cu condiţia de a o prelungi peste măsură), menită a umple golul zilelor.

Cît despre efort, nu era dovedit cu nimic. Ştiam bine că undeva, în fundul acestei mari cutii se aflau maşini şi împrejurul lor oameni care le făceau să funcţioneze. Aceştia, însă, nu ţineau să primească vizite ; pasagerii nu ţineau să-i viziteze şi nici ofiţerii să-i prezinte pe unii altora şi invers. N-aveai altceva de făcut decît să te tîrăşti în jurul carcasei, unde treaba unui matelot solitar, punînd cîteva tuşe de vopsea pe o gură de aer, gesturile măsurate ale stewarzilor în haină de dril albastru împingînd o cîrpă umedă pe coridorul de clasa I, erau singurele dovezi ale lunecării regulate a milelor din care nu auzeai decît vag clipoceala apei la poalele cocăi ruginite.

La ora 17,40 spre vest cerul părea ocupat de un edificiu complex, perfect orizontal în partea inferioară, asemănător cu marea de pe care ai fi crezut că a fost dezlipit printr-o inexplicabilă ridicare deasupra orizontului, sau poate prin interpunerea, între ele, a unei

[1] Este vorba despre Louis de Mendoza, unul dintre căpitanii lui Magellan, care conducea vasul „Victoria". El a încercat să se răscoale împotriva lui Magellan, ceea ce a avut ca urmare pieirea lui. — *I.V.*

plăci groase şi invizibile de cristal. În vîrful său, spre zenit, suspendate parcă sub efectul unei gravitaţii inverse, eşafodaje instabile, piramide umflate, clocote încremenite ca nişte stucaturi imitînd norii, dar cu care ar fi semănat, de fapt, înşişi norii în măsura în care imitau luciul şi relieful sculptat şi aurit. Acest conglomerat confuz, care masca soarele, se detaşa în tonuri sumbre, cu rare scăpărări, cu excepţia părţii superioare unde zburătăceau scîntei.

Mai sus pe cer, irizări blonde se desfăceau în sinuozităţi lenevoase, aparent imateriale şi cu aspect pur luminos.

Urmărind cu privirea orizontul către nord, vedeam cum motivul principal se subţiază şi se destramă într-un şir de nori dincolo de care, foarte departe, se ivea o bară mai înaltă, efervescentă în partea de sus ; părţii celei mai apropiate de soare — care era încă invizibil — lumina îi punea un contur viguros. Mai spre nord, reliefurile dispăreau şi nu mai rămînea decît bara, ternă şi plată, topindu-se în mare.

Spre sud, bara reapărea, încununată însă de mari lespezi de nori sprijinite ca nişte dolmene cosmologice pe crestele-i fumegînde.

În sfîrşit, cînd întorceai cu totul spatele soarelui şi priveai spre răsărit, vedeai două grupuri de nori suprapuse, desfăşurîndu-se în lungime, decupate ca umbrele chinezeşti de incidenţa razelor solare pe un fundal plin de umflături şi rotunjimi, dar aerian şi sidefat de reflexe trandafirii, violete şi argintii.

Între timp, în spatele stîncilor cereşti ce astupau orizontul spre apus, soarele evolua lent ; urmîndu-l în cădere, cîte una din raze spărgea masa opacă sau îşi croia drum pe căi a căror traiectorie, în momentul irumperii razei, decupa obstacolul în sectoare circulare de diferite mărimi şi intensităţi luminoase. Din cînd în cînd, lumina se retrăgea ca un pumn care se strînge şi din manşonul nebulos nu mai ieşeau decît unul sau două degete strălucitoare şi ţepene. Sau cîte o caracatiţă incandescentă ieşind din grotele vaporoase şi precedînd o nouă retragere.

La un apus de soare se disting două faze deosebite. La început, astrul e arhitect. Abia mai tîrziu (cînd razele sale ajung să fie reflectate) devine pictor. Deîndată ce dispare după orizont, lumina scade şi face să apară planuri din ce în ce mai complexe. Lumina de plină zi e inamica perspectivei, dar între zi şi noapte este loc pentru o arhitectură pe cît de fantastică pe atît de vremelnică. O dată cu întunericul totul îşi pierde din nou relieful, ca o jucărie japoneză splendid colorată.

La 17,45 a început prima fază. Soarele coborîse mult, fără însă a atinge linia orizontului. În momentul în care a ieşit de sub construcţia de nori, păru să se spargă ca un gălbenuş, mînjind cu lumină formele de care mai era agăţat. Această revărsare de lumină fu înlocuită repede de o retragere ; împrejurimile deveniră mate şi în acest vid, ţinînd la distanţă limita superioară a oceanului şi cea inferioară a norilor, apăru un lanţ de munţi vaporoşi, adineaori încă strălucitor şi nedistinct, acum accentuat şi sumbru. Plat la început, acum căpăta volum. Aceste mici obiecte solide şi negre se plimbau, migraţie leneşă pe o întinsă lespede roşietică — inaugurînd faza culorilor — care se înălţa lent de la orizont spre cer.

Puţin cîte puţin construcţiile adînci ale serii s-au chircit. Masa de nori, care toată ziua împînzise cerul la apus părea acum subţiată ca o foaie metalică, luminată din spate de un foc mai întîi auriu, după aceea rumen, în sfîrşit, vişiniu. Acesta şi începuse să topească şi să smulgă, într-un vîrtej de particule, norii contorsionaţi care dispărură treptat.

Apărură, atunci, pe cer, nenumărate reţele vaporoase ; păreau întinse în toate direcţiile : orizontal, oblic, perpendicular şi chiar în spirală. Pe măsură ce coborau, razele soarelui (ca un arcuş înclinîndu-se sau ridicîndu-se pentru a atinge coarde diferite) le făceau să explodeze succesiv, una după alta, într-o gamă de culori pe care ai fi putut s-o crezi proprietatea exclusivă şi arbitrară a fiecăreia. Cînd apărea, fiecare reţea avea claritatea, precizia şi delicata rigiditate a firelor de sticlă, dar, încetul cu încetul, se dizolva ca şi cum materia ei, supraîncălzită de o prea lungă expunere pe un cer învăluit în flăcări, întunecîndu-se şi pierzîndu-şi individualitatea, s-ar fi întins, într-o pînză din ce în ce mai subţire, pînă la dispariţia ei de pe scenă, pentru a scoate la iveală o nouă reţea, proaspăt ţesută. La sfîrşit, nu mai rămîneau decît tonuri confuze, amestecate unele cu altele, întocmai cum se amestecă într-o cupă lichide de culori şi densităţi diferite care, mai întîi suprapuse, ajung încetul cu încetul să se confunde în ciuda aparentei lor stabilităţi.

După aceea e foarte greu să urmăreşti un spectacol care pare să se repete la intervale de cîteva minute şi chiar de cîteva secunde în colţuri îndepărtate ale cerului. Spre răsărit, deîndată ce discul solar a depăşit orizontul opus, brusc s-au materializat foarte sus şi în tonalităţi de un violet aprins nori, pînă atunci invizibili. Apariţia s-a desfăşurat repede, îmbogăţindu-se cu detalii şi nuanţe, apoi totul începu să dispară lateral, de la dreapta spre stînga, ca ştearsă de un burete plimbat cu o mişcare sigură şi lentă. După cîteva secunde

n-a mai rămas decît tăblia curată a cerului, deasupra meterezului de nori care trecea de la alb la cenuşiu, în timp ce cerul se rumenea.

În partea dinspre soare se înălţa o nouă bară de nori, în spatele celei dinainte, devenită un ciment uniform şi confuz. Acum, cealaltă era în flăcări. Cînd lumina ei roşie începu să pălească, irizările zenitului, care nu-şi jucaseră rolul pînă atunci, crescură încet. Faţa lor inferioară se auri şi se sparse, creasta lor, mai înainte strălucitoare, deveni cafenie şi violetă. În acelaşi timp, textura lor apărea ca la microscop: descopereai că e formată din mii de filamente minuscule, susţinînd ca un schelet, formele lor pline.

Acum, razele directe ale soarelui au dispărut complet. Cerul nu mai avea decît culori trandafirii şi galbene: roz-portocaliu, roz-gălbui, galben închis, galben ca paiul; şi văzurăm cum dispare şi această discretă bogăţie. Peisajul ceresc renăştea într-o gamă de alb, de albastru şi de verde. Totuşi, la orizont, mici colţuri aveau încă o viaţă efemeră şi independentă. În stînga, un văl care trecuse neobservat se afirmă deodată ca un capriciu al unor tonuri de verde amalgamate şi misterioase; ele trecură treptat spre roşuri, mai întîi intense, apoi sumbre, apoi violete, apoi brune şi, în curînd, n-a mai rămas decît urma neregulată a cărbunelui pe o hîrtie granuloasă. În spate, cerul era de un galben-verzui alpestru, iar bara rămînea opacă cu un contur riguros. Pe cerul dinspre vest, mici striuri aurii, orizontale scînteiară încă o clipă, dar spre nord era aproape întuneric: meterezul cu rotunjimi nu mai avea decît umflături albicioase sub un cer ca varul.

Nimic mai misterios decît ansamblul de procedee mereu identice, dar imprevizibile, prin care noaptea urmează zilei. Amprenta sa apare brusc pe cer însoţită de nesiguranţă şi nelinişte. Nimeni n-ar putea prevedea forma pe care o va lua, de data aceasta unică între toate, apariţia nopţii. Printr-o alchimie tainică, fiecare culoare reuşeşte să se transforme în complementara ei, cînd pe paletă ar trebui să deschizi alt tub pentru a obţine acelaşi rezultat. Dar, în cazul nopţii, amestecurile nu au limită căci începe un spectacol fals: cerul trece de la roz la verde, dar aceasta fiindcă n-am remarcat că unii nori au devenit de un roşu aprins făcînd astfel, prin contrast, să pară verde cerul care era, de fapt, roz, dar de o nuanţă atît de palidă, încît nu poate lupta cu valoarea foarte accentuată a noii tente pe care totuşi nu o remarcasem, pentru că trecerea de la auriu la roşu era mai puţin surprinzătoare decît cea de la roz la verde. Noaptea se furişa deci prin înşelăciune.

Astfel, spectacolului cu aur şi purpură noaptea a început să-i substituie negativul său, în care tonurile calde erau înlocuite de alburi şi griuri. Placa nocturnă revelă, încet deasupra mării, un peisaj marin, imens ecran de nori destrămîndu-se în faţa unui cer oceanic, în peninsule paralele, ca o coastă netedă şi nisipoasă întrezărită dintr-un avion zburînd la mică înălţime şi aplecat pe o aripă. Iluzia era sporită de ultimele raze ale zilei care, lăsîndu-se foarte pieziş pe aceste creste ale norilor, le dădea un relief ca cel al stîncilor — sculptate şi ele, dar la alte ore, de umbre şi lumini — ca şi cum astrul nu şi-ar mai putea exersa dăltile strălucitoare pe porfire şi graniturі, ci numai pe substanţe slabe şi vaporoase, păstrîndu-şi însă şi în declin acelaşi stil.

Pe măsură ce se limpezea cerul pe acest fond de nori, care semăna cu un peisaj de coastă, apărură plaje, lagune, o mulţime de insulite şi de bancuri de nisip inundate de inertul ocean al cerului care ciuruia cu fiorduri şi cu lacuri interioare pînza ce se destrăma. Şi pentru că cerul, mărginind sulitele de nori, seamănă cu un ocean, şi pentru că marea reflectă, de obicei, culoarea cerului, acest tablou ceresc reconstituia un peisaj îndepărtat asupra căruia soarele urma din nou să se culce. De altfel, pentru a scăpa de miraj, era de ajuns să priveşti dedesubt adevărata mare: nu mai era lespedea arzătoare de la amiază şi nici suprafaţa graţioasă şi ondulată a după-amiezei. Razele de lumină, primite aproape orizontal, nu mai luminau din micile valuri decît partea întoarsă spre ele, cealaltă fiind complet întunecată. Apa căpăta, astfel, un relief cu umbre nete, apăsate, gravate, parcă, în metal. Orice transparenţă dispăruse.

Atunci, printr-o trecere foarte obişnuită, dar, ca întotdeauna, imperceptibilă şi imediată, seara făcu loc nopţii. Totul se schimbase. Pe cerul opac la orizont, apoi deasupra, de un galben livid trecînd spre albastru la zenit, se risipeau ultimii nori zămisliţi de sfîrşitul zilei. Foarte repede n-au mai fost decît umbre slabe şi bolnăvicioase ca scheletul unui decor căruia, după spectacol şi pe o scenă întunecată, îi descoperi deodată sărăcia, fragilitatea şi caracterul provizoriu şi faptul că realitatea, a cărei iluzie reuşiseră să o creeze, nu ţinea de natura lor, ci de un truc de lumină sau de perspectivă. Pe cît de vii erau adineaori şi se transformau în fiecare clipă, pe atît par acum imobilizaţi într-o formă definitivă şi dureroasă, în mijlocul unui cer a cărui întunecime crescîndă îi va înghiţi în curînd.

PARTEA A TREIA

LUMEA NOUĂ

*

8. CALMURILE ECUATORIALE

La Dakar ne luasem rămas bun de la Lumea Veche şi fără a zări insulele Capului Verde ajunsesem la acea fatidică cifră 7° nord, unde la a treia sa călătorie din 1498, Columb, care luase direcţia cea bună pentru a descoperi Brazilia, îşi modificase ruta în direcţia nord-vest şi ajunse, printr-un miracol, 15 zile mai tîrziu, la Trinidad şi pe coasta Venezuelei.

Ne apropiam de acele calmuri ecuatoriale de care se temeau vechii navigatori. Vînturile celor două emisfere încetează de-o parte şi de alta a acestei zone în care pînzele navelor atîrnau săptămîni de-a rîndul fără să le poată umfla vreo boare de aer. Aici, aerul, de altfel, este atît de imobil, încît te crezi într-un spaţiu închis şi nu în larg ; nori întunecaţi, al căror echilibru nu este modificat de nici o briză, sensibili numai la greutate, coboară şi se destramă încet în apropierea mării. Extremităţile lor joase ar mătura suprafaţa netedă a apei, dacă inerţia lor n-ar fi atît de mare. Oceanul, luminat indirect de razele unui soare invizibil, are reflexe uleioase şi monotone, mai mari decît ale cerului de cerneală, ceea ce inversează raportul normal al valorilor de lumină dintre apă şi aer. Cînd laşi capul pe spate vezi o priveliştе marină mai firească, în care cerul ia locul mării şi invers. În lungul acestui orizont, ce capătă un caracter aproape intim din cauza pasivităţii tuturor elementelor sale şi a lipsei de lumină, trec leneş cîteva trombe, coloane scurte şi nedefinite, care micşorează şi mai mult distanţa vizibilă dintre apă şi plafonul de nori. Între aceste suprafeţe vecine vaporul lunecă cu un fel de grabă neliniştită, ca şi cum ar şti că pentru a scăpa de sufocare, timpul e foarte limitat. Uneori, o trombă se apropie, îşi pierde contururile, umple spaţiul biciuind puntea cu stropii săi mari. Apoi, de cealaltă parte, îşi regăseşte forma vizibilă, în timp ce-i dispare făptura sonoră.

Orice viață dispăruse de pe mare. În fața vaporului nu mai vedeam, solidă și mult mai ritmată decît asaltul spumei pe etravă, acea învălătucire neagră a bandei de delfini care se întreceau grațios cu valurile albe. Jetul delfinului nu mai tăia orizontul ; nici o clipă marea intens albastră nu mai era populată de flotila nautililor cu delicate voaluri membranoase violete și roz.

Vor fi încă acolo, de cealaltă parte a gropii, toate acele minuni văzute de navigatorii secolelor trecute ? Parcurgînd spații virgine, ei erau mai puțin preocupați să descopere o lume nouă, cît să verifice trecutul celei vechi. Adam, Ulisse își primeau confirmarea. Cînd atinse, în prima sa călătorie, coasta Antilelor, Columb credea, poate, că a ajuns în Japonia, dar mai cu seamă credea că a regăsit Paradisul. Nu cei 400 de ani care s-au scurs de atunci ar putea anula acel mare decalaj prin care, timp de 10 sau 20 de milenii Lumea Nouă a rămas departe de frămîntările istoriei [1]. Ar rămîne ceva, pe un alt plan. Aveam să-mi dau repede seama că dacă America de Sud încetase de a mai fi raiul de înainte de căderea în păcat, ea datora tocmai acestui mister faptul că rămăsese o vîrstă de aur, cel puțin pentru cei care aveau bani. Șansa sa se topea însă ca zăpada la soare. Dar astăzi ? Rămasă o mică băltoacă prețioasă la care de atunci încolo, nu pot ajunge decît privilegiații, ea a suferit transformări în însăși natura sa, devenind din eternă istorică, din metafizică socială. Raiul, așa cum îl întrevăzuse Columb, se continua și se distrugea în același timp prin viața dulce, accesibilă numai bogaților.

Cerul tuciuriu al calmurilor ecuatoriale, atmosfera apăsătoare, nu sînt numai dovada palpabilă a liniei ecuatoriale. Ele rezumă climatul în care s-au confruntat două lumi. Acest element posomorît care le separă, această acalmie în care par să se refacă doar forțele malefice, reprezintă ultima barieră mistică între ceea ce ieri mai erau încă două planete opuse, datorită unor condiții atît de diferite încît primii martori oculari nu puteau să creadă că ar fi tot umane. Un continent abia atins de om se oferea unor oameni a căror aviditate nu mai putea fi satisfăcută de al lor. Totul avea să fie pus sub semnul întrebării prin acest al doilea păcat : Dumnezeu, morala, legile. Totul va fi, în mod concomitent și în același timp contradictoriu, verificat în fapt, revocat în drept. Verificate vor fi : Paradisul

[1] Autorul se referă la istoria europeană. Istoria populațiilor băștinașe de pe continentul american cunoscuse în această perioadă și ea numeroase și profunde frămîntări. — *I.V.*

biblic, Vîrsta de aur a antichității, Izvorul tinereții, Atlantida, Hesperidele, Pastoralele și Insulele fericite ; dar totodată puse în dubiu prin spectacolul oferit de o omenire mai pură și mai fericită (care, desigur, nu era într-adevăr așa, dar pe care, remușcări secrete, o făceau să pară) : revelația, mîntuirea, moravurile și dreptul. Niciodată omenirea n-a cunoscut și nu va cunoaște o încercare atît de sfîșietoare decît, poate, în ziua în care, la milioane de kilometri de al nostru, un alt glob se va dovedi locuit de ființe raționale. Și noi știm teoretic că aceste distanțe pot fi străbătute, dar primii navigatori se temeau să înfrunte neantul.

Pentru a măsura caracterul absolut, total, intransigent, al dilemelor în care se simțea închisă lumea secolului al XVI-lea, e cazul să ne amintim unele incidente. În această Hispaniola (astăzi Haiti și San Domingo), în care băștinașii în număr de circa o sută de mii în 1492 nu mai erau decît 200 cu un secol mai tîrziu, murind de oroare și de dezgustul pentru civilizația europeană mai mult decît de variolă și de lovituri [1], colonizatorii trimiteau o comisie după alta pentru a determina natura lor. Dacă erau într-adevăr oameni, trebuiau oare considerați urmașii celor zece triburi pierdute ale Israelului ? Mongoli sosiți pe elefanți ? Sau scoțieni aduși aici cu cîteva secole în urmă de prințul Modoc ? Rămîneau de origine păgînă sau foști catolici botezați de Sf. Toma și eretici ? Nu erau nici măcar siguri că era vorba de oameni și nu de creaturi diabolice sau de animale. Aceasta era impresia regelui Ferdinand, deoarece în 1512 importa sclave albe în Indiile occidentale pentru a-i împiedica pe spanioli să se însoare cu băștinașele care „sînt departe de a fi creaturi raționale". În fața eforturilor lui Las Casas pentru a suprima munca forțată, colònii se arătau mai mult increduli decît indignați : „Atunci, strigau ei, nu putem nici măcar să ne folosim de vite de muncă ?"

Dintre toate aceste comisii, pe drept cuvînt cea mai celebră, cea a călugărilor Ordinului Sf. Ieronim, impresionează pe de o parte, prin scrupulul pe care colonialiștii l-au uitat cu desăvîrșire după 1517 și, pe de alta, prin lumina pe care o aruncă asupra atitudinii epocii. În timpul unei adevărate anchete psihosociologice, con-

[1] Anchetele despre care se pomenește nu serveau decît pentru a „justifica" exploatarea sălbatică la care europenii supuseseră populația băștinașă a regiunilor nou descoperite. Exterminarea a o sută de mii de indieni din Hispaniola nu mai apare ca un „incident", cum e calificat în carte ; în acest context apare limpede că nu poate fi acceptată ideea ce se acreditează în continuare cum că băștinașii au murit mai mult de dezgust. — *I.V.*

cepută după metodele cele mai moderne, colònii fuseseră supuşi unui chestionar care să demonstreze dacă, după părerea lor, indienii erau sau nu „capabili să trăiască pe cont propriu, ca ţăranii din Castilia". Toate răspunsurile au fost negative : „Eventual, poate nepoţii lor ; cu toate că băştinaşii sînt atît de vicioşi încît e puţin probabil ; dovada : fug de spanioli, refuză să lucreze fără plată, dar duc perversitatea pînă la a-şi dărui bunurile ; nu acceptă să-şi izgonească semenii cărora spaniolii le-au tăiat urechile". Şi concluzia unanimă : „Pentru indieni e mai bine să devină oameni sclavi decît să rămînă animale libere..."

O mărturie făcută, cîţiva ani mai tîrziu, încheie acest rechizitoriu : „Ei mănîncă carne de om, nu au justiţie ; umblă goi, mănîncă purici, păianjeni şi viermi cruzi... N-au barbă şi dacă, din întîmplare, le creşte, se grăbesc s-o epileze" (Ortiz, în faţa Consiliului Indiilor, 1525).

De altfel, în acelaşi timp şi pe o insulă vecină (Puerto Rico, după mărturia lui Oviedo) indienii îi capturau pe albi şi-i omorau înecîndu-i, apoi stăteau de gardă, timp de săptămîni, în jurul înecaţilor, pentru a vedea dacă putrezesc sau nu. Din comparaţia între anchete rezultă două concluzii : albii invocau ştiinţele sociale, iar indienii aveau, mai degrabă, încredere în ştiinţele naturale ; şi, în timp ce albii găseau că indienii sînt animale, aceştia se mulţumeau doar să-i bănuiască pe albi a fi nişte zei. Plecînd de la o ignoranţă egală, procedeul acesta din urmă era, desigur, mai demn de oameni adevăraţi.

Încercările la care erau supuşi din punct de vedere intelectual dau un plus de patetism tulburării de ordin moral. Pentru călătorii noştri totul era mister : *Image du Monde* a lui Pierre d'Ailly vorbeşte despre o lume proaspăt descoperită şi extrem de fericită, *Gens Beatissima*, compusă din pigmei, din macrobi şi chiar şi din acefali. Petrus Martyr descrie animale monstruoase : şerpi semănînd cu crocodilii, animale avînd corpul unui bou cu trompa unui elefant, peşti cu patru labe şi cu cap de bou, avînd spatele acoperit de mii de negi şi cu carapace de broască ţestoasă, tiburoni devorînd oameni. Aceştia nu sînt, de fapt, decît şerpi boa, tapiri, lamantini sau hipopotami şi rechini (în portugheză *tubarão*). Dar, pe de altă parte, aparente mistere erau luate ca fireşti. Pentru a justifica acea bruscă schimbare a rutei care l-a făcut să piardă Brazilia, Columb nu povestise el oare în rapoartele sale oficiale despre situaţii nemaipomenite şi care nu s-au repetat niciodată de atunci încoace, mai ales în această zonă mereu umedă : căldura

arzătoare care făcea imposibilă vizitarea calelor, aşa încît au plesnit recipientele cu apă şi vin, a ars grîul, iar slănina şi carnea uscată s-au prăjit timp de o săptămînă ; soarele pîrjolea atît de tare încît echipajul credea că va arde de viu. Fericit secol în care totul era încă posibil, ca şi astăzi, poate, graţie farfuriilor zburătoare.

Nu oare în aceste ape în care plutim acum întîlnise Columb nişte sirene ? De fapt, le-a văzut la sfîrşitul primei călătorii în Marea Caraibilor, dar ele n-ar fi fost nelalocul lor nici în largul deltei Amazonului. „Cele trei sirene, povestea el, îşi ridicau trupul deasupra oceanului şi, cu toate că nu erau chiar atît de frumoase cum apar în picturi, faţa lor rotundă avea, fără îndoială, o formă omenească". Lamantinii au capul rotund şi mamele pe piept : cum femelele îşi alăptează puii strîngîndu-i cu labele la piept, identificarea nu este atît de surprinzătoare într-o epocă în care călătorii se pregăteau să descrie (şi chiar să deseneze) bumbacul, pe care-l vor denumi pomul cu oi : un arbore purtînd în loc de fructe oi întregi atîrnate, a căror lînă era suficient să o tunzi.

Ca şi în *A patra carte despre Pantagruel*, Rabelais, bazîndu-se, desigur, pe dările de seamă ale vreunui navigator sosit din cele două Americi, face prima caricatură a ceea ce etnologii numesc astăzi un sistem de relaţii de rudenie, brodînd liber pe fragila canava ; căci puţine sînt sistemele de relaţii de rudenie posibile în care un bătrîn să poată numi o fetiţă „tată". În toate aceste cazuri, conştiinţei secolului al XVI-lea îi lipsea un element mai important decît datele ştiinţifice : o calitate indispensabilă gîndirii ştiinţifice. Oamenii acestei perioade nu erau sensibili la stilul universului ; cum ar fi astăzi, în domeniul artelor frumoase, un primitiv care, sesizînd anumite caractere exterioare ale picturii italiene sau ale sculpturii negre, dar nu şi armonia lor semnificativă, ar fi incapabil să deosebească un Botticelli fals de unul autentic sau un obiect de bazar de o figurină Pahouin. Sirenele şi pomul cu oi sînt altceva şi mai mult decît simple erori obiective : pe plan intelectual, ele sînt mai degrabă nişte erori de gust ; defectuozitatea unor spirite care, cu toată genialitatea lor şi cu tot rafinamentul de care dădeau dovadă în alte domenii, erau infirme din punctul de vedere al capacităţii de observaţie. Aceasta nu este o critică pe care le-o aducem, ci mai degrabă un sentiment de respect în faţa rezultatelor obţinute în ciuda acestor grave lacune.

Mai mult decît Atena, puntea unui vapor în drum spre America poate fi, pentru omul modern, o acropolă a rugăciunilor. Ţi le refuzăm de acum înainte, zeiţă anemică, fondatoare a unei civili-

zaţii închistate ! Dincolo de aceşti eroi — navigatori, exploratori şi cuceritori ai Lumii Noi — care (aşteptînd călătoria în lună) au trăit singura aventură întreagă oferită omenirii, gîndul meu se îndreaptă spre voi, supravieţuitori ai unei ariergărzi care a plătit atît de scump onoarea de a ţine porţile deschise : indieni care prin Montaigne, Rousseau, Voltaire, Diderot, prin exemplul lor au îmbogăţit substanţa cu care m-a hrănit şcoala, voi huroni şi irochezi, caraibi, tupinezi, iată-mă !

Primele lumini zărite de Columb şi pe care le-a luat drept coastă proveneau dintr-o specie marină de viermi lucitori care-şi depuneau ouăle între apusul soarelui şi răsăritul lunii, căci pămîntul încă nu putea să fie vizibil. Şi totuşi el este, prin luminile pe care i le ghicesc, în această noapte petrecută fără somn pe puntea de pe care pîndeam America.

De ieri încă, Lumea Nouă e prezentă, nu vederii, coasta fiind prea îndepărtată, cu toată schimbarea de rută a vaporului ce înaintează oblic spre sud pentru a se plasa pe o axă care, începînd de la Cabo São Agostino şi pînă la Rio, va rămîne paralelă cu malul. Timp de cel puţin două zile, poate trei, vom naviga paralel cu ţărmul american şi nu marile păsări marine ne anunţă sfîrşitul călătoriei : petreli tiranici care-i silesc în plin zbor pe nebuni [1] să-şi regurgiteze prada ; căci aceste păsări riscă să zboare departe de pămînt ; Columb a aflat-o pe pielea lui, deoarece în mijlocul oceanului fiind, saluta apariţia lor ca pe o victorie personală. Cît despre peştii zburători — propulsaţi de o lovitură de coadă, lovind apa şi duşi departe de aripioarele lor deschise, scîntei de argint ţîşnind în toate sensurile deasupra creuzetului albastru al mării —, ei începuseră să se împuţineze de cîteva zile încoace. Lumea Nouă îi apare navigatorului care se apropie de ea, în primul rînd ca un parfum foarte diferit de cel sugerat încă de la Paris printr-o asonanţă verbală, dar greu de descris celui care nu l-a mirosit vreodată.

La început ţi se pare că miresmele marine ale săptămînilor precedente nu mai circulă liber ; par să se lovească de un zid invizibil ; imobilizate astfel nu mai atrag atenţia, aceasta îndreptîndu-se spre miresme de altă natură, necunoscute încă : adiere de pădure alternînd cu un parfum de seră, chintesenţă a regnului vegetal a cărui prospeţime specifică ar fi atît de concentrată încît ar da naştere unei adevărate beţii olfactive, o ultimă notă a unui acord viguros,

[1] Pasăre marină foarte mare, palmipedă, din familia *Sulidae*, ordinul *Pelicaniformes*. — *I.V.*

arpegiat ca pentru a izola şi a contopi totodată succesiunea de arome cu buchete diferite. Numai aceia care au mirosit de aproape miezul unui ardei exotic abia despicat, după ce respiraseră în vreun *botequin* dintr-un *sertão* brazilian torsada dulceagă şi neagră a lui *Fumo de rolo*, foi de tutun fermentate şi răsucite în funii de mai mulţi metri, numai aceia care în amestecul acestor miresme înrudite regăsesc această Americă care, singură, timp de milenii, le-a deţinut secretul, numai aceia pot înţelege.

Dar, cînd la orele patru dimineaţa ale zilei următoare apare, în fine, la orizont imaginea vizibilă a Lumii Noi, ea pare demnă de mireasma sa. Timp de două zile şi două nopţi descoperim un lanţ muntos, o *cordillera* imensă ; imensă, desigur, dar nu prin înălţime, ci pentru că se reproduce pe ea însăşi fără ca să-i poţi descoperi un început sau o întrerupere în înlănţuirea dezordonată a crestelor sale. La mai multe sute de metri deasupra valurilor aceşti munţi îşi înalţă pereţii de piatră lustruită, vălmăşag de forme sfidătoare, sălbatice, cum se văd cîteodată la castelele de nisip roase de ape, dar care n-am bănui că pot exista, cel puţin pe planeta noastră, la o scară atît de mare.

Această impresie de imensitate e proprie Americii ; o avem peste tot, în oraşe ca şi la ţară ; am resimţit-o în faţa coastei şi pe podişurile Braziliei centrale ; în Anzii bolivieni şi în Munţii Stîncoşi din Colorado ; în mahalalele din Rio, în periferiile din Chicago, pe străzile din New York. Peste tot ai acelaşi şoc ; aceste spectacole evocă altele, străzile sînt străzi, munţii sînt munţi, fluviile sînt fluvii ; de unde sentimentul de înstrăinare ? Pur şi simplu din faptul că raportul dintre dimensiunea omului şi cea a lucrurilor s-a mărit într-atît, încît nu mai există o măsură comună. Ulterior, cînd te-ai familiarizat cu America, faci aproape inconştient această acomodare care restabileşte un raport normal între termeni ; operaţia a devenit imperceptibilă, verificată doar de declanşarea mintală din momentul coborîrii din avion. Dar această imensitate congenitală a celor două lumi pătrunde în judecata noastră şi ne-o deformează. Cei care susţin că New Yorkul e urît sînt doar victimele unei iluzii a percepţiei. Pentru că n-au învăţat încă să schimbe registrul se încăpăţînează să privească New Yorkul ca pe un oraş, criticîndu-i bulevardele, parcurile, monumentele. Bineînţeles, obiectiv vorbind, New Yorkul este un oraş, dar spectacolul pe care-l oferă sensibilităţii europene este dintr-un alt ordin de mărimi ; altul decît al propriilor noastre peisaje ; în timp ce peisajele americane ne-ar oferi, ele însele, un sistem încă mai mare şi pentru

care nu avem echivalente. Frumusețea New Yorkului nu ține deci de caracterul său de oraș, ci de transpunerea orașului — inevitabilă pentru ochiul nostru, dacă nu ne crispăm — într-un peisaj artificial în care nu mai funcționează principiile urbanismului : singurele valori importante fiind dulceața luminii, finețea depărtărilor, sublimul prăpăstiilor deschise la picioarele zgîrie-norilor și umbroasele văi presărate cu automobile multicolore, aidoma florilor.

După asta îmi este și mai greu să vorbesc de Rio de Janeiro, care nu mă atrage în ciuda mult lăudatei sale frumuseți. Cum să spun ? Mi se pare că peisajul din Rio nu este la scara propriilor sale dimensiuni. Căpățîna-de-zahăr, Corcovado, toate aceste puncte atît de lăudate, par călătorului care pătrunde în golf ca niște cioturi de dinți pierdute în cele patru colțuri ale unei guri știrbe. Aproape în permanență înecați în ceața noroioasă a tropicelor, aceste accidente geografice nu ajung să umple un orizont prea larg pentru ele. Dacă vrei să vezi o panoramă trebuie să mergi înapoi în golf și să-ți oferi privelиștea ei de la înălțime. Dinspre mare, printr-o iluzie exact inversă celei date de New York, natura are aici aspectul unui șantier.

De aceea, dimensiunile golfului de la Rio nu sînt vizibile cu ajutorul reperelor vizuale : înaintarea lentă a vaporului, manevrele sale pentru a evita insulele, răcoarea și miresmele ce coboară brusc din pădurile care înveșmîntează piscurile izolate stabilesc, prin anticipație, un fel de contact fizic cu flori și roci care încă nu există ca obiecte, dar prefigurează pentru călător fizionomia unui continent. Și din nou ne revine în memorie Columb : „Copacii erau atît de înalți încît păreau să atingă cerul ; și, dacă am înțeles bine, nu-și pierd niciodată frunzele : căci i-am văzut în noiembrie tot atît de verzi și de proaspeți cum sînt în Spania în luna mai ; unii erau chiar în floare, alții purtau roade... ori încotro mă întorceam cînta privighetoarea, isonul ținîndu-i-l mii de păsări de specii diferite". Iată America ; continentul impunător. E făcut din toate acele prezențe care însuflețesc la asfințit orizontul nebulos al golfului ; dar pentru noul-sosit, aceste mișcări, aceste forme, aceste lumini nu reprezintă provincii, sate și orașe ; ele nu sînt păduri, cîmpii, văi și peisaje ; ele nu traduc activitatea, munca unor indivizi izolați, închiși fiecare în strîmtul orizont al familiei și meseriei lor. Totul are o existență unică și globală. Ceea ce mă înconjură din toate părțile și mă strivește nu este diversitatea nelimitată a lucrurilor și ființelor, ci o singură și formidabilă entitate : Lumea Nouă.

9. GUANABARA

Rio e mușcat pînă în inimă de golful său ; debarci în plin centru ca și cum cealaltă jumătate, noul YS, ar fi fost înghițită de ape. Într-un sens e adevărat, deoarece prima așezare, un simplu fort, se afla pe acea insuliță stîncoasă pe lîngă care trecuse vaporul mai înainte și care mai poartă încă numele întemeietorului : Villegaignon. Păşesc pe Avenida Rio-Branco, unde se înălțau odinioară satele tupinamba, dar îl am în buzunar pe Jean de Léry, breviar al etnologului.

Acum 378 de ani, aproape în aceeași zi, sosea aici cu alți zece genovezi protestanți, trimiși de Calvin la cererea fostului său codiscipol, Villegaignon, care s-a convertit la un an aproape după ce se instalase în golful din Guanabara. Acest ciudat personaj, care trecuse succesiv prin toate meseriile, care abordase toate problemele, se bătuse împotriva turcilor, arabilor, italienilor, scoțienilor (o răpise pe Maria Stuart, pentru a-i permite să se căsătorească cu Francisc al II-lea), englezilor. Fusese văzut la Malta, la Alger și în bătălia de la Cérisoles. Și doar spre sfîrșitul carierei sale aventuroase, cînd părea că se consacrase arhitecturii militare, în urma unei deceptii avute în cariera sa, se hotărăște să plece în Brazilia. Dar și în acest caz, planurile sale sînt pe măsura spiritului său neliniștit și ambițios. Ce vrea să facă în Brazilia ? Să întemeieze o colonie, dar în același timp să-și constituie și un imperiu ; și, ca obiectiv imediat, să înjghebeze un refugiu pentru protestanții persecutați care ar vrea să părăsească metropola. Catolic el însuși, și probabil liber-cugetător, reușește să obțină patronajul lui Coligny și al cardinalului de Lorena. După o campanie de recrutări purtată printre adepții celor două culte, desfășurată și în piața publică printre destrăbălați și sclavi fugari, reușește pînă în cele din urmă să îmbarce la 12 iulie 1555, pe două nave, 600 de persoane : amestec de pionieri din toate

domeniile vieţii publice şi de criminali scoşi din închisoare. Nu uitase decît femeile şi alimentele.

Plecarea a fost anevoioasă ; de două ori s-au reîntors la Dieppe ; în fine, la 14 august ridică ancora definitiv şi greutăţile încep : încăierări în insulele Canare, stricarea apei de la bord, scorbut. La 10 noiembrie, Villegaignon debarcă în golful de la Guanabara, unde francezii şi portughezii îşi disputau de cîţiva ani favoarea băştinaşilor.

Poziţia privilegiată a Franţei pe coasta braziliană ridică în epoca aceea probleme ciudate care s-au afirmat, probabil, pe la începutul secolului, cînd au fost semnalate numeroase călătorii efectuate de francezi — de exemplu cea a lui Gonneville, în 1503, care-şi aduse din Brazilia un ginere indian — în acelaşi timp cu descoperirea Santei Cruz, în 1500, de către Cabral. Trebuie să căutăm mai departe ? Să tragem oare concluzia din faptul că acest nou teritoriu a fost numit imediat de către francezi Brazilia (atestat cel puţin din secolul al XII-lea, ca fiind denumirea — secret păstrat cu sfinţenie — continentului mitic de unde provenea lemnul colorat) şi din marele număr de termeni împrumutaţi direct de limba franceză din dialectele populaţiei băştinaşe, fără a mai trece prin intermediul limbilor iberice : *ananas, manioc, tamandua, tapir, jaguar, saguan, aguti, ara, caiman, tucan coati, mahon* [1] etc. ; că tradiţia dieppeză conform căreia Brazilia fusese descoperită de Jean Cousin cu patru ani înaintea primei călătorii a lui Columb se întemeia pe un fond de adevăr ? Cousin avusese la bord pe un oarecare Pinzón şi nişte Pinzón i-au dat curaj lui Columb la Palos cînd părea gata să renunţe la proiectul său ; tot un Pinzón comanda *La Pinta* în cursul primei călătorii, şi cu el se sfătuieşte Columb de fiecare dată cînd intenţionează să-şi schimbe ruta ; în fine, renunţînd la acea rută care-l va duce, un an mai tîrziu, pe un alt Pinzón, pînă la Cabo São-Agostino, asigurîndu-i prima descoperire oficială a Braziliei, Columb ratează, cu foarte puţin, un alt titlu de glorie.

Problema nu va fi niciodată rezolvată decît doar printr-o minune, deoarece arhivele din Dieppe, inclusiv relatarea lui Cousin, au dispărut în secolul al XVII-lea, în cursul unui incendiu provocat de bombardamentele englezilor. Punînd însă pentru prima oară piciorul pe pămîntul Braziliei nu m-am putut împiedica să evoc toate aceste incidente burleşti şi tragice, dovada intimităţii care

[1] În limba franceză *acajou*. — *I.V.*

exista acum 400 de ani între francezi şi indieni : interpreţi, normanzi cuceriţi de starea naturală, luîndu-şi neveste băştinaşe şi devenind antropofagi ; şi nefericitul Hans Staden care a petrecut ani întregi de spaimă, aşteptînd în fiecare zi să fie mîncat şi fiind de fiecare dată salvat de hazard, încercînd să treacă drept francez, arborînd în acest scop barba sa roşie prea puţin iberică, fapt care-i atrage din partea regelui Quoniam Bébé următoarea replică : „Am mai prins şi-am mai mîncat cinci portughezi şi toţi pretindeau că sînt francezi ; minteau !“ Şi cîte călătorii n-au fost necesare pentru ca în 1531 fregata *La Pélerine* să poată aduce în Franţa, împreună cu 3 000 de piei de leopard şi 300 de maimuţe masculi şi femele, 600 de papagali „ştiind deja cîteva vorbe franţuzeşti...“

Villegaignon întemeiază, pe o insulă situată în inima golfului, fortul Coligny ; indienii îl construiesc şi aprovizionează mica colonie ; dezgustaţi însă repede de a da fără să primească ceva în schimb, dispar, îşi părăsesc satele. Foamea şi bolile pun stăpînire pe fort. Villegaignon începe să-şi arate temperamentul tiranic ; ocnaşii se revoltă : sînt masacraţi. Epidemia se extinde pe uscat : puţinii indieni rămaşi fideli misiunii se molipsesc. 800 dintre ei mor din această pricină.

Villegaignon dispreţuieşte lucrurile materiale ; trece printr-o criză sufletească. În contact cu protestanţii se converteşte, apelează la Calvin pentru a obţine misionari care să-l îndrume în noua lui credinţă. Şi astfel se organizează, în 1556, călătoria din care va face parte Léry.

Istoria ia atunci o întorsătură atît de stranie, încît mă mir că n-a trezit interesul nici unui romancier sau scenarist. Ce film ar mai face ! Izolaţi pe un continent tot atît de necunoscut ca şi o altă planetă, necunoscînd de fel natura şi oamenii, incapabili să lucreze pămîntul pentru a-şi asigura traiul, depinzînd, pentru toate nevoile lor, de o populaţie care nu-i înţelege şi care, de altfel, a început să-i urască, asaltaţi de boli, acest mănunchi de francezi care se expuseseră tuturor pericolelor, pentru a scăpa de luptele din metropolă şi pentru a-şi întemeia un cămin, în care credinţele să coexiste într-un regim de toleranţă şi de libertate, se găsesc prinşi în propria lor capcană. Protestanţii încearcă să-i convertească pe catolici, iar aceştia pe protestanţi. În loc să muncească pentru a supravieţui, petrec săptămîni întregi în discuţii absurde : cum trebuie interpretată Cina cea de taină ? Trebuie să se amestece vinul cu apă la împărtăşanie sau nu ? Euharistia, botezul devin

tema unor adevărate turniruri teologice în urma cărora Villegaignon se converteşte sau, mai bine zis, revine la vechea credinţă.

Se ajunge pînă acolo încît se trimite un emisar în Europa pentru a-l consulta pe Calvin şi a-l ruga să rezolve problemele litigioase. Între timp, conflictele se înteţesc. Mintea lui Villegaignon se tulbură : Léry povesteşte că toanele şi severitatea lui puteau fi prevăzute după culoarea hainelor pe care le purta. În cele din urmă devine antiprotestant şi începe să-i persecute pe protestanţi prin înfometare ; aceştia nu mai participă la viaţa comunităţii, trec pe continent şi devin aliaţii indienilor. Idilei care se înfiripă între ei îi datorăm acea capodoperă a literaturii etnografice, *Le Voyage faict en la Terre du Brésil* de Jean de Léry. Sfîrşitul aventurii e trist : genovezii reuşesc, nu fără greutate, să se întoarcă pe un vapor francez ; nu mai e cazul, ca la venire, cînd aveau superioritate să „degreseze" — adică să jefuiască — corăbiile întîlnite pe parcurs ; la bord domneşte foamea. Sînt mîncate maimuţele şi acei papagali atît de preţioşi, încît o indiană, prietenă a lui Léry, l-ar fi cedat pe al său doar în schimbul unei piese de artilerie. Şobolanii şi şoarecii din cale, ultimele alimente, ating preţul de 4 taleri bucata. Nu mai e nici apă. În 1558 echipajul debarcă în Bretagne pe jumătate mort de foame.

Colonia rămasă pe insulă se descompune într-o atmosferă de execuţii şi de teroare ; urît de toţi, considerat de unii trădător, iar de alţii renegat, temut de indieni, speriat de portughezi, Villegaignon renunţă la visul său. Fort-Coligny, sub comanda nepotului său, Bois de Compte, cade în 1560 în mîna portughezilor.

În acest Rio, pe care-l am acum la dispoziţie, ceea ce caut să discern în primul rînd este atmosfera acestei aventuri. Într-adevăr, mi-era dat să o întrezăresc într-o zi, cu prilejul unei excursii arheologice organizate de *Museu Nacional* în fundul golfului, în onoarea unui savant japonez. O vedetă ne lăsase pe o plajă mlăştinoasă pe care zăcea ruginită o veche carcasă ce eşuase acolo ; fără îndoială că nu era din secolul al XVI-lea ; aducea însă în aceste locuri, în care nimic nu dovedea scurgerea timpului, o dimensiune istorică. Sub norii joşi, sub ploaia fină care cernea fără întrerupere din zori, oraşul dispăruse în depărtare. Dincolo de crabii care mişunau în noroiul negru şi de arborii tropicali despre care nu ştii niciodată dacă îşi desfăşoară formele pentru că cresc sau pentru că se descompun, pe fundalul pădurii se conturau siluete ude de colibe din paie care nu aparţineau nici unei epoci. Şi mai departe, povîrnişurile muntoase erau învăluite într-o ceaţă

alburie. Ajunşi lîngă copaci atinsesem ţinta : o carieră de nisip unde ţăranii descoperiseră, nu de mult, fragmente de vase. Pipăii această ceramică groasă, de tip incontestabil tupinez prin *angoba* [1] ei albă cu chenar roşu şi prin fina reţea de linii negre, labirint care, pare-se, făcea să dispară spiritele negre care căutau osemintele omeneşti păstrate cîndva în aceste urne. Mi se spune că am fi putut ajunge aici şi cu maşina, fiind doar la 50 km depărtare de centrul oraşului, dar că din pricina ploii, care desfundase şoseaua, riscam să rămînem împotmoliţi chiar şi o săptămînă. Ar fi însemnat să ne apropiem şi mai mult de un trecut ce nu putuse transforma acest loc trist, în care Léry căuta să umple timpul lung al aşteptării privind mişcarea rapidă a unei mîini brune care făcea, cu o spatulă înmuiată în verniul negru, aceste „o mie de mici drăgălăşenii : linii înlănţuite, lacuri de dragoste şi alte caraghioslîcuri" a căror enigmă o cercetez astăzi pe dosul unui ciob ud.

Primul contact cu Rio a fost diferit. Iată-mă, pentru prima oară în viaţă, de cealaltă parte a ecuatorului, la tropice, în Lumea Nouă. După ce semn voi recunoaşte această triplă mutaţie ? Ce voce mi-o va confirma, ce notă neauzită încă îmi va răsuna mai întîi în ureche ? Prima mea remarcă e frivolă : mă aflu într-un salon. Îmbrăcat mai uşor ca de obicei şi păşind prin meandrele unui mozaic alb şi negru, deslueşesc pe străzile înguste şi umbroase care se întretaie cu bulevardul principal o ambianţă deosebită ; trecerea de la case la stradă e mai puţin evidentă decît în Europa ; magazinele, în ciuda luxului din vitrine, îşi expun mărfurile aproape pînă în stradă; nu-ţi mai dai seama dacă te afli înăuntru sau afară. De fapt, strada nu este numai un loc de trecere, ci şi un loc în care poţi să şi stai. Plină de viaţă şi liniştită în acelaşi timp, mai animată şi mai ferită decît ale noastre, regăsesc termenul de comparaţie pe care mi-l inspiră. Căci schimbarea de emisferă, de continent şi de climă n-au făcut, deocamdată, altceva decît să pară şi mai superficial acoperişul subţire de sticlă care, în Europa, creează, în mod artificial, condiţii identice : Rio pare să reconstituie în aer liber *Gallerias*-urile de la Milano, *Galerij*-ile din Amsterdam, *Panoramas* sau holul gării Saint-Lazare.

În general, călătoriile sînt considerate a fi deplasări în spaţiu. E prea puţin. O călătorie are loc, în acelaşi timp, în spaţiu, în timp şi în ierarhia socială. Nici o impresie nu poate fi definită

[1] Strat de materie pămîntoasă (un fel de smalţ) cu care se acoperă piesa ceramică. — *I.V.*

decît dacă e raportată, în acelaşi timp, la aceste trei axe şi, cum spaţiul are el însuşi trei dimensiuni, ar fi necesare cel puţin cinci pentru a-ţi face despre călătoria respectivă o imagine corespunzătoare. Mi-am dat seama de acest lucru imediat după debarcarea în Brazilia. Fără îndoială, mă aflu de cealaltă parte a Atlanticului şi a ecuatorului şi foarte aproape de tropic. Mi-o dovedesc multe lucruri : căldura calmă şi umedă care-mi eliberează trupul de obişnuita greutate a îmbrăcămintei de lînă şi înlătură contrastul (pe care-l constat privind în urmă, că aparţine civilizaţiei din care fac parte) dintre casă şi stradă ; de altfel, îmi voi da repede seama că aceasta subliniază, de fapt, un altul, acela dintre om şi junglă, care nu intervine în imaginile mele complet umanizate ; mi-o dovedesc, de asemenea, palmierii, o altă floră şi, în vitrinele cafenelelor, grămezile de nuci-de-cocos verzi din care sugi, după ce le-ai crestat, suc dulce şi răcoros cu iz de pivniţă.

Constat, însă şi alte schimbări : eram sărac, acum sînt bogat. Mai întîi, pentru că s-a schimbat situaţia mea materială, apoi, pentru că preţul produselor locale este neînchipuit de scăzut : un ananas m-ar costa 20 sous[1], un ciorchine de banane, 2 franci, nişte pui fripţi pe frigare de un birtaş italian, 4 franci. Parc-am fi în palatul „doamnei Tartină" ! În sfîrşit, lipsa de ocupaţie pe care ţi-o oferă, gratuit, fiecare escală şi obligaţia pe care o simţi de a profita de ea, te transpun într-o stare ciudată, de pierdere a controlului de sine şi de tentaţie, aproape rituală, spre risipă. Fără îndoială, călătoria poate avea şi efecte diametral opuse, experienţă pe care am făcut-o cînd am ajuns fără bani, la New York, după armistiţiu. Fie că este vorba de un plus sau de un minus, în sensul îmbunătăţirii sau înrăutăţirii situaţiei materiale, doar printr-un miracol nu s-ar produce nici o schimbare în această privinţă. Ducîndu-te la depărtări de mii de kilometri, călătoria te face să urci sau să cobori cîteva trepte pe scara societăţii, făcîndu-te să guşti culoarea şi savoarea locurilor de pe poziţia, întotdeauna neprevăzută, în care te afli.

A fost un timp cînd călătoria îl punea pe călător în faţa unor civilizaţii cu totul altele decît cea din care făcea el parte, impresionîndu-l, în primul rînd, prin ciudăţenia lor. Dar de cîteva secole aceste ocazii devin din ce în ce mai rare. Fie că se află în India sau în America, călătorul modern e tot mai puţin surprins decît

[1] Mică monedă de aramă echivalentă cu a 20-a parte dintr-un franc sau cu 5 centime. — *I.V.*

vrea el să recunoască. Alegîndu-ţi singur obiectivele şi itinerarele eşti liber să accepţi o anumită dată şi un anumit ritm de pătrundere a civilizaţiei mecanice în locul altora. Goana după exotism se reduce la a colecţiona stări anticipate sau întîrziate ale unei desfăşurări obişnuite. Călătorul devine un fel de colecţionar de vechituri, obligat de lipsa unor obiecte să renunţe la galeria sa de obiecte de artă neagră, mulţumindu-se cu suvenirurile învechite, tocmite la tarabele tîrgurilor de vechituri întîlnite în cale.

Aceste deosebiri sînt vizibile şi în interiorul unui oraş. Aidoma plantelor care înfloresc fiecare la timpul său, cartierele poartă amprenta secolelor în care au crescut, au înflorit şi au decăzut. În această grădină cu vegetaţie urbană deosebeşti concomitenţe şi succesiuni. La Paris, Marais-ul[1] era în floare în secolul al XVII-lea, iar astăzi îl macină igrasia. Construit mai tîrziu, arondismentul al IX-lea a înflorit sub cel de al II-lea Imperiu, dar casele sale, astăzi veştejite, sînt locuite de o faună de mici burghezi care, ca şi insectele, găsesc acolo terenul propice unor activităţi mărunte. Arondismentul al XVII-lea rămîne imobilizat în luxul său mort, ca o crizantemă mare care-şi poartă cu noblеţe corola uscată peste vremea sa. Al XVI-lea era strălucitor ieri, astăzi superbele lui flori sînt înecate într-un hăţiş de clădiri care dau, încetul cu încetul, peisajului aspectul de periferie. Atunci cînd comparăm oraşe foarte îndepărtate geografic şi istoric, deosebirile ciclurilor se mai complică şi cu ritmurile inegale. De îndată ce te îndepărtezi de centrul oraşului Rio, care îţi lasă impresia că eşti la începutul secolului, ajungi pe străzi liniştite, pe lungi bulevarde plantate cu palmieri, manghieri şi palisandri tunşi şi cu grădini ce înconjură vile demodate. Îmi amintesc (ca mai tîrziu în cartierele de locuinţe din Calcutta) de Nisa sau de Biarritz sub Napoleon al III-lea. Tropicele sînt mai puţin exotice pe cît de demodate. Nu vegetaţia o dovedeşte, ci mici detalii de arhitectură şi sugerarea unui mod de viaţă care te duc, pe nesimţite, înapoi în timp, mai mult decît te fac să crezi că ai străbătut spaţii imense.

Rio de Janeiro nu e construit ca un oraş obişnuit. Stabilit mai întîi pe terenul neted şi mlăştinos din lungul golfului, a pătruns printre culmile abrupte care-l strîng din toate părţile ca degetele unei mănuşi prea strîmte. Tentacule urbane, uneori lungi de cîte 20—30 km, se prelungesc la poalele unor formaţii granitice, cu pantele atît de povîrnite, încît acolo nu poate să crească nici un fel de

[1] Vechi cartier al Parisului (în al III-lea şi al IV-lea arondisment). — *I.V.*

vegetaţie. Totuşi, din loc în loc, pe cîte o terasă izolată sau în vreun horn adînc s-a format cîte un ostrov de pădure, cu atît mai virgin cu cît locul, deşi aproape de oraş, rămîne inaccesibil ; din avion ai impresia că-i atingi ramurile prin coridoarele răcoroase şi grave în care planezi, printre tapiserii somptuoase, înainte de a ateriza la poalele lor. Oraşul, cu atît de multe coline, le tratează cu dispreţ poate, în parte, explicat de lipsa apei pe aceste culmi. Din acest punct de vedere, Rio este opusul Chittagongului din golful Bengal : într-o vale mlăştinoasă, pe mici dealuri formate din argile roşietice lucind sub iarba verde, răsare cîte o vilă solitară, fortăreaţă a bogaţilor care se apără astfel împotriva căldurii copleşitoare şi a păducherniţei din mahalale. La Rio e invers : calotele rotunde, cu granitul parcă turnat într-un bloc compact, reflectă atît de puternic căldura, încît briza care circulă în fundul defileurilor nu poate să urce pînă acolo, sus. Poate că urbanismul a rezolvat astăzi problema, dar în 1935, la Rio, locul fiecăruia în ierarhia socială se putea măsura cu altimetrul : era cu atît mai jos cu cît domiciliul se afla mai sus. Săracii trăiau cocoţaţi pe piscuri, în *favellas*, în care populaţia de culoare, în zdrenţe bine spălate, improviza la ghitară melodii vioaie care, în timpul carnavalului, aveau să coboare împreună cu ei, din înălţimi, invadînd oraşul.

Oraşul se schimbă şi în întindere, şi în înălţime. De cum intri pe una din căile urbane care-şi poartă meandrele printre coline, aspectul devine, repede, unul de periferie. Botafogo, situat în capătul bulevardului Rio-Branco, e încă un oraş de lux, dar după Flamengo te-ai putea crede la Neuilly, iar în dreptul tunelului de la Copacabana, acum 20 de ani era un fel de Saint Denis sau Le Bourget, cu un aspect ceva mai rural, aşa cum trebuie să fi fost periferia noastră înainte de 1914. În Copacabana, azi un arici de zgîrie-nori, vedeam pe atunci doar un mic oraş de provincie cu comerţul şi dughenile sale caracteristice.

O ultimă amintire de la Rio, înaintea plecării mele definitive : un hotel, pe coasta muntelui Corcovado, unde am făcut o vizită colegilor mei americani. Ajungeai acolo cu un funicular înjghebat în mijlocul grohotişului, jumătate garaj, jumătate refugiu de munte, avînd la posturile de comandă valeţi bine iniţiaţi : un fel de Luna-Parc. Toate acestea pentru ca în vîrful colinei să ajungi, după ce ai urcat de-a lungul unor terenuri murdare şi stîncoase, deseori aproape verticale, la o mică reşedinţă din epoca imperială, casă *terrea*, adică fără etaj, decorată cu stucaturi şi zugrăvită în ocru, unde masa se lua pe o platformă transformată în terasă, deasupra

unui amestec incoerent de clădiri din beton, de colibe şi de diferite alte construcţii urbane, avînd ca fundal, în locul coşurilor de uzină la care te aşteptai, ca limită a acestui peisaj heteroclit, o mare tropicală strălucitoare şi mătăsoasă dominată de un monstruos clar de lună.

Revin la bord. Vaporul se pregăteşte de plecare şi pîlpîie cu toate luminile sale ; defilează în faţa mării care se zbuciumă şi pare că trece în revistă un capăt mişcător de uliţă rău famată. Spre seară se iscase furtună şi marea luceşte în larg ca un pîntece de animal. Totuşi, luna e mascată de fîşii de nori pe care vîntul îi deformează în zigzaguri, în cruci şi triunghiuri. Aceste figuri bizare par luminate din interior ; pe fondul negru al cerului ai zice că e o aurora boreală pentru uzul tropicelor. Din cînd în cînd, dincolo de aceste apariţii de fum, întrezăreşti cîte un fragment din luna roşiatică ce se duce încoace şi-ncolo şi dispare ca o lanternă rătăcitoare, neliniştită.

10. TRECEREA TROPICULUI

Coasta dintre Rio şi Santos îţi oferă încă tropice de vis. Lanţul de munţi de pe coastă, depăşind într-un punct chiar 2 000 m, coboară repede spre mare formînd insuliţe şi golfuri ; plaje de nisip fin, străjuite de cocotieri şi de păduri jilave, năpădite de orhidee, sînt stăvilite de zidurile de gresie şi de bazalt. În micile porturi, situate la depărtări de cîte 100 km, pescarii locuiesc în case cîndva elegante, azi în ruină, durate din piatră încă din secolul al XVIII-lea de către armatori, căpitani şi viceguvernatori. Angra dos Rios, Ubatuba, Parati, São-Sebastião, Villa Bella, tot atîtea localităţi de unde sosesc pe spinarea catîrilor, după săptămîni de drum peste munţi, aurul, diamantele, topazele şi crisolitele extrase din Minas Gerais — „minele generale" ale regatului. Cînd căutăm urma acestor piste în lungul *espigões*-urilor (al crestelor) ne imaginăm cu greu un trafic atît de important, încît să facă posibilă organizarea unei întregi industrii din recuperarea potcoavelor pierdute pe drum de animale.

Bougainville a povestit la vremea sa despre atenţia cu care erau privite exploatarea minelor şi transportul. Abia extras, aurul trebuia predat Caselor de Fundare din fiecare district : Rio Mortes, Sabara, Serro-Frio. Se încasau taxele Coroanei, iar ceea ce revenea exploatatorilor le era înmînat sub forma unor lingouri pe care se marcaseră greutatea, titlul, numărul şi armele regelui. O agenţie centrală, situată la mijlocul drumului între mine şi coastă, efectua un nou control. Un locotenent, împreună cu 50 de oameni, lua taxa vamală pe cap de om şi de animal. Taxa era împărţită între rege şi detaşament şi, prin urmare, nu era nimic surprinzător în faptul că toate caravanele, venind de la mine şi trecînd în mod obligatoriu prin acest registru erau oprite şi controlate cu cea mai mare stricteţe.

Particularii duceau apoi lingourile de aur la monetăria din Rio de Janeiro care le preschimba în demidubloane în valoare de 8 piaştri spanioli ; la fiecare din ei regele cîştiga cîte 1 piastru la aliaj şi la dreptul de a bate moneda. Şi Bougainville adăuga : „Palatul monetăriei... este unul dintre cele mai frumoase din cîte există ; e prevăzut cu tot confortul necesar pentru a putea lucra cu maxim de rapiditate. Cum aurul iese din mine în acelaşi timp în care sosesc şi flotele din Portugalia, trebuie accelerată fabricarea monedelor şi ele sînt bătute cu o viteză surprinzătoare".

În ceea ce priveşte diamantele, sistemul era şi mai strict. Antreprenorii, povesteşte Bougainville, „sînt obligaţi să dea o socoteală foarte precisă a diamantelor găsite şi să le predea intendentului, îndeplinind această funcţie din ordinul regelui. Intendentul depune imediat diamantele într-o casetă cercuită cu fier şi ferecată cu trei încuietori. Una dintre chei o ţine el, o alta viceregele şi o a treia, *provadorul* Haciendei Real. Caseta e închisă într-o alta în care se află sigiliile celor menţionaţi şi care conţine cele trei chei ale primei. Viceregele nu are dreptul să vadă ce cuprinde ; depune doar totul într-o casă de bani pe care o expediază la Lisabona după ce i-a sigilat încuietoarea. E desfăcută în prezenţa regelui care-şi alege diamantele pe care le doreşte, plătindu-le antreprenorului conform unui tarif stabilit prin convenţie".

Din această activitate intensă, în urma căreia au rezultat, doar în anul 1762, cu transportul, controlul, baterea monedei şi expedierea, 119 arrobi-aur, adică mai mult de o tonă şi jumătate, n-a mai rămas nici o urmă pe această coastă redată Paradisului, cu excepţia unor faţade maiestuoase, solitare în acel fund de golf, ziduri bătute de valuri la ale căror picioare ancorau galioanele. Am fi ispitiţi să credem că în aceste păduri grandioase, în micile golfuri virgine, pe stîncile abrupte, s-au strecurat doar cîţiva băştinaşi desculţi coborîţi de pe podişuri şi nu că ele au adăpostit atelierele în care, încă de acum 200 de ani, se făurea destinul lumii moderne.

După ce s-a îmbuibat de aur, lumea a dorit zahăr ; numai că acesta era el însuşi un consumator de sclavi. Secarea minelor — precedată de altfel de devastarea pădurilor ce furnizau combustibilul pentru creuzete — desfiinţarea sclavajului, în sfîrşit, o cerinţă mereu crescîndă, pe scară mondială, au schimbat orientarea statului São Paulo şi a portului său Santos, spre cafea. Din galben, şi apoi alb, aurul deveni negru. Dar în pofida acestor transformări care au făcut din Santos unul din centrele comerţului internaţional, locul păstrează o frumuseţe discretă ; cînd vaporul a pătruns încet printre insule am simţit primul şoc al tropicelor. Sîntem închişi într-un şe-

nal [1] înfrunzit. Întinzînd mîna, aproape că putem să apucăm aceste plante pe care Rio le ţine încă la distanţă, în serele sale de pe înălţimi. Pe o scenă mai modestă refacem contactul cu peisajul.

Inima Santosului, şes inundat, ciuruit de lagune şi de mlaştini, brăzdat de rîuri, de strîmtori şi de canale, al căror contur se pierde mereu în aburul sidefiu, pare imaginea Pămîntului însuşi, ridicîndu-se din ape la începutul lumii. Plantaţiile de bananieri care o acoperă au verdele cel mai proaspăt şi mai delicat ce se poate imagina, mai viu decît aurul verde al cîmpurilor de iută din delta Brahmaputrei, cu care îmi place să-l asemuiesc în gînd ; dar însăşi fragilitatea nuanţei, delicateţea ei nesigură comparată cu somptuozitatea calmă a celuilalt întregesc acest decor de început de lume. Timp de o jumătate de oră înaintăm printre bananieri, plante mastodonţi şi nu arbori pitici, trunchiuri pline de sevă terminîndu-se în desişul frunzelor zvelte deasupra unei mîini cu 100 de degete ce ies dintr-un enorm lotus cafeniu şi roz. Apoi drumul suie la 800 m altitudine pînă în vîrful *sierrei*. Pe această coastă, ca peste tot, pantele abrupte au ferit de atingerea omului o pădure virgină atît de bogată, încît pentru a-i găsi perechea trebuie să străbaţi mai multe mii de kilometri spre nord, pînă aproape de bazinul Amazoanelor. În timp ce maşina geme în viraje ce nici măcar nu mai pot fi numite „în vîrf de ac", aşa sînt de cotite, printr-o ceaţă care-ţi dă iluzia unei altitudini mari, din alte zone, am timp să examinez copacii şi plantele care se oferă privirii mele suprapuse ca exponatele unui muzeu.

Pădurea este cu totul alta decît a noastră prin contrastul dintre frunziş şi trunchiuri. Ultimele sînt mai întunecate, nuanţele lor de verde amintind parcă de regnul mineral decît de cel vegetal, în timp ce la primul predomină jadul şi turmalina mai mult decît smaraldul şi peridotul. În schimb, trunchiurile albe sau de un cenuşiu deschis par oseminte desprinse din fundul întunecat al frunzişului. Aflîndu-ne prea aproape de perete pentru a privi în ansamblu, examinăm în primul rînd detaliile. Plante luxuriante, altele decît cele ale continentului european, îşi înalţă tulpinile şi frunzele ce par decupate din metal ; sînt atît de precise şi de drepte, încît forma lor plină de sens pare ferită de vitregiile timpului. Privită dinafară, această natură pare cu totul alta decît a noastră : sugerează într-o mai mare măsură o prezenţă şi o permanenţă. Ca şi în peisajele

[1] Trecere navigabilă, naturală sau artificială, între stînci, insule sau bancuri de nisip. — *I.V.*

[2] Silicat de magneziu şi fier din rocile eruptive, verde-măsliniu. — *I.V.*

exotice ale lui Henri Rousseau, elementele sale se ridică la rangul de obiecte.

Am mai avut o dată aceeaşi impresie. Era cu prilejul primelor mele vacanţe în Provence, după ani petrecuţi în Normandia şi Bretagne. Unei vegetaţii, pentru mine confuze şi lipsite de interes, îi urma o alta în care fiecare specie îmi apărea purtătoarea unei semnificaţii deosebite. Era ca şi cum aş fi trecut dintr-un sat banal într-un centru arheologic, în care pietrele n-ar mai fi elemente constitutive ale unor case, ci martori. Treceam, exaltat, printre stînci spunîndu-mi că fiecare firişor de buruiană de aici se numeşte cimbru, maghiran, rozmarin, busuioc, dafin, levănţică, pomişor, caper, că fiecare îşi avea titlul de nobleţe, şi-şi primise funcţia privilegiată. Iar ameţitoarea mireasmă a răşinii era pentru mine dovada şi în acelaşi timp rostul unui univers vegetal mai adevărat. Ceea ce-mi adusese atunci, prin aromă, flora provensală, azi mi-o sugerează flora tropicală prin formă. Nu o lume de parfumuri şi de scopuri utilitare, ierbar pentru reţete şi superstiţii : mai degrabă un fel de corp vegetal asemănător celui al unor mari dansatoare care şi-au încremenit, fiecare, gestul în poziţia cea mai grăitoare, ca pentru a încerca să dea o formă concretă unui rost mai bine conturat prin nemişcare : balet imobil, tulburat doar de freamătul mineral al izvoarelor.

Ajuns pe culme, totul se schimbă din nou ; s-a sfîrşit cu căldura umedă a tropicelor, cu învălmăşeala eroică a lianelor şi a stîncilor. Înlocuind imensa panoramă sclipitoare care, din promontoriul *sierrei* ţi se aşterne pentru ultima oară la picioare, îţi apare acum, în direcţie opusă, un platou golaş şi inegal ce-şi desfăşoară crestele şi prăpăstiile sub un cer capricios. Cerne o burniţă bretonă. Doar ne aflăm la aproape 1 000 m altitudine, deşi marea e încă aproape. În vîrful acestui perete încep munţii, succesiune de trepte din care prima, şi cea mai abruptă, e lanţul din lungul coastei. Aceste înălţimi coboară pe nesimţite în direcţia nord. Pînă în bazinul Amazoanelor în care se prăvălesc cu falii mari, la 3 000 km de aici, declinul nu va mai fi întrerupt decît de două ori prin şiruri de faleze : în Serra din Botucatu, la aproape 500 km de coastă, şi în Chapada de Mato Grosso, la 1 500 km. Le voi străbate, una după alta, înainte de a putea regăsi în jurul marilor fluvii amazoniene, o pădure identică cu aceea care se agaţă de pereţii abrupţi ai coastei ; cea mai mare parte a Braziliei, cuprinsă între Atlantic, Amazon şi Paraguay, e un platou în pantă, mai ridicat înspre mare ; trambulină cu suprafaţa înveşmîntată în hăţişul vegetaţiei, strînsă în chinga umedă a junglei şi a mlaştinilor.

În jurul meu eroziunea a răvăşit acest pămînt cu relieful neterminat ; dar, în primul rînd, omul e răspunzător de aspectul haotic al peisajului. Întîi a fost desţelenit pentru a fi cultivat, dar după cîţiva ani, solul secătuit şi spălat de ploi s-a refuzat plantaţiilor de cafea. Şi ele au fost strămutate mai departe, în locuri unde pămîntul era încă virgin şi fertil. Între om şi sol n-a existat niciodată acea reciprocitate atentă care, în Lumea Veche, fusese baza intimităţii milenare, în decursul căreia s-au format reciproc. Aici solul a fost violat şi distrus. O agricultură de jaf a pus mîna pe o bogăţie latentă, pe care a părăsit-o, mutîndu-se în altă parte, după ce i-a smuls unele profituri. Pe drept cuvînt, zona de activitate a pionierilor a fost numită *franj*. Căci, devastînd solul tot atît sau aproape tot atît de repede pe cît îl defrişau, păreau condamnaţi să nu ocupe niciodată altceva decît o bandă rulantă, care pe de o parte mușca din solul virgin, iar pe de alta abandona ogoarele vlăguite. Acest sistem pîrjolitor de agricultură a străbătut timp de 100 de ani statul São Paulo ca un foc de stepă fugind în calea epuizării propriei sale substanţe. Aprins pe la mijlocul secolului al XIX-lea de către *mineiros*, care părăseau filoanele secătuite, a pornit de la răsărit spre apus şi aveam să-l ajung din urmă, pe celălalt mal al fluviului Paranà, unde-şi croia drum printr-o masă confuză de trunchiuri doborîte şi de familii dezrădăcinate.

Teritoriul străbătut de drumul care merge de la Santos la São Paulo este unul dintre cele mai vechi din ţară în ceea ce priveşte exploatarea ; de aceea pare un şantier arheologic consacrat unei agriculturi defuncte. Coaste de deal, povîrnişuri cîndva împădurite îşi arată scheletul sub haina rară a ierburilor aspre. Ici şi colo se mai ghiceşte traseul punctat al moviliţelor care marcau locul arborilor de cafea ; acestea se ridică sub scoarţa acoperită cu iarbă ca nişte mamele atrofiate. În văi, vegetaţia a pus din nou stăpînire pe sol ; dar nu mai regăsim nobila arhitectură a pădurilor virgine ; *capoeira*, adică pădurea secundară, renaşte ca un desiş neîntrerupt de arbuşti firavi. Din loc în loc descoperim coliba vreunui emigrant japonez care încearcă, prin metode arhaice, să regenereze un petic de pămînt pentru a cultiva zarzavaturi.

Călătorul european e surprins de acest peisaj care nu intră în nici una din categoriile cunoscute de el. Noi nu avem ştiinţă despre natura virgină ; peisajul nostru este vizibil dominat de om ; uneori ni se pare sălbatic şi aceasta nu pentru că ar fi într-adevăr aşa, ci pentru că schimbările s-au produs într-un ritm mai lent — ca în

pădure, de exemplu, sau ca la munte — pentru că problemele care se puneau erau atît de complexe, încît omul, în loc să le rezolve sistematic, a întreprins, în decursul secolelor, numeroase acţiuni de detaliu ; soluţiile de ansamblu care le rezumă, pentru că nu au fost vrute sau concepute ca atare, par să aibă, privite de la distanţă, un caracter primitiv. Sînt luate drept o sălbăticie autentică a peisajului, cînd ele nu sînt decît o succesiune de iniţiative şi de hotărîri inconştiente.

Dar chiar şi cele mai sălbatice peisaje ale Europei dovedesc o ordine, pe care Poussin a interpretat-o în maniera sa incomparabilă. Duceţi-vă în munţi : observaţi contrastul dintre pantele aride şi păduri ; etajarea acestora mai sus de cîmpie, diversitatea nuanţelor după cum predomină o esenţă vegetală sau alta, în funcţie de poziţia pe care o ocupă şi de versantul pe care se află ; trebuie să fi călătorit prin America pentru a şti că această armonie sublimă, departe de a fi o expresie spontană a naturii, rezultă din acorduri îndelung căutate în colaborarea dintre om şi loc. Ceea ce omul admiră cu naivitate sînt urmele muncii sale din trecut.

În America locuită, atît în cea de Nord cît şi în cea de Sud (cu excepţia podişurilor din Anzi, a Mexicului şi a Americii Centrale, în care o populaţie mai densă şi mai permanentă, creează asemănări cu aspecte europene), nu avem de ales decît între o natură supusă atît de brutal încît seamănă mai de grabă cu o uzină în aer liber decît cu un peisaj rural (mă gîndesc la cîmpurile de trestie din Antile şi la cele de porumb în *cornbelt)* şi o alta care, asemenea aceleia despre care e vorba acum, a fost ocupată de oameni un timp destul de lung pentru a fi devastată, dar nu suficient pentru a fi şi ridicată, printr-o lentă şi continuă coabitare, pînă la rangul de peisaj. În împrejurimile statului São Paulo, ca şi mai tîrziu în statul New York, în Connecticut şi chiar în Munţii Stîncoşi mă familiarizam cu o natură mai sălbatică decît a noastră, pentru că era mai puţin populată şi cultivată, şi totuşi lipsită de o adevărată prospeţime : nu sălbatică, ci declasată.

Aceste terenuri mari cît nişte provincii, oamenii le-au posedat cîndva, de mult şi pentru puţin timp ; apoi au plecat în altă parte, lăsînd în urma lor un relief stîlcit, plin de vestigii. Şi pe aceste cîmpuri de bătălie, unde timp de cîteva decenii au înfruntat pămîntul necunoscut, renaşte încet o vegetaţie monotonă într-o dezordine cu atît mai înşelătoare cu cît păstrează, sub masca unei false virginităţi, amintirea şi tiparul luptelor.

11. SAO PAULO

America a fost definită de un maliţios ca ţară care a trecut de la barbarie la decadenţă, fără a fi cunoscut civilizaţia. Formula s-ar potrivi, cred, mai bine oraşelor Lumii Noi : trec, fără să se fi învechit, de la prospeţime la decrepitudine. Una dintre studentele mele braziliene s-a întors plîngînd din Franţa : Parisul, cu clădirile lui înnegrite, i se păruse murdar. Albeaţa şi curăţenia erau singurele criterii pe care le avea la îndemînă pentru a aprecia un oraş. Dar aceste vacanţe în afara timpului, la care te îmbie genul monumental, această viaţă fără vîrstă ce caracterizează cele mai frumoase oraşe, devenite obiecte de contemplaţie şi meditaţie şi nu simple instrumente ale funcţiei urbane — oraşele americane nu ţi le oferă niciodată. În oraşele Lumii Noi, fie că este vorba de New York, Chicago sau São Paulo, cu care s-a făcut deseori comparaţia, ceea ce mă surprinde nu e lipsa vestigiilor trecutului, absenţa lor fiind tocmai unul dintre elementele definitorii ale acestor oraşe. Spre deosebire de unii turişti europeni care se necăjesc cînd nu-şi pot atîrna la panoplie încă o catedrală din secolul al XIII-lea, eu mă adaptez cu plăcere unui sistem lipsit de dimensiune temporală, încercînd să interpretez o formă diferită de civilizaţie. Cad însă în extrema opusă : dacă oraşele respective sînt noi şi dacă tocmai noutatea le caracterizează şi le justifică, nu le pot ierta faptul că nu rămîn aşa. Pentru oraşele europene succesiunea secolelor reprezintă o consacrare ; pe cele americane, anii le devalorizează. Nu numai pentru că au fost construite recent, dar şi pentru că trebuiau să se reînnoiască tot atît de repede, adică prost. În momentul ridicării lor, noile cartiere aproape că nu sînt elemente de urbanism ; sînt prea strălucitoare, prea noi, prea vesele pentru asta. Ne-am putea crede într-un iarmoroc, la o expoziţie internaţională montată pentru cîteva luni. După acest interval sărbătoarea ia sfîrşit şi aceste mari bibelouri decad : faţadele brăzdate de ploaie şi de funingine se cojesc, stilul se demodează, ordinea iniţială dispare sub demolările impuse alături, de o nouă nerăbdare. Nu sînt oraşe noi contrastînd cu altele vechi : ci oraşe cu un ciclu de evoluţie foarte scurt în comparaţie cu oraşele cu ciclu lent. Anumite oraşe ale Europei se cufundă lent în somnul morţii ; cele ale Lumii Noi trăiesc febril într-o stare de maladie cronică ; mereu tinere, nu sînt totuşi niciodată sănătoase.

Cînd am vizitat New Yorkul sau Chicagoul în 1941, cînd am sosit la São Paulo în 1935, ceea ce m-a surprins în primul rînd nu a fost noul, ci ravagiile timpului. Nu mă miram că le lipseau zece secole, mă surprindea însă faptul că unele cartiere împliniseră 50 de ani ; că-şi etalau fără ruşine ofilirea ; pentru că singura podoabă de care se puteau prevala era aceea a unei tinereţi, trecătoare ca şi aceea a fiinţelor vii. Fierărie, tramvaie roşii ca maşinile de pompieri, baruri din lemn de mahon cu balustrade din alamă lustruită, antrepozite din cărămidă pe străduţe izolate, în care doar vîntul mătură gunoaiele ; parohii rustice la poalele clădirilor cu birouri şi ale bursei în gen de catedrală ; labirinturi de clădiri înverzite dominînd prăpăstii peste care se întretaie tranşee, poduri cotite, pasarele ; oraşe crescînd neîncetat în înălţime prin acumularea propriilor lor dărîmături care susţin construcţii noi : Chicago, imagine vie a Americilor, nu e de mirare că tocmai în tine Lumea Nouă respectă amintirile anilor 1880 ; căci singura antichitate la care poate pretinde în dorinţa sa de a se reînnoi este acest modest interval de o jumătate de secol, prea scurt pentru aprecierea societăţilor noastre milenare, dar care-i dă, lui, pentru care timpul e de neconceput, o mică posibilitate de a se înduioşa la gîndul tinereţii sale trecătoare.

In 1935, cei din São Paulo se lăudau că în oraşul lor se construieşte, în medie, cîte o casă pe oră. Pe atunci era vorba de vile ; am fost asigurat că ritmul a rămas acelaşi la clădirile mari. Oraşul se dezvoltă atît de repede, încît e imposibil să-ţi procuri un plan al lui ; în fiecare săptămînă ar fi necesară o nouă ediţie. Se pare chiar că, mergînd cu taxiul la o întîlnire fixată cu cîteva săptămîni înainte, rişti să ajungi cu un avans de o zi faţă de cartier. În aceste condiţii, amintirile vechi de 20 de ani par fotografii îngălbenite de vreme. Dar, cel puţin pot avea un interes documentar ; îmi las vechile amintiri arhivelor municipale.

Pe atunci se vorbea despre São Paulo ca despre un oraş urît. Fără îndoială că imobilele din centru erau pompoase şi demodate ; sărăcia

pretenţioasă a decoraţiilor era sporită de sărăcia materialelor folosite : statuile şi ghirlandele nu erau din piatră, ci din ipsos mînjit cu galben pentru a imita patina. În general, oraşul apărea în tonurile ţipătoare şi false caracteristice construcţiilor proaste la care arhitectul trebuie să recurgă la bidinea nu numai pentru a le feri, dar şi pentru a ascunde fondul.

La construcţiile din piatră, extravaganţele stilului 1890 pot fi în parte scuzate de greutatea şi densitatea materialelor : se situează pe un plan secundar. Acolo însă acele excrescenţe laborioase nu amintesc decît de improvizaţiile dermice ale leprei. Sub culorile în tonuri false, umbrele reies şi mai negre ; străzile înguste nu permit stratului de aer prea subţire, să „facă atmosferă" şi rezultatul este o senzaţie de ireal, ca şi cînd întreg ansamblul nu ar fi oraş, ci un decor cinematografic sau de teatru, înjghebat în grabă.

Şi totuşi, São Paulo nu mi s-a părut niciodată urît ; era un oraş cu aspect sălbatic, ca toate oraşele americane, cu excepţia poate a Washington-ului, D.C., care nu e nici sălbatic, nici domesticit, ci mai degrabă prizonier şi murind de plictiseală în cuşca stelată a bulevardelor în care a fost închis de Lenfant. Cît despre São Paulo, era încă nedomesticit. Construit iniţial pe un platou în formă de pinten îndreptat spre nord, la confluenţa a două rîuri, Anhangabahu şi Tamanduatehy, care se varsă ceva mai jos, în Rio Tietê, afluentul Paranei, era o simplă „rezervaţie de indieni" : centru misionar în jurul căruia iezuiţii portughezi încercaseră, încă din secolul al XVI-lea, să grupeze băştinaşii pe care voiau să-i iniţieze în binefacerile civilizaţiei. Pe taluzul ce coboară spre Tamanduatehy şi care domină cartierele populare Braz şi Penha, mai existau încă, în 1935, cîteva străduţe provinciale şi *largos* — pieţe pătrate năpădite de iarbă, înconjurate de case joase, văruite, cu acoperişul din ţigle şi cu mici ferestre cu grilaj, iar într-o parte, cu o austeră biserică parohială fără nici o altă decoraţie în afara dublei acolade ce taie frontonul baroc în partea superioară a faţadei. Foarte departe, spre nord, Rio Tietê îşi prelungea meandrele argintii în *varzeas* — mlaştini care se transformau treptat în oraşe — înconjurate de colierul neregulat al mahalalelor şi al terenurilor împărţite în loturi. Imediat în spatele lor se afla centrul de afaceri, credincios ca stil şi perspectivă Expoziţiei din 1889 : La Praça da Sé, piaţa catedralei, situată la jumătatea drumului între şantier şi ruine. Apoi faimosul Triunghi, de care São Paulo era tot atît de mîndru ca Chicago de Loop-ul său : zonă comercială formată din intersecţia străzilor Direita, São-Bento şi 15 noiembrie, străzi pline cu reclame în care se înghesuia o mul-

ţime de negustori şi de funcţionari, demonstrînd prin costumul închis pe care-l purtau, pe de o parte adeziunea la valorile europene sau nord-americane, iar pe de alta, mîndria de a se afla la cei 800 m altitudine care-i eliberau de lîncezeala caracteristică tropicului (deşi acesta trecea prin mijlocul oraşului).

În ianuarie la São Paulo ploaia nu „soseşte" ci se formează din umezeala locală, ca şi cum vaporii de apă ce îmbibă totul s-ar materializa în perle de apă, căzînd în ploaie deasă, şi parcă totuşi frînate în cădere de afinitatea cu tot acest abur prin care lunecă. Nu e, ca în Europa, o ploaie în şiroaie, ci o scînteiere palidă alcătuită dintr-o mulţime de mici bule de apă rostogolindu-se într-o atmosferă umedă : cascadă de supă limpede, cu tapioca. Şi ploaia nu încetează cînd a trecut norul, ci atunci cînd aerul a pierdut, prin puncţia ploioasă, surplusul de umezeală. Atunci cerul se însenineză, un albastru palid apare între norii bălai, în timp ce pe străzi se scurg torente alpestre.

La extremitatea de nord a terasei se deschidea un imens şantier : acel al Avenidei São João, arteră lungă de cîţiva kilometri, care începea să fie trasată de-a lungul rîului Tietê, urmînd vechea şosea din nord de Itu, Sorocaba şi bogatele plantaţii de la Campinas. Agăţat, la început, de o extremitate a pintenului, bulevardul coboară spre ruinele vechilor cartiere. Lasă mai întîi, în dreapta, strada Florencio-de-Abreu, care duce spre gară trecînd printre bazarele siriene ce aprovizionau întreg ţinutul cu mărfuri ieftine şi atelierele liniştite ale şelarilor şi tapiţerilor în care continua — pentru cît timp oare? — fabricarea şeilor înalte din piele argăsită, a păturilor pentru cai din fire groase de bumbac, a hamurilor decorate cu argint, toate pentru plantatorii şi peonii din hăţişul apropiat. Apoi bulevardul, trecînd prin faţa unui zgîrie-nori — pe atunci singurul, şi neterminat — trandafiriul Predio Martinelli, pătrundea în Campos-Elyseos, cîndva locuită de bogătaşi, unde vilele de lemn vopsit cădeau în paragină în grădinile de eucalipţi şi manghieri, populara Santa Ifigenia, străjuită de un cartier cu case dărăpănate în care, din mezaninurile puţin mai ridicate decît nivelul străzii, prostituatele îşi invitau, pe geam, clienţii. În fine, la marginile oraşului se întindeau loturile micii burghezii din Perdizes şi Agua-Branca, pierzîndu-se, spre sud-vest, în colina înverzită şi mai aristocratică, de la Pacaembu.

Spre sud, terasa continuă să urce, cu bulevarde modeste unite în partea de sus, chiar pe creastă, cu Avenida Paulista care trece prin faţa reşedinţelor, odinioară fastuoase, ale milionarilor de acum o jumătate de secol, construcţii într-un stil ce aminteşte de cazinourile

şi localităţile balneare. La capăt, spre răsărit, bulevardul domină valea, trecînd deasupra cartierului nou din Pacaembu, în care vilele cubice cresc dezordonat, în lungul străzilor şerpuitoare, pudrate cu albastrul-violet al *jacarandailor* [1] înfloriţi, între întinderi de gazon şi movile de pămînt gălbui. Dar milionarii au părăsit Avenida Paulista. Urmînd extinderea oraşului, au coborît cu el în partea de sud a dealului, în cartiere liniştite cu străzi cotite. Locuinţele lor, de inspiraţie californiană, construite din ciment cu mică şi cu balustrade din fier forjat se ghicesc în fundul parcurilor croite în boschetele sălbatice în care pătrund aceste loturi ale bogătaşilor.

La picioarele blocurilor din beton se întind păşuni pentru vaci. Un cartier răsare ca un miraj, bulevarde mărginite de locuinţe luxoase se opresc în marginea văgăunilor. Între bananieri curge un torent noroios, sursă de alimentare şi totodată canal de scurgere pentru bordeiele de chirpici şi împletitură din nuiele de bambus în care regăsim aceeaşi populaţie neagră care, la Rio, se instalase în vîrful căpăţînilor muntoase. Caprele aleargă de-a lungul povîrnişurilor. Unele locuri privilegiate ale oraşului reuşesc să îmbine toate aceste aspecte. Astfel, urmînd două străzi divergente ce duc spre mare, ajungi pe buza malului înalt al rîului Anhangabahu, străbătut de un pod care este în acelaşi timp şi una dintre arterele principale ale oraşului. În fundul rîpei se află un parc în stil englezesc : peluze cu statui şi chioşcuri, iar în partea de sus clădirile principale: teatrul municipal, hotelul Esplanada, Automobil Clubul, birourile Companiei canadiene care asigură iluminatul şi transportul. Masele lor heteroclite se înfruntă într-o dezordine împietrită. Pe acest cîmp de bătaie clădirile îmi amintesc mari turme de mamifere adunate, seara, la malul unei ape, ezitînd, imobile pentru cîteva clipe, dar împinse de o nevoie mai puternică decît frica să se amestece pentru un timp cu speciile inamice. Dar evoluţia în lumea animală urmează faze mai lente decît cele ale vieţii urbane ; dacă m-aş duce astăzi în acelaşi loc aş constata, poate, că hibrida turmă a dispărut, călcată în picioare de o „rasă“ mai puternică şi mai omogenă de zgîrie-nori instalaţi pe aceste maluri pe care o autostradă le-a fosilizat cu asfalt.

La adăpostul acestei faune din piatră, elita din São Paulo, asemenea orhideelor sale favorite, forma o floră trîndavă şi mai exotică decît putea crede ea însăşi. Botaniştii ne spun că speciile tropicale sînt mai bogate în varietăţi decît cele ale zonelor temperate, cu toate că fiecare este, în schimb, compusă dintr-un număr foarte restrîns de indivizi. *Grão fino*-ul local împinsese această specializare la extrem.

[1] Nume brazilian al unui arbore tropical din familia bignoniaceelor. — *I.V.*

O societate puţin numeroasă îşi împărţise rolurile. Puteai întîlni toate ocupaţiile, gusturile, curiozităţile posibile ale civilizaţiei contemporane, dar fiecare reprezentată de un singur individ. În acest sens, prietenii noştri nu erau într-adevăr persoane, ci mai de grabă funcţii a căror importanţă intrinsecă — şi nu disponibilitatea fiecăruia — părea să fi fost aceea care a determinat alegerea. Erau deci catolicul, liberalul, legitimistul, comunistul ; sau, pe alt plan, gastronomul, bibliofilul, amatorul de cîini (sau de cai) de rasă, de pictură veche, de pictură modernă ; de asemenea, eruditul local, poetul suprarealist, muzicologul, pictorul. La originea acestor vocaţii nu aflam nici o dorinţă adevărată de a aprofunda vreun domeniu al cunoaşterii ; dacă doi indivizi, în urma unei manevre greşite sau a geloziei, ajungeau să ocupe aceeaşi bucată de pămînt sau una prea aproape de cea a adversarului, n-aveau altă preocupare decît să se distrugă reciproc şi o făceau cu o tenacitate şi o ferocitate remarcabile. În feudele învecinate însă se obişnuiau vizitele intelectuale, plecăciunile : fiecare dorind nu numai să-şi apere funcţia, dar şi să se perfecţioneze în acest menuet sociologic care părea să fie, pentru societatea din São Paulo, un inepuizabil prilej de desfătare.

Trebuie să recunoaştem că unele roluri erau jucate cu un brio extraordinar, datorită îmbinării dintre averea moştenită, farmecul înnăscut şi şmecheria dobîndită, încîntîndu-i dar şi decepţionîndu-i totodată pe cei ce frecventau saloanele. Dar distribuirea tuturor rolurilor în aşa fel încît să întregească acest microcosm şi să joace marele rol al civilizaţiei implica şi unele paradoxuri : comunistul se întîmpla să fie tocmai bogatul moştenitor al feudalităţii locale. Societatea, foarte austeră, permitea totuşi unuia dintre membrii săi, doar unuia singur — pentru că trebuiau să-şi aibă şi poetul de avangardă — să-şi scoată în lume tînăra metresă. Unele funcţii nu fuseseră îndeplinite decît de persoane întîmplătoare, din lipsă de ceva mai potrivit: criminologul era un dentist care introdusese în poliţia judiciară locală, ca mijloc de identificare, mulajul maxilarelor în locul amprentelor digitale, iar monarhistul trăia pentru a colecţiona piese de veselă ce aparţinuseră tuturor familiilor regale ale lumii ; pereţii salonului său erau acoperiţi cu farfurii, cu excepţia doar a locului ocupat de o casă de bani unde păstra scrisorile prin care damele de onoare ale reginelor îşi exprimau interesul pentru cerinţele sale menajere.

Această specializare pe plan monden era susținută de o curiozitate enciclopedică. Brazilia cultă devora manualele și operele de popularizare. În loc să se fălească cu prestigiul, pe atunci încă neegalat al Franței în străinătate, miniștrii noștri ar fi dat dovadă de mai multă înțelepciune dacă ar fi încercat să înțeleagă în ce constă acesta ; încă de pe atunci însă, din nefericire, el se datora mai puțin bogăției și originalității unei creații științifice în declin, cît talentului cu care mulți dintre savanții noștri știau să facă accesibile probleme dificile, la soluționarea cărora ei nu aduseseră de fapt decît o contribuție modestă. În acest sens, dragostea Americii de Sud pentru Franța era susținută, în parte, de o secretă complicitate în plăcerea, aceeași și aici și acolo, de a consuma și de a ușura și altora consumul, în loc de a produce. Marile nume venerate acolo : Pasteur, Curie, Durkheim aparțineau toate trecutului, fără îndoială destul de apropiat pentru a justifica încă marele credit de care se bucurau ; dar acestui credit care ni se făcea, noi nu-i mai răspundeam decît cu banii mărunți, apreciați în măsura în care clientela risipitoare era ea însăși dispusă mai mult să cheltuiască decît să investească. Noi o scuteam doar de oboseala creației.

E trist să constatăm că pînă și acest rol de misit intelectual spre care se lăsa să lunece Franța, pare să-i fi devenit prea greu. Oare sîntem într-o asemenea măsură prizonierii perspectivei științifice moștenite de la secolul al XIX-lea, perspectivă în care fiecare domeniu de gîndire era suficient de restrîns pentru ca un om, beneficiind de calitățile franceze tradiționale : cultură generală, vioiciune și claritate, spirit logic și talent literar, să-l poată cuprinde în întregime și, lucrînd izolat, să reușească a-l lărgi și sintetiza ? Fie că ne face sau nu plăcere, știința modernă nu mai permite această exploatare artizanală. Cînd înainte un singur specialist putea să-și reprezinte țara, astăzi pentru același scop e necesară o armată, care ne lipsește ; bibliotecile personale au devenit curiozități muzeografice, dar bibliotecile noastre publice, fără localuri, fără credite, fără personal documentar și chiar fără numărul de scaune necesare cititorilor, resping cercetătorii în loc să-i servească. În fine, creația științifică reprezintă astăzi un efort colectiv și în mare parte anonim, fapt pentru care sîntem foarte puțin pregătiți, preocupați fiind, în mod prea exclusiv, să prelungim, dincolo de timpul lor, succesele ușoare ale bătrînilor virtuoși. Vor mai putea ei crede mult timp că stilul impecabil poate salva lipsa oricărei partituri ?

Țări mai tinere au înțeles lecția. În această Brazilie care cunoscuse cîteva strălucitoare, deși rare, reușite individuale : Euclides da Cunha, Oswaldo Cruz, Chagas, Villa-Lobos, cultura rămăsese, pînă de curînd, o jucărie pentru cei bogați. Și numai pentru că această oligarhie avea nevoie de o opinie publică de inspirație civilă și laică pentru a ține piept influenței tradiționale a bisericii și armatei, ca și puterii personale, ea a creat Universitatea din São Paulo deschizînd unui public mai larg porțile culturii.

Sosit în Brazilia pentru a participa la fundarea ei priveam — îmi mai aduc aminte și astăzi — cu o milă ușor disprețuitoare situația umilă a colegilor mei locali. Cînd vedeam acești profesori prost plătiți, obligați la tot felul de munci obscure pentru a avea ce mînca, eram mîndru că aparțin unei țări cu o veche cultură, unde profesiile libere sînt înconjurate de o anumită garanție și de un anumit prestigiu. Nu bănuiam că 20 de ani mai tîrziu elevii mei trudiți de atunci vor ocupa catedre universitare, uneori mai numeroase și mai bine utilate decît ale noastre, deservite de biblioteci cum am dori să avem și noi.

Veneau totuși de departe acești bărbați și aceste femei de toate vîrstele, care asistau la cursurile noastre cu o fervoare bănuitoare : tineri pîndind posturile la care puteau ajunge cu diplomele date de noi, sau avocați, ingineri, politicieni cu situație, dar care se temeau de viitoarea concurență a titlurilor universitare, în cazul în care nu și le-ar fi procurat ei înșiși. Erau toți frămîntați de un spirit bulevardier și distructiv, inspirat în parte de o tradiție franceză desuetă, în stilul unei „vieți pariziene" de acum un veac, introdus de cîțiva brazilieni înrudiți cu personajul lui Meilhac și Halévy [1], dar în primul rînd anunțînd o evoluție socială care fusese și aceea a Parisului secolului al XIX-lea și pe care São Paulo (și Rio de Janeiro) o refăcea pe cont propriu : diferențierea accelerată între oraș și sat, primul dezvoltîndu-se în pofida celui de-al doilea și avînd ca rezultat dorința celor proaspăt urbanizați de a ieși din acea naivitate rustică, simbolizată în Brazilia secolului al XX-lea, de *caipira* — adică țărănoiul — de genul tipului din Arpajon sau Charentonneau, din teatrul nostru bulevardier. Îmi amintesc un fel de exemplu de umor dubios.

[1] Henry Meilhac (1831—1897), autor dramatic francez, și Ludovic Halévy (1834—1908), autor, împreună cu primul, de operete și comedii spirituale ca : *Frumoasa Elena, Micul duce, Pericola, Froufrou.* — *N.R.*

În mijlocul uneia din aceste străzi aproape rurale, deşi lungi de cîte 3 sau 4 km, care prelungeau centrul oraşului, colonia italiană ridicase o statuie a împăratului August. Era o reproducere în bronz, în mărime naturală, a unei marmuri antice, în realitate mediocră, dar care merita totuşi un oarecare respect într-un oraş în care nimic nu evoca trecutul istoric dincolo de secolul trecut. Populaţia din São Paulo hotărî totuşi că braţul ridicat pentru salutul roman însemna : „Aici locuieşte Carlito". Carlos Pereira de Souza, fost ministru şi om politic influent avea, în direcţia indicată de mîna imperială, una dintre acele imense case fără etaj, din cărămidă şi chirpici, cu o tencuială de var cenuşie care începea să se cojească cu 20 de ani în urmă, dar pe care voiseră să sugereze, prin volute şi ornamente în formă de trandafir, fastul epocii coloniale.

Se ajunsese şi la concluzia că August purta şorţ, ceea ce nu era decît pe jumătate glumă, dat fiind că majoritatea trecătorilor nu cunoştea fusta romană. Aceste glume făcuseră ocolul oraşului la o oră după inaugurare, oamenii şi le repetau, bătîndu-se pe spate, la „serata elegantă" care avusese loc în aceeaşi zi la cinematograful Odeon. Burghezia din São Paulo (care iniţiase un spectacol cinematografic săptămînal cu preţ ridicat, pentru a se feri de contactul cu plebea) se răzbuna astfel pentru faptul că lăsase, din neglijenţă, să se formeze o aristocraţie de emigranţi italieni, sosiţi cu o jumătate de secol în urmă, pentru a vinde cravate pe străzi, azi posesorii celor mai excentrice locuinţe de pe „Avenida" şi cei care donaseră mult comentatul bronz.

Studenţii noştri voiau să ştie tot ; dar, din toate domeniile care existau, numai teoria cea mai recentă li se părea demnă de reţinut. Blazaţi de toate ospeţele intelectuale ale trecutului, pe care nu le cunoşteau, de altfel, decît din auzite, deoarece nu citeau operele originale, păstrau un entuziasm mereu treaz pentru mîncăruri noi. În cazul lor însă ar fi mai potrivită comparaţia cu moda decît cu bucătăria : ideile şi doctrinele nu aveau în ochii lor un interes intrinsec, ei considerîndu-le ca instrumentele de prestigiu a căror întîietate trebuiau să şi-o asigure. A împărtăşi cu alţii aceeaşi teorie era ca şi cum ar fi purtat o rochie care mai fusese văzută ; risca să te faci de rîs. Dimpotrivă, avea loc o concurenţă înverşunată, folosindu-se toate revistele de popularizare, manualele, periodicele de senzaţie, pentru a se obţine în exclusivitate modelul cel mai recent din domeniul ideilor. Elemente selecţionate de grajdurile academice, colegii mei şi cu mine ne simţeam adesea foarte încurcaţi : dresaţi să nu

respectăm decît ideile mature, consacrate, eram asaltaţi de studenţi care ignorau cu totul trecutul, dar ale căror informaţii erau întotdeauna cu cîteva luni înaintea celor deţinute de noi. Cu toate acestea erudiţia, pentru care nu dovedeau nici înclinaţie nici metodă, le apărea totuşi ca o datorie ; aşa că disertaţiile lor constau, indiferent de temă, dintr-o evocare a istoriei generale a umanităţii, începînd cu maimuţele antropoide, pentru a se încheia, după cîteva citate din Platon, Aristotel şi Comte, într-un fel de parafrază a unui poligraf năclăit a cărui lucrare avea cu atît mai mult preţ cu cît însăşi obscuritatea ei îndepărta pe oricine ar fi putut să-i fure ideile.

Universitatea le apărea ca un fruct ademenitor, dar veninos. Pentru aceşti tineri care nu văzuseră lumea şi a căror situaţie, deseori foarte modestă, nu le permitea nici măcar să spere că vor cunoaşte Europa, noi eram un fel de magi exotici ; fiii de familie ne detestau şi mai mult : în primul rînd, pentru că reprezentau clasa dominantă şi apoi în virtutea modului lor cosmopolit de viaţă care le dădea un avantaj faţă de toţi cei rămaşi la sate, dar care totodată le tăiase legăturile cu viaţa şi aspiraţiile naţionale. Ca şi aceştia din urmă noi le eram suspecţi ; dar aduceam în mîinile noastre fructul cunoaşterii şi studenţii fugeau de noi făcîndu-ne în acelaşi timp curte, cînd captivaţi, cînd rebeli. Fiecare dintre noi îşi măsura influenţa după mica curte organizată în jurul lui. Aceste clientele purtau între ele un război de prestigiu al cărui simbol, beneficiar şi victimă era profesorul îndrăgit. Luptele se traduceau prin *homenagens*, adică manifestări în cinstea maestrului, dejunuri şi ceaiuri oferite graţie unor eforturi cu atît mai înduioşătoare cu cît presupuneau adevărate sacrificii. Persoanele şi disciplinele aveau fluctuaţiile valorilor de bursă, în funcţie de prestigiul instituţiei, de numărul participanţilor, de poziţia personalităţilor mondene sau oficiale care acceptau să participe. Şi cum fiecare mare naţiune îşi avea la São Paulo o ambasadă sub formă de magazin : *Tea-room* englezesc, Patiserie vieneză sau pariziană, Berărie germană etc. alegerea unora sau a altora exprima intenţii ascunse.

Aş dori ca toţi care vă veţi arunca ochii asupra acestor pagini, voi, fermecători elevi, azi profesori stimaţi, să nu-mi purtaţi pică. Gîndindu-mă la voi, evocîndu-vă, după obiceiul vostru, cu prenumele, atît de baroce pentru o ureche europeană, dar a căror diversitate exprimă privilegiul, care a fost şi acel al părinţilor voştri, de a culege liber, din toate florile unei umanităţi milenare, fragedul buchet care sînteţi voi : Anita, Corina, Zenaida, Lavinia, Thais, Gioconda, Gilda, Oneida, Lucilla, Zenith, Cecilia, şi voi Egon, Mario-Wagner, Nica-

nor, Ruy, Livio, James, Azor, Achilles, Decio, Euclides, Milton ; evoc fără ironie această perioadă de început. Dimpotrivă, ea m-a învăţat ceva : precaritatea avantajelor oferite de timp. Cînd mă gîndesc la ceea ce era pe atunci Europa şi la ceea ce este acum îmi dau seama că am învăţat, văzînd cum aţi străbătut în cîţiva ani o distanţă intelectuală pe care am fi putut-o considera de ordinul cîtorva zeci de ani, cum dispar şi cum se nasc societăţile ; şi că aceste mari zguduiri ale istoriei care par, în cărţi, să rezulte din jocul unor forţe anonime acţionînd în inima întunericului, pot să aibă loc, într-un moment luminos, graţie hotărîrii virile a unui mănunchi de copii înzestraţi.

PARTEA A PATRA

PĂMÎNTUL ŞI OAMENII

*

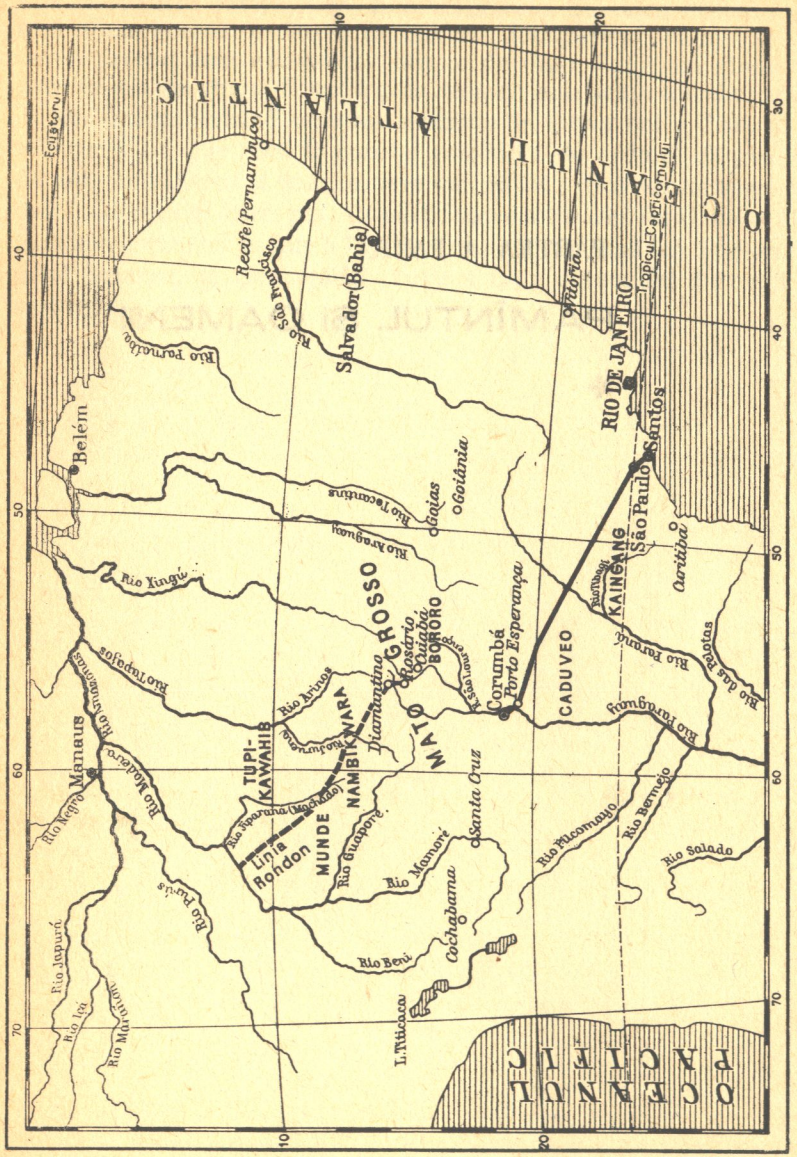

Regiuni explorate din America de Sud

12. ORAŞE ŞI SATE

La São Paulo puteai face etnografie de amator. Nu pe lîngă indienii din cartierele mărginaşe, cum greşit mi se promisese ; aceste cartiere erau siriene sau italiene, iar obiectivul etnografic cel mai apropiat se afla la vreo 15 km şi consta dintr-un sat primitiv a cărui populaţie, în zdrenţe, trăda prin ochii albaştri şi părul blond o origine germanică de dată recentă ; în aceste regiuni, cele mai puţin tropicale ale ţării, se aşezaseră, în jurul anului 1820, cîteva grupuri de colonişti germani. Aici se contopiseră, se pierduseră întrucîtva în mizera ţărănime locală, dar mai la sud, în statul Santa Catarina, micile oraşe Joinville şi Blumenau perpetuau, sub araucani, atmosfera secolului trecut : străzile mărginite cu case cu acoperişul foarte înclinat purtau nume germane ; limba vorbită era numai aceasta. Pe terasele braseriilor, bătrîni cu favoriţi şi mustăţi fumau din pipe lungi cu cap de porţelan.

În împrejurimile oraşului São Paulo se aflau şi mulţi japonezi, de care însă te apropiai mai greu. Societăţile de imigrare îi recrutau, le asigurau transportul, cazarea temporară la sosire şi-i îndrumau apoi spre fermele din interiorul ţării, care aveau ceva de sat şi, totodată, de tabără militară. Găseai reunite toate serviciile utilitare, şcoli, ateliere, dispensar, prăvălii, locuri de distracţie. Imigranţii petreceau acolo lungi perioade de izolare într-o oarecare măsură voită, în orice caz încurajată sistematic, plătindu-şi datoriile faţă de Companie şi depunîndu-şi cîştigurile în casele ei de bani. La rîndul ei, aceasta îşi lua angajamentul ca după un anumit număr de ani să-i readucă în ţara strămoşilor lor, ca să poată muri acolo, iar în cazul în care malaria i-ar fi doborît mai devreme, să le repatrieze trupurile. Totul era organizat astfel încît să nu aibă nicicînd sentimentul că au părăsit Japonia. Dar nu e chiar atît de sigur că preocupările antreprenorilor erau doar de ordin financiar,

economic sau umanitar. Un examen atent al hărţilor scotea în evidenţă ascunsele preocupări strategice care ar fi putut să determine amplasarea fermelor. Dificultatea extremă de a pătrunde în birourile societăţilor *Kaigai-Iju-Kumiai* sau *Brazil-Takahoka-Kumiai* şi, mai mult încă, în reţelele, aproape clandestine, de hoteluri, spitale, cărămidării, joagăre, cu ajutorul cărora colonia imigranţilor îşi satisfăcea singură necesităţile, în fine, în înseşi centrele agricole, ascundea intenţii obscure ; separarea coloniştilor în locuri bine alese, pe de o parte, şi pe de altă parte cercetările arheologice (conduse metodic cu prilejul muncilor agricole, pentru a sublinia anumite analogii între vestigiile indigene şi cele ale neoliticului japonez) nu erau, probabil, decît verigile extreme ale unuia şi aceluiaşi lanţ.

În inima oraşului, anumite pieţe din cartierele populare erau ţinute de negri. Mai precis — fiindcă epitetul nu are sens într-o ţară în care o mare diversitate a raselor, asociată cu foarte puţine prejudecăţi, cel puţin în trecut, a îngăduit amestecuri de tot felul — puteai distinge *mesticoşii* — amestec de albi cu negri, *cabocloşii* — amestec de albi cu indieni şi *cafusoşii* — amestec de indieni cu negri. Produsele vîndute păstrau un stil mai pur : *peneiras* — site pentru făina de manioc, de factură tipic indiană, alcătuite dintr-o împletitură rară de bambus despicat şi prins în laturi ; *abanicos,* evantaie pentru aţîţarea focului, moştenite şi ele din tradiţia indigenă şi amuzante de studiat, pentru că fiecare tip reprezintă o soluţie ingenioasă de transformare, prin împletire, a structurii dezordonate şi permeabile a frunzei de palmier pentru a obţine o suprafaţă rigidă şi continuă care să poată deplasa aerul atunci cînd e agitată cu putere. Cum există mai multe posibilităţi de rezolvare a problemei şi mai multe tipuri de frunze de palmier, ele se pot combina dîndu-li-se toate formele posibile şi colecţionîndu-se apoi mostrele care, toate, ilustrează mici teoreme tehnologice.

Există două tipuri principale de frunze de palmier : cele cu foliolele dispuse simetric de o parte şi de alta ale unei tije şi cele dispuse în evantai. Primul tip permite două metode : aceea de a îndoi toate foliolele aflate pe aceeaşi parte a tijei şi de a le împleti pe toate împreună, sau aceea de a împleti separat fiecare grup, legînd foliolele în unghi drept şi trecînd apoi extremităţile unora prin partea inferioară a celorlalte, şi invers. Se obţin astfel două tipuri de evantaie : în formă de aripă şi de fluture. Cel de al doilea tip oferă mai multe posibilităţi care sînt totdeauna, deşi într-o măsură diferită, o combinaţie a celorlalte două, iar rezultatul — în

O figa antică găsită la Pompei (extremitatea degetului mare este spartă).

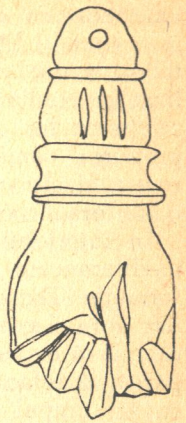

formă de linguriţă, de paletă sau de rozetă — seamănă ca structură cu un mare coc turtit.

Un alt obiect deosebit de atrăgător, din pieţele din São Paulo e *figa* — smochina — vechi talisman mediteranean în formă de antebraţ terminat cu un pumn închis al cărui deget mare iese printre primele falange ale degetelor din mijloc. Este vorba, probabil, de o imagine simbolică a actului sexual. *Figas*-urile pe care le puteai găsi în aceste pieţe erau brelocuri din abanos sau argint, sau nişte obiecte mari, sculptate naiv şi vopsite pestriţ în culori vii. Le atîrnam în ciorchini veseli de tavanul casei mele, vilă spoită cu humă, în stilul roman al anilor 1900, aşezată în partea de sus a oraşului. Intrai printr-o boltă de iasomie, iar în spate avea o veche grădină la capătul căreia îl rugasem pe proprietar să-mi planteze un bananier care să mă convingă că mă aflam la tropice. După cîţiva ani, simbolicul bananier devenise o mică pădure din care-mi culegeam recolta de banane.

În împrejurimile oraşului São Paulo puteai în sfîrşit să observi şi să culegi un folclor rustic : la sărbătorile din mai, cînd satele erau împodobite cu frunze verzi de palmier, la luptele simbolice între *mouros* şi *cristãos,* fidele unei tradiţii portugheze, la procesiunea *nau catarinetei* — navă de carton cu pînzele de hîrtie, la pelerinajele în îndepărtatele parohii protectoare ale leproşilor unde, în miasmele puturoase emanate de *pinga* — alcool din trestie-de-zahăr, foarte diferit de rom şi care se bea pur sau în *batida,* adică

amestecat cu zeamă de lămîie — barzi metişi încălţaţi cu cizme, în costume bălţate şi beţi turtă, se provocau unii pe alţii, în sunetul tobei, la dueluri de cîntece satirice. Mai erau interesante de localizat şi credinţele şi superstiţiile ca : vindecarea ulcioarelor prin atingerea lor cu un inel de aur, împărţirea alimentelor în două grupuri : *comida quente* şi *comida fria* — hrana caldă şi hrana rece ; şi alte asociaţii neobişnuite ca : peşte cu carne, mango cu o băutură alcoolică, banană cu lapte.

În interiorul ţării însă, mai pasionante decît urmele tradiţiilor mediteraneene erau formele particulare create de o societate în formaţie. Tema era aceeaşi ; era vorba tot despre trecut şi prezent, dar spre deosebire de ancheta etnografică de tip clasic care încearcă să explice prezentul prin trecut, aici tocmai prezentul, labil, părea să refacă etape foarte vechi ale evoluţiei europene. Asistai, ca pe timpul Franţei merovingiene, la naşterea vieţii urbane şi comunale, într-o regiune rurală latifundiară.

Aglomerările urbane care se năşteau nu erau ca oraşele de astăzi — atît de uzate, încît e greu să mai descoperi amprenta istoriei lor proprii — contopite cum sînt într-o formă din ce în ce mai omogenă, în care apar doar distincţii administrative. Pe acestea, dimpotrivă, le puteai examina precum un botanist studiază plantele, recunoscînd după numele, aspectul şi structura fiecăreia, apartenenţa ei la cutare sau cutare mare familie a unui regn adăugat de om naturii : regnul urban.

În cursul secolelor al XIX-lea şi al XX-lea cercul mobil al zonei de penetraţie a pinierilor se deplasase de la răsărit spre apus şi de la sud spre nord. Către 1836, doar Norte, adică ţara aflată între Rio şi São Paulo fusese definitiv ocupată, iar mişcarea de infiltrare atingea zona centrală a statului. Douăzeci de ani mai tîrziu, colonizarea se extinsese spre nord-est, în la Mogiana şi la Paulista ; în 1886 intra în Araraquara, în Alta Sorocabana şi Noroeste. În acestea din urmă, încă din 1935, curba demografică coincidea cu cea a producţiei de cafea, în timp ce în vechile teritorii din nord prăbuşirea uneia anticipa cu o jumătate de secol descreşterea celeilalte : scăderea factorului demografic începuse să se facă simţită începînd din anul 1920, deşi pămînturile secătuite cad în paragină încă din 1854.

Acest ciclu de utilizare a spaţiului corespundea unei evoluţii istorice a cărei urmă era şi ea trecătoare. Doar în marile oraşe de pe coastă — Rio şi São Paulo — expansiunea urbană pare să fi avut o bază suficient de solidă pentru a lua un caracter ireversibil :

São Paulo număra, în 1900, 240 000 de locuitori, în 1920, 580 000, în 1928 depăşea milionul, iar astăzi şi-l dublează. În interior însă speciile urbane se năşteau şi dispăreau : provinciile, cînd se umpleau cînd se goleau de locuitori ; mutîndu-se dintr-un loc într-altul fără să se înmulţească, locuitorii îşi modificau tipul social şi, examinînd în paralel oraşe-fosile şi oraşe-embrionare, puteai face, în ceea ce priveşte oamenii şi pe perioade extrem de scurte, studii tot atît de surprinzătoare în ceea ce priveşte transformările, ca şi cele ale paleontologului care compară în lungul stratelor geologice faze, de milioane de secole, ale evoluţiei speciilor organizate.

De cum părăseai coasta nu trebuia să pierzi din vedere faptul că de un secol încoace, Brazilia mai mult s-a transformat decît s-a dezvoltat.

În epoca imperială aşezările umane erau puţine, dar destul de bine repartizate. Dacă oraşele de pe litoral sau din vecinătate rămîneau mici, cele din interior aveau o vitalitate mai mare decît în prezent. Printr-un paradox istoric, pe care prea deseori îl trecem cu vederea, insuficienţa generală a mijloacelor de comunicaţie ajungea să le favorizeze pe cele mai proaste dintre ele ; cînd n-aveai altă posibilitate decît pe aceea de a merge călare erai mai tentat să-ţi prelungeşti călătoriile cu lunile în locul săptămînilor sau zilelor şi să pătrunzi acolo unde se încumetau doar catîrii. Interiorul Braziliei trăia, solidar, o viaţă, fără îndoială, lentă dar continuă ; pe rîuri navigai la date fixe, în etape scurte care se prelungeau timp de mai multe luni ; unele drumuri, complet, date uitării în 1935, ca cele de la Cuiabá la Goiás, serveau încă acum un secol, unui trafic intens al caravanelor, numărînd 50—200 de catîri.

Dacă exceptăm regiunile cele mai îndepărtate, starea de abandon în care se afla Brazilia centrală la începutul secolului al XX-lea nu era o dovadă de înapoiere : era preţul plătit pentru intensificarea populării şi a schimburilor din regiunile de coastă, ca urmare a condiţiilor moderne de viaţă care se dezvoltau, în timp ce interiorul, în care progresul era prea dificil, regresa în loc să-şi urmeze mai departe ritmul său lent. Aşa au decăzut în toată lumea, din pricina navigaţiei cu abur care scurta traseele, porturi de escală cîndva celebre şi ne putem întreba dacă aviaţia, făcîndu-ne să sărim capra peste etape întregi ale trecutului, nu va îndeplini aceeaşi funcţie. În fond, de ce nu ne-am imagina că progresul mecanic îşi smulge singur preţul de răscumpărare în care ne-am pus speranţa : obligîndu-l să restituie banii mărunţi ai singurătăţii şi

uitării pentru intimitatea a cărei plăcere ne-o răpeşte într-o atît de mare măsură.

Interiorul statului São Paulo şi regiunile vecine ilustrează, la scară redusă, aceste transformări. Bineînţeles că nu mai era nici urmă din acele oraşe-forturi prin întemeierea cărora se baza odinioară dreptul de proprietate asupra unei provincii şi din care s-au născut atîtea din oraşele braziliene de pe coastă sau de lîngă fluvii : Rio de Janeiro, Florianópolis în insula S-ta Catarina, Bahía (Salvador) şi Fortaleza pe capurile respective, Manaus, Obidos, pe malul Amazoanelor, sau Villa Bella de Mato Grosso ale cărei ruini, supuse periodic năvălirii indienilor nambikwara, se păstrează lîngă Guaporé, cîndva garnizoană celebră a *capitão*-ului *do mato* — căpitan al junglei — la frontiera boliviană, chiar pe linia trasată simbolic în 1493 de Papa Alexandru al VI-lea prin Lumea Nouă, încă necunoscută, pentru a împăca poftele rivale ale coroanelor Spaniei şi Portugaliei.

Spre miazănoapte şi spre răsărit existau cîteva oraşe miniere, astăzi părăsite, ale căror monumente în ruină — biserici în stilul baroc flamboyant al secolului al XVIII-lea — contrastau prin somptuozitate cu aspectul dezolant din jur. Fremătînd de viaţă cînd minele erau în exploatare, azi lîncezind, păreau să se fi încăpăţînat să reţină, în fiecare adîncitură, în fiecare sinuozitate a colonadelor răsucite, a frontoanelor cu volute şi a statuilor drapate, ceva din bogăţia care le ruinase ; exploatarea subsolului se plătea cu preţul devastării teritoriilor rurale, mai ales a pădurilor al căror lemn alimentase topitoriile. Aidoma incendiului, după ce şi-au consumat însăşi substanţa, oraşele miniere s-au stins pe loc.

Statul São Paulo mai evocă şi alte evenimente : conflictul care, încă din secolul al XVI-lea i-a opus pe plantatori iezuiţilor, fiecare susţinînd o altă formă de populare a regiunii. În cadrul acţiunii de supunere, iezuiţii voiau să-i scoată pe indieni din viaţa lor primitivă şi să-i grupeze sub conducerea lor într-o formă de viaţă comunală. În unele regiuni îndepărtate ale statului, aceste prime sate braziliene pot fi recunoscute după numele lor, *aldeia* sau *missão* şi, mai mult încă, după planul lor amplu şi funcţional : în centru, biserica dominînd o piaţă dreptunghiulară din pămînt bătut, năpădită de ierburi — *largo da matriz*, înconjurată de străzi în unghi drept, mărginite de case joase care înlocuiesc colibele băştinaşe de altădată. Plantatorii, *fazendeiros*, invidiau puterea lumească a misiunilor care le frîna abuzurile în perceperea taxelor, luîndu-le totodată şi mîna de lucru. Întreprindeau expediţii de pedepsire în

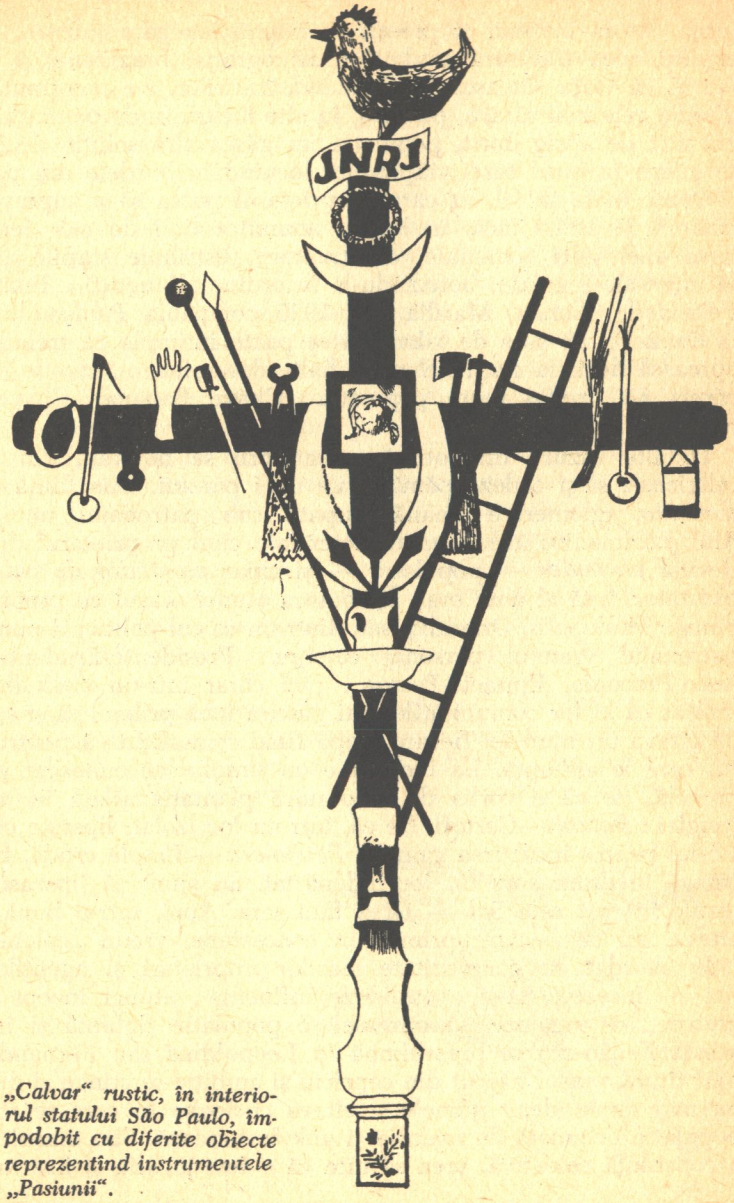

„Calvar" rustic, în interiorul statului São Paulo, împodobit cu diferite obiecte reprezentînd instrumentele „Pasiunii".

urma cărora indienii şi preoţii se împrăştiau care încotro. Aşa se explică acea trăsătură ciudată a demografiei braziliene, şi anume faptul că viaţa sătească, urmaşa *aldeias*-urilor, s-a menţinut în regiunile cele mai sărace, pe cînd, în alte locuri, unde pămîntul bogat era atît de aprig dorit, populaţia nu găsea altă soluţie decît de a se grupa în jurul casei stăpînului, locuind în bordeie din paie sau chirpici, toate la fel, în care proprietarul putea să-şi supravegheze colònii. Şi astăzi încă, în lungul anumitor linii de cale ferată, în lipsa unei vieţi comunale, constructorii distribuie staţiile arbitrar, la intervale regulate, botezîndu-le în ordine alfabetică : Buarquina, Felicidade, Limão, Marilia, (în 1935 compania *Paulista* ajunsese la litera P). Pe sute de kilometri se poate întîmpla ca trenul să nu oprească decît la staţii „cheie" : halte deservind o *fazenda* în jurul căreia s-a grupat toată populaţia : Chave Bananal, Chave Conceição, Chave Elisa...

În alte cazuri, dimpotrivă, plantatorii se hotărau, din motive religioase, să-şi cedeze pămînturile unei parohii. Lua fiinţă un *patrimonio,* aglomerare umană grupată sub patronajul unui sfînt. Alte patrimonios aveau un caracter laic cînd proprietarul dorea să devină *povoador* — populator — şi chiar *plantador de cidade* — plantator, însă al unui oraş. Îşi boteza atunci oraşul cu propriul său nume : Paulopolis, Orlandia, sau dintr-un calcul politic, îl punea sub patronajul vreunui personaj celebru : Presidente-Prudente, Cornelio-Procopio, Epitacio-Pessoa... căci chiar într-un ciclu de viaţă limitat ca al lor comunităţile mai găseau încă prilejul să-şi schimbe de cîteva ori numele, fiecare etapă fiind semnificativă pentru viitorul care le aşteaptă. La început e un simplu loc cunoscut printr-o poreclă, fie că e vorba de vreo mică plantaţie aflată în mijlocul junglei : *Batatas*—Cartofi, fie că, într-un loc izolat, lipseşte combustibilul pentru încălzirea gamelei *Feijão-cru* — Fasole crudă, fie pentru că în drum spre un loc îndepărtat, au ajuns să lipsească proviziile : *Arroz sem Sal* — Orez fără sare. Apoi, într-o bună zi, pe cîteva mii de hectare primite în concesiune, vreun „colonel", — titlu acordat cu generozitate marilor proprietari şi agenţilor politici — încearcă să-şi consolideze influenţa ; atunci începe să recruteze, să angajeze, să oprească o populaţie flotantă şi în felul acesta Feijão-cru se preschimbă în Leopoldina sau Fernandopolis. Mai tîrziu, oraşul născut din capriciu şi ambiţie se stinge şi dispare ; nu mai rămîn decît numele şi cîteva cocioabe în care se stinge o populaţie decimată de malarie şi ankylostomiază. Sau oraşul capătă o conştiinţă colectivă, vrea să uite că a fost jucăria şi instrumentul

unui om : o populaţie proaspăt emigrată din Italia, din Germania şi din diferite alte locuri simte nevoia unor rădăcini şi caută în dicţionare elementele unui nume indigen, de cele mai multe ori tupi, care-i conferă în ochii lor un prestigiu precolumbian : Tanabi, Votupuranga, Tupão sau Aymoré...

Tîrgurile fluviale au murit ucise de calea ferată ; din ele au mai rămas, doar ici şi colo, mărturiile unui ciclu părăsit : la început, un han şi cîteva hangare pe mal care îngăduiau celor care navigau cu pirogile să-şi petreacă noaptea în siguranţă, la adăpost de capcanele indienilor ; apoi, o dată cu mica navigaţie cu abur, s-au născut *portos de lenha* în care, la intervale de circa 30 km, vapoarele cu zbaturi şi coş înalt se aprovizionau cu lemne ; şi, în sfîrşit, porturile fluviale aflate la cele două extremităţi ale porţiunii navigabile cu centre de transbordare în locurile devenite impracticabile din pricina vîltorilor şi cascadelor.

În 1935, două tipuri de oraşe, deşi vii, îşi mai păstrau aspectul tradiţional : erau *pousos* — sate de la răscruci — şi *boccas do sertão* — „gurile junglei" de la capătul drumurilor. Camionul începuse să înlocuiască vechile mijloace de transport : caravanele de catîri sau carele cu boi. Urmînd aceleaşi drumuri nesigure trebuia să parcurgă sute de kilometri în viteza întîi sau a doua, păstrînd ritmul vitelor de povară şi aceleaşi etape în care şoferii, în salopete pline de ulei, se întîlneau cu *tropeiros* înveşmîntaţi în straie de piele.

Drumurile nu corespundeau aşteptărilor. Diferite ca origine, unele, cîndva drumuri de caravane, erau folosite fie pentru transportul cafelei, alcoolului din trestie şi zahărului, fie pentru transportul sării, legumelor uscate şi făinii, sau întretăiate din loc în loc,

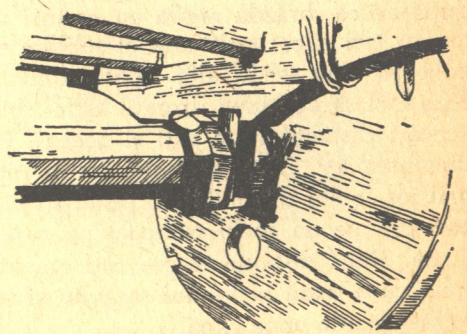

Car pentru boi ; detaliu de osie.

în plină junglă, de un *registro* — ca barieră din lemn înconjurată de cîteva colibe în care reprezentantul unei autorităţi foarte dubioase, un ţăran în zdrenţe, cerea taxa de tranzit ; altele, explicate de cele de mai sus, erau mai secrete : *estradas francanas* care evitau aceste vămi, şi, în sfîrşit, *estradas muladas,* drumul catîrilor şi *estradas boiadas,* drumurile carelor cu boi. Pe acestea din urmă puteai să auzi, timp de două sau trei ore în şir, ţipătul monoton şi sfîşietor — care te făcea să-ţi pierzi capul dacă nu erai obişnuit — produs de frecatul osiei carelor ce se apropiau agale. Aceste care, vechi tipuri mediteraneene importate în secolul al XVI-lea şi care nu se schimbaseră din timpurile proto-istorice, erau formate dintr-un coş masiv cu pereţii din împletitură de nuiele, cu oişte, aşezat direct pe osia solidă cu roţile pline, fără butuc. Animalele înhămate se osteneau mai mult să învingă rezistenţa stridentă a osiei decît să tragă carul.

Drumurile erau, deci, rezultatul, în mare măsură întîmplător, al nivelării produse de animale, căruţe şi camioane care se îndreptau, mai mult sau mai puţin, în aceeaşi direcţie de repetate ori, dar care încercau, fiecare, în funcţie de ploi, de prăbuşirile de teren sau de creşterea vegetaţiei, să-şi găsească drumul cel mai potrivit : caier de şanţuri şi de pante golaşe izbutind uneori să se unească pe o lăţime de o sută de metri, ca un bulevard în plină junglă ce-mi amintea de drumurile de oi din munţii Ceveni sau, desfăcîndu-se către cele patru colţuri ale orizontului, fire ale Ariadnei dintre care nu ştiai niciodată pe care să-l urmezi ca nu cumva să te trezeşti, după vreo 30 km cîştigaţi în cîteva ore de înaintare plină de riscuri, pierdut în mijlocul nisipurilor sau al mlaştinilor. În sezonul ploilor, drumurile transformate în canale de noroi gras, deveneau impracticabile ; primul camion care izbutea să treacă după aceea, brăzda argila cu şanţuri adînci care, uscîndu-se, căpătau în trei zile consistenţa şi soliditatea cimentului. Celelalte vehicule nu mai aveau altă soluţie decît să intre cu roţile în aceste făgaşe şi să continue drumul astfel, bineînţeles cu condiţia să aibă aceeaşi distanţă între roţi şi aceeaşi înălţime de la pămînt ca cel dinaintea lor. Dacă distanţa dintre roţi era aceeaşi, dar şasiul era mai jos, bolta din mijlocul pistei se sălta brusc şi maşina se trezea cocoţată pe un soclu compact pe care trebuia să-l sfărîmi cu cazmaua. Dacă distanţa dintre roţi era alta, trebuia să mergi zile întregi cu o roată în fundul şanţului şi cu cealaltă sus, cu riscul de a te răsturna în orice clipă.

Îmi mai amintesc încă de o călătorie în care René Courtin şi-a sacrificat Fordul său nou. El, Jean Maugüé şi cu mine ne propusesem să mergem atît cît ne va duce maşina. Drumul s-a terminat la 1 500 km de São Paulo, în coliba unei familii de indieni karaja, pe malurile rîului Araguaya ; la înapoiere s-au rupt arcurile din faţă, şi am rulat 100 km cu blocul-motor direct pe şasiu, apoi alţi 600 km cu motorul susţinut de o lamă de oţel pe care un meşteşugar dintr-un sat a consimţit să o lipească. Îmi amintesc însă, mai cu seamă, de orele de tensiune, la căderea nopţii, cînd conduceam fără să ştim în ce clipă ne va trăda brazda pe care o luasem, între alte zece brazde, drept drum — căci satele sînt rare în jurul lui São Paulo şi a Goiás-ului. Deodată, din pînza de întuneric ciuruită de stele tremurătoare apărea *pouso :* becuri electrice alimentate de un motoraş a cărui vibraţie o puteai auzi uneori cu cîteva ceasuri mai devreme, dar pe care o confundai cu zgomotele nocturne ale junglei. Hanul avea paturi de fier sau hamacuri şi o dată cu zorile străbăteam *rua direita* a *cidadei viajante* — oraş de haltă, cu casele şi bazarurile sale, cu piaţa ocupată de *regatões* şi *mascates :* negustori, medici, dentişti şi chiar notari ambulanţi.

În zilele de tîrg era forfotă mare : sute de ţărani izolaţi îşi păraseau cu acest prilej colibele, cu întreaga lor familie, pentru o călătorie de mai multe zile în care pot, o dată pe an, să-şi vîndă cîte un viţel, un catîr, o piele de tapir sau de puma, cîţiva saci cu porumb, cu orez sau cu cafea ; în schimbul acestor produse se întorc cu o bucată de stambă, cu sare, cu petrol lampant şi cu cîteva gloanţe pentru puşcă.

În fundal se întinde platoul, acoperit de hăţişuri cu arbuşti rari. O eroziune recentă — despădurirea datînd de acum o jumătate de veac — l-a dezgolit uşor şi parcă cu mici lovituri de topor. Diferenţe de nivel de cîţiva metri delimitează începutul teraselor şi marchează obîrşia rîpelor. Nu departe de albia unei ape largi, dar puţin adînci — mai mult capriciul unei inundaţii decît un rîu cu albia fixă — două sau trei căi paralele mărginesc terenurile luxuriante din jurul *ranchos*-urilor din chirpici, cu acoperiş de ţiglă, a căror albeaţă lăptoasă a varului e intensificată de chenarul cafeniu al obloanelor şi de culoarea roşiatică a solului. Încă de la primele locuinţe, un fel de hale ascunse de faţadele străpunse de mari ferestre fără geamuri şi aproape întotdeauna larg deschise, încep preeriile cu iarba aspră pe care vitele o pasc pînă la rădăcină. În vederea tîrgului care urma să aibă loc, organizatorii au făcut provizii de furaj : frunze uscate de trestie-de-zahăr sau frunze

tinere de palmier legate cu nuiele sau cu fire de iarbă. Vizitatorii poposesc între aceste blocuri cubice, cu căruţele lor cu roţi pline ţintuite de jur împrejur. În căruţe i-au adăpostit pereţii din împletitură nouă de nuiele, şi acoperişul din piei de bou, solid fixate cu frînghii ; aici adăpostul e completat de o streaşină din frunze de palmier sau de cortul din pînză albă care prelungeşte partea din spate a căruţei. Orezul, fasolea neagră şi carnea uscată sînt gătite în aer liber ; copii în pielea goală aleargă printre picioarele boilor ce mestecă trestiile ale căror tulpini flexibile le atîrnă din gură ca nişte jeturi verzi de apă.

Cîteva zile mai tîrziu toată lumea a plecat ; călătorii s-au topit în junglă ; *pouso* doarme la soare ; timp de un an viaţa la ţară se va reduce la animaţia cotidiană a *villas*-urilor *do Domingo*, închise toată săptămîna ; acolo, la o răscruce a drumurilor, unde se află o cîrciumă şi cîteva colibe, se întîlnesc călăreţii, duminica.

13. ZONA DE PIONERAT

În interiorul Braziliei scenele de acest fel se repetă la infinit, cu cît te depărtezi de coastă, înspre nord sau vest, acolo unde jungla se întinde pînă la mlaştinile Paraguay-ului sau la pădurile-galerii ale afluenţilor Amazoanelor. Satele se răresc, spaţiile dintre ele devin din ce în ce mai vaste : cînd degajate şi atunci ai *campo limpo* — savana „curată", — cînd pline de hăţişuri, *campo sujo* — savana „murdară", sau *cerrado* şi *caatinga*, alte două feluri de desişuri.

Spre sud, în direcţia statului Paraná, depărtarea treptată de tropice, creşterea în altitudine a terenurilor şi originea vulcanică a subsolului sînt elemente care determină, într-o măsură mai mare sau mai mică, deosebirile de peisaj şi modul de viaţă. Poţi găsi resturi de populaţie băştinaşă aproape de centre de civilizaţie şi de formele cele mai moderne ale colonizării zonelor de interior. De aceea mi-am îndreptat primele excursii spre această zonă Norte-Paraná.

Nu-ţi trebuiau mai mult de 24 de ore de drum pentru a ajunge dincolo de frontiera statului São Paulo, marcată de fluviul Paraná, în marea pădure de conifere, cu climă temperată şi umedă, a cărei masă compactă se opusese un timp atît de îndelungat pătrunderii plantatorilor ; pînă în jurul anului 1930 rămăsese, practic, virgină ; nu o străbătuseră decît cete de indieni, care mai rătăceau încă prin ea, şi cîţiva pionieri izolaţi, în general ţărani săraci, care cultivau porumb pe mici parcele de pădure defrişate.

Cînd am ajuns în Brazilia regiunea era pe cale să se deschidă, în primul rînd sub influenţa unei întreprinderi britanice care obţinuse de la guvern concesionarea, la început, a unui milion şi jumătate de hectare în schimbul angajamentului de a construi drumuri şi căi ferate. Englezii îşi propuneau să revîndă teritoriul,

în loturi, unor emigranţi proveniţi mai ales din Europa centrală şi răsăriteană, păstrînd dreptul asupra căii ferate, al cărei trafic ar fi fost asigurat de producţia agricolă. În 1935 experienţa era în plină desfăşurare ; în pădure, calea ferată progresa în ritm regulat : la începutul anului 1930 cu 50 km, la sfîrşitul lui cu 125, în 1932 cu 200 şi în 1935 cu 250 km. La intervale de cîte 15 km se instala, la marginea unui teren defrişat, cu o suprafaţă de 1 km², cîte o staţie care mai apoi avea să devină oraş. Acesta se popula cu timpul, astfel că, parcurgînd traseul, treceai mai întîi prin capul de linie Londrina, cel mai vechi oraş, numărînd 3 000 de locuitori, apoi Nova Dantzig cu 90 de locuitori, Rolândia cu 60 şi nou născutul Arapongas, care, în 1935 avea o singură casă şi un singur locuitor, un francez care nu mai era la prima tinereţe şi care se îndeletnicea cu speculaţii în deşert ; purta jambiere militare din războiul 1914—1918 şi pe cap o canotieră. Pierre Monbeig îmi spuse că, în 1950 Arapongas avea 10 000 de locuitori.

Cînd străbăteai ţinutul, călare sau cu camionul, pe drumurile de curînd trasate în lungul crestelor, asemenea drumurilor romane din Galia, era imposibil să-ţi dai seama dacă ţinutul era populat sau nu ; loturile prelungi se sprijineau de-o parte pe şosea, de cealaltă pe rîul care curgea în fundul fiecărei văi ; aşezarea însă începuse să se înfiripe jos, lîngă apă ; *derrubada* — „defrişarea“ — urca încet panta, iar şoseaua, simbol al civilizaţiei, rămînea încă strînsă în chinga groasă a păturii forestiere care urma să mai îmbrace încă cîteva luni sau chiar cîţiva ani culmile colinelor. Pe fundul văilor însă, primele recolte, întotdeauna fabuloase în această *terra roxa* — pămînt violet şi virgin — ieşeau la lumină printre trunchiurile marilor copaci căzuţi şi printre buşteni. Ploile de iarnă aveau grijă să-i descompună într-un humus fertil, pe care, foarte curînd, aveau să-l antreneze în lungul pantelor, o dată cu cel care hrănise cîndva pădurea dispărută, pentru că acum nu mai erau rădăcini care să-l reţină. Cît timp va trebui oare — 10, 20 sau 30 ani — pînă cînd această ţară a Chanaan-ului se va transforma într-un peisaj arid şi devastat ?

Deocamdată emigranţii trăiau bucuriile aspre ale abundenţei : familiile din Pomerania şi Ucraina — care nu avuseseră încă timpul să-şi construiască o casă şi împărţeau cu vitele un adăpost din scînduri, pe marginea rîului — cîntau această glie miraculoasă pe care trebuiseră mai întîi să o supună, ca pe un cal sălbatic, pentru ca porumbul şi bumbacul să dea rod în loc să se piardă într-o vegetaţie luxuriantă. Un cultivator german plîngea de bucu-

rie arătîndu-ne boschete de lămîi răsăriţi din cîţiva sîmburi. Căci aceşti oameni ai Nordului erau uluiţi nu numai de fertilitate, dar mai mult încă, de anumite culturi pe care nu le cunoşteau decît din basme. Cum ţara se află la hotarul dintre zonele tropicală şi temperată, o distanţă de cîţiva metri corespunde unor importante diferenţe de climă : puteau face să crească, una lîngă alta, plante din ţara de baştină şi altele din America şi, încîntaţi de aceste divertismente agricole, asociau grîul cu trestia-de-zahăr, inul cu cafeaua...

Tinerele oraşe erau în întregime nordice ; noua imigraţie se alătura celei vechi : germană, polonă, rusă, într-o măsură mai mică italiană, care abia cu 100 de ani în urmă se grupase în sudul statului, în jurul localităţii Curitiba. Case din scînduri sau din trunchiuri jupuite aminteau de Europa centrală şi răsăriteană. Şarete lungi cu patru roţi cu spiţe, trase de cai, înlocuiau carele iberice cu boi. Dar ceea ce pasiona mai mult era profilul unui viitor care se contura într-un ritm accelerat şi nu aceste neprevăzute rămăşiţe ale trecutului. Un spaţiu, pînă atunci inform, căpăta zi de zi o structură urbană ; se diferenţia aşa cum embrionul se separă în celule şi acestea, la rîndul lor, în grupuri, specializate fiecare de funcţia sa. Pe vremea aceea Londrina era un oraş organizat, cu stradă principală, cu centru de afaceri, cu cartier al meşteşugarilor şi cu o zonă de locuinţe. Dar ce elemente de formare misterioase acţionau pe terenul viran al Rolândiei şi mai cu seamă al Arapongasului, gata să împingă unele tipuri de locuitori într-o direcţie, pe altele, într-alta, impunînd fiecărei zone o funcţie şi o vocaţie particulară ? În aceste cadrilatere despădurite arbitrar în inima codrilor, străzile, în unghi drept, se aseamănă la început : trasee geometrice, lipsite de calităţi proprii. Cu toate acestea, unele sînt centrale, altele periferice ; unele paralele, altele perpendiculare pe calea ferată sau pe şosea ; astfel, primele sînt în sensul traficului, ultimele legîndu-le şi întrerupîndu-le. Comerţul şi afacerile le vor alege pe cele dintîi, care au format deja vad, iar pentru alte motive, locuinţele particulare şi anumite instituţii publice le vor prefera pe cele din urmă sau le vor îndepărta de acolo. Jocul acestor opoziţii între central şi periferic, pe de-o parte, şi paralel şi perpendicular, pe de alta, determină patru moduri diferite de viaţă urbană care îi vor forma pe viitorii locuitori, favorizîndu-i pe unii, descurajîndu-i pe alţii, generatoare de succese sau de eşecuri. Şi asta nu e totul ; locuitorii sînt de două tipuri : gregarii, pentru care o zonă va fi cu atît mai atrăgătoare cu cît

inplantaţia urbană va fi mai înaintată şi solitarii, dornici de libertate ; şi iată că se naşte un nou contrapunct care-l va complica pe cel dintîi.

În sfîrşit, trebuie să lăsăm locul lor cuvenit unor factori misterioşi care operează în atîtea oraşe, alungîndu-le spre vest şi condamnînd cartierele lor estice la mizerie şi decadenţă.[1] Este, poate, simpla expresie a acestui ritm cosmic care a dat omenirii, de la începutul ei convingerea instinctivă că sensul mişcării solare este pozitiv iar sensul invers, negativ ; că cel dintîi exprimă ordinea, celălalt dezordinea. Am încetat de mult să mai adorăm soarele şi să atribuim punctelor cardinale calităţi magice, culori şi virtuţi. Dar oricît de rebel ar fi devenit spiritul nostru euclidian faţă de concepţia calitativă a spaţiului, regiunile poartă, independent de voinţa noastră, amprenta imperceptibilă, dar de neînlăturat, a marilor fenomene astronomice sau chiar meteorologice ; pentru toţi oamenii direcţia est-vest este aceea a împlinirii ; pentru aşezările din regiunile temperate ale emisferei boreale, nordul este sediul frigului şi al nopţii, iar sudul, cel al luminii şi căldurii. Nimic din toate acestea nu reiese din activitatea raţională a fiecărui individ. Şi totuşi viaţa urbană prezintă un ciudat contrast. Deşi e forma cea mai complexă şi mai rafinată a civilizaţiei, printr-o excepţională concentrare demografică pe un spaţiu redus şi prin durata ciclului ei, ea precipită în creuzetul ei atitudini incoştiente, care, luate în parte, sînt infinitezimale, dar care, datorită numărului indivizilor la care se manifestă în acelaşi sens, pot avea urmări importante. Astfel, dezvoltarea oraşelor de la răsărit spre apus şi polarizarea, în lungul acestei axe, a luxului şi mizeriei, ar fi un fenomen de neînţeles dacă n-am recunoaşte oraşelor privilegiul — sau servitutea — de a face să apară pe lama conştiinţei, ca la microscop, prin capacitatea lor caracteristică de supradimensionare, mişunarea microbilor superstiţiilor noastre ancestrale şi mereu vii.

Dar e vorba oare de superstiţii ? În această privinţă văd, mai degrabă, semnul unei înţelepciuni practicate spontan de popoarele primitive şi faţă de care răzvrătirea modernă pare o adevărată nebunie. Acele popoare ştiuseră, în repetate rînduri, să-şi cîştige armonia spiritului cu mai puţină cheltuială. De cîtă uzură,

[1] Existenţa mizeriei şi decadenţei nu poate fi explicată prin acţiunea unor „factori misterioşi" la care se fac referirile aici. Starea de mizerie a populaţiei din aceste cartiere este cauzată de exploatarea la care este supusă. — *I.V.*

de cîte supărări inutile nu ne-am scuti dacă am vrea să recunoaştem adevăratele condiţii ale experienţei umane şi faptul că nu de noi depinde ieşirea integrală din cadrele şi ritmurile ei ? Spaţiul are valorile sale proprii, după cum şi sunetele şi parfumurile au culori, iar sentimentele, o anumită greutate. Această căutare a corespondenţelor nu este un joc de poet sau o mistificare (cum a îndrăznit cineva să scrie în legătură cu sunetul vocalelor, exemplu astăzi clasic pentru lingvistul care cunoaşte baza — nu a culorii fenomenelor, — diferite de la individ la individ — cît a relaţiilor dintre ele şi care comportă un număr limitat de posibilităţi) ; ea oferă savantului terenul cel mai nou, a cărui explorare îi poate aduce încă descoperiri bogate. Dacă peştii disting, ca şi estetul, parfumuri deschise şi închise, iar dacă albinele clasifică intensităţile luminoase după greutate, — întunericul fiind pentru ele greu, iar lumina uşoară — opera pictorului, a poetului sau a muzicianului, miturile şi simbolurile primitivului trebuie să ne apară, dacă nu ca o formă superioară a cunoaşterii, cel puţin ca cea mai fundamentală, singura cu adevărat comună şi faţă de care gîndirea ştiinţifică nu reprezintă decît vîrful său cel mai ascuţit : mai pătrunzătoare, fiindcă s-a frecat mai mult de tăria faptelor, dar pierzînd astfel din substanţă ; eficacitatea ei constă în puterea de a pătrunde suficient de adînc pentru ca masa instrumentului să urmeze în întregime vîrful.

Sociologul îşi poate aduce contribuţia la elaborarea unui umanism global şi concret, marile manifestări ale vieţii sociale avînd ca punct comun cu opera de artă faptul că se nasc la nivelul vieţii inconştiente, în primul caz pentru că sînt colective, iar în al doilea în ciuda faptului că sînt individuale ; această diferenţă rămîne însă un factor secundar şi este doar aparentă, pentru că unele sînt produse *de către* public, iar celelalte *pentru* public şi că acest public este, pentru amîndouă, un numitor comun şi le determină condiţiile de formare.

Aşa că nu vom compara doar metaforic — aşa cum s-a făcut atît de des — un oraş cu o simfonie sau cu un poem, pentru că, de fapt, au aceeaşi natură. Ceva mai preţios poate, oraşul se situează la graniţa dintre natură şi artificiu. Congregaţia de animale care îşi închid în limitele ei propria lor istorie biologică, modelînd-o în acelaşi timp cu toate intenţiile lor de fiinţe înzestrate cu gîndire, oraşul, ca geneză şi formă, rezultă, în acelaşi timp, dintr-o creaţie biologică, dintr-o evoluţie organică şi creaţie estetică. El este, în acelaşi timp, obiect al naturii şi subiect al

culturii, individ şi grup, trăit şi visat, adică lucrul omenesc prin excelenţă.

În aceste oraşe de sinteză ale Braziliei meridionale, voinţa ascunsă şi încăpăţînată dovedită de aşezarea oraşelor, de caracterul specializat al arterelor, de stilul în formare al cartierelor, părea cu atît mai semnificativă cu cît se opunea — ducîndu-l, însă, mai departe — capriciului din care se născuse. Londrina, Nova-Dantzig, Rolândia şi Arapongas, create prin hotărîrea unei echipe de ingineri şi de financiari, intrau încet în diversitatea concretă a unei ordini adevărate, aşa cum se întîmplase mai înainte cu un secol cu Curitiba, cum se întîmplă, poate, astăzi cu Goiânia.

Curitiba, capitala statului Paraná, a apărut pe hartă în ziua în care guvernul a hotărît să clădească un oraş. Terenul, cumpărat de la un proprietar, a fost cedat în loturi suficient de ieftine pentru a se putea crea un aflux de populaţie. Acelaşi sistem s-a aplicat, mai tîrziu, pentru a înzestra statul Minas cu capitala sa Belo-Horizonte. Cu Goiânia s-a riscat mai mult, pentru că scopul a fost mai întîi de a da Braziliei, *ex nihile*, o capitală federală.

La aproximativ o treime din distanţa care separă, în linie dreaptă, coasta meridională de cursul Amazoanelor, se întind vaste platouri uitate de om cu două secole în urmă. Pe timpul caravanelor şi al navigaţiei fluviale le puteai traversa în cîteva săptămîni pentru a urca de la mine spre nord ; ajungeai, astfel, pe ţărmurile rîului Araguaia, pe care îl coborai cu barca pînă la Belém. Ultim martor al trecutei vieţi provinciale, micuţa capitală a statului Goiás, care i-a dat numele, dormita la 1 000 km de litoralul de care, practic, era izolată. Într-un loc copleşit de vegetaţie, dominat de silueta capricioasă a piscurilor cu panaş de palmieri, străzi cu case scunde coborau povîrnit pantele printre grădini şi printre pieţele în care caii păşteau în faţa bisericilor cu ferestre ornamentale, pe jumătate hambare, pe jumătate clopotniţe. Coloanele, stucurile, frontoanele, mereu împrospătate cu o spoială spumoasă ca albuşul de ou bătut, colorat în crem, ocru, albastru sau roz, aminteau barocul pastoralelor iberice. Un rîu curgea printre cheiuri pline cu muşchi, uneori prăbuşite sub greutatea lianelor, a bananierilor şi palmierilor care invadaseră locuinţele părăsite ; dar această vegetaţie somptuoasă nu le punea pecetea decrepitudinii cît sporea tăcută demnitate a faţadelor deteriorate.

Nu ştiu dacă trebuie să regreţi absurdul sau să te bucuri de el ; administraţia se hotărîse să uite Goiás-ul, cîmpia lui, pantele sale şi graţia lui demodată. Totul era la scară prea mică, prea vechi.

Pentru punerea în aplicare a giganticului proiect visat se cerea un loc virgin. Fu găsit la circa 100 km spre est, în forma unui podiş acoperit doar de o iarbă aspră şi de mărăciniş, lovit parcă de un flagel distrugător al oricărei forme şi inamic al oricărei vegetaţii. Nici o cale ferată, nici un drum care să ducă acolo, doar cărările accesibile căruţelor. S-a trasat pe hartă un patrat simbolic de 100 km² corespunzător locului găsit, ce avea să fie sediul districtului federal în centrul căruia urma să se înalţe viitoarea capitală. Nici un accident natural nu împiedica arhitecţii să lucreze pe teren ca pe planşete. Planul oraşului fu desenat pe sol delimitîndu-i-se perimetrul şi, în interior, diferitele zone : aceea a locuinţelor, cea administrativă, comercială, industrială şi cea consacrată distracţiilor. Acestea din urmă sînt întotdeauna importante într-un oraş pionier ; nu fusese o vreme, în jurul anului 1925, cînd în oraşul Marilia, născut dintr-un proiect similar, din 600 de case clădite aproape 100 erau bordeluri, cele mai multe pentru acele *Francesinhas* care, în secolul al XIX-lea, erau, împreună cu călugăriţele, cele două aripi de înaintare a influenţei noastre în străinătate ? Quai d'Orsay-ul o ştia foarte bine de îndată ce consacra în 1939 o parte substanţială din fondurile sale secrete difuzării unor reviste aşa-zise uşoare. Unii dintre foştii mei colegi nu mă vor contrazice dacă reamintesc că fundarea Universităţii din Rio Grande do Sul, statul cel mai sudic al Braziliei şi predominanţa acordată acolo profesorilor francezi se datorează gustului pentru literatura şi libertatea noastră pe care un viitor dictator le căpătase, în tinereţea lui, la Paris, de la o femeie de moravuri uşoare.

De la o zi la alta jurnalele s-au umplut cu reclame pe o pagină întreagă : se anunţa întemeierea oraşului Goiânia ; în legătură cu planul detaliat, ca al unui oraş centenar, se enumerau avantajele promise locuitorilor : serviciul rutier, calea ferată, alimentarea cu apă, canalizare şi cinematografe. Dacă nu mă înşel, la început, a fost chiar o perioadă, în 1935—1936, în care pămîntul se oferea gratuit celor care consimţeau să suporte cheltuielile pentru actele respective, notarii şi speculanţii fiind primii locuitori.

Am fost în Goiânia în 1937. O cîmpie fără sfîrşit, care avea ceva de maidan şi totodată de cîmp de bătălie ; împînzită de stîlpii reţelei electrice şi de ţăruşii de hotar, oferea privirii vreo sută de case noi răspîndite în cele patru puncte cardinale. Cea mai importantă era hotelul, paralelipiped de ciment, care în mijlocul acestei întinderi plane părea o aerogară sau un mic fort. S-ar fi putut numi „Bastion al civilizaţiei" într-un sens direct, nu figurat, care

aici era deosebit de ironic. Căci nimic nu putea fi mai barbar, mai inuman decît această posesie a deşertului. Această construcţie, lipsită de graţie, era contrarul Goiás-ului ; nici o istorie, nici o durată, nici un obicei nu-i umpluse golul, nu-i îndulcise asprimea ; te simţeai ca într-o gară sau ca într-un spital, mereu în trecere, niciodată căpătuit. Doar teama de vreun cataclism putea justifica această cazemată. Într-adevăr, a şi avut loc unul a cărui ameninţare era întreţinută de liniştea şi nemişcarea din jur. Cadmus, civilizatorul, semănase dinţii dragonului. Pe un pămînt sfîrtecat şi pîrjolit de suflul monstrului se aştepta să răsară oamenii.

14. COVORUL ZBURĂTOR

Astăzi, amintirea marelui hotel din Goiânia se suprapune altora care demonstrează, la cei doi poli, al luxului şi al mizeriei, absurditatea raporturilor pe care omul acceptă să le aibă cu lumea sau, mai precis, cele pe care e constrîns, din ce în ce mai mult, să le aibă. Am regăsit hotelul din Goiânia, dar mărit la o scară disproporţionată, într-un alt oraş tot atît de arbitrar, dacă ţinem seama de faptul că dislocarea sistematică a populaţiei şi calculele politice făcuseră în trei ani ca oraşul Karachi să treacă de la 300 000 la 1 200 000 de locuitori în 1950 ; şi asta, de asemenea, în plin deşert, la extremitatea răsăriteană a cîmpiei aride care se întinde din Egipt pînă-n India şi care despoaie o imensă suprafaţă a globului de epiderma sa de viaţă.

La început un sat de pescari, apoi, o dată cu colonizarea britanică, mic port şi oraş comercial, Karachi s-a văzut ridicat, în 1947, la rangul de capitală. Pe lungile bulevarde ale vechiului cantonament militar, mărginite cu cazărmile colective sau individuale — acestea din urmă, locuinţe particulare ale funcţionarilor sau ofiţerilor — fiecare izolată în ţarcul său de vegetaţie prăfuită, hoarde de refugiaţi dormeau sub cerul liber ducînd o existenţă mizeră pe trotuarul însîngerat de scuipaturile amestecate cu betel, în timp ce milionarii parsi clădeau palate babilonene pentru oamenii de afaceri occidentali. Luni de zile, din zori şi pînă-n noapte, defila o procesiune de bărbaţi şi de femei în zdrenţe (într-o ţară de religie musulmană separarea femeilor e mai puţin un obicei legat de religie cît o dovadă a prestigiului burghez, iar cei mai săraci n-au nici măcar dreptul de a avea un sex) fiecare cu un coş plin de beton proaspăt pe care-l varsă în cofraj şi pe care se întorcea să-l umple lîngă malaxoare, refăcînd, fără nici o pauză, un nou circuit. Fiecare aripă, abia terminată, era pusă la dispoziţia clientelei, preţul pe zi al unei camere cu pensiune

fiind mai mare decît leafa lunară a unei muncitoare ; în felul acesta prețul de cost al unui hotel de lux se amortiza în nouă luni. Trebuia deci să se lucreze repede și contramaiștrilor nu le păsa dacă blocurile de beton erau sau nu bine racordate. Nu se schimbase, fără îndoială, nimic de pe timpul în care satrapii îi sileau pe sclavi să răstoarne noroiul și să stivuiască cărămizile pentru a înălța palatele șchioape, împodobite cu frize, pentru care ar fi putut lua ca model această procesiune a salahoarelor cu coșurile în spinare care de sus, de pe schelărie, se profilau acum pe cer.

Separată de viața băștinașilor (ea însăși, în acest deșert, creație artificială a colonizării) prin cîțiva kilometri de nestrăbătut din pricina umezelii insuportabile a unui muson mereu revărsat, și, mai mult încă, de teama dizenteriei — *Karachi tummy*, cum îi spun englezii — clientela, compusă din negustori, industriași și diplomați lîncezea în căldură și plictis în aceste căzi de ciment gol care le serveau drept cameră de locuit și al căror plan părea să fi fost determinat nu atît de dorința de a realiza economii, cît de a putea dezinfecta cît mai repede locul, după fiecare specimen uman care s-ar fi oprit acolo timp de cîteva săptămîni sau luni. Amintirea mea străbate îndată 3 000 km suprapunînd acestei imagini, alta, din templul zeiței Kali, cel mai vechi și mai venerat sanctuar din Calcutta. Acolo, lîngă o baltă stătută și în acea atmoseră de curte a miracolelor și de crîncenă exploatare comercială, în care se desfășoară viața religioasă a poporului indian, în preajma bazarelor încărcate cu cromolitografii pioase și divinități din ghips vopsit, se înalță modernul caravanserai construit de antreprenorii cultului pentru cazarea pelerinilor : un *rest-house* [1], lungă hală de ciment împărțită în două corpuri, unul pentru bărbați, altul pentru femei, în lungul cărora două antablamente, tot din ciment gol, servesc drept paturi ; îmi sînt înfățișate spre a le admira rigolele de scurgere și robinetele : după ce încărcătura umană s-a trezit și a fost trimisă să se roage pentru vindecarea șancrelor și ulcerelor, a supurațiilor și rănilor, totul e spălat cu furtunul iar priciurile sînt gata să primească un nou transport. Nicicînd — poate cu excepția lagărelor de concentrare — nu s-a confundat în așa măsură omul cu vita de abator.

Și nu era decît un loc de trecere. Dar ceva mai departe, la Narayanganj, cei ce prelucrau iuta munceau în imensa pînză de păianjen a firelor albicioase agățate de pereți și plutind în aer ; ieșind de acolo muncitorii se duc să se închidă în *coolie lines*, niște chichineți din cărămidă pentru șase pînă la opt persoane, fără lumină și pardoseală, înșirate pe străduțe traversate de canale de scurgere în aer liber, care sînt udate cu apă de trei ori pe zi pentru a evacua murdăriile. Progresul social tinde să înlocuiască această formulă cu o alta, aceea a unor *worker's quarters* [1], adevărate închisori în care doi sau trei muncitori împart o celulă de 3 m pe 4. Ziduri de jur împrejur, polițiști înarmați păzind ușile, bucătăria și sala de mese comune : jgheaburi de ciment gol, ușor de spălat, în care fiecare-și aprinde focul și mănîncă apoi, pe jos, în întuneric.

Pe cînd funcționam în primul meu post de profesor în regiunea Landelor, mi s-au arătat, într-o zi, curțile pentru păsări, amenajate anume pentru îndopatul gîștelor : fiecare gîscă, închisă într-o cușcă strîmtă, era redusă la funcția de tub digestiv. Aici era același lucru cu diferența că locul gîștelor fusese luat de bărbați și femei și că intenția nu era aceea de a-i îngrășa, ci mai curînd de a-i face să slăbească. În ambele cazuri însă crescătorul recunoștea pensionarilor săi dreptul la o singură activitate, în cazul gîștelor, dorită, aici, inevitabilă : aceste alveole întunecate și lipsite de aer nu erau proprii nici odihnei, nici recreerii, nici amorului. Simple anexe ale canalelelor comunale, ele rezultau dintr-o concepție care reducea viața omului exclusiv la exercițiul funcțiilor excretoare.

Sărman Orient ! În misterioasa Dacca am vizitat case burgheze : unele, luxoase, care semănau cu magazinele anticarilor newyorkezi din *Third Avenue ;* altele, înstărite, cu mesuțe din lemn de palmier, cu milieuri cu franjuri și porțelanuri, ca pavilionul de vară al unui pensionar din Bois-Colombes. Unele, vechi, semănînd cu cocioabele noastre cele mai sărace, au în fundul unei curticele pline cu noroi, un loc de bucătărie, o vatră din pămînt bătut ; și apartamente de cîte trei camere, pentru tinere perechi înstărite, în imobile aidoma celor pe care serviciile de reconstrucție le clădesc economic la Châtillon sur Seine sau la Givors, numai că la Dacca încăperile erau din ciment gol, ca și sala de baie, cu un singur robinet, iar mobilierul, de proporții mai reduse decît cel al unei camere de copil. Cinchit pe pardoseala de beton, luminat de un bec slab, atîrnat de plafon — oh, tu, „O mie și una de nopți !“ — am mîncat acolo, cu degetele, o cină cu suculențe ancestrale : mai întîi *khichuri*, orez cu mici boabe de linte, denumite în engleză *pulse*, pe care le găsești în piețe în saci plini cu boabe multicolore. Apoi *nimkorma* — tocană de pasăre ; *chingri cari* iahnie uleioasă și par-

[1] Casă de odihnă (în engleză). — *I.V.*

[1] Locuințe muncitorești (în engleză). — *I.V.*

fumată de creveţi uriaşi, şi cea cu ouă tari, *dimer tak*, cu sos de castraveţi — *shosha ;* în fine, desertul — *firni* — orez cu lapte.

Eram oaspetele unui tînăr profesor. În afară de noi mai era cumnatul său, care ne servea, o bonă şi un sugar ; în sfîrşit, soţia gazdei, care se emancipase de *pardah*. Tăcută, ca o căprioară speriată, pe care soţul ei, pentru a-i dovedi proaspăta libertate, o copleşea cu sarcasme a căror grosolănie mă făcea să sufăr tot atît de mult ca şi pe dînsa, obligînd-o, pentru că eram etnograf, să-şi scoată lenjeria de corp dintr-un dulap de fată de pension pentru ca eu să-l inventariez. Nu mai lipsea mult şi ar fi dezbrăcat-o, atît era de dornic să plătească tribut unui Occident pe care nu-l cunoştea.

În valea Indus-ului am rătăcit printre austerele vestigii — după secole, nisipuri, inundaţii, praf de puşcă şi invaziile arienilor — ale celei mai vechi culturi a Orientului : Mohenjo-Daro, Harappa, cucuie din cărămizi şi hîrburi. Ce spectacol dezolant, înfăţişează aceste aşezări ! Străzi trasate cu sfoară, întretăindu-se în unghi drept ; cartiere muncitoreşti cu locuinţe identice ; ateliere pentru măcinatul făinii, pentru topirea şi cizelarea metalelor, pentru fabricarea cănilor de argilă ale căror cioburi sînt împrăştiate peste tot ; podurile din clădirile municipale ocupînd (am spune, deplasîndu-se în timp şi spaţiu) mai multe „blocuri" ; băi publice, canalizare ; cartiere de locuinţe lipsite de confort şi farmec. Nici un monument, nici o sculptură ; doar la 10 sau 20 m adîncime, bibelouri delicate şi bijuterii preţioase, dovezile unei arte fără mistere şi fără o credinţă adîncă, creată doar pentru satisfacerea nevoii de paradă şi a senzualităţii celor bogaţi. Ansamblul acesta aminteşte vizitatorilor prestigiile şi tarele unui mare oraş modern ; prefigurează formele mai avansate ale civilizaţiei occidentale care, chiar şi în cazul Europei — iau ca model Statele Unite ale Americii.

Ne place să credem că după patru sau cinci mii de ani s-a încheiat un ciclu istoric ; că civilizaţia urbană, industrială, burgheză inaugurate de oraşele de pe Indus nu era atît de diferită ca spirit de aceea care avea să înflorească, după o lungă involuţie în crisalida europeană, de cealaltă parte a Atlanticului. În tinereţe, cea mai Veche Lume schiţa deja profilul celei Noi.

Nu am deci nici o încredere în contrastele superficiale şi în pitorescul vizibil ; se ţin prea puţin de cuvînt. Ceea ce numim noi exotism este expresia unei anumite inegalităţi de ritm, caracteristică pentru o perioadă de cîteva secole şi care marchează provizoriu un destin care ar fi putut tot atît de bine să nu fie deosebit, aşa cum fusese pentru Alexandru şi pentru regii greci de pe malurile Jumnei,

pentru imperiile scit şi part, pentru expediţiile navale romane spre coastele Vietnamului şi pentru curţile cosmopolite ale împăraţilor moguli. Cînd, după ce a traversat Mediterana, avionul ajunge deasupra Egiptului prima surpriză pentru ochi este simfonia gravă compusă din verdele-brun al plantaţiilor de palmieri, verdele apei — al cărei nume, Nilul, pare în sfîrşit justificat — nisipul bej şi nămolul violet ; şi, mai mult încă decît peisajul, de planul satelor : scăpînd din perimetrul lor apar într-o dezordine complicată de case şi ulicioare, mărturie a Orientului. Nu e oare opusul Lumii Noi, atît a celei spaniole cît şi a celei anglo-saxone care, în secolul al XVI-lea ca şi în secolul al XX-lea îşi afirmă preferinţa pentru planurile geometrice ?

După Egipt zborul deasupra Arabiei oferă o serie de variaţii pe aceeaşi temă : deşertul. Mai întîi, stînci care se înalţă peste opalul nisipurilor ca ruinele unor castele din cărămizi roşii ; în altă parte, motivele complicate — parcă ale unor arbori orizontali sau, mai degrabă, ale unor alge sau cristale — desenate de scurgerea paradoxală a uedurilor care, în loc să-şi unească apele, le împrăştie în ramificaţii fine. Mai departe, pămîntul pare călcat de un animal monstruos, înverşunat parcă să-i stoarcă seva cu lovituri furioase de copită.

Ce culori catifelate au nisipurile ! Ca piersica, sidefii, trandafirii. La Aqubah apa, deşi binefăcătoare, e de un albastru crud, iar inevitabilele masive stîncoase se topesc în tonuri de culori schimbătoare.

Spre sfîrşitul după-amiezii nisipul dispare treptat în ceaţă, ea însăşi nisip al cerului luînd partea pămîntului împotriva limpezimii verzi-albastre a boltei. Deşertul îşi pierde nuanţele şi accidentele. Se confundă cu seara, imensă masă trandafirie, uniformă, cu foarte puţin mai densă decît cerul. Deşertul a devenit deşert faţă de sine însuşi, absolut. Încetul cu încetul se pierde în ceaţă. N-a mai rămas nimic. Doar noaptea.

După escala de la Karachi întîmpinăm zorile deasupra deşertului Thar, lunar, de neînţeles ; ici, colo, apar mici cîmpuri izolate încă de lungi întinderi de nisip. O dată cu ziua ogoarele se unesc într-o suprafaţă continuă, în tonuri de roz şi de verde ca cele, delicate, ofilite, ale unei foarte vechi tapiserii, uzate de o prea îndelungată întrebuinţare şi ţesută la infinit. E India.

Parcelele sînt neregulate, însă nicidecum dezordonate ca formă şi culoare. Oricum le-ai grupa formează un ansamblu echilibrat ca şi cum poziţia lor ar fi fost bine gîndită înainte de a ocupa locul

de acum : ceva în genul reveriei geografice a unui Klee. Totul este unic, de o preţiozitate extremă şi arbitrară, deşi revine aceeaşi temă triplă în care intră satul, reţeaua cîmpurilor şi arbuştii din jurul cîte unei bălţi.

Escala la Delhi oferă, în zbor razant, o scurtă imagine a unei Indii romantice : temple în ruină într-o vegetaţie de un verde aprins. Apoi încep inundaţiile. Apa pare atît de imobilă, de densă, de nămoloasă încît dă impresia de ulei plutind în dîre pe suprafaţa unei ape care ar fi pămîntul însuşi. Zburăm peste Bihar cu pădurile şi colinele sale stîncoase ; apoi începe delta. Pămîntul e cultivat pînă la ultimul centimetru. Fiecare ogor pare o bijuterie de aur verde sclipind palid şi mustind de apa care-l acoperă, prins în cercul perfect şi sumbru al haturilor sale. Nu vezi unghi ascuţit ; toate chenarele sînt rotunjite şi se potrivesc unele într-altele ca celulele unui ţesut viu. În apropierea Calcuttei aşezările se înmulţesc : cocioabe înghesuite ca ouăle de furnică în alveole de verdeaţă a cărei culoare intensă e scoasă şi mai mult în evidenţă de ţiglele de un roşu întunecat ale unor acoperişuri. Aterizînd, descoperi că plouă cu găleata.

După Calcutta se traversează delta fluviului Brahmaputra : fluviu monstru, masă atît de contorsionată încît pare un animal. De jur împrejur cîmpia dispare sub apa care se întinde cît vezi cu ochiul ; rămîn deasupra doar cîmpurile de iută. Din avion ele par nişte pătrate de muşchi al cărui verde pare să fi ajuns, prin prospeţime, la o intensitate maximă. Satele, împrejmuite de copaci, ies din apă ca nişte buchete. Zăreşti ambarcaţiile care mişună în jurul lor.

Între acest nisip fără oameni şi aceşti oameni fără pămînt, faţa Indiei, leagăn al omenirii, pare echivocă ! Părerea pe care mi-o pot face despre ea în timpul celor opt ore ale traversării de la Karachi la Calcutta, o separă definitiv de Lumea Nouă. Nu e nici carelajul riguros al *Middle-West*-ului sau al Canadei, compus din unităţi identice, avînd fiecare, pe una din laturi, mereu în acelaşi loc, şiragul precis al fermei ; nici, mai cu seamă, catifeaua sumbră a pădurii tropicale, din care pionerii abia încep să muşte cu îndrăzneală bucată cu bucată. La început, spectacolul acestor pămînturi împărţite în parcele infime şi cultivate pînă la ultimul pogon i se pare familiar europeanului. Dar tonurile care se topesc unele într-altele, conturul neregulat al ogoarelor şi orezăriilor, reluat necontenit cu alte variante, marginile nedefinite şi cîrpite parcă, aparţin uneia şi aceleiaşi tapiserii, dar unei tapiserii pe care — comparînd-o cu formele şi culorile mai precis delimitate ale ogoarelor europene — ţi se pare că o priveşti pe dos.

Simplă imagine, dar care traduce destul de bine poziţia Europei şi a Asiei faţă de civilizaţia lor comună (şi a acesteia faţă de mlădiţa sa americană). Cel puţin din punctul de vedere al unor aspecte concrete una pare reversul celeilalte, una a fost întotdeauna cîştigătoare, cealaltă a pierdut mereu ; ca şi cum, în cadrul unei afaceri comune una şi-a atras toate profiturile, cealaltă recoltînd doar mizeria. În primul caz (dar pentru cît timp ?) o creştere demografică regulată a îngăduit progresul agricol şi industrial, resursele înmulţindu-se mai repede decît consumatorii. În celălalt, aceeaşi revoluţie a fost urmată, începînd din secolul al XVIII-lea, de o scădere constantă a cotei-părţi individuale în raport cu o masă de bunuri rămasă mai mult sau mai puţin staţionară. Europa, India, America de Nord şi de Sud nu epuizează ele oare toate combinaţiile posibile între cadrul geografic şi factorul demografic ? Americii din regiunea Amazoanelor, tropice sărace şi nepopulate (o lipsă compensînd-o parţial pe cealaltă) i se opune Asia de sud, regiune de asemenea tropicală şi săracă, dar suprapopulată (condiţii care se agravează reciproc) după cum în zona temperată a Americii de Nord, cu vaste resurse naturale şi cu o populaţie relativ redusă se află într-o situaţie opusă Europei, ale cărei resurse naturale sînt relativ restrînse, dar care are un indice demografic mare. Oricum am interpreta aceste date, Asia de sud rămîne mereu un continent sacrificat.

15. MULȚIMI

Ne-am deprins să asociem valorile noastre cele mai înalte pe plan material şi spiritual cu viaţa urbană, indiferent dacă este vorba de oraşele mumificate ale Lumii Vechi sau de cele embrionare ale Lumii Noi. Marile oraşe ale Indiei formează o zonă ; dar ceea ce nouă ni se pare a fi o tară ruşinoasă, o lepră, constituie aici însuşi faptul urban, redus la ultima lui expresie : un conglomerat de indivizi a căror raţiune este de a se aglomera cu milioanele, indiferent de condiţiile obiective. Murdărie, dezordine, promiscuitate, strîmtoare ; ruine, barăci, noroi, gunoaie ; umori, balegă, urină, puroi, secreţii, excreţii : toate acele lucruri împotriva cărora viaţa urbană pare să ne ofere o protecţie organizată, împotriva cărora ne asigurăm plătind un preţ atît de mare, tot ceea ce urîm, toate acele infraproduse ale vieţii în comun aici nu-i sînt niciodată o limită. Dimpotrivă, par să constituie mai de grabă mediul natural necesar prosperităţii oraşului. Aici, fiecărui individ, străduţă, drumeag sau ulicioară, îi sînt un fel de cămin în care şade sau doarme, în care-şi adună hrana printre gunoaiele năclăite.

Ori de cîte ori ies din hotelul meu din Calcutta, asediat de vaci şi cu ferestrele hulubare de hoitari, devin centrul unui balet care mi s-ar părea comic, dacă nu mi-ar trezi o milă atît de profundă. În acest balet poţi distinge mai multe „intrări", fiecare al cîte unui mare rol :

lustragiul care se aruncă la picioarele mele ;

băieţelul care se repede îngînînd nazal : *one anna, papa, one anna !*

infirmul care umblă aproape gol pentru a-şi etala toate cioturile ;

proxenetul : *British girls, very nice* [1]...

[1] „Englezoaice, foarte drăguţe..." (în engleză). — *N.T.*

vînzătorul de clarinete ;

hamalul din New-Market care te imploră să cumperi tot, nu pentru că ar fi direct interesat, dar pentru că annaşii pe care-i va cîştiga urmărindu-mă îi vor permite să-şi cumpere de mîncare. Înşiră tot catalogul cu aviditate, ca şi cum toate aceste bunuri ar fi pentru el : *Suit-cases ? Shirts ? Hose ?* [1]...

În sfîrşit. toată trupa măruntă : comisionarii care-ţi procură ricşe, gharii, taxiuri. Sînt o mulţime, pe o distanţă de 3 m, în lungul trotuarului. Cine ştie ? Poate că sînt un personaj atît de important încît nici nu-i voi băga în seamă... Fără să mai vorbim de cohorta de negustori, proprietari de dughene, vînzători ambulanţi cărora trecerea ta pe stradă le anunţă paradisul : poate le cumperi ceva.

Cel care, în faţa acestui spectacol, ar fi tentat să rîdă sau să se supere, să se ferească, ca de un sacrilegiu. N-ar avea nici un sens să critici, ar fi nesăbuit să-ţi baţi joc de aceste gesturi groteşti, de această stăruinţă plină de grimase, în loc să le interpretezi drept nişte simptome clinice ale unei agonii. O singură obsesie, foamea, inspiră toate aceste acţiuni desperate ; aceeaşi foame care alungă mulţimile de la sate mărind în cîţiva ani numărul locuitorilor Calcuttei de la două la cinci milioane ; aceeaşi care îngrămădeşte fugarii în fundurile de gară în care-i zăreşti noaptea dormind pe peroane, înfăşuraţi în stamba albă care azi le e veşmînt, iar mîine giulgiu ; aceeaşi care imprimă acea intensitate tragică privirii cerşetorului, cînd se încrucişează cu a voastră prin grilajul metalic al compartimentului de clasa I, fixat acolo — ca şi soldatul înarmat de pe treptele vagonului — pentru a vă apăra împotriva revendicării mute a unui singur individ, care s-ar putea transforma însă într-o răscoală violentă atunci cînd mila călătorului imprudent ar trezi în aceşti condamnaţi speranţa unei pomeni.

Europeanul care trăieşte în America tropicală îşi pune probleme. Observă raporturile naturale dintre om şi mediul geografic şi înseşi modalităţile vieţii omeneşti îi sînt un neîncetat prilej de meditaţie. Dar raporturile de la om la om nu iau o formă nouă, sînt de acelaşi ordin ca cele cu care a fost obişnuit. În Asia meridională însă i se pare că se află dincoace sau dincolo de ceea ce omul e dator să pretindă lumii întregi şi sie însuşi.

Viaţa de fiecare zi pare o repudiere permanentă a noţiunii de relaţii umane.

[1] „Valize ? Cămăşi ? Ciorapi ?..." (în engleză). — *N.T.*

Distanţa între excesul de lux şi excesul de mizerie sparge dimensiunea umanului. Rămîne o societate în care supravieţuiesc cei care nu au nimic şi care speră totul (ce vis tipic oriental sînt geniile celor *O mie şi una de nopţi !*) şi unde cei care cer totul nu oferă nimic.

În astfel de condiţii nu este surprinzător ca nişte relaţii umane, incomparabile cu cele pe care ne place să credem că ar defini civilizaţia occidentală, să ne apară prea adesea cînd iluzorii, cînd inumane, cînd subumane, ca cele pe care le observăm la nivelul activităţii infantile. Din anumite puncte de vedere cel puţin acest popor tragic ne pare infantil : mai întîi prin drăgălăşenia privirii şi surîsului lor. Apoi prin indiferenţa în ceea ce priveşte ţinuta şi locul în care se află, lucru izbitor la toţi aceşti oameni care se aşază sau se culcă în orice poziţie ; prin gustul pentru zorzoane şi cîrpe ; prin comportarea naivă şi complezentă a oamenilor care se plimbă ţinîndu-se de mînă, care urinează în public şi sug chilamul cu fumul său dulceag ; prin prestigiul magic de care se bucură atestările şi certificatele şi prin acea credinţă comună că totul e posibil, credinţă care se traduce prin pretenţii exagerate, repede satisfăcute cu un sfert sau o zecime. „De ce au a se plînge ?“ îi întreabă într-o zi, prin interpret, guvernatorul Bengalului Oriental pe băştinaşii colinelor Chittagong, roşi de boli, de mizerie, subalimentaţi şi persecutaţi de musulmani. După o lungă chibzuinţă răspunseră : „De frig...“.

Orice european aflat în India se vede, vrînd nevrînd, înconjurat de un număr respectabil de oameni de serviciu, buni la toate, care aici se numesc *bearers*.

Am locuit cîteva zile la *Circuit House* din Chittagong, palat de lemn în stil de vilă elveţiană în care ocupam o cameră de 9 m pe 5 m şi înaltă de 6 m. Aveam nu mai puţin de 12 comutatoare : plafoniere, aplice, lumină indirectă, sală de baie, *dressing-room* [1], oglindă, ventilatoare etc. Dar această ţară nu este aceea a focurilor bengale ? Probabil că printr-un exces de electricitate vreun maharadjah îşi rezervase plăcerea unui foc de artificii intim şi cotidian.

Într-o zi, în oraşul de jos, mi-am oprit maşina, pusă la dispoziţie de şeful districtului, în faţa unei prăvălii prezentabile în care am vrut să intru : *Royal Hair Dresser, High class cutting* [2] etc.

[1] Camera de toaletă (în l. engleză). — *N.T.*
[2] Frizeria Regală. Tuns de mare clasă (în l. engleză). — *N.T.*

Şoferul mă privi îngrozit : *How can you sit there !* [1] Într-adevăr, ce ar fi devenit prestigiul de care se bucura faţă de ai săi dacă *Master*-ul său se înjosea, înjosindu-l şi pe el, pentru că s-ar fi aşezat alături de cei din rasa lui... Descurajat îl las să organizeze el ceremonia tunsului unei făpturi superioare. Rezultat : o oră de aşteptare în maşină pînă cînd frizerul a isprăvit cu clienţii pe care-i avea şi şi-a strîns materialul ; ne întoarcem împreună în Chevrolet-ul nostru la *Circuit House*. Abia ajunşi în camera mea cu 12 comutatoare *bearer*-ul dă drumul apei în baie pentru ca imediat după tuns să-mi spăl urmele murdare ale acestor mîini de sclav care mi-au atins părul.

Astfel de atitudini sînt profund înrădăcinate într-o ţară a cărei cultură tradiţională sugerează fiecăruia să devină rege în raport cu un altul, să devină rege în măsura în care ar putea să-şi descopere sau să-şi creeze un inferior. *Bearer*-ul va trata pe salahorul din *scheduled castes* — adică din castele cele mai joase, „înscrise“, despre care administraţia engleză afirmă că ar avea dreptul la protecţia sa, deoarece tradiţia le refuza aproape orice calitate umană — aşa cum el însuşi şi-ar fi dorit să-l tratez eu.

Într-o noapte, la Calcutta, ieşeam de la *Star Theater*, unde asistasem la reprezentarea unei piese bengaleze, inspirată de o temă mitologică, *Urboshi*. Puţin pierdut în acest cartier periferic al oraşului în care sosisem cu o zi înainte, vrînd să opresc singurul taxi care trecea, m-am trezit că mi-o luase înainte o familie de localnici din marea burghezie. Şoferul însă nu era de acord : în discuţia aprinsă dintre el şi clientul lui, discuţie în care revenea mereu cuvîntul *Sahib*, părea să sublinieze că nu li se cade să intre în concurenţă cu un alb. Indispusă, dar fără ostentaţie, familia porni pe jos în noapte, iar taxiul mă duse la hotel. Poate că şoferul aştepta un bacşiş mai gras, dar pe cît modestele mele cunoştinţe de limba bengaleză îmi îngăduiseră să-mi dau seama, discuţia se referea la cu totul altceva : la o ordine tradiţională care trebuia respectată.

Am fost cu atît mai descumpănit cu cît seara respectivă îmi crease iluzia de a putea înfrînge anumite bariere. În acea vastă sală dărăpănată, care avea şi ceva de hangar, ca şi de teatru, deşi eram singurul străin mă aflasem totuşi în mijlocul societăţii locale. Toţi aceşti proprietari de dughene, negustori, funcţionari de o demnitate perfectă şi deseori întovărăşiţi de soţiile lor a căror fermecătoare gravitate părea să dovedească că nu prea aveau obiceiul să

[1] Cum puteţi sta acolo ! (în l. engleză). — *N.T.*

iasă în lume, îmi arătau o indiferenţă care avea ceva binefăcător după experienţa zilei. Oricît de negativă le-ar fi fost atitudinea faţă de mine, şi poate chiar pentru asta, crea între noi un fel de discretă fraternitate.

Piesa din care nu înţelegeam decît frînturi era un amestec de Broadway, de Châtelet şi de *Belle Hélène*. Erau scene comice, slugarnice, scene patetice de dragoste ; Himalaya, un amant decepţionat care trăia ca un pustnic şi un zeu cu trident şi cu o privire fulgerătoare care-l apăra împotriva unui general cu mustăţi mari. În fine, mai era şi o trupă de *chorus girls*, din care unele păreau fete de garnizoană, altele preţioşi idoli tibetani. În antract se servea ceai şi limonadă în boluri de ceramică pe care le aruncai după întrebuinţare — aşa cum se obişnuia acum 4 000 de ani la Harappa, unde le mai poţi găsi încă cioburile — în timp ce difuzoarele transmiteau o muzică picantă şi plină de vervă, ceva între muzica chineză şi *paso doble*.

Privind la junele prim, al cărui costum sumar lăsa să se vadă părul creţ, guşa şi formele plinuţe, îmi aminteam o frază citită cu cîteva zile mai înainte în pagina literară a unei gazete locale şi pe care o voi transcrie, fără să o traduc, pentru a nu pierde nimic din savoarea indescriptibilă a limbajului anglo-indian : *...and the young girls who sigh as they gaze into the vast blueness of the sky, of what are they thinking ? Of fat, prosperous suitors...* [1] această referire la „pretendenţii graşi" mă surprinsese, dar contemplîndu-l pe acest erou prezentabil ce-şi ondula pe scenă faldurile burţii şi amintindu-mi cerşetorii înfometaţi pe care aveam să-i regăsesc la uşă, realizam mai bine valoarea poetică a formelor rotunde într-o societate care trăieşte într-o intimitate atît de sfîşietoare cu foametea. De altfel, englezii au înţeles că cel mai bun mijloc de a poza aici în supraoameni consta în a-i convinge pe indieni că le trebuie o cantitate de mîncare mult mai mare decît aceea a unui om obişnuit.

Călătorind printre colinele Chittagong-ului, la frontiera birmană, cu fratele unui rajah local, astăzi funcţionar, am fost surprins de grija cu care ţinea să fiu îmbuibat de către servitorii săi : în zori căpătam *palancha*, adică „ceaiul în pat" (dacă se pot numi astfel planşeurile din bambus împletit pe care dormeam în colibele băştinaşilor) ; două ore mai tîrziu un solid *break-fast* [2] ; apoi masa de

[1] ...şi tinerele fete care suspină privind în vastul azur al cerului, la ce se gîndesc oare ? La pretendenţi graşi şi prosperi... (în engleză). — *N.T.*

[2] Micul dejun (în engleză). — *N.T.*

prînz ; la ora 5 un ceai copios şi, în fine, cina. Şi toate acestea în cătune a căror populaţie se hrănea numai de două ori pe zi cu orez şi dovleci fierţi, garnisit la cei bogaţi, cu puţin sos de peşte fermentat. După un timp n-am mai putut suporta regimul atît din motive fiziologice cît şi morale. Însoţitorul meu, un aristocrat budist, crescut într-un colegiu anglo-indian şi mîndru de genealogia sa de 46 de generaţii (îşi numea modestul *bungalow* „palat", pentru că învăţase la şcoală că aşa se numeau locuinţele principilor), era stupefiat şi chiar puţin scandalizat de modestia de care dădeam dovadă : *Don't you take five times a day ?* [1]. Nu, nu „luam" de cinci ori pe zi, mai ales într-un mediu în care oamenii mureau de foame. Omul, care nu văzuse pînă atunci vreun alb nebritanic mă bombarda cu întrebări : ce se mănîncă în Franţa ? din ce se compun mesele ? la ce intervale se mănîncă ? Încercam să-l informez ca un indigen conştiincios care ar răspunde anchetei unui etnograf şi la fiecare din cuvintele mele vedeam transformarea care avea loc în mintea lui. Se modifica întreaga lui concepţie despre lume : deci, în fond, un alb putea fi doar un om.

Şi totuşi trebuia atît de puţin pentru a crea aici un spirit de umanitate. Iată un meşteşugar şezînd pe un trotuar pe care şi-a înşirat sculele şi cîteva bucăţi de metal. Face o treabă măruntă din care îşi cîştigă existenţa lui şi a familiei sale. Dar ce existenţă ? În bucătăriile în aer liber bucăţi de carne înghesuită în protap se frig pe cărbuni ; produsele lactate erau puse la închegat în recipiente conice ; rondele de frunze dispuse în spirală înfăşurau betelul de mestecat ; grăunţele de aur ale *gramului* se coc în nisipul fierbinte. Un copil plimbă într-un vas cîteva boabe de năut, din care un om cumpără o cantitate cît o lingură de supă pe care se aşază imediat să o mănînce, în aceeaşi poziţie indiferentă faţă de trecători pe care şi-o va lua, mai tîrziu, ca să urineze. În nişte cîrciumi de scînduri cei fără treabă petrec ore întregi bînd ceai cu lapte.

Ca să existi îţi trebuie puţin : puţin spaţiu, puţină hrană, puţină bucurie, cîteva scule şi ustensile ; o viaţă într-o batistă, dar pare, dimpotrivă, că există mult suflet. Îi simţi în freamătul străzii, în intensitatea privirilor, în violenţa oricărei discuţii ; în amabilitatea surîsurilor la trecerea străinilor, surîsuri însoţite deseori, ca într-o ţară musulmană, de un *salaam* cu mîna dusă la frunte. Cum să interpretez altfel firescul cu care aceşti oameni se situează în Cosmos ?

[1] Nu luaţi de cinci ori pe zi ? (în engleză). — *N.T.*

Iată adevărata civilizaţie a covorului de rugăciuni care reprezintă lumea, sau a pătratului desenat pe sol şi care defineşte locul de rugăciune. Iată-i acolo, în plină stradă, fiecare în Universul micii sale tarabe, făcîndu-şi calm treaba în mijlocul muştelor, al trecătorilor, al vacarmului : bărbieri, scriptologi, frizeri, meşteşugari. Pentru a putea rezista trebuie să existe o legătură foarte puternică, foarte personală, cu lumea supranaturală şi în aceasta, poate, constă unul din secretele Islamului şi al celorlalte culte din această regiune a lumii, în faptul că fiecare se simte în permanenţă în prezenţa Dumnezeului său.

Îmi amintesc o plimbare pe Clifton Beach de lîngă Karachi, pe malul Oceanului Indian. După vreun kilometru de dune şi mlaştini ajungi pe o lungă plajă de nisip sumbru, astăzi pustie, dar pe care, în zilele de sărbătoare, se adună mulţimea venită cu vehicule trase de cămile, mai împopoţonate decît stăpînii lor. Atunci oceanul era de un alb verzui. Soarele asfinţea ; lumina părea că vine din nisip şi din mare, de sub cer. Un bătrîn cu turban îşi improvizase o mică moschee individuală din două scaune de fier luate de la o tarabă vecină unde se frigea *kebab*. Singur pe plajă, se ruga.

16. PIEŢE

Involuntar, printr-un fel de *travelling* mental am ajuns cu gîndul de la Brazilia la Asia de Sud, de la teritoriile cele mai recent descoperite la cele în care civilizaţia a apărut pentru prima oară, de la cele mai nepopulate, la cele mai aglomerate, dacă e adevărat că Bengalul este de 3 000 de ori mai populat decît Mato Grosso sau Goiás-ul. Recitind cele scrise îmi dau seama că e vorba de o diferenţă şi mai mare. În America examinasem, în primul rînd, aşezările naturale sau urbane ; în ambele cazuri, obiecte definite prin formă, culoare, prin structurile lor particulare care le conferă o existenţă independentă de oamenii care le locuiesc. În India, aceste mari obiecte au dispărut, distruse de ani, reduse la o pulbere, fizică sau umană, acum singura realitate. Dacă acolo, în America, văzusem în primul rînd obiecte, aici nu mai văd decît fiinţe. O sociologie minată de acţiunea mileniilor se prăbuşeşte făcînd loc unor raporturi multiple între persoane ; factorul demografic se interpune în aşa măsură între privitor şi obiect, încît dispare. Expresia, atît de obişnuită acolo pentru acea parte a lumii, subcontinentul, apare astfel într-o lumină nouă. Nu mai desemnează o parte a continentului asiatic, ci se aplică unei lumi care abia îşi merită numele de continent, într-atît dezintegrarea, dusă la limita extremă a ciclului său, a distrus structura ce menţinuse cîndva, într-un cadru organizat, cîteva sute de milioane de particule : oamenii aruncaţi astăzi într-un neant creat de istorie, agitaţi în toate direcţiile de impulsurile cele mai elementare ale fricii, suferinţei şi foamei.

În America tropicală oamenii sînt rari şi de aceea mai puţin evidenţi ; dar chiar acolo unde s-au grupat în formaţii mai dense indivizii au rămas prinşi, dacă ne putem exprima astfel, într-un relief încă puternic marcat de aglomerarea lor relativ recentă. Oricît de

jos ar fi nivelul de trai din interiorul ţării sau chiar din oraşe, el nu coboară niciodată atît încît să devină desperat cînd există posibilitatea de a trăi cu puţin pe un sol pe care oamenii au început să-l devasteze — şi doar în unele locuri — abia acum 450 de ani. Dar în India agricolă şi manufacturieră pădurile încep să dispară încă de acum 500 şi 10 000 de ani ; lipsind lemnul, ei trebuie să ardă îngrăşăminte pentru a-şi pregăti hrana, în loc să le folosească în agricultură ; pămîntul arabil, spălat de ploi, se scurge spre mare ; vitele înfometate se reproduc mai încet decît oamenii şi supravieţuiesc datorită restricţiilor pe care aceştia şi le impun în consumarea lor.

Nimic nu ilustrează mai bine această diferenţă categorică între tropicele nelocuite şi cele suprapopulate ca tîrgurile şi pieţele respective. În Brazilia, ca şi în Bolivia sau în Paraguay, aceste mari prilejuri de viaţă colectivă scot în evidenţă un mod de producţie rămas încă într-un stadiu individual ; fiecare tarabă reflectă tipul original al posesorului ei. În Africa, de pildă, negustoreasa îi propune clientului prisosul mărunt rezultat din activitatea ei casnică : două ouă, un pumn de ardei, o legătură de zarzavaturi, un buchet de flori, două sau trei coliere din seminţe sălbatice — „ochi de capră“ roşii cu mici puncte negre, „lacrimile Fecioarei“ cenuşii şi lucioase — culese şi înşirate în clipe de răgaz ; un coş sau un obiect din ceramică, opera celei care le vinde, şi cîte un talisman. Urmează, bineînţeles, un şir nesfîrşit de tocmeli. Aceste obiecte neînsemnate, fiecare reprezintă o umilă operă de artă, exprimă o diversitate de gusturi şi de activităţi, un echilibru specific fiecăruia, mărturii ale unei libertăţi păstrate de fiecare. Trecătorul nu este chemat aici să asiste la spectacolul înfricoşător al vreunui trup scheletic sau mutilat, sau să asculte implorarea de a scăpa pe cineva de la moarte, ci pentru a i se propune — *tomar a barboleta*, adică „să ia fluturele“ — sau alt animal — la acea loterie numită ***bicho***, „jocul animalului“, în care numerele se combină cu graţioase reprezentări de animale, reale sau legendare.

Despre un bazar oriental ştii tot chiar înainte de a-l vizita, totul cu excepţia a două lucruri : densitatea populaţiei şi cea a murdăriei ; ambele inimaginabile. Pentru a-ţi da seama de ele trebuie să le fi cunoscut. Căci, dintr-o dată, realitatea le dă dimensiunile adevărate. În atmosfera aceea năpădită de punctele negre ale muştelor, în acel furnicar, recunoaştem un cadru natural al omului, cel în care,

de la Ur din Caldeea pînă la Parisul lui Filip cel Frumos, trecînd prin Roma imperială, s-a secretat lent ceea ce numim civilizaţie.

Am umblat prin toate pieţele. Le-am văzut, la Calcutta, pe cea nouă şi pe cele vechi ; *Bambay Bazar* din Carachi ; cele de la Delhi şi Agra : *Sadar* şi *Kunari ;* Dacca, un şir de *soukhs* în care trăiesc familii întregi ghemuite în strîmtele spaţii dintre dughene şi ateliere ; *Riazuddin Bazar* şi *Khatunganj* din Chittagong ; toate cele de la porţile Lahore-ului : *Anarkali Bazar, Delhi, Shah, Almi, Akbari,* şi *Sadr, Dabgari, Sirki, Bajori, Ganj, Kalan* din Peshawar. În tîrgurile de ţară din trecătoarea Khyber de la frontiera afgană şi în cele de la Rangamati, de la porţile Birmaniei, am vizitat : pieţele de fructe şi legume cu mormane de pătlăgele vinete şi de cepe trandafirii, de rodii plesnite, peste care pluteşte o aromă persistentă de goyava [1] ; pieţele de flori în care florarii împletesc ghirlande de trandafiri şi de flori de iasomie cu fire de beteală ; tarabele vînzătorilor de fructe uscate, maldăre ruginii şi brune pe argintiul hîrtiei ; am privit, am savurat nelipsitul *curry* şi mirodenii, piramide de pulbere roşie, portocalie şi galbenă ; munţi de ardei, împrăştiind o aromă puternică de caisă uscată şi de lavandă, care te îmbată de voluptate ; i-am privit pe cei care frigeau carnea, pe cei care fierbeau laptele şi-l puneau la prins, pe cei care făceau clătite : *nān* sau *chapati ;* pe vînzătorii de ceai şi de limonadă, pe angrosiştii de curmale în faţa căpiţelor de pulpă de fructe şi de sîmburi ce par murdării ale vreunui dinozaur ; am văzut cofetari pe care-i iei mai de grabă drept vînzători de muşte lipite pe tăvi de prăjituri ; căldărari pe care-i auzi de la o sută de metri prin bocănitul gălăgios al ciocanelor lor ; împletitori de coşuri şi de frînghii cu maldăre de paie blonde şi verzi ; pălărieri înşiruindu-şi conurile aurii ale *kallas*-urilor, asemănătoare mitrelor regilor sassanizi, printre eşarfe pentru turbane ; dughene cu ţesături în care stau atîrnate materialele proaspăt vopsite în albastru sau în galben şi fularele roz sau de culoarea şofranului, ţesute din mătase artificială, în stil Buhara ; tîmplari în abanos, sculptori şi lăcuitorii lemnului pentru paturi ; tocilari trăgînd de sfoara pietrei lor de tocit ; tîrgul de fierărie, singuratic şi posomorît ; neguţători de tutun cu grămezi de foi blonde alternînd cu melasa ruginie a *tombak*-ului, lîngă tuburile de chilam dispuse

[1] Fruct al arborelui *Goyava*, din familia Myrthaceae, ce creşte în America de Sud. — *N.T.*

în fîşii ; vînzători de sandale, aliniate cu sutele ca sticlele într-o cramă ; vînzători de brăţări — *bangles* — intestine de sticlă în tonuri de bleu şi roz împrăştiindu-se în toate direcţiile ca ieşite dintr-un trup spintecat ; maghernițele olarilor în care stau înşirate vasele de chilam, lungulețe şi lăcuite ; ulcioarele din argilă vopsite cu mică şi cele în culori brune, albe şi roşii, cu ornamente şerpuite pe fond arămiu ; ciorchinele cuptoarelor de chilam înşirate ca nişte mătănii ; vînzători de făină care cern de dimineaţă pînă seara ; giuvaergii, cu vitrine mai puţin strălucitoare decît cele ale vecinilor lor, tinichigii, care cîntăresc în balanţe mici bucăţele de panglici de aur şi de argint, de galoane, meşteri în imprimatul ţesăturilor care, cu o mişcare uşoară şi lentă fac să rămînă pe pînza albă o delicată urmă colorată ; fierari în aer liber ; univers mişcător şi ordonat deasupra căruia freamătă, ca nişte arbori cu frunzele bătute de vînt, prăjinile zbîrlite ale morişti1or multicolore pentru copii.

Spectacolul este tot atît de surprinzător chiar şi la ţară. Călătoream o dată într-o barcă cu motor pe rîurile Golfului Bengal. În mijlocul rîului Buliganga, străjuit de bananieri şi de palmieri, înconjurînd moschei de faianţă albă ce par să plutească la suprafaţa apelor, ne oprisem pe o insuliţă pentru a vizita un *hat* — piaţă de ţară — asupra căruia ne atrăsese atenţia mii de bărci şi de *şampane* [1] ancorate la mal. Cu toate că nu se vedea nici o locuinţă, era acolo un adevărat oraş de o zi, cu o mulţime de oameni care se instalaseră în noroi, cu cartiere bine delimitate, rezervate fiecare pentru un anumit negoţ : de orez nedecorticat, de vite, de ambarcaţii, prăjini de bambus, scînduri, de olărie, de ţesături, de fructe, de nuci de betel, de vîrşe [2]. Pe braţele fluviului circulaţia era atît de intensă încît te puteai crede pe nişte străzi lichide. Vacile abia cumpărate se lăsau transportate, fiecare stînd în picioare în barca respectivă, defilînd prin faţa unei lumi care o contempla.

Întreg ţinutul este de o gingăşie neînchipuită. Această verdeaţă smălţuită de albastrul zambilelor, aceste ape ale mlaştinilor şi fluviilor pe care lunecă nenumărate şampane, emană o atmosferă paşnică, adormitoare ; te-ai lăsa liniştit să-ţi sfîrşeşti veacul asemenea vechilor ziduri de cărămidă roşie, prăpădite de banyani [3].

[1] Ambarcaţii cu un catarg folosite în Extremul Orient. — *N.T.*
[2] Unelte de pescuit, din plasă sau nuiele, în formă de pîlnie. — *N.T.*
[3] Smochin indian cu numeroase rădăcini adventive, verticale şi aeriene. — *N.T.*

Dar, în acelaşi timp, gingăşia aceasta are ceva neliniştitor ; peisajul nu e normal, are prea multă apă. Inundaţiile anuale provoacă condiţii de viaţă neobişnuite aducînd cu sine scăderea producţiei de legume şi a pescuitului ; cresc apele, creşte foamea. Chiar şi vitele devin scheletice şi mor, negăsind în zambilele mustind de apă ca un burete o hrană suficientă. Ciudată omenire, înconjurată mai mult de apă decît de aer, ai cărei copii învaţă o dată cu primii paşi să se folosească de micile lor *dingi* [1] ; loc unde, din lipsă de orice alt combustibil, iuta, după topire şi defibrare, e vîndută, în perioada creşterii apelor, cu 250 franci pachetul de 200 tulpini, unor oameni care cîştigă mai puţin de 3 000 franci pe lună.

Trebuie să mergi la ţară ca să înţelegi situaţia tragică a acestei populaţii ale cărei obiceiuri, locuinţă şi mod de viaţă se apropie de a celor mai primitive, dar ale căror tîrguri sînt tot atît de complexe ca şi un mare magazin. A trecut doar un secol de cînd osemintele lor acopereau cîmpul ; în marea lor majoritate ţesători, ei fuseseră condamnaţi la foame şi moarte, deoarece colonialiştii vrînd să deschidă un debuşeu pentru textilele aduse din Manchester le interziceau să-şi practice meseria lor moştenită din moşi-strămoşi. Astăzi, fiecare centimetru de pămînt fertil, chiar dacă e supus inundaţiilor timp de o jumătate de an, este cultivat cu iută care, după topire, e expediată spre uzinele din Narayanganj şi din Calcutta, sau chiar direct spre Europa şi America ; aşadar, în alt mod, nu mai puţin arbitrar decît celălalt, aceşti ţărani analfabeţi şi pe jumătate goi ajung să depindă, în ceea ce priveşte hrana zilnică, de fluctuaţiile pieţei mondiale. Dacă peştele şi-l pescuiesc singuri, tot orezul cu care se hrănesc e importat ; pentru a-şi completa puţinul lor cîştig obţinut din cultivarea iutei — doar un număr infim fiind proprietari de pămînt — ei îşi petrec zilele cu munci mizere.

Demra este o aşezare aproape lacustră, atît de rare sînt dîmburile pe care se zăresc colibele adunate prin crînguri. Aici, întreaga populaţie, începînd de la copiii cei mai mici, ţese de mînă, din zori pînă-n noapte, acele voaluri de muselină care duseseră cîndva faima oraşului Dacca. Ceva mai departe, la Langalbund, o regiune întreagă se îndeletniceşte cu fabricarea nasturilor de sidef din cei folosiţi la noi pentru lenjeria bărbătească. O castă de barcagii, *bidyaya* sau *badia*, trăind în permanenţă în coliba de paie de pe

[1] Ambarcaţie în genul lotcilor. — *N.T.*

şampanele lor, adună şi vînd scoicile de rîu din care se scoate sideful ; mormanele de cochilii noroioase dau cătunelor aspectul unor *placers* [1]. După ce au fost decapate într-o baie acidă, cochiliile sînt sfărîmate cu ciocanul în bucăţi şi apoi rotunjite pe o tocilă de mînă. Fiecare disc este aşezat apoi pe un suport pentru a fi fasonat cu o bucată de pilă ştirbă acţionată de un sfredel de lemn manevrat cu arcuşul [2]. Acelaşi instrument, dar ascuţit, serveşte la darea celor patru găuri. Copiii cos nasturii finisaţi pe cartoane acoperite cu poleială, în duzini, aşa cum se vînd în merceriile noastre.

Înaintea marilor transformări politice care au urmat dobîndirii independenţei ţărilor asiatice, această industrie modestă, care aproviziona piaţa indiană şi insulele Pacificului, asigura hrana lucrătorilor, în ciuda exploatării la care erau — şi continuă să fie — supuşi de către acea clasă de cămătari şi intermediari, *mahajan*-ii care dau cu împrumut materia primă şi produsele pentru prelucrat. Preţul acestora a crescut de cinci sau şase ori, în timp ce producţia regională, în urma închiderii pieţei, a scăzut de la 60 000 groşi [3] pe săptămînă la mai puţin de 50 000 pe lună ; în sfîrşit, concomitent, a scăzut cu 75% şi preţul plătit de producător. Aproape de la o zi la alta, 50 000 de persoane au constatat că cîştigul, şi aşa derizoriu, scăzuse la o sutime din ceea ce fusese. Dar în ciuda formelor de viaţă primitive, indicele demografic, volumul producţiei şi aspectul produsului finit fac să nu se poată vorbi de un artizanat în adevăratul înţeles al cuvîntului. În America tropicală — Brazilia, Bolivia, Mexic — termenul rămîne valabil fie pentru prelucrarea metalului, sticlei, lînii, bumbacului sau paiului. Materia primă este indigenă, tehnicile sînt tradiţionale iar modul de producţie casnic ; modul de întrebuinţare şi forma lor sînt, în primul rînd, determinate de gusturile, obiceiurile şi nevoile producătorilor.

Aici însă unele populaţii trăiesc şi acum în plin ev mediu, fiind aruncate într-o adevărată perioadă manufacturieră şi date pradă pieţei mondiale. Ele îşi trăiesc întreaga viaţă sub un regim de înstrăinare. Materia primă le este străină în întregime, ţesătorilor din Demra, care folosesc fire importate din Anglia sau din Italia, în parte, meşteşugarilor din Langalbund pentru care doar cochiliile sînt din regiune, nu însă şi produsele chimice, cartoanele şi foile metalice

[1] Zăcămînt aurifer în aluviuni. — *N.T.*
[2] Instrument în formă de arc acţionînd un sfredel. — *N.T.*
[3] Două duzini dintr-o anumită marfă. — *N.T.*

indispensabile industriei lor. Pretutindeni producţia e concepută *according to foreign standards* [1], aceşti nenorociţi avînd abia ce îmbrăca şi, cu atît mai puţin, ce să încheie cu nasturi. Pe plaiurile înverzite, pe liniştitele canale mărginite de colibe apare, filigranată, faţa hidoasă a fabricii, ca şi cum evoluţia istorică şi economică ar fi reuşit să fixeze şi să suprapună fazele sale cele mai tragice în detrimentul acestor biete victime : lipsuri şi epidemii medievale, o exploatare crîncenă ca la începuturile erei industriale, şomajul şi specula capitalismului modern. Secolele XIV, XVIII şi XX şi-au dat întîlnire aici ca să-şi bată joc de idilicul decor al naturii tropicale.

În aceste regiuni în care densitatea populaţiei depăşeşte uneori cifra de 1 000/km [2] am putut aprecia, „privilegiul istoric" de care se mai bucură încă America tropicală (şi, pînă la un anumit punct, întreaga Americă), acela de a fi rămas total sau aproape nepopulată. Libertatea nu e nici o invenţie a juriştilor, nici un tezaur al filozofilor, ci o proprietate iubită pe care unele civilizaţii, mai evoluate decît altele, au ştiut să o dobîndească şi să o păstreze. Ea rezultă dintr-o relaţie obiectivă între individ şi spaţiul pe care-l ocupă, între consumator şi resursele de care dispune. Şi încă nu e sigur că una o compensează pe alta şi că o societate bogată, dar prea densă, nu se otrăveşte cu această densitate, ca acei paraziţi ai făinii care reuşesc să se extermine de la distanţă, cu propriile lor toxine, chiar înainte de a-şi fi epuizat hrana.

Se cere o mare doză de naivitate sau de rea-credinţă pentru a admite că oamenii îşi aleg credinţele independent de condiţiile în care trăiesc. Nu sistemele politice determină forma de existenţă socială, ci aceasta dă un sens ideologiilor care o exprimă. Semnele nu formează un limbaj decît în prezenţa obiectelor la care se referă. În prezent, neînţelegerea dintre Occident şi Orient este, în primul rînd, de ordin semantic : formulele pe care i le aducem implică semnificaţii inexistente acolo, sau diferite. Dimpotrivă însă, dacă lucrurile s-ar putea schimba, puţin le-ar păsa acestor victime dacă aceasta ar avea loc într-un cadru pe care noi îl considerăm insuportabil. N-ar simţi că devin sclavi ci, dimpotrivă, liberi ; liberi de a avea acces la munca forţată, la alimentaţia raţionalizată şi la gîndirea dirijată, deoarece aceasta ar reprezenta pentru ei posibilitatea, istoric consacrată, de a avea de lucru, de mîncare şi de a putea gusta o

[1] „Conform unor etaloane străine" — ironie la adresa colonialiştilor englezi care-şi impun condiţiile. — *N.T.*

viaţă intelectuală. Modalităţi care pot să pară privative dispar în faţa evidenţei unei realităţi date şi pe care, pînă atunci, o refuzasem din pricina aspectului ei [1].

Dincolo de orice remediu politic şi economic imaginabil, problema care se pune în confruntarea regiunilor tropicale din Asia şi America este aceea a înmulţirii populaţiei pe o suprafaţă limitată. Cum să uiţi că, în această privinţă, Europa ocupă o poziţie intermediară între cele două lumi ? Această problemă — a numărului — India a atacat-o încă de acum 3 000 de ani încercînd, prin sistemul castelor, un mijloc de a transforma cantitatea în calitate, adică încercînd să diferenţieze grupările umane pentru a le permite să convieţuiască. Gîndise, chiar, problema, în termeni mai largi : expansiunea, dincolo de limitele umane, spre toate formele vieţii. Disciplina vegetariană porneşte din aceeaşi grijă ca şi regimul castelor de a împiedica *încălcarea*, unele de către altele, a grupurilor sociale şi a speciilor animale, de a păstra fiecăruia o libertate posibilă prin renunţarea altora la libertăţi contrare. Pentru om insuccesul acestei mari experienţe e tragic ; faptul că în decursul istoriei castele nu au reuşit să atingă un nivel în care să fie egale, rămînînd totuşi diferite — egale în sensul că ar fi fost incomensurabile — şi că între ele a intervenit acea doză perfidă de omogenitate care permite comparaţii şi o dată cu ele, crearea unei ierarhii. Căci dacă oamenii pot coexista, cu condiţia de a se recunoaşte, unii pe alţii, ca oameni *în aceeaşi măsură*, dar *altfel*, ei o mai pot face şi refuzîndu-şi unii altora un grad comparativ de umanitate, adică subordonîndu-se.

Acest mare eşec al Indiei este o lecţie : înmulţindu-se excesiv, cu toată genialitatea gînditorilor săi, o societate nu se perpetuează decît secretînd servitute [2]. Cînd oamenii încep să se simtă strîmtoraţi în spaţiile lor geografice, sociale sau mentale, riscă să se lase atraşi de o soluţie simplă : aceea de a refuza unei părţi a speciei calitatea sa umană. Timp de cîteva decenii ceilalţi vor avea mînă liberă. Apoi va trebui să se treacă la o nouă eliminare. Privite în această lumină, evenimentele care au avut loc în Europa în ultimii douăzeci de ani, rezumînd un secol în care s-a dublat indicele demografic al populaţiei, nu-mi mai par produsul aberant al unui popor, al unei doctrine sau al unui grup de oameni. Îmi pare mai de grabă semnul vestitor al unei evoluţii către lumea finită a cărei experienţă Asia de sud a făcut-o cu un mileniu sau două înaintea noastră şi pe care, cu excepţia unor mari hotărîri, nu o vom putea evita. Căci această sistematică devalorizare a omului de către om cîştigă teren şi ar fi să dăm dovadă de prea multă ipocrizie şi inconştienţă dacă am înlătura problema justificînd-o printr-o contaminare de moment.

Ceea ce mă sperie în Asia este imaginea viitorului, pe care ea a anticipat-o. În America indiană iubesc reflexul, şi acolo palid, al unei epoci în care specia umană era în acord cu Universul din care făcea parte şi în care se menţinea un raport fecund între semnele libertăţii şi exerciţiul ei.

[1] Raporturile despre care e vorba aici au cauze adînci fiind vorba în fond de raporturi între societăţi cu orînduiri sociale diferite. — *I.V.*

[2] Aparent s-ar părea că autorul intenţionează să semnaleze pericolul pe care-l prezintă ideile de natură rasistă. Ignorînd însă rolul luptei de clasă în societate autorul pune în seama înmulţirii demografice a populaţiei raporturile sociale, o substituie cauzelor reale provocate de exploatarea capitalistă. De aici provine şi teama pe care o are în faţa creşterii populaţiei. — *I.V.*

PARTEA A CINCEA

CADUVEO

*

17. PARANÁ

Călători, poposiţi în Paraná. Sau mai bine nu ; abţineţi-vă şi rezervaţi ultimelor localităţi turistice ale Europei hîrtiile voastre pătate de grăsime, sticlele incasabile şi cutiile goale de conserve. Întindeţi-vă acolo rugina corturilor. Dar dincolo de limita teritoriilor explorate şi în timpul atît de scurt care ne mai separă de momentul devastării lor definitive mai respectaţi încă torenţii biciuiţi de spumă proaspătă ce coboară năvalnic, sărind pe treptele scobite în flancurile violete ale rocilor de bazalt. Nu călcaţi în picioare muşchiul răcoros vulcanic, şi fie ca paşii voştri să şovăie în pragul pajiştilor virgine şi al marii păduri umede în care coniferele străpungînd încîlceala lianelor şi a ferigilor, ridică spre cer forme inverse celor ale brazilor noştri : nu conuri subţiate spre vîrf, ci, dimpotrivă — „vegetal regulat“ pe placul lui Baudelaire [1] — înălţînd în jurul trunchiului platourile hexagonale ale crăcilor, din ce în ce mai evazate, pînă la cel din urmă, deschis ca o gigantică umbrelă. Peisaj intact şi solemn ce pare să fi păstrat nealterată în decursul a milioane de secole, înfăţişarea carboniferului şi pe care altitudinea — adăugîndu-i-se şi depărtarea de tropice — îl ridică mai presus decît a fi confundat cu regiunea Amazoanelor, conferindu-i o măreţie şi o ordine pe care nu ni le putem explica altfel decît, poate, ca amprentă imemorială a unei rase mai cuminţi şi mai puternice decît a noastră ; rasă care, dispărînd, ne-a permis să pătrundem în acest parc sublim, astăzi lăsat în linişte şi părăsire.

Pe aceste pămînturi, care domină cele două ţărmuri ale rîului Tibagy, la aproximativ 1 000 m deasupra nivelului mării, am luat pri-

[1] Autorul se referă la poezia *Vis parizian* a lui Ch. Baudelaire din volumul *Les fleurs du mal* (Florile răului). — *N.R.*

mul contact cu băştinaşii, însoţindu-l prin regiune pe şeful districtual din Serviciul de protecţie a indienilor.

Pe vremea descoperirii ei, toată partea de sud a Braziliei era locuită de grupuri înrudite prin limbă şi cultură şi clasificate sub denumirea *Gé*. După toate aparenţele, fuseseră împinse într-acolo de năvălitori mai recenţi, de limbă tupi, care ocupau întregul ţărm şi împotriva cărora luptau. Apărîndu-se prin retragerea în regiuni greu accesibile, locuitorii *gé* din sudul Braziliei au supravieţuit timp de cîteva secole tribului Tupi, lichidat repede de colonizatori. În pădurile statelor meridionale, Paraná şi Santa Catarina, s-au menţinut, pînă în secolul al XX-lea, mici cete de băştinaşi ; unele mai existau, poate, în 1935, dar fiind persecutate atît de crud în ultima sută de ani, nu se mai arătau.

În jurul anului 1914, majoritatea fusese redusă şi fixată de guvernul brazilian în mai multe centre. La început, se făcuseră oarecari eforturi de a-i integra vieţii moderne. Astfel, în satul São Jeronymo, care-mi servea drept bază, existase cîndva o lăcătuşerie, un gater, o şcoală şi o farmacie. Postul primea în mod regulat scule : securi, cuţite, cuie ; li se distribuiau îmbrăcăminte şi pături. Douăzeci de ani mai tîrziu toate aceste încercări au fost abandonate. Limitîndu-i pe indieni la propriile lor resurse, Serviciul de protecţie dovedea indiferenţa cu care era tratat de către organele de stat (de atunci şi-a mai recăpătat o oarecare autoritate) şi se vedea obligat, fără să o fi dorit, să încerce o altă metodă care să stimuleze iniţiativa băştinaşilor, forţîndu-i să se conducă din nou singuri.

Din efemera lor experienţă de civilizaţie băştinaşii nu au mai rămas decît cu îmbrăcămintea braziliană, cu securea, cuţitul şi acul de cusut. Tot restul s-a dovedit un eşec. Li se construiseră case, dar ei trăiau în aer liber. S-a încercat să fie adunaţi în sate, dar ei rămîneau nomazi. Şi-au sfărîmat paturile pentru a-şi aprinde focul şi au dormit direct pe pămînt. Cirezile de vaci trimise de administraţie rătăceau la voia întîmplării, băştinaşii refuzînd cu scîrbă carnea şi laptele. Pilonii de lemn, acţionaţi mecanic prin umplerea şi golirea alternativă a unui recipient fixat la un braţ de pîrghie (dispozitiv întîlnit frecvent în Brazilia, unde e cunoscut sub numele de *monjolo*, şi pe care probabil ca portughezii să-l fi adus din Orient) putrezeau nefolosiţi, fiindcă se prefera pisatul cu mîna.

Spre marea mea dezamăgire, indienii din Tibagy nu erau nici „indieni adevăraţi" şi nici, mai cu seamă, „sălbatici". Totuşi, lipsind de poezie imaginea naivă pe care etnograful începător şi-o face despre experinţele sale viitoare, ei îmi dădeau o lecţie de prudenţă şi obiec-

1

2

3

4

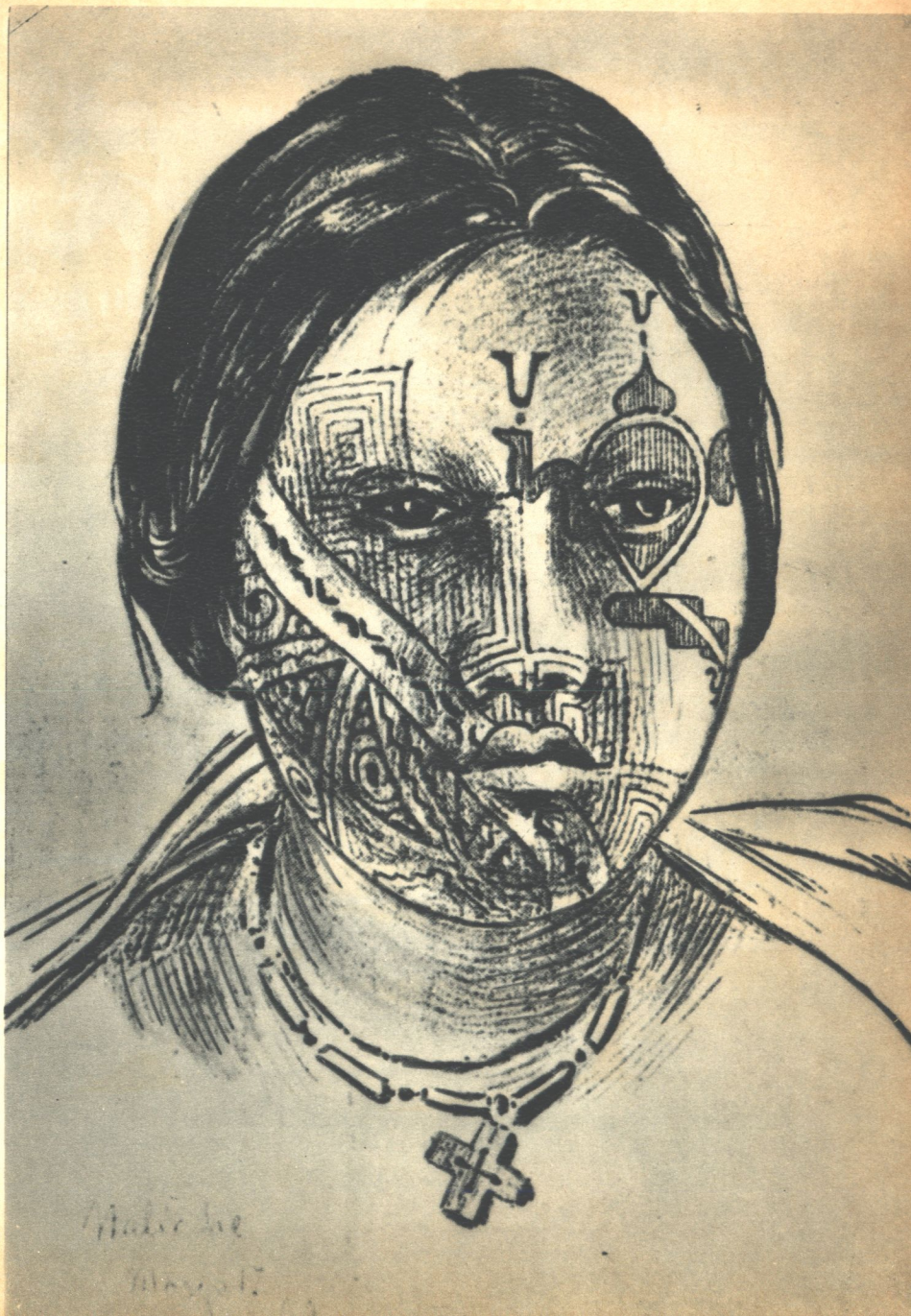

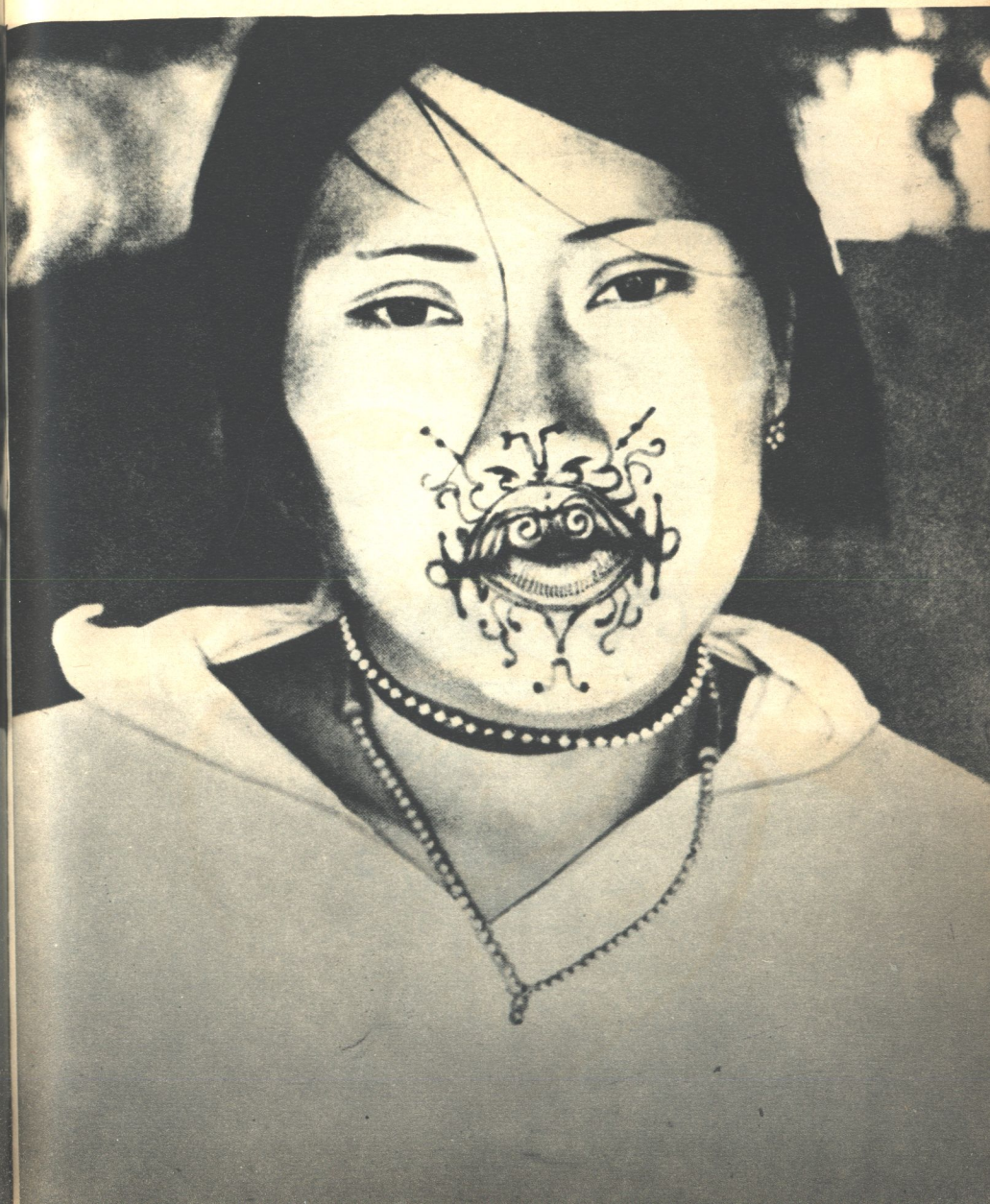

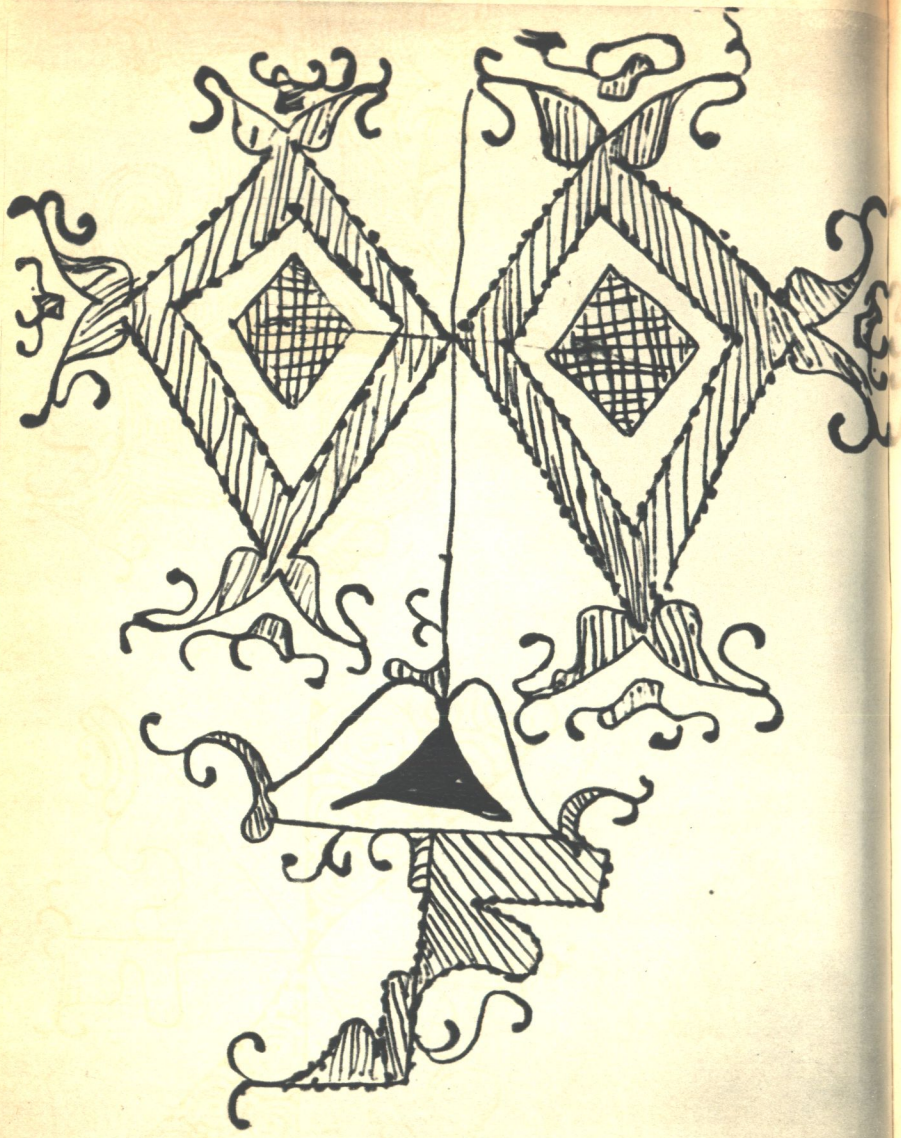

7

8

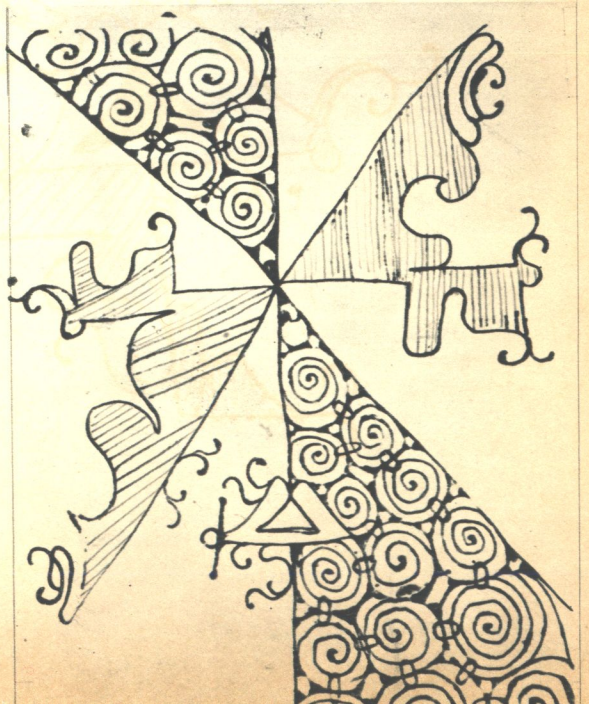

9

10

tivitate. I-am găsit mai puţin neatinşi de civilizaţie decît speram, dar aveam să-i descopăr mai tainici decît m-ar fi lăsat să bănuiesc aspectul lor exterior. Reprezentau, într-adevăr, acea treaptă socială care avea să devină tipică pentru cercetătorul din a doua jumătate a secolului al XX-lea şi anume, aceea a „primitivilor" cărora civilizaţia le-a fost impusă cu brutalitate, dar care, deîndată ce s-a constatat că nu sînt atît de periculoşi pe cît se crezuse, n-au mai interesat pe nimeni. Formată, pe de o parte, din vechi tradiţii păstrate în pofida influenţei albilor (ca de pildă practica pilirii şi a încrustaţiilor dentare, atît de frecventă încă la ei) pe de altă parte, din împrumuturi făcute civilizaţiei moderne, cultura lor constituia un tot original ; studierea ei, oricît de lipsită de pitoresc, se dovedea o şcoală tot atît de interesantă ca şi aceea a indienilor puri pe care aveam să-i cunosc mai tîrziu.

Dar mai ales de cînd acei indieni fuseseră reduşi la propriile lor resurse, avusese loc o ciudată răsturnare a echilibrului superficial dintre cultura modernă şi cea primitivă. Vechi moduri de viaţă, tehnici tradiţionale reapăreau dintr-un trecut apropiat şi viu şi acest lucru nu trebuie să se uite. De unde provin acei stîlpi de piatră, admirabil lustruiţi, pe care i-am găsit în casele indienilor alături de farfurii de fier emailate, de linguri de bazar şi uneori chiar de resturile scheletice ale unei maşini de cusut ? Să fie oare rezultatul unor schimburi comerciale, făcute în taina pădurii cu populaţii de aceeaşi rasă, rămase încă în stare sălbatică, şi a căror activitate războinică apăra întotdeauna, împotriva defrişării, anumite regiuni din Paraná ? Pentru a putea răspunde ar trebui să cunoaştem cu precizie odiseea acelui bătrîn indian *bravo* care ieşea atunci la pensie în colonia administraţiei de stat.

Aceste obiecte care te fac să visezi au rămas încă în triburi, mărturii ale unei epoci în care indianul nu cunoştea nici casă, nici îmbrăcăminte, nici unelte metalice. Vechile tehnici se păstrează încă şi în amintirile semiconştiente ale oamenilor. În locul chibriturilor, bine cunoscute, dar scumpe şi greu de obţinut, indianul preferă întotdeauna să rotească sau să frece două bucăţi moi de lemn de *palmito*. Vechile puşti şi revolvere, distribuite pe vremuri de către organele statului, rămîn deseori agăţate în casa părăsită, în timp ce omul vînează mînuind arcul şi săgeţile cu o tehnică tot atît de sigură ca şi cea a populaţiilor care n-au văzut niciodată arme de foc. Şi în felul acesta vechile moduri de viaţă, îngropate superficial de eforturile oficiale, îşi fac din nou drum, tot atît de încet şi de sigur ca acele coloane de indieni pe care le-am întîlnit mişunînd pe strîmtele

poteci ale pădurii, în timp ce în satele părăsite acoperişurile se prăbuşeau.

Am călărit timp de 15 zile pe drumuri abia ghicite, străbătînd păduri întinse, atît de vaste încît deseori ajungeam noaptea, tîrziu, la coliba în care urma să poposim. Nu ştiu cum izbuteau caii să-şi găsească drum în întunericul pe care vegetaţia, închizîndu-se la 30 m deasupra capetelor noastre, îl făcea de nepătruns. Îmi amintesc doar de orele de cavalcadă sacadată a buiestrului cailor noştri. Coborînd cîte un taluz abrupt ne trezeam aruncaţi înainte şi pentru a nu cădea mîna trebuia să fie gata să se prindă de partea de sus a oblîncului şeii ţărăneşti ; după răcoarea care venea de jos şi după clipoceală bănuiai că treci printr-un vad. Sau, răsturnîndu-ne în sens invers, calul se urca, poticnindu-se, pe malul opus, şi ai fi crezut din mişcările-i dezordonate şi de neînţeles pe întuneric, că ar vrea să scape şi de şa şi de călăreţ. Cînd îţi restabileai echilibrul, trebuia să rămîi mereu treaz pentru a beneficia de acea ciudată presimţire, care, cel puţin o dată din două cazuri, te face să-ţi bagi capul între umeri la timp pentru a scăpa de biciuirea unei ramuri joase, pe care nu o văzuseşi.

Nu după mult timp, în depărtare se desluşeşte un sunet ; nu mai este răgetul jaguarului, pe care-l auzisem o clipă, pe înserat, e un cîine care lătră ; locul de popas e aproape. După cîteva clipe călăuza noastră schimbă direcţia. Mergem în urma lui şi pătrundem într-un mic loc defrişat unde trunchiuri de copac despicaţi, trîntiţi la pămînt, delimitează un ocol de vite. În faţa unei colibe din palmieri, acoperită cu paie, se agită două fiinţe îmbrăcate în pînză subţire albă ; sînt gazdele noastre : bărbatul, uneori de origine portugheză, femeia, indiană. La lumina unei feştile înmuiată în petrol facem repede inventarul încăperii : podeaua din pămînt bătut, o masă, un pat din scînduri, cîteva lăzi care servesc drept scaune, iar în vatra de argilă obiectele de bucătărie compuse din bidoane şi cutii goale de conserve. Ne grăbim să întindem hamacele trecînd frînghiile prin gorile din pereţi, sau mergem afară să dormim în *paiol,* streaşină care apără de ploaie recolta de porumb. Oricît ar părea de surprinzător, acest maldăr de ştiuleţi de porumb uscaţi, dar încă nedezghiocaţi de foi, oferă un culcuş confortabil ; toate aceste corpuri lunguieţe alunecă unele lîngă celelalte şi se modelează după forma trupului celui care doarme. Mirosul fin, de iarbă şi dulceag, al porumbului uscat este ciudat de liniştitor. Frigul şi umiditatea te trezesc, totuşi, dis-de-dimineaţă. Din poiană se ridică o ceaţă lăptoasă ; intrăm repede în colibă, unde vatra străluceşte în clar-obscurul permanent al acestei locuinţe fără ferestre ai cărei pereţi

sînt mai curînd un fel de împrejmuiri ajurate. Femeia prepară cafeaua, prăjită, de un negru strălucitor, amestecată cu zahăr şi *pipoca,* floricele din boabe de porumb cu bucăţele de slănină. Adunăm caii, îi înşeuăm şi pornim din nou la drum. Peste cîteva clipe, pădurea şiroind de apă se închide în jurul colibei uitate.

Rezervaţia de la São Jeronymo se întinde pe aproximativ 100 000 ha şi e locuită de 450 de băştinaşi grupaţi în cinci sau şase cătune. Înaintea plecării, statisticile postului mi-au permis să stabilesc pagubele provocate de malarie, tuberculoză şi alcoolism. De zece ani numărul total al naşterilor nu a depăşit cifra de 170, în timp ce numai mortalitatea infantilă a ajuns la 140.

Am vizitat casele de lemn, construite de guvernul federal, reunite în cătune de cinci-zece focuri, la marginea cursurilor de apă ; am văzut, de asemenea, casele mai izolate, pe care şi le construiesc uneori indienii ; o împrejmuire pătrată din trunchiuri de palmito, prinse între ele cu liane şi avînd deasupra un acoperiş din frunze prins de perete numai la cele patru colţuri. În sfîrşit, am pătruns sub această streaşină din crengi, unde trăieşte uneori întreaga familie, alături de casa care rămîne nefolosită.

Locuitorii sînt strînşi în jurul unui foc care arde zi şi noapte. Bărbaţii, în general îmbrăcaţi cu o cămaşă zdrenţuită şi cu un pantalon vechi, femeile cu o rochie de bumbac, purtată direct pe piele, sau uneori cu o simplă pînză înfăşurată pe sub braţe, iar copiii complet goi. Toţi poartă, la fel ca şi noi în timpul călătoriei, pălării de paie cu borul larg, confecţionarea acestora fiind singura lor îndeletnicire şi singurul lor venit. La ambele sexe şi la toate vîrstele, tipul este vădit mongoloid : statura mică, faţă lată şi plată, pometii obrajilor proeminenţi, ochii piezişi, pielea galbenă, părul negru şi lins, — pe care femeile îl poartă fie lung, fie scurt. Pilozitate rară, care deseori lipseşte cu totul. Este locuită doar o singură cameră, în care se mănîncă, la orice oră, gulii dulci coapte sub cenuşă, de unde se scot cu cleşti lungi de bambus ; tot acolo dorm pe un culcuş subţire din ferigi sau pe o rogojină din lujere de porumb, fiecare cu picioarele spre foc ; pe la miezul nopţii, puţinul jăratic rămas şi peretele din trunchiuri prost îmbinate sînt un vag adăpost împotriva frigului îngheţat de la 1 000 m altitudine.

Casele construite de băştinaşi se reduc la această piesă unică, dar şi în cele ale administraţiei publice este folosită tot o singură cameră. În această încăpere este întinsă, chiar pe jos, toată averea indianului, într-o dezordine care le scandalizează pe călăuzele noastre, *caboclos,* din *sertão*-ul vecin, şi în care cu greu distingi obiectele de origine

braziliană şi pe cele de fabricaţie locală. Printre cele dintîi se află, în general, securi, cuţite, farfurii smălţuite şi vase de metal, cîrpe, ac şi aţă de cusut, uneori cîteva sticle şi chiar şi o umbrelă. Mobilierul este şi el rudimentar : cîteva taburete scunde din lemn, de origine guaraneză, pe care le folosesc şi *caboclo̧ii,* coşuri de toate mărimile şi pentru toate folosinţele ilustrînd tehnica „împletiturii în marchetaj", atît de frecventă în America de Sud ; site pentru făină, piuliţe de lemn, stîlpi de lemn sau de piatră, cîteva oale, în sfîrşit, o cantitate uimitoare de vase de forme şi folosinţe diverse, confecţionate din *abobra* — tigvă golită şi uscată. Ce greu poţi să faci rost de unul dintre aceste umile obiecte ! Distribuirea anticipată a

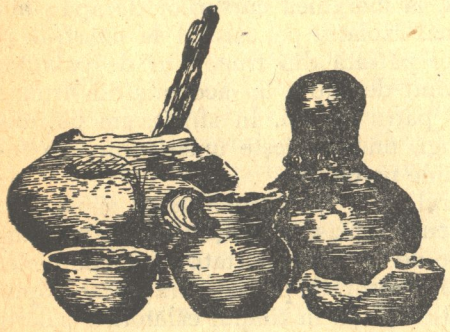

Olărie kaingang.

inelelor, colierelor şi broşelor de sticlă la întreaga familie este, adesea, insuficientă pentru a stabili indispensabilul contact prietenesc. Chiar oferindu-le o sumă mare de *milreis* [1], disproporţionat de mare faţă de calitatea obiectului, proprietarul rămîne indiferent. Nu poate. Dacă obiectul ar fi fost făcut de el l-ar fi dat bucuros, dar el însuşi îl are de mult, de la o femeie bătrînă, care numai ea ştia să confecţioneze lucruri de acest fel. Dacă îl dă, cum să-l înlocuiască ? Femeia bătrînă nu este, bineînţeles, niciodată acolo. Dar unde ? Nu ştie, — gest vag — undeva în pădure... De altfel, ce valoare pot avea toţi aceşti bani pentru bătrînul indian care tremură de friguri la 100 km de cel mai apropiat magazin al albilor. Ţi-e ruşine să iei acestor oameni atît de lipsiţi o mică unealtă a cărei pierdere ar însemna o ireparabilă sărăcire...

[1] Monedă veche în Portugalia şi Brazilia. — *N.T.*

Uneori însă lucrurile se petrec altfel. Ar vrea, oare, indiana asta să-mi vîndă această oală ? „Ba da, vrea". Din nefericire însă nu e a ei. Nu ? Atunci a cui ? Tăcea. A soţului său ? „Nu !" A fratelui său ? „Nici atît". A fiului său ? „Nici a acestuia". Oala e a nepoatei. Toate obiectele pe care vrem să le cumpărăm sînt inevitabil ale acesteia. O privim ! are trei sau patru ani şi stă cinchită lîngă foc, complet absorbită de inelul pe care, cu o clipă mai devreme, i l-am pus în deget. Şi atunci începem cu această domnişoară lungi negocieri la care părinţii nu iau parte. Un inel de 500 de reis o lasă indiferentă ; o broşă şi 400 de reis o hotărăsc.

Kaingang-ii cultivă şi pămîntul, dar ocupaţiile lor principale sînt pescuitul, vînătoarea şi culesul. Procedeul lor de a pescui este o imitaţie atît de slabă a pescuitului practicat de albi încît eficacitatea lui este, probabil, foarte mică ; o ramură suplă, un cîrlig de undiţă, brazilian, fixat cu răşină la capătul unui fir, uneori o simplă cîrpă în loc de plasă. Vînătoarea şi culesul sînt baza acestei vieţi nomade prin pădure, în care timp de săptămîni dispar familii întregi fără ca cineva să le poată da de urmă în ascunzişurile lor secrete, pe potecile lor atît de întortocheate. Am întîlnit uneori cîte o mică ceată, la cîte o cotitură a potecii, ieşind din pădure, ca să se afunde din nou în ea. Bărbaţii sînt în frunte, înarmaţi cu *bodog*-ul, arc cu care se pot proiecta mici bulgări rotunzi, servind la vînătoarea de păsări ; în bandulieră poartă tolba din nuiele cu proiectilele din argilă uscată. Îi urmează femeile, ducînd, cu o eşarfă ţesută sau o curea lată, din scoarţă de copac, trecută peste frunte, toată averea familiei. Aşa sînt transportaţi şi copiii şi obiectele casnice. Schimbăm cîteva cuvinte oprind caii, ei încetinindu-şi puţin mersul ; apoi pădurea se cufundă din nou în tăcere. Viitoarea casă va fi la fel de goală, ca atîtea altele. Pentru cît timp ?

Această viaţă nomadă poate dura zile sau săptămîni. Anotimpul de vînătoare şi cel al culesului fructelor — *jaboticaba,* portocale şi *lima* — provoacă deplasări în masă ale întregii populaţii. În ce adăposturi trăiesc oare în fundul pădurilor ? În ce ascunzişuri îşi regăsesc arcurile şi săgeţile, din care nu mai întîlneşti decît, din întîmplare, cîteva exemplare uitate în vreun colţ al casei ? Şi la ce tradiţii, rituri şi credinţe îşi reînnoadă ei legăturile ?

Grădinăritul ocupă cel din urmă loc în această economie primitivă. În plin codru, traversezi cîteodată locuri defrişate de băştinaşi. Între pereţii înalţi ai copacilor, un loc sărac, cultivat, ocupă cîţiva zeci de metri pătraţi : bananieri, gulii dulci, manioc şi porumb. Grăunţele sînt uscate mai întîi la foc, apoi pisate în piuliţă de către fe-

mei care muncesc singure sau cîte două împreună. Făina se mănîncă aşa cum este sau amestecată în grăsime, formînd astfel o masă compactă ; la această hrană se mai adaugă şi fasolea neagră. Vînatul şi porcul semidomesticit furnizează carnea care se frige întotdeauna înfiptă într-o creangă, deasupra focului.

Să nu uităm de *koro,* larvele palide care mişună în anumite trunchiuri de copaci putreziţi. Indienii, luaţi în batjocură de albi, nu-şi mai mărturisesc gustul pentru aceste gîngănii şi neagă cu vehemenţă că le-ar mînca. Dar e suficient să străbaţi pădurea ca să vezi zăcînd la pămînt, lungă de 20—30 m, urma a ceea ce a fost un *pinheiro* doborît de furtună, sfîrtecat, redus la o fantomă de copac. Pe acolo au trecut căutătorii de *koro,* iar cînd pătrunzi pe neaşteptate într-o casă indiană, poţi să zăreşti uneori preţioasa mîncare colcăitoare, înainte ca vreo mînă agilă s-o fi putut ascunde.

Aşadar, nu e uşor să asişti la extragerea viermilor *koro.* Ca nişte adevăraţi conspiratori ne-am gîndit îndelung cum să procedăm. Un indian, bolnav de friguri, rămas singur într-un sat părăsit, pare a fi o pradă uşoară. I-am pus securea în mînă, l-am scuturat, l-am împins. Osteneală zadarnică. Pare că habar nu are ce vrem de la el. Să fie un nou eşec ? Atîta pagubă ! Lansăm ultimul argument : vrem să mîncăm *koro.* Reuşim, în sfîrşit, să tîrîm victima în faţa unui trunchi. O lovitură de secure dezgoleşte mii de canale săpate în adîncul lemnului. În fiecare e cîte o larvă mare, gălbuie, destul de asemănătoare cu viermele de mătase. Acum trebuie să mă execut. Sub privirea impasibilă a indianului îmi decapitez prada. Din trupul ei iese o grăsime albicioasă pe care o gust nu fără a ezita ; are consistenţa şi fineţea untului şi savoarea laptelui de cocos.

18. PANTANAL

După acest botez, eram pregătit pentru adevăratele aventuri. Prilejul avea să se ivească în timpul vacanţelor universitare, care, în Brazilia, au loc din noiembrie pînă în martie, adică în sezonul ploilor. Cu tot acest neajuns mi-am propus să iau contact cu două grupe de băştinaşi : Caduveo, de la frontiera paraguayană, foarte puţin studiat şi poate pe trei sferturi dispărut, celălalt, Bororo, din Mato Grosso central, ceva mai bine cunoscut, dar încă foarte promiţător. În plus, muzeul naţional din Rio de Janeiro îmi sugera să cercetez un punct arheologic care se afla în drumul meu şi care fusese menţionat în arhivă, fără ca cineva să fi avut prilejul să se ocupe de el.

Ulterior am circulat adesea între São Paulo şi Mato Grosso, cînd în avion, cînd în camion, cînd, în sfîrşit, cu trenul şi cu vaporul. Între 1935—1936 le-am folosit mai ales pe acestea din urmă. Într-adevăr, zăcămîntul se găsea în vecinătatea căii ferate, nu departe de punctul ei terminus, Puerto Esperança, pe malul stîng al lui Rio Paraguay.

Despre această călătorie obositoare nu sînt multe de spus. Compania de cale ferată de la Noroeste te aducea mai întîi la Bauru, în plină zonă de pionierat ; de aici se lua trenul de noapte către Mato Grosso, care traversa sudul ţării. În total trei zile de călătorie într-un tren încălzit cu lemne, mergînd cu viteză redusă, care se oprea des şi pentru mult timp pentru a se aproviziona cu combustibil. Vagoanele erau tot din lemn şi destul de prăpădite ; cînd te trezeai, aveai faţa acoperită de o pojghiţă de argilă întărită, formată de praful fin, roşu, din *sertão,* care pătrundea în fiecare încreţitură şi în fiecare por. Vagonul-restaurant respecta cu fidelitate alimentaţia din interiorul ţării servind carne proaspătă sau uscată, după împrejurare, orez şi fasole neagră şi, pentru a absorbi sucul

gastric, *farinha*, făină din porumb sau manioc, deshidratate la cald şi măcinate mare. În sfîrşit, nelipsitul desert brazilian, o felie de pastă de gutui sau de *goyave* cu brînză. În fiecare gară, băieţi băştinaşi vindeau de cîţiva bani fructe zemoase de ananas, galbene, providenţial de răcoritoare.

În statul Mato Grosso intri puţin înainte de gara Tres Lagoas, după ce ai traversat Rio Paraná, un rîu atît de lat încît, deşi începuseră ploile, în multe locuri i se mai zărea încă albia. Apoi începe să se desfăşoare acel peisaj care îmi va deveni familiar, insuportabil şi totuşi indispensabil în timpul anilor mei de călătorie în interior, deoarece caracterizează Brazilia centrală de la Paraná pînă la bazinul Amazoanelor : platouri netede sau foarte uşor ondulate, întinderi nesfîrşite, vegetaţie de stepă tropicală, unde zăreşti din loc în loc cirezi de *zebu* care, la trecerea trenului, o iau la goană speriate. Mulţi călători greşesc traducînd Mato Grosso cu „pădure mare", deoarece pădure se exprimă prin femininul *mata*, în timp ce masculinul exprimă aspectul complementar al peisajului sud-american. Tradus întocmai, Mato Grosso înseamnă „vegetaţie de stepă mare" şi nici un alt termen nu s-ar potrivi mai bine acestui ţinut sălbatic şi trist, dar care în monotonia sa are ceva grandios şi exaltant.

Este adevărat că termenul *brussa* se foloseşte şi pentru *sertão*, dar el are o semnificaţie oarecum diferită. *Mato* se referă la un caracter obiectiv al peisajului : *brussa* în contrast cu pădurea ; *sertão* însă se referă la un aspect subiectiv : peisajul în raport cu omul. Prin *sertão* se înţelege, deci, brussa dar în contrast cu regiunile locuite şi cultivate : sînt regiuni în care omul nu se stabileşte pentru multă vreme. În argo-ul colonial echivalentul exact ar fi poate termenul *bled* [1].

Uneori, platoul e întrerupt de cîte o vale împădurită, ierboasă, aproape veselă sub cerul senin. Între Campo Grande şi Aquidauana, o spărtură mai adîncă lasă să apară falezele scînteietoare ale *serrei* Maracaju, ale cărei chei adăpostesc, la Corrientes, un *garimpo*, adică un centru de căutători de diamante. Şi iată că totul se schimbă. Cum treci de Aquidauana pătrunzi în *pantanal*, cea mai mare mlaştină din lume, care ocupă bazinul mijlociu al lui Rio Paraguay.

Văzută din avion această regiune cu rîuri şerpuind prin reliefuri netede îţi oferă spectacolul unor arcuri şi meandre în care apa stagnează. Chiar şi albia fluviului apare ca un chenar de curbe palide de

[1] Localitate izolată, cu puţine resurse. — *N.T.*

parcă natura ar fi existat înainte de a-i da actualul traseu, şi el temporar. La nivelul solului *pantanalul* oferă o priveliştе de vis în care turme de zebu se refugiază pe vîrfurile movilelor ca pe nişte corăbii ale lui Noe ; pe partea acoperită de apă, stoluri de păsări mari : flamingo, egrete, bîtlani, formează insule compacte, albe şi roze, cu mai puţine pene decît frunzişul des, în evantai, al palmierilor *caranda* cu frunze care secretă o ceară preţioasă şi ale căror crînguri rare sînt singurele care destramă falsa iluzie de paradis a acestui deşert acvatic.

Lugubrul Puerto Esperança, care nu-şi merită numele, mi-a rămas în minte ca cea mai ciudată localitate de pe suprafaţa globului, cu excepţia, poate, a lui Fire Island din statul New York, cu care-mi place s-o compar, ambele localităţi îmbinînd elementele cele mai contradictorii, fiecare însă într-o altă cheie. Exprimă aceeaşi absurditate geografică şi umană, într-una comică, în cealaltă sinistră.

Să fi fost oare Swift acela care a inventat Fire Island-ul ? E o fîşie de nisip lipsită de vegetaţie care se întinde în largul lui Long Island, mai mult lungă decît lată : are 80 km într-un sens şi 200—300 m în celălalt. În partea dinspre ocean ţărmul e liber, dar apa este atît de agitată încît nu îndrăzneşti să te scalzi ; spre continent e întotdeauna liniştită, dar atît de puţin adîncă încît aproape că nu ai în ce să te cufunzi. Timpul ţi-l petreci cu pescuitul unor peşti necomestibili ; pentru a nu-i lăsa să putrezească, anunţuri aşezate la intervale regulate în lungul plajelor atrag atenţia pescarilor asupra îndatoririi de a-i îngropa în nisip deîndată ce i-au scos din apă. Dunele de la Fire Island sînt atît de instabile iar menţinerea lor deasupra apei atît de nesigură încît alte anunţuri îţi interzic să umbli pe ele pentru a nu le scufunda în valurile de dedesubt. Inversul Veneţiei, aici pămîntul e lichid iar canalele sînt solide. Pentru a putea circula, locuitorii cătunului Cherry Grove, care ocupă centrul insulei, trebuie să folosească o reţea de podişti din lemn, montate pe piloţi.

Pentru a completa tabloul trebuie să mai adăugăm că Cherry Grove e locuit îndeosebi de perechi de bărbaţi, atraşi, fără îndoială, de inversiunea generală existentă aici. Cum în nisip nu creşte nimic altceva decît, în plăci mari, un fel de iederă otrăvitoare, aprovizionarea se face o dată pe zi la unicul negustor de lîngă debarcader. În străduţele mai înalte şi mai stabile decît duna întîlneşti, aşadar, perechi sterile în drum spre colibele lor, împingînd cărucioare de copii (singurele vehicule ce pot fi folosite aici din cauza

îngustimii drumurilor) încărcate doar cu sticlele de lapte pentru *week-end*, pe care, bineînțeles, nu-l va bea nici un sugar.

Fire Island pare o farsă amuzantă în timp ce Puerto Esperança o replică a lui pentru o populație mai blestemată. Nimic nu-i justifică existența, cu excepția liniei de cale ferată, lungă de 1 500 km, care străbate o regiune pe trei sferturi nepopulată ; dincolo de ea comunicațiile cu interiorul nu se fac decît cu vaporul, iar șinele se opresc pe un mal noroios, insuficient întărit de scîndurile care servesc drept debarcader vaporașelor fluviale.

Populația e formată doar din funcționarii căii ferate și singurele case sînt ale lor ; de fapt niște barăci de lemn construite în plină mlaștină. Pînă acolo ajungi pe scînduri instabile care traversează zona locuită. Ne-am instalat într-o cabană pusă la dispoziție de Compania de cale ferată : cutie cubică compusă dintr-o mică încăpere, cocoțată pe piloți înalți și la care se ajunge urcînd pe o scară. Ușa se deschide în gol deasupra unei linii de garaj ; în zori ne trezește brusc fluieratul locomotivei care ne va servi drept mijloc de locomoție, noi fiind singurii călători. Nopțile sînt plicticoase : căldură umedă, țînțari mari de mlaștină care ne asaltează refugiul ; plasele împotriva țînțarilor, prea savant concepute înainte de plecare, nu ne prea folosesc. Totul face aici somnul imposibil. La ora 5 dimineața, cînd aburul locomotivei pătrunde prin podeaua noastră subțire, încă mai stăruie căldura zilei precedente. Nu este ceață, în ciuda umezelii, dar cerul e plumburiu și atmosfera încărcată, ca și cum aerului i s-ar fi adăugat un element care-l face irespirabil. Din fericire locomotiva merge repede și, așezat în bătaia vîntului cu picioarele bălăbănindu-se deasupra grătarului locomotivei, reușești să alungi lîncezeala nopții.

Calea ferată simplă (trec două trenuri pe săptămînă) este așezată, fără prea multă grijă, de-a curmezișul mlaștinii, punte șubredă pe care locomotiva pare s-o părăsească în fiecare clipă. De o parte și de alta a șinelor, o apă noroioasă și respingătoare exală un miros anost ; și totuși aceasta va fi apa pe care vom fi nevoiți să o bem timp de săptămîni.

În dreapta și în stînga se înșiruie, ca într-o livadă, mici arbuști ; distanța îi face să pară pete sumbre sub ale căror ramuri, cerul reflectat de apă, face ochiuri sclipitoare. Totul pare să mocnească la o temperatură favorabilă unei lente maturări. Dacă ai putea rămîne timp de milenii în acest peisaj preistoric, urmărind fuga timpului, ai asista, fără îndoială, la transformarea materiei organice în turbă,

în huilă sau în țiței. Mi se părea chiar că-l văd mustind la suprafață, dînd apei irizații delicate. Lucrătorii noștri refuzau să creadă că facem, și că în același timp le impunem și lor, atîtea eforturi pentru cîteva cioburi ; stimulați de valoarea simbolică pe care o atribuiau căștilor noastre de plută, emblemă a „inginerilor", ei au înțeles că arheologia servea de pretext pentru prospecțiuni mai valoroase.

Uneori liniștea era tulburată de animale pe care nu le înspăimîntă prezența omului : de cîte un *veado*, căprioară mirată, cu coada albă, de turmele de *emu* — struți mici — sau de zborul razant al egretelor albe la suprafața apei.

În drum, lucrătorii ajung din urmă locomotiva și se cocoață alături de noi. Haltă : sîntem la kilometrul 12. Calea ferată secundară se întrerupe și trebuie să ajungem la șantier mergînd pe jos. Îl zărim în depărtare cu aspectul său caracteristic de *capão*.

Contrar aparenței, apa din pantanal este ușor curgătoare ; cară scoici și mîl pe care le depune în anumite puncte unde vegetația prinde rădăcini. Pantanalul este presărat cu insule de verdeață, numite *capães*, unde vechii indieni își instalau taberele și ale căror urme le mai descoperim și acum.

În fiecare zi ajungem la *capão*-ul nostru pe un drumeag din lemn făcut de noi din traverse luate din mormanele de lîngă calea ferată. Acolo petreceam zile copleșitoare respirînd anevoie și bînd apa din mlaștina încălzită de soare. În amurg venea să ne ia locomotiva sau unul dintre acele vehicule denumite diavol, pe care lucrătorii, stînd în picioare la cele patru colțuri, îl făceau să înainteze lovind puternic cu cîngile în balast, cum fac gondolierii. Obosiți și însetați ne reîntorceam acasă pentru a nu dormi în deșertul de la Puerto Esperança.

Mai departe, la 100 km, se afla o exploatare agricolă pe care o alesesem ca bază de plecare pentru a ajunge la Caduevo : *Fazenda francesa*, cum era denumită pe linia ferată, ocupa o fîșie de 50 000 ha pe care trenul o străbătea pe o distanță de 120 km. Pe această întindere de mărăciniș și ierburi uscate rătăcea un șeptel de 7 000 de capete de vite (în regiunile tropicale 5—10 ha abia ajung pentru păscutul unei vite), exportat periodic spre São Paulo cu un tren care se oprea de două-trei ori la hotarele domeniului. Porțiunea ce deservea exploatarea se numea Guaycurus, după numele marilor triburi războinice care stăpîniseră odinioară aceste locuri și dintre care Caduveo sînt ultimii supraviețuitori pe teritoriul brazilian.

Întreprinderea era exploatată de doi francezi, ajutaţi de cîteva familii de văcari. Nu-mi mai amintesc numele celui mai tînăr ; celălalt, care se apropia de 40 de ani, se numea Felix R. — Don Felix, cum i se spunea în mod familiar. A murit acum cîţiva ani asasinat de un indian.

Gazdele noastre crescuseră sau luptaseră în primul război mondial. Temperamentul şi aptitudinile lor îi îndreptăţeau să devină colonişti marocani. Nu ştiu ce speculaţii nanteze îi duseseră spre o aventură mai nesigură, într-o regiune desmoştenită a Braziliei. Oricum, la 10 ani după înfiinţarea ei, *Fazenda francesa* se ofilea din cauza insuficienţei primelor capitaluri, investite în cumpărarea pămînturilor şi nerămînînd nimic disponibil pentru îmbunătăţirea şeptelului şi a echipamentului. Într-un vast *bungalow* [1] de tip englezesc, gazdele noastre duceau o viaţă austeră : jumătate crescători de vite, jumătate băcani. Într-adevăr, agenţia comercială a Fazendei era singurul centru de aprovizionare pe o rază de aproximativ 100 km. *Empregadoşii*, adică salariaţii — lucrători sau peoni — veneau să cheltuiască cu o mînă ceea ce cîştigaseră cu cealaltă. Un joc de scriptologie le putea transforma creanţa în datorie şi, din acest punct de vedere, orice întreprindere funcţiona aproape fără bani. Deoarece, conform obiceiului, preţurile mărfurilor erau fixate la dublul sau triplul cursului normal, afacerea ar fi putut fi rentabilă, dacă acest aspect comercial nu ar fi trecut pe planul al doilea. Era destul de trist să vezi sîmbăta lucrătorii întorcîndu-se cu bruma de recoltă de trestie-de-zahăr adunată pe care o presau deîndată în *engenho*-ul fazendei — maşină făcută din trunchiuri cojite grosolan, în care tijele de trestie-de-zahăr sînt sfărîmate prin rotirea a trei cilindri de lemn, după care zeama se evaporă prin încălzire în bazine mari, metalice, înainte de a curge în forme, unde se întăreşte în blocuri de culoare roşietică, de o consistenţă granuloasă, devenind ceea ce se numeşte *rapadura*. Acest produs era depozitat în magazinul alăturat, unde, transformaţi în cumpărători, se duceau în aceeaşi seară să-l cumpere cu preţ mare pentru a oferi copiilor lor acest unic dulce din *sertão*.

Gazdele noastre priveau cu filozofie această îndeletnicire de exploatatori ; neavînd un contact cu salariaţii lor, în afara lucrului şi fără vecini din categoria lor socială (rezervaţia indiană separîndu-i de plantaţiile cele mai apropiate de la frontiera paraguayană)

[1] Locuinţă cu un singur etaj înconjurată de verandă (în engleză). — *N.T.*

îşi impuneau o viaţă foarte strictă a cărei respectare era, fără îndoială, cea mai bună protecţie împotriva descurajării. Singurele concesii făcute continentului erau îmbrăcămintea şi băutura : în această regiune de frontieră, în care se amestecau tradiţiile braziliene, paraguayene, boliviene şi argentiniene au adoptat ţinuta din pampas : pălărie boliviană din pai negru, fin împletit, cu boruri mari, întoarse şi cu calotă înaltă, şi *chiripa*, un fel de faşă pentru adulţi din pînză colorată deschis, vărgată cu mov, roz sau bleu, care lasă descoperite coapsele şi picioarele, pînă la cizmele albe de pînză groasă, lungi pînă aproape de genunchi. În zilele mai răcoroase înlocuiesc *chiripa* cu *bombacha*, pantaloni bufanţi ca ai zuavilor [1], foarte brodaţi în părţile laterale.

Îşi petreceau aproape toată ziua în ocolul vitelor pentru „a le lucra", adică a le inspecta şi a le tria pentru vînzarea, care avea loc cu prilejul adunărilor periodice. Dirijate de strigătele guturale ale *capatazi*-lor animalele treceau într-un nor de praf pe sub ochii stăpînilor pentru a fi separate în mai multe ocoluri. Zebu cu coarne lungi, vaci grase, viţei înspăimîntaţi se încălecau trecînd prin strungile de scînduri, prin care, adesea, cîte un taur refuza să treacă. Patruzeci de metri de curea fin împletită, treceau atunci în vîrtej pe deasupra capului *lassoeiro*-ului şi în aceeaşi clipă, pare-se, animalul se prăbuşea, în timp ce calul se cabra triumfător.

De două ori pe zi însă, la ora 11,30 dimineaţa şi la ora 7 seara, toată lumea se adună sub pergola care înconjură camerele de locuit pentru ritualul *chimarrão* care are loc de două ori pe zi, adică pentru a bea *maté*-ul cu paiul. Se ştie că maté-ul este un arbust din aceeaşi familie cu yeusul [2] de la noi, ale cărui crăci, prăjite uşor la fumul unui foc îngropat, sînt măcinate pînă se transformă într-o pulbere grosolană de culoare verzuie care se păstrează timp îndelungat în mici butoiaşe. Mă refer la adevăratul maté, căci produsul vîndut în Europa sub această denumire a suferit, în general, transformări atît de nefaste încît a pierdut orice asemănare cu cel original.

Maté-ul se bea în mai multe feluri. În timpul expediţiei, cînd, epuizaţi, doream nespus reconfortarea imediată pe care o aduce, ne mulţumeam să aruncăm un pumn plin în apă rece, fiartă la foc iute şi pe care o luam la o parte la primul clocot (lucru esenţial),

[1] Soldaţi dintr-un corp de infanterie franceză, creat în Algeria. — *N.T.*
[2] Specie de stejar care îşi păstrează frunzele verzi. — *N.T.*

căci altfel *maté*-ul îşi pierde toată savoarea. Obţinem astfel *Cha de maté*, infuzie inversă, lichid de culoare verde închis şi aproape uleios, ca o ceaşcă de cafea tare. Cînd nu ai timp, te mulţumeşti cu o *terere*, adică aspiri cu o pipetă apa rece în care ai presărat un pumn de praf de maté. Dacă nu-ţi place gustul lui amărui poţi bea *maté doce*, ca frumoasele paraguayene : praful, amestecat cu zahăr, se caramelizează pe un foc intens, apoi peste amestec se toarnă apă clocotită şi se strecoară. Dar nu cunosc amatori de maté care să nu considere superior tuturor acestor reţete, *chimarrão*-ul, în acelaşi timp rit social şi viciu particular, aşa cum se practica în fazenda.

Toată lumea se aşază în cerc în jurul unei fetiţe, *china*, purtătoarea unui ceainic, a unui reşou şi a unei *cuia*, care poate fi cînd o tigvă de dovleac cu orificiul încercuit cu argint, cînd, ca la guaycuruşi, un corn de zebu sculptat de un peon. Vasul este plin, pe două treimi, cu pulbere de maté pe care fetiţa o îmbibă, încetul cu încetul, cu apă clocotită. De îndată ce amestecul s-a transformat într-o pastă, cu tubul de argint terminat la partea inferioară printr-un bulb găurit, scobeşte cu grijă un fel de mică adîncitură în care se va strînge lichidul, astfel ca pipeta să stea cît se poate mai adînc în pastă, tubul putîndu-se mişca doar atît cît să nu strice echilibrul masei păstoase, şi nu prea mult pentru că atunci apa nu s-ar mai amesteca. Pregătit astfel, *chimarrão*-ul trebuie doar saturat cu lichid înainte de a fi oferit stăpînului casei. După ce acesta a sorbit de două sau de trei ori şi a înapoiat vasul, operaţia e repetată de toţi invitaţii, mai întîi de bărbaţi, apoi de femei, dacă e cazul. Ceainicul este transmis astfel pînă ce se goleşte.

Primele înghiţituri produc o senzaţie delicioasă — cel puţin celui obişnuit cu chimarrão, căci novicele se frige — în contactul puţin gras al argintului încălzit cu apa efervescentă, bogat înspumată, amară şi totodată parfumată ca o întreagă pădure concentrată în cîteva picături. Maté-ul conţine un alcaloid de genul celor din cafea, ceai şi ciocolată ; dozajul (şi starea semi-crudă) explică, poate, proprietatea sedativă şi totodată stimulentă a băuturii. După cîteva întrebuinţări maté-ul îşi pierde savoarea, dar, înfigînd cu prudenţă, pipeta, în adînciturile încă nepătrunse, se prelungeşte plăcerea în mici explozii de amăreală.

Fără îndoială că maté-ul trebuie situat mult înaintea *guarana*-ei amazoniene, despre care voi vorbi cu alt prilej, şi a neplăcutei *coca* din podişul bolivian : fadă rumegare a unor frunze uscate care se transformă repede într-un cocoloş fibros cu gust de ceai medicinal,

făcînd insensibilă mucoasa bucală şi transformînd limba celui care o mestecă într-un corp străin. N-o pot compara decît cu foaia groasă de betel plină de mirodenii, care excită cerul gurii, neobişnuit, cu o salvă uluitoare de gusturi diferite şi de parfumuri.

Indienii caduveo locuiau pe terenurile joase de pe malul stîng al rîului Paraguay, separaţi de Fazenda francesa prin colinele *serrei* Bodoquena. Gazdele noastre îi considerau leneşi şi degeneraţi, hoţi şi beţivi şi-i goneau cu brutalitate de pe păşuni de cîte ori încercau să pătrundă acolo. Expediţia noastră li se părea condamnată dinainte şi, în ciuda ajutorului generos pe care ni-l dădeau şi fără de care nu ne-am fi putut realiza proiectul, o dezaprobau. Care nu le-a fost uimirea, cînd după cîteva săptămîni, ne-au văzut întorcîndu-ne cu boii încărcaţi ca cei ai unei caravane : aduceam vase mari de ceramică pictate şi gravate, piei de căprioară împodobite cu arabescuri, bucăţi de lemn sculptat înfăţişînd un panteon dispărut... Pentru ei a fost o revelaţie care avea să producă o schimbare neaşteptată. Cu prilejul unei vizite pe care Don Felix avea să mi-o facă la São Paulo, doi sau trei ani mai tîrziu, am înţeles că atît el cît şi tovarăşul său, cîndva atît de trufaşi faţă de populaţia locală, deveniseră, cum spun englezii, *gone native* [1] : micul salon burghez al fazendei era acum tapisat cu piei pictate şi în toate colţurile se aflau oale făcute de băştinaşi ; prietenii noştri se jucau de-a bazarul, sudanez sau marocan, ca orice bun administrator colonial — cum, dealtminteri, nu le-ar fi stat mai bine. Iar indienii, care deveniseră furnizorii lor, erau primiţi acum în fazendă, fiind găzduite, familii întregi, în schimbul obiectelor aduse. Pînă unde s-a ajuns cu această intimitate ? E greu de admis că nişte celibatari, cunoscîndu-le, să fi putut rezista farmecului fetelor indiene, jumătate goale în zilele de sărbătoare, cu trupurile împodobite cu migală în fine volute negre sau albastru deschis şi a căror piele părea un furou din dantelă scumpă. Oricum, cred că Don Felix a fost omorît în 1944 sau 1945 de unul dintre noii săi prieteni şi că a fost nu o victimă a indienilor cît a tulburării ce-l cuprinsese, cu zece ani mai înainte, în urma vizitei unor etnografi începători.

Magazinul din fazenda ne furnizează alimentele : carne uscată, orez, fasole neagră, făină de manioc, maté, cafea şi *rapadura*. Ni s-au împrumutat şi cai pentru oameni şi boi pentru bagaje, fiindcă duceam cu noi material de schimb pentru colecţiile pe care urma

[1] A devenit băştinaş, (în engleză). — *N.T.*

să le adunăm : jucării pentru copii, şiraguri de mărgele din sticlă, oglinzi, brăţări, inele şi parfumuri, în sfîrşit, bucăţi de pînză, pături, îmbrăcăminte şi scule. Lucrătorii de la fazenda ne vor servi de călăuze, de altfel împotriva voinţei lor, căci urmau să fie smulşi din sînul familor lor în timpul sărbătorilor de Crăciun.

În sate eram aşteptaţi ; încă de la sosirea noastră la fazenda *vaqueiros*-ii indieni o luaseră înainte ca să anunţe vizita străinilor, aducători de daruri. Această perspectivă le producea băştinaşilor tot felul de griji, cea mai importantă fiind aceea că noi venim *to-mar conta :* pentru a le lua pămînturile.

19. NALIKE

Nalike, capitala ţinutului Caduveo, se găseşte la aproximativ 150 km de Guaycurus, adică la trei zile de drum călare. Boii de povară sînt trimişi înainte, fiindcă merg mai încet. Pentru prima etapă ne-am propus să urcăm pantele *Serrei* Bodoquena şi să petrecem noaptea pe platou, la ultimul post al fazendei. Foarte repede te afunzi în văi strîmte, pline de ierburi înalte prin care caii îşi croiesc drum cu greutate. Mersul devine încă şi mai anevoios din cauza noroiului mlaştinii. Calul alunecă, luptă, ajunge din nou la pămînt ferm, cum şi unde poate, şi te regăseşti înconjurat de vegetaţie ; ai grijă să nu te trezeşti că de pe o frunză, în aparenţă neprimejdioasă, se revarsă asupra ta vreun roi de *carrapates* adunate ghem pe dosul ei. Miile de gîngănii portocalii ţi se strecoară sub haine, îţi acoperă corpul ca o pînză de apă şi se înfig în piele. Pentru victimă, singurul mijloc de scăpare este de a le întrece în viteză sărind de pe cal, dezbrăcîndu-se de toate hainele şi scuturîndu-le cu putere, în timp ce unul dintre cei ce-l însoţesc îi cercetează cu de-amănuntul pielea. Mai puţin primejdioşi, paraziţii mari, solitari, de culoare cenuşie, se fixează, fără durere, în epidermă. Îi descoperi la pipăit cîteva ore sau zile mai tîrziu, cînd apar ca nişte umflături pe corp, ce trebuie tăiate cu cuţitul.

În sfîrşit, mărăcinişul se luminează făcînd loc unui drum pietros, care conduce în pantă lină pînă la o pădure uscată de copaci şi cactuşi. Furtuna care se pregătea de dimineaţă izbucneşte cînd tocmai înconjurăm o culme presărată cu „lumînări“ [1]. Descălecăm şi căutăm adăpost într-o crăpătură care se dovedeşte a fi o grotă umedă, dar protectoare. Abia am intrat că se şi umple de uruitul

[1] Plantă grasă din Mexic cu tija în formă de lumînare. — *N.T.*

morcegos-ilor, liliecii care tapisează pereţii şi cărora le-am tulburat somnul.

De cum a încetat ploaia ne-am reluat drumul printr-o pădure deasă şi întunecoasă, plină de miresme proaspete şi de fructe sălbatice : *genipapo*, cu carnea grea şi savoare aspră, *guavira* despre care se spune că potoleşte setea călătorului cu carnea ei întotdeauna rece, sau *caju*, urmă a vechilor plantaţii indigene.

Platoul acoperit de ierburi înalte, presărat cu copaci prezintă aspectul caracteristic din Mato Grosso. Ne apropiem de locul de popas străbătînd o zonă mlăştinoasă cu noroi uscat şi crăpat de briză, prin care aleargă mici păsări cu picioroange ; apoi un ţarc, o colibă, şi iată-ne la postul Largon, unde găsim o familie absorbită de uciderea unui *bezerro*, taur tînăr, pe care, în acel moment, îl tăiau în bucăţi ; în carcasa plină de sînge, folosită ca luntre, doi sau trei copii goi se rostogolesc şi se leagănă scoţînd strigăte de plăcere. Deasupra focului în aer liber, ce străluceşte în amurg, se frige *churrasco*, din care picură grăsime, în timp ce *urubu*, vulturi negri — mîncători de hoituri — coborîţi cu sutele pe locul masacrului, îşi dispută cu cîinii sîngele şi resturile.

Începînd de la Largon urmăm „calea indienilor" ; *serra* e foarte abruptă la coborîre şi trebuie să mergem pe jos ţinînd de căpăstru caii enervaţi din cauza obstacolelor. Pista trece pe lîngă un torent pe care-l auzi fără să-l vezi, cum sare peste stînci şi se prăvăleşte în cascade. Alunecăm pe pietrele umede sau în băltoacele noroioase, rămase de la ultimele ploi. În sfîrşit, în partea de jos a pantei ajungem într-o vale deschisă, *Campo dos indios*, unde ne odihnim o clipă caii, înainte de a pleca mai departe prin mlaştină.

De la ora 4 după-amiază trebuie să ne îngrijim de popas. Căutăm nişte copaci între care să ne întindem hamacele cu plasele împotriva ţînţarilor ; călăuzele aprind focul şi prepară cina din orez şi carne uscată. Ne este atît de sete încît înghiţim fără scîrbă litri din acel amestec de pămînt, apă şi permanganat care ne serveşte drept băutură. Se înnoptează. Dincolo de ţesătura murdară a plaselor împotriva ţînţarilor contemplăm pentru un moment cerul în flăcări. Abia ne-a furat somnul că trebuie să plecăm din nou ; la miezul nopţii, călăuzele care au şi înşeuat caii, ne scoală. În acest anotimp cald trebuie să cruţi animalele şi să profiţi de răcoarea nopţii. Sub clarul de lună reluăm drumul pe potecă, încă dormitînd, ţepeni şi tremurînd. Pentru noi timpul trece pîndind zorile, dar caii se poticnesc. Dimineaţa, către ora patru sosim la Pitoko, unde altădată fusese un post important al Serviciului de protecţie

a indienilor. Acum n-au mai rămas decît trei case dărăpănate între care abia îţi poţi agăţa hamacele. Rio Pitoko curge liniştit ; iese din pantanal pentru a se pierde din nou în el peste cîţiva kilometri. Acest curs de apă nesecat al mlaştinilor, fără izvor şi fără gură de vărsare, adăposteşte o mulţime de *piranhas* [1], un adevărat pericol pentru un imprudent, dar care nu-l împiedică pe indianul atent să se îmbăieze şi să scoată apă ; căci acolo se mai află, risipite în mlaştină, cîteva familii de indieni.

Ne aflăm în plin pantanal : albii inundate între creste împădurite sau întinderi vaste, noroioase, despădurite. Pentru călărie ar fi mai potrivit boul, deoarece acest animal greoi, pe care-l conduci cu ajutorul unei frînghii trecute printr-un inel fixat într-o nară, deşi înaintează mai încet, suportă mai bine umbletul extenuant prin mlaştini, cufundat deseori, în apă, pînă la piept.

Sîntem într-o cîmpie ce se întinde, poate, pînă la Rio Paraguay şi atît de plată încît apa nu reuşeşte să se scurgă. Aici a izbucnit furtuna cea mai violentă pe care mi-a fost dat să o înfrunt. Nici un adăpost, nici un copac cît vezi cu ochii. Nu ne rămînea altceva de făcut decît să înaintăm, uzi leoarcă, cu apa şiroind pe noi şi pe cai, sub trăsnetele ce cădeau în dreapta şi în stînga ca proiectilele unui tir de baraj. După două ore de grea încercare ploaia s-a oprit ; străbătînd orizontul aversele se deplasau încet ca în largul mării. Dar iată că la extremitatea cîmpiei se profilează o terasă argiloasă, înaltă de cîţiva metri, cu vreo zece colibe ale căror siluete se desprind pe fundalul cerului. Am ajuns la Engenho, în apropiere de Nalike. Ne hotărîsem să locuim mai degrabă aici decît în vechea capitală care, în 1935, se compunea doar din cinci colibe.

Pentru un ochi atent, aceste cătune se deosebeau cu foarte puţin de cele ale ţăranilor brazilieni, cei mai apropiaţi cu care băştinaşii se aseamănă atît ca port cît şi, deseori, ca tip fizic, atît era de mare proporţia de metişi. În ceea ce priveşte limba lucrurile stăteau altfel : fonetica limbii guaicuru dă urechii o senzaţie plăcută : un debit precipitat şi cuvintele lungi, cu vocale clare alternînd cu consonante dentale, guturale şi o abundenţă de foneme, dulci sau curgătoare, dau impresia unui pîrîiaş sărind din piatră în piatră. Denumirea actuală, Caduveo (de altfel se pronunţă *Cadiueu*), este o degradare a numelui pe care băştinaşii şi-l dau ei înşişi : cadiguegodi. Nu se punea problema să le înveţi limba într-un timp atît

[1] Peşte foarte feroce. — *N.T.*

de scurt, deşi portugheza noilor noastre gazde era foarte rudimentară.

Scheletul locuinţelor era făcut din trunchiuri de copaci curăţate de scoarţă, înfipte în pămînt ; în furca primelor crengi, lăsată de către cel care-i tăiase, se proptesc grinzi. Acoperişul cu pantă dublă, era format din ramuri îngălbenite de palmier ; spre deosebire de colibele braziliene, locuinţele nu aveau pereţi. Construcţiile erau un fel de compromis între locuinţele albilor (de la care au copiat forma acoperişului) şi vechile adăposturi ale băştinaşilor cu acoperişul plat peste care sînt puse rogojini.

Dimensiunile acestor locuinţe rudimentare erau mai semnificative : puţine colibe adăposteau doar o singură familie ; într-unele, un fel de şoproane lungi, locuiau pînă la şase familii, fiecare dispunînd de un sector delimitat de stîlpii scheletului şi prevăzut cu laviţe din scînduri, cîte una pentru fiecare familie, unde cei ce le ocupă îşi petrec timpul aşezaţi, lungiţi sau cinchiţi printre pieile de căprioară, stambele, tărtăcuţele, plasele, receptacolele din paie, întinse, îngrămădite, atîrnate peste tot. În unghere găseai vase mari pentru apă, ornamentate, fixate într-un suport format dintr-o furcă cu trei braţe înfipte în pămînt, uneori sculptate.

Odinioară aceste locuinţe fuseseră „case lungi", în genul irochez. Ca aspect, unele îşi mai meritau încă această denumire, dar aici aglomerarea mai multor familii într-o singură comunitate de lucru nu mai rezulta dintr-o necesitate ; nu mai erau, ca altădată, locuinţe matrilocale, în care ginerii locuiau împreună cu soţiile lor în căminul socrilor.

De altfel, în acest cătun mizer te simţeai departe de trecut ; părea să fi dispărut pînă şi amintirea prosperităţii întîlnite, cu patruzeci de ani în urmă, de pictorul şi exploratorul Guido Boggiani, care a locuit aici de două ori — în 1892 şi 1897 — lăsînd din aceste călătorii două importante documente etnografice : o colecţie, aflată la Roma, şi un atrăgător jurnal de călătorie. Populaţia celor trei centre nu depăşea 200 de persoane ; trăia din vînătoare, din culesul fructelor sălbatice, din creşterea cîtorva boi şi păsări de curte şi din cultivarea manioculuí pe parcelele pe care le zăreai dincolo de rîul de la poalele terasei. Acolo coboram ca să ne spălăm, în mijlocul roiurilor de ţînţari sau ca să scoatem o apă gălbuie-lăptoasă, uşor dulceagă.

În afară de împletitul paielor, de ţesutul brîurilor din bumbac, purtate de bărbaţi, şi de ciocănitul monedelor — mai mult de

Vas pentru apă, decorat în roşu deschis şi vernil de răşină neagră.

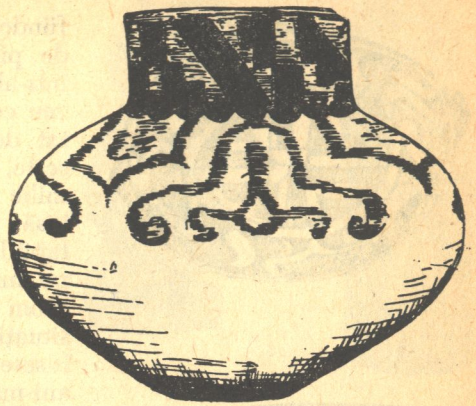

nichel decît de argint — din care se fac discurile şi tuburile pe care le înşiră în coliere, activitatea principală o constituia olăritul. Femeile amestecau argila din Rio Pitoko cu cioburi pisate făcînd din pasta astfel obţinută rulouri spirale pe care le băteau apoi uşor pînă dădeau piesei forma dorită. Crudă încă, era decorată cu urme, imprimate în negativ, de sforicele şi colorată cu un oxid de fier care se găseşte în *serra*. Apoi, piesa de ceramică era arsă în aer liber, după care nu mai rămînea decît decorarea la cald cu două lacuri din răşină topită : unul negru, din *pau santo*, altul galben, translucid, din *angico*. O dată răcită, piesa era pudrată cu un praf alb — cretă sau cenuşă — pentru a scoate în evidenţă ornamentele.

Pentru copiii lor, femeile confecţionau mici figurine reprezentînd personaje sau animale ; folosesc tot ce le cade sub mînă — argilă, ceară, căţei de usturoi uscaţi — mulţumindu-se să corecteze forma iniţială a materialului brut printr-un mic modelaj suplimentar.

Copiii se jucau şi cu statuete din lemn sculptat, de obicei învesmîntate în cîrpe împodobite cu paiete, care le serveau drept păpuşi, în timp ce altele, întru totul asemănătoare acestora, erau păstrate cu multă grijă de nişte femei bătrîne, în fundul coşurilor lor. Ce erau ? jucării ? statuete reprezentînd divinităţi ? sau strămoşi ? Era greu să-ţi dai seama, dat fiind întrebuinţările atît de contradictorii şi, cu atît mai puţin cu cît aceeaşi statuetă era folosită cînd într-un sens cînd într-altul. Semnificaţia religioasă a unora dintre ele — aflate acum în Muzeul Omului din Paris — e neîndoielnică,

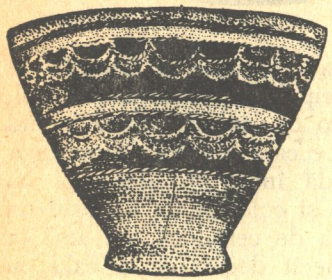

Trei exemplare de ceramică caduveo.

fiindcă într-una o poţi recunoaşte, de pildă, pe Mama gemenilor, într-alta pe Micul bătrîn, Dumnezeu coborît pe pămînt şi maltratat de oameni, pe care-i pedepseşte, exceptînd doar o singură familie la care găsise adăpost. Ar fi însă prea simplu să interpretăm faptul că aceşti *santos* sînt lăsaţi pe mîna copiilor ca pe un simptom al degenerării unui cult ; situaţia, atît de precară pentru noi, fusese descrisă exact, cu 40 de ani mai înainte, de către Boggiani şi cu zece ani după aceasta, de către Fritch, iar însemnări posterioare, cu alţi zece ani, celor făcute de mine, dovedesc aceeaşi stare de fapt. O condiţie care se prelungeşte fără întrerupere, timp de 50 de ani, trebuie să fie, dintr-un anumit punct de vedere, normală ; în interpretarea ei trebuie să vedem nu atît o descompunere — de altfel certă — a valorilor religioase cît un mod, mai obişnuit decît am fi tentaţi să credem, de a trata raporturile dintre sacru şi profan. Opoziţia între aceşti termeni nu este nici atît de absolută, nici atît de continuă cum s-a afirmat deseori.

În coliba vecină celei în care locuiam se afla un vraci tămăduitor ale cărui instrumente constau dintr-un scaun rotund, fără spetează, dintr-o coroană de pai, o sunătoare din tigvă de dovleac acoperită cu o plasă perlată şi o măturică din pene de struţ pe care o folosea pentru a prinde „ani-

Două statuete de lemn ;
la stînga, Micul bătrîn ;
la dreapta, Mama gemenilor

malele" — *bichos* — (citiţi : spiritele rele), pricinile bolilor : tratamentul asigura gonirea lor cu ajutorul puterii potrivnice a *bicho*-ului personal al vraciului, adică al spiritului său păzitor şi totodată conservator ; căci el e cel care a interzis protejatului său să-mi cedeze acele unelte preţioase „cu care era", îmi răspunse, „obişnuit".

În timpul şederii noastre acolo s-a sărbătorit pubertatea unei fete care locuia în altă colibă. Sărbătoarea a început prin îmbrăcarea ei după obiceiul tradiţional : rochia de bumbac a fost înlocuită cu o bucată de pînză pătrată care-i înfăşura trupul pînă la subţiori. Umerii, braţele şi faţa i-au fost pictate, iar de gît i s-au atîrnat toate colierele pe care le aveau. Toate acestea erau, de altfel, poate nu atît un sacrificiu pe altarul datinii cît o încercare de a „ne lua ochii". Etnografilor tineri li s-a spus că băştinaşii se tem să fie fotografiaţi şi că e bine să le înşeli temerile şi să-i despăgubeşti pentru ceea ce ei consideră a fi un risc, printr-un dar în obiecte sau bani. Populaţia caduveo adoptase un sistem mai perfecţionat : nu numai că pretindeau să fie plătiţi pentru a se lăsa fotografiaţi, dar chiar mă obligau să-i fotografiez ca să-i plătesc ; nu trecea o zi fără ca vreo femeie să nu mi se înfăţişeze într-o îmbrăcăminte neobişnuită impunîndu-mi s-o onorez cu un declic al aparatului de fotografiat şi cu cîţiva milreişi. Pentru a-mi economisi pelicula, deseori mă mărgineam să simulez, şi plăteam.

Din punct de vedere etnografic, să rezişti acestor stratageme sau să le iei drept o dovadă de decadenţă sau de mercantilism, ar fi fost o greşeală. Căci, sub această altă formă, transpusă, apă-

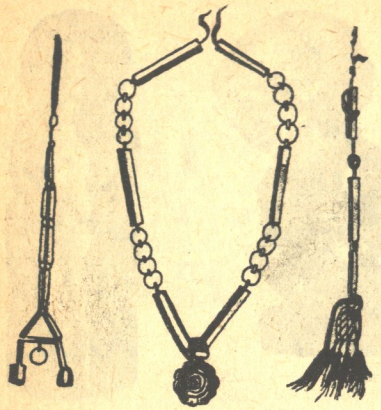

Bijuterii caduveo din monede ciocănite și degetare.

reau unele trăsături specifice ale băştinaşilor : independenţa şi autoritatea femeilor de familie bună, ostentaţie faţă de străini şi revendicarea omagiului celor de jos. Ţinuta putea fi fantezistă sau improvizată, dar conduita care o inspira îşi păstra întreaga ei semnificaţie, iar scopul meu era de a o situa în contextul instituţiilor tradiţionale.

La fel şi manifestările care au urmat ceremoniei îmbrăcării fetei : imediat după masă au început să bea *pinga* — alcool din trestie-de-zahăr — bărbaţii aşezaţi în cerc, fălindu-se în gura mare cu grade ale ierarhiei militare, mai mult inferioare (singurele pe care le cunoşteau) : caporal, plutonier-major şi de locotenent sau căpitan. Era, într-adevăr, unul dintre acele „chefuri solemne", descrise încă din secolul al XVIII-lea, la care şefii erau aşezaţi după rang, serviţi de scutieri, în timp ce crainicii enumerau titlurile băutorului şi recitau măreţele lui fapte. Caduveo reacţionează curios la băutură : după o perioadă de excitaţie cad într-o tăcere posacă, apoi încep să plîngă. Atunci, doi dintre cei mai puţin beţi îl iau de braţ pe desperat şi-l plimbă în lung şi-n lat şoptindu-i cuvinte de consolare şi afecţiune pînă cînd se hotărăşte să vomite. Apoi, toţi trei, îşi reiau locurile şi cheful continuă.

În acest timp, femeile cîntau pe trei note o scurtă melopee, repetată la nesfîrşit, iar cîteva bătrîne, bînd şi ele, se aruncau din cînd în cînd pe pămîntul bătătorit gesticulînd şi vorbind, după cît se părea, fără nici o noimă, în mijlocul rîsetelor şi glumelor batjocoritoare. Şi aici am greşi dacă am considera purtarea lor ca simplă

delăsare a unor bătrîne beţive : vechii autori afirmă că sărbătorile, în special cele care celebrează cele mai importante momente ale creşterii unui copil nobil, erau marcate de exibiţii ale femeilor travestite : defilări de războinici, dansuri şi întreceri în lupte. Aceşti ţărani zdrenţăroşi, pierduţi în fundul mlaştinii lor, ofereau un spectacol foarte trist, dar însăşi decăderea lor scotea în evidenţă, mai puternic, tenacitatea cu care-şi păstraseră unele trăsături din trecut.

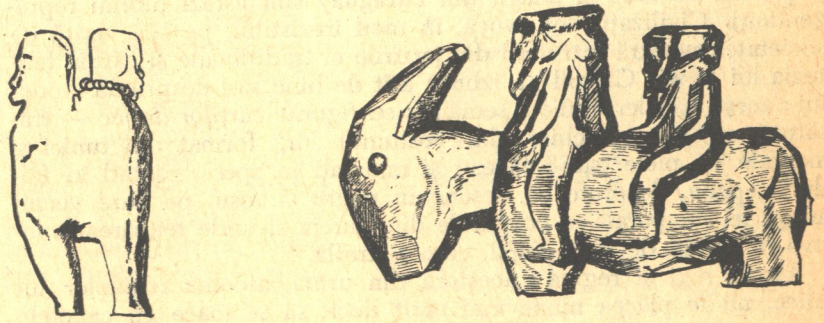

Două statuete, cea din stînga în piatră, cealaltă în lemn, reprezentînd personaje mitologice.

20. O SOCIETATE BĂŞTINAŞA ŞI STILUL EI

Ansamblul obiceiurilor unui popor este, întotdeauna, marcat de un stil ; ele formează sisteme. Sînt convins că numărul acestor sisteme e limitat şi că societăţile omeneşti, ca şi indivizii, în jocurile, visurile şi delirurile lor nu creează niciodată, în mod absolut, ci aleg anumite combinaţii dintr-un repertoriu ideal, care poate fi reconstituit. Făcînd inventarul tuturor obiceiurilor observate, al tuturor celor imaginate în mituri, ca şi al celor evocate de jocurile copiilor şi ale adulţilor, al visurilor oamenilor sănătoşi sau bolnavi şi al comportărilor psiho-patologice, s-ar putea realiza un fel de tabel periodic, ca cel al elementelor chimice, în care toate obiceiurile reale sau, pur şi simplu, posibile, pot fi grupate în familii şi în care nu vom avea decît să le recunoaştem pe cele adoptate efectiv de societăţi.

Aceste observaţii îşi găsesc confirmarea mai cu seamă în cazul locuitorilor din Mbaya-Guaicuru, dintre care caduveo din Brazilia, împreună cu toba şi pilaga din Paraguay sînt astăzi ultimii reprezentanţi. Civilizaţia lor evocă, în mod irezistibil, pe cea visată de societatea noastră într-unul din jocurile ei tradiţionale şi căruia fantezia lui Lewis Carroll [1] a izbutit atît de bine să-i desprindă modelul : aceşti cavaleri indieni semănau cu *figurile cărţilor de joc* — trăsătură ce reieşea chiar din costumul lor, format din tunici şi mantale de piele care-i făceau şi mai laţi în spete, căzînd în falduri ţepene, decorate cu desene în negru şi roşu, pe care vechii autori le comparau cu covoarele din Turcia şi unde reapăreau motive în formă de pică, cupă, caro şi treflă.

Aveau regi şi regine ; acestora din urmă, aidoma reginelor lui Alice, nu le plăcea nimic mai mult decît să se joace cu capetele

[1] Autorul cărţii pentru copii *Alice în ţara minunilor.* — *N.T.*

tăiate aduse de războinici. Bărbaţii şi femeile nobile se distrau privind turnirurile ; erau scutiţi de muncile de jos, care reveneau guanaiezilor, băştinaşi mai vechi, de limbă şi cultură diferite. *Tereno*, ultimii lor reprezentanţi, trăiesc, într-o rezervaţie a statului, nu departe de orăşelul Miranda, unde m-am dus să-i vizitez. Aceşti guanaiezi cultivau pămîntul şi plăteau un tribut în produse agricole stăpînilor *mbaya*, în schimbul protecţiei, mai mult pentru a fi scutiţi de jafurile şi prădăciunile bandelor de cavaleri înarmaţi. Un german din secolul al XVI-lea, care s-a aventurat în această regiune, compara aceste relaţii cu cele existente în timpul său, în Europa centrală, între feudali şi iobagii lor.

Mbaya-ezii erau organizaţi în caste : în vîrful scării sociale nobilii erau împărţiţi în mari nobili ereditari şi înnobilaţi individuali, de obicei pentru a consfinţi coincidenţa naşterii lor cu aceea a unui copil de nobil. Marea nobilime se mai împărţea în ramura primilor-născuţi şi ramurile secundare. Apoi, urmau războinicii, dintre care cei mai

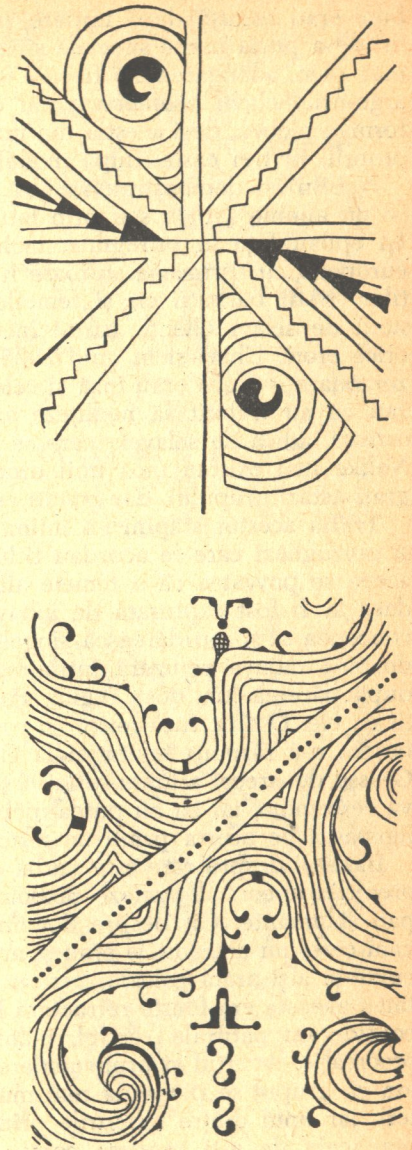

Decoraţii caduveo.

buni erau admişi, după iniţiere, într-o asociaţie care le dădea dreptul de a purta nume speciale şi de a folosi un limbaj artificial, format prin adăugarea la fiecare cuvînt a unui sufix, ca în unele argo-uri. Sclavii *chamacoco* sau de altă origine şi iobagii *guana* formau plebea, deşi aceştia din urmă se împărţiseră şi ei, din motive proprii, în trei caste, după modelul stăpînilor lor.

Nobilii îşi demonstrau rangul prin picturile corporale executate cu un anume şablon sau prin tatuaje, ele avînd valoare de blazon. Îşi epilau faţa în întregime, inclusiv sprîncenele şi genele, iar pe europenii cu sprîncene stufoase îi numeau, cu dezgust, „fraţii struţilor". Atît bărbaţii cît şi femeile apăreau în public însoţiţi de o suită de sclavi clienţi, care-i înconjurau prevenitori scutindu-i de orice efort. Chiar şi în anul 1935 babe monstruoase, fardate şi înzorzonate — care erau însă şi cele mai bune desenatoare — se scuzau că au trebuit să neglijeze arta ornamentaţiei fiind lipsite de *cativas*, adică de sclavele care se aflaseră altădată în slujba lor. La Nalike mai existau încă unii dintre vechii sclavi chamacoco, integraţi astăzi grupului, dar trataţi cu condescendenţă.

Trufia acestor stăpîni i-a intimidat pînă şi pe cuceritorii spanioli şi portughezi care le acordau titlurile de Don şi Dona. Pe vremea aceea se povestea că o femeie albă nu avea să se teamă de nimic dacă ar fi fost capturată de mbaya, deoarece nici un războinic nu concepea să-şi murdărească sîngele printr-o astfel de alianţă. Unele doamne mbaya refuzară întîlnirea cu soţia viceregelui pentru că, după părerea lor, doar regina Portugaliei era demnă a fi în relaţii cu ele. O alta, încă fetiţă şi cunoscută sub numele de Dona Catarina, n-a răspuns invitaţiei la Cuiabà a guvernatorului din Mato Grosso deoarece, aflîndu-se la vîrsta căsătoriei, credea că seniorul îi va cere mîna, iar ea nu putea nici să accepte o mezalianţă, nici să-l jignească pe acesta printr-un refuz.

Indienii despre care este vorba erau monogami, dar adolescentele preferau uneori să urmeze războinicii în aventurile lor ca scutiere, paji şi amante. Cît despre doamnele nobile, ele întreţineau curtezani care, nu arareori le erau şi amanţi, fără ca soţii să găsească de cuviinţă a-şi arăta gelozia, pentru a nu-şi pierde demnitatea. Societatea aceasta era foarte refractară la unele sentimente pe care noi le considerăm naturale ; astfel, manifesta un marcat dezgust pentru procreaţie. Avortul şi pruncuciderea erau practici aproape normale, aşa că grupul se perpetua mai mult prin adopţiune decît prin naşteri, iar unul dintre scopurile principale ale expediţiilor războinice era acela de a-şi procura copii. Din calcule făcute reiese că la

începutul veacului al XIX-lea numai 10% din membrii unui grup guaicuru se înrudeau prin sînge.

Copiii născuţi totuşi în sînul tribului nu erau crescuţi de părinţii lor ; aceştia îi încredinţau unei alte familii şi nu-i vizitau decît la intervale rare. Pînă la vîrsta de paisprezece ani — cînd erau iniţiaţi, spălaţi, şi li se rădea una din cele două coroane concentrice ale părului — erau pictaţi din cap pînă-n picioare cu vopsea neagră şi desemnaţi cu un nume dat de băştinaşi negrilor, atunci cînd îi cunoscuseră pentru prima oară.

Cu toate acestea, naşterea copiilor de rang era un prilej de sărbătoare, repetat cu fiecare etapă a creşterii lor : înţărcatul, primii paşi, participarea la jocuri etc. Crainicii anunţau titlurile familiei şi proroceau noului-născut un viitor glorios. Un alt copil, născut în acelaşi timp, era desemnat să devină fratele său de arme. Se organizau agape la care se servea hidromel în vase făcute din coarne sau din cranii. Femeile, travestite în armurile împrumutate de la războinici, se înfruntau în lupte simulate. Aşezaţi după rang, nobilii erau serviţi de sclavi care nu aveau dreptul să bea pentru a putea să-şi ajute, la nevoie, stăpînii

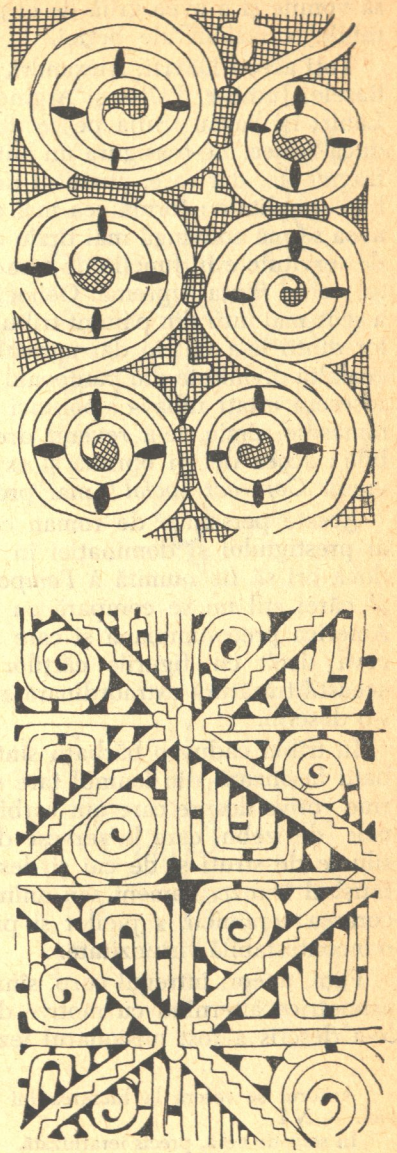

Motive de picturi corporale.

să vomite şi a avea grijă de ei pînă ce adormeau în aşteptarea adorabilelor viziuni ale beţiei.

Toţi aceşti Davizi, Alexandri, Cezari, Carol cel Mare ; toate acele Raşele, Judithe, Pallas şi Argine ; acei Hectori, Ogieri, Lanceloţi şi Lahiri îşi bazau trufia pe certitudinea că erau predestinaţi să conducă lumea. Le-o asigura un mit, din care nu ne-au mai rămas decît fragmente, dar care, purificat de secole, străluceşte printr-o admirabilă simplitate : forma cea mai concisă a acelei evidenţe — de care avea să mă convingă mai tîrziu călătoria mea în Orient — că gradul de servitute e în funcţie de caracterul finit al unei societăţi. Iată mitul : cînd fiinţa supremă, Gonoenhodi, s-a hotărît să creeze oamenii, a scos mai întîi din pămînt tribul guana şi abia apoi pe celelalte. Celor dintîi le-a dat în dar agricultura, celorlalte, vînatul. Înşelătorul, cealaltă divinitate din panteonul băştinaş, a văzut că în fundul gropii fuseseră uitaţi mbaya ; porunci să fie scoşi, dar cum lor nu le mai rămăsese nimic, le-a revenit dreptul la unica funcţie încă disponibilă : aceea de a-i oprima şi exploata pe ceilalţi. Să fi existat oare vreun *Contract social* [1] mai profund decît acesta ?

Aceste personaje de roman cavaleresc, absorbite de jocul crud al prestigiului şi dominaţiei în sînul unei societăţi care merită de două ori să fie numită à *l'emporte-pièce* [2] au creat o artă grafică al cărei stil nu se compară cu nimic din ceea ce ne-a rămas din America precolumbiană şi care nu poate fi asemănat cu nimic altceva decît cu figurile cărţilor noastre de joc. Am mai amintit această trăsătură extraordinară a culturii caduveo, dar acum aş vrea s-o descriu.

În tribul caduveo bărbaţii sînt sculptori, iar femeile, pictori. Bărbaţii fasonează din lemnul tare şi albăstrui al gaiacului micile figurine votive despre care am vorbit mai sus ; decorează în relief coarnele de zebu, care le servesc drept ceşti, cu figuri de oameni, cu siluete de struţi şi de cai şi desenează uneori, dar întotdeauna înfăţişînd frunze, oameni sau animale. Femeilor le sînt rezervate decorarea ceramicii, a pieilor şi pictura corporală, unele ajungînd la o incontestabilă virtuozitate.

Faţa, uneori întregul corp, sînt acoperite cu o reţea de arabescuri asimetrice alternînd cu motive de o subtilă geometrie. Primul care le-a descris a fost misionarul iezuit Sanchez Labrador, care a trăit

[1] Autorul se referă la lucrarea lui Jean Jacques Rousseau, *Le Contrat social*. — *N.T.*

[2] În sens de netă, precis ierarhizată. — *N. T*

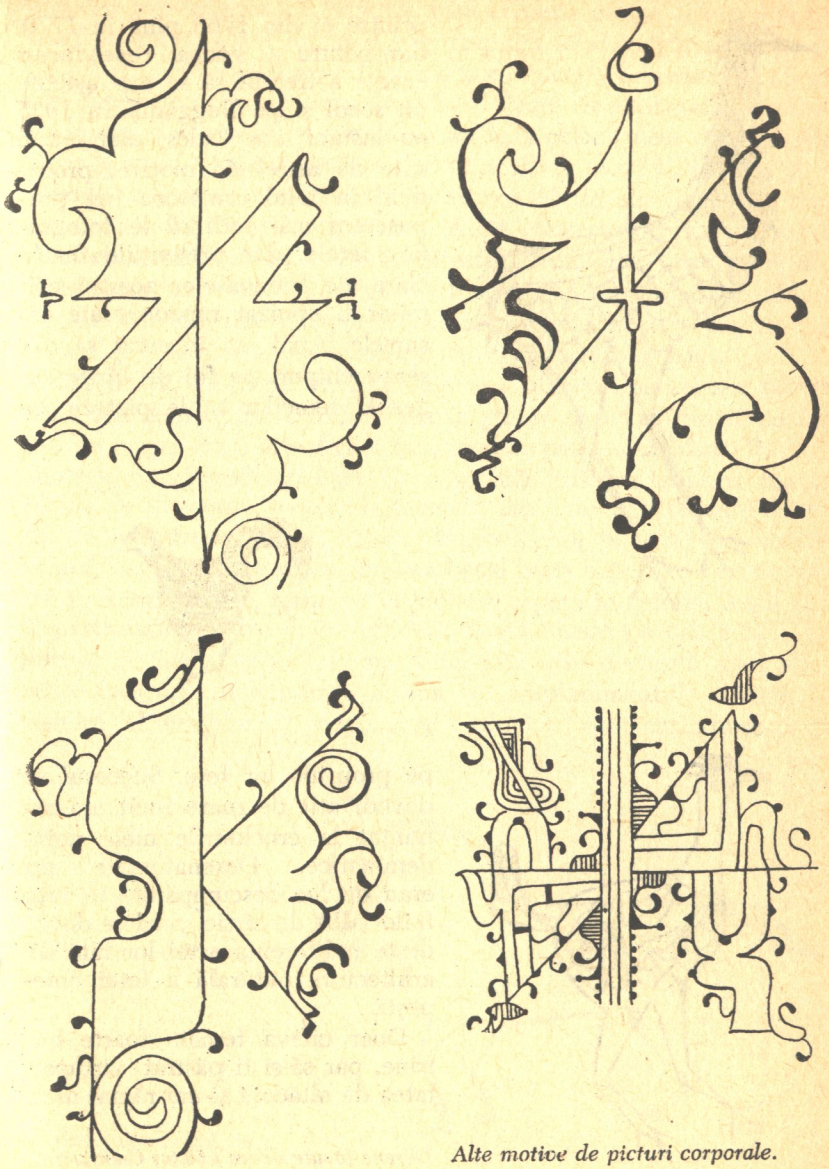

Alte motive de picturi corporale.

printre ei din 1760 pînă în 1770, dar pentru a vedea reproduceri exacte a trebuit să se mai aştepte un secol şi pe Boggiani. În 1935 eu însumi am cules mai multe sute de astfel de motive, procedînd în felul următor : îmi propusesem mai întîi să le fotografiez feţele, dar pretenţiile financiare ale frumoaselor acestui trib mi-ar fi epuizat repede toate resursele. Apoi am încercat să desenez chipuri pe foi de hîrtie sugerînd femeilor să le picteze ca

pe propriile lor feţe. Succesul se dovedi atît de mare încît am renunţat la crochiurile mele neîndemînatice. Desenatoarele nu erau de loc descumpănite în faţa foilor albe de hîrtie, ceea ce dovedeşte indiferenţa artei lor faţă de arhitectura naturală a feţei omeneşti.

Doar cîteva femei, foarte bătrîne, par să-şi fi păstrat virtuozitatea de altădată şi am rămas mult

Desene făcute de un băieţaş Caduveo.

timp cu convingerea că întreaga mea colecţie fusese adunată în ultimul moment. Care nu mi-a fost surpriza cînd, acum doi ani, am primit o publicaţie ilustrată cuprinzînd colecţia adunată cu 15 ani mai tîrziu de către un coleg brazilian. Toate documentele dovedeau nu numai o execuţie tot atît de sigură ca a celor culese de mine, dar chiar şi motivele erau identice. În tot acest timp stilul, tehnica şi inspiraţia au rămas neschimbate ca în cei 40 de ani care s-au scurs între vizita lui Boggiani şi a mea. Acest conservatorism este cu atît mai remarcabil, cu cît nu se manifestă şi în olărie, care, după ultimele exemplare culese şi publicate, pare să fie într-o totală decădere. Aceasta e o dovadă a importanţei excepţionale pe care pictura corporală, şi mai ales aceea a feţei, o au în cultura băştinaşă.

Odinioară, motivele erau tatuate sau pictate ; astăzi s-a păstrat doar cea de-a doua metodă. Femeia pictor lucrează direct pe faţa sau pe corpul unei alte femei sau, uneori, pe a unui băiat. Bărbaţii părăsesc mai repede tradiţia. Cu o spatulă fină din bambus, muiată în suc de *genipapo*, incolor la început, dar care prin oxidare devine de un albastru-negricios, artista improvizează pe viu, fără model, schiţă, sau punct de reper. Împodobeşte buza superioară cu un motiv în formă de arc, terminat la ambele capete în spirală, după care împarte faţa printr-o linie verticală, tăiată uneori pe orizontală. Împărţită în patru, orizontal sau oblic, faţa este decorată apoi liber, cu arabescuri, neţinîndu-se seama de amplasamentul ochilor, al nasului, al obrajilor, al frunţii şi al bărbiei, ci desfăşurîndu-se ca pe

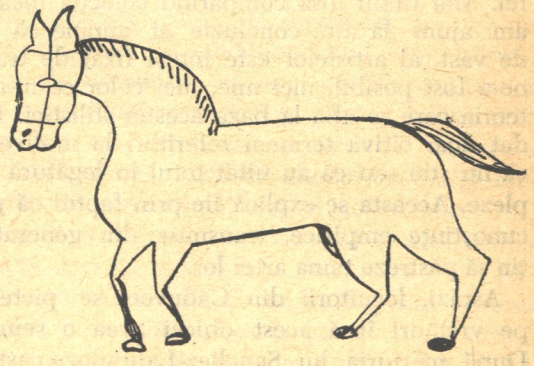

Alt desen de acelaşi autor.

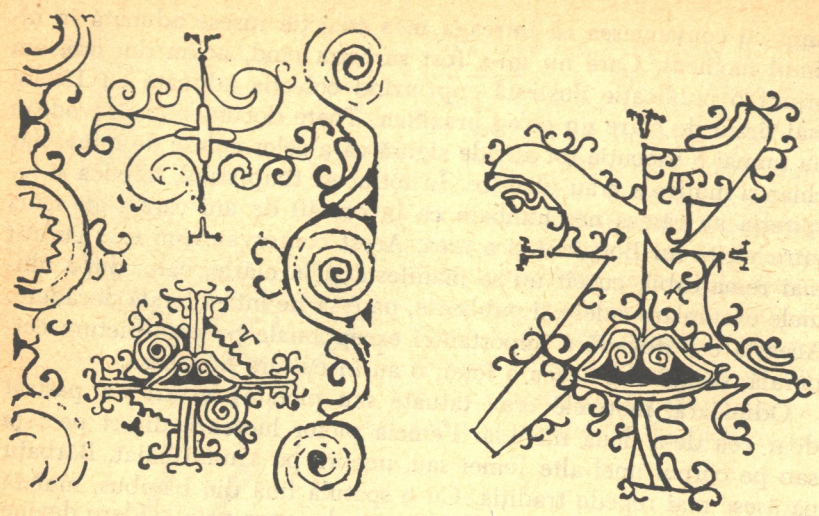

Două picturi faciale ; se va remarca motivul format din două spirale alăturate care se aplică pe buza superioară.

un cîmp continuu. Aceste compoziţii savante, asimetrice şi totuşi echilibrate, pornesc dintr-un colţ oarecare şi sînt duse pînă la sfîrşit fără nici o ezitare sau ştersătură. Motivele sînt relativ simple : spirale, S-uri, cruci, romburi, ornamente greceşti şi volute, dar combinate astfel încît fiecare operă ajunge să aibă un caracter original. Din cele 400 de desene adunate în 1935 nu am găsit două la fel. Mai tîrziu însă comparînd colecţia mea cu cea culeasă ulterior am ajuns la altă concluzie şi anume că repertoriul, extraordinar de vast, al artistelor este totuşi fixat de tradiţie. Din nefericire nu ne-a fost posibil, nici mie, nici celor ce m-au urmat, să descoperim teoria care se află la baza acestei stilistici. Informatorii noştri ne-au dat doar cîţiva termeni referitori la motivele de bază, dar pretind că nu ştiu sau că au uitat totul în legătură cu decoraţiile mai complexe. Aceasta se explică fie prin faptul că procedează în baza unor cunoştinţe empirice, transmise din generaţie în generaţie, fie că ţin să păstreze taina artei lor.

Astăzi, locuitorii din Caduveo se pictează numai de plăcere ; pe vremuri însă acest obicei avea o semnificaţie mai profundă. După mărturia lui Sanchez-Labrador, castele nobile nu-şi pictau

decît fruntea şi numai cei din clasa de jos îşi împodobeau toată faţa. În acea vreme, de asemenea, numai femeile tinere urmau moda. „Este rar, scrie el, ca femeile bătrîne să-şi piardă timpul cu aceste desene ; ele se mulţumesc cu acela pe care anii li le-au gravat pe feţe". Misionarul părea alarmat de acest dispreţ pentru opera Creatorului ; de ce schimbă oare băştinaşii înfăţişarea chipului omenesc ? El caută explicaţii : oare îşi petrec timpul desenînd arabescuri pentru a-şi înşela foamea ? Sau pentru a nu fi recunoscuţi de duşmani ? Oricum, pentru el e întotdeauna vorba de o înşelătorie. Dar de ce ? Oricît i-ar repugna aceste practici, pînă şi un misionar îşi dă seama că tatuajele au pentru băştinaşi o importanţă de prim ordin şi că reprezintă, într-un sens, propriul lor sfîrşit.

De aceea denunţă pierderea de timp a acestor oameni care-şi petrec zile întregi pentru a se lăsa pictaţi, uitînd de vînătoare, de pescuit şi de familiile lor. „De ce sînteţi atît de stupizi, îi întrebau pe misionari ?" „Şi pentru ce găsiţi că sîntem stupizi ?" răspundeau aceştia tot printr-o întrebare. „Pentru că nu vă pieptănaţi ca eyiguayegui-şii". Ca să fii om trebuia să fii pictat ; cel rămas aşa cum l-a făcut natura era o brută.

E foarte probabil că, la ora actuală, persistenţa acestui obicei la femei să aibă un sens erotic. Reputaţia femeilor caduveo este bine stabilită pe cele două maluri ale rîului Paraguay ; mulţi metişi şi indieni din alte triburi au venit să se instaleze şi să se căsătorească la Nalike. Picturile faciale şi cele corporale explică, toate, această atracţie ; în orice caz, ele o întăresc şi o simbolizează. Aceste conturări delicate şi subtile, tot atît de sensibile ca trăsăturile feţei — pe care, cînd le accentuează, cînd le trădează — dau femeii un farmec provocator. Această chirurgie picturală operează un fel de grefă a artei pe corpul omenesc. Iar cînd Sanchez-Labrador protestează îngrijorat că aceasta înseamnă „să opui graţiilor naturii o urîţenie înşelătoare" el se contrazice deoarece, cîteva rînduri mai departe, afirmă că nici cele mai frumoase tapiserii nu ar putea rivaliza cu aceste picturi. Cred că niciodată efectul erotic al fardurilor nu a fost exploatat atît de sistematic şi de conştiincios.

Prin picturile faciale ca şi prin practica avorturilor şi a infanticidului, mbayaşii manifestau aceeaşi oroare faţă de natură. Arta băştinaşilor dovedeşte un dispreţ total faţă de argila din care sîntem plămădiţi ; în acest sens, îl limitează pe om la păcat. Din punctul său de vedere de iezuit şi de misionar, Sanchez-Labrador se arată

Decor de piele pictată.

deosebit de perspicace întrevăzîndu-i partea demonică. El însuşi subliniază aspectul prometeic al acestei arte sălbatice cînd descrie tehnica după care indigenii îşi acopereau corpurile cu motive în formă de stele : „astfel, fiecare eyiguayegui se considera ca un nou Atlant care nu numai cu umerii şi braţele ci cu toată suprafaţa corpului susţine un Univers stîngaci reprezentat". Să fie aceasta explicaţia caracterului excepţional al artei caduveo : faptul că prin intermediul ei omul refuză să fie doar un reflex al imaginii divine ?

Considerînd motivele preferate ale acestei arte — bare, spirale şi volute — gîndul te poartă inevitabil spre barocul spaniol, cu fierul forjat şi stucaturile sale. Nu ne aflăm oare în prezenţa unui stil naiv, împrumutat de la cuceritori ? Fără îndoială că băştinaşii şi-au însuşit unele teme şi cunoaştem exemple ale unui astfel de procedeu. Cînd au vizitat primul vapor de război occidental care naviga, în 1857, pe Rio Paraguay, a doua zi marinarii de pe „Maracanha" îi văzură cu corpurile acoperite cu picturi în formă de ancoră ; un indian şi-a pictat chiar pe tot bustul o uniformă de ofiţer, reprodusă perfect cu nasturi, galoane, centiron şi pulpanele de dedesubt. Toate acestea sînt o dovadă a faptului că mbayezii aveau obişnuinţa de a se picta şi chiar atinseseră în această artă o mare virtuozitate. În plus, oricît ar fi fost de rar în America precolumbiană, stilul lor curbiliniar prezintă analogii cu unele do-

cumente arheologice dezgropate în diferite puncte ale continentului, şi care precede, desigur, cu mai multe secole, descoperirea lor : Hopewell, în valea Ohio şi olăria *caddo* în valea lui Mississippi ; Santarem şi Marajo, la gurile Amazoanelor şi Chavin, în Peru. Însăşi prezenţa pe un teritoriu atît de vast a fenomenului este o dovadă de vechime.

Adevărata problemă e alta. Cînd studiezi desenele populaţiei caduveo constaţi că originalitatea lor nu se datoreşte motivelor de bază, destul de simple pentru a fi fost inventate şi nu împrumutate, deşi e probabil ca cele două procedee să fi avut loc concomitent ; originalitatea rezultă din felul în care motivele sînt combinate între ele şi o aflăm la nivelul rezultatului operei finite. Or, compoziţiile sînt atît de rafinate şi de sistematice, încît întrec cu mult corespondentele lor din arta europeană a epocii Renaşterii care i-ar fi putut influenţa pe indieni. Oricare ar fi fost punctul de plecare, această dezvoltare excepţională nu se poate explica decît pornind de la raţiuni care le sînt proprii.

Am încercat, pe vremuri, să desprind unele dintre aceste raţiuni comparînd arta populaţiei caduveo cu altele analoge ; cele din China arhaică, Coasta de nord-vest a Canadei şi Alaskăi, Noua Zeelandă [1]. Ipoteza pe care o prezint aici este destul de diferită de interpretarea anterioară pe care însă nu o contrazice, ci o completează.

După cum notasem atunci, arta populaţiei caduveo este marcată printr-un dualism : bărbaţi-femei. Unii sculptori, ceilalţi pictori, primii fideli unui stil reprezentativ şi naturalist, în ciuda stilizării, femeile consacrîndu-se unei arte nefigurative. Examinînd acum arta feminină, aş vrea să subliniez faptul că aici dualismul se extinde pe mai multe planuri.

Femeile practică două stiluri inspirate în egală măsură de decorativism şi de abstracţionism. Unul este unghiular şi geometric, celălalt în linii curbe şi liber. Cel mai adesea compoziţiile se bazează pe o asociere sistematică a celor două stiluri. De exemplu, unul este întrebuinţat pentru margini sau chenare, celălalt pentru decoraţia principală. Mai izbitoare e decoraţia oalelor : în general, cu un ornament geometric pe gîtul lor şi cu altul, în linii curbe, pe corp sau invers. Stilul în linii curbe este adoptat în special pentru pictura

[1] Dedublarea reprezentării în artele Asiei şi Americii, *Renaşterea*, vol. II şi III, New York, 1945, pp. 168, 186 (20 fig.).

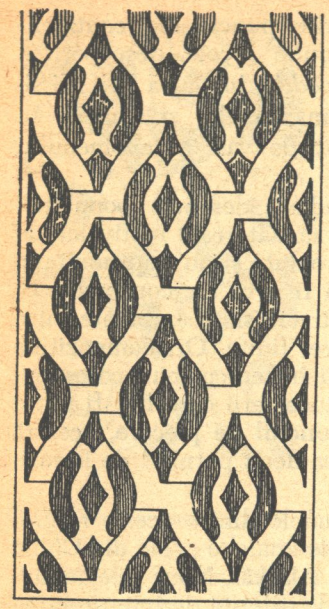

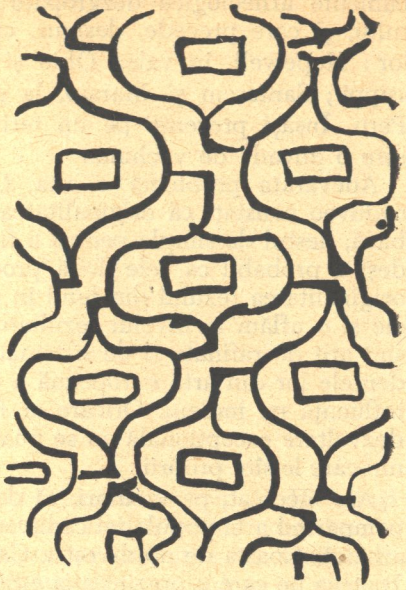

Pictură corporală : la stînga : culeasă de Boggiani (1895) ; la dreapta, de autor (1935).

feţei, iar stilul geometric pentru cea a corpului, în afară de cazul cînd printr-o împărţire suplimentară, fiecare regiune e împodobită cu o decoraţie care rezultă dintr-o combinaţie a celor două stiluri.

În toate cazurile, lucrul terminat dovedeşte o dorinţă de echilibru între alte două principii asociate : o decoraţie iniţial liniară este reluată la sfîrşitul execuţiei, pentru a fi parţial transformată în suprafeţe (prin umplerea unor anumite sectoare, aşa cum procedăm cînd desenăm mecanic). Majoritatea operelor au la bază alternanţa a două teme şi aproape întotdeauna figura şi fondul ocupă suprafeţe aproximativ egale, astfel încît compoziţia poate fi citită în două feluri diferite, inversînd grupurile, care vor juca, astfel, alternativ, un rol sau altul : fiecare motiv poate fi perceput în pozitiv sau negativ. În sfîrşit, decoraţia respectă adesea un dublu principiu de simetrie şi asimetrie, aplicate simultan, ceea ce se traduce sub formă de registre opuse unul altuia, mai rar împărţite sau tăiate, de cele

mai multe ori retezate, despicate în patru sau alăturate. Întrebuinţez voit aceşti termeni ai heraldicei, deoarece toate aceste reguli amintesc, fără doar şi poate, principiile blazonului.

Să continuăm analiza cu ajutorul unui exemplu : iată o pictură de corp aparent simplă (fig. p. 198). E compusă din fîşii ondulate, prinse între ele, formînd cîmpuri regulate fusiforme, al căror fond este umplut de mici motive, cîte unul pentru fiecare cîmp. Această descriere este iluzorie : să le examinăm mai de-aproape. Descrierea redă, poate, aspectul general, ce rezultă după terminarea desenului. Desenatoarea însă nu a început prin a picta panglicile acestea ondulate pentru a împodobi apoi, cu cîte un motiv, fiecare spaţiu gol. Metoda ei a fost alta, şi este mai complicată. Ea a lucrat ca la un pavaj, construind cu elemente identice o succesiune de şiruri. Fiecare element este compus dintr-un sector de panglică format, la rîndul lui, din partea concavă a unei fîşii şi partea convexă a fîşiei alăturate ; un cîmp fusiform şi un motiv aflat în centrul acestui cîmp. Aceste elemente se îmbucă detaşîndu-se, totuşi, unele de altele şi doar la sfîrşit figura îşi capătă acea aparenţă de stabilitate care confirmă şi dezminte totodată procedeul dinamic prin care a fost realizat.

Stilul caduveo ne înfăţişează, deci, o întreagă serie de complexităţi. Există, în primul rînd, un dualism care se proiectează în planuri succesive ca într-o cameră cu oglinzi : bărbaţi şi femei, pictură şi sculptură, reprezentare şi abstracţie, unghi şi curbă, geometrie şi arabesc, gît şi corp, simetrie şi asimetrie, linie şi suprafaţă, chenar şi motiv, piesă şi cîmp, figură şi fond. Aceste opoziţii ne apar însă mai tîrziu ; ele au un caracter static. Dinamica artei, adică modul în care motivele sînt imaginate şi executate anulează, pe toate planurile, această dualitate fundamentală, căci temele primare sînt mai întîi dezarticulate, apoi recompuse în teme secundare care dau o unitate provizorie fragmentelor celor dintîi, iar acestea sînt juxtapuse astfel încît unitatea iniţială a imaginii de ansamblu să reapară ca printr-un tur de prestidigitaţie. În fine, decoraţiile complexe obţinute prin acest procedeu sînt, ele însele, decupate din nou şi alăturate prin despărţituri asemănătoare, celor ale blazoanelor în care, de pildă, două elemente sînt împărţite în patru sectoare, opuse două cîte două, sau repetate, sau colorate diferit.

Înţelegem atunci de ce această stilistică aminteşte — deşi realizată cu un grad mai mare de subtilitate — pe acela al cărţilor noastre de joc. Fiecare figură a cărţii are două funcţii : aceea de obiect şi de

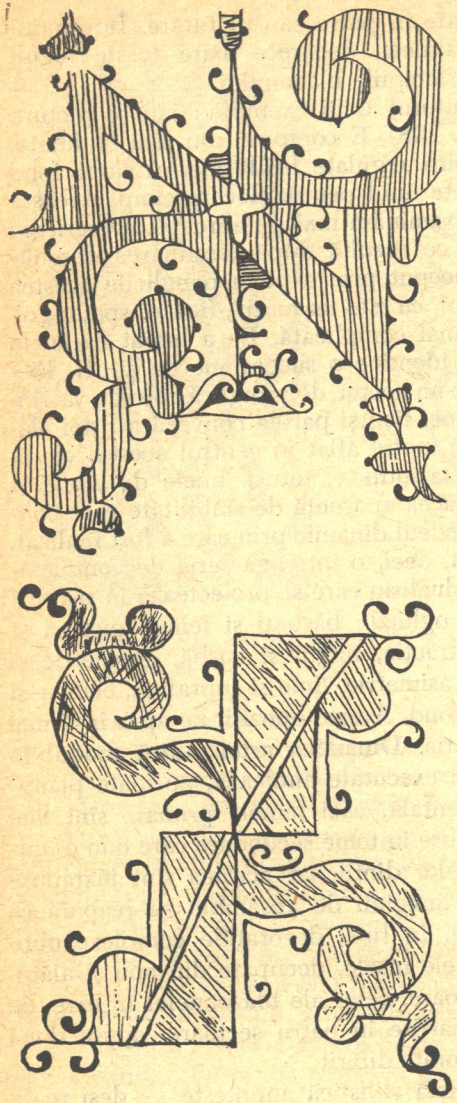

Două motive de picturi faciale și corporale.

a servi unui dialog — sau unui duel — între doi parteneri care se înfruntă ; pe de altă parte trebuie, de asemenea să joace rolul cuvenit fiecărei cărți în calitate de obiect al unei colecții : jocul. Această complexitate a sensurilor mai cere, pe de-o parte, simetria cerută de funcție, pe de alta, asimetria cerută de rol. Problema este rezolvată prin adoptarea unei compoziții simetrice, însă după un ax oblic, evitînd astfel formula de totală asimetrie care ar fi satisfăcut rolul, dar ar fi contrazis funcția, și formula opusă, a perfectei simetrii, care ar fi avut un efect contrar. Și aici este vorba de o situație complexă corespunzînd la două forme contradictorii de dualitate și care se rezolvă printr-un compromis, adică aici, printr-o opoziție secundară între axul ideal al obiectului și cel al figurii pe care o reprezintă. Pentru a ajunge, însă, la această concluzie, a trebuit să depășim planul analizei stilistice. Pentru a înțelege stilul cărților de joc nu este suficient să le examinezi desenul ; trebuie să te întrebi și la ce servesc. La ce servește, așadar, arta caduveo ?

Am răspuns parțial la această întrebare sau, mai bine zis, băștinașii au făcut-o pentru noi. În primul rînd, pictura feței conferă individului demnitatea lui de om ; ea face trecerea de la natură la cultură, de la animalul „stupid" la omul civilizat. Apoi, diferită în ceea ce privește stilul și compoziția după caste, se exprimă, într-o societate complexă, ierarhia stărilor ; are, deci, o funcție sociologică. [1]

Oricît de importantă ar fi această constatare, ea nu explică întru totul originalitatea artei băștinașe ; cel mult îi explică existența. Să urmărim, deci, analiza structurii sociale. Mbaya erau împărțiți în trei caste, fiecare dominată de preocupări de etichetă. Pentru nobili, și într-o anumită măsură și pentru războinici, problema esențială era aceea a prestigiului. Vechile descrieri îi arată paralizați de grija de a-și ține rangul, de a nu-și încălca demnitatea de nobil și mai ales de a nu face o mezalianță. O astfel de societate este, deci, amenințată de pericolul segregației. Fie voit, fie de nevoie, castele tindeau să se închidă în ele însele în detrimentul coeziunii întregului corp social. În special, endogamia castelor și nuanțarea excesivă a ierarhiei aveau să compromită posibilitățile de unire cerute de necesitățile concrete ale vieții colective. Numai astfel se explică situația paradoxală a unei societăți care, opunîndu-se procreației și din dorința de a evita riscurile mezalianței interne, practică un fel de rasism invers, adoptînd sistematic inamici sau străini.

În aceste condiții este semnificativ faptul că la frontierele extreme ale vastului teritoriu controlat de populația mbaya, respectiv la nord-est și sud-vest, întîlnești forme de organizări sociale aproape identice, în ciuda distanței mari dintre ele. Guana din Paraguay și bororo din Mato Grosso-ul central aveau (și mai au încă, în cel de-al doilea caz) o structură ierarhizată, foarte apro-

[1] Tatuajul are o largă răspîndire și în prezent la numeroase populații ce trăiesc atît pe continentul american cît și în alte regiuni ale lumii : în Polinezia, Melanezia, Micronezia, Asia, Australia, Africa. El e practicat îndeosebi de populații aflate pe treapta de dezvoltare a comunei primitive sau în stadii timpurii ale societății împărțite în clase. La diferite populații, tatuajul are semnificații diverse, de la indicarea apartenenței la o anumită comunitate sau de la o semnificație rituală, pînă la cea de relevare, în fața comunității, a unor calități deosebite cum sînt bărbăția și curajul. Semnificația socială a tatuajului, la care se referă autorul în cazul concret al acestei societăți, se întîlnește la o seamă de populații din America și Polinezia. Nu este însă obligatoriu ca la fiecare societate, aflată într-un stadiu mai avansat de dezvoltare istorică, tatuajul să aibă și o semnificație socială. — *I.V.*

Pictură facială.

piată de cea a mbaya-şilor ; ei erau, sau sînt, împărţiţi în trei clase şi acestea implicau — cel puţin acesta părea să fi fost cazul în trecut — stări diferite. Clasele erau ereditare şi endogame. Dar pericolul menţionat în legătură cu mbaya era parţial compensat, atît la guana cît şi la bororo, printr-o altă împărţire, în jumătăţi care, cel puţin la aceştia din urmă, ştim că era mai presus de clase. Dacă membrii diferitelor clase nu se puteau căsători între ei, acele jumătăţi aveau obligaţia contrară : un bărbat al unei jumătăţi era obligat să se căsătorească cu o femeie din cealaltă jumătate, şi viceversa. Se poate spune deci că asimetria claselor era, într-o anumită măsură, compensată de simetria jumătăţilor.

Această structură complexă, cu trei clase ierarhizate şi două jumătăţi echilibrate poate fi oare considerată a fi un sistem închegat ? S-ar putea. Tot atît de tentant este să disociezi cele două aspecte şi să atribui unuia dintre ele o prioritate în timp ; în acest caz nu ar lipsi argumentele nici în favoarea priorităţii claselor, nici în aceea a jumătăţilor.

Problema care ne interesează aici este însă de altă natură. Oricît de sumară ar fi fost descrierea sistemului guana şi bororo (o voi relua mai tîrziu în legătură cu vizita mea la aceştia din urmă) e clar că oferă, pe plan sociologic, o structură analogă celei

desprinse, pe plan stilistic, din arta caduveo. În ambele cazuri avem de-a face cu o dublă opoziţie. În primul caz, este vorba de opoziţia dintre o organizaţie ternară şi o alta binară, dintre una asimetrică şi o alta simetrică, iar în al doilea rînd, de opoziţia dintre mecanisme sociale fundate, unele pe reciprocitate, celelalte pe ierarhie. Efortul de a rămîne fideli acestor principii contradictorii a dus la diviziuni şi subdiviziuni ale grupului social în grupuri secundare aliate şi opuse. Ca un blazon reunind în cîmpul său prerogative ale mai multor ramuri, societatea este şi ea divizată şi subdivizată în planuri diferite. Este suficient să examinezi planul unui sat bororo (o voi face mai tîrziu) ca să observi că e organizat ca un desen caduveo.

Totul se petrece deci ca şi cum, ajunşi la o contradicţie fundamentală în structura socială, guana şi bororo ar fi reuşit să o rezolve (sau să o mascheze) prin metode pur sociologice. Poate că-şi aveau jumătăţile înainte de a cădea în sfera de influenţă mbaya şi deci una din soluţii ; s-ar putea însă să le fi inventat mai tîrziu, sau să le fi împrumutat de la alţii căci trufia aristocratică era mai mică la provinciali ; ar mai fi posibile şi alte ipoteze. Această soluţie i-a lipsit populaţiei mbaya, fie pentru că nu o cunoscuseră (ceea ce e puţin probabil) fie, mai curînd, pentru că ar fi fost incompatibilă cu fanatismul lor. N-au avut, deci, şansa să-şi poată rezolva contradicţiile, sau cel puţin să le disimuleze prin false instituţii. Dar această soluţie, care le-a lipsit pe plan social, sau pe care n-au vrut s-o întrevadă, nu putea, totuşi, să le scape complet ; în mod indirect i-a tulburat. Şi pentru că n-o puteau nici concepe, nici trăi, ea a trecut în planul imaginaţiei. Deci, nu într-o formă directă care s-ar fi lovit de prejudecăţile lor, ci, indirect, într-o formă transpusă şi în aparenţă inofensivă : în arta lor. Căci dacă această analiză este exactă, trebuie să interpretăm arta grafică a femeilor caduveo, să-i explicăm misterioasa seducţie şi acea complexitate aparent gratuită, ca fantoma unei societăţi, care caută, cu o pasiune nepotolită, mijlocul de a exprima simbolic instituţiile pe care le-ar putea avea, dacă n-ar împiedica-o interesele şi superstiţiile sale. Adorabilă civilizaţie a cărei fantasmă reginele o capetează în farduri : hieroglife descriind o vîrstă de aur inaccesibilă şi pe care ele, necunoscîndu-i cheia, o celebrează în podoabele lor, dezvăluindu-i misterele o dată cu propriul lor trup.

PARTEA A ŞASEA

BORORO

*

21. AURUL ŞI DIAMANTELE

Corumbá, poartă a Boliviei, situată în faţa lui Puerto Esperança, pe malul drept al lui Rio Paraguay, pare a fi fost concepută ca un cadru pentru Jules Verne. Oraşul e cocoţat pe culmea unei faleze calcaroase ce domină fluviul. Înconjurate de pirogi, cîteva vapoare cu zbaturi, cu două rînduri de cabine aşezate pe o coca joasă, deasupra căreia se înalţă un coş subţire, sînt amarate la cheiul de pe care începe să urce un drum. La început întîlnim cîteva clădiri : vama, arsenalul, disproporţionat de mari faţă de celelalte şi care amintesc de timpurile cînd Rio Paraguay era o frontieră incertă, separînd state care abia îşi căpătaseră independenţa, clocotind de ambiţii născînde şi unde calea fluvială deservea un trafic intens între Rio de la Plata şi interiorul ţării.

Ajuns pe culmea falezei, drumul continuă sub formă de cornişă încă vreo 200 m, după care coteşte în unghi drept şi pătrunde în oraş, transformîndu-se într-o stradă lungă cu case joase şi acoperişuri plate, spoite în alb sau în bej. Strada sfîrşeşte într-o piaţă pătrată pe care creşte iarbă, între copaci *flamboyant* [1], în culori ţipătoare, portocaliu şi verde. După aceea urmează cîmpia pietroasă ce se întinde pînă la colinele care închid orizontul.

Există un singur hotel, întotdeauna plin ; cîteva camere la localnici, la parter, unde se adună umezeala mlaştinilor şi unde coşmarele, fidele realităţii, îl transformă pe cel ce doarme într-un fel de nou martir creştin, aruncat într-o groapă înăbuşitoare, pradă ploşniţelor. Hrana este execrabilă, cîmpul, sărac şi neexploatat, nefiind în stare să vină în ajutorul celor 2 000—3 000 de locuitori permanenţi şi călători care formează populaţia Corumbei. Totul este extrem de scump şi agitaţia aparentă, contrastînd cu peisajul

[1] Arbore originar din Antile, cu flori roşii. — *N.T.*

plat şi pustiu — burete cafeniu întinzîndu-se dincolo de fluviu — dă aceeaşi impresie de viaţă şi de veselie asemenea oraşelor pionere din California sau din Far-West, în urmă cu un secol. Seara, toată populaţia se adună pe faleză. Prin faţa tinerilor tăcuţi, aşezaţi pe balustradă, cu picioarele atîrnînd, fetele se plimbă şuşotind în grupuri de trei sau patru. Parcă ai asista la o ceremonie : nimic mai ciudat decît această gravă paradă prenupţială, care se desfăşoară la lumina unei electricităţi capricioase, la marginea a 500 de kilometri de mlaştină, în care struţii şi şerpii boa rătăcesc pînă la porţile oraşului.

Corumbá se află chiar la 400 de kilometri, în linie dreaptă, de Cuiabá. Am asistat la dezvoltarea aviaţiei între aceste două oraşe, de la aparatele mici cu patru locuri, care parcurgeau distanţa în două sau trei ore de zbor agitat, pînă la Junkerele cu 12 locuri din anii 1938—1939. În 1935, totuşi, se putea ajunge la Cuiabá numai pe apă, iar cei 400 km erau sporiţi la dublu de meandrele fluviului. În anotimpul ploilor îţi trebuiau opt zile pentru a ajunge în capitala statului, iar în sezonul uscat, cînd vaporul, cu tot pescajul lui redus, eşua pe bancuri, uneori chiar trei săptămîni. Se pierdeau zile întregi pentru a-l face să plutească din nou cu ajutorul unui cablu prins de un trunchi de copac zdravăn de pe mal, de care motorul trăgea turbat. În biroul Companiei se afla etalat un seducător afiş turistic. Inutil să spun că realitatea nu corespundea cu descrierile din afiş.

Şi totuşi ce călătorie fermecătoare ! Pasagerii erau puţini : familii de crescători de vite, care mergeau la cirezile lor, negustori ambulanţi libanezi, militari făcînd parte din garnizoană, sau funcţionari provinciali. Abia urcaţi la bord toţi arborau ţinuta de plajă din interiorul ţării, adică pijamale vărgate, la cei eleganţi din mătase, care nu reuşeau să ascundă corpurile păroase şi pantofii scîlciaţi. De două ori pe zi te aşezai la masă în jurul aceluiaşi meniu, constînd dintr-o farfurie plină cu orez, o alta cu fasole neagră, o a treia cu făină de manioc, toate însoţite de carne de vacă, proaspătă sau conservată. Este ceea ce se numeşte *feijoada* de la *feijao :* fasole. Lăcomia tovarăşilor mei de călătorie era pe măsura doar a discernămîntului dovedit în judecarea listei de bucate obişnuite. După felul meselor *feijoada* era proclamată *muito boa* sau *muito ruim*, adică „excelentă" sau „infectă". De asemenea, n-aveau decît un singur termen pentru a califica desertul, compus din brînză grasă şi pastă de fructe, care se mănîncă împreună, cu vîrful cuţitului : acesta era sau nu *bem doce* — dulce sau nu destul de dulce.

După fiecare aproximativ 30 km vaporul se oprea pentru a se aproviziona cu lemne de la un depozit şi, la nevoie, aşteptai două sau trei ore, adică timpul necesar slujbaşului respectiv pentru a prinde o vacă pe pajişte, cu lasso-ul, pentru a o înjunghia şi a o jupui cu ajutorul echipajului, care o ridica apoi la bord, aprovizionîndu-ne cu carne proaspătă pentru cîteva zile.

În restul timpului vaporul aluneca uşor în lungul braţelor strîmte; acolo aceasta se cheamă „a negocia" *estirões*-uri, adică a parcurge, unele după altele, acele unităţi de navigaţie constituite de porţiunile de fluviu delimitate de două curbe suficient de pronunţate pentru a nu putea vedea dincolo de ele. Uneori, datorită meandrelor, *estirões*-urile sînt atît de aproape unele de altele încît seara te trezeşti doar la cîţiva metri de locul unde te aflaseşi dimineaţa. Deseori, vaporul atinge, în trecăt, uşor, crengile pădurii inundate care domină malul. Zgomotul vaporului trezeşte nenumărate păsărele : *araras*, care în zbor par emailaţi în albastru, roşu şi auriu, cormorani plonjori ale căror gîturi sinuoase par nişte şerpi înaripaţi, papagali mari şi mici care umplu văzduhul de strigăte destul de asemănătoare vocii pentru ca să-ţi pară inumane. Apropiat şi monoton spectacolul te captivează şi-ţi provoacă un fel de toropeală. Din cînd în cînd, un prilej mai rar de tulburare : vreun cuplu de cerbi sau de tapiri care trec fluviul înot ; cîte un *cascavel* — şarpe cu clopoţei — sau vreun *giboya* — piton, răsucindu-se la suprafaţa apei, uşor ca un pai ; sau un grup mişunător de *jacaresi*, crocodili inofensivi de care te plictiseşti repede să-i tot dobori ţintindu-i în ochi cu un glonţ de carabină. Pescuitul fiorosului *piranha* este mult mai agitat. Undeva pe fluviu se află un mare *saladeiro* : uscătorie de carne cu înfăţişare de spînzurătoare, unde, printre osemintele care acoperă solul, cîteva bare paralele susţin hălci de carne învineţite, deasupra cărora se roteşte un stol întunecat de hoitari. Fluviul e înroşit pe sute de metri de sîngele de la abator. E suficient să arunci o undiţă pentru ca, fără să mai aştepte scufundarea cîrligului ei gol, peştii *piranha*, avizi de sînge, să se repeadă şi ca unul dintre ei să-şi agaţe în el lancea aurie. Pescarul trebuie să fie prudent cînd desprinde prada din cîrlig ; o muşcătură a ei îi poate reteza degetele.

După ce ai trecut dincolo de confluentul lui São Lourenço, pe al cărui curs superior vom merge, pe pămînt, în întîmpinarea populaţiei *bororo*, pantanalul dispare. De-o parte şi de alta a flu-

viului se desfăşoară un peisaj de *campo* — savane ierboase — în care casele devin mai numeroase şi unde rătăcesc cirezi de vite.

Foarte puţine lucruri semnalează navigatorului prezenţa Cuiabei : doar o rampă pavată, scăldată de fluviu şi în susul căreia se întrezăreşte silueta vechiului arsenal. De acolo, o stradă lungă de 2 km şi mărginită de case ţărăneşti duce pînă în piaţa catedralei, albă şi roză, care se înalţă între două alei de palmieri imperiali. La stînga, palatul episcopal, la dreapta, cel al guvernatorului, iar în colţul străzii principale, hanul — singurul pe atunci — ţinut de un libanez gras.

Am descoperit Goiás-ul şi m-aş repeta dacă aş insista asupra Cuiabei. Poziţia e mai puţin frumoasă, oraşul are însă acelaşi farmec, cu casele sale austere, concepute ca intermediare între palat şi colibă. Locul fiind vălurit, de la etajul superior al locuinţelor vezi întotdeauna o parte a oraşului : case albe cu acoperişuri de olană portocalie, de culoarea solului, cuprind între ele frunzişul des al grădinilor numite *quintaes*. În jurul pieţei centrale, în formă de L, o reţea de ulicioare aminteşte vechiul oraş al coloniştilor veacului al XVIII-lea ; ele duc spre terenuri virane pe care poposesc caravanele, spre alei vagi, mărginite de manghieri şi bananieri adăpostind colibe din chirpici. Apoi, foarte repede, ajungi în cîmpie unde pasc cirezi de boi gata să plece spre *sertão* sau de-abia veniţi de acolo.

Cuiabá a fost fundată la mijlocul secolului al XVIII-lea. Către 1720, exploratorii paulişti [1], numiţi *bandeirantes*, au pus pentru prima oară piciorul în această regiune, lăsînd la cîţiva kilometri de vatra oraşului actual un mic post de colonişti. Regiunea era locuită de indieni *cuxipo* ; unii dintre ei au primit să lucreze la defrişări. Într-o zi, un colonist — Miguel Sutil, cel bine numit — a trimis cîţiva indieni să caute miere de pădure. Ei s-au întors chiar în aceeaşi seară cu mîinile pline de pepite de aur adunate de la suprafaţa pămîntului. Îndată, Sutil şi un tovarăş al său numit Barbudo — bărbosul — îi urmară pe băştinaşi la locul unde aceştia adunaseră pepitele : era aur pretutindeni. Într-o lună au adunat 5 tone de pepite.

Să nu ne mire că împrejurimile Cuiabei amintesc, ici şi colo, un cîmp de bătălie. Movile acoperite de ierburi şi de mărăcini sînt

[1] Membri ai unei congregaţii catolice din Statele Unite. — *N.T.*

dovada vechii febre. Şi astăzi se mai întîmplă ca un localnic, cultivîndu-şi legumele, să găsească o pepită. Aurul continuă să fie aici prezent şi sub formă de paiete. La Cuiabá cerşetorii sînt căutători de aur şi îi vezi la lucru în albia pîrîului care traversează oraşul de jos. O zi de eforturi le aduce destul pentru asigurarea hranei şi mulţi negustori mai folosesc mica balanţă care serveşte pentru a schimba un pic de pulbere de aur pentru carne sau orez. După o ploaie mare, cînd apa curge şiroaie în văgăuni, copiii se năpustesc să scufunde în curentul apei cîte un bulgăre de ceară curată, aşteptînd ca mici fărîme, strălucitoare, să se lipească de el. Locuitorii Cuiabei susţin, de altfel, că pe sub oraşul lor trece un filon la o adîncime de mai mulţi metri. El se află, pare-se, sub biroul modest al Băncii Braziliei, mai bogată datorită acestei comori decît sumele aflate spre păstrare în demodata ei casă de bani.

Din vechea sa glorie Cuiabá păstrează un stil de viaţă domol şi ceremonios. Străinii îşi petrec prima zi într-un du-te-vino prin piaţa dintre han şi palatul guvernamental : la sosire depui o carte de vizită ; peste o oră, aghiotantul, un jandarm mustăcios, îţi întoarce politeţea ; după somnul de după masă, de la ora 12 la ora 16, care cufundă întreg oraşul într-un fel de moarte cotidiană, prezinţi omagii guvernatorului (pe atunci „interventor") care acordă etnografului o primire politicoasă şi plictisită. În ceea ce-l priveşte, ar prefera, desigur, să nu mai existe indieni, căci îi amintesc, supărător, dizgraţia politică în care a căzut ; nu sînt ei, oare, mărturia îndepărtării lui într-o circumscripţie înapoiată ? În cazul episcopului, la fel : indienii, îmi explică el, nu sînt atît de feroci şi de stupizi cum s-ar putea crede ; mi-aş putea imagina oare că o indiană bororo a intrat în rîndurile bisericii ? Că fraţii lui Diamantino au reuşit — cu preţul cîtor eforturi — să facă din trei Paressi nişte tîmplari acceptabili ? Pe plan ştiinţific misionarii au adunat, într-adevăr, tot ceea ce merită să fie menţinut. Puteam bănui oare că incultul Serviciu de protecţie scrie bororo cu accentul tonic pe vocala terminală, în timp ce cutare părinte a stabilit, încă de acum 20 de ani, că se găseşte pe cea din mijloc ? În ceea ce priveşte legendele este cunoscută aceea a potopului, dovadă că Dumnezeu nu a voit ca ei să rămînă blestemaţi. Fie, n-am decît să mă duc la ei. Dar nu cumva să compromit opera preoţilor ; să nu le duc daruri frivole, oglinzi sau şiraguri de mărgele. Nimic altceva decît securi, acestor leneşi trebuind să li se reamintească sfinţenia muncii.

O dată scăpat de aceste formalităţi poţi trece la lucruri serioase. Petrec zile întregi înfundat în prăvăliile negustorilor libanezi, numiţi *turcos*: jumătate angrosişti, jumătate cămătari, care alimentează cu marchitănie, ţesături şi medicamente numeroase rude, clienţi sau protejaţi; fiecare dintre aceştia, aprovizionaţi cu o încărcătură cumpărată pe credit, pleacă cu cîţiva boi sau cu o pirogă să stoarcă ultimii milreişi rătăciţi în inima junglei sau de-a lungul rîurilor (după 20—30 ani de existenţă, tot atît de grei atît pentru el cît şi pentru cei pe care îi exploatează, el se va stabili datorită milioanelor adunate). Timpul trece, de asemenea, la brutar, care va prepara sacii cu *bolachas*, pîini rotunde din făină, fără plămădeală, frămîntată cu grăsime: tari ca piatra — dar care se înmoaie la foc —, fărîmiţate de zdruncinături şi pătrunse de sudoarea boilor devin un aliment ce nu poate fi definit, tot atît de rînced ca şi carnea uscată comandată la măcelar. Cel de la Cuiabá era un personaj nostalgic. Avea o singură ambiţie şi toate şansele să nu fie satisfăcută cîndva: va veni oare vreodată un circ la Cuiabá? Cît i-ar fi plăcut să privească un elefant: „atîta carne!..."

Erau, în sfîrşit, fraţii B..., francezi de origine corsicană, instalaţi de mult timp la Cuiabá; de ce, nu mi-au spus. Vorbeau limba maternă cu o voce stinsă, cîntată şi cu ezitări. Înainte de a deveni proprietari de garaj fuseseră vînători de egrete şi descriau tehnica lor care constă în aşezarea pe sol a unor cornete de hîrtie albă pe care, aceste păsări mari, fascinate de culoarea lor imaculată — aceeaşi ca a penelor lor — veneau să le înţepe cu ciocul şi, orbite de acest capişon, se lăsau prinse fără să se împotrivească. Erau prinse în acest chip, pentru că penele frumoase se adună de pe pasărea vie în perioada împerecherii. La Cuiabá găseai dulapurile pline cu pene de egrete, nevandabile de cînd nu mai sînt la modă. Fraţii B... au devenit apoi căutători de diamante. În prezent se specializează în echiparea camioanelor pe care le lansează, ca pe vremuri vapoarele, pe oceane necunoscute, pe drumuri unde încărcătura şi vehiculul riscă să cadă în fundul vreunei văgăuni sau al vreunui rîu. Cînd însă ajungeau cu bine la liman, un beneficiu de 400% compensa toate pierderile dinainte.

Am străbătut deseori regiunea Cuiabá în camion. În ajunul plecării se proceda la încărcarea bidoanelor cu benzină, în cantitate cu atît mai mare, cu cît trebuia prevăzut consumul atît pentru dus cît şi pentru întors, şi pentru că se merge aproape tot timpul în viteza întîi şi a doua. Proviziile şi materialul de camping erau

dispuse astfel încît să se dea călătorilor posibilitatea de a se aşeza şi adăposti în caz de ploaie. Pe părţile laterale trebuiau agăţate cricurile, sculele şi provizia de frînghii şi de scînduri care urmau să înlocuiască podurile distruse. În zorii zilei următoare ne suiam în vîrful încărcăturii, ca pe o cămilă şi camionul pornea, legănîndu-se. Încă de la jumătatea zilei începeau dificultăţile: terenuri inundate sau mlăştinoase care trebuiau podite cu lemn. Mi-au trebuit trei zile pentru a deplasa astfel, din spate în faţă, un covor din lemne rotunde, lung de două ori cît camionul, pînă am trecut de acest loc dificil. Sau dădeam de nisip şi săpam sub roţi umplînd golurile cu frunziş. Cînd podurile erau intacte, trebuia să descărcăm totul pentru a uşura camionul şi apoi să reîncărcăm, după ce treceam peste scîndurile desprinse. Cînd găseam podurile din junglă distruse de un foc, ne opream şi le reconstruiam mai întîi, pentru a le desface după aceea, scîndurile putînd să ne mai servească şi altă dată. În fine, mai erau şi rîurile mari, ce pot fi traversate numai pe bacuri formate din trei pirogi, legate prin traverse şi care sub greutatea camionului, chiar cînd acesta era descărcat, se cufundau în apă pînă la bord; şi cu asta, uneori nu realizai altceva decît să duci vehiculul spre un mal prea abrupt sau prea noroios ca să-l poţi urca; atunci trebuia să improvizezi piste pe mai multe sute de metri, pînă la un loc de acostare mai bun sau pînă la un vad.

Oamenii care conduceau aceste camioane erau obişnuiţi să călătorească săptămîni în şir, fără întrerupere, uneori chiar luni. În doi formau o echipă: şoferul şi ajutorul; unul la volan, celălalt căţărat pe scară, pîndind obstacolele, supraveghind înaintarea, ca marinarul de la provă care ajută pilotul să treacă o strîmtoare. Aveau întotdeauna la îndemînă carabina, căci nu rareori, în faţa camionului se oprea cîte un căprior sau vreun tapir, mai mult curios decît speriat. Se trăgea la vedere şi succesul hotăra etapa următoare: animalul trebuia jupuit, golit şi bucăţile de carne tăiate în fîşii ca un cartof pe care-l cureţi în spirală pînă în miezul lui. Apoi, bucăţile de carne erau imediat frecate cu un amestec, întotdeauna gata pregătit, de sare, piper şi usturoi pisat. Erau expuse la soare timp de cîteva ore, ceea ce îţi permitea să aştepţi ziua următoare pentru a reîncepe operaţia, care trebuia repetată şi în zilele următoare. Se obţine astfel *carne de sol*, mai puţin gustoasă decît *carne de vento*, care e uscată în vîrful unei prăjini, în plin vînt, cînd nu e soare, dar care se poate păstra mai puţin timp.

Ciudată viaţă mai duc şi aceşti şoferi virtuoşi, întotdeauna gata să facă cele mai dificile reparaţii, improvizînd şi ştergînd drumul în trecerea lor, ameninţaţi să rămînă săptămîni întregi în plină stepă tropicală, în locul în care li s-a defectat camionul, pînă cînd, din întîmplare, va trece un alt concurent care va da alarma la Cuiabá, de unde se va cere, la São Paulo sau la Rio, să li se expedieze piesa stricată. În tot acest timp se stă în tabără, se vînează, se spală rufele, se doarme şi se aşteaptă. Cel mai bun şofer al meu fugise de judecată după ce comisese o crimă la care nu făcea niciodată aluzie. La Cuiabá lucrul era cunoscut, dar nimeni nu spunea nimic pentru că nu era altul care să-l fi putut înlocui pe acel traseu imposibil. În ochii tuturor, viaţa pe care şi-o risca zilnic plătea din plin pentru aceea pe care o luase.

Cînd părăseam Cuiabá, către ora patru dimineaţa, era încă noapte. Întrezăream cîteva biserici împodobite cu stucaturi de jos pînă-n clopotniţă ; ultimele străzi mărginite de manghieri rotunjiţi şi pavate cu pietre de rîu zdruncinau camioanele. Aspectul caracteristic de livadă al savanei — din cauza intervalului regulat dintre copaci — dă încă iluzia unui peisaj organizat, cu toate că eşti în plină stepă tropicală. Drumul devine însă, repede, destul de greu pentru a te convinge : se ridică deasupra fluviului în curbe pietroase, întrerupte de rîpe şi vaduri noroioase, invadate de *capoeira*. După ce ai cîştigat puţin în altitudine descoperi o linie roşiatică prelungă şi prea fixă pentru a putea fi confundată cu aurora. Mult timp te îndoieşti de natura şi realitatea ei, dar după trei sau patru ore de drum, în susul unei pante pietroase, ochii îmbrăţişează un orizont mai vast, care te aduce în faţa realităţii. De la nord la sud, un perete roşu se înalţă la 200—300 m deasupra colinelor înverzite. Spre nord coboară încet pînă se confundă cu podişul ; în partea de sud, de care ne apropiem, încep să se distingă amănunte. Acest perete, mai înainte aparent intact, ascunde hornuri strîmte, vîrfuri proeminente, ascuţite, cornişe şi platforme. În această lucrătură a pietrei se află redute şi defileuri. Camionului îi trebuie mai multe ore pentru a urca panta, abia îndreptată de mîna omului, care ne va conduce la marginea superioară a *chapadei* din Mato Grosso, de unde putem străbate 1 000 km din podişul numit *chapadão*, care coboară lin înspre nord, pînă la bazinul Amazoanelor.

În faţa noastră se deschide o lume nouă. Iarba aspră, de un verde lăptos, abia reuşeşte să acopere nisipul alb, roşiatic sau ocru, formatprin descompunerea superficială a soclului de gresie. Verdeaţa se reduce la cîţiva arbuşti răzleţi, noduroşi, apăraţi împotriva secetei — care durează timp de şapte luni pe an — de scoarţa lor groasă, de frunzele lustruite şi de spini. Dar e suficient să cadă ploaia cîteva zile pentru ca această savană pustie să se transforme într-o grădină : iarba înverzeşte, copacii se acoperă cu flori albe şi violete. Impresia dominantă rămîne însă, mereu, cea de imensitate. Solul este atît de continuu, pantele atît de line încît orizontul se întinde, fără vreun obstacol, pe zeci de kilometri ; îţi trebuie o jumătate de zi pentru a străbate un peisaj, mereu acelaşi de la începutul dimineţii, identic celui traversat în ajun, astfel încît impresia şi amintirea se suprapun într-o obsesie de imobilitate. Oricît de departe ar fi pămîntul, el este atît de uniform, atît de lipsit de accidente, încît foarte adesea, pe cer, orizontul îndepărtat se confundă cu norii. Peisajul este prea fantastic pentru a părea monoton. Din cînd în cînd, camionul traversează ape fără mal care, mai curînd inundă platoul decît îl traversează, ca şi cum acest teren — unul dintre cele mai vechi din lume şi parte încă intactă din continentul Gondwana, care, în secundar, unea Brazilia cu Africa — ar fi prea tînăr pentru ca rîurile să-şi fi putut săpa albia.

Europa, în lumină difuză, are forme precise. Aici rolul, tradiţional pentru noi, al cerului şi pămîntului, se inversează. Deasupra dîrei lăptoase a *campo*-ului, norii clădesc cele mai extravagante construcţii. Aici cerul e zona formelor şi volumelor, iar pămîntul păstrează moliciunea primelor vîrste.

Într-o seară m-am oprit nu departe de o *garimpo*, colonie de căutători de diamante. Curînd, în jurul focului nostru se iviră cîteva siluete : erau cîţiva *garimpeiros*, care scoteau din traiste sau din buzunarele hainelor lor zdrenţăroase mici tuburi de bambus golindu-le conţinutul în palmele noastre : diamante brute, pe care sperau să ni le vîndă. Eram însă destul de informat, de către fraţii B... asupra obiceiurilor din *garimpo* pentru a şti că nimic din toate acestea nu poate fi într-adevăr interesant, deoarece *garimpo*-ul are legile sale nescrise, care nu sînt mai puţin stricte.

Aceşti oameni se împart în două categorii : aventurieri şi fugari. Ultimul grup este mai numeros, ceea ce explică faptul că, o dată intrat în *garimpo*, este greu să mai ieşi. Cursul pîraielor, din nisipul cărora se adună diamantele, este controlat de primii ocupanţi. Posibilităţile lor sînt insuficiente pentru a le permite să aştepte marea ocazie, care nu se întîlneşte prea des. Sînt deci organizaţi

în bande, fiecare comandată de către un şef, care-şi dă titlul de „căpitan" sau de „inginer". Acesta trebuie să dispună de capital pentru a-şi înarma oamenii, pentru a-i echipa cu materialul indispensabil — găleată de fier cositorită pentru scoaterea prundişului, ciur, samar, cîteodată chiar cască de scafandru, cu care să se poată coborî în bulboane şi pompă de aer — şi, mai ales, pentru a-i aproviziona regulat cu hrană. În schimb, omul se angajează să nu vîndă ceea ce găseşte decît cumpărătorului împuternicit (acesta avînd legături cu marile ateliere de tăiat diamante, olandeze sau engleze) şi să împartă beneficiul cu şeful lor.

Înarmarea nu se datorează numai rivalităţii, frecvente, dintre bande. Pînă de curînd, şi chiar şi astăzi, această înarmare interzicea accesul poliţiei în *garimpo* ; în felul acesta zona diamantiferă forma un stat în stat, primul, uneori în război deschis cu cel de-al doilea. În 1935 se vorbea mereu de micul război dus timp de mai mulţi ani de *Engenheiro* Morbeck şi vitejii lui *valentões* împotriva poliţiei statului Mato Grosso şi care s-a terminat printr-un compromis. Trebuie să spunem, în favoarea nesupuşilor, că nenorocitul care se lăsa prins de poliţie în împrejurimile unui *garimpo*, rareori mai reuşea să mai ajungă pînă la Cuiabá. Un vestit şef de bandă, *capitão* Arnaldo, a fost prins împreună cu locotenentul lui. Au fost legaţi de gît, cu picioarele rezemate pe o scîndură, pînă cînd oboseala i-a făcut să-şi piardă echilibrul şi să cadă spînzuraţi de capacul unde au fost părăsiţi.

Legea bandei este respectată cu atîta stricteţe încît nu rareori la Lageado sau la Poxoreu, care sînt centrele *garimpo*-ului, poţi vedea o masă de han plină cu diamante, părăsite în acel moment de către meseni. De cum e găsită, fiecare piatră e identificată prin formă, mărime şi culoare. Aceste detalii rămîn atît de precise şi încărcate de valoare emoţională, încît după ani, cel ce le inventariază îşi aminteşte încă aspectul fiecărei pietre : „Cînd o priveam, îmi povestea unul dintre vizitatorii mei, era ca şi cum sfintei Fecioare i-ar fi căzut o lacrimă în palma mea..." Dar aceste pietre nu sînt întotdeauna atît de pure ; deseori sînt învelite în ganga lor şi este imposibil să-ţi dai seama imediat ce valoare au. Cumpărătorul autorizat îşi spune preţul (ceea ce se numeşte „cîntărirea" diamantului) şi după cum eşti obligat să i-l vinzi, trebuie să-i accepţi şi preţul. Asistentului îi revine sarcina de a da semnalul cu lovitura de ciocan care va face cunoscut rezultatul speculaţiei.

Am întrebat dacă nu se fac fraude ; fără îndoială, dar în zadar : propus unui alt cumpărător, sau fără ştirea şefului de bandă un diamant va fi imediat „ars", *queimado*, adică respectivul cumpărător va oferi un preţ derizoriu care va scădea sistematic, cu fiecare încercare ulterioară de vînzare. Au existat *garimpeiros* de reacredinţă care au murit de foame cu sacul plin.

După aceea, este altă treabă. Se pare că sirianul Fozzi s-a îmbogăţit, obţinînd cu preţuri scăzute diamante impure, pe care le încălzea pe un primus înainte de a le înmuia într-un colorant. Procedeul dădea diamantului galben o nuanţă superficială mai plăcută, pentru care era denumit *pintado* — diamant pictat.

Se mai practică şi un alt fals, însă la un nivel mai mare şi anume la export, pentru a nu plăti impozit statului brazilian. Am cunoscut la Cuiabá şi la Campo Grande contrabandişti profesionişti numiţi *capangueiros*, adică „prepuşi". Şi despre aceştia se povestesc multe : ascund diamantele în pachete de ţigări, pe care, cînd sînt prinşi de poliţie, le aruncă nepăsători într-un tufiş ca şi cum ar fi goale, pentru ca imediat ce sînt eliberaţi să meargă să le caute, vă imaginaţi cu cîtă îngrijorare.

În seara aceea însă, în jurul focului nostru de tabără se vorbea despre incidentele zilnice la care erau supuşi vizitatorii noştri. Învăţam astfel limba pitorească din *sertão* care, pentru pronumele francez *on* (în româneşte „se") foloseşte un număr extraordinar de variat de termeni : o *homem*, omul ; o *camarada*, tovarăşul, sau o *collega*, colegul ; o *negro*, negrul, o *tal*, un oarecare, o *fulano*, tipul etc. Dacă ai avut ghinionul să aduni aur în samare, acesta este interpretat ca un semn rău pentru căutătorul de diamante. Singura scăpare este să-l arunci imediat în apă ; pe cel care-l păstrează îl aşteaptă săptămîni de necazuri. Un altul, scoţînd pietrişul cu mîinile, a fost lovit de coada ţepoasă a unui calcan veninos. Aceste răni sînt greu de vindecat. Trebuie găsită o femeie care să consimtă să se dezbrace goală puşcă şi să urineze în rană. Cum în *garimpa* nu se găsesc decît ţărănci prostituate, acest tratament naiv se încheie, de cele mai multe ori, cu contractarea unui sifilis deosebit de virulent.

Aceste femei sînt atrase de povestirile despre întîmplări norocoase devenite legendare. Îmbogăţit de la o zi la alta, căutătorul de diamante, prizonier al cazierului său judiciar, este obligat să cheltuiască totul pe loc. Aşa se explică traficul camioanelor încărcate cu lucruri de prisos. Dacă ajung la *garimpo* cu încărcătura,

lor, aceasta va fi vîndută la orice preţ, şi nu atît de nevoie, cît ostentativ. Dis-de-dimineaţă, înainte de a pleca, m-am dus la coliba unui *camarada*, pe malul rîului invadat de ţînţari şi alte insecte. Cu casca de scafandru, demodată, pe cap, el începuse să scormonească fundul. Interiorul colibei era tot atît de sărăcăcios şi de deprimant ca şi locul în care se afla, dar într-un colţ soţia lui mi-a arătat, cu mîndrie, cele 12 costume de haine ale bărbatului şi rochiile ei de mătase pe care le rodeau termitele.

Noaptea a trecut în cîntece şi taifas. Fiecare comesean era invitat „să prezinte un număr" văzut într-o seară într-un local de noapte, cîte o amintire din trecut. Am regăsit acest decalaj între realitate şi amintire pe drumurile de la graniţa Indiei, la ospăţurile micilor funcţionari. Aici, ca şi acolo, se declamau monoloage sau ceea ce se numeşte în India „caricaturi" — adică imitaţii : ţăcănitul maşinii de scris, zgomotul motocicletei cînd trage din greu, urmat — contrast extraordinar — de zgomotul sugestiv al unui „dans al zînelor", precedînd imaginea sonoră a unui cal în galop. Şi, în încheiere, ceea ce numesc ca şi francezii „grimase".

Din seara pe care am petrecut-o cu *garimpeiros* am păstrat, într-un carnet de notiţe, fragmentul unui cîntec de jale tradiţional. Este vorba de un soldat nemulţumit de hrana care i se dă şi face o reclamaţie către caporal. Acesta o transmite sergentului şi operaţia se repetă la fiecare grad : locotenent, căpitan, maior, colonel, general, împărat. Acesta din urmă nu are altă cale decît să se adreseze lui Isus Cristos, care, în loc să trimită plîngerea mai departe Tatălui etern, „pune mîna pe condei şi trimite toată lumea în iad". Iată această mică probă de poezie din *sertão :*

„O Soldado...
O Offerece...
O Sargento que era un homem pertinente
Pego na penna, escreveu pro seu tenente
O Tenente que era homem muito bão
Pego na penna, escreveu pro Capitão
O Capitão que era homen dos melhor'
Pego na penna, escreveu pro Major
O Major que era homem como é
Pego na penna, escreveu pro Coroné
O Coroné, que era homem sem igual
Pego na penna, escreveu pro General
O General que era homem superior

Pega na penna, escreveu pro Imperador
O Imperador...
Pego na penna, escreveu pra Jesu' Christo
Jesu' Christo que e filho de Padre Eterno
Pego na penna et nando todos pros inferno." [1]

Totuşi, nu putea fi vorba de o veselie adevărată. Nisipurile diamantifere erau de mult timp pe cale de epuizare — regiunea era infectată de malarie, de leshmanioză şi anchilostomiază. De cîţiva ani apăruseră frigurile galbene ale pădurii. Numai două sau trei camioane pe lună urmau acum drumul în locul celor patru pe săptămînă, de altădată.

Drumul pe care urma să ne angajăm fusese părăsit de cînd focurile din stepă distruseseră podurile. De trei ani, nici un camion nu mai trecuse pe acolo. Nu ni se putea da nici o informaţie despre starea ei, însă dacă am fi reuşit să ajungem pînă la São Lourenço am fi ieşit din încurcătură. Pe malul fluviului se afla un mare *garimpo*, unde aveam să găsim tot ce ne trebuia : merinde pentru aprovizionare, oameni şi pirogi pentru a putea merge pînă la satele bororo de pe Rio Vermelho, care este un afluent al lui São Lourenço.

Nu ştiu cum am trecut. Călătoria mi-a rămas în amintire ca un coşmar confuz. Opriri interminabile pentru a învinge obstacolele de cîţiva metri, încărcări şi descărcări, popasuri în care eram atît de epuizaţi din cauza mutării bucăţilor de lemn în faţa camionului, de fiecare dată cînd reuşea să înainteze puţin, încît adormeam chiar

[1] Cătana...
Căprarul...
Sergentul, precum se ştie, bărbat foarte competent,
Apucă pana şi-i scrise domnului locotenent
Care, cunoscut în lume ca un prea viteaz oştean,
Luă şi el pana şi scrise către domnu' căpitan.
Căpitanul, văzînd asta, dădu şi el mare zor
Şi-nmuind pana-n cerneală, scrise domnului maior.
Maiorul, un om de vază, — cine mai este ca el ?
Apucă pana şi scrise către domnu' colonel.
Colonelul, vestit foarte ca om fără de egal,
Apucă pana şi scrise către domnu' general
Care, fără doar şi poate, socotit mare gradat,
Apucă pana şi scrise tocmai către Împărat.
Împăratul...
Apucă pana şi scrise Domnului Isus Cristos.
Domnul nostru, care-i fiul Tatălui ceresc şi-etern,
Apucînd pana, trimise toată ceata în infern.
(din limba portugheză) — *N.R.*

pe pămîntul gol, pentru a ne deştepta, în mijlocul nopţii, într-un vuiet venit din adîncuri : erau termitele care asaltau hainele noastre şi care, pînă să ne trezim, ne şi acoperiseră pelerinele cauciucate ce ne serveau drept impermeabile şi covoare. În sfîrşit, într-o dimineaţă, camionul nostru a început să coboare spre São Lourenço, semnalat de ceaţa deasă din vale. Cu sentimentul că am îndeplinit un act de bravură ne anunţarăm sosirea, claxonînd puternic. Dar nici un copil nu veni în întîmpinarea noastră. Ajunserăm pe malul rîului, între patru sau cinci colibe cufundate în tăcere. Nimeni. Totul era nelocuit. Cătunul era părăsit.

Ajunşi la capătul răbdării, după toate eforturile zilelor precedente, eram desperaţi. Să renunţăm ? Înainte de a lua drumul întoarcerii vom face, totuşi, o ultimă încercare. Fiecare va pleca în altă direcţie cercetînd împrejurimile. Către seară ne-am întors cu toţii, fără rezultat, în afară de şofer care descoperise o familie de pescari şi-l adusese cu el pe bărbat. Omul, bărbos şi cu pielea de o albeaţă nesănătoasă, ca şi cum ar fi stat prea mult în apă, ne-a explicat că se îmbolnăviseră cu şase luni în urmă de friguri galbene, şi că supravieţuitorii se împrăştiaseră. În amontele rîului se mai găseau însă cîteva persoane şi o pirogă. Va veni la noi ? Sigur că da. De luni de zile, el şi familia lui, trăiau numai cu peştele pe care-l pescuiau din rîu. De la indieni îşi va procura manioc şi frunze de tutun, de la noi va primi ceva bani. În aceste condiţii ne asigura şi de consimţămîntul celuilalt om cu piroga, pe care urma să-l luăm cu noi cînd vom trece în drum.

Voi avea prilejul să descriu şi alte călătorii cu piroga, drumuri care mi-au rămas mai vii în amintire. Voi trece, deci, repede peste cele opt zile în care am urcat pe rîul umflat de ploile ce cădeau zilnic. O dată luam dejunul pe o mică plajă cînd am auzit un fîşîit. Era un şarpe boa, de 7 m, trezit de conversaţia noastră. Au trebuit mai multe gloanţe pentru a-i veni de hac, deoarece aceste reptile nu reacţionează la rănile de pe corp ; trebuie lovite în cap. Jupuindu-l, operaţie care ne-a luat o jumătate de zi, i-am găsit în măruntaie o duzină de pui aproape să se nască şi care, deşi vii, au pierit din cauza soarelui. Apoi, într-o zi, după ce tocmai trăsesem cu succes într-un bursuc din specia *irara*, am zărit pe mal doi oameni goi. Erau primii bororo pe care îi vedeam. Am tras pirogile la mal, am încercat să vorbim cu ei, dar nu ştiau decît un singur cuvînt portughez, *fumo* — tutun — pe care îl pronunţă *sumo* (nu spuneau vechii misionari că indienii erau „fără credinţă [1], fără lege, fără rege", deoarece nu recunoşteau în fonetica lor nici pe *f* nici pe *l* nici pe *r* ?). Cultivă şi ei tutunul, dar produsul lor nu are concentraţia tutunului fermentat şi răsucit în formă de frînghie din care le-am dat cu mărinimie. Le-am explicat prin gesturi că ne ducem spre satul lor. Ei ne-au făcut să înţelegem că vom sosi acolo chiar în aceeaşi seară. Aveau să ne-o ia înainte ca să ne anunţe sosirea, şi au dispărut în pădure.

Cîteva ore mai tîrziu am acostat la un mal argilos, pe buza căruia am zărit colibele. Vreo şase oameni goi, înroşiţi cu *urucu* de la degetele picioarelor pînă-n creştetul capului, ne-au primit cu hohote de rîs, ajutîndu-ne să debarcăm şi să ne transportăm bagajele. Şi iată-ne într-o colibă mare în care locuiesc mai multe familii ; căpetenia satului a eliberat un colţ pentru noi, el urmînd să locuiască, în timpul şederii noastre acolo, pe celălalt mal al fluviului.

[1] În portugheză, credinţă = *fé*. — *N.R.*

22. „SĂLBATICI" CUMSECADE

În ce ordine să povesteşti impresiile profunde şi totodată confuze care te asaltează, abia sosit într-un sat băştinaş, cu o civilizaţie încă relativ intactă ? La băştinaşii kaingang, ca şi la caduveo, ale căror cătune seamănă cu cele ale ţăranilor vecini, ceea ce-ţi atrage în primul rînd atenţia este mizeria cruntă în care trăiesc şi prima reacţie este de oboseală şi descurajare. În faţa unei societăţi încă vii şi credincioase tradiţiei, şocul este atît de puternic încît eşti dezorientat : în acest caier cu mii de culori, ce fir trebuie urmărit şi descurcat mai întîi ? Evocînd tribul bororo, prima mea experienţă de acest gen, regăsesc sentimentele ce m-au cuprins în momentul în care am încercat-o pe cea mai recentă cînd, după ce urcasem ore întregi, de-a buşilea, pante transformate de ploile neîntrerupte ale musonului într-un mîl lunecos, am ajuns în vîrful unui deal, într-un sat al populaţiei *kuki* de la frontiera birmană : epuizare fizică, foame, sete şi tulburare mintală. Ameţeala, de natură, organică, este luminată însă de perceperea formelor şi culorilor. Locuinţe impunătoare prin dimensiuni, în ciuda fragilităţii, la a căror construcţie s-au folosit materiale şi tehnici cunoscute de noi din exemple minore, pentru că ele nu sînt propriu-zis clădite cît înnodate, împletite, ţesute, brodate şi decolorate de vreme. În loc să-l strivească pe cel care le locuieşte, sub masa indiferentă a pietrelor, ele se adaptează cu supleţe prezenţei şi mişcărilor lui ; spre deosebire de ceea ce se petrece la noi, ele sînt întotdeauna subordonate omului. În jurul celor care-l locuiesc satul se ridică asemenea unei armuri uşoare şi elastice, mai apropiată de pălăriile femeilor decît de oraşele noastre : podoabă monumentală ce păstrează ceva din viaţa bolţilor şi a frunzişurilor, a căror supleţe naturală constructorii au ştiut să o adapteze cu abilitate exigenţelor respectivelor planuri.

Goliciunea locuitorilor pare protejată de pereţii de iarbă catifelată şi franjurii frunzelor de palmier ; cînd ies din casă, e ca şi cum s-ar dezbrăca de un uriaş halat din pene de struţ. Giuvaeruri ale acestor pufoase cutii de bijuterii, corpurile sînt fin modelate, iar tonul pielii e reliefat de strălucirea fardurilor şi a picturilor, suporturi — am putea spune — destinate să pună în valoare podoabe mai splendide : petele lucioase şi strălucitoare ale dinţilor şi cele ale colţilor de animale sălbatice, asociate cu pene şi flori. Ca şi cum o întreagă civilizaţie s-ar întîlni într-o aceeaşi pasiune tandră pentru formele, substanţele şi culorile vieţii. Şi, pentru a reţine în jurul corpului uman esenţa ei cea mai bogată, ar recurge — din tot ceea ce produce ea — la cele de maximă rezistenţă sau de maximă fragilitate, ambele extreme fiind, printr-o ciudată apropiere, cele care o păstrau în starea ei cea mai pură.

Instalîndu-ne în colţul unei colibe vaste, m-am lăsat mai de grabă pătruns de aceste imagini decît să le înregistrez conştient. Totuşi, cîteva detalii începeau să prindă contur. Dacă locuinţele îşi mai păstrau încă forma şi dimensiunile tradiţionale, arhitectura lor suferise influenţa neobraziliană : planul lor nu mai era oval, ci dreptunghiular şi cu toate că materialele de construcţie ale acoperişului şi pereţilor erau aceleaşi — crengi susţinînd un acoperămînt din frunze de palmier — ele erau, totuşi, diferite, acoperişul, de pildă, fiind în două ape, nu rotunjit şi coborînd pînă aproape de pămînt. Cu toate acestea, satul Kejara, unde sosiseră, rămînea, cu celelalte două — Pobori şi Jarudori — care compun grupul Rio Vermelho, unul dintre ultimele în care nu s-a exercitat prea mult acţiunea salesienilor. Aceşti misionari, care, împreună cu Serviciul de protecţie au reuşit să pună capăt conflictului dintre indieni şi colonişti, au făcut în acelaşi timp, excelente cercetări etnografice (cele mai bune surse ale noastre privitoare la bororo, după studiile mai vechi ale lui Karl von den Steinen) şi au întreprins o acţiune metodică de exterminare a culturii băştinaşe. Două fapte dovedesc că satul Kejara era unul dintre ultimele bastioane ale independenţei. În primul rînd, este reşedinţa şefului tuturor satelor din Rio Vermelho, personaj mîndru şi enigmatic care nu cunoştea sau se făcea că nu cunoaşte limba portugheză ; atent faţă de noi şi speculînd prezenţa noastră, evita, atît din motive de prestigiu cît şi de limbă, să comunice cu mine altfel decît prin intermediul membrilor sfatului său, împreună cu care lua toate deciziile.

În al doilea rînd, la Kejara locuia un băştinaş care trebuia să fie interpretul şi principalul meu informator. Acest om, de vreo 35 de ani, vorbea destul de bine portugheza. Dacă ar fi să-l credem, în-

vățase să citească și să scrie (cu toate că acum nu mai știa nimic), ca urmare a educației căpătate de la misionari. Mîndri de succesul lor, aceștia l-au trimis la Roma, unde a fost primit de Papă. La întoarcere se pare că au vrut să-l însoare după obiceiurile creștinești fără să țină seama de tradiție. Această încercare i-a provocat o criză spirituală din care a ieșit recucerit de vechiul său ideal bororo : s-a instalat la Kejara unde ducea, de 10 sau 15 ani, o viață exemplară de sălbatic. Complet gol, pictat cu roșu, cu nasul și buza de jos străpunse de o baretă și un șirag de mărgele, împodobit cu pene, indianul papei se dovedi un minunat profesor de sociologie bororo.

Deocamdată, eram înconjurați de cîteva duzini de băștinași care discutau între ei chicotind și înghiontindu-se. Bororo sînt cei mai înalți și mai bine legați dintre toți băștinașii Braziliei. Capul lor rotund, dar cu figura prelungă cu trăsături regulate și viguroase, constituția lor atletică, amintesc unele tipuri din Patagonia, cu care probabil că se înrudesc din punct de vedere rasial. Acest tip armonios e mai rar la femei, care sînt, în general, mai mici de statură, plăpînde, cu trăsături neregulate. De la început, jovialitatea bărbaților contrastează ciudat cu atitudinea rebarbativă a reprezentantelor celuilalt sex. În ciuda epidemiilor care pustiau regiunea, populația impresiona prin aparența de sănătate ; totuși, în sat se afla și un lepros.

Bărbații erau complet goi, cu excepția micului cornet de paie care le acoperea extremitatea penisului și care era ținut de prepuțul, trasprin deschizătură și umflat în afară. Majoritatea se vopsiseră în roșu din cap pînă în picioare cu o vopsea făcută din grăunțe de urucu pisat în grăsime. Și părul, lăsat liber pe umeri, sau tăiat rotund la înălțimea urechilor, era acoperit cu această pastă, care îi da aspectul unei căști. Pe acest fond de culoare erau și alte ornamente colorate : o potcoavă din răşină neagră, strălucitoare, le acoperea fruntea și se termina pe cei doi obraji, la înălțimea gurii ; pe umeri și pe brațe își lipiseră niște barete de puf alb, sau își pudraseră umerii și bustul cu sidef pisat. Femeile purtau un șorț din pînză de bumbac impregnată cu urucu în jurul unei centuri rigide din scoarță de copac. Aceasta susținea o panglică albă mai suplă, din scoarță de copac bătătorită, care le trecea printre pulpe. Peste piept li se petreceau două fuioare din bumbac, fin împletite. Această ținută era completată de niște bentițe din bumbac strînse în jurul gleznelor, bicepșilor și încheieturii mîinilor.

Încetul cu încetul s-au retras cu toții. Noi împărțeam coliba, care măsura aproximativ 12 m pe 5 m, cu familia liniștită, dar ostilă, a

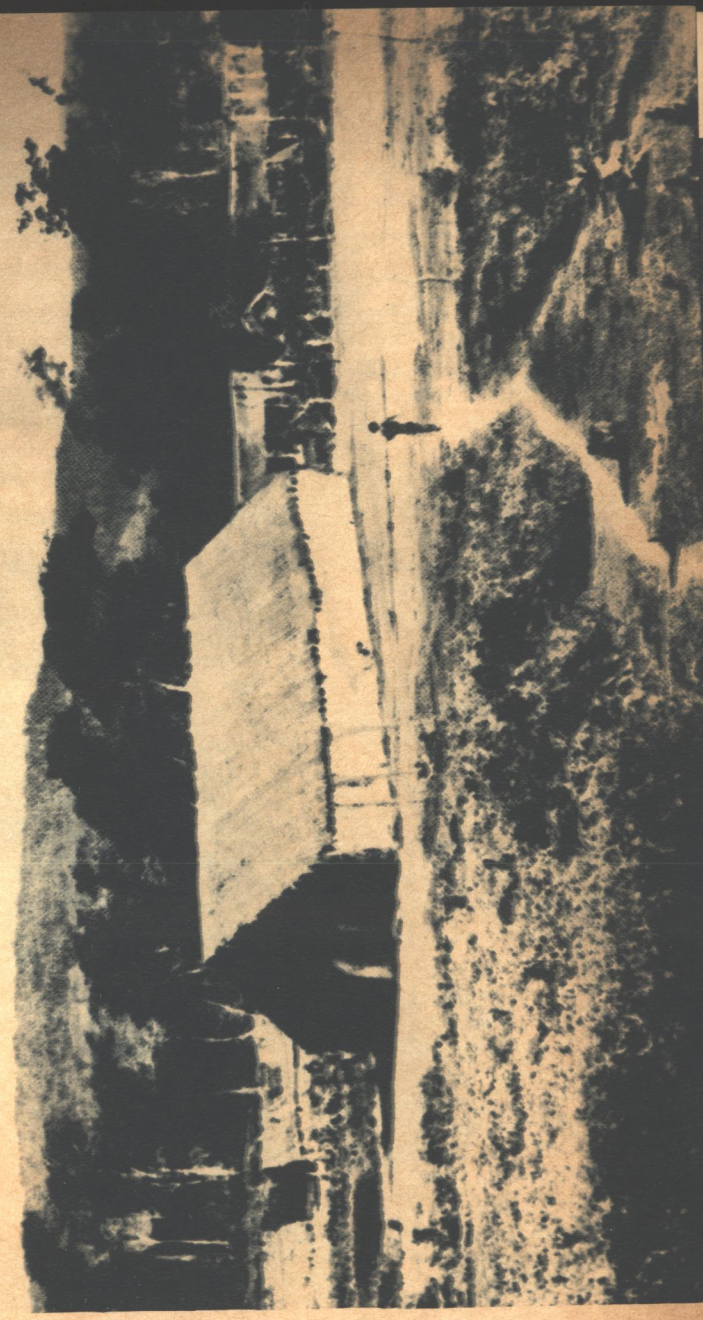

12

13

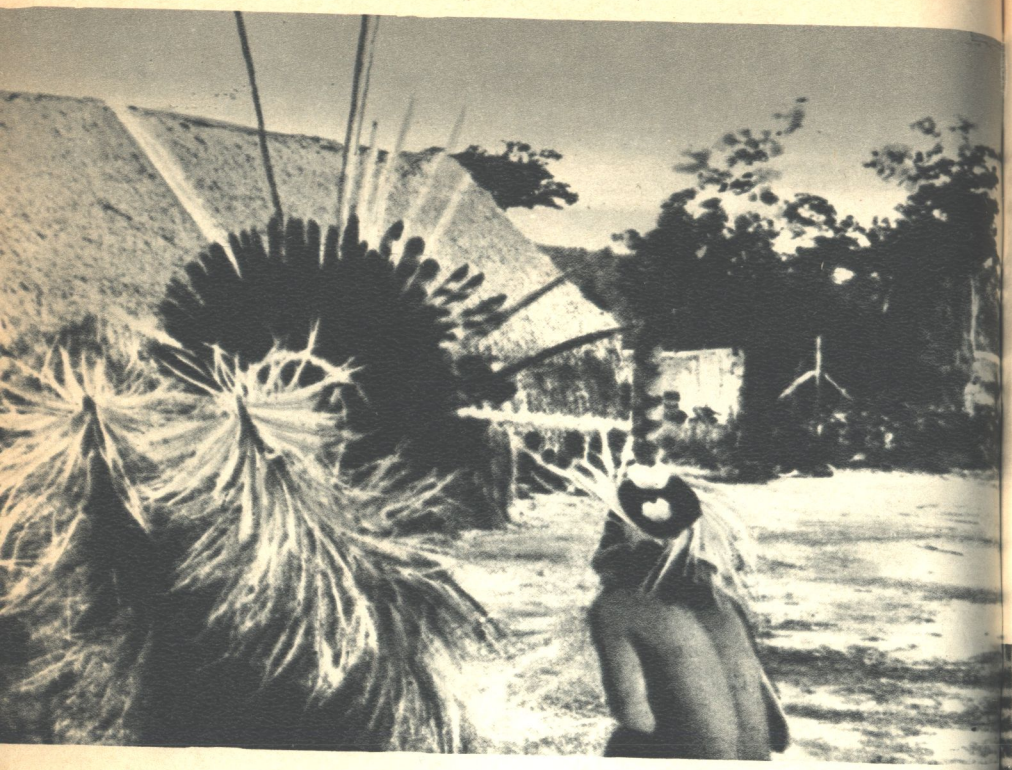

16

17

18

Barele şi cercei din sidef şi pene.

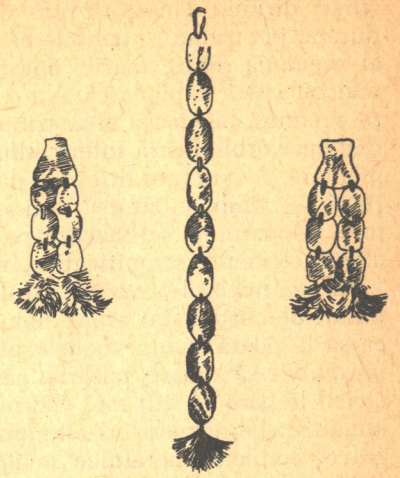

unui vrăjitor şi cu o bătrînă văduvă întreţinută din mila cîtorva rude, care locuiau în colibele vecine, dar care, mereu neglijată, îi jelea ore în şir pe cei cinci bărbaţi pe care i-a avut succesiv, şi vremea fericită cînd nu-i lipseau maniocul, porumbul, vînatul şi peştele.

Afară începeau să răsune pe un ton jos, sonor şi gutural, cîntece cu articulaţii bine marcate. Cîntau numai bărbaţii ; şi unisonul lor, melodiile simple şi repetate de sute de ori, contrastul între solo-uri şi ansambluri, stilul bărbătesc şi tragic, aminteau corurile războinice ale vreunui *Männerbund* germanic. De ce toate aceste cîntece ? Din pricina *irarei*, mi se explică. Noi ne adusesem vînatul şi înainte de a-l consuma trebuia să executăm un ritual complicat pentru liniştirea spiritului lui şi consacrarea vînătoarei. Prea istovit pentru a mai fi un bun etnograf, pe înserat am căzut într-un somn agitat din cauza oboselii şi a cîntecelor care au ţinut pînă-n zori. De altfel, aşa avea să fie pînă la sfîrşitul vizitei noastre ; nopţile erau închinate vieţii religioase ; băştinaşii dormeau de la răsăritul soarelui pînă în miezul zilei.

În afară de cîteva instrumente muzicale de suflat care şi-au făcut intrarea în anumite momente prescrise de ritual, singurul acompaniament al vocilor era zdrăngănitul unei tărtăcuţe umplute cu pietriş şi scuturată de dirijor. Era o încîntare să-i asculţi : cînd dezlănţuind, cînd oprindu-şi brusc vocile, umplînd pauzele cu răpăitul instrumentului lor, modulat în *crescendo*-uri şi *descrescendo*-uri prelungi, în

sfîrşit, dirijînd dansatorii prin alternanţe de linişte şi zgomot, a căror durată, intensitate şi calitate erau atît de variate, încît nici un dirijor al vreunuia dintre marile noastre orchestre de concert n-ar fi ştiut mai bine să-i stăpînească. Nu e deci nimic surprinzător în faptul că, pe vremuri, băştinaşii altor triburi şi chiar misionarii, credeau că aud demoni vorbind prin intermediul acestor instrumente muzicale rudimentare. Se ştie de altfel, că dacă vechi iluzii în legătură cu aceste pretinse „limbaje bătute" s-au spulberat, e totuşi probabil că la anumite popoare ele se bazează pe un adevărat cod lingvistic, redus la cîteva elemente semnificative, exprimate simbolic.

În zori mă scol să vizitez satul ; la uşă mă împiedic de nişte jalnice păsări de curte : sînt arara domestice pe care indienii le atrag în sat ca să le poată smulge penele pentru podoabele capului. Jumulite şi incapabile să zboare, păsările par nişte pui gata de pus în frigare, iar ciocul le pare cu atît mai enorm cu cît volumul corpului a scăzut la jumătate. Pe acoperişuri alte arara, care şi-au refăcut podoaba, stau grave, embleme heraldice smălţuite cu roşu şi azur.

Mă aflu în mijlocul unei poiene mărginite într-o parte de fluviu, iar de celelalte părţi de parcele împădurite care ascund grădini lăsînd să se întrevadă, printre copaci, un fundal de coline cu pante rîpoase de gresie roşie. Ocolul este ocupat de colibe — exact 26 — toate asemănătoare celei în care locuiesc, dispuse în cerc pe un singur rînd. În centru se află o colibă lungă de aproximativ 20 m şi lată de 8 m, mult mai mare decît celelalte. E *baitemannageo*, casa bărbaţilor, în care dorm celibatarii şi în care populaţia masculină îşi petrece ziua cînd nu este ocupată cu pescuitul şi vînătoarea sau cînd nu ia parte la ceremoniile publice pe terenul de dansuri — un loc de formă ovală mărginit de stîlpi, situat în partea de vest a casei bărbaţilor. Intrarea în această colibă este absolut interzisă femeilor ; ele locuiesc în colibele periferice, iar bărbaţii lor fac de mai multe ori pe zi drumul, dus şi întors, între „clubul" lor şi domiciliul conjugal, pe poteca ce le leagă, străbătînd mărăcinişul poienei. Văzut de sus, dintr-un copac sau de pe un acoperiş, satul bororo seamănă cu o roată de căruţă în care casele familiale ar descrie cercul, cărările ar închipui razele, iar centrul, casa bărbaţilor.

Acest plan remarcabil era pe vremuri cel al tuturor satelor, numai că pe atunci populaţia depăşea cu mult media actuală (aproximativ 150 de persoane la Kejara). Pe vremea aceea locuinţele familiale se construiau în mai multe cercuri concentrice şi nu într-unul singur. De altfel, nu numai băştinaşii bororo au satele circulare ; cu mici variante în ceea ce priveşte detaliile, aceste sate sînt tipice pentru

Planul satului Kejara.

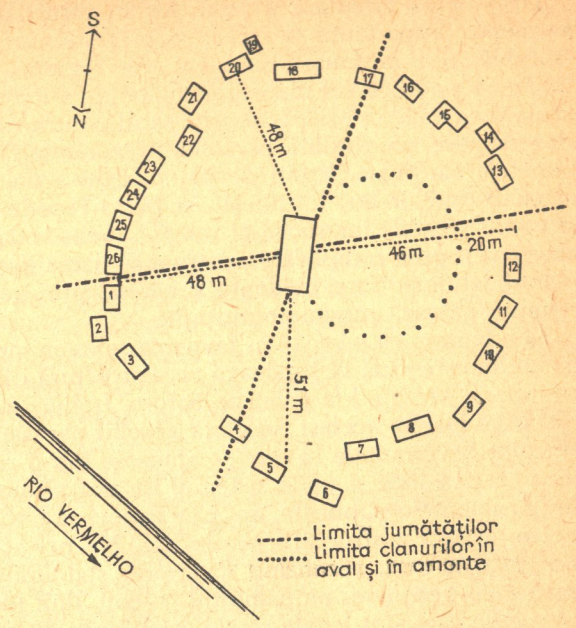

toate triburile care fac parte din grupul lingvistic al populaţiei gé [1], de pe podişul brazilian central, între rîurile Araguayá şi São Francisco, dintre care bororo sînt, probabil, reprezentanţii cei mai meridionali. Ştim însă că vecinii lor cei mai apropiaţi de la nord, Kayapo, care locuiesc pe malul drept al lui Rio dos Mortes şi la care s-a ajuns doar de vreo zece ani, îşi construiesc casele în acelaşi fel, ca de altfel şi triburile apinayé, sherenté [2] şi canella.

[1] Principalele populaţii din această parte a continentului sud-american care fac parte din familia de limbi Gé sînt şavanţii, sherenté, kayapo, suya, apinayé, timbira. — *I.V.*

[2] Etnografia unor grupuri ale populaţiei kayapo ne este mai bine cunoscută datorită unor cercetări întreprinse anume în 1954 şi 1955. Cunoscutul etnolog francez Alfred Métraux a făcut o cercetare staţionară de două luni, în 1954, în satele Kayapo Gorotire şi Kubenkrănkeñ, continuate în anul ce a urmat de Simone Drayfus. Se cunoaşte, de asemenea, existenţa a cîtorva grupuri de kayapo, anume dyare, kukraïmore, şicri, me-tuktire, care însă sînt mai puţin studiaţi sau chiar de loc ; dintre aceste grupuri cu dyore nu s-a putut încă stabili contact. — *I.V.*

Dispunerea circulară a colibelor în jurul casei bărbaţilor are o asemenea importanţă în ceea ce priveşte viaţa socială şi practica cultului încît misionarii salesieni din regiunea Rio das Graças au învăţat repede că cel mai sigur mijloc de a-i converti pe bororo este acela de a-i face să-şi părăsească satul pentru un altul în care casele sînt dispuse pe rînduri paralele. Dezorientaţi în ceea ce priveşte punctele cardinale, lipsiţi de planul care e un argument important al cunoştinţelor lor, băştinaşii îşi pierd repede sensul tradiţiilor ca şi cum sistemele lor social şi religios (vom vedea că nu pot fi disociate) ar fi prea complicate pentru a se putea lipsi de schema pe care planul satului o face evidentă şi căreia, prin gesturile lor zilnice, îi reîmprospătează mereu contururile.

Să admitem ca o scuză în favoarea salesienilor că şi-au dat extrem de multă osteneală să înţeleagă acea structură dificilă şi să-i păstreze amintirea. Mergînd la triburile bororo, trebuie mai întîi să le cunoşti lucrările. Dar în acelaşi timp era absolut necesară confruntarea concluziilor lor cu altele la care se ajunsese într-o regiune în care ei nu pătrunseseră încă şi unde sistemul îşi mai păstra vitalitatea. Ghidat de documentele publicate, am căutat deci să obţin de la informatorii mei o analiză a structurii satului lor. Ne petreceam zilele mergînd din casă în casă, recenzînd locuitorii, stabilindu-le starea civilă şi trasînd cu beţişoare, pe pămîntul poienii, linii ideale delimitînd sectoarele de care sînt legate reţele complicate de privilegii, de tradiţii, de grade ierarhice, de drepturi şi obligaţii. Pentru a-mi simplifica expunerea voi face o elevaţie — dacă mă pot exprima astfel — a orientărilor, căci direcţiile spaţiale, aşa cum sînt concepute de băştinaşi, nu corespund niciodată cu precizie indicaţiilor busolei.

Satul circular Kejara este tangent la malul stîng al lui Rio Vermelho. Acesta curge aproximativ în direcţia est-vest. Diametrul satului, teoretic paralel cu fluviul, împarte populaţia în două grupe : la nord grupul cera, la sud tugaré. Se pare, dar nu este absolut sigur, că primul termen înseamnă slab, iar cel de-al doilea, puternic. Oricare ar fi împărţirea, este esenţială din două motive : în primul rînd pentru că un individ aparţine totdeauna aceleiaşi jumătăţi din care face parte şi mama lui ; apoi, pentru că el nu se poate căsători decît cu un membru al celeilalte jumătăţi. Dacă mama mea este cera şi eu voi fi cera, iar soţia mea va fi tugaré.

Femeile locuiesc şi moştenesc casele în care s-au născut. În momentul căsătoriei bărbatul băştinaş traversează poiana, trecînd peste diametrul ideal care separă jumătăţile şi se duce să locuiască în partea cealaltă. Casa bărbaţilor atenuează întrucîtva această dezrădăcinare, deoarece poziţia sa centrală încalcă teritoriile celor două jumătăţi. Regulile locuirii explică însă că uşa care dă în teritoriul cera se numeşte uşă tugaré, iar cea care dă în teritoriul tugaré, uşă cera. Într-adevăr, folosirea lor este rezervată bărbaţilor şi toţi cei care locuiesc într-un sector sînt originari din cealaltă parte, şi invers.

În locuinţele de familie un bărbat însurat nu se simte, deci, niciodată la el acasă. Casa în care s-a născut, cea de care se leagă amintirile copilăriei, se află dincolo. E casa mamei şi surorilor lui, acum locuită de bărbaţii acestora. Totuşi, cînd vrea, se poate reîntoarce, sigur că va fi întotdeauna bine primit. Iar cînd atmosfera domiciliului conjugal îi pare grea (de exemplu dacă cumnaţii lui îl vizitează), poate merge să doarmă în casa bărbaţilor, unde îşi regăseşte amintirile de adolescent, tovărăşia masculină şi o ambianţă religioasă care nu exclude relaţiile cu fete nemăritate.

Jumătăţile reglementează nu numai căsătoriile, dar şi alte aspecte ale vieţii sociale. De fiecare dată cînd un membru al unei jumătăţi descoperă că are un drept sau o datorie, este în profitul sau cu ajutorul celeilalte jumătăţi. Astfel, funeraliile unui cera sînt organizate de tugaré şi invers. Cele două jumătăţi ale satului sînt deci partenere şi orice act social sau religios implică asistenţa celor aflaţi de partea cealaltă, al căror rol e complimentar celui din partea opusă. Colaborarea nu exclude însă rivalitatea. Fiecare e mîndru să aparţină jumătăţii respective şi geloziile sînt reciproce. Să ne imaginăm deci viaţa socială pe sistemul a două echipe de fotbal, care în loc să caute să-şi opună tacticile lor respective, s-ar servi una pe alta şi ar măsura avantajele după gradul de perfecţiune şi de generozitate.

Să trecem acum la un alt aspect. Un alt diametru, perpendicular pe cel dintîi, împarte jumătăţile după axa nord-sud. Toată populaţia născută la est de această axă

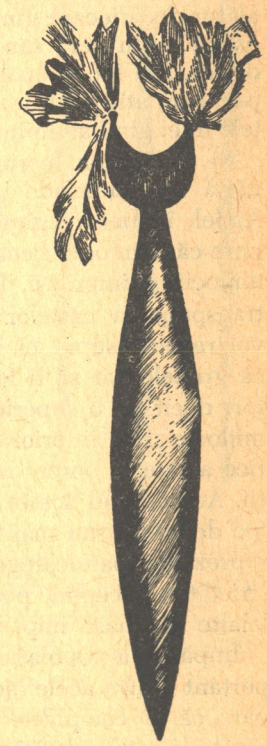

Măciucă din lemn pentru prins peştele.

este numită cea de sus, iar aceea născută la vest, cea de jos. În loc de două jumătăţi vom avea deci patru secţii, cera şi tugaré fiind în aceeaşi măsură, dintr-o parte şi din cealaltă. Din nefericire nici un observator n-a reuşit să înţeleagă încă rolul exact al acestei subdiviziuni.

Pe de altă parte, populaţia este împărţită în ginţi. Acestea sînt formate din grupuri de familii care se consideră înrudite prin partea femeiască, pornind de la un strămoş comun. Strămoşul, de natură mitologică, este uneori uitat. Să admitem deci că membrii ginţii se recunosc după numele lor comun. Probabil că în trecut ginţile erau în număr de opt : patru cera şi patru tugaré. Dar în decursul timpului unele ginţi s-au stins, altele s-au subîmpărţit. Situaţia empirică este, deci, destul de confuză. Oricum, membrii unei ginţi, cu excepţia bărbaţilor însuraţi, locuiesc toţi în aceeaşi colibă sau în colibe alăturate. Fiecare gintă îşi are deci poziţia ei în cercul locuinţelor ; ea va fi un cera sau un tugaré, din partea de sus sau din partea de jos, sau încă, repartizată în două grupe de această ultimă împărţire, care atît pentru o parte cît şi pentru cealaltă, traversează locuinţele unei ginţi anumite.

Şi ca şi cum lucrurile nu ar fi îndeajuns de complicate, fiecare gintă mai cuprinde şi subgrupe ereditare, tot pe linie femeiască. Astfel, în fiecare gintă există familii „roşii" şi „negre". În plus, se pare că odinioară fiecare gintă era împărţită în trei grade : superiorii, mijlociii şi inferiorii. Poate că această împărţire este reflectarea sau transpunerea castelor ierarhizate ale populaţiilor mbaya-caduveo ; voi reveni asupra ei. Această ipoteză devine probabilă prin faptul că gradele par să fi fost endogame : un superior neputîndu-se căsători decît cu o superioară (din cealaltă jumătate), un mijlociu cu o mijlocie şi un inferior cu o inferioară. Din cauza prăbuşirii demografice a satelor bororo nu ne putem baza deci decît numai pe supoziţii. Acum, cînd aceste sate au numai 100 pînă la 200 de locuitori în loc de 1 000 sau mai mulţi, nu mai există destule familii pentru a reprezenta toate categoriile. Numai regula jumătăţilor este respectată strict (cu excepţia, poate, a unor anumite ginţi nobile), pentru celelalte băştinaşii improvizînd soluţii de compromis, după posibilităţi.

Împărţirea populaţiei în ginţi constituie, fără îndoială, cel mai important dintre acele „jocuri ale hazardului" în care societatea bororo pare că se complace. Pe vremuri, în cadrul sistemului general de căsătorii între jumătăţi, ginţile se uneau prin anumite afinităţi : o

Arcuri ornate cu inele din scoarţă de copac dispuse în maniera caracteristică clanului din care face parte posesorul ei.

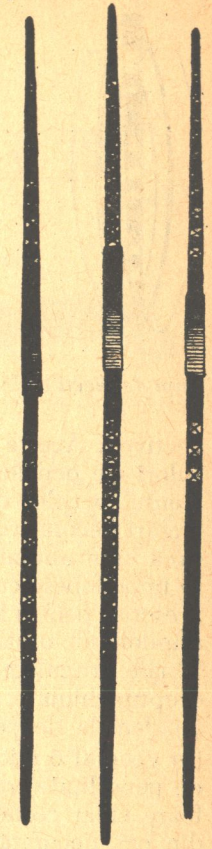

gintă cera se alia, de preferinţă, cu una, două sau trei ginţi tugaré şi invers. În plus, ginţile nu se bucurau de aceleaşi rînduieli. Şeful satului este ales în mod obligatoriu dintr-o gintă determinată din jumătatea cera, prin transmiterea ereditară a titlului, pe linie femeiască, de la unchiul dinspre mamă, la fiul surorii lui. Există, de asemenea, ginţi „bogate" şi ginţi „sărace". În ce constau aceste diferenţe de avuţie ? Să stăruim un moment asupra acestui punct.

Concepţia noastră despre bogăţie este, în principal, economică. Cu toate că nivelul de viaţă al populaţie bororo este modest, la ei, ca şi la noi, nu este acelaşi pentru toţi. Unii dintre ei sînt vînători sau pescari mai buni, mai norocoşi sau mai întreprinzători decît ceilalţi. La Kejara găseşti urmele unei specializări profesionale. Astfel, un băştinaş se specializase în confecţionarea pilelor de piatră, pe care le schimba cu produse alimentare, trăind, pare-se, confortabil. Totuşi, aceste deosebiri rămîn individuale, deci trecătoare. Singura excepţie o constituie şeful, căruia ginţile îi pun la dispoziţie gratuit hrana şi obiectele manufacturate. Cum însă primirea acestora creează obligaţii, el este întotdeauna în situaţia unui bancher prin mîinile căruia trec multe bogăţii, pe care însă nu le posedă niciodată. Colecţiile mele de obiecte religioase sînt rezultatul acelor daruri pe care şeful s-a grăbit să le redistribuie între ginţi şi care i-au servit la reechilibrarea balanţei sale comerciale.

Bogăţia rînduielnică a ginţilor este de altă natură. Fiecare posedă un capital de mituri, tradiţii, dansuri, funcţii sociale şi religioase. La rîndul lor, miturile stau la temelia unor privilegii tehnice care formează una dintre trăsăturile cele mai ciudate ale culturii bororo. Aproape pe toate obiectele se află blazoane care permit identificarea ginţii şi subginţii din care face parte proprietarul obiectelor res-

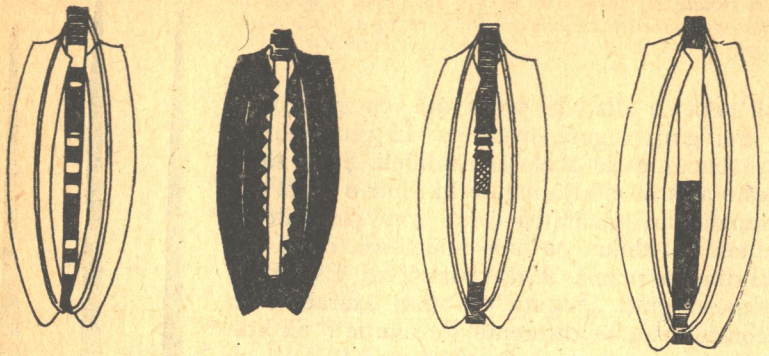

Aripi de săgeţi cu blazon.

pective [1]. Aceste privilegii constau în folosirea anumitor pene, sau culori ale penelor ; în modul de a le tăia sau a le arcui ; în aranjamentul penelor de specii şi culori diferite ; în executarea anumitor lucrări decorative : împletirea fibrelor sau mozaic din pene ; în folosirea unor anumite motive etc. De pildă, arcurile pentru ceremonii se împodobesc cu pene sau inele din scoarţă de copac după canoane prescrise pentru fiecare gintă. Tijele săgeţilor au la bază, între penele aripilor, un ornament caracteristic. Părţile de sidef ale beţigaşelor labiale articulate sînt de forme diferite : ovale, în formă de peşte, dreptunghiulare, variind după ginţi ; şi culoarea ciucurilor e diferită. Diademe de pene purtate la dansuri sînt prevăzute cu o insignă (în general o mică placă de lemn acoperită cu un mozaic din bucăţi de pene lipite) reprezentînd ginta proprietarului. În zilele de sărbătoare chiar cornetele peniene sînt împodobite cu o panglică rigidă din pai, decorată sau cizelată în culorile şi în formele ginţii.

Toate aceste privilegii, care de altfel sînt negociabile, fac obiectul unei supravegheri invidioase şi aprige. Se spune că e de neconceput ca una din ginţi să acapareze prerogativele alteia : ar începe o luptă fratricidă. Din acest punct de vedere diferenţele între ginţi sînt enorme. Unele sînt bogate, altele sărace : pentru a te convinge era suficient să vezi mobilierul colibelor. Noi i-am împărţit însă, mai degrabă, în rustici şi rafinaţi, nu în bogaţi şi săraci.

[1] În fapt este vorba de proprietatea personală şi de cea colectivă, dar nu de proprietate particulară. Semnele de proprietate personală cu însemnul ginţii sau a unui grup al ei nu indică proprietatea particulară. — *I.V.*

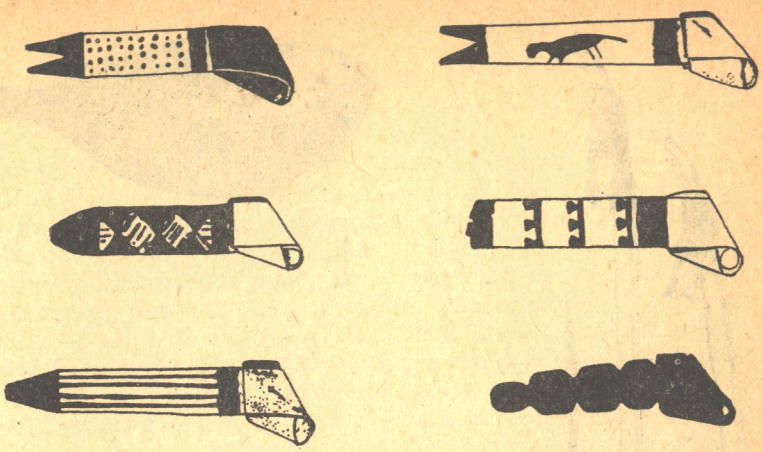

Etu-iuri peniene cu blazon.

Bunurile materiale ale populaţiei bororo se caracterizează prin simplitate şi o execuţie de o rară perfecţiune. Uneltele au rămas arhaice, în ciuda topoarelor şi cuţitelor distribuite cîndva de Serviciul de protecţie. Dacă pentru muncile grele au recurs la unelte de metal, băştinaşii continuă să-şi facă măciuci cu care omoară peştele, arcuri şi săgeţi din lemn dur, uşor crestat cu o sculă amintind întrucîtva tesla şi dalta şi pe care o folosesc în toate ocaziile, cum folosim noi briceagul. Scula e confecţionată dintr-un dinte curb de *capivar*, rozător care trăieşte pe malul rîurilor ; dintele e fixat lateral, într-un mîner. În afară de rogojini şi coşuri din nuiele, de armele şi sculele din os sau lemn ale bărbaţilor, de bătul de săpat cu care femeile scormonesc pămîntul pentru a-l cultiva, uneltele unei colibe sînt puţine : vase din tigve de dovleac, altele din ceramică neagră, lighene semisferice şi străchini cu mîner, cum sînt polonicele. Obiectele au, toate, forme foarte pure, subliniate de materialul din care sînt făcute, şi care este brut. Un amănunt ciudat : se pare că, odinioară, produsele de olărie ale populaţiei bororo erau decorate şi că această tehnică a dispărut în urma unei interdicţii religioase relativ de dată recentă. Poate că tot astfel se explică şi faptul că băştinaşii nu mai execută picturi rupestre ca cele aflate în adăposturile în stîncă ale *chapadei* în care se mai pot recunoaşte încă numeroase teme ale culturii lor. Ca să fiu mai sigur l-am rugat o dată să-mi decoreze o foaie mare de hîrtie. Un

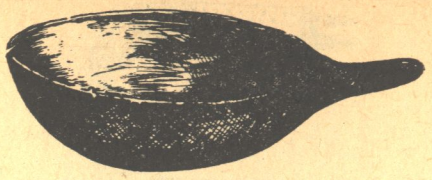

Blid din ceramică neagră.

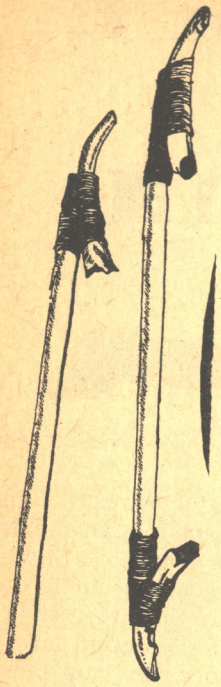

Două modele (simplu şi dublu) ale „cuţitului de buzunar" bororo.

băştinaş se puse pe lucru, cu pastă de urucu şi răşină şi, cu toate că bororo nu-şi mai amintesc epoca în care se pictau pereţii stîncoşi şi nu se mai duc la rîpele unde se mai află încă aceste picturi, tabloul executat părea o pictură rupestră la scară redusă.

În contrast cu simplitatea obiectelor de uz cotidian, bororo îşi desfăşoară tot luxul şi întreaga imaginaţie în costum sau — acesta fiind dintre cele mai sumare — în accesorii. Femeile au adevărate cutii de bijuterii, care se moştenesc din mamă în fiică. Bijuteriile sînt podoabe făcute din dinţi de maimuţă sau colţi de jaguar, montate pe lemn şi prinse cu legături fine. Deşi strîng resturile vînătorii, consimt totuşi ca bărbaţii să le smulgă părul de pe tîmple, din care aceştia împletesc benzi lungi pe care şi le înfăşoară pe cap în chip de turban. În zilele de sărbătoare bărbaţii poartă pandantive în formă de semilună, făcute din perechea de unghii ale vreunui *tatu* mai mare — animal scormonitor, mai înalt de 1 m şi care

a evoluat foarte puţin faţă de ceea ce a fost în era terţiară — împodobite cu încrustaţii de sidef, cu ciucuri de pene şi de bumbac. Din ciocurile lor — naturale sau artificiale — ies ciocuri de tucan fixate pe tije acoperite cu pene, jerbe de egrete, pene lungi din cozi de arara ieşind din teci de bambus ajurate şi acoperite cu un puf fin alb, aidoma acelora de păr, susţinînd din spate diademele de pene cu care-şi încing frunţile. Uneori podoabele se combină într-o coafură monumentală, care, pentru a fi aşezată pe capul dansatorului necesită mai multe ore. Am achiziţionat una pentru Muzeul Omului, în schimbul unei puşti, după negocieri care s-au prelungit timp de opt zile. Era indispensabilă ritualului şi băştinaşii nu puteau să o cedeze decît după ce au strîns la vînătoare toate penele necesare pentru a confecţiona alta. Părţile care o compun sînt : o diademă în formă de evantai, o vizieră din pene care acoperă partea superioară a feţei, o coroană înaltă, cilindrică, care încinge capul, formată din beţe terminate cu pene de vultur şi un disc din nuiele în care se înfige un mănunchi de tije pe care s-au lipit pene şi fulgi ; ansamblul atinge o înălţime de aproape 2 m.

Chiar dacă nu poartă costum de ceremonie, gustul pentru podoabe este atît de puternic încît bărbaţii îşi improvizează neîncetat noi găteli. Mulţi poartă coroane : benzi de blană împodobite cu pene, inele din nuiele, împletite şi ele cu pene, unghii de jaguar,

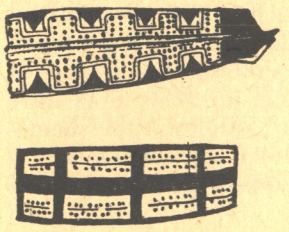

Podoabe capilare de o zi : coroane din păr uscat şi pictat.

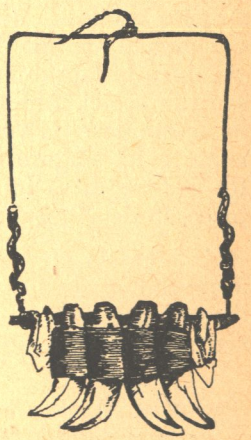

Pandantiv ornat cu colţi de jaguar.

montate pe un cerc de lemn. Se mulţumesc însă şi cu mai puţin : de pildă, o panglică împletită din paie culese de pe jos ; rotunjită şi pictată ea devine o podoabă fragilă cu care cel ce o poartă se va făli pînă cînd o va înlocui cu o fantezie inspirată de o nouă descoperire. Uneori, pentru acelaşi scop, se despoaie copacii de podoaba lor de flori. O bucată de scoarţă, cîteva pene sînt pentru neobositele modiste pretextul unei senzaţionale creaţii de cercei. Trebuie să fi pătruns în casa bărbaţilor pentru a-ţi da seama de efortul cheltuit de aceşti robuşti vlăjgani în scopul de a se face frumoşi. În toate ungherele se decupează, se modelează, se cizelează, se lipeşte cîte ceva ; scoicile rîului se taie bucăţi, se şlefuiesc bine cu tocila pentru a fi transformate în coliere şi beţigaşe labiale ; se montează eşafodaje fantastice din bambus şi pene. Cu îndemînare de subretă, bărbaţi cu statura de hamal se transformă reciproc în pui abia ieşiţi din găoace, lipindu-şi direct pe piele puf de păsări.

Casa bărbaţilor e un atelier, dar mai este şi altceva. Acolo dorm adolescenţii, acolo-şi fac siesta, în orele libere, bărbaţii însuraţi, flecărind şi fumînd trabucuri groase înfăşurate într-o frunză uscată de porumb. Tot acolo şi prînzesc în anumite ocazii, sistemul riguros de corvezi obligînd ginţile, rînd pe rînd, să servească *baitemannageo :* la intervale de aproximativ două ore cîte un bărbat merge să ia din coliba familiei sale o cratiţă cu fiertură de porumb, numită *mingau,* pe care o pregătesc femeile. Apariţia lui e salutată cu strigăte vesele — *au, au* — care întrerup liniştea zilei. Urmînd un ceremonial stabilit dinainte, respectivul invită şase sau opt bărbaţi şi-i duce în faţa mîncării, din care iau fiertura cu un blid de pămînt sau din scoici. Am spus mai înainte că femeile nu au voie să intre în aceste case. E vorba de femeile căsătorite ; adolescentele nemăritate evită singure să se apropie ştiind ce le-ar aştepta. De altfel, tot vor trebui să intre acolo, o dată, de bunăvoie, pentru a-şi cere în căsătorie viitorul soţ.

23. VIII ŞI MORŢII

Atelier, club, dormitor şi casă de plăceri *baitemannageo* este şi un templu. Aici se pregătesc dansatorii sacri, aici se desfăşoară unele ceremonii la care nu iau parte femeile [1], aici se confecţionează şi se rotesc *rhomb*-urile. Acestea sînt instrumente muzicale din lemn, cu picturi multe, avînd forma unui peşte turtit ; mărimea lor variază între aproximativ 30 cm şi 1,5 m. Fixate la capătul unei sfori mici produc, prin rotire, un vuiet surd atribuit spiritelor care vizitează satul şi de care femeile pare-se că se tem. Nenorocire celei care ar vedea un rhomb : şi astăzi încă sînt foarte multe şanse ca ea să fie ucisă. Cînd am asistat pentru prima oară la confecţionarea rhomburilor, băştinaşii au încercat să mă convingă că sînt ustensile de bucătărie. Dificultatea cu care mi-au dat cîteva nu se datoreşte faptului că ar fi trebuit să facă altele, cît fricii ca eu să nu le trădez secretul. Am fost obligat să mă duc la casa bărbaţilor în plină noapte, cu o geantă mare. O dată împachetate, rhomburile au fost băgate în geantă, iar geanta a fost încuiată. Mi s-a cerut să promit că nu o voi deschide înainte de a ajunge la Cuiabá.

Aceste activităţi care au loc în casa bărbaţilor şi care, unui european îi par absurde, se armonizează totuşi într-un mod aproape supărător. Puţine popoare sînt atît de profund religioase ca populaţia bororo, puţine au un sistem metafizic atît de elaborat. Dar credinţele şi obiceiurile cotidiene sînt îmbinate strîns şi băştinaşii nu au sentimentul că trec de la un sistem la altul. Am regăsit această religiozitate cuminte în templele budiste de la frontiera

[1] Fenomenul este frecvent la toate populaţiile primitive la care se întîlnesc case ale bărbaţilor. Femeilor le este, peste tot, interzis cu desăvîrşire accesul în casa bărbaţilor, iar în timpul anumitor ritualuri se folosesc de instrumente anume pentru a teroriza populaţia de sex femenin. — *I.V.*

Un rhomb

birmană, unde bonzii slujesc şi locuiesc în încăperea afectată cultului, rînduind la picioarele altarului oalele cu alifii şi mica lor farmacie personală şi unde, între două lecţii de alfabet, nu se sfiesc să-şi mîngîie elevele.

Această lipsă de jenă în faţa supranaturalului mă mira cu atît mai mult cu cît singurul meu contact cu religia se situa mult în urmă, în copilăria deja atee, cînd locuiam — în timpul primului război mondial — la bunicul meu, rabin la Versailles. Casa de lîngă sinagogă era legată de aceasta printr-un lung coridor interior în care nu pătrundeai fără o oarecare teamă ; forma, el însuşi, un fel de barieră de netrecut între lumea profană şi cealaltă, căreia-i lipsea tocmai acea căldură umană care-ar fi putut-o face să ne apară sacră. În afara orelor de slujbă, sinagoga era goală ; vizitele însă nu erau niciodată suficient de lungi şi dese, dar destul de frecvente pentru a umple vidul dezolant ce părea să-i fie propriu şi pe care slujbele păreau să-l tulbure într-un mod necuviincios. Cultul familial suferea de aceeaşi uscăciune. Cu excepţia rugăciunii mute a bunicului meu, dinaintea fiecărei mese, nimic nu dovedea copiilor că trăiau întru recunoaşterea unei ordini superioare ; nimic decît, poate, banderola de hîrtie tipărită, fixată pe peretele sufrageriei şi pe care puteai citi : „mestecaţi bine mîncarea, de asta depinde digestia".

La bororo religia nu se bucura de prea mult prestigiu. Dimpotrivă, părea un lucru firesc. În casa bărbaţilor gesturile ritualului respectiv se făceau cu aceeaşi dezinvoltură ca toate celelalte ; ca şi cum ar fi fost gesturi utilitare, făcute cu un scop şi fără acel respect care i se impune pînă şi necredinciosului cînd pătrunde într-un

sanctuar. Iată, astăzi după-amiază, în casa bărbaţilor se cîntă pregătindu-se ritualul public de seară. Într-un colţ cîţiva băieţi sforăie sau stau de vorbă. Doi sau trei bărbaţi cîntă agitînd sunători. Dacă vreunul dintre ei doreşte să-şi aprindă o ţigară sau dacă i-a venit rîndul să întingă în fiertura de porumb, trece instrumentul său unui vecin care continuă să cînte ; sau continuă chiar el, agitîndu-l cu o mînă, scărpinîndu-se cu cealaltă. Cînd unul dintre dansatori se împăunează arătîndu-şi ultima creaţie, toţi se opresc şi comentează. Slujba pare uitată pînă cînd, într-un alt ungher, incantaţia începe din punctul în care fusese întreruptă.

Şi totuşi casa bărbaţilor este mai mult decît acel centru al vieţii sociale şi religioase pe care am încercat să-l descriu. Structura satului are un rol mai complex decît acela de a permite jocul rafinat al instituţiilor : ea rezumă şi asigură raporturile între om şi Univers, între societate şi lumea supranaturală, între vii şi morţi.

Înainte de a aborda acest nou aspect al culturii bororo trebuie să deschid o paranteză în legătură cu raporturile dintre morţi şi vii. Altfel nu am putea înţelege soluţia cu totul particulară pe care gîndirea bororo o dă unei probleme universale, soluţie surprinzător de asemănătoare celei pe care o putem întîlni la celălalt capăt al emisferei occidentale, la populaţiile din pădurile şi preriile din nord-estul Americii de Nord — la ojibwa, menomini şi winnebago.

E probabil că toate societăţile umane îşi tratează morţii cu consideraţie. Chiar la limita inferioară a speciei, omul de Neanderthal îşi îngropa şi el morţii în morminte sumar amenajate. Fără îndoială că practicile funerare variază după grupuri. Să considerăm oare această diversitate neglijabilă în raport cu sentimentul general de la care porneşte ? Chiar dacă încerci să simplifici la maximum atitudinea societăţilor omeneşti faţă de morţi eşti obligat să recunoşti o mare diversitate, iar între polii acesteia trecerea făcîndu-se printr-o serie întreagă de elemente intermediare.

Unele societăţi îşi lasă morţii să odihnească. În schimbul unor omagii periodice aceştia nu-i vor tulbura pe vii. Dacă vor reveni să-i vadă, o vor face-o la intervale şi în împrejurări prevăzute dinainte. Vizita va fi binefăcătoare, protecţia morţilor garantînd succesiunea regulată a anotimpurilor, rodul grădinilor şi al femeilor. Totul se petrece ca şi cum s-ar fi încheiat un contract între morţi şi vii. În schimbul cultului — rezonabil — care le e închinat, morţii vor rămîne unde sînt, iar întîlnirile temporare dintre cele două grupuri vor sta întotdeauna sub semnul grijii pentru interesele celor în viaţă. O temă folclorică universală exprimă bine

această formulă : este aceea a *mortului recunoscător*. Un erou bogat răscumpără un cadavru de la creditorii acestuia care se opun înmormîntării lui şi dă mortului un loc de veci. Acesta îi apare în vis, promiţînd să-i asigure succesul în viaţă, cu condiţia, însă, de a împărţi echitabil cu el avantajele obţinute. Şi într-adevăr, eroul ajunge să cîştige repede dragostea unei prinţese pe care o scapă din multe primejdii ajutat de protectorul său supranatural. Va trebui oare să o împartă cu mortul ? Principesa însă e jumătate femeie, jumătate dragon sau şarpe. Mortul îşi revendică dreptul. Eroul se supune. Satisfăcut de această loialitate mortul se mulţumeşte cu partea primejdioasă a femeii, pe care şi-o ia, lăsînd eroului o soţie umanizată.

Acestei concepţii i se opune o alta, ilustrată şi ea de o temă folclorică pe care aş fi tentat să o numesc a *cavalerului îndrăzneţ*. Aici eroul nu mai e bogat. Singura lui avere constă într-un bob de grîu pe care, prin viclenie, reuşeşte să-l schimbe pe un cocoş, cocoşul pe un porc, porcul pe un bou, boul pe un cadavru, iar cadavrul pe o prinţesă vie. Vedem deci că aici mortul devine obiect, nu subiect. Nu un partener cu care poţi trata, ci un instrument folosit într-o speculaţie în care minciuna şi şiretlicul îşi au locul lor. Unele societăţi au faţă de morţii lor atitudini de acest tip. Le refuză odihna, îi mobilizează — uneori în adevăratul înţeles al cuvîntului — ca în canibalism şi necrofagie, ambele bazate pe ambiţia de a-şi însuşi virtuţile şi puterile defunctului. Alteori, simbolic, în societăţile angajate în rivalităţi de prestigiu în care participanţii trebuie să cheme în permanenţă, dacă mă pot exprima astfel, *morţii în ajutor*, căutînd să-şi justifice prerogativele prin invocări de strămoşi şi tot felul de falsuri genealogice. Mai mult decît altele, aceste societăţi se simt tulburate de morţii de care abuzează. Ele cred că aceştia le vor plăti cu aceeaşi monedă persecutările la care sînt supuşi, că vor fi cu atît mai pretenţioşi şi mai arţăgoşi cu cît cei în viaţă vor profita mai mult de pe urma lor. Dar, fie că e vorba de o împărţire echitabilă, ca în primul caz, fie de o speculaţie fără limite, ca în cel de al doilea, ideea dominantă este aceea că în raporturile dintre morţi şi vii *împărţirea pe din două* este inevitabilă.

Găsim, între aceste poziţii extreme, manifestări intermediare : astfel, indienii de pe coasta de vest a Canadei precum şi melanezienii fac să apară toţi strămoşii lor la ceremonii, obligîndu-i să depună mărturii în favoarea urmaşilor lor ; sau în unele culte din China sau Africa îşi păstrează identitatea numai cîteva generaţii ; sau la indienii pueblo din sud-vestul Statelor Unite morţii îşi pierd

imediat identitatea păstrînd însă — repartizate între ei — un anumit număr de funcţii specializate. Pînă şi în Europa, unde morţii au devenit apatici şi anonimi, folclorul mai păstrează urmele celeilalte posibilităţi o dată cu credinţa în existenţa a două categorii de morţi : cei care au murit de moarte naturală şi care formează grupul strămoşilor protectori, şi cei care s-au sinucis, au fost asasinaţi sau vrăjiţi şi care se transformă în spirite răufăcătoare şi pizmaşe.

Dacă ne limităm la evoluţia civilizaţiei occidentale constatăm că atitudinea speculativă a cedat din ce în ce mai mult în faţa concepţiei contractuale a raporturilor dintre morţi şi vii, concepţie urmată de o indiferenţă anunţată, poate, de formula Evangheliei : lăsaţi morţii să-i îngroape pe cei morţi. Dar nu avem nici un motiv să presupunem că evoluţia aceasta ar corespunde vreunui model universal. Dimpotrivă, se pare că toate cultele au bănuit existenţa ambelor formule, punînd accentul pe cîte una din ele, dar căutînd totodată să se asigure de partea cealaltă prin practica superstiţiilor (aşa cum mai procedăm şi noi în ciuda credinţelor sau a necredinţei pe care le mărturisim). Originalitatea populaţiei bororo, şi a altora pe care le-am dat ca exemplu, constă în faptul că şi-au formulat limpede cele două posibilităţi, că şi-au construit un sistem de credinţe şi de rituri corespunzătoare fiecăreia, precum şi mecanisme care le permit să treacă de la unul la altul în speranţa de a reuşi să le împace.

Ar fi incorectă afirmaţia că pentru bororo nu există moarte naturală. Pentru ei un om nu este un individ, ci o persoană. El face parte dintr-un univers sociologic — satul — care există dintotdeauna alături de Universul fizic, el însuşi compus din alte fiinţe însufleţite : corpuri cereşti şi fenomene meteorologice. Aceasta cu tot caracterul temporar al satelor concrete care (în urma epuizării terenurilor cultivabile) rămîn rareori mai mult de 30 de ani în acelaşi loc. Satul nu e, deci, nici terenul respectiv, nici ansamblul de colibe, ci o anumită structură descrisă mai sus, reprodusă de fiecare sat. Şi atunci înţelegem de ce împotrivindu-se ordinei tradiţionale a satelor, misionarii distrug totul.

În ceea ce priveşte vieţuitoarele, ele ţin, în parte, de lumea oamenilor — mai cu seamă păsările şi peştii — în timp ce unele animale terestre ţin de universul fizic. Bororo consideră deci că forma lor omenească e tranzitorie, că se situează între cea a unui peşte (cu numele căruia se denumesc) şi aceea a ararei (sub forma căreia îşi vor încheia ciclul transmigrărilor).

Dacă acest mod de a gîndi al populaţiei bororo (care se aseamănă în această privinţă cu cel al etnografilor) este dominat de opoziţia fundamentală între natură şi cultură, rezultă că, pentru ei — mai sociologi încă decît Durkheim şi Comte — viaţa omenească e de ordinul culturii. A considera moartea ca naturală sau nenaturală e un nonsens. De fapt, şi de drept moartea este în acelaşi timp *naturală şi anticulturală*. Adică fiecare moarte a unuia dintre ei loveşte întreaga societate, nu numai pe cei apropiaţi lui. Păcătuind faţă de societate natura îi rămîne datoare : *datorie* exprimată destul de bine printr-o noţiune esenţială la bororo, aceea de *mori*. Cînd un indigen moare, satul organizează o vînătoare colectivă condusă de jumătatea opusă celei din care făcea parte defunctul ; expediţie împotriva naturii, cu care prilej să fie omorît un vînat mare — de preferinţă un jaguar — ale cărui piele, gheare şi colţi constituie *mori*-ul celui decedat.

Cînd am sosit la Kejara tocmai murise cineva ; din nefericire băştinaşul era din alt sat, de departe. Nu puteam deci să am prilejul de a asista la dubla înhumare care constă în a depune mai întîi cadavrul în mijlocul satului, într-o groapă acoperită cu crengi, în care este ţinut pînă ce putrezeşte, pentru ca apoi osemintele, spălate în apele fluviului, să fie pictate şi împodobite cu un mozaic de pene lipite pe ele, înainte de a fi scufundate într-un coş, în fundul unui lac sau al unei ape curgătoare. Toate celelalte ceremonii la care am asistat, s-au desfăşurat conform tradiţiei, implicînd sacrificările rituale ale rudelor pe locul în care ar fi trebuit săpat mormîntul provizoriu. Un alt ghinion : vînătoarea colectivă avusese loc în ajun sau în după-amiaza sosirii mele, nu ştiu precis ; sigur era că nu se vînase nimic. Pentru dansurile funebre s-a folosit o piele veche de jaguar. Bănuiesc chiar că *irara* noastră a înlocuit vînatul care lipsea. Nu mi s-a spus niciodată şi regret ; dacă lucrurile ar fi stat într-adevăr aşa, aş fi putut să revendic calitatea de *uiaddo*, adică de şef al vînătorii, care reprezintă sufletul defunctului. Aş fi primit de la familia lui brasarda din păr de oameni şi *poari*-ul, fluier mistic făcut dintr-o mică tărtăcuţă împodobită cu pene, avînd pavilionul prins de o tijă de bambus pe care-l făceau să răsune deasupra prăzii înainte de a-l lega de trupul neînsufleţit. Aş fi împărţit, după tradiţie, între rudele defunctului, carnea, pielea, colţii, ghearele, iar aceştia mi-ar fi dat în schimb un arc şi săgeţi de ceremonie, un alt fluier care să-mi amintească de funcţia îndeplinită şi un colier cu discuri din scoici. Ar fi trebuit, fără îndoială, să mă vopsesc în negru pentru a nu fi recunoscut de sufletul răufăcă-

Cercei de ceremonie din elemente de sidef pe scoarţă de copac, ornaţi cu pene şi păr.

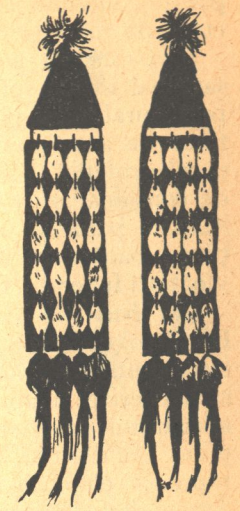

tor, care a provocat decesul şi care, după tradiţia *mori*, se încarna în vînat oferindu-se ca un fel de compensaţie a pagubei, dar plin de o urmă vindicativă faţă de executorul său. Într-un sens, această natură ucigătoare este umană. Ea operează prin intermediul unei categorii speciale de suflete, care-i aparţin în întregime ei, nu societăţii.

Spuneam mai sus că împărţeam coliba cu un vrăjitor. *Barii* formează o categorie specială de fiinţe omeneşti care nu aparţin în întregime nici Universului fizic, nici orînduirii sociale şi al cărei rol este de a media între cele două regnuri. Este posibil, dar nu sigur, ca toţi să se fi născut în jumătatea tugaré : era cazul vrăjitorului meu, deoarece coliba noastră era cera, iar el locuia, după cum se cuvenea, la femeia sa. Devii *bari* prin vocaţie şi deseori în urma unei revelaţii al cărei motiv principal este un pact încheiat cu cîţiva membri ai unei colectivităţi foarte complexe de spirite răufăcătoare sau numai de temut, în parte cereşti — şi atunci sînt cei care au controlul asupra fenomenelor astronomice şi meteorologice — în parte animale şi în parte subterane. Aceste fiinţe, al căror număr creşte regulat, adăugîndu-li-se sufletele vrăjitorilor morţi, răspund de mersul aştrilor, de vînt, de ploaie, de boală şi de moarte. Sînt descrise sub aparenţe diverse şi înspăimîntătoare : păroşi, cu capetele găurite prin care iese fumul de tutun cînd fumează ; ca monştri aerieni care lasă ploaia să cadă prin ochi, prin nările sau prin

părul şi unghiile lor nemăsurat de lungi ; sau cu un singur picior, cu burta mare şi cu corpurile complet acoperite cu păr, ca liliecii.

Bari este un personaj asocial.[1] Legătura sa personală cu unul sau mai multe spirite îi conferă anumite privilegii : un ajutor supranatural cînd pleacă neînsoţit la o expediţie de vînătoare, puterea de a se transforma în animal, cunoaşterea bolilor precum şi darul profeţiei. Vînatul, primele recolte ale grădinilor, nu sînt bune de consumat pînă cînd nu şi-a primit şi el partea care i se cuvine. Această parte — *mori* — este datorată de cei vii spiritelor morţilor ; joacă deci, în sistem, un rol de pondere exact opus celui al vînătorii funerare, despre care am vorbit.

Dar *bari* este dominat şi de spiritul sau spiritele lui păzitoare. Ele îl folosesc pentru a se încarna, iar *bari*-ul purtător al spiritului intră atunci în transe şi convulsii. În schimbul protecţiei sale, spiritul exercită asupra unui *bari* o supraveghere neîncetată. El este adevăratul proprietar, nu numai al bunurilor, dar chiar şi al corpului vrăjitorului. Acesta răspunde în faţa spiritului de săgeţile rupte, de cioburile vaselor sale, de resturile unghiilor şi părului său. Nimic din toate acestea nu poate fi distrus sau aruncat ; *bari*-ul tîrăşte după sine rămăşiţele trecutei sale vieţi. Vechea maximă juridică : mortul pune stăpînire pe viu, are aci un sens teribil şi neprevăzut. Legătura dintre vrăjitor şi spirit are un caracter de invidie atît de pronunţat încît la încheierea contractului dintre cei doi parteneri, nu se ştie niciodată pînă la urmă care este stăpînul şi care servitorul.

Prin urmare, pentru bororo Universul fizic constă din puteri individualizate, dispuse într-o ierarhie complexă. Dacă li se afirmă precis natura personală, nu acelaşi lucru se petrece şi cu celelalte atribute, căci aceste forţe sînt în acelaşi timp lucruri şi fiinţe, vii şi morţi. În societate, vrăjitorii sînt articulaţia care leagă oamenii de universul echivoc al sufletelor, persoane şi obiecte răufăcătoare.

Pe lîngă Universul fizic, Universul sociologic oferă caractere cu totul diferite. Sufletele oamenilor obişnuiţi (vreau să spun cei care nu sînt vrăjitori) în loc să se identifice forţelor naturale vieţuiesc ca şi o societate, însă ele îşi pierd identitatea personală pentru a se confunda în fiinţa colectivă denumită *aroe*, termen care ca şi *anaon*-ul vechilor bretoni trebuie, fără îndoială, tradus prin : societatea sufletelor. În fapt, aceasta este dublă, deoarece după funeralii

[1] Din descriere reiese că, în fapt, barii folosesc aceleaşi metode ca şi şamanii altor triburi indiene din America de Sud. — *I.V.*

Pictură bororo reprezentînd obiecte de cult.

sufletele se răspîndesc în două sate, unul la est şi celălalt la vest, şi asupra cărora veghează, respectiv cei doi mari eroi divizaţi de panteonul bororo : la vest cel mai vîrstnic — Bakororo — şi la est cel mai tînăr — Itubore. Se va observa că axa est-vest corespunde cursului rîului Vermelho. Pare deci verosimilă existenţa unei relaţii, încă neclarificată, între dualitatea satelor morţilor şi împărţirea secundară a satului în jumătatea din avalul apei şi jumătatea din amontele ei.

După cum *bari*-ul e un mediator între societatea omenească şi sufletele răufăcătoare, individuale şi cosmologice (am văzut că sufletele *bari*-ilor morţi sînt toate acestea laolaltă), un alt mediator conduce relaţiile între societatea celor vii şi o societate a morţilor, binefăcătoare, colectivă şi antropomorfică. Este „Stăpînul căii sufletelor", sau *aroettowaraare*. Se deosebeşte de *bari* prin caractere antitetice. De altminteri, ei se tem unul de altul şi se urăsc. „Stăpînul căii" nu are dreptul la ofrande, trebuie însă să respecte cu stricteţe anumite prohibiţii alimentare şi o mare sobrietate în îmbrăcăminte. Podoabele şi culorile vii îi sînt interzise. Pe de altă parte, nu există nici un pact între el şi suflete : acestea îi sînt întotdeauna prezente şi într-un fel oarecare, imanente. În loc să-l stăpînească atunci cînd cade în transă ele îi apar în vis ; iar dacă le invocă uneori, este numai în folosul altora.

Dacă *bari* prevede boala sau moartea, „Stăpînul căii" îngrijeşte şi vindecă. Se spune, de altfel, că *bari*, expresie a necesităţii fizice,

nu se dă în lături să-şi confirme prevederile omorînd bolnavii care nu se grăbesc să i le îndeplinească. Dar trebuie subliniat că bororo nu au exact aceeaşi concepţie ca noi despre raporturile între viaţă şi moarte. Despre o femeie care zăcea cu febră mare într-un colţ al colibei mi s-a spus că e moartă, înţelegîndu-se, fără îndoială, prin aceasta, că o considerau pierdută. În fond, acest fel de a vedea seamănă destul de bine cu cel al militarilor noştri care în vocabularul lor trec la „Pierderi" atît morţii cît şi răniţii. Din punctul de vedere al eficacităţii imediate e acelaşi lucru, cu toate că din punctul de vedere al rănitului e sigur mai avantajos să nu fie trecut printre cei decedaţi.

În sfîrşit, dacă stăpînul poate, asemenea *bari*-ului, — să se transforme în animal, el nu va lua niciodată forma jaguarului mîncător de oameni, deci care pretinde de la *mori* — înainte de a fi omorît — morţi în schimbul viilor. El se consacră animalelor de hrană : arara — culegător de fructe — vultur-scorpie — pescuitor de peşte — sau tapir, a cărui carne va desfăta tribul. *Bari* este posedat de spirite, *aroetto-waraare*-le se sacrifică pentru mîntuirea oamenilor. Chiar revelaţia care îl cheamă să-şi îndeplinească misiunea este penibilă : cel ales se recunoaşte mai întîi prin mirosul urît care îl urmăreşte, evocînd fără îndoială pe cel care invadează satul în timpul săptămînilor cînd cadavrul celui decedat este îngropat provizoriu, la adîncime mică, în mijlocul pieţei de dans, dar care atunci este asociat unei fiinţe mitice, *aije*. Acesta este un monstru al adîncurilor acvatice, respingător, rău mirositor şi afec-

Pictură bororo reprezentînd un oficiant, trompete, o suzetă şi diverse alte ornamente.

tuos care apare celui iniţiat şi îi îndură mîngîierile. Scena este mimată în timpul funeraliilor de tineri mînjiţi cu noroi care strîng în braţe personajul costumat încarnînd tînărul suflet. Indigenii concep pe *aije* sub o formă suficient de precisă pentru a-l reprezenta în pictură şi ei dau acelaşi nume rhomburilor, al căror vîjîit anunţă ieşirea la suprafaţă a animalului şi îi imită ţipătul.

După aceasta, nu este de mirare că ceremoniile funerare durează mai multe săptămîni ; funcţiile lor sînt foarte diferite. Ele se situează, în primul rînd, pe cele două planuri pe care le-am deosebit. Din punct de vedere individual fiecare mort este prilejul unui arbitraj între Universul fizic şi societate. Forţele duşmănoase care-l constituie pe cel dintîi au provocat o pagubă societăţii şi ea trebuie reparată ; e rolul vînătorii funebre. După ce a fost răzbunat şi răscumpărat de colectivitatea vînătorilor, mortul trebuie încorporat în societatea sufletelor. Aceasta este funcţia *roiakuriluo*-ului, cîntec funebru la care am avut norocul să asist.

În satul bororo există un anumit moment al zilei căruia i se dă o importanţă specială : e chemarea de seară. De îndată ce se lasă noaptea, în piaţa dansurilor se aprinde un foc mare în jurul căruia se adună şefii de gintă ; cu glas puternic un crainic numeşte fiecare grup : *Badebjeba*, „şefii" ; *O Cera*, „cei ai ibişilor" [1] ; *Ki*, „cei ai tapirului" ; *Bokodori*, „cei ai marelui tatu" [2] ; *Bakoro* (de la numele eroului Bakororo) ; *Boro*, „cei ai beţigaşelor de pus în nas" ; *Ewaguddu*, „cei ai palmierului buriti" ; *Arore*, „cei ai omizii" ; *Paiwe*, „cei ai ariciului" ; *Apibore* (sens îndoielnic) [3]... Pe măsură ce apar, se comunică celor interesaţi ordinele pentru ziua următoare, mereu pe acel ton ridicat, care pătrunde pînă la cele mai îndepărtate colibe. La acea oră, colibele sînt, de altfel, goale sau aproape goale. Cînd se lasă seara şi ţînţarii dispar, bărbaţii ies din locuinţele lor familiale la care se întorseseră în jurul orei şase. Fiecare poartă sub braţ rogojina pe care o va întinde pe pămîntul bătătorit al marii pieţe rotunde aflată în partea dinspre apus a casei bărbaţilor. Acolo se culcă înveliţi într-o pătură devenită portocalie prin contactul îndelungat cu corpurile spoite cu

[1] Pasăre cu cioc lung curbat în jos cu pene albe în afară de cap, gît şi vîrful aripilor, vînător de şerpi, venerată în Egipt. — *N.T.*

[2] Mamifer din America tropicală, cu corpul acoperit cu plăci cornoase, ce se rulează ca o bilă. — *N.T.*

[3] Specialiştii în limba bororo vor contesta sau vor preciza unele dintre aceste traduceri ; eu m-am condus aici după informaţiile primite de la băştinaşi.

urucu, pătură în care Serviciul de protecţie cu greu ar mai putea recunoaşte unul din darurile sale. Se instalează pe rogojini mai mari, cîte cinci sau şase, schimbînd vorbe puţine. Unii sînt singuri ; se circulă printre toate aceste corpuri lungite pe jos. Pe măsură ce apelul se continuă, capii de familie numiţi se ridică unul după altul, îşi primesc consemnul, se întorc şi se întind iarăşi cu faţa la stele. Femeile au ieşit şi ele din colibe şi formează grupuri în pragul colibelor lor. Conversaţiile lîncezesc şi, încetul cu încetul, dirijate la început de doi sau trei oficianţi, amplificîndu-se apoi pe măsură ce li se alătură şi alţii, încep să se audă din fundul casei bărbaţilor, apoi chiar în piaţă, cîntecele, recitativele şi corurile care vor continua întreaga noapte.

Mortul aparţinea jumătăţii cera ; oficiau deci populaţia tugaré. În mijlocul pieţei un morman de frunziş reprezenta mormîntul absent ; în dreapta şi în stînga lui, mănunchiuri de săgeţi în faţa cărora se aflau castroane cu mîncare. Preoţii [1] şi cîntăreţii — erau o duzină — purtau pe cap largi diademe de pene, în culori vii, care la alţii atîrnau pe fese, deasupra evantaiului dreptunghiular din nuiele ce le acoperea umerii şi care era ţinut de o sforicică trecută împrejurul gîtului. Unii erau complet goi şi vopsiţi fie în roşu, — uniform sau în inele — fie în negru, fie acoperiţi cu benzi de puf alb ; alţii purtau o fustă lungă din pai. Personajul principal, încarnînd tînărul suflet, apărea în două ţinute diferite, după diferitele momente : cînd înveşmîntat în frunziş verde avînd pe cap enorma podoabă pe care am descris-o şi ducînd ca o trenă pielea de jaguar susţinută de pajul ce-l urmează ; cînd gol şi vopsit în negru, cu o singură podoabă, un obiect de pai asemănător unei rame de ochelari, care înconjură ochii. Acest amănunt este deosebit de interesant din pricina aceluiaşi motiv după care se recunoaşte Tlaloc, divinitatea ploii din vechiul Mexic. Indienii pueblo din Arizona şi Noul Mexic deţin poate cheia enigmei ; la ei sufletele morţilor se transformă în zeităţi ale ploii ; pe de altă parte au diferite credinţe în legătură cu obiectele magice care apără ochii şi îngăduie posesorilor lor să devină invizibili. Am remarcat adesea că ochelarii exercitau o vie atracţie asupra indienilor sud-americani ; ba chiar, în asemenea măsură încît, pornind în ultima mea expediţie, m-am aprovizionat masiv cu rame de ochelari cu care am avut mare succes pe lîngă tribul nambikwara ; era ca şi cum anumite credinţe tradiţionale i-ar fi predispus pe băştinaşi să primească un accesoriu atît de neobişnuit. Ochelarii de pai nu au fost niciodată semnalaţi la bororo, dar cum culoarea neagră are proprietatea de a-l face invizibil pe cel care se unge cu ea, după toate aparenţele, ochelarii îndeplinesc aceeaşi funcţie pe care, de altfel, o au şi în miturile pueblo. În sfîrşit, la bororo, *butarico*, spiritele care răspund de ploi, sînt descrise ca avînd un aspect înfricoşător : cu colţi şi mîini încîrligate ce caracterizează la populaţiile maya pe zeiţa apei.

În primele nopţi am asistat la dansurile diverselor ginţi [1] tugaré : *ewoddo*, dansul ginţilor palmierului, *paiwe*, dansul ginţilor ariciului. În ambele, dansatorii erau acoperiţi cu frunze din cap pînă în picioare şi cum nu li se vedea faţa, ţi-o închipuiau mai sus, la nivelul diademei de pene, deasupra costumului, astfel încît, fără să vrei, credeai că personajele sînt peste măsură de înalte. În mîini ţineau prăjini cu cununi din foi de palmier sau toiege împodobite cu frunze. Dansau două feluri de dansuri : la început dansatorii apăreau singuri, formînd două cadriluri, faţă în faţă, la extremităţile terenului ; alergau unul spre celălalt strigînd „ho ! ho !“ şi învîrtindu-se, pentru a trece apoi unul în locul celuilalt. Mai tîrziu, printre dansatorii bărbaţi se amestecau şi femei ; se pornea atunci o interminabilă farandolă : se forma, înainta sau bătea pasul pe loc, condusă de corifei goi, care mergeau de-a-ndaratelea agitînd sunătorile în timp ce alţi bărbaţi, stînd pe vine, cîntau.

După trei zile ceremoniile au fost întrerupte pentru a pregăti partea a doua : dansul *mariddo*. [2] Grupuri de bărbaţi au pornit în pădure să adune braţe de ramuri verzi de palmier pe care întîi le-au curăţat de frunze, apoi le-au tăiat în bucăţi de aproximativ 30 cm lungime. Cu ajutorul unor legături grosolane, făcute din frunziş uscat, băştinaşii le unirăîn grupuri de două sau trei, ca barele unei scări suple, lungă de cîţiva metri. S-au confecţionat astfel două scări de lungimi diferite, care apoi au fost făcute colac. Formau două discuri pline, înalte de aproximativ 1,5 şi 1,3 m aşezate fiind pe muchie. Părţile laterale au fost decorate cu frunziş, prins cu o reţea de sforicele făcute din păr împletit. Obiectele fură apoi depuse solemn în mijlocul pieţei, unul lîngă altul. Sînt

[1] În sens de oficiant al ritualului. — *N.T.*

[1] Rezultatele cercetărilor pe care le-a întreprins Claude Lévi-Strauss la indienii nambikwara au făcut obiectul unui amplu studiu special asupra vieţii lor familiale şi sociale, publicat în „Journal de la Société des americanistes“, Nouvelle série, tome XXXVII, Musée de l'Homme, 1948. — *I.V.*

[2] Dans provensal. — *N.T.*

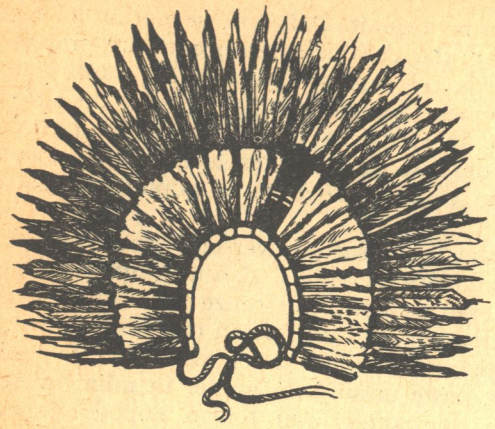

Diademă din pene de arara, *galbene şi bleu, cu blazonul clanului.*

mariddo-urile, respectiv masculi şi femelă, a căror confecţionare revenea de drept ginţii *ewaguddu*.

Spre seară, două grupuri de cîte cinci sau şase bărbaţi au plecat, unul spre apus, celălalt spre răsărit. I-am urmat pe cei dintîi şi la vreo 50 m de sat mi-a fost dat să asist la pregătirile lor, ascunse privitorilor de perdeaua de copaci. Îşi acoperiră trupurile cu frunziş, ca dansatorii, şi-şi fixară diademele. De data aceasta însă caracterul secret al pregătirilor se explica prin rolul pe care-l aveau : ca şi celălalt grup, ei reprezentau sufletele morţilor, venite din satele lor, de la răsărit şi de la apus, pentru a-l primi pe noul decedat. Cînd totul fu gata, se îndreptară fluierînd spre piaţa în care grupul de la răsărit sosise mai înainte (căci unii urcă simbolic fluviul, în timp ce ceilalţi îl coboară, mergînd astfel mai repede).

Printr-un mers ce trăda teamă şi şovăire îşi exprimau admirabil natura lor de umbre ; mă gîndeam la Homer, la Ulisse şi la greutatea cu care stăpîneau fantomele unite prin sînge. Ceremonia s-a însufleţit imediat : bărbaţii apucau pe rînd cîte un *mariddo* (cu atît mai grele cu cît frunzele lor sînt mai proaspete) îl ridica cu braţul întins şi dansau cu această greutate pînă cînd, istoviţi, îl lăsau pe un altul să i-l smulgă din mînă. Scena nu mai avea caracterul mistic de la început : devenea un fel de bîlci în care tineretul îşi punea în valoare musculatura într-un vălmăşag de sudoare, ghionturi şi ghiduşii. Şi totuşi, acest joc ale cărui variante profane ne sînt cunoscute de la populaţiile înrudite — ca de pildă alergă-

rile cu butuc ale triburilor Gé din platoul brazilian — are aici semnificaţia cea mai deplin religioasă ; în acea dezordine veselă, băştinaşii au sentimentul de a se juca cu morţii şi de a cîştiga împotriva lor dreptul de a rămîne în viaţă.

Această mare înfruntare între morţi şi vii se exprimă mai întîi prin împărţirea locuitorilor satului, în timpul ceremoniilor, în actori şi spectatori. Actorii însă sînt prin excelenţă bărbaţi, protejaţi de secretul casei comune. Trebuie, deci, să recunoaştem că planul satului are o semnificaţie mai profundă decît aceea pe care i-o atribuisem pe plan sociologic. În caz de deces, fiecare jumătate joacă una faţă de cealaltă, alternativ, rolul viilor sau al morţilor, dar acest joc de cumpănă reflectă un altul ale cărui roluri sînt distribuite o dată pentru totdeauna : căci bărbaţii constituiţi în confrerie în *baitemannageo*, simbolizează societatea sufletelor, în timp ce colibele periferice, proprietate a femeilor, excluse de la ritualele cele mai sacre şi, dacă se poate spune astfel, destinate a fi spectatoare, constituie auditorii celor vii şi reşedinţa care le este rezervată.

Am văzut că lumea supranaturală este ea însăşi dublă, cuprinzînd atît domeniul proiectului cît şi pe cel al vrăjitorului. Acesta din urmă este stăpînul puterilor cereşti şi telurice, începînd din cel de al zecelea cer (bororo cred într-o pluralitate de ceruri suprapuse) pînă în adîncurile pămîntului ; forţele pe care le controlează, şi de care depinde, sînt deci dispuse după o axă verticală, în timp ce preotul, stăpînul căilor sufletelor, prezidează axa orizontală care uneşte răsăritul cu apusul, unde sînt situate cele două sate ale morţilor. Or, numeroasele indicaţii care pledează în favoarea unei certe origini tugaré a *bari*-lor şi a originii cera a *aroettowaraare*-ului sugerează că şi împărţirea în jumătăţi exprimă această dualitate. E izbitor faptul că toate miturile bororo ne prezintă eroii tugaré drept creatori şi demigurgi, iar pe cei de origine cera ca pacificatori şi ordonatori. Primii răspund de existenţa lucrurilor : ape, rîuri, peşti, vegetaţie, obiecte confecţionate, pe cînd ceilalţi au organizat creaţia ; ei sînt cei care au scăpat umanitatea de monştri şi au indicat fiecărui animal hrana specifică. Există chiar un mit care povesteşte că puterea supremă aparţinea pe vremuri triburilor tugaré, care au renunţat la ea în favoarea triburilor cera, ca şi cum gîndirea băştinaşă, opunînd jumătăţile, ar fi încercat să exprime astfel trecerea de la natura dezlănţuită la societatea ordonată.

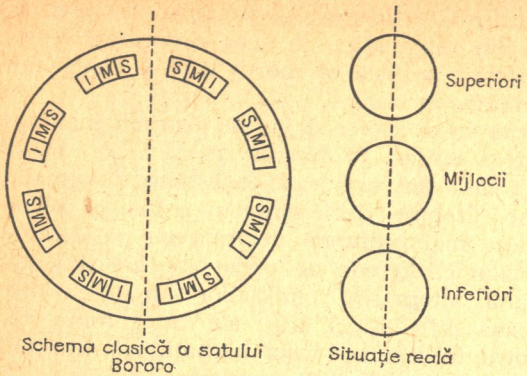

Schemă ilustrînd structura socială aparentă şi reală a satului bororo.

Înţelegem atunci acel aparent paradox prin care cera, deţinătorii puterii politice şi religioase, sînt numiţi „slabi" iar tugaré — „puternici". Aceştia din urmă sînt mai aproape de Universul fizic, ceilalţi de Universul uman, care, totuşi, nu este cel mai puternic dintre cele două. Ordinea socială nu poate înşela întrutotul ierarhia cosmică. Chiar la bororo natura nu poate fi învinsă decît cunoscîndu-i puterea şi acordînd fatalităţilor partea ce li se cuvine. Într-un sistem sociologic ca al lor, nu e de ales : un bărbat nu va putea aparţine aceleiaşi jumătăţi ca tatăl şi fiul său (acesta ţinînd de cea a mamei sale), el va fi deci rudă de jumătate numai cu bunicul şi cu nepotul său. Dacă cera vor să-şi justifice puterea printr-o afinitate exclusivă cu eroii fondatori, ei acceptă în acelaşi timp să se îndepărteze de ei cu o generaţie. În felul acesta devin, în raport cu marii înaintaşi, „nepoţi", iar tugaré „fii".

Dar băştinaşii nu sînt ei oare induşi în eroare şi prin altceva decît prin logica sistemului lor ? În ultimă instanţă nu pot evita sentimentul că uimitorul cotilion metafizic la care am asistat se reduce în fond la o farsă destul de sinistră. Confreria bărbaţilor are pretenţia să reprezinte morţii pentru a da celor vii iluzia că sînt vizitaţi de suflete ; femeile sînt excluse de la ritualuri şi înşelate în ceea ce priveşte adevărata lor natură pentru a sancţiona împărţirea care le acordă prioritatea în materie de stare civilă şi de reşedinţă, rezervînd misterele religiei numai bărbaţilor. Dar credulitatea lor, reală sau presupusă, are şi o funcţie psihologică : aceea de a da — în avantajul ambelor sexe — un conţinut afectiv şi intelectual acestor marionete, cărora, altfel, bărbaţii le-ar trage poate sforile cu mai puţină îndemînare. În fond şi noi lăsăm copiii noştri să creadă în Moş Gerilă nu numai pentru a-i amăgi : fervoarea lor ne încălzeşte, ne ajută să ne amăgim pe noi înşine şi să credem — fiindcă ei cred — că o lume întrutotul generoasă nu este total incompatibilă cu realitatea. Şi totuşi oamenii mor, nu se mai reîntorc niciodată şi toată ordinea socială se apropie de moarte în sensul că cea dintîi reduce ceva în schimbul căreia nu-i dă nimic echivalent.

Moralistului, societatea bororo îi dă o lecţie ; să-i asculte pe informatorii băştinaşi ; aceştia îi vor descrie — cum mi l-au descris şi mie — baletul prin care cele două jumătăţi ale satului încearcă să trăiască şi să respire una prin cealaltă, una pentru alta, schimbînd între ele femeile, bunurile şi oficiile, cu o ferventă reciprocitate ; căsătorindu-şi copiii între ei, înmormîntîndu-şi reciproc morţii, asigurîndu-se unii pe alţii că viaţa este eternă, că lumea e dispusă să te ajute, că societatea e dreaptă. Pentru a-şi dovedi aceste adevăruri şi a-şi întreţine aceste convingeri, înţelepţii lor au elaborat o cosmologie grandioasă pe care au înscris-o în planul satelor lor şi în modul în care sînt dispuse locuinţele. Contradicţiile de care s-au lovit au fost luate şi reluate, neacceptîndu-se niciodată o opoziţie decît pentru a o nega în favoarea alteia, tăind şi împărţind grupurile, asociindu-le şi confruntîndu-le, făcînd din toată viaţa lor socială şi spirituală un blazon în care simetria şi asimetria se echilibrează reciproc, la fel ca în savantele desene cu care o frumoasă caduveo, torturată de aceeaşi grijă, îşi crestează obrazul. Dar ce rămîne din toate astea, din jumătăţi şi din contrajumătăţi, din ginţi şi subginţi, în faţa acestei constatări impusă de observaţiile recente ? Într-o societate atît de complicată, fiecare gintă este împărţită în trei grupuri : superior, mijlociu şi inferior, iar pe deasupra tuturor reglementărilor planează aceea care îl obligă pe superiorul unei jumătăţi să se căsătorească cu un superior din cealaltă jumătate, un mijlociu cu un mijlociu, un inferior cu un inferior : adică, faptul că sub masca unor instituţii frăţeşti satul bororo se reduce, în ultimă instanţă, la trei grupuri ai căror membri se căsătoresc întotdeauna între ei. Trei societăţi, care, fără să-şi dea seama vor rămîne pentru totdeauna distincte şi izolate, fie-

care închistată într-un orgoliu ascuns propriilor lor ochi, de către instituţii înşelătoare, şi asta într-o asemenea măsură încît fiecare este victima inconştientă a unor artificii al căror obiect nu-l mai poate descoperi. Dacă bororo a putut să-şi desfăşoare sistemul printr-o personificare înşelătoare, n-au reuşit totuşi, mai mult decît alţii, să aducă o dezminţire adevărului conform căruia modul în care o societate îşi reprezintă raportul dintre vii şi morţi se reduce la un efort pentru a ascunde, pentru a înfrumuseţa sau a justifica, pe planul gîndirii religioase, adevăratele relaţii care domnesc între cei vii.

PARTEA A ŞAPTEA

NAMBIKWARA

*

24. LUMEA PIERDUTĂ

La intersecţia străzilor Réaumur-Sébastopol [1] se pregăteşte o expediţie etnografică în Brazilia centrală. Şi-au dat acolo întîlnire angrosişti în articole de croitorie şi de modă ; acolo poţi spera să descoperi produsele cele mai potrivite pentru a satisface gustul pretenţios al indienilor.

La un an după vizita la bororo fuseseră îndeplinite toate condiţiile cerute pentru a face din mine un etnograf : binecuvîntarea unor Lévy-Bruhl, Mauss şi Rivet, acordată ulterior ; expunerea colecţiilor mele într-o galerie din cartierul Saint-Honoré ; conferinţe şi articole. Graţie lui Henri Laugier, care călăuzea tînărul destin al serviciului de cercetare ştiinţifică, am obţinut fonduri suficiente pentru o expediţie de mare amploare. Trebuia mai întîi să mă echipez ; cele trei luni de intimitate cu băştinaşii mă informaseră asupra pretenţiilor lor, surprinzător de asemănătoare de la un capăt la celălalt al continentului sud-american.

Într-un cartier din Paris, care-mi rămăsese tot atît de necunoscut ca şi Amazoanele, m-am dedat, aşadar, la ciudate exerciţii, sub ochii unor importatori cehoslovaci. Necunoscînd nimic din comerţul lor, îmi lipseau termenii tehnici cu care să precizez ce-mi trebuia. Puteam doar să mă servesc de criteriile băştinaşe. Din mărgelele de brodat numite *rocaille*, ale căror şiraguri grele umpleau sertarele, le-am ales pe cele mai mici, am încercat să le sparg în dinţi ca să le verific rezistenţa ; le-am supt pentru a vedea dacă erau colorate în întregime şi dacă nu cumva aveau să se decoloreze la primul scăldat în rîu ; îmi selecţionam loturile dozînd culorile după canoanele indiene ; în primul rînd, albul şi negrul, în cantităţi egale, apoi roşul, şi, în sfîrşit, mult mai puţin galbenul şi,

[1] Numele a două străzi din Paris. — *N.T.*

doar aşa ca să fie, puţin albastru şi puţin verde, care vor fi, probabil, dispreţuite.

Motivele tuturor acestor preferinţe sînt uşor de înţeles. Confecţionîndu-şi manual mărgele proprii indienii le acordă o valoare cu atît mai mare cu cît sînt mai mici, adică pe măsura în care cer mai multă muncă şi îndemînare ; ca materie primă folosesc solzii negri ai nucilor de palmier, sideful lăptos al scoicilor de rîu şi caută să obţină un efect prin alternarea celor două culori. Ca toată lumea, apreciază mai ales ceea ce cunosc ; voi avea deci succes cu albul şi negrul. Galbenul şi roşul le sînt cunoscute adesea sub aceeaşi denumire din cauza diferitelor nuanţe ale vopselei de urucu care, după calitatea şi gradul de maturitate al grăunţelor, variază între roşul viu şi galbenul portocaliu ; roşul păstrează totuşi un avantaj prin intensitatea lui cromatică, intensitate cu care i-au obişnuit unele grăunţe şi pene. Cît despre albastru şi verde, aceste culori reci se găsesc în stare naturală mai ales în plante, care sînt perisabile ; dublu motiv care explică indiferenţa băştinaşilor şi imprecizia vocabularului lor în ceea ce priveşte aceste culori ; în unele limbi albastrul e asimilat negrului sau verdelui.

Acele trebuie să fie destul de groase pentru ca prin urechile lor să treacă un fir rezistent, însă nu prea gros, mărgelele fiind mici. Firul îl voiam bine vopsit, preferabil în roşu (indienii colorîndu-l cu urucu) şi bine răsucit pentru a avea un aspect artizanal. În general învăţasem să mă feresc de marfa proastă : exemplul tribului bororo mi-a lăsat un profund respect pentru tehnicile băştinaşe. La primitivi obiectele sînt supuse unor încercări grele. Oricît ar părea de paradoxal, ca să nu mă discreditez în ochii primitivilor, îmi trebuiau oţelurile cele mai bine călite, sticlăria colorată în întregime şi fire care să nu fi fost refuzate nici de şelarul curţii regale a Angliei.

Cîteodată dădeam peste negustori care se entuziasmau pentru acest exotism, legat de cunoştinţele lor. Undeva, pe lîngă canalul Saint-Martin, un fabricant de cîrlige de undiţe mi-a cedat foarte ieftin toate cîrligele scoase la solduri. Timp de un an am cărat prin stepa tropicală mai multe kilograme de cîrlige de undiţă pe care însă nu le voia nimeni fiind prea mici pentru peştii demni de un pescar amazonian. Am scăpat, în sfîrşit, de ele, la frontiera boliviană. Toate aceste mărfuri trebuie să aibă două calităţi : să fie daruri şi obiecte pentru troc cu indienii şi totodată un mijloc de a-ţi asigura hrana şi ajutorul în regiunile îndepărtate în care negustorii pătrund rar. Epuizîndu-mi resursele la sfîrşitul expediţiei, am reuşit să-mi prelungesc şederea cu cîteva săptămîni deschizînd

o tarabă într-un cătun al căutătorilor de cauciuc. În schimbul unui şirag de mărgele prostituatele locale îmi dădeau, nu fără a se tocmi, două ouă.

Îmi propuneam să petrec un an întreg în aceste regiuni şi ezitasem mult timp în ceea ce priveşte obiectivul. Fără să bănuiesc că rezultatul mi-ar putea stînjeni planul, mai preocupat să înţeleg America decît să aprofundez natura umană şi pornind de la un caz particular, m-am hotărît să operez un fel de secţiune prin etnografia — şi geografia — braziliană, traversînd partea occidentală a podişului de la Cuiabá la Rio Madeira. Pînă nu de mult, această regiune era cea mai puţin cunoscută din Brazilia. Exploratorii paulişti din secolul al XVIII-lea nu trecuseră mai departe de Cuiabá, descurajaţi fiind de peisajul dezolant şi de sălbăticia indienilor. La începutul secolului al XX-lea cei 1 500 km care separă Cuiabá de Amazoane erau încă o zonă interzisă, şi în aşa măsură încît, pentru a merge pe fluviu, de la Cuiabá la Manaus sau la Belém, cel mai simplu era să treci prin Rio de Janeiro şi să continui drumul spre nord, pe mare şi apoi pe fluviu în sus, pornind de la estuar. Abia în 1907 generalul (pe atunci colonel) Candido Mariano da Silva Rondon începu înaintarea în aceste regiuni ; acţiunea avea să dureze opt ani, timp necesar explorării şi instalării unui fir telegrafic de interes strategic, care unea pentru prima dată, prin Cuiabá, capitala federală cu porturile de la frontiera din nord-vest.

Rapoartele Comisiei Rondon (care nu sînt publicate în întregime), cîteva conferinţe ale generalului, amintirile din călătorie ale lui Theodore Roosevelt care l-a însoţit în una din expediţiile sale şi, în sfîrşit, o încîntătoare carte a regretatului Roquette-Pinto (pe acea vreme director al muzeului naţional) intitulată *Rondonia* (publicată în 1912) dădeau cîteva indicaţii sumare asupra populaţiei foarte primitive descoperite în această zonă. Dar de atunci, podişul pare să fi recăzut sub vechiul blestem. Nici un etnograf de profesie nu-l străbătuse. Urmînd linia telegrafică sau ce mai rămăsese din ea, erai tentat să cauţi a afla cine era într-adevăr tribul nambikwara şi, mai departe spre nord, acele populaţii enigmatice pe care nimeni nu le mai văzuse de cînd Rondon le semnalase prezenţa.

În 1939, interesul, care pînă atunci se limitase la triburile de pe coastă şi la marile oraşe fluviale — căi tradiţionale de pătrundere în interiorul Braziliei — începea să se deplaseze spre indienii de

pe podiş. La bororo m-am convins de excepţionalul grad de rafinament pe plan sociologic şi religios al triburilor considerate pe vremuri ca avînd o cultură foarte rudimentară. În acelaşi timp se lua cunoştinţă de primele rezultate ale cercetărilor unui german, azi dispărut, Kurt Unkel, care adoptase numele indigen Nimuendaju şi care, după ani petrecuţi în satele Gé din Brazilia centrală, confirma faptul că bororo nu erau un fenomen deosebit, ci o variaţie pe o temă fundamentală comună şi altor populaţii. Savanele Braziliei centrale erau deci ocupate, pe aproape 2 000 km în interior, de supravieţuitorii unei culturi remarcabil de omogene, caracterizată printr-o limbă cu dialecte din aceeaşi familie şi printr-un nivel de viaţă materială relativ scăzut în raport cu o organizare socială şi gîndire religioasă foarte dezvoltate. N-ar trebui oare să recunoaştem în ei pe primii locuitori ai Braziliei care au fost, fie uitaţi în inima pădurilor lor, fie, cu puţin timp înainte de descoperirea lor, împinşi înapoi, pe pămînturile cele mai sărace, de către populaţiile războinice, plecate nu se ştie de unde spre a cuceri coasta şi văile fluviale ?

Pe coastă, călătorii din secolul al XVI-lea au întîlnit aproape pretutindeni reprezentanţi ai marii culturi tupi-guarani care ocupau şi ei aproape întreg Paraguayul şi cursul Amazoanelor, descriind un fel de cerc cu diametrul de 3 000 km, întrerupt abia la frontiera Paraguayului cu Bolivia. Aceşti tupi care au afinităţi obscure cu aztecii, populaţie instalată ceva mai tîrziu în valea Mexicului, erau ei înşişi nou-veniţi ; în văile din interiorul Braziliei aşezarea lor s-a continuat pînă în secolul al XIX-lea. Poate că înaintea descoperirii migraseră timp de cîteva sute de ani, împinşi de credinţa că există undeva un pămînt în care nu domnesc nici răul şi nici moartea. Aceasta le era încă convingerea la capătul migrării lor, la sfîrşitul secolului al XIX-lea. S-au revărsat în mici grupuri pe coasta paulistă înaintînd sub conducerea vracilor, dansînd, lăudînd prin cîntece ţara unde nu se moare şi postind perioade lungi pentru a o merita. În orice caz, în secolul al XVI-lea se luptau violent pentru ocuparea coastei cu cei care o locuiseră mai înainte, despre care ştim puţine, deşi sînt, poate, populaţiile noastre — Gé. [1]

[1] Istoria cunoaşte mai multe cazuri în viaţa triburilor tupiguarani şi altele din această parte a continentului sud-american, cînd grupuri de oameni sub influenţe mesianice au plecat în „căutarea" locului unde nu e rău şi moarte. Alfred Métraux care a studiat această problemă arată că asemenea deplasări s-au desfăşurat inclusiv în secolul trecut şi în secolul nostru. Însă nu se poate

În nord-vestul Braziliei, tupii trăiau împreună cu alte popoare ; caraibii sau caribii, apropiaţi mult de ei prin cultură, diferiţi însă ca limbă, şi care încercau să cucerească Antilele. Mai erau şi arawacii. Aceştia formau un grup destul de misterios. Mai vechi şi mai rafinat decît celelalte două, alcătuia partea cea mai mare a populaţiei Antilelor şi înaintase pînă în Florida. Deosebindu-se de populaţia Gé printr-o cultură materială foarte dezvoltată — mai ales ceramica şi lemnul sculptat — ei se apropiau totuşi de aceştia prin organizarea socială, care părea să fie de acelaşi tip. Caribii şi arawacii au pătruns, pare-se, pe continent înaintea triburilor tupi. În secolul al XVI-lea erau masaţi în Guyana, în estuarul Amazoanelor şi în Antile. Dar în interior au mai rămas încă mici colonii pe unii afluenţi de pe partea dreaptă a Amazoanelor : Xingu şi Guaporé. Arawacii au descendenţi pînă şi în nordul Boliviei. Probabil că ei sînt cei care au introdus arta ceramicii la mbaya-caduveo, căci guanarii, care le-au devenit sclavi, vorbesc un dialect arawac.

Traversînd partea cea mai puţin cunoscută a podişului speram să-i găsesc în savană pe reprezentanţii cei mai vestici ai grupului Gé şi o dată ajuns în bazinul Madeira, să pot studia urmele necunoscute ale celorlalte trei familii lingvistice, la marginea marii căi de pătrundere : Amazoanele.

Speranţa mea nu s-a realizat decît în parte din cauza simplismului cu care interpretăm istoria precolumbiană a Americii. Astăzi, după unele descoperiri recente, şi în ceea ce mă priveşte graţie anilor consacraţi studiului etnografiei nord-americane, înţeleg mai bine că emisfera occidentală trebuie considerată ca un tot. Organizarea socială, credinţele religioase ale populaţiilor Gé sînt aceleaşi ca ale triburilor din pădurile şi preriile Americii de Nord ; de altfel, fuseseră semnalate de mult — fără însă a li se înţelege consecinţele — analogiile între triburile din Chaco (ca guaicuru) şi cele de pe cîmpiile Statelor Unite şi ale Canadei. Navigaţia în lungul coastelor Pacificului a creat, fără îndoială, o legătură între civilizaţiile din Mexic şi din Peru, în mai multe perioade ale istoriei lor. Toate aceste elemente au fost întrucîtva neglijate, pentru că cercetările americane au întreţinut mult timp ideea că pătrun-

accepta ideea că această credinţă ar fi stat la baza migraţiei lor în ansamblu. Alfred Métraux aduce importante precizări şi în privinţa numărului de oameni ce au luat parte la asemenea deplasări, şi care formau, în fapt, grupuri mici. — *I.V.*

derea în continent era de dată foarte recentă — adică abia cu 5 000 sau 6 000 ani înaintea erei noastre — şi au atribuit-o în întregime popoarelor asiatice venite prin strîmtoarea Bering.

Dispuneam deci numai de cîteva mii de ani pentru a explica modul în care aceşti nomazi îşi făcuseră loc de la un capăt la celălalt al emisferei occidentale, adaptîndu-se unor clime diferite ; modul în care au descoperit, domesticit şi răspîndit pe întinderi enorme speciile sălbatice, care au devenit în mîinile lor : tutunul, fasolea, maniocul, gulia, cartoful, arahidele, bumbacul şi mai ales porumbul ; cum, în sfîrşit, s-au născut şi s-au dezvoltat succesiv — în Mexic, în America Centrală şi în Anzi — civilizaţii ale căror moştenitori îndepărtaţi sînt aztecii, maya-şii şi incaşii. Pentru a ajunge acolo trebuia să reduci fiecare etapă de dezvoltare astfel încît să încapă într-un interval de cîteva secole ; istoria precolumbiană a Americii devenea o succesiune de imagini caleidoscopice, unde capriciul teoreticianului făcea să apară, în fiecare clipă, spectacole noi. Totul dădea impresia că specialiştii de dincolo de Atlantic căutau să impună Americii băştinaşe acea lipsă de profunzime ce caracterizează istoria contemporană a Lumii Noi.

Aceste perspective au fost zdruncinate de descoperirile, care situează mult în urmă data la care omul a pătruns pe continent. Ştim că el a cunoscut şi a vînat o faună astăzi dispărută : leneşul terestru, mamutul, cămila, calul, bizonul arhaic, antilopa, cu osemintele cărora s-au găsit armele lui şi unelte de piatră. Prezenţa unora dintre aceste animale în locuri ca valea Mexicului implică condiţii climatice foarte diferite de cele de astăzi şi pentru modificarea cărora au fost necesare mai multe milenii. Radioactivitatea folosită pentru determinarea datei rămăşiţelor arheologice a furnizat indicaţii în acelaşi sens. Trebuie deci să admitem că omul exista în America încă acum 20 000 de ani, că în anumite locuri cultiva porumbul cu mai mult de 3 000 de ani în urmă. În America de Nord se găsesc aproape pretutindeni rămăşiţe vechi de 15 000—20 000 de ani. Totodată, măsurîndu-se radioactivitatea reziduală a carbonului s-a stabilit că principalele zăcăminte arheologice de pe continent se situează cu 500—1 500 ani mai devreme decît se presupunea. Ca florile japoneze de hîrtie presată, care se deschid cînd sînt puse în apă, istoria precolumbiană a Americii a căpătat deodată amploare.

Dar tocmai datorită acestui fapt ne aflăm în faţa unei dificultăţi diferite de cea pe care o întîmpinaseră cei dinaintea noastră : cum să umplem aceste imense perioade ? E limpede că mişcările

de populaţie pe care încercasem să le urmăresc mai înainte se situează în suprafaţă şi că marile civilizaţii din Mexic sau din Anzi au fost precedate de altceva. În Peru şi în diferite regiuni ale Americii de Nord s-au şi dat la iveală vestigii ale primilor ocupanţi : triburi care nu se ocupau de agricultură, urmate de aşezări săteşti şi de grădinari, care nu cunoşteau însă nici porumbul, nici olăria ; apoi au apărut grupuri care sculptau piatra şi prelucrau metale preţioase, într-un stil mai liber şi mai inspirat decît tot ce le-a urmat. Incaşii din Peru, aztecii din Mexic, despre care credeam că reprezentau un moment de înflorire şi totodată un rezumat al istoriei americane, sînt tot atît de departe de aceste surse vii, ca stilul nostru *Empire* de Egipt şi Roma, de la care a împrumutat atît de mult. Arte totalitare, toate trei, avide de un colosal, obţinut cu greutate şi în mare sărăcie, expresii ale unui stat dornic să-şi afirme puterea prin concentrarea resurselor pe altceva (război sau administraţie) decît pe propriul său rafinament. Chiar şi monumentele maya ne apar ca expresii de strălucitoare decadenţă a unei arte care şi-a atins apogeul cu un mileniu înaintea lor.

De unde veneau fondatorii ? După certitudinile de altădată, noi sîntem obligaţi să mărturisim că nu ştim nimic. Migraţiile populaţiei în regiunea strîmtorii Bering au fost foarte complexe : eschimoşii au luat parte recent, precedaţi fiind, timp de aproximativ 1 000 de ani, de paleoeschimoşii a căror cultură aminteşte China arhaică şi pe sciţi ; apoi, pe o perioadă foarte îndelungată — care se întinde, poate, de la cel de-al VIII-lea mileniu pînă în preajma erei creştine — au mai existat acolo diferite populaţii. Prin unele sculpturi datînd din primul mileniu dinaintea erei noastre, ştim că vechii locuitori ai Mexicului se deosebeau fizic foarte mult de indienii actuali : orientali graşi, cu faţa spînă, puţin modelată şi personaje bărboase cu trăsături acviline, care evocă profiluri ale Renaşterii. Lucrînd cu materiale de alt gen, geneticienii afirmă că cel puţin 40 de specii vegetale, sălbatice sau cultivate, ale Americii precolumbiene, au aceeaşi compoziţie cromozomică ca speciile corespunzătoare din Asia, sau o compoziţie derivată din aceasta. Trebuie oare să tragem concluzia că porumbul, care figurează pe această listă, provine din sud-estul Asiei ? Dar cum e posibil cînd americanii îl cultivau încă acum 4 000 de ani, într-o epocă în care arta navigaţiei era, fără îndoială, rudimentară ?

Fără a-l urma pe Heyerdahl în ipotezele sale îndrăzneţe, după care Polinezia ar fi fost populată de băştinaşi americani, după călătoria lui pe pluta „Kon-Tiki", trebuie să admitem totuşi că au

Clubul cărţii digitale 2022

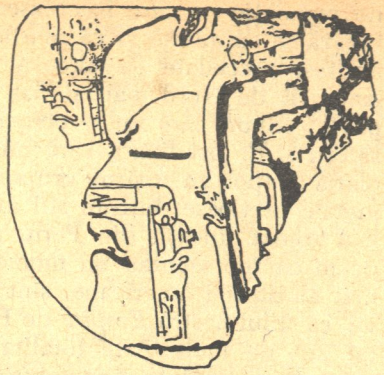

Antichităţi mexicane. La stînga : Mexicul de sud-est (American Museum of Natural History ; *la dreapta : coasta Golfului* (Exposition d'Art Mexicain, *Paris*, 1952).

putut avea loc unele contacte transpacifice şi chiar des. Dar, în epoca în care în America înfloreau mari civilizaţii, către începutul primului mileniu înaintea erei noastre, insulele din Pacific erau nelocuite ; cel puţin nu s-a găsit nimic datînd din această epocă îndepărtată. [1] Dincolo de Polinezia, ar trebui deci să privim spre Melanezia — poate deja populată — şi spre coasta asiatică, în general. Astăzi sîntem siguri că legăturile dintre Alaska şi insulele Aleutine, pe de o parte, şi Siberia, pe de altă parte, nu au fost întrerupte niciodată. Deşi în Alaska, la începutul erei creştine nu se cunoştea metalurgia, se întrebuinţau totuşi unelte de fier. Începînd din regiunea marilor lacuri americane pînă în Siberia centrală întîlnim aceeaşi ceramică, aceleaşi legende, aceleaşi rituri şi aceleaşi basme. În timp ce Occidentul trăia închis în el însuşi, se pare că toate popoarele nordice, din Scandinavia pînă în Labrador, trecînd prin Siberia şi Canada, întreţineau cele mai strînse contacte. Dacă celţii au împrumutat unele mituri de la această civilizaţie subarctică, despre care nu ştim aproape nimic, am înţelege de ce ciclul Graal-ului este mai înrudit cu miturile indienilor din pădurile Ame-

[1] În ultimul deceniu şi jumătate săpăturile arheologice efectuate în insulele Oceanului Pacific s-au înmulţit în mod simţitor, la săpături luînd parte specialişti din mai multe ţări. Cele mai vechi urme de locuinţe în Polinezia orientală datează încă dinaintea erei noastre, iar cele din Polinezia occidentală se situează la începuturile mileniului I. î.e.n. — *I.V.*

ricii de Nord decît cu oricare alt sistem mitologic. Şi iarăşi, probabil că nu întîmplător laponii îşi construiesc corturi de formă conică, identice cu cele ale indienilor din America de Nord.

În sudul continentului asiatic civilizaţiile americane trezesc alte ecouri. Populaţiile de la frontierele sudice ale Chinei, pe care aceasta le califica drept barbare, şi mai mult încă, triburile primitive din Indonezia au afinităţi extraordinare cu americanii. În interiorul insulei Borneo (Kalimantan) s-au cules mituri identice celor mai răspîndite din America de Nord. Or, specialiştii au atras de mult atenţia asupra asemănărilor dintre documentele arheologice provenite din Asia de sud-est şi cele aparţinînd protoistoriei Scandinaviei. Există deci trei regiuni : Indonezia, nord-estul Americii şi ţările scandinave care formează deci, într-o oarecare măsură, punctele trigonometrice ale istoriei precolumbiene a Lumii Noi.

Nu am putea concepe oare că apariţia civilizaţiei neolitice, acest eveniment major în viaţa umanităţii, în care se generalizează olăritul şi ţesutul, în care-şi au începutul agricultura şi creşterea ani-

La stînga : Chavín, în nordul Perului (după Tello) ; la dreapta : Monte Alban, în sudul Mexicului (basorelief numit „dansatorii").

Hopewell, estul Statelor Unite (după Ch. C. Willoughby, The Turner Group of Earthworks, *Peabody Museum, Harward University, vol. VIII. nr. 3, 1922).*

malelor, în care au loc primele încercări de metalurgie — circumscrisă inițial în Lumea Veche, între Dunăre și Indus — a constituit un fel de stimulent pentru popoarele mai puțin evoluate din Asia și din America ?

Este greu să înțelegem originea civilizațiilor americane dacă nu admitem ipoteza unei activități intense pe toate coastele Pacificului — asiatică sau americană — care s-a propagat în decursul mai multor milenii, dintr-un loc în altul, grație navigației de coastă. Refuzam cîndva Americii precolumbiene o dimensiune istorică, fiindcă America postcolumbiană n-o avea. Va trebui, poate, să corectăm o a doua eroare, aceea de a crede că America a rămas separată de lumea întreagă timp de 20 000 de ani doar pentru că a fost izolată de Europa occidentală. Totul sugerează însă mai de grabă că marii tăceri atlantice îi răspundea, pe toate țărmurile Pacificului, freamătul unui roi.

Oricum ar fi, se pare că la începutul primului mileniu dinaintea erei noastre un hibrid american ar fi dat trei grefe, puternic altoite pe varietățile rezultate dintr-o evoluție mai veche : în genul rustic, cultura Hopewell care a ocupat sau s-a răspîndit pe toată acea parte din Statele Unite aflată la est de cîmpii, și care răspunde culturii Chavin din nordul Perului (al cărei ecou, în sud, este cultura Paracas) ; pe de altă parte, cultura Chavin se aseamănă cu primele manifestări ale civilizației denumită Olmecă, prefigurînd cultura maya. În toate trei cazurile ne aflăm în prezența unei arte cursive a cărei suplețe și libertate, al cărei gust intelectual pentru dublul sens (la Hopewell ca și la Chavin, anumite motive se citesc diferit,

Chavin, nordul Perului (după Tello).

Hopewell, estul S.U.A.
(după W. K. Moorehead,
Field Museum, Chicago, Anthropol.
Series, vol VI. nr. 5, 1922).

după cum sînt privite pe dos sau pe faţă) încep abia să tindă spre rigiditatea anguloasă şi imobilismul pe care noi ne-am obişnuit să le atribuim artei precolumbiene. Încerc uneori să mă conving că desenele caduveo perpetuează în felul lor această tradiţie îndepărtată. Oare aceasta să fie începutul divergenţei civilizaţiilor americane ? Cînd Mexicul şi Peru-ul au preluat iniţiativa înaintînd cu paşi gigantici, în timp ce restul stagna sau rămînea chiar în urmă recăzînd într-o semisălbăticie ? Nu vom şti niciodată cu precizie ce s-a petrecut în America tropicală, din cauza condiţiilor de climă care nu erau favorabile păstrării vestigiilor arheologice. Tulburător e însă faptul că organizarea socială a triburilor Gé şi chiar şi planul satelor bororo seamănă cu ceea ce studiul anumitor zăcăminte preincase, ca acela de la Tiahuanaco din regiunea înaltă a Boliviei, ne-a permis să reconstituim ceva din aceste civilizaţii dispărute.

Cele de mai sus m-au îndepărtat destul de mult de la descrierea pregătirii unei expediţii în vestul regiunii Mato Grosso. Erau, le cred totuşi necesare pentru ca cititorul să poată respira această atmosferă pasionată care impregnează orice cercetare a tărîmurilor americane, indiferent dacă au loc pe plan arheologic sau pe plan etnografic. Amploarea problemelor este atît de mare, căile de care dispunem atît de fragile şi de puţin consistente, trecutul e distrus, irevocabil, pe perioade atît de mari, baza însăşi a speculaţiilor noastre este atît de precară încît la fiecare recunoaştere pe teren cercetătorul se află într-o situaţie instabilă, oscilînd între resemnare şi ambiţii nemăsurate : ştie că esenţialul s-a pierdut şi că eforturile sale se vor reduce la a zgîria suprafaţa. Totuşi, nu va întîlni el oare un indiciu, păstrat prin cine ştie ce miracol şi cu care se va face lumină ? Nimic nu este imposibil ; deci, totul este posibil. Noaptea în care bîjbîim este prea întunecată pentru ca să îndrăznim să ne pronunţăm asupra ei ; nici măcar nu putem afirma că e sortită să dureze.

25. ÎN SERTÃO

În această Cuiabá în care revin după o absenţă de doi ani, încerc să aflu care este situaţia exactă a liniei telegrafice la 500—600 km spre nord.

În Cuiabá populaţia urăşte această linie ; motivele sînt mai multe. De la fundarea oraşului, în secolul al XVIII-lea, rarele contacte cu nordul se făceau pe Amazoane, în direcţia cursului mijlociu al fluviului. Pentru a-şi procura stimulentul lor preferat, *guarana,* locuitorii din Cuiabá organizau spre Tapajós expediţii cu pirogile care durau mai mult de şase luni. *Guarana* este o pastă tare, de culoare maronie, preparată aproape exclusiv de indienii maué din fructele zdrobite ale unei liane *Paullinia sorbilis.* Un cîrnat compact din această pastă este ras pe limba osoasă a peştelui *pirarucu,* scoasă dintr-o trusă din piele de cerb. Aceste detalii îşi au importanţa lor, căci folosirea unei răzători metalice sau a unei alte piei pentru trusă ar dăuna proprietăţilor preţioasei substanţe. În acelaşi spirit cei din Cuiabá explică faptul că tutunul în funie trebuie rupt şi fărîmiţat cu mîna şi nu tăiat cu cuţitul, ca să nu se trezească. Praful de *guarana* este vărsat în apă îndulcită, unde rămîne în suspensie fără să se dizolve. Acest amestec cu un uşor gust de ciocolată se bea. Personal, nu am simţit nici cel mai mic efect, dar pentru oamenii din centrul şi nordul regiunii Mato Grosso *guarana* ocupă un loc asemănător cu cel al *maté*-ului în sud.

Totuşi, însuşirile *guaranei* justifică truda şi eforturile depuse. Înainte de a ne apropia de vîltori lăsăm cîţiva oameni pe mal care defrişau un colţ de pădure pentru a planta porumb şi manioc. Expediţia putea găsi astfel, la înapoiere, hrană proaspătă. Dar de cînd s-a dezvoltat navigaţia cu abur *guarana* ajungea mai repede la Cuiabá şi în mai mare cantitate de la Rio de Janeiro, unde era adusă pe mare, în lungul coastei, de la Manaus şi Belém. Expediţiile de-a lungul lui Rio de Tapajós aparţineau deci unui trecut eroic, aproape uitat.

Şi totuşi, cînd Rondon a anunţat că va deschide drum civilizaţiei în regiunea din nord-vest, aceste amintiri s-au redeşteptat. Se cunoşteau puţin împrejurimile podişului, unde două tîrguşoare vechi, Rosário şi Diamantino, situate respectiv la 100 şi 170 km la nord de Cuiabá, lîncezesc de cînd au secătuit filoanele şi nisipurile. Dincolo de ele traversarea ar fi trebuit să fie făcută pe uscat, trecînd peste cursurile de apă ce formează afluenţii Amazoanelor, în loc să le coboare în pirogi, expediţie periculoasă pe un traseu atît de lung. Către anul 1900 podişul nordic rămăsese o regiune legendară, unde se spunea chiar că s-ar găsi un lanţ de munţi, Serra do Norte, care mai figurează încă pe aproape toate hărţile.

Această ignoranţă, la care se adăugau povestirile recentelor expediţii în Far West-ul american şi goana după aur, dădea speranţe nebuneşti populaţiei din Mato Grosso şi chiar celei de pe coastă. În urma oamenilor lui Rondon, care aşezau firul telegrafic, un val de emigranţi avea să invadeze aceste teritorii cu resurse nebănuite pentru a clădi vreun nou Chicago brazilian. Au fost dezamăgiţi : în partea de nord-est unde se află pămînturile blestemate ale Braziliei, descrise de Euclides da Cunha în *Os sertões,* Serra do Norte avea să se dovedească o savană semipustie şi una dintre zonele cele mai ingrate ale continentului. Pe deasupra, descoperirea radiotelegrafiei, care coincidea, către 1922, cu terminarea liniei telegrafice, făcea ca aceasta din urmă să-şi piardă toată valoarea, rămăşiţă arheologică a unei perioade ştiinţifice depăşite încă din momentul în care fusese terminată. Ea a cunoscut totuşi o clipă de glorie, în 1924, cînd insurecţia din São Paulo împotriva guvernului federal întrerupsese comunicaţia telegrafică cu interiorul. Rio a continuat să comunice telegrafic cu Cuiabá, *via* Belém şi Manaus. Apoi începu declinul : mănunchiul de entuziaşti care încercaseră să-şi găsească de lucru se retraseră sau fură uitaţi. La sosirea mea ei nu mai fuseseră aprovizionaţi cu nimic de mai mulţi ani. Nu îndrăzneau să închidă linia, deşi nu mai interesa de mult pe nimeni. Stîlpii puteau să cadă, sîrma să ruginească, ultimii supravieţuitori de la posturi, care nu avuseseră curajul de a pleca şi nici mijloacele să o facă, se stingeau încet roşi de boli, de foame şi singurătate.

Această situaţie era cu atît mai împovărătoare pentru conştiinţa locuitorilor din Cuiabá cu cît iluzoriile speranţe de la început avu-

seseră totuşi un rezultat modest, dar palpabil, acel al exploatării personalului liniei. Înainte de a pleca pe traseu funcţionarii trebuiau să-şi aleagă la Cuiabá un *procurador*, adică un împuternicit, care urma să le încaseze lefurile şi să le întrebuinţeze conform instrucţiunilor beneficiarilor. Aceste instrucţiuni se limitau, în general, în a comanda gloanţe pentru puşti, petrol, sare, ace de cusut şi ţesături. Toate aceste mărfuri erau trecute în contul acestora la preţul maxim în urma unei înţelegeri între *procuradori*, negustorii libanezi şi organizatorii de caravane. Aşa că nenorociţii pierduţi în pădure nu mai puteau să se înapoieze la Cuiabá, pentru că după cîţiva ani se vedeau înecaţi în datorii mai mari decît veniturile lor. Fără îndoială, era mai bine să se uite existenţa acestei linii şi planul meu de a o folosi ca bază a fost puţin încurajat. Căutam subofiţeri pensionaţi, din cei care l-au însoţit pe Rondon, dar nu puteam scoate de la ei altceva decît o jalnică tînguială : *um pais ruim, muito ruim, mais ruim que qualquer outro*... (O ţară infectă, absolut infectă, mai infectă decît oricare alta). Să nu cumva să mă bag.

Apoi mai era problema indienilor. În 1931, postul telegrafic din Parecis, situat într-o regiune relativ populată, la 300 km nord de Cuiabá şi la numai 80 km de Diamantino, fusese atacat şi distrus de indieni necunoscuţi veniţi din valea Rio do Sangue care se crezuse că e nelocuită. Aceşti sălbatici fuseseră numiţi *beiços de pau*, (boturi de lemn), din cauza plăcilor rotunde pe care le purtau fixate în buza inferioară şi în lobii urechilor. De atunci, incursiunile lor s-au repetat la intervale neregulate, astfel încît pista a trebuit să fie mutată cu aproximativ 80 km spre sud. Cît priveşte relaţiile triburilor nomade nambikware, cu albii, care din anul 1909 frecventau, cu întreruperi, posturile, acestea au fost marcate prin întîmplări diferite. Relativ bune la început, ele s-au înrăutăţit progresiv pînă în 1925, cînd şapte lucrători au fost invitaţi de băştinaşi să le viziteze satul, unde au dispărut. Din acest moment indienii nambikwara şi oamenii liniei se evitau. În 1933 o misiune protestantă s-a instalat nu departe de postul Juruena şi se pare că raporturile s-au alterat repede, băştinaşii fiind nemulţumiţi de darurile — insuficiente, după părerea lor, — cu care misionarii i-au răsplătit pentru ajutorul dat la construirea casei şi plantarea grădinii. Cîteva luni mai tîrziu, un indian care avea febră s-a prezentat la misiune unde, de faţă cu alţii, primi două pastile de aspirină ; le înghiţi, apoi se scăldă în rîu, făcu o congestie şi muri. Cum nambikwara sînt experţi în administrarea otrăvurilor au conchis că tovarăşul lor a fost asasinat. Dezlănţuiră un atac împotriva misiunii omorînd şase dintre membrii ei, între care un copil de doi ani. O expediţie de ajutor trimisă din Cuiabá a mai găsit în viaţă doar o femeie. Povestirea ei, aşa cum mi-a fost relatată, coincidea întru totul cu aceea a înşişi autorilor atacului, care mi-au fost, timp de mai multe săptămîni, însoţitori şi informatori.

De la acest incident şi de la cîteva altele ce i-au urmat, atmosfera în lungul liniei era foarte încordată. De îndată ce am reuşit să comunic de la Direcţia Poştelor din Cuiabá cu principalele staţiuni (pentru aceasta fiind necesare, de fiecare dată, mai multe zile) am primit veşti dintre cele mai deprimante : într-un loc indienii făcuseră o incursiune ameninţătoare ; în altul nu fuseseră văzuţi de trei luni, ceea ce era, de asemenea, un semn rău ; în altul, încă unde lucraseră altă dată, redeveniseră *bravos*, adică sălbatici etc. Singura indicaţie încurajatoare, sau cel puţin care mi-a fost dată ca atare, era faptul că, de cîteva săptămîni, trei preoţi iezuiţi încercau să se instaleze la Juruena, în marginea ţinutului locuit de nambikwara, la 600 km nord de Cuiabá. Voi putea oricînd să mă duc la ei ca să mă informez şi numai după aceea să-mi fac planurile definitive.

Am stat deci o lună la Cuiabá pentru a organiza expediţia. Mă lăsau să plec, aşa că eram hotărît să merg pînă la capăt : şase luni de drum în anotimpul secetos, pe un podiş care mi-a fost descris ca un pustiu fără păşuni şi fără vînat. Trebuia deci să ne aprovizionăm cu toată hrana necesară nu numai oamenilor, dar şi catîrilor pe care-i vom călări pînă vom ajunge în bazinul rîului Madeira, de unde putem continua drumul în pirogă, deoarece catîrul care nu este hrănit cu porumb nu are destulă putere. Pentru transportul merindelor ne-ar fi trebuit boi, fiind mai rezistenţi şi mulţumindu-se cu ce găsesc : ierburi uscate şi frunze. Dar era de aşteptat ca o parte din boi să piară de foame şi oboseală, aşa că trebuia să mi-i procur în număr suficient. Şi cum trebuie şi boari ca să-i mîne, să-i încarce şi să-i descarce la fiecare etapă, grupul însoţitorilor ar fi crescut o dată cu numărul catîrilor, precum şi cantitatea de alimente care, la rîndul lor, necesita alţi boi etc. Se crea un cerc vicios. În sfîrşit, după parlamentări cu experţii, vechi slujbaşi ai liniei şi conducători de caravane, m-am oprit la un număr de 15 oameni, tot atîţia catîri şi vreo 30 de boi. În ceea ce priveşte catîrii, nu aveam de ales, deoarece pe o rază de 50 km în jurul Cuiabei nu se găseau de vînzare mai mult de 15 catîri ; i-am cumpărat pe toţi la preţuri variind între 150 şi 1 000 franci bucata, la cursul din 1938, după frumuseţea lor. Ca şef al expediţiei l-am ales pe cel

mai măreţ : un catîr mare, alb, luat de la nostalgicul măcelar, amator de elefanţi, despre care am mai vorbit.

Adevărata problemă începea însă cu alegerea oamenilor : expediţia se compunea iniţial din patru persoane formînd personalul ştiinţific ; ştiam bine că reuşita, siguranţa şi chiar viaţa noastră depindeau de fidelitatea şi competenţa echipei pe care aveam s-o angajez. Mi-au trebuit zile întregi ca să scap de drojdia Cuiabei : haimanale şi aventurieri. În cele din urmă, un bătrîn „colonel" din împrejurimi îmi atrase atenţia asupra unui fost bouar de al său care trăia într-un sat pierdut şi despre care mi-a spus că e sărac, cuminte şi virtuos. M-am dus să-l vizitez şi m-a cucerit prin acea noblеţe înnăscută, pe care o au, adesea, ţăranii din interior. În loc să mă implore, ca toţi ceilalţi, să-i acord privilegiul excepţional al salariului pe un an, mi-a pus condiţii : să fie singurul care să aleagă oamenii şi boii şi să-i dau voie să mai ia nişte cai pe care nădăjduia să-i vîndă bine în nord. Cumpărasem deja 10 boi de la un conducător de caravane din Cuiabá, încîntat de înălţimea lor şi mai ales de samarul şi hamul din piele de tapir, de un stil deja învechit. În plus, episcopul din Cuiabá îmi impusese ca bucătar pe unul din protejaţii lui ; după ce am parcurs cîteva etape s-a descoperit că era un *veado branco* — căprior alb — adică homosexual, bolnav de hemoroizi în asemenea hal încît nu se putea ţine călare. A fost fericit să ne părăsească. Dar boii superbi (care fără ştirea mea străbătuseră 500 km) nu mai aveau pe corp nici un pic de grăsime. Unul după altul începură să sufere din cauza samarului care le rănea pielea. Cu toată abilitatea *arreieros*-ilor, pielea de pe şira spinării începea să li se jupoaie şi se căscau guri mari sîngerînde, pline de viermi, lăsînd descoperită şira spinării. Aceste schelete pline de puroi au fost primele pierderi.

Din fericire, şeful meu de echipă, Fulgencio (se pronunţa Frugencio) a ştiut cum să completeze animalele cu altele neaspectuoase dar care au mers mai toate pînă la capăt. Pe oameni i-a ales din satul lui şi din împrejurimi, adolescenţi pe care îi ştia de mici şi care îl respectau pentru priceperea lui. Cei mai mulţi proveneau din vechile familii portugheze instalate în Mato Grosso cu un secol sau două în urmă şi în care se păstrase o tradiţie de austeritate.

Oricît ar fi fost de săraci, fiecare avea un şervet brodat, împodobit cu dantelă — dăruit de mamă, soră sau logodnică — şi pînă la sfîrşitul călătoriei nu ar fi consimţit să-şi şteargă faţa cu altceva. Dar cînd le-am propus prima oară să pună zahăr în cafeaua lor mi-au răspuns cu mîndrie că nu sînt *viciados* (pervertiţi). Am avut

oarecare greutăţi cu ei, deoarece aveau în toate idei tot atît de ferme ca şi ale mele. Astfel, abia am evitat o răscoală din cauza alimentelor pentru drum. Erau convinşi că vor muri de foame dacă ele constau din altceva decît din orez şi fasole. Dacă nu se putea altfel, ei admiteau şi carnea uscată, deşi erau convinşi că vînatul nu ne va lipsi niciodată. Zahărul, fructele uscate, conservele însă îi scandalizau. S-ar fi lăsat omorîţi pentru noi, dar ne tutuiau într-un mod grosolan şi nu ar fi acceptat să spele o batistă ce nu le aparţinea, spălatul fiind o treabă pentru femei. Condiţiile contractului nostru erau următoarele : în timpul expediţiei fiecare va primi cu împrumut un cal echipat şi o puşcă ; în afară de hrană, va fi plătit cu echivalentul a 5 franci pe zi la cursul din 1938. Pentru fiecare din ei cei 1 500—2 000 franci agonisiţi la sfîrşitul expediţiei (deoarece nu voiau să primească nimic pe parcurs) reprezentau un capital permiţînd unuia să se însoare, altuia să-şi înjghebeze o crescătorie de vite... Ne înţelesesem cu Fulgencio ca acesta să angajeze şi cîţiva indieni paressi, tineri, semicivilizaţi, atunci cînd vom traversa vechiul teritoriu al acestui trib, din care, în prezent, se recrutează cea mai mare parte a personalului de întreţinere a liniei telegrafice, la marginea ţinutului locuit de populaţia nambikwara.

Aşa se contură expediţia, încetul cu încetul, din grupuri de cîte doi, trei oameni şi cîteva animale, răspîndiţi prin sătuleţele din împrejurimile Cuiabei. Întîlnirea trebuia să aibă loc într-o zi din luna iunie a anului 1938, la marginea oraşului, de unde boii şi călăreţii urmau să pornească la drum sub comanda lui Fulgencio, cu o parte din bagaje. Un bou de transport duce greutăţi între 60—120 kg, după puterea sa, aşezate în dreapta şi în stînga lui, în două baloturi de greutate egală, pe un samar de lemn căptuşit cu paie, totul acoperit cu o piele uscată. Distanţa de parcurs în fiecare zi este de aproximativ 25 km, însă după fiecare săptămînă de drum animalele trebuie să se odihnească cîteva zile. Am hotărît, deci, ca animalele să plece înainte, cît mai puţin încărcate, iar eu să fac drumul cu un camion mare, cît îmi va permite pista, adică pînă la Utiariti, la 500 km nord de Cuiabá, post al liniei telegrafice aflat pe teritoriul nambikwara, pe malul lui Rio Saturniná (Papagaio), unde un bac, prea şubred, nu permitea trecerea camionului. După aceea va începe aventura.

Opt zile după plecarea *tropei* (o caravană de boi se numeşte o *tropa*), s-a pus în mişcare şi camionul nostru. Nu străbătusem nici 50 km cînd ne-am găsit oamenii şi animalele poposind liniştit în

savană în timp ce îi credeam la Utiariti, sau în apropiere de acesta. Acolo m-a cuprins prima furie, care nu avea să fie singura. Dar îmi vor mai fi necesare şi alte decepţii ca să ajung să înţeleg că noţiunea de timp nu-şi avea locul în Universul în care intram. Nu eu conduceam expediţia, nici Fulgencio, ci boii : vitele grele deveneau tot atîtea ducese, cărora trebuia să le supraveghezi nazurile şi momentele de oboseală. Un bou nu te previne că e obosit sau că încărcătura lui e prea grea : continuă să înainteze pentru a se prăbuşi dintr-o dată mort sau atît de istovit, încît i-ar trebui şase luni de repaus ca să se refacă, şi în acest caz singura soluţie e de a-l părăsi. Bouarii sînt, deci, la discreţia vitelor lor. Fiecare dintre ele poartă nume după culoare, purtarea sau temperamentul lui. Vitele mele se numeau : *Piano* (instrument muzical) ; *Maça-Barro* (striveşte noroi) ; *Salino* (gustă-sare) ; *Chicolate* (oamenii mei, care nu mîncaseră niciodată ciocolată, numeau astfel un amestec de lapte cald îndulcit şi cu gălbenuş de ou) ; *Taruma* (un palmier) ; *Galão* (cocoş mare) ; *Ramalhete* (buchet) ; *Rochedo* (roşietic) ; *Lavrado* (ocru-roşu) ; *Lambari* (un peşte) ; *Açanhaço* (o pasăre albastră) ; *Carbonate* (diamant cu impurităţi) ; *Galala* (?) ; *Mourinho* (metis) ; *Mansinho* (mic-dulce); *Correto* (corect) ; *Duque* (duce); *Motor* (motor deoarece conducătorul lui îmi explica „că merge foarte bine") ; *Paulista Navigante* (navigator) ; *Moreno* (brun) ; *Figurino* (model) ; *Brioso* (sprinten) ; *Barroso* (pămîntiu) ; *Pai de Mel* (albină) ; *Araça* (un fruct sălbatic) ; *Bonito* (frumos) ; *Brinquedo* (jucărie) ; *Pretinho* (negricios).

Cînd bouarii o cred de cuviinţă, toată trupa se opreşte. Vitele sînt descărcate una cîte una şi se aşază bivuacul. Dacă terenul e sigur, boii sînt lăsaţi să se împrăştie pe cîmp ; în caz contrar trebuie *pastorear*, adică să-i duci la păşunat, sub supraveghere. În fiecare dimineaţă, cîţiva oameni străbat ţinutul, cîţiva kilometri de jur împrejur, pînă cînd au reperat poziţia fiecărui animal. Asta se numeşte *campiar*. *Vaqueiros* atribuie vitelor lor intenţii perverse ; scapă deseori, din răutate, se ascund şi nu pot fi găsite cîteva zile. Nu am fost o dată imobilizat timp de o săptămînă, fiindcă unul din catîrii noştri — cel puţin aşa mi s-a spus — plecase în *campo* mergînd mai întîi într-o parte, pe urmă de-a-ndaratelea, în aşa fel încît să nu poată fi reperat după *rastos* — urmele lăsate ?

O dată adunate vitele, trebuie să li se examineze rănile, să fie unse cu alifii mutînd samarele, pentru ca greutatea să nu lovească părţile rănite. În sfîrşit, trebuie înhămate şi încărcate. Atunci începe o nouă dramă : patru-cinci zile de odihnă sînt de ajuns pentru ca boii să se dezobişnuiască de muncă : cum simt samarul, unii încep să zvîrle din picioare şi să se cabreze aruncînd cît colo încărcătura atît de greu echilibrată ; totul trebuie luat de la început şi poţi fi mulţumit cînd un bou, o dată liberat, n-o ia razna în trap peste cîmp. Căci atunci trebuie să poposeşti din nou, să descarci, *pastorear*, *campiar* etc., pînă cînd toată trupa a fost iarăşi adunată pentru o reîncărcare repetată uneori de cîte cinci sau şase ori, pînă cînd — de ce oare ? — am obţinut o supunere totală.

Mai puţin răbdător decît boii, mi-au trebuit săptămîni ca să mă resemnez la acest marş capricios. Lăsînd trupa în urma noastră am ajuns la Rosário-Oeste, orăşel de vreo mie de locuitori, în cea mai mare parte negri, pitici şi guşaţi, locuind în *casebres*, cocioabe din chirpici de un roşu aprins, sub acoperişuri de ramuri de palmier de culoare deschisă, mărginind alei drepte pe care cresc ierburi înalte.

Îmi amintesc mica grădină a gazdei mele : părea o cameră de locuit, atît de minuţios era organizată. Pămîntul fusese bătătorit şi măturat, iar plantele erau dispuse îngrijit, ca mobilierul unui salon : doi portocali, un lămîi, un rond de ardei, zece tulpini de manioc, doi sau trei *chiabos* (gombos-urile noastre, adică un hibiscus comestibil), tot atîtea rădăcini de mătase vegetală, doi trandafiri, un pîlc de *bananieri* şi altul de trestie-de-zahăr. În sfîrşit, într-o colivie un papagal mic şi trei pui legaţi de picioare de un pom.

La Rosário-Oeste mîncarea de sărbătoare este formată din jumătăţi : ni s-a servit o jumătate de pui fript, cealaltă, rece cu sos picant, o jumătate de peşte fript, cealaltă fiartă. La sfîrşit *cachaça*, alcool din trestie-de-zahăr pe care îl primeşti cu formula rituală : *cemiterio, cadeia, cachaça, não e feito para uma so pessoa*, adică : „cimitirul, puşcăria şi rachiul (Cele trei *C*) [1] nu sînt făcute pentru aceeaşi persoană". Rosário se află în plină pădure ; populaţia se compune din vechi căutători de cauciuc, de aur şi diamante, care puteau să-mi dea indicaţii utile asupra itinerarului meu. În speranţa că voi pescui ici, colo, cîteva informaţii, ascultam aventurile povestite de cei care mă vizitau şi în care se amestecau legendele şi experienţa.

N-am ajuns să mă conving dacă în nord existau *gatos valentes*, acele pisici voinice, ieşite din încrucişarea pisicilor domestice cu

[1] În portugheză : *cemiterio, cadeia, cachaça*. — *N.R.*

jaguarii. Dar din altă poveste pe care mi-o spune acel cu care vorbesc poate este ceva de reţinut, chiar dacă, la urma urmei, nu ar fi decît stilul şi spiritul din *sertão*.

La Barra dos Bugres, orăşel din Mato Grosso de vest, pe Paraguayul superior, trăia un *curandeiro*, tămăduitor, care vindeca muşcăturile de şarpe ; el începea prin a înţepa antebraţul bolnavului cu dinţi de *sucuri*, şarpe boa. Apoi desena pe pămînt o cruce cu praf de puşcă, căruia îi dădea foc pentru ca bolnavul să ţină braţul întins în fum. Lua, în sfîrşit, bumbac ars de la *artificio* (cremene a cărei iască e făcută din scamă îndesată într-un tub făcut dintr-un corn) îl îmbiba cu *cachaça*, pe care o da bolnavului să o bea. Şi cu aceasta se termina totul.

Într-o zi, şeful unei *turma de poaieros* (grup de culegători de *ipecacuanha*, plantă medicinală) asistînd la acest tratament a cerut acestui vindecător ca să aştepte pînă duminica următoare sosirea oamenilor lui, care, desigur, vor dori cu toţii să se vaccineze (plata fiind de 5 milreis de fiecare om, adică 5 franci din 1938). Vraciul acceptă. Sîmbătă dimineaţă se auzi un cîine urlînd afară din *barracão* (cabană colectivă). Şeful turmei a trimis în recunoaştere un *camarada* ; e un *cascavel*, şarpe cu clopoţei, înfuriat. Şeful ordonă vraciului să prindă reptila ; acesta refuză, şeful se supără şi îi spune vraciului că dacă nu-l prinde, oamenii lui nu se vor mai vaccina. Vraciul face ce i s-a poruncit, întinde mîna spre şarpe, este muşcat şi moare.

Cel ce mi-a istorisit această poveste mi-a explicat, că el a fost vaccinat de *curandiero* şi după aceea s-a lăsat muşcat de un şarpe, pentru a controla eficacitatea tratamentului, cu un succes deplin. Este însă adevărat că şarpele ales nu era veninos.

Redau această poveste pentru că ilustrează amestecul de maliţiozitate şi naivitate — în legătură cu incidente tragice luate ca mici întîmplări ale vieţii cotidiene — şi care caracterizează mentalitatea populară din interiorul Braziliei. Nu trebuie să ne înşelăm în ceea ce priveşte absurditatea aparentă a concluziei. Povestitorul judecă, cum de altfel l-am auzit mai tîrziu procedînd pe şeful secţiei neomusulmane a Ahmadiilor, în timpul unui dineu la care mă invitase, la Lahore. Ahmadii se deosebesc de ortodoxie mai ales prin afirmaţia că toţi cei ce s-au proclamat mesii de-a lungul istoriei (între care ei îi numără pe Socrate şi pe Buda) au fost, cu siguranţă, mesii adevărate, pentru că altfel Dumnezeu i-ar fi pedepsit pentru obrăznicia lor. La fel gîndea, fără îndoială, locuitorul din Rosário cu care vorbeam, despre puterile supranaturale declanşate de vrăjitor, căci dacă magia lui n-ar fi fost reală, puterile l-ar fi dezmînţit făcînd şarpele veninos, chiar dacă în realitate nu era. Tratamentul fiind considerat magic, tot pe plan magic fusese controlat experimental.

Fusesem prevenit că drumul care duce la Utiariti va fi plin de surprize : în orice caz, nimic nu se putea compara cu aventurile avute cu doi ani mai înainte, pe drumul ce duce spre São Lourenço. Totuşi, ajungînd în vîrful lui Serra do Tombador, în locul numit Caixa Furada — Cutie găurită — s-a rupt un pinion al arborelui de transmisie. Ne găseam la aproximativ 30 km de Diamantino ; şoferii noştri s-au dus pe jos ca să telegrafieze la Cuiabá, de unde vor comanda la Rio să li se trimită piesa prin avion ; un camion ne-o va aduce de îndată ce va fi livrată. Dacă totul va decurge normal, operaţia va dura opt zile ; boii vor avea timp să ne depăşească.

Iată-ne, deci, poposind în vîrful Tombador ; acest colţ stîncos termină *Chapada* deasupra bazinului paraguayan pe care-l domină de la 300 m ; în partea cealaltă, pîraiele se şi varsă în afluenţii Amazoanelor. Ce altceva poţi face în această savană spinoasă, după ce ai găsit cîţiva arbori, între care să agăţi hamacurile şi plasele împotriva ţînţarilor, decît să dormi, să visezi şi să vînezi ? Anotimpul secetos începuse de o lună ; eram în iunie ; afară de cîteva slabe precipitaţii în august, *chuvas de caju* (care în acest an lipseau), nu cădea nici o picătură înainte de septembrie. Savana îşi luase înfăţişarea de iarnă : plante veştejite şi uscate, uneori arse de focurile pădurii şi lăsînd să se vadă nisipul, în plăci mari, sub rămurelele arse. Este epoca în care puţinul vînat care rătăceşte pe podiş se adună în nepătrunsele crînguri rotunde, *capões*, ale căror vîrfuri indică locul izvoarelor unde se găsesc păşuni mici încă verzi.

În timpul sezonului ploios — din octombrie pînă în martie — cînd ploile cad aproape zilnic, temperatura se ridică : 42°—44° în timpul zilei, mai răcoroasă noaptea şi chiar cu o scădere bruscă şi rapidă spre ziuă. Sezonul uscat se caracterizează prin variaţii mari ale temperaturii ; deoseori se întîmplă să treci, ziua, de la un maxim de 40° la un minim de 8° sau 10° noaptea.

Bînd maté-ul în jurul focului nostru îi ascultam pe cei doi fraţi care ne slujeau şi pe şoferi, depănîndu-şi aventurile din *sertão*. Ei explică cum se face că marele mîncător de furnici, *tamandua*, devine inofensiv în *campo*, unde nu poate să-şi menţină echilibrul. În pădure se sprijină cu coada de un arbore şi strînge de gît

cu labele din față pe oricine se apropie de el. Noaptea nu se teme de atacuri, „pentru că doarme cu capul lăsat de-a lungul corpului și nici jaguarul nu reușește să i-l găsească". În sezonul ploios trebuie să fii atent mereu la porcii sălbatici *(caetetu)*, care umblă în cete de aproximativ 50 și mai mulți și al căror scrîșnet de dinți se aude la mai mulți kilometri (de unde și numele lor : *queixada* de la *queixo* („bărbie"). La auzul acestui zgomot, vînătorul n-are altceva de făcut decît să fugă imediat, deoarece, dacă unul dintre animale este omorît sau rănit, toate celelalte atacă. Trebuie să se urce într-un copac sau pe un *cupim*, termitieră.

Cineva povestește că într-o noapte, călătorind cu fratele lui, a auzit strigăte. Ezită să pornească în ajutor de frica indienilor. Au așteptat amîndoi pînă la ziuă, în timp ce strigătele continuau. În zori au găsit un vînător, cățărat într-un copac ; puşca zăcea pe pămînt, iar el era înconjurat de porci mistreți.

Această întîmplare e mai puțin tragică decît cea a altui vînător, care auzind în depărtare o *queixada* s-a refugiat pe un *cupim*. Porcii mistreți l-au înconjurat. A tras pînă și-a terminat muniția, după care s-a apărat cu *facão*, sabia de ucis vînatul. A doua zi s-a plecat în căutarea lui și a fost descoperit repede după *urubii* (hoitarii) care zburau deasupra. Pe jos nu mai erau decît craniul său și porci spintecați, fără mațe.

Apoi trecem la poveşti hazlii. Aceea a unui *seringueiro*, căutător de cauciuc, care a întîlnit un jaguar înfometat ; s-au învîrtit unul după altul în jurul unui desiș de pădure pînă cînd, printr-o manevră greșită a omului, se treziră deodată nas în nas. Nici unul nu îndrăznește să facă vreo mișcare ; omul nici măcar nu riscă să strige. „Doar după o jumătate de oră, prins de o crampă, face o mișcare involuntară, atinge patul puștii și își dă seama că este înarmat".

Din nefericire locul era bîntuit de obișnuitele insecte : viespi *maribondo*, țînțari, *piums*, *borrachudos* — musculițe infime, zburînd în roiuri, care sug sîngele — și *pais de mel*, tatăl mierii, adică albinele. Speciile sud-americane nu sînt veninoase, dar sîcîie într-alt fel : avide de năduşeală se luptă pentru locurile cele mai bune, adică colțul buzelor, ochii și nările unde, ca îmbătate de secrețiile victimelor lor, se lasă mai bine omorîte pe loc, decît să zboare, iar trupurile lor, strivite pe piele, atrag mereu alți consumatori. De aici și porecla de *lambe-olhos*, linge-ochi. Este adevăratul supliciu al stepei tropicale, mai rău decît infecția datorită

țînțarilor și musculițelor, cu care organismul reușește să se obișnuiască în cîteva săptămîni.

Dar cine spune albină, spune miere, pe care o poți culege fără pericol, spărgînd adăposturile speciilor terestre, sau descoperind într-o scorbură de copac fagurii cu celule sferice, de mărimea unui ou. Toate speciile produc miere cu gusturi diferite — am deosebit treisprezece — dar întotdeauna atît de puternice încît după exemplul populației nambikwara am învățat repede să le diluăm cu apă. Aceste parfumuri puternice se miros în mai mulți timpi, ca vinurile de Bourgogne și ciudățenia lor dezorientează. Le-am găsit echivalentul într-un condiment din Asia de sud-est extras din glandele libărcii și prețuind cît aurul. Cu o nimica toată parfumezi o mîncare. Se aseamănă mult și cu mirosul răspîndit de o coleopteră franceză, de culoare închisă, numită *„procuste chagriné"*.

În sfîrșit, sosește camionul de ajutor cu piesa nouă și cu mecanicul care o va monta. Plecăm, străbatem Diamantino pe jumătate în ruină, în valea care se deschide în direcția lui Rio Paraguay, suim din nou pe podiș — de data aceasta fără incidente — trecem pe lîngă Rio Ariños, care își trimite apele în Rio Tapajós și pe urmă în Rio Amazonas, cotim spre vest către văile accidentate ale rîurilor Sacre și Papagaio, care contribuie și ele la formarea lui Rio Tapajós, în care se aruncă prin căderi de 60 m. La indienii paressi ne oprim să inspectăm armele abandonate de *Beiços de Pau*, care au fost semnalați din nou în împrejurimi. Ceva mai departe petrecem o noapte albă într-un teren mlăștinos, îngrijorați de focurile băștinașilor, ale căror fumuri verticale le zărim la cîțiva kilometri, pe cerul limpede al anotimpului secetos. Ne mai trebuie încă o zi pentru a vedea căderile de apă și să culegem cîteva informații într-un sat de indieni paressi. Iată și Rio Papagaio, lat de 100 m, rostogolind la firul ierbii ape atît de limpezi, încît îi poți vedea albia stîncoasă la adîncimea la care se află. Pe partea cealaltă vreo duzină de colibe de paie și cocioabe lipite cu pămînt : este postul telegrafic din Utiariti. Descărcăm camionul, trecem proviziile și bagajele pe bac. Ne luăm rămas bun de la șoferi. Pe malul celălalt zărim două corpuri goale : sînt doi nambikwara.

26. PE LINIE

Cel care trăieşte de-a lungul liniei Rondon s-ar putea crede în lună. Imaginaţi-vă un teritoriu tot atît de mare ca al Franţei, pe trei sferturi neexplorat, cutreierat numai de cete mici de băştinaşi nomazi dintre cei mai primitivi pe care îi poţi întîlni în lume şi străbătut de la un capăt la celălalt de o linie telegrafică. Drumul abia defrişat care o însoţeşte — *picada* — este unicul mijloc de reper pe o întindere de 700 km, deoarece, cu excepţia unor explorări ale Comisiei Rondon, la nord şi la sud, necunoscutul începe la cele două margini ale *picadei* — şi asta, cînd urma ei poate fi deosebită în junglă. Este drept că există firul telegrafic, dar acesta, devenit inutil aproape de îndată ce a fost montat, se destinde între stîlpii care nu mai sînt înlocuiţi cînd putrezesc, victime ale termitelor sau ale indienilor, care iau zbîrnîitul caracteristic al liniei telegrafice drept cel al unui stup cu albine sălbatice care roiesc. Ici şi colo, firul atîrnă la pămînt sau e agăţat neglijent de arbuşti învecinaţi. Oricît de surprinzător ar putea să pară, linia mai mult întregeşte decît dezminte dezolarea din jur.

Peisajele, complet virgine, sînt atît de monotone încît sălbăticia lor nu mai are valoare semnificativă. Ele se refuză omului, dispar sub privirea lui în loc să-l sfideze. În timp ce în această junglă, mereu reînnoită, adîncitura *picadei*, siluetele contorsionate ale stîlpilor, arcurile inverse ale firului care îi leagă, par tot atîtea obiecte bizare plutind în singurătate ca în tablourile lui Yves Tanguy. Atestînd trecerea omului şi inutilitatea efortului lui, ele marchează mai clar decît dacă nu ar fi existat limita extremă, pe care acesta încercase să o depăşească. Veleităţile care au stat la baza organizării expediţiei, înfrîngerea cu care a fost încununată sînt cele care conferă valoarea pustiurilor înconjurătoare.

Personalul liniei se compune din cîteva sute de persoane : pe de-o parte din indieni paressi, recrutaţi odinioară acolo de Comisia telegrafică şi instruiţi de armată în ceea ce priveşte întreţinerea firului şi mînuirea aparatelor (fără ca ei să fi renunţat la vînătoarea cu arcul şi săgeţile) ; pe de alta, din brazilieni, atraşi pe vremuri în aceste regiuni noi de speranţa de a găsi fie un *Eldorado*, fie un nou *Far West*. Speranţă deşartă : pe măsură ce înaintezi pe platou, „formele“ diamantului devin din ce în ce mai rare.

„Formele“ sînt mici pietre colorate sau cu structură specială care anunţă prezenţa diamantului ca urmele unui animal : „Cînd le găseşti înseamnă că pe acolo a trecut diamantul. Sînt *emburradas* (pietricele colţuroase), *pretinhas* (mici negrese), *amarellinhas* (gălbenele), *figados do gallinha* (ficat de găină), *sangues de boi* (sînge de bou), *feijões reluzentes* (fasole strălucitoare), *dentes de cão* (dinţi de cîine), *ferragems* (unelte) şi *carbonates, lacres, friscas de ouro, faceiras, chiconas* etc.

În lipsa diamantului, pe aceste pămînturi nisipoase pustiite de ploi jumătate din an şi lipsite de apă în cealaltă jumătate nu cresc decît arbuşti spinoşi şi chinuiţi, iar vînatul lipseşte. Abandonaţi astăzi de unul dintre acele valuri de populaţie atît de frecvente în istoria Braziliei centrale, care aruncă spre interior, într-o mare mişcare entuziastă o mînă de căutători de aventuri, de spirite nelinişti te şi nevoiaşe, pentru a-i uita repede, lăsîndu-i fără nici o legătură cu centrele civilizate, aceşti nefericiţi ajung să se adapteze — prin tot atîtea nebunii, provocate de starea lor de izolare — în mici posturi, compuse fiecare din cîteva colibe de paie, aflate la distanţe de 80 sau 100 km unele de altele, distanţe ce nu pot fi străbătute decît pe jos.

În fiecare dimineaţă, telegraful trăieşte o viaţă efemeră. Se transmit ultimele veşti : cutare post a zărit focurile de tabără ale unei cete de indieni ostili care se pregăteşte să-l distrugă ; în altul, doi paressi au dispărut de mai multe zile, victime, şi ei, ai triburilor nambikwara, a căror reputaţie este bine stabilită pe întreaga linie şi care i-au trimis, fără îndoială, *na invernada do ceu* (în hibernările cereşti)... Cu un umor destul de macabru, sînt evocaţi misionarii asasinaţi în 1933, sau acel telegrafist care a fost găsit îngropat pînă la brîu, cu pieptul ciuruit de săgeţi şi cu manipulatorul aşezat pe cap. Indienii exercită asupra personalului liniei o fascinaţie morbidă : reprezintă un pericol de fiecare zi amplificat de imaginaţia locală. Dar vizitele acestor mici cete nomade

constituie şi unica lor distracţie, ba, mai mult încă, singurul prilej de legătură cu oamenii. Cînd au loc, o dată sau de două ori pe an, între ucigaşii posibili şi candidaţii la masacru încep glumele în neverosimilul jargon al liniei, care se compune în total din 40 de cuvinte seminambikwara, semiportugheze.

În afară de aceste desfătări care fac să se înfioare ambele părţi, fiecare şef de post are un stil propriu. De pildă, exaltatul, ai cărui soţie şi copii mor de foame, pentru că el nu se poate abţine, ori de cîte ori se dezbracă pentru a se scălda în rîu, să nu tragă cinci focuri de armă ca să-i intimideze pe băştinaşii pe care îi bănuieşte ascunşi pe amîndouă malurile, gata să-l atace prin suprindere şi să-l măcelărească, epuizîndu-şi astfel muniţii ce nu mai pot fi înlocuite ; această risipă se numeşte *quebrar bala* (a prăpădi gloanţele); sau bulevardierul care după ce a părăsit Rio ca student în farmacie continuă să persifleze în sinea lui pe Largo do Ouvidor ; dar cum nu mai are nimic de spus, conversaţia lui se reduce la gesturi, plescăituri de limbă, pocniri din degete, priviri pline de subînţelesuri : în cinematograful mut l-ai fi crezut încă *carioc*. La aceştia ar trebui să-l mai adăugăm şi pe înţelept : acesta reuşise să-şi menţină familia în echilibru biologic cu o turmă de căprioare care veneau la un izvor vecin ; în fiecare săptămînă împuşca o căprioară, niciodată mai multe. Vînatul se menţine, postul la fel, dar de opt ani (dată de la care a început treptat să se întrerupă aprovizionarea anuală a posturilor prin caravanele cu boi) nu au mîncat decît căprioare.

Călugării iezuiţi care ne-o luaseră înainte cu cîteva săptămîni şi care tocmai îşi terminau instalarea lîngă postul Juruena, aflat la aproximativ 50 km de Utiariti, adăugau priveliştii un pitoresc de alt gen. Erau trei : un olandez care se ruga lui Dumnezeu, un brazilian care se pregătea să civilizeze indienii şi un ungur, vechi nobil şi mare vînător, al cărui rol era să aprovizioneze misiunea cu vînat. La puţin timp după sosirea lor au primit vizita provincialului, un francez bătrîn, care graseia şi părea uitat de pe timpul lui Ludovic al XIV-lea ; după tonul serios cu care vorbea de „sălbatici" — nu vorbea niciodată altfel despre indieni — ai fi crezut că debarcase în vreo Canadă alături de Cartier sau de Champlain.

De-abia sosise acolo, cînd ungurul — împins la apostolat pare-se de căinţa pentru păcatele unei tinereţi furtunoase — intră într-o criză de genul celor pe care coloniştii francezi o numesc

coup de bambou [1]. Prin pereţii locuinţei misiunii îl auzeau insultîndu-şi superiorul care, mai mult ca oricînd fidel personajului său, se ruga pentru el făcînd de nenumărate ori semnul crucii şi rostind *Vade retro, Satanas !* [2] În fine, scăpat de diavol, ungurul fu pus 15 zile la post cu pîine şi apă ; bineînţeles simbolic, căci la Juruena nu se găsea pîine.

Caduveo şi bororo constituiau, la moduri diferite, ceea ce, fără să ne jucăm cu cuvintele, am fi tentaţi să numim societăţi savante ; Nambikwara readuc observatorul la ceea ce acesta ar fi tentat să ia — greşit însă — drept o copilărie a omenirii. Noi ne stabilisem la marginea cătunului, sub un şopron de paie, în parte dărîmat, sub care fuseseră adăpostite materialele de construcţie în timpul instalării liniei telegrafice. Ne aflam, aşadar, la cîţiva metri de tabăra băştinaşă care reunea vreo 20 de persoane, grupate în şase familii. Mica ceată sosise aici cu cîteva zile înaintea noastră în cursul uneia dintre peregrinările perioadei ei nomade.

La nambikwara anul se împarte în două perioade distincte. În sezonul ploios, din octombrie pînă în martie, fiecare grup locuieşte pe o mică ridicătură care domină un rîuleţ. Acolo, băştinaşii îşi construiesc colibe grosolane din crăci sau ramuri de palmier. Deschid, prin incendiere, culoare, în pădurea care acoperă fundul umed al văilor, plantează şi cultivă în grădini mai ales maniocul (dulce şi amar), diferite soiuri de porumb, tutun, uneori fasole, bumbac, arahide şi tărtăcuţe. Femeile rad maniocul pe scînduri în care s-au înfipt ghimpii anumitor palmieri, iar cînd e vorba de specii otrăvitoare, le storc sucul presînd fructul proaspăt într-o bucată de coajă răsucită. Grădinăritul oferă suficiente resurse alimentare pentru o parte a vieţii sedentare. Indienii nambikwara păstrează chiar şi turtele de manioc îngropîndu-le în pămînt, de unde le scot, pe jumătate putrede, după cîteva săptămîni sau luni.

La începutul sezonului secetos satul este părăsit şi fiecare grup se desface în mai multe cete nomade. Timp de şapte luni, aceste cete vor pribegi prin savană în căutarea vînatului, îndeosebi a micilor vietăţi de genul larvelor, păianjenilor, lăcustelor, rozătoarelor, şerpilor, şopîrlelor ; caută şi fructe, grăunţe, rădăcini sau miere sălbatică, adică tot ce poate să-i împiedice să moară de foame. Bivuacurile lor, instalate pentru una sau mai multe zile, uneori chiar săptămîni, sînt adăposturi rudimentare pentru fiecare fa-

[1] Lovitură de bambus (din franceză). — *N.T.*
[2] Piei satană ! (în portugheză). — *N.T.*

milie în parte, construite din crăci sau ramuri de palmier înfipte în semicerc, în nisip, şi unite la vîrf. În cursul zilei ramurile de palmier sînt mutate dintr-un loc într-altul pentru a le feri de soare, sau, după caz, de vînt sau ploaie. Aceasta e perioada în care toată grija este îndreptată spre căutarea alimentelor. Femeile se înarmează cu cîte un băţ de săpat cu care scot rădăcini şi omoară micile vietăţi. Bărbaţii vînează cu arcuri mari din lemn de palmier şi săgeţi de mai multe tipuri : cele pentru păsări au vîrful uşor tocit ca să nu se oprească în ramuri, cele pentru pescuit, mai lungi, sînt fără pene şi terminate cu trei sau cinci vîrfuri divergente ; săgeţile otrăvite, cu vîrful muiat în *curara* şi apărat de un toc de bambus, sînt destinate vînatului mijlociu ; cele pentru vînatul mare — jaguar sau tapir — au un vîrf lanceolat, făcut dintr-o aşchie mare de bambus care provoacă hemoragie, căci cantitatea de otravă introdusă de o săgeată normală ar fi insuficientă.

După splendoarea palatelor bororo sărăcia în care trăiesc triburile nambikwara este aproape de necrezut. Atît bărbaţii cît şi femeile nu poartă nici un fel de îmbrăcăminte ; ei se deosebesc de triburile învecinate atît prin fizicul cît şi prin simplitatea culturii lor. Nambikwara sînt mici de statură — aproximativ 1,60 m la bărbaţi, 1,50 m la femei. Acestea, ca multe alte indiene sud-americane, nu au talia prea pronunţată, membrele lor sînt însă mai fine, extremităţile mai mici şi încheieturile mai subţiri. Pielea lor este mai închisă. Mulţi sînt atinşi de boli ale epidermei, care le acoperă corpul cu pete violacee, dar la cei sănătoşi nisipul în care le place să se rostogolească le pudrează pielea catifelînd-o în culoarea bej, ceea ce, mai ales la femeile tinere, este deosebit de atrăgător. Capul îl au alungit, trăsăturile deseori fine şi bine conturate, privirea vie, pilozitatea mai dezvoltată decît la majoritatea populaţiei de origine mongoloidă, părul rareori negru de tot şi foarte puţin ondulat. Acest tip fizic îi izbise pe primii vizitatori în aşa măsură încît le-a sugerat ipoteza unei încrucişări cu negrii fugari de pe plantaţii, care se refugiau în *quilombos*, colonii de sclavi răzvrătiţi. Dar dacă nambikwara ar fi primit de curînd sînge negru nu văd cum — fapt verificat de noi — ar aparţine cu toţii grupului sanguin zero, ceea ce implică, dacă nu o origine pur indiană, în tot cazul o izolare demografică prelungită secole de-a rîndul. Astăzi, tipul fizic al populaţiei nambikwara ne apare mai puţin problematic ; îl aminteşte pe cel al unei rase vechi căreia i se cunosc osemintele găsite în Brazilia, în grotele din Lagoa Santa, localitate din statul Minas Gerais. În ceea ce mă priveşte, regăseam cu stupoare feţele aproape caucaziene ale unor statui şi basoreliefuri din regiunea Vera Cruz, atribuite astăzi celor mai vechi civilizaţii din Mexic.

Această apropiere devenea şi mai tulburătoare datorită sărăciei culturii materiale care te îndreptăţea să-i consideri mai degrabă ca supravieţuitori ai epocii pietrei decît avînd vreo legătură cu cele mai înaintate culturi ale Americii Centrale sau de Nord. Îmbrăcămintea femeilor se reducea la un şirag subţire de mărgele din scoici, înnodat în jurul taliei, şi din alte cîteva purtate în gen de coliere, sau atîrnate în bandulieră, la cercei din sidef sau pene, la brăţări tăiate din carapacea *tatu*-ului mare şi cîteodată la cîteva fîşii înguste de bumbac (ţesute de bărbaţi) sau de paie, strînse în jurul bicepşilor şi al gleznelor. Îmbrăcămintea masculină era şi mai sumară, redusă la un pompon de pai, agăţat uneori la brîu, deasupra sexului.

În afară de arc şi de săgeţi, armele mai constau dintr-un fel de ţepuşă turtită a cărei întrebuinţare pare a fi atît magică cît şi războinică ; nu l-am văzut folosit decît pentru a goni furtuna sau pentru a ucide, aruncînd în direcţia dorită, *atasu*-urile — încarnarea spiritelor răufăcătoare ale pădurii. Băştinaşii numesc la fel stelele şi boii, de care le e foarte frică (deşi ucid şi mănîncă, de pildă, catîrii, pe care i-au cunoscut în acelaşi timp). Ceasul meu brăţară era şi el un *atasu*.

Întreg avutul populaţiei nambikwara încape uşor în coşul purtat în spinare de femei, în viaţa lor nomadă. Coşurile sînt făcute din fîşii de bambus ţesute din şase fire (două perechi perfect perpendiculare între ele şi o pereche oblică) care formează o reţea cu ochiuri largi şi stelate ; uşor evazate în partea superioară, se termină în jos în formă de deget de mănuşă. Dimensiunile lor pot ajunge la 1,50 m, adică sînt cîteodată înalte cît persoana care le poartă. În fundul lor se pun cîteva turte de manioc, acoperite cu frunze, şi deasupra, mobilierul şi uneltele : vase din tigve de dovleac, cuţite făcute dintr-o ţandără tăioasă din bambus, pietre tăiate grosolan sau bucăţi de fier obţinute prin schimb şi fixate cu ceară şi sforicele între două laţuri de lemn formînd un mîner ; burghie din piatră sau fier prinse de capătul unei nuiele pe care o rotesc între palme. Băştinaşii au topoare şi securi de metal primite de la Comisia Rondon, iar topoarele lor de piatră nu mai servesc decît drept nicovală pentru fasonarea obiectelor din scoici sau os ; mai folosesc încă rîşniţe şi lustruitoare din piatră. Olăria nu este cunoscută de grupurile răsăritene (la care am început cer-

cetarea) ; ea rămîne, de altfel, grosolană peste tot. Nambikwara nu au pirogi şi traversează cursurile apelor înot, ajutîndu-se uneori de legături de crengi pentru a se menţine la suprafaţa apei.

Aceste unelte sînt primitive şi nu pot fi considerate obiecte manufacturate. În coşurile populaţiei nambikwara se găsesc, mai ales, materiile prime din care se confecţionează, pe măsura trebuinţelor, obiectele necesare : lemn de diferite esenţe, în special cele care servesc pentru aprinderea focului prin frecare, blocuri de ceară sau de răşină, fuioare din fire vegetale, oase, dinţi şi gheare de animale, bucăţi de blană, pene, ţepi de arici, coji de nucă şi scoici de fluviu, pietre, bumbac şi grăunţe. Toate acestea au un aspect atît de inform încît îl descurajează pe colecţionar, care le priveşte nu atît ca pe un rezultat al activităţii omeneşti, cît al muncii, privită parcă prin lupă, a unei specii de furnici gigantice. Într-adevăr, nambikwara par o coloană de furnici mergînd în monom prin ierburile înalte, fiecare femeie ducîndu-şi coşul din nuiele de culoare deschisă, asemenea furnicilor cînd îşi poartă ouăle.

La indienii din America tropicală, care au inventat hamacul, sărăcia este dovedită de ignorarea acestui obiect sau al oricărui altuia care ar servi pentru odihnă sau dormit. Nambikwara dorm pe pămînt, goi. Cum în sezonul secetos nopţile sînt răcoroase, ei se încălzesc strîngîndu-se unii într-alţii, sau se întind lîngă focurile bivuacului, care abia mai mocnesc, atît de aproape încît în zori se trezesc tăvăliţi în cenuşa, călduţă încă, a focului. Pentru aceasta paressi i-au poreclit *uaikoakoré* (cei ce dorm pe pămînt).

Cum am mai spus, ceata cu care ne învecinam la Utiariti şi apoi la Juruena se compunea din şase familii : aceea a şefului, care cuprindea pe cele trei neveste ale acestuia şi pe fiica sa adolescentă, celelalte cinci fiind compuse, fiecare, dintr-o pereche căsătorită şi unul sau doi copii. Toţi se înrudeau între ei, nambikwara căsătorindu-se de preferinţă cu o nepoată, fiică de soră, sau o vară din categoria numită de etnologi „încrucişată" : fiica surorii tatălui sau a fratelui mamei. Verilor, care fac parte din această categorie, de cum se nasc, li se dă un nume ce înseamnă soţ sau soţie, pe cînd ceilalţi veri (a doi fraţi sau două surori şi pe care etnologii îl numesc, pentru acest motiv, „paraleli") se consideră, unii pe alţii, fraţi şi surori şi nu se pot căsători între ei. Relaţiile între băştinaşi păreau să fie foarte cordiale ; dar chiar şi un grup atît de mic, compus din 23 de persoane — între care se numărau şi copiii — avea dificultăţi ; astfel, un tînăr văduv se căsătorise cu

19

20

21

22

23

24

25

26

27

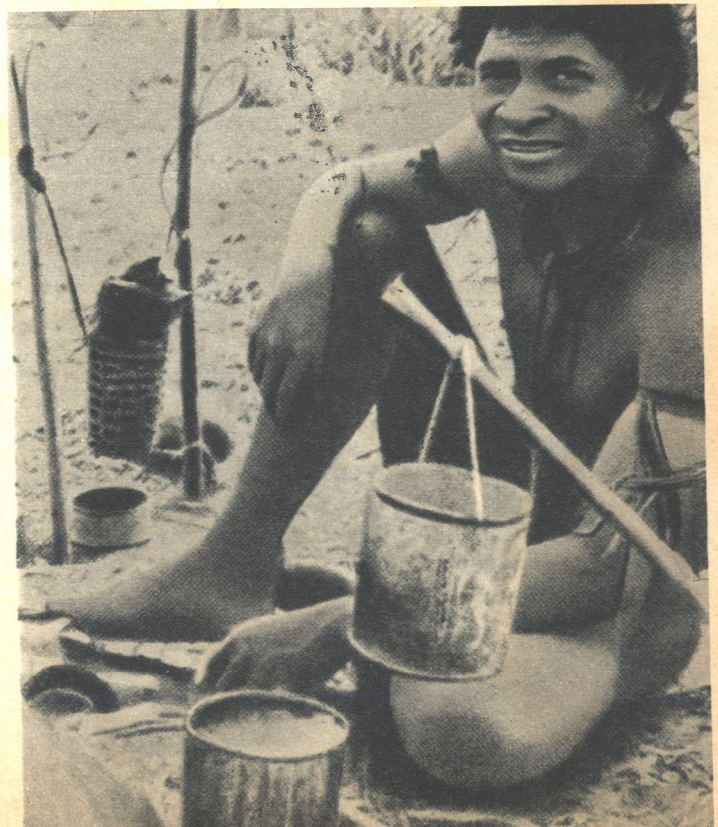

28

29

30

31

o fată destul de uşuratică şi care refuza să îngrijească de copiii din prima căsătorie : două fetiţe, una de aproximativ şase ani, cealaltă de doi sau trei. Cu toată drăgălăşenia celei mari, care o îngrijea pe sora ei mai mică aidoma unei mame, copilul era foarte neglijat. Îl treceau de la o familie la alta, nu fără necaz. Adulţii ar fi vrut ca eu să o adopt, dar copiii erau pentru o altă soluţie care le părea grozav de comică : mi-au adus fetiţa, care abia începea să meargă, şi, prin gesturi fără echivoc, mă îndemnau s-o iau de nevastă.

O altă familie se compunea din părinţi la care venise să locuiască fiica lor însărcinată, după ce fusese părăsită de soţul ei (lipsea în acel moment). În sfîrşit, o tînără pereche, cu femeia alăptînd, se găsea în stare de interdicţie la care sînt supuşi proaspeţii părinţi : foarte murdari, fiindcă nu le era îngăduit să se scalde în rîu, slabi, pentru că cea mai mare parte a alimentelor le era interzisă, şi reduşi la trîndăvie, părinţii unui copil încă neînţărcat neavînd voie să participe la viaţa colectivă. Bărbatul se ducea cîteodată singur să vîneze ori să adune fructe sau rădăcini sălbatice ; femeia primea hrana de la soţ sau de la părinţii ei.

Oricît de uşor ar fi fost contactul cu nambikwara, indiferenţi la prezenţa etnografului, la carnetul lui de note şi la aparatul fotografic, activitatea noastră era complicată din motive lingvistice. În primul rînd, la ei nu e îngăduită folosirea numelor proprii ; pentru identificarea persoanelor trebuia urmat obiceiul personalului liniei, acela de a cădea de acord cu băştinaşii asupra numelor de împrumut pe care urmau să le poarte. Fie nume portugheze ca : Julio, José-Maria, Luiza, fie porecle : *Lebre* (iepure), *Assucar* (zahăr). Am cunoscut chiar unul pe care Rondon, sau unul dintre însoţitorii lui, îl botezase Cavaignac, din cauza bărbuţei sale, rară la indieni, care, în general, sînt spîni.

Într-o zi, cînd mă jucam cu un grup de copii, una din fetiţe fu lovită de o alta. Ea se refugie lîngă mine şi îmi şopti în mare taină, ceva la ureche. N-am înţeles şi a trebuit s-o pun să repete de mai multe ori aşa că adversara ei descoperi mişcarea şi veni, la rîndul ei, furioasă, să dezvăluie ceea ce părea să fie un secret solemn ; după cîteva ezitări şi întrebări interpretarea incidentului nu mai lăsa nici o îndoială. Prima fetiţă, pentru a se răzbuna, venise să-mi dezvăluie numele adversarei, iar aceasta, cînd şi-a dat seama, mi-a comunicat şi ea, din răzbunare, numele celeilalte. Din acest moment mi-a fost foarte uşor — deşi dovedeam poate

o oarecare lipsă de scrupule — să le aflu numele, atîțînd copiii unul împotriva celuilalt. După care, creîndu-se astfel o mică complicitate, mi-au dezvăluit, fără dificultate, numele adulților. Cînd aceştia au înţeles despre ce vorbeam cu copiii, i-au certat şi izvorul informaţiilor mele a secat.

În al doilea rînd, nambikwara folosesc mai multe dialecte, care sînt toate necunoscute. Se deosebesc prin terminaţia substantivelor şi prin anumite forme verbale. Pe linie, oamenii folosesc un fel de *pidgin* care ne putea ajuta numai la început. Graţie bunăvoinţei şi sprintenelii mintale a băştinaşilor am învăţat o nambikwară rudimentară. Din fericire, limba cuprinde cuvinte magice — *kititu* în dialectul oriental, *dige, dage*, sau, în alte părţi, *ciore* — cărora este de ajuns să le adaugi substantivelor pentru a le transforma în verbe, completînd cazul printr-o particulă negativă. Reuşeşti astfel să spui tot ce vrei, chiar dacă acest nambikwara rudimentar nu-ţi permite să exprimi gîndurile cele mai subtile. Băştinaşii ştiu bine acest lucru, deoarece inversează acest procedeu cînd încearcă să vorbească portugheza : astfel, „ureche" şi „ochi" înseamnă, respectiv, să auzi — sau să înţelegi — şi să vezi şi ei traduc noţiunile contrare spunînd *orelha acabo* sau *olho acabo* (ureche, sau ochi, am terminat...).

Consonanţa limbii nambikwara e puţin surdă, ca şi cum limba ar fi aspirată sau şoptită. Femeilor le place să accentueze acest fel de a vorbi şi deformează unele cuvinte (astfel *kititu* devine în vorbirea lor *kediutsu)* ; articulînd din vîrful buzelor afectează un fel de bolboroseală care aminteşte vorbirea copiilor. Exprimarea lor dovedeşte un manierism şi o preţiozitate de care sînt perfect conştiente. Cînd nu reuşesc să le înţeleg şi le rog să repete, exagerează cu maliţiozitate stilul, care le este propriu. Descurajat, renunţ. Atunci pufnesc în rîs, şi încep glumele : au reuşit.

Aveam să-mi dau repede seama că, pe lîngă sufixul verbului, nambikwara mai folosesc încă vreo alte zece care împart fiinţele şi lucrurile în tot atîtea categorii : păr, blană şi pene ; obiecte ascuţite şi orificii ; corpuri alungite, rigide sau suple ; fructe, grăunţe, obiecte rotunjite ; lucruri care atîrnă sau care tremură ; corpuri umflate sau pline cu lichid ; scoarţe, piei şi alte îmbrăcăminţi etc. Această observaţie mi-a sugerat o comparaţie cu o familie lingvistică din America Centrală şi nord-vestul Americii de Sud : chibcha (citeşte cibcea) care a fost limba unei mari civilizaţii a

Columbiei de astăzi, intermediară între cele din Mexic şi Peru şi a cărei limbă nambikwara ar putea fi o mlădiţă meridională. Încă un motiv în plus ca să nu ne încredem în aparenţe. Cu toate lipsurile, băştinaşii, care prin tipul lor fizic reamintesc pe cei mai vechi mexicani, iar prin structura limbii lor regatul Chibcha, au puţine şanse să fie adevăraţi primitivi. Un trecut despre care nu ştim încă nimic iar asprimea mediului lor geografic de astăzi va explica, poate, într-o zi, acest destin de copii minune cărora istoria le-a refuzat viţelul gras.

27. ÎN FAMILIE

Nambikwara se trezesc o dată cu zorile, aţîţă focul, se încălzesc cum pot după frigul nopţii, şi mănîncă puţin din resturile rămase din ziua precedentă. Ceva mai tîrziu, bărbaţii pleacă în grup sau separat, la vînătoare. Femeile rămîn în tabără, unde se ocupă de bucătărie. Primul scăldat are loc cînd soarele îşi începe urcuşul pe bolta cerului. Femeile şi copiii se scaldă adesea, împreună, în joacă şi uneori aprind un foc şi se ghemuiesc lîngă el pentru a se încălzi cînd ies din apă, exagerînd cu plăcere tremurul firesc. În cursul zilei se vor mai îmbăia de cîteva ori. Ocupaţiile zilnice variază puţin. Prepararea hranei este aceea care cere cel mai mult timp şi cea mai multă grijă : maniocul trebuie ras şi stors, iar carnea lui trebuie uscată şi coaptă ; nucile de *cumaru*, care dau aproape tuturor mîncărurilor un parfum de migdale amare, trebuie cojite şi fierte. La nevoie femeile şi copiii pleacă la cules sau adunat hrana. Cînd proviziile sînt îndestulătoare, femeile torc, stînd cinchite, pe jos sau în genunchi, cu şezutul pe călcîie, sau taie, lustruiesc cercei sau alte podoabe şi înşiră mărgele din scoici, nuci sau ghiocuri. Dacă lucrul le plictiseşte, se despăduchează una pe alta, se plimbă sau dorm.

În orele cele mai calde, tabăra amuţeşte : locuitorii, tăcuţi sau adormiţi, se bucură de umbra puţină a adăposturilor. Restul timpului lucrează stînd de vorbă. Mai totdeauna veseli şi zîmbitori, băştinaşii aruncă glume, şi uneori vorbe obscene sau scabroase, salutate cu hohote de rîs. Lucrul este deseori întrerupt de vizite sau de alte întîmplări : cînd doi cîini sau două păsări se împerechează, toată lumea se opreşte şi priveşte actul cu o atenţie fascinantă ; apoi, după un schimb de păreri asupra acestui important eveniment, lucrul reîncepe.

Copiii lenevesc o mare parte din zi ; fetiţele fac uneori aceleaşi treburi ca şi cele mai vîrstnice, în timp ce băieţii trîndăvesc sau pescuiesc pe malul apei. Bărbaţii rămaşi în tabără împletesc coşuri din nuiele, confecţionează săgeţi şi instrumente muzicale făcînd uneori şi mici treburi casnice. În general, în sînul familiei domneşte buna înţelegere. Spre orele 3 sau 4, ceilalţi bărbaţi se întorc de la vînătoare. Tabăra se însufleţeşte, conversaţiile devin mai vii, se formează grupuri, diferite de adunările familiale. Se mănîncă turte de manioc şi tot ce s-a mai adunat în timpul zilei. În amurg, cîteva femei, desemnate în fiecare zi să facă acest lucru, se duc să adune sau să taie din pădurea învecinată lemnele pentru noapte. Le ghiceşti întoarcerea la asfinţit, auzindu-le cum se poticnesc sub povara care le întinde chinga încărcată. Ca să descarce lemnele, ele se cinchesc, aplecîndu-se puţin pe spate, pînă cînd legătura de bambus se aşază pe pămînt, ca să poată desprinde legătura de pe frunte.

Toate crengile sînt îngrămădite într-un colţ al taberei şi fiecare se aprovizionează după nevoie. Grupurile familiale se refac în jurul focurilor care încep să strălucească. Seara trece stînd de vorbă sau în cîntece şi dansuri. Uneori aceste distracţii se prelungesc foarte tîrziu în noapte, dar, în general, după cîteva dezmierdări şi lupte amicale, perechile se alătură mai strîns. Mamele strîng la piept copilul adormit. Tăcerea se aşterne peste tot, iar în noaptea rece nu se mai aude decît trosnetul unui buştean în foc, pasul uşor al unui paznic, lătratul cîinilor sau plînsul unui copil.

Nambikwara au copii puţini ; după cum aveam să remarc mai tîrziu există multe perechi fără copii. Cifra normală pare să fie de unul sau doi copii şi doar în mod excepţional găseşti într-o căsnicie mai mult de trei. Relaţiile sexuale între părinţi sînt interzise pînă la înţărcarea ultimului născut, adesea pînă cînd acesta împlineşte trei ani. Mama îşi ţine copilul călare pe pulpa piciorului prins cu o chingă lată din scoarţă de copac sau de bumbac ; în afară de coşul său de spate, pe care îl poartă, i-ar fi imposibil să mai ducă un al doilea. Exigenţele vieţii nomade, sărăcia locului, impun băştinaşilor o mare prudenţă ; la nevoie, femeile nu ezită să recurgă la mijloace mecanice sau la plante medicinale ca să-şi provoace avortul.

Totuşi, indigenii poartă şi arată copiilor lor o dragoste vie la care aceştia răspund în aceeaşi măsură. Dar aceste sentimente sînt cîteodată mascate de o anumită nervozitate şi nestatornicie. Un băieţaş suferă de o indigestie ; îl doare capul, vomită, o parte din timp geme, o parte doarme. Nimeni nu-i dă vreo atenţie ; e lăsat singur ziua întreagă. Pe înserat mama sa vine lîngă el, îl despăduchează

încet, în somn, face semn celor din jur să nu înainteze şi-l leagănă în braţe.

Sau, o mamă tînără se joacă cu copilaşul ei dîndu-i pălmiţe uşoare pe spate ; copilul începe să rîdă şi ea se prinde într-atîta în joc încît îl loveşte din ce în ce mai tare pînă cînd copilul începe să plîngă. Atunci se opreşte şi-l mîngîie.

Am văzut-o pe mica orfană, depre care am mai vorbit, de-a dreptul călcată în picioare în timpul unui dans ; în excitaţia generală căzuse şi nimeni n-o băgase în seamă.

Deseori, cînd sînt contrariaţi, copiii îşi bat mama fără ca aceasta să se opună. Copiii nu sînt pedepsiţi şi niciodată nu am văzut ca vreunul să fie bătut ; nu fac nici măcar gestul de a lovi decît, uneori, în glumă. Cîteodată copilul plînge fiindcă s-a lovit, s-a certat cu un altul sau îi este foame, sau pentru că nu vrea să se lase despăduchiat. Dar acest caz e rar, deoarece despăducherea pare să-l încînte pe pacient în aceeaşi măsură ca şi pe executant. De altfel, operaţia e considerată şi o dovadă de interes şi afecţiune. Cînd vor să fie despăduchiaţi, copilul, sau soţul, îşi pun capul pe genunchii femeii, prezentîndu-i succesiv cele două părţi ale capului. Ea împarte părul în cărări sau examinează fiecare şuviţă privind în transparenţă. Păduchele prins e strivit imediat. Copilul care plînge e consolat de un membru al familiei sau de un copil mai mare ca el.

Şi spectacolul unei mame cu copilul ei este plin de veselie şi prospeţime. Mama întinde printre paiele adăpostului un obiect şi-l trage înapoi în clipa cînd copilul crede că l-a prins : „Prinde-l prin faţă ! prinde-l pe la spate !“ Sau apucă copilul şi, rîzînd în hohote, se face că îl aruncă jos ; *amadam nom tebu* (te arunc) ; *nihui* (nu vreau !) răspunde copilul cu glas piţigăiat.

La rîndul lor, copiii îşi înconjură mama cu o dragoste plină de grijă şi exigenţă ; ei veghează ca ea să-şi primească partea din produsele vînătorii. Copilul a trăit mai întîi lîngă mama sa. În călătorii l-a purtat în braţe pînă cînd a început să umble ; mai tîrziu merge pe lîngă ea. Rămîne cu ea în tabără sau în sat, cînd tatăl pleacă la vînătoare. După cîţiva ani însă, trebuie să se facă deosebirea între sexe. Un tată arată mai mult interes faţă de fiul său decît faţă de fiică, deoarece trebuie să-l înveţe ceea ce face un bărbat şi acelaşi lucru se întîmplă între mamă şi fiică. Dar relaţiile tatălui cu copiii lui dovedesc aceeaşi dragoste şi grijă pe care am arătat-o mai înainte. Tatăl îşi plimbă copilul, purtîndu-l pe umăr, şi-i confecţionează arme pe măsura micului său braţ.

Tot tatăl este cel care povesteşte copiilor miturile tradiţionale transpunîndu-le mai pe înţelesul lor. „Toată lumea murise ! Nu mai era nimeni ! Nici un om ! Nimic !“ Aşa începe versiunea copilărească a legendei sud-americane despre potop de care se leagă prima distrugere a omenirii.

În cazul căsătoriilor poligame, între copiii din prima căsătorie şi tinerele mame vitrege există relaţii speciale. Mamele vitrege trăiesc cu ei într-o prietenie ce se răsfrînge asupra tuturor fetelor din grup. Oricît de restrîns ar fi grupul, se poate, totuşi, observa la el o grupare aparte a fetiţelor şi a femeilor tinere, care se îmbăiază împreună în rîuri şi tot împreună se duc în tufărişuri ca să-şi facă nevoile, fumează, glumesc şi se dedau împreună la jocuri de un gust îndoielnic, de pildă acela de a se scuipa în obraz. Aceste relaţii sînt strînse, apreciate, dar lipsite de politeţe ca cele ale băieţilor tineri din societatea noastră. Implică rareori servicii sau atenţii ; au însă o consecinţă destul de neaşteptată : aceea că fetele devin independente mai repede decît băieţii. Le urmează pe femeile tinere, iau parte la treburile lor, în timp ce băieţii, lăsaţi în voia lor, încearcă sfioşi, dar fără mare succes, să alcătuiască grupuri similare şi rămîn mai bucuroşi, cel puţin în prima copilărie, pe lîngă mama lor.

Micii nambikwara nu cunosc jocurile. Uneori confecţionează obiecte din paie răsucite sau împletite, dar nu cunosc altă distracţie decît luptele sau farsele pe care şi le fac unul altuia, şi duc o existenţă asemănătoare cu cea a adulţilor. Fetele învaţă să toarcă, lenevesc, rîd şi dorm ; băieţii încep mai tîrziu (la 8 sau 10 ani) să tragă cu mici arcuri şi să se iniţieze în activităţile masculine. Dar şi unii şi alţii devin foarte repede conştienţi de problema fundamentală şi adesea tragică a vieţii nambikwara, aceea a hranei şi a ceea ce va fi rolul lor. Iau parte cu mult entuziasm la adunatul şi culesul hranei. În perioade de foamete nu este exclus să-i vezi căutîndu-şi hrana în jurul taberei, încercînd să dezgroape rădăcini sau umblînd prin iarbă în vîrful picioarelor, în mînă cu o cracă cu frunze, căutînd să strivească lăcuste. Fetele cunosc rostul femeilor în viaţa economică a tribului şi sînt nerăbdătoare să se facă demne de el.

De pildă, întîlnesc o fetiţă care plimbă un căţeluş în chinga de purtat, folosită de mama ei pentru micuţa surioară. Îi spun : „Mîngîi căţeluşul ?“ Ea însă îmi răspunde grav : „Cînd voi fi mare voi ucide mistreţi, maimuţe ; pe toţi îi voi ucide, cînd o să latre el“.

Ea face, de altfel, o greşeală de gramatică pe care tatăl o subliniază rîzînd : trebuia să fi spus *tilondage*, „cînd voi fi mare“, în loc de masculinul *ihondage* pe care l-a întrebuinţat. Greşeala este in-

teresantă, pentru că arată dorinţa femeilor de a ridica activităţile economice specifice sexului lor la nivelul celor care reprezintă privilegiul bărbaţilor. Cum sensul exact al termenului întrebuinţat de fetiţă este „să ucidă lovind cu o ghioagă sau cu un băţ (aici băţul de scormonit pămîntul) se pare că ea încearcă să identifice inconştient culesul şi strînsul, care se fac numai de femei (limitate numai la prinderea animalelor mici) cu vînătoarea, ocupaţie masculină care se face cu arcul şi săgeţile.

O categorie specială de relaţii o constituie raportul dintre veri, care se vor numi între ei „soţ" şi „soţie". Uneori se poartă ca adevăraţi soţi, plecînd seara din sînul familiei, ducînd într-un colţ al taberei tăciuni cu care-şi aprind focul. Apoi se instalează şi se comportă, pe măsura posibilităţilor, ca adulţii, care privesc scena amuzaţi.

Nu pot să las deoparte copiii fără să vorbesc şi de animalele domestice cu care trăiesc în mare intimitate şi care sînt tratate la fel : mănîncă împreună şi primesc aceleaşi dovezi de dragoste şi interes — despăducherea, jocuri, vorbe şi mîngîieri — ca şi oamenii. Nambikwara au multe animale domestice : în primul rînd cîini, găini şi cocoşi din prăsila adusă în ţinutul lor de Comisia Rondon, maimuţe, papagali, păsări de diverse specii, cîteodată porci şi pisici sălbatice sau coati [1]. Singur cîinele pare să fi devenit folositor femeilor, la vînătoarea cu băţul ; bărbaţii nu-l folosesc de loc la vînătoarea cu arcul. Celelalte animale sînt crescute de plăcere. Indigenii nu le mănîncă şi nu consumă nici ouăle găinilor, care, de altfel îşi fac cuibare în pădure. Nu ezită însă să mănînce o pasăre tînără, dacă aceasta moare după o încercare de aclimatizare.

În călătorie, afară de animalele care pot umbla, toate celelalte sînt îmbarcate împreună cu bagajele. Maimuţele, agăţate de părul femeilor, le împodobesc cu o graţioasă cască vie, prelungită de coada înfăşurată în jurul gîtului. Papagalii şi găinile stau cocoţate pe coşuri, iar alte animale sînt ţinute în braţe. Nici unuia nu i se dă o hrană prea abundentă, totuşi, chiar în timp de foamete îşi primesc porţia lor. În schimb, ele sînt pentru grup prilej de distracţie şi veselie.

Să ne ocupăm acum de adulţi. Atitudinea populaţiei nambikwara în problemele de dragoste se poate rezuma prin următoarea formulă : *tamindige mondage*, tradus literal, dacă nu cu eleganţă „e

[1] Mamifer carnivor din America de Sud care se hrăneşte cu şopîrle şi insecte. — *N.T.*

bine să faci dragoste !" Am notat atmosfera erotică de care e impregnată viaţa zilnică. Problemele de dragoste reţin în cel mai înalt grad interesul şi curiozitatea băştinaşilor ; sînt avizi să vorbească despre acest subiect, iar părerile schimbate în tabără sînt pline de aluzii şi subînţelesuri.

Adevăratul răspunzător pare să fie mai curînd temperamentul băştinaşilor.

Pentru a înţelege mai bine atitudinea celor două sexe, unul faţă de celălalt, trebuie să nu pierzi din vedere caracterul fundamental al *perechii* la Nambikwara ; este o unitate economică şi psihologică prin excelenţă. Printre aceste cete nomade, care se formează şi se desfac neîncetat, perechea apare ca o realitate stabilă (cel puţin teoretic) şi totodată singura care asigură existenţa membrilor ei. Nambikwara trăiesc sub o dublă economie : a vînătorii şi grădinăritului pe de-o parte, a culesului pe de alta. Prima este asigurată de bărbat, cea de a doua, de femeie. În timp ce grupul masculin pleacă pentru o zi întreagă la vînătoare înarmat cu arcuri şi săgeţi, sau lucrează în grădini în timpul sezonului ploios, femeile, luînd cu ele beţe de răscolit, rătăcesc împreună cu copiii prin savană şi adună, smulg, ucid, capturează, prind tot ce întîlnesc şi le poate servi ca hrană : seminţe, fructe, fructe de pădure, rădăcini, tubercule, ouă, diferite animale mici. La sfîrşitul zilei perechea se reuneşte în jurul focului. Cînd maniocul e copt, şi atîta timp cît mai au din el, bărbatul aduce un mănunchi de rădăcini pe care femeia le rade şi le presează pentru a face turte, iar dacă vînătoarea a fost îmbelşugată, bucăţile de vînat sînt fripte imediat, fiind acoperite cu cenuşa fierbinte a focului familial. Dar timp de şapte luni din an, maniocul se găseşte rar ; cît despre vînătoare, în aceste nisipuri aride, unde puţinul vînat nu părăseşte umbra şi păşunile de la izvoare, separate unele de altele prin distanţe considerabile, de pădurea pe jumătate pustie, ea este o problemă de şansă, aşa că familia va trebui să supravieţuiască mulţumită hranei adunate de femei.

Am împărţit adesea aceste mese de păpuşi diabolice care, pentru nambikwara reprezintă, timp de jumătate de an, singura speranţă de a nu muri de foame. Cînd bărbatul, obosit şi tăcut se înapoiază acasă şi aruncă arcul şi săgeţile rămase neîntrebuinţate, din coşul femeii se scoate un înduioşător amestec : cîteva fructe portocalii din palmierul *buriti*, doi păianjeni mari veninoşi, ouă mititele de şopîrlă, şi cîteva din aceste animale : un liliac, nuci mici de palmier *bacaiuva* sau *uaguassu*, o mînă de lăcuste. Fructele

cărnoase sînt strivite cu mîna într-o tărtăcuţă umplută cu apă, nucile sînt sparte cu lovituri de piatră, animalele şi larvele îngropate claie peste grămadă în cenuşă, şi oamenii, veseli, mănîncă cu poftă această masă care nu ar ajunge să potolească foamea unui alb şi care aici hrăneşte o familie.

Nambikwara au un singur cuvînt atît pentru *frumos* cît şi pentru *tînăr* şi altul pentru *urît* şi *bătrîn*. Părerile lor estetice sînt, deci, fundate, în esenţă, pe valori omeneşti, şi în special sexuale. Dar interesul unui sex pentru celălalt este de natură complexă. Bărbaţii consideră femeile, în general, întrucîtva diferite de ei şi le tratează, după caz, cu dorinţă, admiraţie sau dragoste ; confuzia termenilor de mai sus constituie prin ea însăşi un omagiu. Totuşi, deşi diviziunea muncii după sexe atribuie femeilor un rol capital (deoarece hrana familiei se sprijină, într-o mare măsură, pe colectarea şi recoltarea ei de către femei), acesta reprezintă un tip inferior de activitate. Viaţa ideală e concepută pe modelul producţiei agricole sau al vînătorii. Să ai mult manioc şi vînat mare este un vis mereu dorit, dar foarte rar realizat, pe cînd hrana, cu trudă recoltată, e privită ca — şi chiar este — mizeria zilnică. În folclorul nambikwara expresia „să mănînci lăcuste", adunate de copii şi femei, echivalează în franţuzeşte cu expresia *manger de la vache enragée* [1]. Femeia este privită, în acelaşi timp, ca un bun iubit şi valoros, dar de rangul al doilea. Bărbaţii obişnuiesc să vorbească despre femei cu bunăvoinţă uşor compătimitoare şi să li se adreseze cu o indulgenţă puţin ironică. Unele expresii revin deseori în convorbirea bărbaţilor, ca bunăoară : „copiii nu ştiu, eu ştiu, femeile nu ştiu", iar despre grupul *doçu*, al femeilor, cu glumele şi conversaţiile lor, se vorbeşte pe un ton tandru şi zeflemitor. Dar aceasta nu este decît o atitudine socială. Cînd bărbatul rămîne singur cu femeia lui lîngă focul de tabără, îi va asculta plîngerile, va reţine cererile ei, îi va cere ajutorul în nenumărate treburi ; pălăvrăgeala masculină dispare în faţa colaborării celor doi parteneri, conştienţi de importanţa unuia faţă de celălalt.

Această ambiguitate a atitudinii masculine faţă de femei îşi află un corespondent exact în comportarea, şi ea bivalentă, a grupului feminin. Femeile se consideră o colectivitate şi o dovedesc în mai multe feluri : s-a văzut că ele vorbesc altfel decît bărbaţii. În special femeile tinere, care nu au copii şi concubinele.

[1] A mînca răbdări prăjite. — *N.R.*

Mamele şi femeile în vîrstă accentuează mai puţin aceste diferenţe, deşi apar şi la ele, ocazional. Pe lîngă aceasta, femeilor tinere le place societatea copiilor şi a adolescenţilor, se joacă şi glumesc cu ei ; femeile sînt acelea care au grijă de animale în acel fel uman, propriu unor indieni sud-americani. Toate acestea creează în jurul femeilor, în interiorul grupului, o atmosferă specială, totodată copilărească, veselă, manierată şi provocatoare, la care se asociază bărbaţii cînd se reîntorc de la vînătoare sau din grădini.

Dar atitudinea femeilor este cu totul alta atunci cînd trebuie să facă faţă uneia dintre activităţile ce li se cuvin de drept.

Strînse roată în tabăra liniştită, întorcîndu-şi spatele una alteia, ele lucrează obiecte de artizanat cu îndemînare şi răbdare. În timpul călătoriilor duc voinicеşte greul coş cu proviziile şi avutul întregii familii şi legăturile de săgeţi, ţepuşa de lemn, sau băţul de săpat, pîndind fuga unui animal sau căutînd vreun pom cu fructe. Le vezi atunci cu fruntea încinsă cu chinga de cărat, cu spinarea acoperită de coşul îngust, în formă de clopot răsturnat, străbătînd kilometri cu pasul lor caracteristic, cu pulpele strînse, cu genunchii împreunaţi, cu gleznele îndepărtate, cu tălpile înspre înăuntru, sprijinindu-se pe partea dinafară a piciorului şi mişcîndu-şi şoldurile ; curajoase, energice şi vesele.

La nambikwara raporturile dintre bărbaţi şi femei sînt determinate de cei doi poli în jurul cărora se organizează existenţa lor : de o parte viaţa sedentară, agricolă, bazată pe dubla activitate masculină a construcţiei colibelor şi a grădinăritului, de cealaltă, perioada nomadă în timpul căreia hrana este asigurată în special de culesul de către femei ; una reprezentînd siguranţa şi belşugul, cealaltă aventura şi sărăcia. La aceste două forme de existenţă, de iarnă şi de vară, nambikwara reacţionează în feluri foarte deosebite. Ei vorbesc de prima cu melancolia acceptării conştiente şi resemnate a condiţiei umane faţă de monotona repetare a unor acte identice ; pe cealaltă o descriu cu excitare, pe tonul exaltat al descoperirii.

Totuşi, concepţiile lor metafizice inversează aceste raporturi. După moarte, sufletele bărbaţilor se încarnează în jaguari ; cele ale femeilor şi ale copiilor sînt însă luate în atmosferă unde se risipesc pentru totdeauna. Această distincţie explică faptul că femeilor le este interzisă participarea la ceremoniile cele mai sacre, care constau, la începutul perioadei agricole, în confecţionarea unor flaute de bambus „hrănite" cu ofrande, cu care bărbaţii cîntă,

dar destul de departe de adăposturi pentru ca femeile să nu-i poată zări.

Deşi sezonul nu era prielnic, doream mult să aud flautele şi să obţin cîteva exemplare. Cedînd insistenţei mele, un grup de bărbaţi plecă într-o expediţie ; bambuşii groşi nu cresc decît în păduri îndepărtate. Trei sau patru zile mai tîrziu am fost trezit în plină noapte ; cei plecaţi aşteptaseră ca femeile să adoarmă. M-au dus apoi la o distanţă de 100 m, unde, ascunşi în tufăriş, începură mai întîi să confecţioneze flautele apoi să cînte din ele. Patru dintre ei cîntau la unison, dar cum instrumentele nu dau exact acelaşi sunet rezultatul era o armonie confuză. Melodia diferea de cîntecele nambikwara cu care eram obişnuit şi care, prin mărimea şi intervalele lor, aminteau horele noastre săteşti ; diferea şi de sunetele stridente scoase din ocarinele nazale cu trei găuri, făcute din două bucăţi de tărtăcuţe unite cu ceară. În timp ce ariile cîntate din flaute, limitate la cîteva note, se deosebeau printr-un cromatism şi variaţii de ritm care aminteau într-o măsură uimitoare unele pasaje din *Sacre* [1], mai ales modulaţiile suflătorilor în partea intitulată „Acţiunea rituală a strămoşilor". Nici o femeie nu trebuia să se aventureze printre noi : făţiş sau din neatenţie, ar fi fost ucisă. Ca la populaţia bororo, asupra elementului feminin planează un adevărat blestem metafizic, dar spre deosebire de femeile acestora, femeile nambikwara nu se bucură de un statut juridic privilegiat (deşi se pare că şi la nambikwara filiaţia se transmite pe linia maternă). Într-o societate atît de puţin organizată, aceste tendinţe rămîn subînţelese, iar sinteza se săvîrşeşte mai curînd începînd de la conduite difuze şi nuanţate.

Cu aceeaşi dragoste cu care şi-ar mîngîia soţiile, bărbaţii evocă felul de viaţă, definit prin adăpostul temporar şi coşul permanent în care, zilnic, se extrage, se culege, se prinde cu lăcomie hrana cea mai bizară, în care trăiesc expuşi vînturilor, frigului şi ploii, şi care, totuşi, nu lasă mai multe urme decît sufletele risipite de vînt şi furtuni ale femeilor, de activitatea cărora depind, în special. Sub un cu totul alt aspect concep viaţa sedentară (al cărei caracter vechi şi specific e dovedit de speciile originale pe care le cultivă), dar căreia imuabilul lanţ de munci agricole îi conferă aceeaşi permanenţă ca şi sufletele reîncarnate ale bărbaţilor, ca trainicele case de iarnă şi terenul de cultură care va reîncepe să viejuiască şi să producă „atunci cînd moartea celui care l-a lucrat mai înainte va fi uitată".

[1] Oratoriu cîntat cu prilejul unor ceremonii religioase. — *N.R.*

Trebuie oare să interpretăm în acelaşi fel extraordinarea instabilitate a populaţiei nambikwara care trece repede de la cordialitate la ostilitate ? Puţinii observatori care s-au apropiat de ei au fost descumpăniţi. Ceata de la Utiariti era aceea care, cu cinci ani mai înainte, îi asasinase pe misionari. Informatorii mei masculini descriau acest masacru cu plăcere şi îşi disputau gloria de a fi dat cele mai bune lovituri. Într-adevăr, nu puteam să le port pică. Am cunoscut mulţi misionari, şi am apreciat valoarea omenească şi ştiinţifică a mai multora. Dar misionarii americani protestanţi care căutau să pătrundă în Mato Grosso central, în jurul anului 1930, aparţineau unei categorii aparte ; membrii lor proveneau din familii ţărăneşti din Nebraska sau Dakota, unde adolescenţii erau crescuţi să creadă în infern şi în cazanele cu smoală fierbinte. Unii se făceau misionari ca şi cum ar fi contractat o asigurare şi astfel, liniştiţi în ceea ce priveşte mîntuirea lor, credeau că nu aveau nimic altceva de făcut pentru a o merita, decît să dovedească, în exerciţiul profesiei lor, o asprime şi o lipsă de omenie revoltătoare.

Cum de a putut să se producă incidentul masacrului ? Mi-am dat singur seama cu ocazia unei stîngăcii care putea să mă coste scump. Nambikwara au cunoştinţe toxicologice. Ei fabrică *curara* pentru săgeţile lor plecînd de la infuzia peliculei roşii care acoperă rădăcina anumitor plante *strychnos* [1], pe care o evaporă la foc pînă ce amestecul ia consistenţa unei paste ; mai folosesc şi alte otrăvuri vegetale pe care fiecare le poartă cu sine, sub formă de pulbere, închise în tuburi din pene sau bambus, învelite în fire de bumbac sau în scoarţă de copac. Ei folosesc aceste otrăvuri cînd vor să se răzbune, în scopuri comerciale sau de dragoste, asupra cărora voi reveni.

În afară de aceste otrăvuri cu caracter ştiinţific, pe care băştinaşii le prepară făţiş, fără nici una dintre precauţiile şi complicaţiile magice care însoţesc prepararea curarei, mai la nord, nambikwara mai au şi altele, dar înconjurate de mister. În tuburi identice cu cele ce conţin otrăvuri adevărate, adună particule de răşină exsudată de un arbore din specia *bombax*, cu trunchiul umflat în partea de mijloc. Ei cred că aruncînd o părticică pe duşman îi vor provoca o stare fizică la fel cu cea a arborelui : victima se va umfla şi va muri. Fie că este vorba de otrăvuri adevărate sau de substanţe magice, băştinaşii nambikwara le numesc pe toate *nandé*. Această denumire întrece semnificaţia îngustă pe care o dăm noi otrăvii. Ea implică di-

[1] Gen de *Loganiaceae* veninoase, care conţin stricnină, curara etc. — *N.R.*

ferite acţiuni ameninţătoare, şi, totodată, produsele sau obiectele folosite în astfel de acţiuni.

Aceste explicaţii sînt necesare pentru a înţelege ceea ce va urma. Luasem cu mine în bagaje cîteva dintre acele baloane multicolore, din hîrtie de mătase subţire, pe care le umpli un aer cald agăţînd la partea lor inferioară o mică făclie şi care, în Brazilia, sînt lansate cu sutele cu prilejul sărbătoririi sfîntului Ion. Într-o seară mi-a venit ideea nefericită să dau un spectacol băştinaşilor. Primul balon, care a luat foc pe pămînt, a stîrnit o mare ilaritate ca şi cum cei ce asistau ar fi avut idee de ce s-ar fi putut produce. Lansarea celui de-al doilea a fost, însă foarte reuşită : balonul s-a ridicat repede urcîndu-se atît de sus încît flacăra lui se confundă cu stelele ; apoi rătăcii mult deasupra noastră şi dispăru. Dar veselia de la început făcu loc altor sentimente ; bărbaţii priveau spectacolul cu atenţie şi ostilitate, iar femeile, cu capul în mîini şi înghesuite una într-alta, erau îngrozite. Cuvîntul *nadé* revenea cu insistenţă. A doua zi dimineaţa o delegaţie de bărbaţi a venit la mine cerîndu-mi insistent să inspecteze toate baloanele ca să vadă dacă nu cumva se găseşte *nandé*. Le-au examinat cu multă minuţiozitate, iar pe de altă parte, datorită spiritului remarcabil de pozitiv (cu toate cele ce s-au spus) al băştinaşilor nambikwara, demonstraţia puterii de ridicare a aerului cald cu ajutorul a mici bucăţele de hîrtie lăsate să cadă deasupra unui foc a fost, dacă nu înţeleasă, măcar primită. Ca de obicei cînd este vorba să scuze un incident, s-a pus totul în cîrca femeilor „care nu pricep nimic“ sau „le este frică“ şi bănuiesc mii de nenorociri.

Nu-mi făceam iluzii : lucrurile puteau să se termine foarte rău. Totuşi, acest incident şi altele pe care le voi povesti mai departe, nu au ştirbit cu nimic prietenia mea cu nambikwara, pe care numai o lungă intimitate o putea inspira. De aceea, am fost mişcat cînd am citit recent, într-o publicaţie a unui coleg străin, relatarea întîlnirii lui cu aceeaşi ceată de indigeni cu care, cu zece ani mai înainte de a fi vizitat-o el, am împărţit traiul la Utiariti. Cînd a fost la ei, în 1949, a găsit două misiuni : iezuiţii de care am vorbit şi nişte misionari americani protestanţi. Ceata de băştinaşi nu mai număra decît 18 membri, despre care autorul nostru se exprimă după cum urmează :

„Dintre toţi indienii pe care i-am văzut în Mato Grosso, în această ceată se adunaseră cei mai mizerabili. Din opt bărbaţi unul era sifilitic, altul avea pîntecele infectat, altul, o rană la picior, încă unul era cuprins de sus pînă jos de o boală de piele solzoasă şi mai era şi un surdomut. Totuşi femeile şi copiii păreau sănătoşi. Cum nu

folosesc hamacul şi dorm pe sol, sînt întotdeauna plini de pămînt. Cînd nopţile sînt reci împrăştie focul şi dorm în cenuşa caldă. Îmbracă haine numai cînd le primesc de la misionari şi cînd aceştia îi obligă să le poarte. Repulsia lor faţă de baie nu permite numai formarea unei cruste de praf şi cenuşă pe piele şi păr, ci sînt mînjiţi şi cu resturi putrede de carne şi peşte, care-şi adaugă duhoarea la cea de năduşeală acră, făcînd vecinătatea lor respingătoare. Par infectaţi de paraziţi intestinali căci au stomacul umflat şi dau, fără încetare, vînturi. De mai multe ori, lucrînd laolaltă cu băştinaşii înghesuiţi într-o încăpere mică, am fost obligat să-mi întrerup lucrul pentru a o aerisi.

. . . . . .

„Nambikwara sînt arţăgoşi şi nepoliticoşi pînă la grosolănie. Cînd îl vizitam pe Julio la locuinţa lui îl găseam deseori culcat lîngă foc ; văzîndu-mă că mă apropii îmi întorcea spatele spunînd că nu doreşte să-mi vorbească. Misionarii mi-au povestit că un nambikwara care doreşte un obiect îl va cere de mai multe ori şi dacă i se va refuza va încerca să-l ia fără voie. Pentru a-i împiedica pe indieni să intre ei, coborau uneori paravanul de frunziş, care servea drept uşă, dar dacă nambikwara voia să pătrundă, spărgea acest perete subţire pentru a-şi deschide o trecere.

. . . . . .

„Nu trebuie să rămîn mult timp la nambikwara pentru a cunoaşte sentimentele lor adînci de ură, de teamă şi de desperare care trezesc la cel ce-i observă o stare depresivă din care nu este complet exclusă simpatia“ [1].

În ceea ce mă priveşte, eu îi cunoscusem într-o epocă în care fuseseră decimaţi de bolile aduse de omul alb dar cînd, după încercările mereu pline de omenie ale lui Rondon, nimeni nu izbutise să-i supună ; acum aş vrea să uit această descriere sfîşietoare, să nu-mi mai amintesc nimic în afara acestui tablou luat din carnetul meu de note scrise la repezeală, puţin citeţ, la lumina lămpii mele de buzunar :

„În savana întunecoasă scînteiază focurile bivuacului. În jurul focului, singura protecţie împotriva frigului care coboară, în spatele fragilului paravan din ramuri de palmier şi de ramuri împlîntate, în grabă, în pămînt, în partea dinspre care se tem că va bate vîntul sau

[1] K. Oberg, Indian Tribes of Northern Mato Grosso, Brazil, „Smithsonian Institution, Institute of Social Anthropology“, nr. 15, Washington, 1953, pp. 84—85.

ploaia, lîngă coşurile umplute cu sărăcăcioasele obiecte ce constituie întregul lor avut pămîntesc, culcaţi pe pămîntul gol, care se întinde de jur împrejur, bîntuit de alte cete tot atît de ostile şi de temătoare, soţii, strîns înlănţuiţi, par să fie, unul altuia, stîlpul, consolarea, unicul ajutor împotriva greutăţilor zilnice, a visătoarei melancolii care, din cînd în cînd, le umple sufletul. Vizitatorul care poposeşte prima oară în pădure, cu indienii, e cuprins de grijă şi de milă în faţa acestei umanităţi atît de dezarmate, zdrobită, pare-se, pe solul unui pămînt ostil, de vreun cataclism implacabil, goală, tremurînd de frig lîngă focurile care pîlpîie. El umblă cu teamă printre tufe, evitînd să lovească vreo mînă, vreun braţ, vreun trup, ale căror calde reflexe se ghicesc la lumina focurilor. Dar această mizerie este animată de şoapte şi rîsete. Perechile se îmbrăţişează, parcă pradă nostalgiei unei unităţi pierdute : mîngîierile nu se întrerup la trecerea străinului. Ghiceşti la toţi o imensă, profundă drăgălăşenie, o inconştienţă, o satisfacţie animalică, naivă şi încîntătoare şi, adunînd aceste sentimente diferite, ceva care pare a fi expresia cea mai emoţionantă şi mai veridică a tandreţei omeneşti".

28. LECŢIE DE SCRIERE

Doream ca cel puţin indirect să-mi dau seama de numărul aproximativ al populaţiei nambikwara. În 1915, Rondon o evaluase, exagerînd probabil, la 20 000, dar la această epocă cetele ajungeau la vreo cîteva sute de membri şi toate datele adunate de-a lungul liniei telegrafice indicau o scădere rapidă a populaţiei ; cu 30 de ani în urmă, partea cunoscută a grupului Sabané se compunea din mai mult de 1 000 de persoane. În 1928, cînd acest grup s-a dus la staţiunea telegrafică din Campos Novos au fost recenzaţi 127 de bărbaţi plus femeile şi copiii. În noiembrie 1928, cînd grupul poposise pe locul numit *Espirro*, a început să bîntuie o epidemie de gripă. Boala evoluă spre o formă de edem pulmonar ; 300 de indigeni au murit în 48 de ore. Tot grupul s-a risipit, lăsînd în urmă bolnavii şi muribunzii. Din cei 1 000 de sabanezi, cunoscuţi odinioară, în 1938 supravieţuiau doar 19 bărbaţi, cu soţiile şi copiii lor. Ca să explicăm aceste cifre ar trebui să adăugăm epidemiei şi războiul început de sabanezi acum cîţiva ani cu unii vecini răsăriteni. Dar un grup mare, instalat, nu departe de Tres Buritis, a fost decimat de gripă în 1927 ; au supravieţuit doar şase-şapte persoane, dintre care numai trei mai erau încă în viaţă în 1938. Grupul Tarundé, altădată unul dintre cele mai importante, număra în 1936 numai 12 bărbaţi (plus femeile şi copiii) ; dintre aceştia, în 1939 mai erau în viaţă doar patru.

Care era situaţia acum ? Fără îndoială că nu rămăseseră mai mult de 2 000, răspîndiţi pe tot teritoriul. Nu mă puteam gîndi la un recensămînt sistematic din cauza ostilităţii permanente a unor grupuri şi a deplasării tuturor cetelor în timpul perioadei nomade. Am încercat însă să-i conving pe prietenii mei din Utiariti să mă ducă spre satul lor după ce vor fi organizat un fel de întîlnire cu alte cete, înrudite sau aliate ; în felul acesta mi-aş fi putut da seama de dimensiunile actuale ale unei adunări comparînd-o, în valoare relativă,

cu cele de mai înainte. Făgăduiam să aduc daruri, să facem troc. Şeful cetei şovăia : nu era sigur de invitaţii săi, iar dacă însoţitorii mei şi eu însumi am fi dispărut în această regiune, unde nici un alb nu mai intrase de cînd, în 1925, fuseseră ucişi şapte lucrători ai liniei telegrafice, pacea, şi aşa destul de precară, risca să fie compromisă pentru un timp îndelungat.

În sfîrşit, primi cu condiţia să ne reducem echipajul : vom lua numai patru boi care să transporte darurile. Dar chiar şi în aceste condiţii va trebui să renunţăm la obişnuitele piste din fundul văilor, năpădite de vegetaţie, prin care vitele n-ar fi putut trece. Vom merge peste podiş urmînd un itinerar improvizat.

Această călătorie, foarte riscantă, îmi apare astăzi ca un episod grotesc. Abia părăsisem Juruena cînd tovarăşul meu brazilian observă lipsa femeilor şi a copiilor ; doar bărbaţii ne însoţeau, înarmaţi cu arcuri şi săgeţi. Din literatura de specialitate, o astfel de situaţie anunţă un atac iminent. Înaintăm, deci, pradă unor sentimente contradictorii, verificînd din cînd în cînd poziţia revolverelor noastre „Smith“ şi „Wesson“ (oamenii noştri pronunţau Semit Vecetone) şi a carabinelor. Teamă nejustificată : pe la miezul zilei am regăsit şi restul grupului pe care şeful, prevăzător, îl pornise din ajun ştiindu-i pe catîrii noştri mai rapizi decît femeile încărcate cu coşuri şi încetinite de ceata copiilor.

Totuşi, puţin timp după aceea, indienii s-au rătăcit : noul itinerar nu era atît de simplu cum crezuseră. Spre seară a trebuit să ne oprim ca să înnoptăm în pădure ; ni se făgăduise vînat. Băştinaşii, contînd pe carabinele noastre, nu luaseră nimic, iar noi nu aveam decît strictul necesar, care nu putea fi împărţit la toţi. O turmă de căprioare, care trecea pe lîngă un izvor, a fugit cînd ne-am apropiat. A doua zi domnea o nemulţumire generală, vizîndu-l faţiş pe şef, pe care-l făceau răspunzător de o situaţie aranjată între el şi mine. În loc să organizeze o vînătoare sau o expediţie de cules, fiecare se hotărî să se culce la umbra adăposturilor lăsîndu-l pe şef să găsească singur soluţia problemei. El dispăru însoţit de una dintre femeile sale ; spre seară îi văzurăm revenind, pe amîndoi, cu coşurile pline de lăcuste, pentru adunarea cărora le trebuise o zi întreagă ; cu toate că pateul de lăcuste nu este o mîncare prea apreciată, toţi au mîncat cu poftă regăsidu-şi buna dispoziţie. A doua zi pornirăm din nou la drum.

În sfîrşit, am ajuns la locul de întîlnire. Era o terasă nisipoasă dominînd un rîu, înconjurată de copaci între care se piteau grădinile băştinaşilor. Grupurile soseau cu intermitenţă. Spre seară se adunaseră acolo 75 de persoane, reprezentînd 17 familii, grupate

sub 13 adăposturi, nu mult mai solide decît cele din tabere. Mi se explică că în timpul ploilor, toţi aceştia aveau să fie repartizaţi în cinci colibe rotunde, construite pentru a rezista cîteva luni. Mai mulţi băştinaşi păreau să nu fi văzut niciodată albi şi primirea lor ostilă, ca şi vădita nervozitate a şefului, ne făceau să bănuim că li se forţase întrucîtva mîna. Noi nu eram prea liniştiţi, iar indienii şi mai puţin ; noaptea se anunţa friguroasă şi cum locul nu era împădurit, am fost nevoiţi să ne culcăm pe jos, ca băştinaşii. N-a dormit nimeni ; am petrecut noaptea supraveghindu-ne discret unii pe alţii.

N-ar fi fost înţelept să prelungim aventura. Am insistat pe lîngă şef ca să procedăm fără întîrziere la schimburi. Atunci a intervenit o întîmplare extraordinară care mă obligă să revin puţin în urmă. E neîndoios că nambikwara nu ştiu să scrie ; dar nici nu desenează, cu excepţia doar a unor linii punctate, sau în zigzag, pe tărtăcuţele lor. Aşa cum am procedat şi la caduveo, le-am împărţit şi lor foi de hîrtie şi creioane cu care, la început, nu făcură nimic ; într-o zi, însă, i-am văzut pe toţi trăgînd pe hîrtii linii orizontale ondulate. Ce voiau să facă ? A trebuit să mă supun realităţii : scriau sau mai precis căutau să dea creionului aceeaşi întrebuinţare ca şi mine, singura pe care erau atunci în stare să o conceapă, pentru că nu încercasem încă să-i distrez cu desene. La cea mai mare parte dintre ei efortul se oprea aici, dar şeful cetei vedea mai departe. Probabil că singur el pricepuse rostul scrisului. De aceea mi-a cerut să-i dau un bloc-notes : cînd lucrăm împreună avem acum aceleaşi instrumente. Informaţiile pe care i le cer nu mi le comunică, ci desenează pe hîrtia lui linii sinuoase şi mi le arată ca şi cum ar trebui să citesc răspunsul. S-a prins el însuşi pe jumătate în acest joc ; de cîte ori termină cîte o linie, o examinează cu îngrijorare ca şi cum semnificaţia ei ar fi trebuit să fie limpede şi pe faţă i se citeşte dezamăgirea. Dar n-o recunoaşte şi între noi există înţelegerea tacită că mîzgăleala lui are un sens pe care mă prefac a-l descifra ; comentariul verbal urmează imediat şi mă scuteşte să mai cer lămuririle necesare.

Or, de îndată ce adună toată lumea, scoase dintr-un coş o hîrtie acoperită cu linii întortocheate, pe care se prefăcu că o citeşte şi pe care căuta, cu ezitare afectată, lista obiectelor pe care aveam să o dau în schimbul darurilor oferite : cutăruia un arc cu săgeţi, un *machette*, altuia mărgele pentru colierele sale. Această comedie se prelungi timp de două ore. Ce sperase ? Să se înşele pe sine însuşi ? Poate, dar mai degrabă să-şi uimească tovarăşii, să-i convingă că mărfurile treceau prin mîna lui, că-şi aliase albul şi că împărţea tainele lui. Eram grăbiţi să plecăm şi momentul cel mai de te-

mut era, fără îndoială, acela în care toate minunăţiile pe care le adusesem se vor fi adunat în alte mîini. N-am mai încercat să caut sensul incidentului şi ne-am reluat drumul, conduşi tot de indieni.

Vizita nereuşită, mistificarea al cărei instrument involuntar fusesem, creaseră o atmosferă de enervare. În plus, catîrul meu suferea de aftă ; înainta cu nerăbdare sau se oprea brusc, aşa că am intrat în conflict. Fără să-mi dau seama m-am trezit deodată singur în pădure ; pierdusem direcţia.

Ce să fac ? Cum scrie în cărţi, să dau alarma către grosul trupei printr-un foc de puşcă ? Descalec şi trag. Nimic. La o a doua lovitură mi se pare că mi se răspunde. Trag un al treilea, care înspăimîntă catîrul ; el pleacă în trap şi se opreşte la o oarecare distanţă.

Lepăd metodic armele şi materialul meu fotografic şi depun totul la rădăcina unui copac al cărui loc îl reperez. Alerg să prind catîrul, pe care îl văd din nou în apele lui. Mă lasă să mă apropii şi fuge în clipa în care crede că pun mîna pe hăţ ; reîncepe această manevră de mai multe ori şi izbuteşte să mă ducă. Desperat, fac un salt şi mă prind cu amîndouă mîinile de coada lui. Surprins de acest procedeu neobişnuit, renunţă să mai fugă ; mă ridic din nou în şa şi mă duc să-mi recuperez materialul. Ne învîrtisem, însă, atît de mult încît nu l-am mai putut găsi.

Demoralizat de această pierdere, am încercat, atunci, să-mi regăsesc trupa. Nici catîrul, nici eu nu ştiam unde se află. Cînd porneam hotărît într-o direcţie, cu catîrul care mă urma fără voie, cînd îi lăsam lui frîu liber şi începea să se rotească în cerc. Soarele cobora la orizont. Arme nu mai aveam şi mă aşteptam tot timpul să primesc o ploaie de săgeţi. Poate nu eram eu primul care pătrundeam în această zonă ostilă, dar cei dinaintea mea nu se mai întorseseră şi, lăsîndu-mă pe drum, catîrul oferea astfel o pradă foarte tentantă unor oameni care nu prea au ce să îmbuce. Tot rumegînd aceste gînduri sumbre, pîndeam clipa în care soarele avea să apună, intenţionînd să dau foc pădurii, pentru că doar chibriturile îmi mai rămăseseră. Cu puţin înainte de a o face, auzii voci : doi nambikwara se întorseseră de îndată ce mi se observase lipsa şi mă urmăreau de la prînz ; să-mi găsească materialul a fost pentru ei un joc de copii. La căderea nopţii mă aduseră în tabără, unde mă aştepta toată trupa.

Încă frămîntat de acest incident ridicol, nu puteam dormi şi-mi omoram nesomnul reamintindu-mi scena schimburilor.

Scrisul îşi făcuse, deci, apariţia la populaţia nambikwara, dar nu cum s-ar fi putut crede, după o lungă ucenicie. Îi împrumutaseră simbolul, dar realitatea le rămînea străină. Şi aceasta într-un scop

mai degrabă sociologic decît intelectual. Nu se punea problema de a cunoaşte, de a reţine sau de a înţelege, ci de a spori prestigiul şi autoritatea unui individ — sau al unei funcţii — în detrimentul altuia. Un băştinaş aflat încă în epoca pietrei ghicise că marele mijloc de înţelegere, chiar neînţeles, putea servi unor altor scopuri. În fond, timp de milenii, şi chiar şi astăzi, într-o mare parte a lumii, scrisul există ca o instituţie în societăţi ai căror membri, în imensa lor majoritate, nu îi cunosc modul de întrebuinţare. Satele în care am locuit, dintre colinele Chittagong din Pakistanul de est, sînt pline de analfabeţi ; fiecare îşi are, totuşi, scribul care îşi îndeplineşte funcţia pe lîngă indivizi şi colectivitate. Toţi cunosc scrisul şi îl folosesc la nevoie, dar dinafară şi ca un mediator străin cu care comunică prin metode orale. Or, scribul este rareori un funcţionar al grupului : ştiinţa sa e dublată de putere în aşa măsură, încît acelaşi individ întruneşte, deseori, funcţiile de scrib şi totodată de cămătar ; nu fiindcă ar avea nevoie de scris şi de citit pentru a-şi face meseria, ci pentru că astfel este sub un dublu aspect, acel care are influenţă asupra celorlalţi.

Scrisul e un lucru ciudat. S-ar părea că n-ar fi putut să existe fără să determine modificări profunde în condiţiile de viaţă ale omenirii şi că aceste transformări ar fi trebuit să fie mai ales de natură intelectuală. Cunoaşterea scrisului măreşte considerabil posibilitatea oamenilor de a păstra cunoştinţele. Ai fi tentat să o concepi ca o memorie artificială a cărei dezvoltare ar trebui să fie însoţită de o conştiinţă mai clară a trecutului, deci de o mai mare capacitate de a organiza prezentul şi viitorul. După eliminarea tuturor criteriilor propuse pentru a distinge barbaria de civilizaţie, ai vrea să-l reţii măcar pe acesta : popoare cu sau fără scris, unele capabile să acumuleze achiziţii vechi şi să progreseze din ce în ce mai repede către ţelul propus, în timp ce altele, incapabile să reţină trecutul dincolo de acea limită pe care o poate fixa memoria individuală, ar rămîne prizonierele unei istorii fluctuante, căreia i-ar lipsi întotdeauna o origine şi conştiinţa durabilă a unui proiect.

Totuşi, nimic din ceea ce ştim despre scris şi despre rolul lui în evoluţie, nu justifică o astfel de concepţie. Una dintre fazele cele mai creatoare ale istoriei umanităţii se situează la începutul neoliticului, cînd încep agricultura, domesticirea animalelor şi alte arte. Pentru a ajunge la aceasta a trebuit, timp de milenii, ca mici colectivităţi umane să observe, să experimenteze şi să transmită rodul reflecţiilor lor. Această imensă activitate s-a desfăşurat cu o rigoare

şi o continuitate justificate de succes, atunci cînd scrisul era încă necunoscut. Dacă acesta a apărut între cel de-al patrulea şi cel de-al treilea mileniu înaintea erei noastre, trebuie să vedem în el un rezultat îndepărtat (şi fără îndoială indirect) al revoluţiei neolitice, dar nu şi condiţia sa. De ce mare inovaţie e legat oare ? În domeniul tehnicii nu putem cita decît arhitectura. Dar cea a egiptenilor sau a sumerienilor nu era superioară operelor unor americani care nu cunoşteau scrisul în momentul descoperirii. Şi invers, de la inventarea scrisului pînă la naşterea ştiinţei moderne, lumea occidentală a trăit vreo 5 000 de ani, timp în care cunoştinţele sale mai mult au fluctuat decît s-au îmbogăţit. S-a remarcat deseori că între genul de viaţă al unui cetăţean grec sau roman şi acel al unui burghez european din secolul al XVIII-lea, diferenţa nu este atît de mare. În neolitic, omenirea a mers cu paşi gigantici fără să recurgă la scris [1] ; cu scrisul însă, civilizaţiile istorice ale occidentului au stagnat mult timp. Fără îndoială, n-am putea concepe înflorirea ştiinţifică a secolelor XIX şi XX fără scris. Dar această condiţie necesară nu este suficientă pentru a o explica.

Dacă vrem să legăm apariţia scrisului de anumite trăsături caracteristice ale civilizaţiei, trebuie să ne îndreptăm spre altceva. Unicul fenomen care a urmat-o fidel este formarea cetăţilor şi imperiilor, adică integrarea într-un sistem politic a unui număr considerabil de indivizi şi ierarhizarea lor în caste şi clase. În orice caz, aceasta este evoluţia caracteristică la care asistăm, începînd cu Egiptul pînă la China, în momentul apariţiei scrisului : el pare să favorizeze mai mult exploatarea omului decît luminarea lui. Această exploatare, care permite să aduni mii de lucrători pentru a-i pune la munci extenuante, explică mai bine naşterea arhitecturii decît acea relaţie directă despre care am vorbit mai înainte. Dacă ipoteza mea este exactă, trebuie să admitem că funcţia primară a comunicaţiei scrise este aceea de a uşura asuprirea. Întrebuinţarea scrisului în scopuri dezinteresate, pentru satisfacţii de ordin intelectual sau estetic, este un rezultat secundar ; cînd nu se reduce, aşa cum se întîmplă cel mai des, la un mijloc pentru a-l întări, a-l justifica sau a-l ascunde pe celălalt.

[1] Opoziţia făcută între „neolitic" şi „civilizaţiile istorice" decurge din modul, frecvent încă în occident, de a privi istoria ca începînd de la istoria scrisă. Perioada anterioară, care corespunde, în linii generale, cu perioada orînduirii comunei primitive, e numită cu termenul „preistorie". — *I.V.*

Există totuşi şi excepţii la regulă : Africa băştinaşă a cunoscut imperii grupînd mai multe sute de mii de supuşi [1] ; în America precolumbiană, acel al incaşilor reunea milioane. Dar, pe cele două continente, aceste tentative s-au dovedit la fel de precare. Se ştie că imperiul incaşilor a fost fundat în jurul secolului al XII-lea. Soldaţii lui Pizzaro n-ar fi putut, fără îndoială, să triumfe atît de uşor dacă nu l-ar fi găsit, trei secole mai tîrziu, în plină descompunere. Oricît de puţin am cunoaşte vechea istorie a Africii, bănuim o situaţie analogă : mari formaţii politice se năşteau şi dispăreau în intervalul cîtorva decenii. S-ar putea deci ca aceste exemple să confirme ipoteza în loc să o contrazică. Dacă scrisul nu a fost de ajuns pentru a consolida cunoştinţele, era poate neapărat necesar pentru a întări dominaţiile. Să privim mai aproape de noi : acţiunea sistematică a statelor europene în favoarea învăţămîntului obligator, care se dezvoltă în cursul secolului al XIX-lea, are loc în paralel cu extinderea serviciului militar şi cu proletarizarea. Lupta împotriva analfabetismului se confundă, astfel, cu creşterea controlului puterii asupra cetăţenilor. Căci toţi trebuie să poată citi pentru ca cea dintîi să poată spune : nimeni nu poate să nu cunoască legea.

De pe plan naţional, acţiunea a trecut pe plan internaţional graţie acelei solidarităţi dintre tinerele state, ce au de înfruntat probleme care au fost şi ale noastre acum un secol sau două — şi o societate internaţională îngrijorată de ameninţarea pe care o reprezentau pentru stabilitatea sa reacţiile unor popoare, greşit antrenate de cuvîntul scris, să gîndească în formule modificabile după dorinţă şi să acorde importanţă eforturilor de cunoaştere. Ajungînd la cunoaşterea adunată în biblioteci, aceste popoare devin vulnerabile la minciunile pe care documentele tipărite le răspîndesc într-o proporţie încă mai mare. Fără îndoială, sorţii au fost totuşi cei mai cuminţi. Cei care se desolidarizară de şeful lor, după ce acesta încercase să facă pe civilizatul (după vizita mea fu părăsit de majoritatea alor săi) sesizau în mod confuz că scrisul şi perfidia pătrundeau la ei împreună. Refugiaţi în unghere mai îndepărtate ale pădurii, şi-au oferit un răgaz. Geniul şefului lor, care-şi dăduse seama dintr-o dată de sprijinul pe care-l constituia scrisul pentru controlul ce-l putea exercita asupra semenilor săi, ajungînd astfel, fără să cunoască mo-

[1] A se vedea în această privinţă lucrările apărute în limba română : Basil Davidson, *Redescoperirea Africii vechi*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1964 ; Günter Linde, Edmund Brett schneider, *Înainte de venirea omului alb*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1967. — *I.V.*

dul de întrebuinţare, în însuşi fondul problemei, era de admirat. Totodată, episodul îmi atrăgea atenţia asupra unui nou aspect al vieţii nambikwara : mă refer la relaţiile politice dintre persoane şi grupuri. În curînd aveam să le observ mai de aproape.

Cînd ne aflam încă la Utiariti, printre băştinaşi se declanşase o epidemie de oftalmie purulentă. Această infecţie, de origine gonococică, îi atingea pe toţi, pe rînd, provocîndu-le dureri îngrozitoare şi o orbire care risca să fie definitivă. Băştinaşii se îngrijeau cu o apă, în care lăsaseră să macereze scoarţa unui anumit copac, picurînd-o în ochi cu ajutorul unei frunze pe care o răsuceau în formă de cornet. Boala contamină şi grupul nostru : în primul rînd, soţia mea, care participase la toate expediţiile anterioase şi care studia cultura materială a popoarelor cercetate, fu atinsă atît de grav încît a trebuit evacuată definitiv ; urmă apoi majoritatea oamenilor trupei şi tovarăşul meu brazilian. În curînd n-am mai avut cum să înaintăm ; grosul efectivului fu lăsat în repaus, împreună cu medicul nostru, care avea să le dea îngrijirea necesară, iar eu, cu doi oameni şi cîteva animale, am plecat spre staţia de la Campos Novos, în vecinătatea căreia fuseseră semnalate mai multe cete de băştinaşi. Acolo am petrecut 15 zile de semiactivitate culegînd fructele pe jumătate coapte ale unei livezi devenită din nou în starea de sălbăticie : *goyave*, a căror savoare aspră şi textură pietroasă se maturizează mai tîrziu decît se iveşte mireasma, şi *caju*-uri viu colorate, ca papagalii, cu miezul dur, ale căror celule spongioase conţin un suc astringent, cu gust puternic. Pentru a găsi ceva de mîncare era destul să mergi în zori într-unul din crîngurile aflate la cîteva sute de metri de tabără, unde veneau de îndată porumbei sălbatici care se lăsau uşor împuşcaţi. La Campos Novos am întîlnit două cete, sosite din nord, atrase de speranţa de a primi ceva din darurile aduse de mine.

Aceste cete erau ostile una alteia şi, amîndouă, mie. Încă de la început, darurile mele au fost nu atît solicitate cît pretinse. În primele zile, la faţa locului se aflau o singură ceată şi un băştinaş din Utiariti, care mi-o luase înainte. Arăta el, oare, prea mult interes unei tinere din grupul gazdelor ? Cred că da. Relaţiile între străini şi oaspetele lor se strică aproape imediat şi acesta începu să vină în tabăra mea pentru a afla o atmosferă mai prietenoasă ; împărţeam cu el şi mesele. Faptul nu trecu neobservat şi într-o zi, cînd plecase la vînătoare, primii vizita a patru băştinaşi, care formau un fel de delegaţie. Pe un ton ameninţător îmi cerură să torn otravă în mîncarea comeseanului meu ; îmi aduseseră, de altfel, tot ce trebuia : patru tubuleţe legate între ele printr-un fir de bumbac, pline cu o

pulbere cenuşie. Eram foarte contrariat : dacă refuzam categoric, mă expuneam ostilităţii cetei, ale cărei intenţii malefice mă îndemnau la prudenţă. Preferai deci să-mi exagerez ignoranţa în ceea ce priveşte limba lor şi simulai o neînţelegere totală. După mai multe tentative în cursul cărora mi se repeta necontenit că protejatul meu era *kakore*, foarte rău, şi că trebuia să mă debarasez de el cît mai repede, delegaţia se retrase arătîndu-şi nemulţumirea. L-am prevenit pe cel în cauză, care dispăru imediat ; nu aveam să-l revăd decît peste cîteva luni, atunci cînd m-am reîntors în regiune.

Din fericire, cea de-a doua ceată sosi în ziua următoare şi băştinaşii descoperiră în ea un alt obiect al ostilităţii lor. Întîlnirea avu loc în tabăra mea, care era un teren neutru şi totodată ţinta tuturor acestor deplasări. Mă aflam, aşadar, în loja de rangul întîi ! Bărbaţii veniseră singuri ; foarte repede se încinse o discuţie lungă între şefii respectivi, discuţie care consta, mai degrabă, dintr-o succesiune de monologuri alternate pe un ton plîngăreţ şi nazal pe care nu-l mai auzisem pînă atunci. „Sîntem foarte iritaţi ! Sînteţi duşmanii noştri !“ gemeau unii. Ceilalţi îi răspundeau mai mult sau mai puţin că : „Nu sîntem iritaţi ! Sîntem fraţii voştri ! Sîntem prieteni ! Prieteni ! Putem să ne înţelegem !“ etc. O dată terminat acest schimb de provocări şi de proteste se organiză o tabără comună alături de a mea. După cîteva cîntece şi dansuri, în timpul cărora fiecare grup îşi deprecia propria manifestare, comparînd-o cu cea a adversarului — „Tamainde-ii cîntă bine ! Noi, noi cîntăm prost !“ — cearta reîncepu pe un ton din ce în ce mai ridicat. Abia se lăsase noaptea cînd discuţiile, amestecate cu cîntecele, făceau un zgomot extraordinar a cărui semnificaţie îmi scăpa. Se schiţau gesturi de ameninţare, uneori începeau chiar încăierări, în timp ce alţi băştinaşi interveneau ca mediatori. Toate ameninţările se reduc, în fapt, la gesturi referitoare la părţile sexuale. Acestea sînt preludiul la o agresiune îndreptată împotriva persoanei în cauză ca pentru a-i smulge tufa din pai de *buriti* legată în partea din faţă a centurii, deasupra sexului. Acesta „este ascuns de pai“ şi „se bat pentru a smulge paiul“. Acţiunea este pur simbolică, deoarece împletitura din pai este făcută dintr-un material atît de fragil şi este atît de sumară încît nici nu asigură protecţia, nici nu ascunde organele sexuale. Ei încearcă, de asemenea, să ia şi să pună deoparte arcul şi săgeţile adversarului. În toate aceste acţiuni atitudinea băştinaşilor este extrem de încordată ; pare a fi o stare de furie violentă şi reţinută. Aceste hărţuieli degenerează, cîteodată, în conflicte generalizate ; de data aceasta însă se potoliră în zori. Mereu în aceeaşi stare de aparentă iritare,

cu gesturi brutale, adversarii începură să se examineze unii pe alţii, pipăindu-şi cerceii lungi, brăţările din bumbac, micile ornamente de pene, mormăind pe un ton repezit : „Dă-mi... dă-mi... uite... aia... e frumos !“ în timp ce proprietarul protesta : „E vechi... e urît... stricat !...“

Această „inspecţie de împăcare“ marchează sfîrşitul conflictului. Într-adevăr, ea introduce un alt gen de relaţii între grupuri : schimburile comerciale. Oricît de sumară ar fi cultura materială a populaţiei nambikwara, produsele industriei fiecărei cete sînt foarte apreciate afară. Triburile răsăritene au nevoie de ceramică şi de seminţe ; cele nordice consideră că vecinii lor din sud fac coliere deosebit de preţioase. De aceea, atunci cînd întîlnirea a două grupe se poate desfăşura într-un mod paşnic, are drept urmare schimbul reciproc de cadouri ; conflictul face loc tîrgului.

De fapt, cu greu poţi admite că se efectuează schimburi ; în dimineaţa care a urmat certei de mai sus, fiecare îşi vedea de treburile obişnuite, iar obiectele sau produsele treceau de la unul la altul, fără ca cel ce dădea să sublinieze gestul prin care îşi depunea darul şi fără ca cel ce primea să dea vreo atenţie noului său bun. În felul acesta se schimbau : bumbac decorticat şi sculuri de fire ; blocuri de ceară sau de răşină ; pastă de urucu ; scoici, cercei, brăţări şi coliere ; tutun şi seminţe ; pene şi şipci de bambus pentru vîrfurile săgeţilor ; sculuri din fibre de palmieri, ace din ţepi de porc mistreţ ; oale întregi sau cioburi de ceramică ; tărtăcuţe. Această misterioasă circulaţie a mărfurilor se prelungi timp de o jumătate de zi, după care grupurile se separară şi fiecare plecă în direcţia sa.

În felul acesta nambikwara se lasă în voia generozităţii partenerului. Ideea că s-ar putea evalua, discuta sau tocmi, că s-ar putea cere sau recupera le este întru totul străină. Oferisem unui indigen o *machette* pentru a-i plăti astfel faptul că dusese un mesaj unui grup vecin. Cînd s-a întors, am uitat să-i dau imediat recompensa stabilită, crezînd că va veni însuşi să o ia. N-a făcut-o, iar a doua zi n-am putut să-l găsesc. Plecase foarte supărat, după cum mi-au spus tovarăşii săi, şi nu l-am mai revăzut. A trebuit s-o dau unui alt băştinaş. În aceste condiţii, nu e surprinzător faptul că o dată terminate schimburile, unul dintre grupuri se retrage nemulţumit de cele primite şi acumulează, timp de săptămîni sau de luni (făcînd inventarul achiziţiilor şi amintindu-şi darurile proprii) o amărăciune care va deveni din ce în ce mai agresivă. De multe ori, războaiele nu au altă origine ; bineînţeles că mai sînt şi alte cauze, de pildă un asasinat sau răpirea vreunei femei, care trebuie întreprinse sau răzbunate.

Dar se pare că ceata nu simte nevoia colectivă de a trece la represalii pentru o pagubă provocată unuia dintre membrii săi. Totuşi, din pricina animozităţii dintre grupuri, aceste pretexte sînt acceptate bucuros, mai ales cînd se simt în putere. Proiectul e prezentat de un războinic, care îşi arată păsul pe acelaşi ton şi în acelaşi gen ca discursurile de întîlnire : „Hai ! Veniţi încoace ! Hai ! Sînt iritat ! Foarte iritat ! Săgeţi ! Săgeţi mari !“

Purtînd podoabe speciale : smocuri din pai de *buriti* împestriţate cu roşu, căşti din piele de jaguar, bărbaţii se adună sub conducerea şefului şi dansează. Trebuie îndeplinit un ritual divinatoriu. Şeful sau vrăjitorul, în grupurile unde există, ascund în pădure o săgeată. Va fi căutată a doua zi. Dacă e mînjită cu sînge, se hotărăşte războiul ; dacă nu, se renunţă. Multe expediţii încep ute astfel sfîrşesc după cîţiva kilometri de umblet. Excitarea şi entuziasmul scad. Trupa se întoarce la vatră. Unele merg însă pînă la executarea planului, care poate fi sîngeroasă. Populaţia nambikwara atacă în zori şi-şi întind capcane, împrăştiindu-se în pădure. Semnalul de atac e dat din ce în ce mai aproape, cu fluierul pe care băştinaşii îl poartă atîrnat de gît. Acest instrument, compus din două tuburi de bambus legate între ele cu un fir de bumbac, reproduce, mai mult sau mai puţin fidel, ţîrîitul greierului, fapt pentru care, probabil, poartă numele respectivei insecte. Săgeţile de război sînt identice celor folosite de obicei la vînătoarea de animale mari, numai că în vîrful lor lanceolat s-au crestat dinţi. Săgeţile înveninate, cu curara, folosite în mod curent la vînătoare, nu sînt niciodată întrebuinţate în astfel de cazuri. Cel lovit şi le-ar scoate uşor înainte ca otrava să-i fi pătruns în corp.

29. BĂRBAŢI, FEMEI, ŞEFI

Dincolo de Campos Novos, postul de la Vilhena — aflat pe culmea podişului — se compunea, în 1938, dintr-un grup de colibe aşezate în centrul unui lung teren defrişat, lat de cîteva sute de metri, marcînd locul pe care (în imaginaţia constructorilor liniei) avea să se înalţe oraşul Chicago din Mato Grosso. Se pare că pe locul acela se află acum un aerodrom militar. Pe timpul meu, populaţia se reducea la două familii care fuseseră lipsite de orice aprovizionare timp de opt ani şi care, aşa cum am mai spus, reuşiseră să-şi menţină echilibrul biologic datorită unei turme de căprioare, care le procurau hrana fără bani.

Acolo am întîlnit alte două cete, dintre care una, compusă din 18 persoane, folosea un dialect apropiat de cele pe care începeam să le cunosc ; cealaltă, numărînd 34 de membri, vorbea o limbă necunoscută pe care nici ulterior n-am putut s-o identific. Fiecare dintre ele era condusă de cîte un şef cu atribuţii strict profane, sau cel puţin aşa reieşea în primul caz. Şeful cetei celei mai importante avea să se dovedească însă curînd un fel de vrăjitor. Grupul său se numea Sabané, celălalt Tarundé.

Nimic nu-i deosebea, cu excepţia limbii : aveau acelaşi aspect fizic, şi aceeaşi cultură. Aceeaşi situaţie şi la Campos Novos, numai că aici, în loc să-şi arate o ostilitate reciprocă, cele două cete din Vilhena trăiau în bună înţelegere. Deşi focurile lor de tabără erau separate, călătoreau împreună, poposeau una lîngă alta şi păreau să-şi fi unit destinele. Surprinzătoare asociaţie, dacă ţinem seama de faptul că băştinaşii nu vorbeau aceeaşi limbă şi că şefii lor nu puteau comunica decît prin intermediul uneia sau a două persoane din fiecare grup, care jucau rolul de interpreţi.

Unirea lor trebuie să fi fost de dată recentă. Am menţionat că între 1907 şi 1930, epidemiile provocate de sosirea albilor i-au decimat pe indieni. În consecinţă, mai multe cete au fost atît de împuţinate încît nu mai puteau duce o existenţă independentă. La Campos Novos observasem antagonismele interne ale societăţii Nambikwara, văzusem forţele de dezorganizare în acţiune. La Vilhena, dimpotrivă, asistam la o încercare de reconstrucţie. Căci fără îndoială, băştinaşii cu care poposeam elaboraseră un plan în această privinţă. Toţi bărbaţii adulţi ai uneia dintre cete le numeau „surori" pe femeile celeilalte. Iar acestea îi numeau „fraţi" pe bărbaţii ce ocupau poziţia simetrică. Bărbaţii celor două cete foloseau reciproc un termen care, în limbile respective, înseamnă văr prin alianţă şi corespunde unei relaţii de alianţă pe care am putea-o traduce prin „cumnat". Date fiind regulile de căsătorie nambikwara, această nomenclatură are ca rezultat situarea tuturor copiilor unei cete în situaţia de „soţi potenţiali" ai copiilor celeilalte cete şi invers. Astfel, prin jocul intercăsătoriilor, cele două cete s-ar fi putut contopi în generaţia viitoare.

În calea acestui plan mai existau încă obstacole. O a treia ceată, ostilă populaţiei tarundé, circula în împrejurimi. Uneori îi zăreai focurile de tabără şi erai gata pentru orice s-ar fi întîmplat. Cum înţelegeam, mai mult sau mai puţin, dialectul tarundé, dar nu şi pe cel sabané, eram mai aproape de primul grup ; celălalt, cu care nu puteam comunica, îmi dovedea şi el mai puţină încredere. Nu pot deci să prezint punctul lui de vedere. În orice caz, grupul Tarundé nu era prea sigur că prietenii săi acceptaseră formula unirii fără gînduri ascunde. Se temeau de cel de-al treilea grup şi, mai mult încă, ca grupul sabané să nu se hotărască brusc să treacă de partea celaltă.

Un curios incident avea să dovedească în curînd cît de îndreptăţite le erau temerile. Într-o zi, pe cînd bărbaţii plecaseră la vînătoare, şeful sabané nu se întoarse la ora obişnuită. Nimeni nu-l văzuse toată ziua. Noaptea coborî şi către orele 9 sau 10 în toată tabăra domnea stupoarea, mai ales în căminul celui dispărut, unde cele două soţii şi copilul plîngeau dinainte, îmbrăţişaţi, moartea soţului şi a tatălui. Atunci am hotărît să cercetez împrejurimile însoţit de cîţiva băştinaşi. N-am făcut nici 200 m şi l-am descoperit pe omul nostru, chircit pe pămînt şi tremurînd în întuneric. Era complet gol, adică fără coliere, brăţări, cercei şi centură şi la lumina lămpii mele de buzunar îi puteam ghici expresia tragică şi faţa descompusă. Fără a opune vreo rezistenţă se lăsă dus în tabără, unde se aşeză mut, impresionant de copleşit.

Asistența îngrijorată reuși să-i smulgă povestea : fusese luat de tunet, pe care nambikwara îl numesc *amon* (în ziua aceea se pornise o furtună prevestitoare a sezonului ploios) ; acesta îl ridicase în văzduh, ducîndu-l pînă într-un punct aflat la o depărtare de 25 km de tabără (Rio Ananaz), îl despuiase de toate podoabele readucîndu-l apoi pe aceeași cale și depunîndu-l în locul în care l-am descoperit. Toată lumea adormi comentînd evenimentul, iar a doua zi dimineață șeful sabané își regăsise nu numai obișnuita bună dispoziție, ci și toate podoabele, lucru care nu miră pe nimeni și asupra căruia nu dădu nici o explicație. În zilele următoare a început să se zvonească, de către tarundé, o versiune foarte diferită. Spuneau că, sub scutul relațiilor sale cu lumea cealaltă, șeful începuse de fapt tratative cu ceata de indieni din vecinătate. Aceste insinuări n-au fost, de altfel, niciodată duse mai departe, versiunea oficială rămînînd cea admisă fățiș. Totuși, în unele discuții cu caracter particular, șeful tarundé lăsa să transpire preocupările sale. Cum cele două grupuri ne părăsiră puțin timp după asta, n-am putut afla niciodată sfîrșitul întîmplării.

Legîndu-l de ceea ce observasem mai înainte, incidentul mă făcea să meditez asupra naturii cetelor nambikwara și asupra influenței politice pe care șefii o puteau exercita în sînul lor. Nu există o structură socială mai firavă și mai efemeră decît aceea a cetei nambikwara. Dacă șeful pare prea exigent, dacă-și revendică prea multe femei sau dacă e incapabil să găsească o soluție satisfăcătoare problemei aprovizionării într-o perioadă de foamete, se naște nemulțumirea. Indivizi, familii întregi, se vor separa de grup alăturîndu-se altor cete care se bucură de o reputație mai bună. S-ar putea ca respectiva ceată să aibă o hrană mai abundentă datorită descoperirii unor noi terenuri de vînătoare sau de cules ; sau că are mai multe podoabe și instrumente grație schimburilor comerciale efectuate cu grupuri vecine sau chiar că devenise mai puternică în urma unei expediții victorioase. Într-o zi, însă, șeful se va găsi în fruntea unui grup prea mic ca să mai poată face față greutăților zilnice și ca să-și mai poată apăra femeile de străini. Atunci nu va mai avea altă soluție decît să renunțe la șefie și să se alăture, împreună cu ultimii săi tovarăși, unui grup mai norocos. Vedem, deci, că structura socială nambikwara e labilă. Ceata se formează, se dezorganizează, crește și dispare. În interval de cîteva luni compoziția, efectivul și distribuția devin uneori de nerecunoscut. Intrigi politice în interiorul aceleiași cete și conflicte între cete vecine impun un anume

ritm variațiilor, iar creșterea și decadența, atît a indivizilor cît și a grupurilor, se succed în moduri deseori surprinzătoare.

Pe ce bază se face, deci, repartizarea în cete ? Din punct de vedere economic sărăcia resurselor naturale și marea suprafață necesară pentru a hrăni un individ în perioada nomadă fac aproape obligatorie împărțirea în mici grupuri. Problema nu e de a cunoaște cauza acestei împărțiri, ci modul în care se produce. În grupul inițial se află bărbați care sînt recunoscuți șefi : ei constituie nucleul în jurul căruia se formează cetele. Importanța cetei, caracterul ei, mai mult sau mai puțin permanent, pe o anumită perioadă de timp, depind de talentul fiecărui șef de a-și păstra rangul și de a-și întări poziția. Puterea politică nu apare ca un rezultat al necesităților colectivității ; grupul își creează singur caracterele : formă, volum și chiar origine, de la șeful potențial care-i preexistă.

Am cunoscut doi șefi de acest fel : cel de la Utiariti, a cărui ceată se numea Wakletoçu, și șeful tarundé. Cel dintîi era de o inteligență remarcabilă, conștient de răspunderile sale, activ și ingenios. Anticipa consecințele unei noi situații : alcătuia un itinerar în funcție de interesele mele, îl descria la nevoie, desenînd în nisip o hartă geografică. Ajungînd în satul său am găsit, înfipți în pămînt, parii de care aveau să fie legate vitele noastre și pentru care trimisese cîțiva oameni înaintea noastră, fără să fi fost rugat.

E un informator prețios, care înțelege problemele, care își dă seama de dificultăți și se interesează de munca noastră. Funcțiile sale însă îl absorb și dispare zile întregi la vînătoare, în recunoaștere sau pentru a verifica starea pomilor cu semințe și cu poamele coapte. Pe de altă parte, e chemat de femeile sale pentru jocuri amoroase, la care participă bucuros.

În general, atitudinea sa reflectă o logică, o continuitate în planuri, cu totul excepțională la nambikwara care sînt, de cele mai multe ori, nestatornici și capricioși. În ciuda condițiilor de viață precare și dispunînd de mijloace derizorii se dovedește un organizator priceput, răspunzînd singur de destinul grupului său, pe care îl conduce cu competență, deși speculîndu-l întrucîtva.

Șeful tarundé, și el în vîrstă de vreo 30 de ani, era tot atît de inteligent, dar în alt fel. Șeful wakletoçu îmi apăruse ca un personaj prevăzător și plin de resurse, meditînd mereu cîte o combinație politică. Al doilea nu era un om de acțiune, ci mai degrabă un contemplativ, înzestrat cu spirit poetic, plin de farmec și de o mare sensibilitate. Era conștient de decăderea poporului său și această convingere făcea să emane o umbră de melancolie din vorbele sale :

„Înainte făceam acelaşi lucru, acum s-a sfîrşit..." spuse amintindu-şi zilele mai fericite cînd grupul său nu fusese încă redus la un pumn de indivizi incapabili să-şi menţină obiceiurile, ci număra mai multe sute de membri fideli tuturor tradiţiilor culturii nambikwara. Curiozitatea sa în ceea ce priveşte moravurile noastre şi cele pe care le văzusem la alte triburi nu era mai prejos de a mea. Cu el munca etnografică nu este niciodată unilaterală : o concepe ca pe un schimb de informaţii şi cele pe care i le aduc sînt întotdeuana binevenite. Adesea chiar îmi cere — şi păstrează cu grijă — desene reprezentînd ornamente din pene, podoabe de cap, arme văzute de mine la populaţiile vecine sau mai îndepărtate. Spera el oare să poată perfecţiona cu ajutorul acestor informaţii utilajul material şi intelectual al grupului său ? Se prea poate, deşi temperamentul său visător nu-l predispunea la realizări. Totuşi, într-o zi cînd îi ceream informaţii în legătură cu flautul lui Pan [1] pentru a verifica aria de răspîndire a acestor instrumente, îmi răspunse că nu văzuse niciodată aşa ceva, dar că ar vrea să aibă desenul. Ghidîndu-se după schiţa mea reuşi să fabrice un astfel de instrument, cam grosolan, dar utilizabil.

Calităţile excepţionale ale celor doi şefi ţineau de condiţiile în care fuseseră numiţi.

La nambikwara puterea politică nu este ereditară. Cînd un şef îmbătrîneşte, se îmbolnăveşte sau devine incapabil să-şi mai asume grelele răspunderi, îşi alege singur succesorul : „Acesta va fi şeful..." Totuşi, această putere autocratică e mai mult aparentă decît reală. Vom vedea mai departe cît de slabă e autoritatea şefului şi cum, într-un caz, ca şi în toate celelalte, hotărîrea definitivă pare să fi fost precedată de un sondaj al opiniei publice : moştenitorul desemnat este în acelaşi timp şi cel mai favorizat de majoritate. Dar alegerea noului şef nu e limitată doar de dorinţele şi privilegiile grupului ; ea trebuie să corespundă şi planurilor celui în cauză. Nu rareori propunerea întîmpină un refuz vehement : „Nu vreau să fiu şeful". În acest caz va trebui să aibă loc o nouă alegere. Într-adevăr, puterea nu pare să facă obiectul unei competiţii aprinse, iar şefii pe care i-am cunoscut nu se mîndreau atît cu respectiva funcţie cît se plîngeau de grelele sarcini şi de multiplele răspunderi. Care erau deci privilegiile şefului şi obligaţiile sale ?

[1] Flautul lui Pan este un instrument muzical a cărui construcţie este asemănătoare cu cea a naiului. — *I.V.*

32

33

34

35

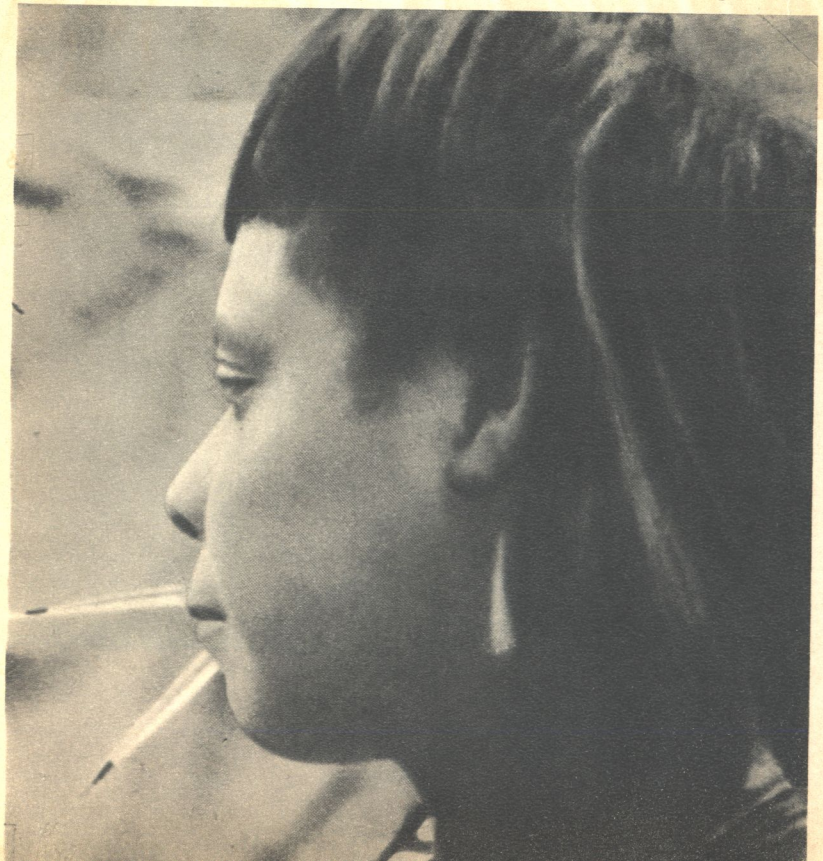

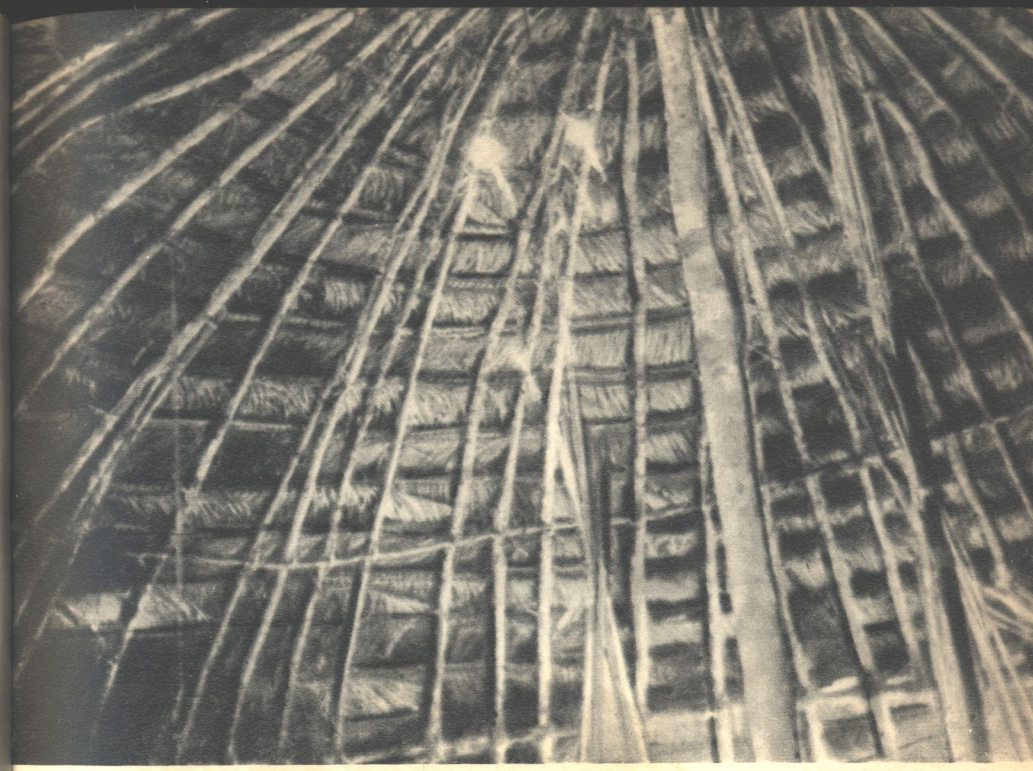

36

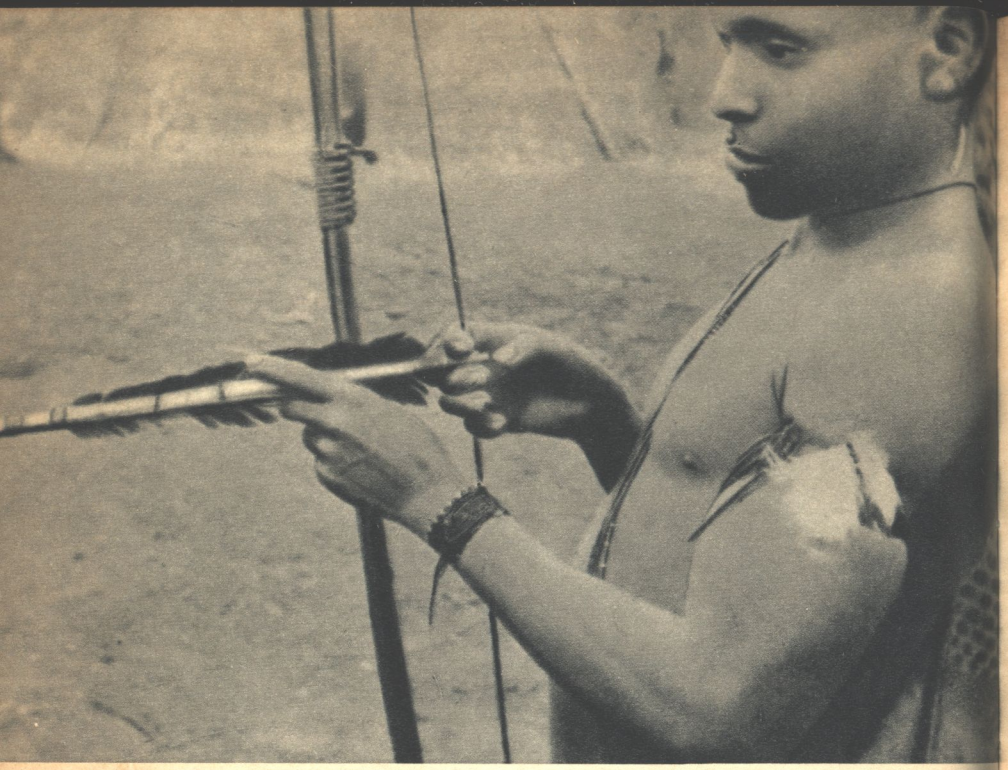

39

Cînd, în jurul anului 1560, Montaigne întîlni la Rouen trei indieni din Brazilia, aduşi de un navigator, îl întrebă pe unul dintre ei care erau în ţara sa privilegiile şefului ? (îl numise „rege"). Băştinaşul, el însuşi şef, îi răspunse că privilegiul consta în a porni la război primul. Montaigne relată întîmplarea într-un celebru capitol al *Esseurilor* sale minunîndu-se de această definiţie plină de mîndrie. Faptul că am primit, patru secole mai tîrziu, exact acelaşi răspuns a fost pentru mine un prilej şi mai mare de uimire şi de admiraţie. Ţările civilizate nu dau dovadă de o asemenea constanţă în filozofia lor politică ! Oricît de izbitoare ar părea, formula e mai puţin semnificativă chiar decît numele dat şefului în limba nambikwara. *Ulikandé* pare să însemne „cel ce uneşte" sau „cel ce leagă". Etimologia sugerează faptul că mentalitatea băştinaşă e conştientă de fenomenul pe care-l subliniasem mai înainte, adică de faptul că şeful lor apare ca însăşi cauza dorinţei grupului de a se constitui ca grup şi nu ca un efect al necesităţii — resimţită de grupul deja constituit — al unei autorităţi centrale.

Prestigiul personal şi capacitatea de a inspira încredere sînt bazele puterii în societatea nambikwara. Ambele sînt indispensabile celui care va deveni ghidul acestei aventuroase experienţe şi anume, viaţa nomadă în perioada de secetă. Timp de şase sau şapte luni şeful îşi va asuma răspunderea totală a conducerii cetei sale. El organizează plecarea în viaţa nomadă, alege itinerarele, fixează etapele şi durata popasurilor. Hotărăşte expediţiile de vînătoare, de pescuit, de cules şi politica cetei faţă de grupurile vecine. Cînd şeful cetei este în acelaşi timp şi şeful satului (înţelegînd prin sat aşezarea semipermanentă din perioada ploilor) îndatoririle sale cresc. El hotărăşte momentul şi locul vieţii sedentare ; conduce grădinăritul şi alege culturile ; în general, orientează activităţile grupului în funcţie de necesităţi şi de posibilităţile sezoniere.

Trebuie să menţionăm că pentru aceste multiple funcţii şeful nu-şi găseşte sprijin nici într-o putere precis definită, nici într-o autoritate public recunoscută. La baza puterii stă consimţămîntul şi tot el îi întreţine legitimitatea. O comportare necorespunzătoare (din punct de vedere băştinaş, se înţelege) sau dovezi de rea-voinţă din partea cîtorva nemulţumiţi pot compromite programul şefului şi bunăstarea micii sale comunităţi. Dar într-o astfel de eventualitate şeful nu dispune de nici o posibilitate de constrîngere. Nu se poate debarasa de elementele nedorite decît în măsura în care reuşeşte să-i convingă pe toţi de dreptatea punctului său de vedere. Îi trebuie deci o abilitate de politician, care încearcă să-şi asigure o majori-

tate nehotărîtă şi nu una de suveran atotputernic. Nu e suficient să menţină doar coeziunea grupului. Deşi ceata trăieşte, practic, izolată pe tot timpul perioadei nomade, ea nu uită existenţa grupurilor vecine. Şeful nu trebuie numai să acţioneze just, ci să şi încerce — şi grupul contează pe el în acest sens — să facă mai bine decît ceilalţi.

Cum îşi îndeplineşte şeful toate aceste îndatoriri ? Primul şi cel mai important instrument al puterii este generozitatea. La majoritatea popoarelor primitive, îndeosebi în America, ea e un atribut esenţial al puterii ; joacă un rol important chiar şi în culturile elementare, în care toate bunurile se reduc la obiecte dintre cele mai grosolane. Cu toate că şeful nu pare să se bucure de o situaţie privilegiată din punct de vedere material, el trebuie să aibă la dispoziţie un surplus de hrană, de unelte, de arme şi podoabe care, oricît de puţine, dobîndesc totuşi o valoare considerabilă datorită sărăciei generale. Cînd un individ, o familie sau o întreagă ceată are vreo dorinţă sau nevoie, apelează la şef. Generozitatea este, deci, prima calitate cerută noului şef. E struna, mereu atinsă, al cărei sunet armonios sau discordant, dă amploare consimţămîntului. Bineînţeles că, în această privinţă, capacitatea şefului va fi exploatată pînă la capăt. Căpeteniile cetelor erau pentru mine cei mai buni informatori şi, conştient de poziţia lor dificilă, îmi plăcea să-i răsplătesc din plin, dar rareori vreunul dintre darurile mele a rămas în mîinile lor mai mult de cîteva zile. De fiecare dată cînd părăseam vreuna dintre cete, după cîteva săptămîni de viaţă în comun, băştinaşii avuseseră tot timpul să devină proprietarii securilor, cuţitelor, mărgelelor etc. Dar, în general, şeful rămînea tot atît de sărac cum fusese la sosirea mea. El şi fusese jumulit de tot ce primise (şi era cu mult mai mult decît media darurilor distribuite fiecăruia). Această aviditate colectivă duce şeful la un fel de desperare. Refuzul de a da ocupă atunci, în această democraţie primitivă, un loc similar celui al chestiunii de încredere care se pune într-un parlament modern. Cînd şeful ajunge să spună : „Ajunge cu datul !“ „Destul cu generozitatea ! Să fie altul generos în locul meu !“ trebuie să fie, într-adevăr, sigur de putere, căci domnia lui trece printr-o criză dintre cele mai grave.

Ingeniozitatea e forma intelectuală a generozităţii. Un şef bun dă dovadă de iniţiativă şi de îndemînare. El e acela care prepară otrava săgeţilor. Tot el confecţionează mingea din cauciuc sălbatic, folosită în jocurile ocazionale. Şeful trebuie să cînte şi să danseze bine, să fie vesel, gata oricînd să-şi distreze ceata şi să rupă monotonia zilnică. Aceste funcţii duc uşor la şamanism şi unii şefi sînt atît tămăduitori cît şi vrăjitori. Totuşi, la nambikwara preocupările mistice rămîn mereu pe plan secundar, iar atunci cînd se manifestă, aptitudinile magice devin atribute secundare ale puterii. De cele mai multe ori cea temporală şi cea spirituală se împart între doi indivizi. Din acest punct de vedere, nambikwara se deosebesc de vecinii lor din nord-vest, tribul Tupi-kawahib, al căror şef este şi un şaman cu vise prevestitoare, cu viziuni, transe şi dedublări.

Deşi merg într-o direcţie mai pozitivă, îndemînarea şi ingeniozitatea şefului nambikwara nu sînt mai puţin surprinzătoare. El trebuie să cunoască perfect teritoriile pe care le străbate grupul său şi grupurile vecine, terenurile de vînătoare şi păduricile de arbori cu fructe sălbatice, să le cunoască perioada cea mai favorabilă, să-şi poată face o idee aproximativă despre itinerarele cetelor vecine, amicale sau ostile. El pleacă tot timpul în recunoaştere sau în explorare şi pare mai curînd să se agite în jurul cetei sale decît să o conducă.

Cu excepţia unuia sau a doi oameni fără o reală autoritate, dar gata oricînd să colaboreze în schimbul unei recompense, pasivitatea cetei contrastează izbitor cu dinamismul conducătorului ei. Ai crede că ceata, cedînd şefului anumite avantaje, aşteaptă ca el să răspundă întru totul de interesele şi securitatea sa.

Această atitudine e perfect ilustrată de episodul relatat mai înainte al călătoriei în cursul căreia ne rătăcisem şi nu aveam cu noi proviziile necesare ; băştinaşii se culcară în loc să plece la vînătoare lăsînd şefului şi femeilor acestuia grija de a găsi soluţia problemei.

Am menţionat de mai multe ori femeile şefului. Poligamia, care reprezintă practic privilegiul său, este compensaţia morală şi sentimentală a grelelor sarcini ce-i revin şi-i dă totodată posibilitatea de a le îndeplini. Cu rare excepţii, doar şeful şi vrăjitorul (şi atunci numai în cazul în care aceste funcţii sînt împărţite între doi indivizi) pot avea mai multe femei. Atunci însă avem de-a face cu un tip de poligamie destul de special. În locul unei căsătorii plurale — în sensul propriu al termenului — putem vorbi mai degrabă despre o căsătorie monogamă la care se mai adaugă şi alte relaţii de natură diferită. Prima femeie joacă rolul obişnuit al soţiei monogame din căsătoriile obişnuite. Se conformează normelor diviziunii muncii între sexe, îngrijeşte de copii, găteşte, culege produsele sălbatice. Legăturile ulterioare sînt căsătorii recunoscute, dar de alt ordin. Soţiile de-al doilea sînt de obicei mai tinere. Pentru

prima soţie ele sînt „fiice“ sau „nepoate“. De asemenea, ele nu se supun regulilor diviziunii sexuale a muncii, participînd atît la muncile bărbaţilor cît şi la cele ale femeilor. În tabără refuză treburile casnice, rămîn inactive, cînd jucîndu-se cu copiii — care sînt de altfel din aceeaşi generaţie — cînd mîngîindu-şi soţul, în timp ce prima soţie se ocupă de casă şi de bucătărie. Cînd însă şeful pleacă într-o expediţie de vînătoare sau explorare, sau pentru vreo altă treabă bărbătească, femeile sale de al doilea îl însoţesc acordîndu-i ajutor material şi moral. Aceste fete cu aspect băieţesc, alese dintre cele mai frumoase şi mai sănătoase din grup, sînt pentru şef mai mult concubine decît soţii. Trăieşte cu ele în baza unei camaraderii sentimentale ce contrastează flagrant cu atmosfera conjugală a primei căsătorii.

Bărbaţii şi femeile nu se îmbăiază împreună. Dar uneori poţi vedea un soţ şi femeile sale poligame scăldîndu-se împreună, pretext pentru mari bătălii în apă, farse şi nenumărate glume. Seara se joacă cu ele, fie drăgăstos — tăvălindu-se în nisip înlănţuiţi cîte doi, trei sau patru — fie pueril : de pildă, şeful wakletoçu şi cele două femei ale sale mai tinere, întinşi pe spate aşa încît să formeze o stea cu trei braţe, ridică picioarele în sus lovindu-şi-le reciproc talpă de talpă, după un ritm regulat.

Legătura poligamă se prezintă deci ca o suprapunere a unei forme plurale de prietenie amoroasă peste căsătoria monogamă şi, în acelaşi timp, ca un atribut înzestrat cu valoare funcţională a puterii publice atît din punct de vedere psihologic cît şi economic. Femeile trăiesc, de obicei, în bune raporturi unele cu altele şi, deşi soarta celei dintîi poate să pară ingrată — ea munceşte în timp ce alături soţul ei rîde cu micile sale iubite şi asistă chiar la relaţii mai intime între aceştia — nu arată nici un fel de supărare. În fond, această distribuţie a rolurilor nu este nici imuabilă, nici riguroasă şi uneori, dar nu atît de des, bărbatul se joacă şi cu prima lui soţie ; ea nu e exclusă de la jocurile nevestelor. În plus, faptul că participă mai puţin la prietenia amoroasă e compensat de un mai mare respect şi de o oarecare autoritate asupra tinerelor sale tovarăşe.

Sistemul are consecinţe grave asupra vieţii grupului. Sustrăgînd periodic tinere femei din ciclul regulat al căsătoriilor, şeful provoacă un dezechilibru între numărul băieţilor şi cel al fetelor nubile. Principalele victime ale acestei situaţii sînt băieţii, care se văd condamnaţi să rămînă celibatari un timp mai îndelungat, să se căsătorească cu văduve şi cu femei bătrîne, izgonite de soţii lor, sau să

practice raporturi de homosexualitate, care poartă numele poetic de *tamindige kihandige*, adică „dragostea minciună“.

Raporturile homosexuale sînt îngăduite doar adolescenţilor care se află în relaţii de veri prin alianţă, adică doar unui cuplu în care unul urmează în mod normal să se căsătorească cu sora celuilalt. Cînd întrebi un băştinaş despre raporturile de acest gen, răspunsul e mereu acelaşi : „Sînt veri (sau cumnaţi) care fac dragoste“. Chiar şi adulţi, cumnaţii continuă să manifeste o mare libertate. Nu rareori întîlneşti doi sau trei bărbaţi căsătoriţi şi capi de familie, plimbîndu-se seara înlănţuiţi cu tandreţe.

Oricare ar fi aceste soluţii de substitut, privilegiul poligamic care le face necesare reprezintă o importantă concesie făcută de grup şefului. Ce înseamnă ea însă din punctul lui de vedere ? În primul rînd, accesul la fete tinere şi frumoase îi dă o satisfacţie nu atît fizică (din motivele pe care le-am văzut) cît sentimentală. Îndeosebi, căsătoria poligamă şi atributele ei specifice constituie mijlocul oferit de grup şefului pentru a-l ajuta să-şi îndeplinească funcţiile. Singur i-ar fi greu să facă mai mult decît ceilalţi. Femeile sale de-al doilea, liberate printr-un statut special de servituţile sexului lor, îl ajută şi îl susţin. Sînt, în acelaşi timp, recompensa puterii şi instrumentele ei. Dar, din punctul de vedere al băştinaşilor, preţul merită el, oare, să fie plătit ? Pentru a putea răspunde trebuie să examinăm problema dintr-un punct de vedere mai larg şi să vedem ce date ne oferă ceata nambikwara — considerată o structură socială elementară — în ceea ce priveşte originea şi funcţia puterii.

Vom trece repede peste o primă remarcă. Datele culese la nambikwara se adaugă altora pentru a infirma vechea teorie sociologică — în timp reactualizată de psihanaliză — conform căreia şeful primitiv şi-ar găsi prototipul într-un părinte simbolic, în această ipoteză formele elementare ale statului dezvoltîndu-se progresiv, începînd cu familia. La baza formelor mai primitive ale puterii am găsit o atitudine hotărîtoare, care introduce un element nou în raport cu fenomenele biologice : *consimţămîntul*. Consimţămîntul reprezintă, în acelaşi timp, originea şi limita puterii. Raporturi aparent unilaterale, ca în gerontocraţie, în autocraţie sau în alte forme de guvernămînt, pot avea loc în grupări cu o structură iniţial mai complexă. Sînt însă de neconceput în forme simple de organizare socială ca cele descrise pînă acum, unde, dimpotrivă, relaţiile politice se reduc la un fel de arbitraj între — pe de o parte — talentele şi autoritatea şefului şi — pe de alta — volumul, coeziunea şi

bunăvoinţa grupului. Toţi aceşti factori exercită unii asupra altora o influenţă reciprocă [1].

Am dori să putem arăta sprijinul considerabil adus în această privinţă de etnologia contemporană tezelor filozofilor din veacul al XVIII-lea. Fără îndoială că schema lui Rousseau diferă de relaţiile cvasicontractuale dintre şef şi tovarăşii săi. Rousseau avea în vedere un alt fenomen, cu totul diferit, şi anume, renunţarea individului la autonomia sa în favoarea voinţei generale. Totuşi, Rousseau şi contemporanii săi au dat dovadă de o profundă intuiţie sociologică atunci cînd au înţeles că atitudini şi elemente culturale de tipul „contractului" şi al „consimţămîntului" nu reprezintă funcţii secundare, aşa cum pretindeau adversarii lor şi în special Hume : ele sînt materiile prime ale vieţii sociale şi apar, fără excepţie, în toate formele de organizare politică.

O altă observaţie rezultă din cele de mai sus : *consimţămîntul* este baza psihologică a puterii, dar în viaţa cotidiană ea îşi găseşte expresia în jocul prestărilor şi contraprestărilor dintre şefi şi tovarăşii săi ; ea face din noţiunea de *reciprocitate* un alt atribut fundamental al puterii. Şeful are puterea, dar trebuie să fie generos. Are îndatoriri, dar poate obţine mai multe femei. Între el şi grupul său se stabileşte un echilibru mereu reînnoit de prestări şi privilegii, de servicii şi obligaţii.

În cazul căsătoriei, însă, se mai petrece ceva. Acordînd şefului privilegiul poligamiei grupul face un schimb între *elementele individuale de securitate*, garantate de legea monogamă şi *securitatea colectivă* pe care o aşteaptă de la respectiva autoritate. Fiecare bărbat îşi primeşte femeia de la un alt bărbat, şeful însă primeşte mai multe de la întregul grup. În schimb, oferă o garanţie împotriva nevoii şi a pericolului, nu pentru cei ale căror surori sau fiice îi vor fi soţii, nici chiar pentru aceia care, din pricina dreptului la poligamie, rămîn fără femei ; pentru grup, luat ca un tot şi aceasta fiindcă grupul, în totalitatea lui, a abolit dreptul comun în favoarea lui. Aceste

[1] Autorul respinge în mod îndreptăţit vechea teorie burgheză conform căreia formele elementare ale statului s-ar fi dezvoltat progresiv, începînd cu familia. La baza autorităţii de care se bucură căpeteniile triburilor se află, în ultimă instanţă, raporturile generate de proprietatea comună asupra mijloacelor de producţie, munca în comun, repartiţia comună a bunurilor obţinute. Engels sublinia că autoritatea sahemului, adică a căpeteniei, era „de natură pur morală ; el nu dispunea de mijloace de constrîngere" (Friedrich Engels, *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului*, Editura Politică, Bucureşti, 1961, p. 87). — *I.V.*

observaţii pot prezenta un interes pentru studiul teoretic al poligamiei. Mai interesant însă este că ele reamintesc de faptul că statul conceput ca un sistem de garanţii — concepţie reactualizată de discuţiile în legătură cu un sistem naţional de asigurări (de tipul planului Beveridge şi al altora) — nu este o idee modernă, ci revenirea la natura fundamentală a organizării sociale şi politice.

Acesta e punctul de vedere al grupului asupra puterii. Care va fi atitudinea şefului însuşi faţă de funcţiile sale ? Care sînt motivele ce-l determină să accepte o sarcină nu întotdeauna plină de satisfacţii ? Şefului cetei nambikwara i se impune un rol dificil ; trebuie să facă eforturi susţinute pentru a-şi ţine rangul. Mai mult încă, dacă nu-l perfecţionează neîncetat riscă să piardă ceea ce a cucerit în decursul lunilor şi al anilor. Aşa se explică faptul că mulţi refuză puterea. Atunci de ce unii o acceptă şi chiar o caută ? E greu să judeci mobilele psihologice şi aceasta devine aproape o imposibilitate în cazul unei culturi foarte diferite de a noastră. Putem afirma totuşi că principiul poligamiei, oricît de atrăgător ar fi din punct de vedere sexual, sentimental sau social, nu ar fi suficient pentru a determina o vocaţie. Căsătoria poligamă e o condiţie tehnică a puterii ; din punct de vedere al satisfacţiilor intime nu poate prezenta decît o importanţă secundară. Trebuie să existe ceva în plus. Cînd încerci să-ţi aminteşti trăsăturile morale şi psihologice ale diferiţilor şefi nambikwara şi cînd încerci să surprinzi acele nuanţe fugitive ale personalităţii lor (care scapă analizei ştiinţifice, dar sînt puse în valoare de comunicarea intuitivă între oameni şi de experienţa prieteniei) ajungi în mod cert la următoarea concluzie. Există şefi pentru că, în orice grup omenesc există oameni care, spre deosebire de semenii lor, îndrăgesc prestigiul ca atare, se simt atraşi de responsabilităţi şi pentru care viaţa publică îşi aduce cu ea răsplata. Aceste deosebiri individuale sînt fără îndoială dezvoltate şi folosite de diferite culturi şi într-o măsură inegală. Existenţa lor într-o societate ca nambikwara, atît de puţin animată de spiritul de competiţie, dovedeşte că originea lor nu este pe de-a-ntregul socială. Fac mai degrabă parte din acele materiale psihologice brute cu care se edifică orice societate. Oamenii nu seamănă toţi între ei şi chiar în triburile primitive pe care sociologii le-au descris ca apăsate de o tradiţie atotputernică, deosebirile individuale sînt surprinse cu aceeaşi fineţe şi exploatate cu tot atîta îndemînare ca în civilizaţia noastră aşa-zis „individualistă".

Iată deci, sub o altă formă, „miracolul" la care se referise Leibnitz în legătură cu primitivii din America, ale căror moravuri, aşa

cum fuseseră descrise de către vechii călători, îl învăţaseră să „nu ia niciodată drept demonstraţii ipotezele filozofiei politice". În ceea ce mă priveşte, plecasem la capătul pămîntului în căutarea a ceea ce Rousseau numeşte „progresul aproape imperceptibil al începuturilor". Dincolo de vălul prea complicatelor legi ale populaţiilor caduveo şi bororo continuasem să caut o stare care — aşa cum o spune tot el — „nu mai există şi poate că nici nu a existat, care probabil că nu va exista niciodată şi despre care trebuie totuşi să avem noţiuni precise pentru a cîntări bine starea noastră actuală". Mai favorizat decît Rousseau, credeam că o descoperisem într-o societate în agonie şi consideram că e inutil să mă mai întreb dacă era într-adevăr un vestigiu : căci, tradiţională sau degenerată, oricum ar fi fost, mă punea în prezenţa uneia din formele cele mai simpliste de organizare socială şi politică din cîte se pot concepe. Nu mai era necesar să mă refer la acea istorie care o menţinuse — sau, mai precis, o redusese — la acest stadiu elementar. Era de ajuns să examinez experienţa sociologică ce se desfăşura sub ochii mei.

Şi totuşi, tocmai ea îmi scăpa. Căutasem o societate redusă la expresia ei cea mai simplă. Cea nambikwara era atît de simplă încît nu mai găsisem decît oameni.

PARTEA A OPTA

TUPI-KAWAHIB

✽

30. ÎN PIROGĂ

Plecasem din Cuiabá în iunie şi iată-ne în septembrie. De trei luni rătăcesc în lungul şi-n latul podişului poposind împreună cu indienii în timp ce animalele se odihnesc, sau punînd cap la cap etapele parcurse şi întrebîndu-mă asupra rostului expediţiei pe care o întreprind, în timp ce mersul nărăvaş, în buiestru, al catîrului îmi întreţine vînătăile cu care m-am obişnuit în aşa măsură încît au ajuns să facă parte din propria mea fiinţă şi aproape că mi-ar lipsi, dacă nu le-aş regăsi în fiecare dimineaţă. Aventura s-a lungit în plictiseală. Sînt săptămîni de cînd în faţa ochilor mei se desfăşoară aceeaşi savană aspră şi atît de aridă încît abia deosebeşti plantele vii de frunzele uscate, rămase ici şi colo de la vreun bivuac părăsit. Urmele înnegrite ale focurilor din pădure par sfîrşitul natural al acestui mers general spre calcinare.

Am mers de la Utiariti la Juruena, apoi la Juiná, la Campos Novos şi Vilhena ; acum ne îndreptăm spre ultimele poziţii ale podişului : Tres Buritis şi Barão de Melgaço, care se află chiar la poalele lui. La fiecare etapă, sau aproape la fiecare, am pierdut unul sau doi boi, morţi de sete, de oboseală sau de *hervado*, adică otrăviţi de păşuni veninoase. Traversînd un rîu, pe un podeţ putred mai mulţi au căzut în apă împreună cu bagajele, iar noi am salvat cu mare trudă tezaurul expediţiei. Dar asemenea incidente sînt rare. În fiecare zi repetăm aceleaşi gesturi : instalăm bivuacul, agăţăm hamacurile şi plasele împotriva ţînţarilor, aşezăm bagajele şi samarele la adăpost de termite, supraveghem animalele, iar în ziua următoare, facem pregătirile în sens invers. Sau, cînd pe neaşteptate apare vreo ceată de băştinaşi, avem o altă preocupare : recensămînt, nume ale părţilor corpului, grade de rudenie, genealogii, inventare. Simt că devin un birocrat al evadării.

Nu a plouat de cinci luni şi vînatul a fugit. Sîntem fericiţi chiar cînd izbutim să împuşcăm vreun papagal jigărit sau să prindem vreo şopîrlă mare *tupinambis* pe care s-o fierbem în orez, să frigem în carapacea ei vreo broască ţestoasă sau un *tatu* cu carnea uleioasă şi neagră. Adesea trebuie să te mulţumeşti cu *xarque :* carnea uscată, preparată cu luni în urmă de un măcelar din Cuiabá şi pe care, în fiecare dimineaţă, o întindem la soare ca s-o curăţăm de stratul gros de viermi, deşi o regăsim a doua zi în aceeaşi stare. O dată totuşi, cineva a vînat un porc sălbatic ; carnea lui proaspătă, sîngerîndă, ni se păru mai îmbătătoare decît vinul ; fiecare a înghiţit pe nerăsuflate cîte o jumătate de kilogram şi am înţeles atunci aşa-numita lăcomie a primitivilor pe care atîţia călători o citează ca pe o dovadă a grosolăniei lor. Dar era de ajuns să fi împărtăşit felul lor de trai ca să ştii ce înseamnă o astfel de foame, a cărei potolire îţi dă mai mult decît senzaţia de sătul, chiar fericire.

Încetul cu încetul priveliştea devenea alta. Vechile roci cristaline sau sedimentare care formau podişul central făcea acuma loc unor terenuri argiloase. După savană începeai să străbaţi zone cu păduri uscate de castani (nu ca cel din ţările noastre, ci specia braziliană *Bertholletia excelsa)* şi de *copayers,* arbori mari care secretă un balsam. Pînă acum limpezi, rîuleţele devin mocirloase cu ape galbene şi rău mirositoare. Peste tot dai de surpături : dealuri măcinate de eroziuni la poalele cărora se formează mlaştini cu *sapézals* (ierburi înalte) şi *buritizaes* (plantaţii de palmieri). Pe malurile lor ţopăie catîri, prin cîmpuri de ananas sălbatici : mici fructe de culoare galbenă-portocalie cu carnea plină de sîmburi mari, negri, şi al căror gust se poate situa între cel al ananasului de cultură şi al zmeurei foarte coapte. Pămîntul exală acel parfum pe care-l uitasem de luni de zile, de cald sirop de ciocolată, care nu este altceva decît acela de vegetaţie tropicală şi de descompunere organică. Un miros care deodată te face să înţelegi cum de poate acest pămînt să dea naştere arborelui-de-cacao, după cum uneori, în Haute Provence, mireasma unui cîmp de levănţică pe jumătate veştejită te face să înţelegi că pe acelaşi pămînt pot creşte şi ciuperci (trufe). O ultimă treaptă duce la marginea unei prerii care coboară în pantă abruptă spre postul telegrafic de la Barão de Melgaço şi cît vezi cu ochii se desfăşoară valea Machado, pînă în pădurea amazoniană. Aceasta nu se va sfîrşi decît după 1 500 km, la frontiera cu Venezuela.

La Barão de Melgaço existau prerii cu ierburi verzi înconjurate de păduri umede în care răsunau, puternice, sunetele de trompetă ale *jacu*-lui, pasărea-cîine. Era destul să stai acolo două ore ca să te întorci în tabără cu braţele încărcate de vînat. Furăm cuprinşi de o adevărată frenezie alimentară. Trei zile în şir n-am făcut decît să gătim şi să mîncăm. Acum nu vom mai duce lipsă de nimic. Preţioasele rezerve de zahăr şi alcool, păstrate cu grijă, s-au topit pe măsură ce gustam din mîncărurile amazoniene, în special acele *tocari,* sau nuci de Brazilia, al căror miez răzuit îngroşa sosurile cu o cremă albă şi untoasă. Iată-le amănunţite, aşa cum le regăsesc în notele mele, aceste exerciţii de gastronomie :

— colibri (pe care portughezii o numesc *beija-flor,* sărută-floare) la proţap, flambat cu whisky ;
— coadă de caiman friptă ;
— papagal fript şi flambat cu whisky ;
— mîncare de *jacu* în compot, din fructe de palmier *assai ;*
— tocană de *mutum* (un fel de curcan sălbatic) şi din muguri de palmier, cu sos de *tocari* şi cu piper ;
— *jacu* glasat cu caramel.

După aceste orgii şi după băile nu mai puţin necesare — căci deseori trecuseră zile întregi fără să ne putem scoate salopeta, care împreună cu căştile şi cizmele reprezentau ţinuta noastră — am început să fac planurile pentru cea de-a doua parte a călătoriei. De acum înainte vom prefera rîurile *picadas*-urilor din pădure, năpădite de vegetaţie. În plus, nu mi-au mai rămas decît 17 boi din cei 31 de la început şi starea în care se aflau îi făcea incapabili să continue drumul chiar pe un teren uşor practicabil. Ne vom împărţi în trei grupuri. Şeful meu de echipă şi cu cei cîţiva oameni care-l însoţesc vor continua pe uscat, spre primele centre ale căutătorilor de cauciuc, unde sperăm să ne vindem caii şi o parte din catîri. Alţii vor rămîne cu boii la Barão de Melgaço pentru a le da timpul să se refacă pe păşunile de *capim-gordura,* iarbă grasă. Tiburcio, bătrînul bucătar, îi va conduce, cu atît mai bucuros cu cît este iubit de toţi.

Cînd boii se vor fi restabilit, echipa se va întoarce pînă la Utiariti, fără greutăţi, credem, deoarece animalele vor fi eliberate de poverile lor şi pentru că ploile, iminente, vor fi transformat deşertul în prerie. În sfîrşit, personalul ştiinţific al expediţiei şi ultimii rămaşi vor prelua bagajele pe care le vor transporta cu piro-

gile pînă în regiunile locuite, unde ne vom împrăştia. În ceea ce mă priveşte, sper să trec în Bolivia prin Madeira, să traversez ţara cu avionul şi să ajung, prin Corumbá, în Brazilia, de unde mă voi reîntoarce la Cuiabá şi apoi, în jurul lunii decembrie, la Utiariti, unde-mi voi regăsi *comitiva* — echipa şi animalele — pentru a încheia expediţia.

Şeful postului din Melgaço ne împrumută două *galiotes* — bărci uşoare din scînduri — şi vîslaşi. Adio catîri ! Nu ne mai rămîne decît să ne lăsăm duşi de apele lui Rio Machado. Nepăsători după atîtea luni de secetă, am neglijat, în prima seară, să ne acoperim hamacurile, mulţumindu-ne să le agăţăm între copacii de pe mal. În plină noapte se dezlănţuie o furtună ca un tropot de cai în galop. Pînă să ne trezim, hamacurile s-au transformat în adevărate băi. Bîjbîim prin întuneric şi desfacem o prelată sub care să ne adăpostim, dar nu putem să o întindem sub acest potop. Cît despre somn, nici vorbă. Ghemuiţi în apă şi cu prelata pe cap trebuie să avem grijă de buzunare ca să nu intre apă în ele. Ca să treacă timpul oamenii spun istorioare. Am reţinut-o pe cea a lui Emydio.

Povestea lui Emydio.

Un om văduv avea un singur fiu, adolescent. Într-o zi îl cheamă la el şi-i spune că i-a venit timpul să se însoare.

— Ce trebuie să faci ca să te însori ? întreabă fiul.

— Foarte simplu, îi spuse tatăl, n-ai decît să te duci la vecini şi să cauţi să placi fetei.

— Dar nu ştiu cum poţi să placi unei fete !

— Ei bine, cîntă la chitară, fii vesel, rîzi şi cîntă !

Băiatul face întocmai cum i se spusese, dar soseşte în momentul în care tatăl fetei murise. Purtarea lui e considerată indecentă şi e alungat cu pietre. Se reîntoarce acasă şi se plînge de cele întîmplate. Tatăl său îi explică cum trebuie să se poarte în astfel de cazuri. Fiul merge din nou la vecini, cînd tocmai se tăia un porc. Respectînd cu fidelitate ultima lecţie primită, începe să plîngă în hohote :

— Vai ce jale ! Era atît de bun ! Îl iubeam atîta ! Niciodată nu se va mai găsi un altul atît de bun !

Exasperaţi, vecinii îl alungă. Povesteşte tatălui său această nouă păţanie şi primeşte din nou sfaturi cum trebuie să se poarte. La cea de-a treia vizită vecinii tocmai curăţă de omizi grădina. Mereu în urmă cu lecţia tînărul exclamă :

— Ce bogăţie ! vă doresc ca toate aceste animale să se înmulţească pe pămînturile voastre ! Să nu vă lipsească niciodată ! Bineînţeles, e alungat din nou.

După această a treia încercare neizbutită, tatăl îi porunci fiului său să construiască o colibă. Acesta se duce în pădure ca să taie lemnele necesare. În timpul nopţii un priculici trece pe acolo şi găseşte locul foarte potrivit pentru a-şi face casă, punîndu-se de îndată pe lucru. A doua zi dimineaţa băiatul se întoarce şi găseşte coliba aproape gata : „Dumnezeu mă ajută !“ gîndi el mulţumit. Şi construiesc aşa, completîndu-se unul pe altul, băiatul ziua, priculiciul noaptea. În cele din urmă coliba e terminată.

Pentru inaugurare băiatul hotărăşte să-şi ofere ca ospăţ o căprioară, priculiciul, un mort. Unul aduce căprioara ziua, celălalt cadavrul, în timpul nopţii. Cînd, a doua zi, tatăl vine să ia parte la ospăţ în locul fripturii găseşte pe masă un cadavru :

— Hotărît lucru, fiule, nu vei fi niciodată bun de nimic, spuse el.

Ziua următoare mai ploua încă şi sosirăm la postul din Pimenta Bueno golind bărcile de apă. Postul e situat la confluenţa rîului cu acelaşi nume şi a lui Rio Machado. Se compunea din vreo 20 de persoane, cîţiva albi din interior şi indieni de diverse origini care lucrau la întreţinerea liniei : cabishiana, din valea Guaporé şi tupi-kawahib de pe Rio Machado. Aveau să-mi dea informaţii importante. Unele, referitoare la tupi-kawahibi, încă în stare primitivă, şi despre care, în urma unor vechi rapoarte, se credea că ar fi dispărut complet ; la aceştia voi reveni. Celelalte priveau un trib necunoscut care trăia, pare-se, la o distanţă de cîteva zile de mers cu piroga pe Rio Pimenta Bueno. Mi-am propus să plec imediat în recunoaştere. Dar cum ? Tocmai se ivi o ocazie ; la post se găsea, în trecere, un negru pe nume Bahía, negustor ambulant, cam aventurier şi care în fiecare an făcea o călătorie extraordinară : cobora pînă la Madeira pentru a-şi procura mărfurile din depozitele de pe malul rîului, urca apoi în pirogă, în amonte, Rio Machado şi apoi, timp de două zile, Rio Pimenta Bueno. Acolo, un drum cunoscut bine de de el îi îngăduia să-şi tîrască, timp de trei zile, pirogile şi mărfurile prin pădure pînă ce ajungea la un mic afluent al lui Guaporé, unde-şi putea vinde marfa la preţuri cu atît mai exagerate cu cît regiunea era neaprovizionată. Bahía se declară gata să meargă în lungul lui Rio Pimenta Bueno, dincolo de itinerarul său obişnuit, cu condiţia ca să-l plătesc în mărfuri şi nu în bani. Pentru el era vorba de o speculaţie avantajoasă, deoarece preţurile mărfurilor cu ridicata din

regiunea Amazoanelor erau mai mari decît cele cu care cumpărasem mărfurile la São Paulo. I-am cedat, deci, mai multe bucăţi de flanelă roşie, de care mă scîrbisem de cînd, oferind una băştinaşilor nambikwara la Vilhena, îi văzui a doua zi pe toţi înfăşuraţi, din cap pînă-n picioare, în flanelă roşie şi nu numai pe ei dar şi cîinii, maimuţele şi porcii mistreţi domesticiţi. Drept este că o oră mai tîrziu, sfîrşindu-se plăcerea farsei, zăceau împrăştiate prin pădure, unde nimeni nu le mai da nici un fel de importanţă, bucăţi de flanelă ruptă.

Echipajul nostru se compunea din două pirogi împrumutate la post, patru vîslaşi şi doi oameni de-ai noştri. Eram gata să pornim în această aventură improvizată.

Pentru un etnograf nu există perspectivă mai plină de exaltare decît aceea de a fi primul alb care pătrunde într-o comunitate băştinaşă. Dar această supremă răsplată nu puteai s-o mai ai, încă din anul 1938, decît în unele regiuni ale lumii, şi acestea atît de rare încît le poţi număra pe degetele unei mîini. De atunci încoace au devenit şi mai rare. Retrăiam deci experienţa călătorilor de demult şi prin ea, acel moment crucial al gîndirii moderne pe care, graţie marilor descoperiri, o omenire ce se credea completă şi desăvîrşită, primi deodată, ca o revelaţie, vestea că nu e singură, că era o parte dintr-un întreg mai vast şi că, pentru a se cunoaşte, trebuia mai întîi să-şi contemple acea imagine de nerecunoscut într-o oglindă în care o frîntură uitată de vreme avea să-şi arunce, peste secole, numai pentru mine, primul şi ultimul reflex.

Acest entuziasm mai are, oare, vreun rost în secolul al XX-lea ? Oricît de puţin cunoscuţi ar fi fost indienii din Pimenta Bueno nu mă puteam aştepta din partea lor la şocul pe care-l resimţiseră marii autori : Léry, Staden, Thevet, care, cu 400 de ani în urmă, au pus piciorul pe teritoriul brazilian. Ceea ce au văzut atunci, ochii noştri n-or mai privi niciodată. Civilizaţiile pe care ei le-au descoperit primii se dezvoltaseră urmînd alte căi decît ale noastre. Ele atinseseră, totuşi, o plenitudine şi o perfecţiune pe măsura naturii lor, în timp ce societăţile pe care le putem studia astăzi — în condiţii incomparabile cu cele de acum patru secole — nu mai sînt decît organisme slăbite şi forme mutilate. În ciuda distanţelor enorme şi a tot felul de elemente intermediare (de o ciudăţenie uneori dezarmantă, cînd ajungi să le reconstitui şirul) ele au fost lovite de acel cataclism monstruos şi de neînţeles ce a reprezentat, pentru o parte atît de mare şi de neştiutoare a omenirii, dezvoltarea civilizaţiei occidentale ; aceasta ar greşi dacă ar uita că îi compune o

a doua faţă, nu mai puţin adevărată şi de neşters decît cealaltă.

Cu toată lipsa de oameni condiţiile călătoriei au rămas aceleaşi. După exasperanta cavalcadă de-a curmezişul podişului îmi ofeream acum plăcerea navigării pe un rîu surîzător al cărui curs nu figurează pe nici o hartă, dar care îmi reamintea în cele mai mici detalii povestiri dragi.

Trebuia, în primul rînd, să ne refacem antrenamentul la viaţa fluvială, pe care-l avuseserăm cu trei ani mai înainte pe rîul São Lourenço, care consta în cunoaşterea diferitelor tipuri de pirogi şi a calităţilor lor, pirogi construite din trunchiuri de copaci sau din scînduri asamblate, care se numesc, după formă şi mărime : *montaria, canoa, uba* sau *igarité* ; obiceiul de a sta ore întregi cinchiţi în apa care se infiltrează printre crăpăturile lemnului şi pe care o scoţi mereu cu o mică tărtăcuţă ; extrema încetineală şi marea prudenţă a fiecărei mişcări, datorită anchilozării care riscă să răstoarne ambarcaţia. *Agua não tem cabellos*, „apa nu are păr". Dacă ai căzut peste bord nu ai nimic de care să te agăţi ; în sfîrşit, răbdarea, la fiecare accident al albiei rîului, de a descărca proviziile şi materialul atît de minuţios arimate şi de a le transporta pe malul stîncos împreună cu pirogile, pentru a reîncepe operaţia cu cîteva sute de metri mai departe.

Accidentele rîului sînt de diferite tipuri : *seccos*, albie fără apă ; *cachoeiras*, vîltori ; *saltos*, căderi de apă ; fiecare dintre ele primeşte repede cîte un nume evocator : detaliul de peisaj, ca de pildă *castanhal, palmas ;* un incident de vînătoare, de pildă *veado, queixada, araras ;* sau exprimînd o legătură mai personală a călătorului, *criminosa* („criminala"), *cncrenca*, substantiv intraductibil care exprimă faptul de a fi înţepenit ; *apertada hora*, „ora strînsă" (cu sensul etimologic de oră înspăimîntătoare) ; *vamos ver* („vom vedea...").

Plecarea, deci, nu are nimic inedit. Lăsăm vîslaşii să-şi desfăşoare ritmurile prescrise : mai întîi o serie de lovituri scurte : pluf, pluf, pluf... apoi demarajul cu două lovituri seci pe marginea pirogii intercalate între mişcările lopeţilor : tra-pluf, tra ; tra-pluf, tra... şi, în sfîrşit, ritmul de călătorie cînd lopata nu se mai scufundă decît o dată din două, a doua fiind ca o mîngîiere a suprafeţei apei, însoţită însă de cîte o bătaie şi despărţită de mişcarea următoare printr-o alta : tra-pluf, tra, şş, tra ; tra-pluf, tra, şş, tra... În felul acesta, lopeţile îşi arată alternativ cînd faţa albastră, cînd faţa portocalie, uşoare pe apă ca acel reflex, la care par reduse, al zborului larg al araşilor ce traversează fluviul făcînd să le strălucească, la fiecare voltă, cînd burţile aurii, cînd spinările albastre. Aerul şi-a pierdut

transparenţa din anotimpul secetos. În zori, totul se confundă într-o densă spumă trandafirie, ceaţa dimineţii care se înalţă încet de pe fluviu. Îţi este cald, dar încetul cu încetul această căldură difuză se precizează, devenind insolaţie pe cutare sau cutare parte a feţei sau a mîinilor. Începi să ştii de ce transpiri. Trandafiriul îşi îmbogăţeşte nuanţele. Apar zonele albastre. Se pare că ceaţa devine mai deasă şi cînd colo ea se risipeşte.

Urcăm din greu în susul apei şi vîslaşii trebuie să se odihnească. Ne petrecem dimineaţa scoţînd din apă cu ajutorul unei undiţe grosolane şi a unei momeli din fructe sălbatice de pădure, cantitatea de peşte necesară *peixadei,* ciorba de peşte amazoniană : *pacusii,* galbeni de grăsime pe care-i mănînci în felii ţinute de osul şirei spinării ca un cotlet ; *piracanjubaşi* argintaţi şi cu carnea roşie ; dorade roz-aurii ; *cascudoşi* blindaţi ca un homar, dar cu carcasa neagră ; *piaparaşi* bălţaţi ; *mandi, piava, curimbata, jatuarama, matrinchão... ;* dar atenţie la calcanii veninoşi şi la peştii electrici — *puraké* — care se pescuiesc fără momeală, dar a căror descărcare electrică poate să omoare un catîr. Şi mai multă atenţie încă, spun oamenii, la acei peştişori minusculi care sînt în stare să se urce la imprudentul ce ar urina în apă, în lungul jetului de lichid, pînă în vezică... Sau pîndeşti în acel uriaş mucegai verde care este pădurea de pe mal, brusca agitaţie a unei cete de maimuţe cu mii de nume : *guariba* urlătoare, *coata* cu membrele diafane, *capucinul* sau maimuţa „cu cui", *zog-zog,* care scoală întreaga pădure cu strigătele sale cu o oră înainte de răsăritul soarelui : cu ochii săi mari şi migdalaţi, cu ţinuta sa mîndră, cu blana sa mătăsoasă şi bufantă ai spune că e un prinţ mongol ; şi toate acele cete de maimuţele : *saguinul,* pentru noi *ouistiti* [1] ; *macaco da noite,* „maimuţă de noapte", cu ochii ca o gelatină sumbră ; *macaco de cheiro,* „maimuţa parfumată" ; *gogo de sol,* „gîtlej de soare" etc. Cu un singur glonţ tras în aceste trupe săltăreţe ai imediat o bucată de vînat ; friptă, seamănă cu mumia unui copil cu mîinile crispate, iar în tocană are gustul cărnii de gîscă.

Către ora trei după-amiază tunetul bubuie, cerul se întunecă, iar ploaia acoperă cu o mare bară verticală jumătatea cerului. Va cădea ea, oare ? Bara se striază, se destramă şi de cealaltă parte apare o licărire, mai întîi aurie, apoi de un albastru spălăcit. Singur centrul orizontului e încă prins de ploaie, dar norii se topesc,

[1] Nume vulgar dat unor maimuţe mici din America (din franceză). — *N.R.*

pînza de apă descreşte în dreapta şi-n stînga, apoi dispare. Rămîne un cer negru-albastru, suprapus pe un fond albastru şi alb. E momentul, înaintea viitoarei furtuni, să acostăm la un mal pe care pădurea pare mai puţin deasă. Ne facem repede un mic luminiş cu machetele : *fação* sau *terçado.* Verificăm copacii doborîţi pentru a vedea dacă printre ei nu se află : *pau de novato,* copacul novicelui, numit astfel pentru că naivul care şi-ar prinde de el hamacul s-ar vedea asaltat de o armată de furnici roşii ; *pau d'alho,* cu miros de usturoi, sau *cannela merda* cu miros urît, al cărui nume e suficient de elocvent. Şi poate, cu puţină şansă, *sovcira,* al cărui trunchi incizat în cerc dă în cîteva minute mai mult lapte decît o vacă, lapte untos şi spumos, dar care, cînd este băut crud, acoperă cavitatea bucală cu o peliculă de cauciuc ; *araça* cu fructul violaceu, de mărimea unei cireşe şi cu iz de terebentină, uşor acid, astfel încît apa în care a fost strivit pare gazoasă ; *inga* cu păstăile pline de un puf fin şi dulceag ; *bacuri* care pare o pară furată din livezile paradisului ; în sfîrşit *assai,* suprem deliciu al pădurii care, fiert, formează un sirop gros de culoarea zmeurei, iar după un interval de o noapte se prinde devenind o brînză acrişoară şi parfumată.

În timp ce unii se ocupă de bucătărie, ceilalţi instalează hamacurile sub streşini de crengi acoperite cu un strat subţire de frunze de palmier. E clipa povestirilor în jurul focului, toate pline de fantome şi vedenii : *lobis-homem,* priculiciul ; calul fără cap sau baba cu cap de schelet. În echipă e întotdeauna cîte un fost *garimpeiro* care a păstrat nostalgia acestei vieţi mizere, luminată zilnic de speranţa în noroc : „Eram pe punctul de a „scrie" — adică de a tria pietrişul — cînd am văzut căzînd în troacă un mic bob de orez. Era ca o adevărată lumină. *Que cousa bounita !* Nu cred că poate să existe *cousa mais bounita,* un lucru mai frumos... Cînd îl priveai parcă s-ar fi descărcat electricitatea în corpul oamenilor ! „Începe o discuţie : Între Rosário şi Laranjal, pe o colină se află o piatră care scînteiază. O poţi vedea de la kilometri, dar mai ales noaptea. — E poate vreun cristal ? — Nu, cristalul nu luminează noaptea, numai diamantul. Şi nu se duce nimeni să-l ia ? — O, la diamante de felul ăsta momentul descoperirii lor şi numele celui care le va avea sînt însemnate de mult !"

Cei care nu vor să doarmă stau cîteodată pînă în zori pe malul rîului, unde au descoperit urmele mistreţului, ale *capivara*-ului sau ale tapirului ; încearcă — fără rezultat — vînătoarea cu *batuque* care constă în a lovi pămîntul la intervale regulate cu un băţ gros : pum... pum... pum... Animalele cred că au căzut fructe şi sosesc

într-o ordine care e mereu aceeaşi : mai întîi mistreţul, apoi jaguarul.

De cele mai multe ori ne mărginim să întreţinem focul pentru noapte. După ce am comentat incidentele zilei şi am luat pe rînd ceaiul nu ne mai rămîne altceva de făcut decît să ne vîrîm, fiecare, în hamacurile izolate de plasa împotriva ţînţarilor, întinsă cu ajutorul unui sistem complicat de beţişoare şi sfori : ceva între coconul viermelui de mătase şi zmeul cu care se joacă copiii şi pe care ai grijă, după ce-ai luat loc înăuntru, să-i ridici poalele, pentru ca nici o parte să nu atingă pămîntul, formînd un fel de buzunar care va fi ţinut închis cu ajutorul unui pistol greu, aflat astfel la îndemînă. Imediat începe să cadă ploaia.

31. ROBINSON

Timp de patru zile urcaserăm pe rîu în sus ; vîltorile erau atît de numeroase încît am fost nevoiţi să descărcăm, să transportăm şi să reîncărcăm chiar de cîte cinci ori pe zi. Apa curgea între formaţii stîncoase care o împărţeau în mai multe braţe ; la mijloc, stîncile opriseră copacii luaţi de apă, cu toate crengile lor, cu pămînt şi cu grămezi de verdeaţă. Pe aceste insuliţe improvizate vegetaţia renăştea atît de repede încît nu părea de loc stînjenită de starea haotică în care se aflase după ultima revărsare. Copacii creşteau în toate sensurile, de-a curmezişul cascadelor se zăreau flori. Nu mai ştiai dacă rîul servea pentru a iriga această grădină impresionantă sau dacă avea să fie copleşit de înmulţirea vertiginoasă a plantelor şi a lianelor care, dispărînd obişnuitele limite între pămînt şi apă, aveau acum la dispoziţie toate dimensiunile spaţiului, nu numai pe cea verticală. Nu mai exista rîu, nici mal, doar un labirint de buchete udate de curent, în timp ce pămîntul creştea la nivelul spumei. Această frăţie între elemente cuprindea şi fiinţele. Pentru a exista, triburilor băştinaşe le trebuie suprafeţe imense ; dar aici surplusul de viaţă animală dovedea că de zeci de ani omul nu putuse să schimbe orînduiala naturii. Copacii fremătau de maimuţe aproape mai mult decît de frunze. S-ar fi putut crede că pe ramurile lor jucau fructe vii. Era destul să întinzi mîna spre stîncile care se iveau la suprafaţa apei ca să atingi penele negre şi lucioase ale marilor *mutum*, cu cioc de chihlimbar sau de coral şi *jacamini* cu ape albăstrii ca şi pasărea labrador. Păsările acestea nu fugeau de noi. Giuvaeruri vii trecînd printre lianele ude şi torenţii înfrunziţi reconstituiau în faţa ochilor mei miraţi acele ta-

blouri din atelierul fraţilor Brueghel [1] în care Paradisul, înfăţişînd o gingaşă intimitate între plante, animale şi oameni, ne readuce în vremurile în care universul fiinţelor era strîns laolaltă.

În după-amiaza celei de a cincea zi o pirogă îngustă, amarată la mal, semnală sosirea. Pentru instalarea taberei ni se oferea o pădurice rară. Satul indian se afla la un kilometru în interior : grădina, de cel mult 100 m, pe un teren desţelenit de formă ovoidală, pe care se înălţau trei colibe comune, semisferice, deasupra cărora se ridica stîlpul central ca un catarg. Cele două colibe principale se înălţau faţă în faţă, în partea cea mai largă a terenului ; între ele se afla terenul de dansuri cu pămîntul bătătorit. În vîrful elipsei, legată de piaţă printr-o potecă ce străbătea grădina, se afla cea de-a treia.

Populaţia se compunea din 25 de persoane, plus un băieţandru de vreo 12 ani care vorbea altă limbă şi care, după cît am înţeles, era un prizonier de război, tratat, de altfel, ca şi copiii tribului. Atît portul bărbaţilor cît şi cel al femeilor era la fel de sumar ca şi portul băştinaşilor nambikwara, cu excepţia faptului că toţi bărbaţii purtau un toc penian conic, identic cu cel al populaţiei bororo şi că pomponul de paie purtat deasupra sexului, ca la nambikwara, era mai răspîndit. Bărbaţii şi femeile purtau la buze barete din răşină întărită, cu aspect de chihlimbar, şi coliere din discuri sau din plăci de sidef lucitor, sau chiar scoici întregi, lustruite. Încheieturile mîinilor, bicepşii, pulpele şi gleznele erau strînse cu fîşii de bumbac. În fine, femeile aveau septul nazal găurit pentru a putea introduce în el o baretă din discuri înşirate strîns, unul alb, unul negru, pe o fibră rigidă.

Aspectul fizic diferă foarte mult de cel al populaţiei nambikwara : trupuri bondoace, picioare scurte şi pielea de culoare deschisă. Aceasta, şi trăsăturile uşor mongoloide, conferă unora dintre ei un aspect caucazian. Indienii se epilau cu foarte multă meticulozitate : genele, cu mîna, sprîncenele, cu ceară, pe care înainte de a o smulge o lăsau să se întărească cîteva zile. În faţă părul era tăiat (sau mai precis, ars) formînd un breton rotunjit care lăsa fruntea liberă. Tîmplele se dezgoleau printr-un procedeu pe care nu l-am mai întîlnit nicăieri şi anume introducînd părul în nodul unei sfori răsucite. Un capăt al acesteia era prins între dinţi, cu

[1] Familie de pictori flamanzi celebri : Pierre Brueghel, le Vieux, tatăl ; Pierre Brueghel, le Jeune şi Jean Brueghel, de Velouro — fiii primului, care au trăit în secolele XVI—XVII. — *N.R.*

o mînă era ţinut nodul, iar cu cealaltă se trăgea de capătul liber astfel încît cele două capete ale sforii să se încolăcească mai strîns, smulgînd părul cînd se desfăceau.

Aceşti indieni, care se denumeau ei înşişi *mundé*, nu fuseseră menţionaţi niciodată în literatura etnografică. Vorbesc o limbă veselă în care cuvintele se termină prin silabe accentuate : *zip, zep, pep, zet, tap, kat* subliniindu-şi vorbirea parcă cu lovituri de ţimbal. Această limbă seamănă cu dialectele, astăzi dispărute, de pe Rio Xingú Inferior, şi cu altele care au fost descoperite recent pe afluenţii malului drept al rîului Guaporé de ale cărui izvoare populaţia mundé este foarte aproape. După cîte ştiu nimeni nu i-a mai văzut pe băştinaşii mundé, după ce i-am vizitat eu, cu excepţia unei misionare care a întîlnit cîţiva în jurul anului 1950 pe Rio Guaporé Superior, unde se refugiaseră trei familii. Am petrecut în mijlocul lor o săptămînă plăcută, căci rareori mi-a fost dat să întîlnesc gazde mai simple, mai răbdătoare şi mai prietenoase. Mă duceau să le admir grădinile în care creşteau porumb, manioc, patate dulci, arahide, tutun, tărtăcuţe şi diferite specii de bob şi de fasole. Cînd desţelenesc pămîntul, feresc buştenii de palmieri în care mişună larve mari şi albe pe care le mănîncă cu plăcere : ciudată ogradă în care se îmbină agricultura cu creşterea animalelor.

Colibele rotunde lasă să pătrundă printre despicături o lumină difuză a razelor de soare. Erau construite cu grijă din prăjini înfipte în cerc şi curbate astfel încît să se sprijine în furca unor alte prăjini, fixate oblic în pămînt, formînd în interior un fel de contraforturi între care erau agăţate vreo zece hamacuri din fire de bumbac înnodate. Toate prăjinile se întîlneau la circa 4 m înălţime, unde erau prinse de un stîlp central care traversa acoperişul. Scheletul era completat de crăci formînd cercuri orizontale, pe care se sprijinea o cupolă din frunze de palmier îndoite pe aceeaşi parte, astfel încît să se acopere unele pe altele ca olanele. Diametrul colibei celei mai mari era de 12 m. Era locuită de patru familii care dispuneau, fiecare, de cîte un sector delimitat de două contraforturi. Acestea erau în număr de şase, dar cele două sectoare corespunzînd uşilor opuse erau libere pentru a permite circulaţia. Acolo îmi petreceam zilele aşezat pe una din micile bănci de lemn folosite de băştinaşi, bănci formate dintr-o jumătate de butuc de palmier scobit şi aşezat cu suprafaţa plană în partea de jos. Mîncam grăunţe de porumb prăjite pe o placă de pămînt ars, beam *chicha* de porumb — băutură intermediară între bere şi

supă — în tărtăcuţe înnegrite în interior cu o spoială de cărbune şi decorate în exterior cu linii drepte sau frînte, cu cercuri şi poligoane incizate sau pirogravate.

Chiar fără să le cunosc limba şi fără interpret puteam să întrevăd unele aspecte ale gîndirii şi societăţii băştinaşe : modul în care se compunea un grup, legăturile şi numele de rudenie, numele părţilor corpului, termenii folosiţi pentru culori după o scară de care nu mă despărţeam niciodată. Termenii de rudenie, cei care se referă la părţile corpului, culorile şi formele (între care şi cele gravate pe tărtăcuţe) au deseori proprietăţi comune care le situează între vocabular şi gramatică : fiecare grup formează un sistem, iar maniera în care diferitele limbi separă sau confundă legăturile exprimate permit un oarecare număr de ipoteze din care se pot deduce cu aproximaţie caracterele distinctive ale unei societăţi.

Începută cu entuziasm aventura îmi dădea totuşi o senzaţie de gol.

Dorisem să ajung la punctul extrem al primitivismului şi nu aveam oare tot ce dorisem la aceşti simpatici băştinaşi pe care nimeni înaintea mea nu-i văzuse şi nimeni după mine nu-i va mai vedea ? La capătul unei călătorii exaltante îi găsisem, dar, vai, erau prea sălbatici. Nu le descoperisem existenţa decît în ultimul moment şi nu-mi putusem rezerva timpul necesar pentru a-i cunoaşte. Resursele mele limitate, starea fizică proastă în care ne aflam, eu şi tovarăşii mei — stare care avea să fie agravată încă de frigurile provocate de ploi — nu-mi îngăduiau decît o scurtă escapadă în locul cîtorva luni de studiu. Ei erau acolo, dispuşi să-mi vorbească despre obiceiurile, credinţele lor, iar eu nu le cunoşteam limba. Îmi erau aproape ca o imagine în oglindă, puteam să-i ating dar nu să-i şi înţeleg.

Dacă aş putea măcar să-i sesizez şi-ar pierde caracterul straniu : aş fi putut tot atît de bine să rămîn în satul meu. Iar dacă, aşa cum e cazul aici, şi-l păstrează, nu-mi serveşte la nimic, pentru că nici măcar nu sînt în stare să-mi dau seama ce-l face să fie astfel. Între aceste două extreme ce cazuri echivoce ne creează scuzele din care trăim ? Din tulburarea trezită în cititorii noştri de aceste observaţii — uneori suficient de amănunţite pentru a le face inteligibile şi totuşi oprite la jumătate de drum, prin faptul că surprind fiinţe întru totul asemănătoare celor pentru care aceste obiceiuri sînt un lucru firesc — cine e păcălit pînă la urmă ? Cititorul care ne crede sau noi înşine care nu avem nici un drept

să fim satisfăcuţi înainte de a fi reuşit să înlăturăm acest balast care nu face altceva decît să dea apă la moara vanităţii noastre ?

Să vorbească deci, acest pămînt în locul oamenilor care refuză să o facă. Şi dincolo de prestigiul care m-a sedus în tot lungul acestui drum, să-mi răspundă în sfîrşit şi să-mi dezvăluie formula virginităţii sale. Unde se află ea dincolo de aceste aspecte confuze care sînt, în acelaşi timp, tot şi nimic ? Examinez scenele, le decupez ; să fie acest copac, această floare ? Ar putea să se afle în altă parte. E oare minciună acest întreg care mă exaltă, dar din care fiecare parte luată izolat îmi scapă ? Dacă trebuie să-l consider real vreau măcar să-l pot cuprinde în întregime pînă la ultimul său element. Resping imensul peisaj, îl concentrez, îl restrîng pînă la această plajă de argilă, pînă la acest fir de iarbă : nimic nu dovedeşte că ochiul meu, lărgind perspective, n-ar recunoaşte pădurea de la Meudon în jurul acestei neînsemnate parcele bătută zilnic de cea mai autentică populaţie primitivă şi unde lipseşte, totuşi, amprenta lui Vineri [1].

Coborîrea se făcu neaşteptat de repede. Încă sub influenţa farmecului gazdelor noastre vîslaşii refuzau să care. La fiecare vîltoare îndreptau capul pirogii spre apa învolburată. Timp de cîteva secunde ne credeam opriţi pe loc : eram scuturaţi cu putere, iar peisajul gonea parcă. Apoi brusc totul se calma : ne aflam în apele moarte, trecuserăm de vîltoare şi abia atunci ne apuca ameţeala.

În două zile am ajuns la Pimenta Bueno, unde am elaborat un alt plan despre care trebuie mai întîi să dau cîteva lămuriri. Spre sfîrşitul călătoriei sale de explorare, în 1915, Rondon descoperise mai multe grupări băştinaşe de limbă tupi şi reuşise să ia contact cu trei dintre ele, celelalte arătîndu-se net ostile. Grupul cel mai important se afla pe cursul superior al rîului Machado, cale de două zile de mers pe malul stîng şi apoi pe un afluent secundar Igarapé do Leitão (sau „pîrîul purcelului de lapte"). Era ceata, sau clanul takwatip „al bambusului". Nu e sigur că li se poate atribui termenul de clan căci cetele tupi-cawahib formau, în general, un singur sat posesor al unui teritoriu de vînătoare ale cărui frontiere le păzeau cu străşnicie şi practicau exogamia mai mult pentru a se alia cu cete vecine decît ca urmare a vreunei

[1] Autorul se referă la un personaj din *Robinson Crusoe* de D. de Foe, tînăr băştinaş primitiv, servitor şi însoţitor credincios al lui Robinson, care l-a salvat de la o moarte groaznică, fiind, în cele din urmă, civilizat. — *N.R.*

reguli stricte. Populaţia takwatip era condusă de şeful Abaitara. Pe aceeaşi parte a rîului se mai aflau : în nord, o ceată necunoscută cu excepţia numelui şefului său, Pitsara. În sud, pe Rio Tamuripa, băştinaşii ipotiwat (numele unei liane) al căror şef se numea Kamandjara. Apoi, între acest rîu şi Igarapé din Cacoal, jabotifet, „oamenii broaştei ţestoase", şef fiind Maira. Pe malul stîng al lui Machado, în valea rîului Muqui, se afla populaţia *paranawat*, „oameni ai fluviului", care mai există încă dar răspund cu săgeţi oricărei încercări de a te apropia de ei şi, ceva mai la sud, pe Igarapé o altă ceată necunoscută, de *itapici*. Acestea au fost informaţiile pe care le-am putut culege în 1938 de la căutătorii de cauciuc instalaţi în această regiune din perioada explorărilor lui Rondon ; în rapoartele acestuia asupra tupi-kawahibilor, nu au apărut decît informaţii fragmentare.

Discutînd cu tupi-kawahibii civilizaţi de la postul din Pimenta Bueno am reuşit să măresc lista numelor de clanuri la vreo 20. Pe de altă parte, cercetările întreprinse de Curt Nimuendaju, un etnograf erudit, lămuresc întrucîtva trecutul tribului. Termenul kawahib evocă numele unui vechi trib tupi, Cabahiba, deseori citat în documente ale secolelor XVIII şi XIX, şi localizat atunci pe cursul superior şi mijlociu al lui Rio Tapajos. Se pare că tribul a fost alungat încetul cu încetul de către un alt trib tupi, Mundurucu, şi că deplasîndu-se către vest s-a scindat în mai multe grupuri, dintre care singurele cunoscute sînt Parintintin de pe cursul inferior al lui Rio Machado şi Tupi-Kawahib, mai la sud. Este deci foarte posibil ca aceşti indieni să fie ultimii urmaşi ai marilor populaţii tupi de pe cursul mijlociu şi inferior al Amazoanelor, ele însele înrudite cu cele de pe coastă, care fuseseră cunoscute în perioada lor de glorie de către călătorii secolelor XVI şi XVII, ale căror povestiri stau la originea etnografiei timpurilor moderne. Căci, datorită influenţei lor involuntare, filozofia politică şi morală a Renaşterii a urmat calea care avea s-o ducă la Revoluţia franceză. A pătrunde, primul poate, într-un sat tupi încă intact, însemna să-i întîlneşti, după un interval de 400 de ani, pe Léry, Staden, Soares de Souza, Thevet, chiar şi pe Montaigne care medita în *Eseurile* sale, la capitolul despre canibali, asupra unei conversaţii avute cu indieni tupi întîlniţi la Rouen. Ce tentaţie !

În momentul în care Rondon a luat contact cu tupi-kawahibii, takwatipii, împinşi de un şef ambiţios şi energic, se aflau pe punctul de a-şi extinde hegemonia asupra unui număr de alte cete.

După luni întregi petrecute în singurătatea aproape deşertică a podişului, tovarăşii lui Rondon au fost uluiţi de „kilometrii" (limbajul din *sertão* foloseşte lesne hiperbole) de plantaţii deschise de oamenii din Abaitara în pădurea umedă sau pe *igapos* — maluri inundabile — pe unde li s-au adus alimente exploratorilor care, pînă atunci, trăiseră sub ameninţarea foamei.

După doi ani, Rondon i-a convins pe takwatipi să-şi mute satul pe malul drept al lui Rio Machado, în punctul care se mai numeşte încă *aldeia dos indios*, la vărsarea rîului São Pedro (11,5° latitudine sudică şi 62,3° longitudine vestică) pe Harta internaţională a lumii, la scara de 1 000 000. Astfel putea să-i supravegheze mai bine, să facă aprovizionarea mai lesne şi să-şi asigure colaborarea indienilor ca mînuitori de pirogi, căci pe aceste rîuri tăiate de vîltori, căderi de apă şi strîmtori se dovedeau navigatori neîntrecuţi în uşoarele lor ambarcaţii din scoarţă de copac.

Am mai putut să obţin încă o descriere a acestui nou sat, astăzi dispărut. Aşa cum notase şi Rondon cînd vizitase satul din pădure, colibele erau dreptunghiulare, fără pereţi, formate dintr-un acoperiş din frunze de palmier alcătuit din două panouri susţinute de trunchiurile plantate în pămînt. Vreo 20 de colibe (de aproximativ 4/6 m) erau dispuse într-un cerc cu diametrul de 20 m în jurul a două locuinţe mai spaţioase (18/14 m) ocupate, una de Abaitara cu femeile şi copiii săi cei mai mici, cealaltă, de fiul său cel mai tînăr, căsătorit. Cei doi fii ai săi mai mari, neînsuraţi, trăiau ca restul populaţiei în colibele mărginaşe şi, ca şi ceilalţi celibatari, îşi primeau hrana din casa şefului. În spaţiul liber dintre casele din centru şi cele periferice se aflau mai multe coteţe.

Sîntem departe de vastele case tupi descrise de autorii din secolul al XVI-lea, dar şi mai departe încă de cei 500—600 de locuitori ai satului lui Abaitara faţă de situaţia actuală. Abaitara a fost asasinat în 1925. Moartea acestui împărat de pe cursul superior al lui Rio Machado avea să fie începutul unei perioade de violenţe într-un sat cu o populaţie împuţinată de epidemia de gripă din 1918—1920, la 25 de bărbaţi, 22 de femei şi 12 copii. În acelaşi an 1925, patru persoane (între care şi asasinul lui Abaitara) şi-au găsit moartea în urma unor războaie, îndeosebi sentimentale. Puţin timp mai tîrziu supravieţuitorii se hotărîră să părăsească satul pentru postul de la Pimenta Bueno, aflat la două zile distanţă cu piroga în amontele rîului. În 1938 nu mai erau decît cinci bărbaţi, o femeie şi o fetiţă, care vorbeau o portugheză

rustică şi păreau să se fi contopit cu populaţia neobraziliană de prin partea locului. S-ar fi putut crede că se încheiase istoria tribului tupi-kawahib, cel puţin în ceea ce-l priveşte pe cel de pe malul drept al lui Rio Machado, exceptînd vigurosul grup Paranawat, aflat pe malul stîng, în valea rîului Muqui.

Cu toate acestea, ajungînd în octombrie 1938 la Pimenta Bueno am aflat că pe rîu apăruse, cu trei ani în urmă, un grup tupi-kawahib necunoscut. Au fost văzuţi din nou, doi ani mai tîrziu şi ultimul fiu al lui Abaitara (care purta numele tatălui său şi pe care-l voi numi astfel în povestirea mea), instalat la Pimenta Bueno se dusese în satul lor, care era izolat în mijlocul pădurii, la două zile de drum, pe malul drept al lui Rio Machado, lipsit de orice cale de acces. Abaitara obţinuse de la şeful acestui grup promisiunea de a veni cu oamenii săi în anul următor, adică aproximativ în perioada în care noi înşine aveam să ajungem la Pimenta Bueno. Promisiunea era deosebit de importantă pentru băştinaşii de la post, care duceau lipsă de femei (o femeie adultă la cinci bărbaţi), deoarece din cele povestite de Abaitara reieşea că în acel sat necunoscut ar fi vorba de un excedent de femei. El însuşi văduv de mai mulţi ani, spera ca o dată cu stabilirea unor relaţii amicale cu cei de acelaşi neam cu el, dar primitivi, să-şi ia o nevastă. Acestea erau condiţiile în care, nu fără oarecare dificultăţi (căci se temea de urmările aventurii) am reuşit să-l hotărăsc să grăbească întîlnirea şi să-mi servească drept călăuză.

Punctul din care trebuia să pătrundem în pădure pentru a ajunge la tupi-kawahibi se află la cale de trei zile cu piroga în josul postului de la Pimenta Bueno, la vărsarea lui Igarapé do Porquinho, mic rîuleţ care se uneşte cu Rio Machado. Nu departe de acest afluent am reperat un mic luminiş natural, ferit de inundaţii deoarece în acest punct malul se înalţa cu cîţiva metri deasupra apei. Acolo ne-am debarcat materialul: cîteva lădiţe cu daruri pentru băştinaşi şi provizii de carne uscată, fasole şi orez. Ne instalăm o tabără ceva mai stabilă decît de obicei, deoarece va trebui să reziste pînă la întoarcere. Ziua trece ocupată cu aceste organizări ale locului şi călătoriei. Situaţia este destul de complicată. După cum am spus, mă separasem de o parte din echipa mea. Printr-un ghinion în plus, Jehan Vellard, medicul expediţiei, care făcuse un acces de paludism, trebuise să ne-o ia înainte, odihnindu-se la cale de trei zile cu piroga în aval (cînd mergi în amontele unor rîuri dificile trebuie să dublezi sau să triplezi timpul), într-un mic centru de căutători de cauciuc. Efectivul nostru se va

reduce, deci, la Luis de Castro Faria, tovarăşul meu brazilian, Abaitara, eu şi încă cinci oameni, dintre care doi vor rămîne să păzească tabăra, iar trei ne vor urma în pădure. Astfel împuţinaţi şi ducînd fiecare cîte un hamac, plasa împotriva ţînţarilor şi pătura, în afara armelor şi muniţiilor, nu se mai punea problema să mai luăm cu noi alte alimente decît ceva cafea, carne uscată şi *farinha d'agua*. Aceasta e făcută din monioc macerat în rîu (de unde îi vine şi numele), apoi fermentat, prezentîndu-se sub forma unor bucăţi tari ca piatra, dar care, bine umezite, au un savuros gust de unt. În rest, contam pe *tocari* — nuci de Brazilia — abundente pe aceste meleaguri, din care un singur *ouriço* — „arici" (această găoace sferică şi dură care poate omorî un om cînd se desprinde de pe crăcile înalte, de la 20—30 m de pămînt) ţinut între picioare şi sfărîmat cu îndemînare printr-o lovitură de *terçado* oferă o masă substanţială pentru mai mulţi oameni cu cele 30 sau 40 de nuci mari, triunghiulare, cu miezul lăptos şi albăstrui.

Plecarea a avut loc înainte de ivirea zorilor. Mai întîi am străbătut *lageiros*, spaţii aproape pustii în care roca podişului care se cufundă treptat sub solul aluvial, mai apare ca nişte plăci, apoi cîmpuri cu ierburi înalte lanceolate, *sapezals*. După două ore am pătruns în pădure.

32. ÎN PĂDURE

Din copilărie marea îmi inspiră un amalgam de sentimente. Litoralul şi acea fîşie, cedată periodic de reflux, care-l prelungeşte, şi a cărei stăpînire este o veşnică dispută cu omul, mă atrag prin sfidarea ce o aruncă înfăptuirilor noastre, prin universul neprevăzut pe care-l ascund, prin acele promisiuni de investigaţii şi descoperiri care stimulează imaginaţia. Ca Benvenuto Cellini, de care mă simt mai atras decît de maeştrii *Quattrocento*-ului, îmi place să vagabondez pe prundişul părăsit de maree şi să urmăresc în conturul unei coaste abrupte itinerarul pe care ni-l impunea ea, adunînd pietre găurite, scoici roase, cu noi forme geometrice sau rădăcini de trestie, adevărate himere, resturi cu care să-mi încropesc un muzeu. Pentru un anumit timp nu este mai prejos de cele în care s-au adunat capodopere ; acestea sînt rezultatul unei munci creatoare care — prin faptul că-şi are originea în spirit şi nu în afara lui — nu este, poate, total diferită de cea în care se complace natura.

Nefiind însă nici marinar nici pescar, nu mă simt păgubit de această apă care-mi fură jumătate din Univers şi poate chiar mai mult, căci imensa ei prezenţă răsună dincoace de coastă, modificînd adesea peisajul în sensul unei mai mari austerităţi. Mi se pare doar că marea distruge obişnuita diversitate a uscatului, oferind ochiului spaţii vaste şi culori suplimentare, dar cu preţul unei monotonii apăsătoare şi a unei uniformităţi în care nici o vale ascunsă nu ne poate rezerva acele surprize care-mi hrănesc imaginaţia.

În plus, farmecele mării ne sînt astăzi refuzate. Ca un animal ce îmbătrîneşte şi a cărui carapace se îngroaşă formînd în jurul trupului său o crustă impermeabilă ce nu mai îngăduie epidermei să respire, accelerînd astfel procesul de îmbătrînire a ţesuturilor,

majoritatea ţărilor europene îşi lasă coastele să fie năpădite de vile, hoteluri şi cazinouri. În loc să schiţeze, ca altădată, o imagine care prefigurează singurătăţile oceanice, litoralul devine un fel de front în care oamenii îşi mobilizează, periodic, toate forţele pentru a porni la asaltul unei libertăţi al cărei preţ îl dezmint prin înseşi condiţiile în care acceptă să o piardă. Plajele, pe care marea ne oferea roadele unei munci milenare, uimitoare galerie în care natura se situa întotdeauna în avangardă, călcate în picioare de mulţimi, nu mai servesc decît depunerii şi expunerii unor rebuturi.

Prefer, deci, mării muntele, şi în decursul anilor această predilecţie a luat forma unei afecţiuni exclusive. Îi detestam pe cei care-mi împărtăşeau preferinţa pentru că primejduiau acea solitudine atît de preţioasă pentru mine ; şi-i dispreţuiam pe ceilalţi pentru care muntele reprezintă, în special, oboseală excesivă şi un orizont închis, care sînt deci incapabili să resimtă emoţiile pe care mi le trezeşte. Ar fi trebuit ca întreaga societate să recunoască superioritatea muntelui şi o dată cu ea dreptul meu exclusiv de a-l poseda ! Trebuie să adaug că această pasiune nu include munţii înalţi ; aceştia mă decepţionaseră prin caracterul ambiguu al plăcerilor — totuşi indiscutabile — pe care le procură : intense din punct de vedere fizic şi chiar organic atunci cînd ai în vedere efortul ce trebuie depus, dar formale şi aproape abstracte în măsura în care atenţia, captivată de preocupări prea complexe se lasă, în plină natură, închisă în speculaţii care ţin de domeniul mecanicii şi geometriei. Iubeam acei munţi numiţi „ai vacilor" şi mai ales zona cuprinsă între 1 400 şi 2 200 m : prea joasă pentru a i se sărăci peisajul, aşa cum se întîmplă mai sus, altitudinea părînd să provoace în natură o viaţă mai contrastată şi mai intensă, dar descurajînd, în acelaşi timp, orice cultură a solului. Pe aceste terase înalte ea menţine spectacolul unui pămînt mai puţin domesticit decît văile şi asemănător celui pe care ne place să credem — probabil fără temei — că-l cunoscuse omul la începuturile sale.

Dacă marea oferă privirii mele un peisaj diluat, muntele îmi apare ca o lume concentrată. Aşa şi este, la propriu, deoarece pămîntul încreţit şi cutat adună o suprafaţă mai mare pe o întindere similară. Iar promisiunile acestui univers mai dens se epuizează mai încet, clima instabilă şi diferenţele datorite altitudinii, expunerii şi naturii solului favorizează contraste puternice între diferitele versante, niveluri şi anotimpuri. Spre deosebire de atîţia alţii,

pe mine nu mă deprima şederea într-o vale îngustă în care pantele, atît de apropiate, iau aspectul unor ziduri şi nu lasă să se întrevadă decît o frîntură de cer pe care soarele o străbate în cîteva ore. Dimpotrivă. Acest peisaj vertical îmi părea viu. În loc de a mi se oferi pasiv contemplării, ca un tablou ale cărui detalii îţi apar de la distanţă, fără să-ţi solicite imaginaţia, mă invita la un soi de dialog în care ar fi trebuit să aducem, el şi cu mine, tot ce aveam mai bun. Efortul fizic cerut pentru a-l parcurge era, din partea mea, o concesie prin care existenţa lui se făcea simţită. Rebel şi provocator totodată, ascunzîndu-mi întotdeauna o parte din el pentru a-mi încînta privirea din nou cu alta, prin perspectiva complementară a urcuşului şi coborîşului, peisajul montan mi se alătura într-un fel de dans pe care aveam sentimentul că îl conduc cu atît mai în voie cu cît izbutisem să pătrund marile adevăruri pe care mi le inspira.

Şi totuşi, astăzi sînt nevoit să recunosc că, pe nesimţite, mă transform, că această dragoste pentru munte se detaşează de mine ca un val ce se retrage pe nisip. Gîndurile mi-au rămas aceleaşi, muntele e cel care mă părăseşte. Plăceri mereu aceleaşi scad în intensitate pentru că le-am căutat prea îndelung şi cu prea multă ardoare. Pe aceste cărări, pe care le-am urmat atît de des, chiar şi surpriza a devenit obişnuită ; nu mă mai caţăr pe stînci printre ferigi, ci printre fantomele propriilor mele amintiri. Îşi pierd, deci, de două ori farmecul : mai întîi prin obişnuinţa care le-a luat orice inedit şi mai ales pentru că plăcerea, de fiecare dată mai atenuată, se obţinea cu preţul unui efort din ce în ce mai mare, cu fiecare an. Îmbătrînesc. Nimic nu mi-ar spune-o dacă nu s-ar toci unghiurile, altădată ascuţite, ale proiectelor şi iniţiativelor mele. Le mai pot repeta încă, dar nu de mine depinde ca îndeplinirea lor să-mi aducă satisfacţia pe care mi-o procuraseră de atîtea ori, cu atîta fidelitate.

Ce mă atrage acum este pădurea. Îi găsesc acelaşi farmec ca şi muntelui, dar sub o formă mai liniştită şi mai ospitalieră. Faptul că am străbătut savanele pustii ale Braziliei centrale a izbutit să-i redea întregul său preţ acestei naturi rudimentare pe care o iubeau cei de demult : iarba tînără, florile şi prospeţimea umedă a tufişurilor. De atunci înainte nu mai puteam păstra stîncoşilor Cevenni aceeaşi dragoste intransigentă ; înţelegeam că entuziasmul generaţiei mele pentru regiunea Provence nu era decît o capcană în care căzusem, după ce ne-am creat-o noi înşine. Pentru a descoperi — supremă bucurie pe care civilizaţia ne-o răpea — sacrificam ineditului obiectul care-l justifică. Această natură fusese neglijată atîta timp cît ne puteam înfrupta dintr-o alta. Lipsiţi de cea mai autentică trebuia să ne reducem ambiţiile pe măsura celei rămase disponibile, să glorificăm uscăciunea şi ariditatea, fiindcă doar aceste forme ne mai rămăseseră.

Dar în acest marş forţat uitaserăm pădurea. Densă ca şi oraşele noastre, era populată de alte fiinţe care formau o societate ce ne ţinuse la distanţă cu mai multă rigoare decît deşerturile în care pătrundeam nebuneşte, culmile înalte sau pădurile rare şi însorite ale Mediteranei. O colectivitate de arbori şi de plante ţine omul la distanţă, se grăbeşte să acopere urmele trecerii sale. Deseori greu de străbătut, pădurea cere celui care o pătrunde acele concesii pe care muntele le reclamă cu mai multă brutalitate celui care-l urcă. Mai limitat decît cel al marilor lanţuri muntoase, orizontul său repede închis delimitează un univers redus care izolează omul tot atît de mult ca întinderile deşerturilor. O lume de ierburi, de flori, de ciuperci şi insecte duce acolo o viaţă liberă şi independentă în care, ca să fim primiţi, depinde doar de răbdarea şi modestia noastră. Cîteva zeci de metri de pădure sînt suficienţi pentru a aboli lumea exterioară, un univers îl înlocuieşte pe altul, mai puţin plăcut privirii decît auzului şi mirosului ; aceste simţuri, mai apropiate inimii, îşi găsesc răsplata. Bunuri pe care le-am crezut dispărute renasc : liniştea, prospeţimea, pacea. Intimitatea cu lumea vegetală ne acordă ceea ce marea astăzi ne refuză şi ceea ce, în cazul muntelui, trebuie plătit prea scump.

Pentru a mă convinge a trebuit, poate, ca pădurea să-mi impună mai întîi forma sa cea mai agresivă pentru ca să-mi apară trăsăturile sale universale. Căci între pădurea în care pătrundeam în căutarea tribului tupi-kawahib şi cea a climei noastre distanţa este atît de mare încît cu greu o poţi exprima.

Văzută dinafară, pădurea Amazoanelor pare o grămadă de bule înţepenite, o îngrămădeală pe verticală de cucuie verzi ; s-ar părea că peisajul fluvial a suferit, în întregime, de tulburări patologice. Dar cînd spargi învelişul de suprafaţă şi pătrunzi în interior, totul se schimbă : văzută dinăuntru, această masă confuză devine un univers monumental. Pădurea încetează să mai fie o dezordine terestră ; ai lua-o drept o altă lume planetară, tot atît de bogată ca a noastră, pe care ar fi înlocuit-o.

De îndată ce ochiul s-a deprins să recunoască aceste planuri apropiate şi nu te mai simţi, ca la început, strivit, începe să se

desprindă un sistem complicat. Distingi etaje suprapuse care, cu toate rupturile de nivel şi amestecurile intermitente, reproduc aceeaşi arhitectură ; mai întîi vîrfurile plantelor şi ale ierburilor, care ajung la înălţimea omului ; mai sus, trunchiurile palide ale copacilor şi lianele, bucurîndu-se, pe scurte porţiuni, de un spaţiu liber ; şi mai sus aceste trunchiuri dispar, ascunse de frunzişul arbuştilor sau de florile roşii ale bananierilor sălbatici *pacova* ; apoi trunchiurile reapar pentru o clipă din această spumă, pentru a se pierde din nou în frunzişul des al palmierilor ; ies iarăşi încă mai sus, de unde se desprind primele ramuri orizontale, fără frunze, dar supraîncărcate, cu plante epifite — orhidee şi bromeliacee, ca nişte nave cu pînzele sus ; şi, departe, acolo unde nu-l mai putem cuprinde cu privirea, universul acesta e închis de vaste cupole, cînd verzi, cînd desfrunzite, dar pline de flori albe, galbene portocalii, roşii sau violete. Europeanul se minunează regăsind aici răcoarea primăverilor sale, dar la o scară atît de mare încît pentru el singurul termen de comparaţie poate fi măreaţa explozie de vîlvătăi autumnale.

Acestor etaje aeriene le corespund altele aflate chiar la picioarele călătorului. Căci e o iluzie să crezi că mai calci pe pămînt ; acesta e ascuns sub învălmăşeala instabilă a rădăcinilor, lăstarilor, tufelor şi muşchiului. Ori de cîte ori piciorul nu calcă pe un teren solid rişti să cazi în adîncimi care, uneori, te descumpănesc. Iar prezenţa Lucindei face înaintarea şi mai dificilă.

Lucinda este o maimuţă agăţătoare mică, femelă ; are pielea violetă şi o blană ca de jder ; face parte din genul *Lagothryx*, numită în mod obişnuit *barrigudo*, din cauza burţii sale mari. Am căpătat-o, cînd avea numai cîteva săptămîni, de la o indiană nambikwara ce o hrănea şi o purta zi şi noapte agăţată în părul ei, care pentru micul animal ţinea locul blănii şi spinării materne (maimuţele-mame îşi poartă puii pe spinare). Biberoanele cu lapte condensat au înlocuit îmbucăturile introduse direct în gură, iar cele cu whisky, care adormeau imediat bietul animal, au reuşit să mă libereze în timpul nopţii. Ziua însă mi-a fost imposibil să obţin de la Lucinda mai mult decît un compromis ; a consimţit să renunţe la părul meu trecînd pe cizma mea stîngă, de care se ţinea agăţată de dimineaţa pînă seara cu cele patru membre, chiar deasupra piciorului. Cînd călăream, această poziţie era posibilă, în pirogă, era acceptabilă, dar la mersul pe jos era altceva ; fiecare mărăcine, fiecare cracă joasă sau surpătură, smulgeau Lucindei ţipete ascuţite.

Toate eforturile mele de a o face să accepte braţul, umărul, chiar şi părul, s-au dovedit zadarnice. Îi trebuia cizma stîngă, singura protecţie, singurul punct sigur în această pădure în care se născuse şi trăise, dar care numai după cîteva luni de convieţuire cu un om îi devenise tot atît de străină, ca şi cum ar fi crescut în rafinamentele civilizaţiei. Şchiopătînd, deci, cu piciorul stîng şi cu urechile rănite de sfîşietoare reproşuri aduse la fiecare pas greşit, încercam să nu scap din ochi spinarea lui Abaitara în penumbra verde în care călăuza noastră înainta cu paşi repezi şi scurţi, ocolind copacii mari care te făceau uneori să crezi că a dispărut, croind cu lovituri de machete poteci prin tufăriş şi liane, deviind la dreapta şi la stînga un drum pentru noi de neînţeles, dar care ne purta mereu mai înainte.

Ca să uit de oboseală lăsam mintea să lucreze în gol. În ritmul mersului, în minte mi se înfiripau mici poeme pe care le rumegam ceasuri de-a rîndul, ca pe o îmbucătură fără gust de atîta mestecat, dar pe care eziţi să o scuipi sau să o înghiţi din cauza micii societăţi prezente. Ambianţa de acvariu din pădure dădu naştere acestui catren :

Dans la forêt céphalopode
gros coquillage chevelu
de vase, sur les rochers roses qu'érode
le ventre des poissons-lune de Honolulu [1].

Sau, probabil, prin contrast, evocam amintirea ingrată a periferiilor.

On a nettoyé l'herbe paillasson
les pavés luisent savonnés
sur l'avenue les arbres sont
de grands balais abandonnés. [2]

[1] În pădurea cefalopodă
o mare scoică păroasă de nămol,
pe stînci trandafirii roase
de burta peştilor-lună din Honolulu. — *N.T.*

[2] S-a curăţat iarba gazon
pavajele lucesc săpunite,
pe alee arborii sînt
mari mături părăsite. — *N.T.*

Şi, în sfîrşit, acesta, care niciodată nu mi s-a părut terminat, deşi era cel mai nimerit împrejurărilor, mă mai chinuie încă şi astăzi atunci cînd pornesc la un drum lung :

Amazone, chère amazone
vous qui n'avez pas de sein droit
vous nous en racontez de bonnes
mai vos chemins sont trop étroits. [1]

Spre sfîrşitul dimineţii, în spatele unui tufiş, ne-am trezit deodată faţă în faţă cu doi băştinaşi care mergeau în direcţia opusă. Cel mai vîrstnic, de vreo 40 de ani, îmbrăcat într-o pijama ruptă, avea părul lung pînă la umeri. Celălalt, cu părul tuns scurt, era complet gol, în afara micului cornet de paie care-i acoperea sexul ; purta în spinare un vultur mare într-un coş din frunze verzi de palmier strîns legat în jurul corpului animalului ce arăta jalnic, ca un pui jumulit, în ciuda penelor vărgate în cenuşiu şi alb şi a capului său cu un puternic cioc galben, încununat cu o coroană de pene zbîrlite. Fiecare băştinaş ţinea în mînă un arc şi săgeţi.

Din conversaţia care se încinse între ei şi Abaitara a reieşit că erau şeful satului, pe care-l căutam, şi locotenentul său ; că îi precedau pe ceilalţi locuitori, care rătăceau undeva în pădure ; că se îndreptau cu toţii spre Machado pentru a face postului Pimenta Bueno vizita promisă cu un an înainte şi, în fine, că vulturul era un dar pentru gazdele lor. Toate acestea nu erau în avantajul nostru, căci noi nu doream doar să-i întîlnim, pe băştinaşi, ci să le vizităm satul. A trebuit deci, promiţîndu-le numeroasele daruri care îi aşteptau la locul de tabără din Porquinho să ne convingem interlocutorii să se întoarcă, să ne însoţească şi să ne primească în sat (lucru pe care în mod vădit nu-l doreau) după care să reluăm cu toţii, împreună, calea rîului. Înţelegerea fiind perfectată, vulturul legat fedeleş a fost aruncat, nici una, nici două, pe malul unui pîrîu, unde era limpede că va pieri repede de foame sau pradă furnicilor. Nu s-a mai vorbit despre el în următoarele 15 zile decît pentru redactarea actului său de deces. „A murit, vulturul".

[1] Amazoană, dragă amazoană,
tu care nu ai sînul drept,
ne povesteşti multe comèdii
dar căile îţi sînt prea strîmte. — *N.T.*

Cei doi kawahibi dispărură în pădure ca să anunţe familiilor lor sosirea noastră şi marşul reîncepu.

Întîmplarea cu vulturul dădea de gîndit. Mai mulţi autori din vechime relatează că tupi creşteau vulturi şi îi hrăneau cu maimuţe pentru a-i jumuli din timp în timp ; Rondon semnalase acest obicei la tribul Tupi-Kawahib, iar alţi observatori, la anumite triburi din Xingú şi Araguaya. Nu era deci nimic surprinzător în faptul că un grup de tupi-kawahibi îl păstrase şi nici că vulturul, considerat drept proprietatea lor cea mai de preţ, era dus în dar dacă băştinaşii noştri (aşa cum începusem să bănuiesc şi cum am verificat ulterior) se hotărîseră, într-adevăr, să-şi părăsească definitiv satul pentru a se alătura civilizaţiei. Dar aceasta nu făcea decît mai de neînţeles hotărîrea lor de a lăsa vulturul pradă unui jalnic destin. Şi totuşi toată istoria colonizării, atît în America de Sud cît şi în alte părţi ale lumii, trebuie să ţină seamă de aceste renunţări totale la valorile tradiţionale, de aceste dezagregări ale unui mod de viaţă în care pierderea anumitor elemente atrage după sine o depreciere imediată a tuturor celorlalte fenomene, din care observasem, poate, un exemplu caracteristic.

Un prînz sumar compus din cîteva hălci fripte, nedesărate, de *xarque* a fost completat cu produse ale pădurii : nuci *tocari*, fructe cu carnea albă, acidă şi parcă spumoasă, ale arborelui de cacao sălbatic, boabele pomului *pama*, fructe şi seminţe de *caju* de pădure. Toată noaptea a plouat pe streaşinele din frunze de palmier care adăposteau hamacurile. În zori pădurea, tăcută toată ziua, răsună cîteva minute de ţipetele maimuţelor şi ale papagalilor. Reluarăm acel marş în care fiecare încearcă să nu piardă din vedere spatele celui dinaintea lui ştiind că este de ajuns să se abată din drum doar cu cîţiva metri pentru ca orice reper să dispară, pentru ca nici un strigăt să nu se mai audă. Căci unul dintre aspectele cele mai izbitoare ale pădurii este faptul că pare cufundată într-un mediu mai dens decît aerul : lumina nu pătrunde decît înverzită şi slăbită, iar vocea nu se aude departe. Extraordinara tăcere care domneşte aici, poate ca rezultat al acestei situaţii, l-ar cuprinde, prin contagiune, pe călător, dacă marea atenţie pe care trebuie să o consacre drumului nu l-ar îndemna ea însăşi la tăcere. Supraadăugată stării fizice, starea psihică contribuie la crearea unui sentiment de apăsare aproape intolerabil.

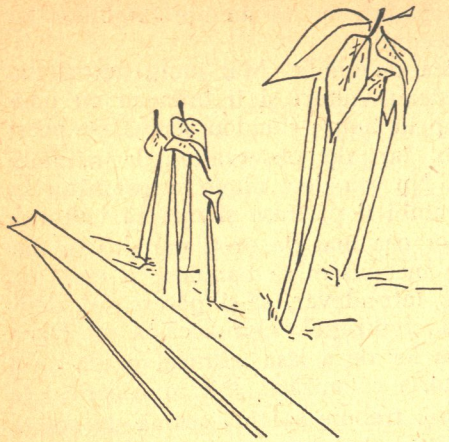

Din cînd în cînd călăuza noastră se apleca la marginea nevăzutei sale cărări ca să ridice, cu un gest iute, o frunză şi ca să ne arate dedesubt o aşchie de bambus în formă de lance, băgată oblic în pămînt astfel ca piciorul inamicului să se înfigă în ea. Aceste arme pe care tupi-kawahib le numesc *min* apără împrejurimile satului lor ; vechii tupi foloseau unele mai mari.

În cursul după-amiezii am ajuns la un *castanhal*, pîlc de castani în jurul cărora băştinaşii (care exploatează metodic pădurea) deschiseseră un mic luminiş pentru a culege mai uşor fructele căzute. Acolo poposise grosul populaţiei satului : bărbaţii goi, purtînd cornetul penian pe care-l observasem şi la însoţitorul şefului, femeile, şi ele goale, cu excepţia bucăţii de pînză ţesută, cîndva vopsită în roşu cu *urucu*, acum roşietică din pricina uzurii, cu care-şi acopereau şoldurile.

În total erau şase femei, şapte bărbaţi, dintre care unul adolescent, şi trei fetiţe care păreau de unu, doi şi trei ani ; era, fără îndoială, unul din grupurile cele mai mici din cîte se poate concepe că s-a putut menţine timp de cel puţin 13 ani (adică de la dispariţia satului lui Abaitara) rupt de orice contact cu lumea exterioară. Dintre ei doi aveau membrele inferioare paralizate : o tînără femeie care se sprijinea pe două toiege şi un bărbat, tînăr şi el, care se tîra pe pămînt ca un olog. Genunchii îi ieşeau în relief deasupra pulpelor descărnate, umflate pe faţa internă şi parcă pline de serozităţi ; degetele piciorului stîng îi erau paralizate, cele de la piciorul drept

îşi păstraseră mobilitatea. Totuşi, cei doi infirmi reuşeau să umble prin pădure şi chiar să facă, aparent fără greutate, drumuri lungi. Oare poliomielita sau vreun alt virus să fi precedat contactul permanent cu civilizaţia ? Era dureros să-ţi aminteşti, privind aceşti nenorociţi, singuri în mijlocul naturii celei mai ostile din cîte i-a fost dat omului să le înfrunte, paginile lui Thevet care îi vizitase pe tupii de pe coastă în secolul al XVI-lea, şi în care scrie cu admiraţie că acest popor „compus din aceleaşi elemente ca noi... n-a fost... niciodată... atins de lepră, paralizie, letargie, boală venerică, nici de ulcere sau alte vătămări ale corpului care se văd pe deasupra şi dinafară“. Nu bănuia că el şi însoţitorii săi aveau să fie primii transmiţători ai acestor boli.

33. SATUL CU GREIERI

Spre sfîrşitul după-amiezii am ajuns în sat. Se afla într-o poiană artificială dominînd îngusta vale a unui torent, pe care aveam să-l identific mai tîrziu ca fiind Igarapé de Leitão, afluent pe malul drept al lui Rio Machado în care se varsă la cîţiva kilometri în aval de confluenţa cu Muqui.

Satul se compunea din patru case, mai mult sau mai puţin pătrate şi aşezate toate într-un şir paralel cursului torentului. Două din ele — cele mai mari — erau locuite, după cum o dovedeau hamacurile din sfoară de bumbac înnodată, agăţate între stîlpi ; celelalte două (din care una se afla între primele două) nu mai erau de mult locuite şi păreau nişte şoproane sau adăposturi. O cercetare superficială ar fi putut duce la concluzia că aceste case sînt de acelaşi tip cu locuinţele braziliene din regiune. În realitate, însă, erau concepute altfel, planul stîlpilor de susţinere a acoperişului (înalt, din frunze de palmier, cu pantă dublă) fiind mai mic şi înscris în interiorul celui al acoperişului propriu-zis, conferind astfel clădirii forma unei ciuperci pătrate. Structura era însă ascunsă de zidurile false, ridicate pe verticala acoperişului, la care însă nu ajungeau. Aceste îngrădiri — căci asta erau de fapt — constau din trunchiuri de palmier despicaţi şi înfipţi unul lîngă altul (legaţi între ei) cu partea convexă în afară. La casa principală — cea aflată între şoproane — trunchiurile erau scobite, formînd ferestruici pentagonale, iar peretele exterior era acoperit cu picturi executate sumar, în roşu şi negru, cu *urucu* şi răşină. După explicaţiile băştinaşilor, aceste picturi reprezentau : un personaj, femei, un vultur, copii, un obiect în formă de ferestruică, un broscoi, un cîine, un patruped mare, neidentificat, două rînduri de

Detaliu de picturi pe peretele unei colibe.

linii în zigzag, doi peşti, două patrupede, un jaguar şi în sfîrşit un motiv simetric compus din pătrate, din semilune şi arce.

Aceste case nu se asemănau întru nimic cu locuinţele băştinaşe ale triburilor vecine. Este probabil însă că reproduceau o formă tradiţională. Cînd Rondon a descoperit tribul Tubi-Kawahib casele lor erau de atunci pătrate sau dreptunghiulare şi aveau acoperişul cu pantă dublă. În plus, construcţia în formă de ciupercă nu corespunde nici unei tehnici neobraziliene. Aceste case cu acoperişuri înalte sînt, de altfel, înscrise în diferite documente arheologice ca provenind din mai multe civilizaţii precolumbiene.

Altă trăsătură a băştinaşilor tupi-kawahib : ca şi verii lor parintintini, nici ei nu cultivă tutunul, şi nici nu fumează. Văzînd cum despachetam provizia noastră de tutun în funie, şeful satului strigă ironic : *ianeapit* (excremente !...). Rapoartele Comisiei Rondon arată chiar că pe timpul primelor contacte, prezenţa fumătorilor îi irita atît de mult pe băştinaşi încît aceştia smulgeau ţigările şi ţigaretele. Dar, spre deosebire de parintintini, tupi-kawahib aveau o denumire pentru tutun : *tabak*, aceeaşi ca a noastră, derivată din vechi dialecte băştinaşe din Antile şi, probabil, de origine caribă. S-ar putea găsi o eventuală legătură cu dialectele din Guaporé, care folosesc acelaşi termen, fie împrumutat din spaniolă (portughezul spune : *fumo*), fie pentru că acele culturi din Gua-

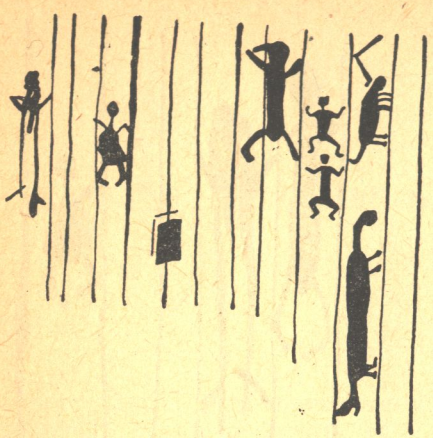

Alt detaliu al aceleiaşi picturi.

poré sînt vîrful cel mai înaintat înspre sud-vest al unei vechi civilizaţii antiloguianeze (cum, de altfel, o dovedesc atîtea alte indicii) care ar fi lăsat amprentele în valea inferioară a Xingú-ului. Trebuie să mai adăugăm şi faptul că nambikwara sînt fumători inveteraţi de ţigarete, pe cînd ceilalţi vecini cu tupi-kawahib : kepkiriwat şi mundé aspiră tutunul prin tuburi. Prezenţa în centrul Braziliei a unui grup de triburi fără tutun constituie, deci, o enigmă, mai ales dacă se ţine seama de faptul că vechii tupi foloseau mult acest produs.

În lipsă de *petun* [1], vom fi primiţi în sat cu ceea ce călătorii din veacul al XVI-lea numeau *cahuin* sau *kaui*, cum îi spun tupi-kawahib, adică un chef cu *chicha* din acel porumb din care băştinaşii cultivau mai multe varietăţi în pîrloagele defrişate la marginea satului. Vechii autori au descris oalele înalte cît omul în care se prepara lichidul şi rolul fecioarelor tribului, care scuipau în ele salivă din abundenţă pentru a provoca fermentaţia. Oalele populaţiei tupi-kawahib erau, oare, prea mici sau satul nu avea destule fecioare ? Cele trei fetiţe au fost aduse şi puse să scuipe în fiertura de seminţe pisate. Cum delicioasa băutură, hrănitoare şi răcoritoare, a fost consumată chiar în seara aceea fermentaţia nu s-a mai produs.

[1] Tutun (în Brazilia). — *N.T.*

Vizitînd grădinile am găsit — în jurul marii cuşti de lemn ocupată mai înainte de vultur şi încă presărată cu oase — arahide, fasole, diverşi ardei, mici igname, cartofi dulci, manioc şi porumb. Băştinaşii îşi completau aceste resurse culegînd şi produse sălbatice. De pildă, o graminee de pădure din care legau mai multe tije la vîrf în aşa fel încît grăunţele căzînd să formeze mici grămezi. Aceste boabe sînt încălzite pe plăci de pămînt ars pînă ce pocnesc, ca floricelele cu care seamănă la gust.

În timp ce cahuinul trecea prin ciclul complicat de amestecuri şi fierberi, mestecat de femei cu polonice în jumătăţi de tigve, am profitat de ultimele ore ale zilei pentru a-i studia pe băştinaşi.

Pe lîngă cămăşuţa de bumbac femeile purtau în jurul încheieturii mîinii şi a gleznelor bentiţe înfăşurate strîns şi coliere din dinţi de tapir sau plăcuţe din oase de căprior. Faţa le era tatuată cu sucul negru-albăstrui de *genipa :* pe obraz cîte o linie groasă în diagonală, de la urechi pînă în colţurile gurii, marcată cu patru mici linii verticale, iar pe bărbie, patru linii orizontale suprapuse, fiecare împodobită în partea inferioară cu franjuri de striuri. Părul, în general scurt, era adesea pieptănat cu o ţesală sau cu un instrument mai fin făcut din beţişoare împreunate cu un fir de bumbac.

La bărbaţi, singurul obiect vestimentar era cornetul penian conic despre care am vorbit mai sus. Un indian tocmai îşi confecţiona unul nou. Cele două laturi ale unei frunze proaspete de *pacova* au fost rupte de pe nervura centrală, curăţate de marginea exterioară tare şi îndoite pe lungime. Îmbinînd cele două bucăţi (de 7/30 cm), astfel încît cele două îndoituri să se împreuneze în unghi drept, se obţine un fel de echer, format din două grosimi de foi pentru părţi şi din patru în vîrf, unde cele două benzi se încrucişează ; apoi această parte se răsfrînge pe diagonală şi cele două braţe se taie şi se aruncă ; atunci meşterul nu mai are în mînă decît un mic triunghi isoscel format din opt grosimi ; acesta e răsucit în jurul degetului mare, dinainte înapoi ; vîrfurile celor două unghiuri inferioare sînt secţionate şi marginile laterale se cos cu aţă vegetală şi ac de lemn.

Locuinţele erau aproape goale. Se vedeau hamacurile din sfoară de bumbac ; cîteva oale de pămînt şi un lighean în care se uscau pe foc boabe de porumb sau tuberculi de manioc ; recipiente din tigvă, piuliţe şi pisăloage din lemn ; răzătoare pentru manioc, din

lemn încrustat cu ghimpi ; site de vînturare din împletitură de nuiele ; dălţi din dinţi de rozătoare ; fuse, cîteva arcuri lungi de aproximativ 1,70 m. Săgeţile erau de mai multe feluri ; fie cu vîrf de bambus, ascuţite, pentru vînătoare sau tăiate în dinţi de ferăstrău, pentru război, fie cu mai multe vîrfuri, pentru pescuit. În sfîrşit, cîteva instrumente de muzică : naiuri cu 13 ţevi şi flajeolete cu patru găuri.

Spre seară, şeful ne-a adus cu mare pompă cahuinul şi o tocană din fasole uriaşă şi ardei, de la care îţi lua gura foc ; mîncare reconfortantă după şase luni petrecute în mijlocul populaţiei nambikwara care nu cunosc sarea şi ardeiul şi care au cerul gurii atît de delicat încît pretind chiar ca mîncărurile să fie udate cu apă pentru a fi răcite înainte de a le consuma. O mică tărtăcuţă conţinea sarea băştinaşă, o apă maronie şi atît de amară încît şeful, care se mulţumea să ne privească mîncînd, a ţinut să o guste în faţa noastră pentru a ne asigura că nu e otravă, cum părea să fie. Acest condiment se prepară cu cenuşa de lemn de *toari branco*. Cu toată simplitatea mesei, demnitatea cu care ne-a fost oferită îmi reamintea faptul că vechii şefi tupi obişnuiau să ţină masă deschisă, după expresia unui călător.

Amănunt şi mai surprinzător : după o noapte petrecută într-unul din şoproane am constatat că centura mea de piele fusese roasă de greieri. Nu avusesem niciodată de suferit din pricina acestor insecte care treceau neobservate la toate triburile în mijlocul cărora trăisem un timp : Kaingang, Caduveo, Bororo, Paressi, Nambikwara, Mundé şi tocmai la Tupi mi-a fost dat să trăiesc o întîmplare neplăcută pe care o cunoscuseră, cu 400 de ani mai înainte, Yves d'Évreux şi Jean de Léry : „şi pentru ca să descriu pe scurt aceste gîngănii... fără a fi mai mari decît greieraşii noştri, ieşind ca şi ei noaptea în stoluri, pe lîngă foc, iar dacă găsesc ceva nu se lasă pînă nu-l rod. Dar principalul era că în afară de faptul că tăbărau astfel pe ghetele şi pelerina de marochin, mîncau totodată partea de deasupra ; posesorii lor le găseau de dimineaţă pe toate albe şi curăţate la suprafaţă". Cum greierii (spre deosebire de termite şi de alte insecte distrugătoare) se mulţumeau să roadă pojghiţa de suprafaţă a pielii mi-am găsit şi eu cureaua „toată albă şi curăţată la suprafaţă", dovadă a unei asociaţii ciudate şi unice, de mai multe ori seculară, între o specie de insecte şi o grupare omenească.

De îndată ce a răsărit soarele, un om de-al nostru a plecat în pădure ca să vîneze cîţiva porumbei ce zburau la marginea ei. La puţin timp după aceea se auzi un foc de puşcă pe care nimeni nu-l luă în seamă, dar curînd sosi un băştinaş în fugă, palid şi foarte agitat ; încercă să ne explice ceva, dar Abaitara nu era lîngă noi ca să ne traducă. Dinspre pădure se auzeau ţipete puternice care se apropiau şi curînd omul plecat la vînătoare traversă în goană plantaţiile susţinîndu-şi cu mîna stîngă antebraţul drept de care atîrna mîna sfîşiată ; se proptise în puşcă şi aceasta s-a descărcat. Luis şi cu mine ne-am consultat în privinţa a ceea ce era de făcut. Trei degete erau aproape secţionate, palma părea zdrobită iar amputarea părea indispensabilă. Totuşi, nu aveam curajul să o facem şi să-l lăsăm infirm pe însoţitorul nostru, pe care-l recrutasem, împreună cu fratele său, într-un mic sat din împrejurimile Cuiabei şi de care ne simţeam cu atît mai răspunzători cu cît era foarte tînăr şi ne cîştigase prin loialitatea şi fineţea sa ţărănească. Pentru el, a cărui meserie era să se ocupe de vitele de povară, cerîndu-i-se deci, o mare îndemînare manuală pentru încărcarea greutăţilor pe spinarea catîrilor şi a boilor, amputarea ar fi fost o catastrofă. Nu fără teamă, ne-am hotărît să repunem, mai mult sau mai puţin aproximativ, degetele la loc, să facem un pansament cu mijloacele de care dispuneam şi să ne întoarcem. De îndată ce vom sosi în tabără, Luis avea să-l conducă pe rănit la Urupá, unde se afla medicul nostru şi dacă băştinaşii aveau să accepte acest proiect voi rămîne cu ei pe marginea rîului aşteptînd ca barca să revină să mă ia după 15 zile (trebuiau trei zile ca să cobori rîul şi aproape o săptămînă ca să-l urci). Îngroziţi de accident şi temîndu-se ca din cauza lui să nu ne schimbăm atitudinea prietenoasă faţă de ei, indienii acceptară tot ce li s-a propus ; luîndu-le-o înainte, în timp ce ei îşi reîncepeau preparativele, ne-am întors în pădure.

Călătoria a decurs într-o atmosferă de coşmar şi mi-au rămas puţine amintiri. Rănitul a delirat tot drumul şi a mers atît de repede încît nu reuşeam să-l urmăm ; luase conducerea, chiar înaintea călăuzei, fără cea mai mică ezitare, pe un drum care părea că se închisese în spatele nostru. Am reuşit să-l facem să doarmă noaptea, dîndu-i somnifere. Noroc că, nedeprins cu medicamentele, acestea şi-au produs tot efectul. Cînd am ajuns în tabără, a doua zi după-masă, am constatat că mîna îi era plină de viermi şi asta-i provoca dureri de nesuportat. Dar cînd, trei zile mai tîrziu, fu arătat doctorului, rana era salvată de gangrenă — pentru că viermii

consumaseră treptat cărnurile putrede. Amputarea nu mai era, deci, necesară şi după o lungă serie de mici intervenţii chirurgicale, care au durat aproape o lună şi în care Vellard şi-a pus în aplicare priceperea sa de chirurg şi de entomolog, Emydio şi-a recăpătat o mînă acceptabilă. Ajungînd la Madeira în decembrie, l-am trimis pe convalescent, cu avionul, la Cuiabá, pentru a-i menaja puterile. Dar cînd m-am întors în acele locuri, în ianuarie, pentru a-mi regăsi grosul trupei şi i-am vizitat părinţii, aceştia mi-au făcut tot soiul de reproşuri, nu pentru suferinţele îndurate de fiul lor, care pentru ei reprezentau un incident banal al vieţii din *sertão*, ci pentru că am avut barbaria de a-l expune văzduhului, situaţie diabolică la care nu concepeau că poate fi expus un creştin.

34. FARSA JAPIMULUI

Iată şi membrii noii mele familii : mai întîi Taperahi, şeful satului şi cele patru femei ale lui : Maruabai, cea mai în vîrstă, şi Kunhatsin, fiica ei dintr-o căsătorie precedentă ; Takwame şi Ianopamoko, tînăra paralitică. Acest menaj poligam creştea cinci copii : Camini şi Pwereza, băieţi ce păreau să aibă respectiv 17 şi 15 ani, şi trei fetiţe mici : Paerai, Topekea şi Kupekahi.

Adjutantul şefului, Potien, în vîrstă de aproximativ 20 de ani, era fiul lui Maruabai dintr-o căsătorie precedentă. Mai erau acolo o femeie bătrînă, Wirakaru, cei doi fii ai săi adolescenţi : Takwari şi Karamua, primul celibatar, cel de al doilea însurat cu nepoata sa Penhana, abia ajunsă la vîrsta pubertăţii ; în sfîrşit, vărul lor, un tînăr paralitic, Walera.

Spre deosebire de nambikwara, tupi-kawahib nu-şi ascund numele care, de altfel, au un înţeles, după cum au observat şi călătorii care au vizitat tribul în secolul al XVI-lea. „Cum facem şi noi cu cîinii şi alte animale — remarcă Léry — tot astfel şi ei îşi dau la întîmplare nume de lucruri pe care le cunosc, de pildă : Sarigoy, animal cu patru picioare ; Arignan, găină ; Arabouten, copac din Brazilia ; Pindo, o iarbă înaltă şi altele asemănătoare".

Observaţia s-a verificat de fiecare dată cînd băştinaşii mi-au dat explicaţii în legătură cu numele lor. Taperahi ar fi, pare-se, o pasăre mică cu pene albe şi negre ; Kunhatsin ar însemna femeie albă sau cu pielea deschisă ; Takwame şi Takwari ar fi termeni derivaţi din *takwara*, o specie de bambus ; Potien o crevetă de apă dulce : Wirakuru, un mic parazit al omului (în portugheză *bicho de pé*) ; Karamua, o plantă ; Walera, de asemenea o specie de bambus.

Staden, alt călător din secolul al XVI-lea, scrie că femeile „iau de obicei nume de păsări, de peşti şi de fructe" şi adaugă că de fiecare dată cînd bărbatul ei omoară un prizonier atît el cît şi fe-

meia lui iau alt nume. Însoţitorii mei mai practicau acest obicei ; astfel, Karamua se mai numeşte Janaku, deoarece, mi s-a explicat, el a omorît deja un om".

Băştinaşii mai primesc alte nume şi atunci cînd trec de la copilărie la adolescenţă şi cînd devin adulţi. Fiecare poartă, deci, două, trei sau patru nume, pe care mi le comunică bucuroşi. Aceste nume sînt de un interes considerabil ; fiecare ramură foloseşte, de preferinţă, anumite părţi, formate, plecînd de la aceleaşi rădăcini şi care se referă la clan. Locuitorii satului pe care l-am studiat făceau, în majoritate, parte din clanul *Mialat* (al porcului mistreţ), dar satul se formase prin căsătorii cu membri ai altor clanuri : *Paranawat* (al fluviului), *Takwatip* (al bambusului) şi alte cîteva. Or, toţi membrii ultimului clan citat aveau nume derivate din eponime : Takwame, Takwarume, Takwari, Walera (o specie de bambus mare), Topehi (fruct din aceeaşi familie) şi Karamua (tot c plantă, neidentificată însă).

Trăsătura cea mai pregnantă a organizării sociale a indienilor noştri era monopolul aproape total al şefului asupra femeilor grupului. Din şase femei pubere patru erau nevestele lui. Şi avînd în vedere că din cele două care mai rămăseseră, Penhana îi era soră — deci interzisă — iar cealaltă, Wirakaru, o bătrînă care nu mai putea interesa pe nimeni, rezulta că Taperahi avea atîtea femei cît îi era materialmente posibil să posede. În gospodăria lui, rolul principal îi revenea lui Kunhatsin care, cu excepţia infirmei Ianopamoko, era cea mai tînără şi — părerea băştinaşilor venind să confirme aprecierea etnografului — de o mare frumuseţe. Din punct de vedere ierarhic Maruabai este o soţie secundară şi fiica ei îi trece înainte.

Soţia principală pare să-şi asiste bărbatul mai direct decît celelalte. Acestea se ocupă de treburile casei : bucătăria, copiii, care fiind crescuţi în comun trec de la un sîn la altul fără nici o deosebire, aşa că n-am putut stabili cu certitudine care erau mamele respective. Soţia principală însă îşi însoţeşte bărbatul în deplasări, îl ajută să primească străinii, păstrează darurile primite, conduce toată casa. Situaţia este inversă celei observate la nambikwara, la care soţia principală poartă răspunderea căminului în timp ce tinerele concubine sînt strîns asociate la activitatea bărbatului.

Privilegiul şefului asupra femeilor grupului pare să se bazeze, în primul rînd, pe ideea că şeful este o făptură ieşită din comun. I se atribuie un temperament excesiv ; cade în transe, în cursul cărora, deseori, trebuie să fie împiedecat cu forţa să nu comită

crime (voi da mai departe un exemplu) ; are darul profeţiei şi alte talente ; în sfîrşit, pofta lui sexuală depăşeşte normalul şi cere, pentru a fi satisfăcută, un număr mare de soţii. În cele două săptămîni în care am locuit împreună cu băştinaşii, am fost adesea uimit de purtarea anormală — în raport cu cea a tovarăşilor lui — a şefului Taperahi. Astfel, pare să sufere de manie ambulatorie : de trei ori pe zi, cel puţin, schimbă locul hamacului şi al streaşinei din frunze de palmier care îl apără de ploaie, urmat, de fiecare dată, de femeile lui, de locotenentul Potien şi de copii. În fiecare dimineaţă dispare în pădure cu femeile şi copiii, pentru împreunare, spun băştinaşii. O jumătate de oră sau o oră mai tîrziu îi vezi revenind şi pregătind o nouă mutare.

În al doilea rînd, privilegiul poligamiei şefului este compensat, într-o oarecare măsură, prin faptul că-şi împrumută femeile tovarăşilor lui şi străinilor. Potien, de pildă, nu este numai un aghiotant ; el ia parte la viaţa de familie a şefului, de la care-şi primeşte hrana, îndeplineşte uneori rolul de dădacă a copiilor acestuia, bucurîndu-se totodată şi de alte favoruri. Cît despre străini, toţi autorii din secolul al XVI-lea s-au referit la liberalismul şefilor tupinamba. Această ospitalitate avea să se manifeste încă de la sosirea mea în sat, în folosul lui Abaitara, care a primit-o cu împrumut pe Ianopamoko, care era însărcinată şi care, pînă la plecarea mea, a împărţit cu el hamacul, primind tot de la el şi hrana.

După mărturisirile lui Abaitara, această mărinimie nu era lipsită de calcul. Taperahi i-a propus lui Abaitara să i-o cedeze definitiv pe Ianopamoko în schimbul fetiţei lui, Topehi, pe atunci în vîrstă de aproximativ opt ani ; *Karijiraen taleko ehi nipoka,* „şeful vrea să se însoare cu fata mea". Abaitara nu era prea entuziasmat, deoarece Ianopamoko, infirmă, nu-i putea fi tovarăşă de viaţă. „Nu este nici măcar în stare, zicea el, să aducă apă de la rîu". Apoi, schimbul părea prea inegal între o adultă fizic redusă şi o fetiţă sănătoasă şi plină de promisiuni. Abaitara avea alte pretenţii ; în schimbul lui Topehi o voia pe micuţa Kupekahi, în vîrstă de doi ani şi pentru asta ţinea să sublinieze că ea era fata lui Takwame, deci făcea şi ea parte din clanul Takwatip, iar el şi-ar fi putut exercita astfel privilegiul său de unchi. După cum plănuise, însăşi Takwame urma să fie cedată unui alt băştinaş de la postul Pimenta Bueno. În felul acesta s-ar fi restabilit, în parte, echilibrul matrimonial, Takwari fiind şi el „logodit" cu micuţa Kupekahi şi o dată terminate toate aceste tranzacţii, Taperahi ar fi pierdut două femei din patru, dar cu Topehi ar fi recîştigat o a treia.

Clubul cărţii digitale 2022

Nu ştiu care a fost rezultatul acestor discuţii, dar în timpul celor cincisprezece zile de viaţă în comun ele au creat o tensiune între protagonişti şi situaţia devenea uneori neliniştitoare. Abaitara ţinea nebuneşte la logodnica lui în vîrstă de doi ani, care i se părea, în ciuda celor 30 sau 35 de ani ai săi — o soţie pe gustul lui. Îi dădea mici daruri şi cînd ea zburda de-a lungul rîului nu mai înceta să o admire şi să mă facă să-i admir micile forme robuste ; ce fată frumoasă va fi peste zece sau doisprezece ani ! Cu toţi anii lui de văduvie, această lungă aşteptare nu-l speria ; este drept că pentru acest interval conta pe Ianopamoko. În emoţia tandră pe care i-o inspira fetiţa se îmbinau inocente visări erotice, îndreptate către viitor, un sentiment foarte părintesc de răspundere pentru mica fiinţă şi camaraderia afectuoasă a unui frate mai mare căruia i s-ar fi născut mai tîrziu o surioară.

Un alt corectiv al inegalităţii în repartiţia femeilor e căsătoria între cumnat şi cumnată : moştenirea de către frate a femeii. În acest fel fusese însurat şi Abaitara împotriva voinţei lui cu soţia fratelui său mai mare decedat, trebuind să cedeze ordinului tatălui său şi insistenţei femeii care-i dădea mereu tîrcoale. Pe lîngă această căsătorie între cumnaţi, populaţia tupi-kawahib practică poliandria fraternală, un exemplu fiind cel al micuţei Penhana care, slăbuţă şi abia ajunsă la pubertate, se împărţea între bărbatul — Karamua — şi cumnaţii ei — Takwari şi Walera, acesta din urmă frate „clasificator" al celorlalţi doi : „Îşi împrumută (femeia lui) fratelui său", deoarece „fratele nu este gelos pe frate". De obicei, cumnaţii şi cumnatele, fără a se evita, păstrează, totuşi, unii faţă de ceilalţi, o atitudine rezervată. În ziua cînd femeia a fost împrumutată se observă o anumită familiaritate în raporturile cu cumnatul. Sporovăiesc şi rîd împreună, iar cumnatul ei îi dă de mîncare. Într-o zi în care Takwari o împrumutase pe Penhana, el prînzea cu mine. Începînd să mănînce ceru fratelui său, Karamua, să i-o aducă pe Penhana ca să mănînce şi ea. Penhanei însă nu-i era foame ; mîncase cu bărbatul ei. Veni totuşi, luă o îmbucătură şi plecă de îndată. La fel proceda şi Abaitara, care mă părăsea luînd cu el prînzul pe care-l împărţea cu Ianopamoko.

O combinaţie de poligamie şi de poliandrie rezolvă, deci, la tupi-kawahibi problema pusă de prerogativele şefului de grup în materie conjugală. La numai cîteva săptămîni de cînd părăsisem tribul nambikwara mă uimea, să constat în ce măsură, grupuri foarte apropiate din punct de vedere geografic, diferă în soluţionarea unor probleme identice. Am văzut că şi la nambikwara şeful se

bucură de privilegiul poligamiei, ceea ce provoacă acelaşi dezechilibru între numărul bărbaţilor tineri şi cel al femeilor disponibile. În loc însă de a recurge, ca tupi-kawahibii, la poliandrie, nambikwara permit adolescenţilor practicarea homosexualităţii. Pentru aceste obiceiuri tupi-kawahibii au cuvinte injurioase, deci le condamnă. Dar, cum remarca maliţios Léry referindu-se la strămoşii lor : „Deoarece cîteodată, certîndu-se între ei, se numesc *Tyvire* (tupi-kawahibii folosesc un termen foarte apropiat : *teukuruwa)* adică ticălos, se poate presupune (deoarece nu afirm nimic) că şi ei comit acest păcat îngrozitor".

La tupi-kawahibi, şefia era obiectul unei organizări complexe de care satul nostru mai era încă legat în mod simbolic, într-un fel ca la acele mici curţi princiare decăzute la care un fidel se sileşte să joace rolul de şambelan pentru a salva prestigiul demnităţii regale. Acesta părea să fie şi rolul jucat de Potien pe lîngă Taperahi ; prin silinţa pe care şi-o dădea în a-şi servi stăpînul, prin respectul pe care i-l arăta şi prin deferenţa cu care, pe de altă parte, era tratat de ceilalţi membri ai grupului s-ar mai fi putut crede uneori că Taperahi comandă — cum comandase pe vremuri Abaitara — cîteva mii de supuşi sau de înfeudaţi. În acel timp, curtea avea cel puţin patru grade ierarhice : şeful, garda, ofiţerii subalterni şi însoţitorii. Şeful avea dreptul de viaţă şi de moarte. Cum în secolul al XVI-lea pedeapsa capitală era moartea prin înecare, executarea ei revenea ofiţerilor subalterni. Şeful însă poartă de grijă oamenilor lui ; duce tratativele cu străinii şi, cum aveam să constat, nu fără prezenţă de spirit.

Aveam o oală mare de aluminiu în care fierbeam orezul. Într-o dimineaţă, Taperahi, însoţit de Abaitara ca interpret, a venit să-mi ceară oala pe care, în schimb, se angaja să ne-o ţină la dispoziţie plină cu cahuin pe tot timpul cît vom fi împreună. Am încercat să-i explic că nu ne puteam dispensa de acest obiect de bucătărie, dar în timp ce Abaitara traducea, vedeam, spre marea mea surprindere, cum pe faţa lui Taperahi se menţine un surîs fericit ca şi cum cuvintele mele ar fi corespuns întru totul dorinţelor lui. Şi, într-adevăr, cînd Abaitara a terminat expunerea motivelor prin care-mi justificam refuzul, Taperahi, tot surîzător, luă oala şi o puse între ustensilele lui. Nu-mi mai rămînea decît să mă supun. De altfel, credincios promisiunii făcute, Taperahi îmi aduse, timp de o săptămînă, un cahuin de lux compus dintr-un amestec de porumb şi de *tocari* din care am consumat cantităţi prodigioase, limitate doar de grija de a menaja glandele salivare, ale celor trei copii

mici. Incidentul mi-a reamintit un pasaj din Yves d'Évreux : „Dacă vreunul dintre ei doreşte un obiect care aparţine altuia, îi spune cinstit ce vrea ; şi obiectul trebuie să fie foarte scump celui care îl posedă dacă nu-l dăruieşte numaidecît, cu condiţia însă ca, dacă cel care cere, posedă un alt lucru la care ţine, cel ce dă să i-l ofere cînd îi va fi cerut".

Tupi-kawahibi au o concepţie foarte diferită de nambikwara în ceea ce priveşte rolul şefului. Cînd sînt siliţi să se pronunţe asupra acestei probleme spun „Şeful este totdeauna voios". Extraordinarul dinamism pe care îl manifesta în toate ocaziile Taperahi e cel mai bun comentar al acestei formule şi totuşi ea nu se explică doar prin aptitudinile individuale, căci, spre deosebire de nambikwara, şefia la tupi-kawahib este ereditară în linie bărbătească : Pwereza ar urma să fie succesorul tatălui său ; or, Pwereza părea mai tînăr decît fratele său Kamini, şi am mai cules şi alte dovezi ale unei întîietăţi posibile a mezinului faţă de fratele său mai mare. În trecut, una dintre sarcinile care îi revenea de drept şefului era aceea de a da serbări în cadrul cărora era numit „stăpîn", sau „proprietar". Bărbaţii şi femeile îşi acopereau corpul cu picturi (şi anume cu sucul puternic al unei frunze neidentificate, care era folosit şi la pictarea oalelor), şi se ţineau adunări de dans cu cîntece şi muzică : acompaniamentul consta din patru sau cinci clarinete mari, confecţionate din bucăţi de bambus, lungi de 1,20 m, la capătul cărora un mic tub de bambus, prevăzut cu o ţevuşoară tăiată într-o parte, era menţinut, în interior, cu ajutorul unui tampon din fibre. „Stăpînul sărbătorii" dădea ordinul ca bărbaţii să se întreacă în a purta pe umeri un flautist, competiţie care aminteşte de ridicarea *mariddo*-ului la bororo şi alergările cu butuci ale gé-ilor.

Invitaţiile erau făcute din timp, pentru ca participanţii să aibă timp să-şi procure şi să afume mici animale ca : şobolani, maimuţe, veveriţe, pe care le purtau înşirate în jurul gîtului. Jocul cu roata împărţea satul în două tabere : mezinii şi vîrstnicii. Echipele se grupau la extremitatea vestică a unui teren circular, în timp ce doi aruncători, cîte unul din fiecare tabără, luau loc, respectiv în partea de nord şi în cea de sud. Îşi aruncau, rostogolindu-l, un fel de cerc plin făcut dintr-o secţiune de trunchi de copac. În momentul în care trecea prin faţa trăgătorilor, fiecare încerca să-l atingă cu o săgeată. Pentru fiecare lovitură în plin cîştigătorul lua cîte o săgeată a adversarului. În America de Nord există jocuri de o asemănare izbitoare.

În sfîrşit, se trăgea la ţintă într-un manechin, şi nu fără pericol căci cel a cărui săgeată s-ar fi înfipt în stîlpul de suport era hărăzit unui destin fatal, de origine magică, ca şi cei care ar îndrăzni să sculpteze un manechin de lemn cu formă omenească, în loc să facă o păpuşă din paie sau un manechin care să reprezinte o maimuţă.

Şi aşa treceau zilele, adunînd resturile unei culturi care fascinase Europa şi care avea să dispară, poate, de pe malul drept al cursului superior al lui Rio Machado o dată cu plecarea mea ; în clipa în care puneam piciorul pe corăbioara cu pînze şi lopeţi, întoarsă de la Urupá — la 7 noiembrie 1938 — băştinaşii plecau spre Pimenta Bueno pentru a-şi întîlni tovarăşii şi familia lui Abaitara.

Totuşi, spre sfîrşitul acestei triste lichidări a activului unei culturi muribunde mă aştepta o surpriză. Era pe înserat, cînd fiecare profită de ultimele sclipiri ale focului de tabără pentru a se pregăti de culcare. Şeful Taperahi se şi lungise în hamac ; el începu să cînte cu o voce îndepărtată şi şovăitoare, pe care abia i-o puteai recunoaşte. Îndată, doi bărbaţi (Walera şi Kamini) i s-au aşezat la picioare şi un fior străbătu micul grup. Walera scoase cîteva strigăte ; cîntecul şefului se preciză, glasul îi deveni mai sigur. Şi deodată am înţeles la ce asistam : Taperahi începuse să joace o piesă de teatru, sau mai bine zis o operetă, un amestec de cîntec şi de text vorbit. El singur încarna o duzină de personaje, dar fiecare se deosebea printr-un ton aparte al vocii : ascuţit, în falset, gutural, sau înfundat, şi printr-o temă muzicală care forma un adevărat laitmotiv. Melodiile erau surprinzător de înrudite cu cîntecul gregorian. După „Sacrul" evocat de flautele nambikwara, îmi părea că ascult o versiune exotică a „Nunţilor".

Cu ajutorul lui Abaitara — atît de atent la reprezentaţie, încît era greu să-i smulgi comentarii — mi-am putut face o părere vagă despre subiect. Era vorba despre o farsă al cărei personaj principal era pasărea *japim* (o oriolă [1] cu pene negre şi galbene, al cărei cînt modulat dă iluzia unui glas omenesc) ; avea ca parteneri animale : broască ţestoasă, jaguar, şoim, furnicar, tapir, şopîrlă etc. ; obiecte : bîtă, stîlp etc. şi spirite, ca de pildă, fantoma Maira. Fiecare se exprima într-un stil atît de conform naturii sale, încît după puţin timp am reuşit să le identific singur. Intriga se învîrtea în jurul aventurilor *japim*-ului care, la început ameninţat de celelalte animale, le păcălea în diferite feluri şi termina prin a le învinge. Re-

[1] Pasăre din familia grangurului (*Oriolidae*, care cuprinde mai ales specii tropicale). — *N.R.*

prezentaţia, care a fost repetată (sau continuată ?) două nopţi de-a rîndul a durat, de fiecare dată, aproximativ patru ore. Uneori, Taperahi părea inspirat, vorbea şi cînta mult : hohote de rîs izbucneau din toate părţile. Alteori, părea istovit, glasul îi slăbea şi încerca diferite teme fără a se fixa la vreuna. Atunci, unul dintre recitatori, sau amîndoi, îi veneau în ajutor, fie reînnoind strigătele care dădeau un răgaz actorului principal, fie propunîndu-i cîte o temă muzicală, fie preluînd, temporar, unul din roluri, aşa încît, pentru un moment, asistai la un adevărat dialog. Readus la linia de plutire Taperahi pornea mai departe, cu un nou episod.

Pe măsură ce se lăsa noaptea, simţeai cum creaţiei poetice îi urmează o pierdere a cunoştinţei, cum actorul e depăşit, încetul cu încetul, de personajele sale. Diferitele lui voci îi deveneau străine, fiecare căpăta un caracter atît de pronunţat, încît era foarte greu de crezut că aparţineau aceluiaşi individ. La sfîrşitul celei de a doua şedinţe, Taperahi, continuînd să cînte, se ridică brusc din hamacul lui şi începu să umble încolo şi încoace, fără rost, cerînd cahuin ; fusese „apucat de spirit" ; deodată, înşfăcă un cuţit şi se năpusti asupra lui Kunhatsin, principala lui soţie, care abia reuşi să scape fugind în pădure, în timp ce bărbaţii îl domoliră şi-l forţară să se lungească din nou în hamac, unde adormi pe dată. A doua zi totul reveni la normal.

35. AMAZONIA

Ajungînd la Urupá, unde începe navigaţia cu motor, mi-am găsit tovarăşii instalaţi într-o spaţioasă colibă din paie, cocoţată pe piloţi şi despărţită prin pereţi subţiri în mai multe încăperi. Nu aveam altceva de făcut decît să vindem populaţiei locale resturile materialelor noastre sau să le schimbăm pe găini, pe ouă şi lapte — căci erau şi cîteva vaci — să trîndăvim refăcîndu-ne forţele în aşteptarea momentului cînd rîul, umflat de ploi, va îngădui primei bărci, în acest anotimp, să urce pînă acolo ceea ce ar cere, fără îndoială, trei săptămîni. În fiecare dimineaţă, muind în lapte rezervele noastre de ciocolată, luam micul dejun privind cum Vellard extrăgea ţăndări de oase din mîna lui Emydio, căreia îi dădea din nou forma. Spectacolul avea ceva dezgustător şi totodată fascinant ; în mintea mea el se asocia cu cel al pădurii, plină de forme şi pericole. Am început să desenez (luînd ca model mîna mea stîngă), peisaje formate din mîini ieşind din corpuri, contorsionate şi încîlcite ca lianele. După o duzină de schiţe, care au dispărut aproape toate în timpul războiului — în ce pod or fi zăcînd astăzi uitate ? — m-am simţit uşurat şi am revenit la observarea lucrurilor şi a oamenilor.

De la Urupá pînă la Rio Madeira, posturile liniei telegrafice sînt legate cu cătunele căutătorilor de cauciuc, care justifică populare sporadică a malurilor. Ele par mai puţin deplasate decît cele de pe podiş şi felul de viaţă care se duce acolo începe să nu mai semene cu un coşmar. Măcar variază şi se nuanţează în funcţie de resursele locale. Găseşti grădini de zarzavat cu pepeni : zăpadă răcoroasă şi rouă a tropicelor ; curţi în care sînt ţinute broaşte ţestoase captive, care asigură familiei echivalentul unui pui duminical. În zilele de sărbătoare acesta apare chiar sub forma de *gallinha em molho pardo* (găină în sos brun) şi e completat cu un *bolo podre* (în traducere fidelă prăjitură putredă), cu un *cha de burro* (infuzie de

măgar, adică fiertură de porumb cu lapte) şi cu *baba de moça* („scuipat de domnişoară" : brînză albă pe cremă cu miere). Sucul de manioc, fermentat timp de săptămîni cu ardei, dă un sos tare şi catifelat. E o adevărată abundenţă : *Aqui so falta o que não tem* (aici nu lipseşte decît ceea ce nu ai).

Toate aceste mîncăruri sînt „coloşi" de delicii, vorbirea amazoniană complăcîndu-se în superlative. În general, un remediu, un desert sînt bune, rele „ca dracul" ; o cădere de apă este „vertiginoasă", un vînat e „un monstru" ; o situaţie „abisinică". Conversaţia este o savuroasă mostră de deformări ţărăneşti, de pildă inversiunea fonemelor : *percisa* în loc de *precisa, prefeitamente* în loc de *perfeitamente : Tribucio* în loc de *Tiburcio.* E însoţită, de asemenea, de lungi tăceri, întrerupte doar de interjecţii solemne : *Sim Senhor !* sau *Disparate !* care se referă la tot felul de gînduri confuze şi obscure ca pădurea.

Rarii negustori ambulanţi, *regatão* sau *mascate* — de obicei sirieni sau libanezi care circulă în pirogă — aduc, după săptămîni de călătorie, medicamente şi ziare vechi, deteriorate de umiditate. Un ziar părăsit în coliba unui căutător de cauciuc m-a informat, cu patru luni întîrziere, asupra acordurilor de la München şi a mobilizării. De aceea şi fantezia celor ce trăiesc în pădure este mai bogată decît a locuitorilor din savană. Sînt printre ei poeţi ca în acea familie în care tatăl şi mama, care se numesc Sandoval şi Maria, compun numele copiilor pornind de la silabele din care sînt formate numele lor, adică pentru fete : Valma, Valmaria, Valmarisa, iar pentru băieţi : Sandomar şi Marival ; iar pentru generaţiile următoare : Valdomar şi Valkimar. Pedanţii îşi numesc copiii Newton şi Aristotel şi practică degustarea medicamentelor atît de populare în Amazonia ca Tinctura preţioasă, Tonicul oriental, Specificul Gordona, Pilulele Bristol, Apa engleză şi Balsamul ceresc. Cînd nu absorb, cu consecinţe fatale, biclorhidrat de chinină în loc de sulfat de sodiu ajung la o obişnuinţă atît de mare încît trebuie să înghită dintr-o dată un tub întreg de aspirină pentru a calma o durere de dinţi. De fapt, un mic depozit, observat pe cursul inferior al rîului Machado pare, în mod simbolic, că nu expediază în pirogă în amontele acestui rîu decît două feluri de mărfuri : grilaje de cimitir şi clistire.

Pe lîngă această medicină „savantă", există şi o alta, populară, care constă în *resguardos* („interdicţii") şi în *orações* (predici). În timpul sarcinii, femeia nu e supusă nici unei restricţii alimentare. După naştere şi în primele opt zile poate să mănînce carne de

găină şi de prepeliţă. Pînă la a patruzecea zi, la acestea se mai adaugă carnea de cerb şi cîteva specii de peşte *(pacu, piava, sardinha).* Începînd din a patruzeci şi una zi îşi poate relua raporturile sexuale şi să adauge la regimul alimentar de pînă atunci carnea de porc mistreţ şi peşte zis alb. Timp de un an îi sînt interzise : tapirul, broasca ţestoasă de uscat, cerbul roşu, *mutum*-ul, peştii „cu piele" : *jatuarama* şi *curimata.* Ceea ce informatorii comentează astfel : *Isso e mandamento da lei de Deu, isso e do inicio do mundo, a mulher so e purificada depois de 40 dias. Si não faz, o fim e triste. Depois do tempo da menstruação, a mulher fica immunda, o homen que anda com ella fica immundo tambem, e a lei de Deu para mulher* [1]. Ca explicaţie finală : *E uma cousa muita fina, a mulher* [2].

Iată acum, la limita magiei negre, *Oração do sapo secco,* Rugăciunea broaştei uscate, care se găseşte într-o carte răspîndită, *Livro de Saõ Cypriano.* Se ia o broască mare, *cururu* sau *sapo leiteiro,* se îngroapă într-o zi de vineri pînă la gît şi i se dă jeratic pe care-l înghite tot. Opt zile mai tîrziu poţi s-o cauţi : a dispărut. Dar în acelaşi loc creşte „un trunchi de copac cu trei ramuri", în trei culori. Ramura albă este pentru dragoste, cea roşie pentru disperare, cea neagră pentru doliu. Numele rugăciunii vine de la faptul că broasca se usucă, pentru că nici măcar hoitarul nu o mănîncă. Atunci ramura care corespunde intenţiei celui ce oficiază e ruptă şi ascunsă de toţi : *e cousa muita occulta.* Rugăciunea se spune la înmormîntarea broaştei :

Eu te enterro com palma de chão la dentro
Eu te prende baixo de meus pes ate como for o possivel
Tem que me livras de tudo quanto e perigo
So soltarei voce quando terminar minha missão
Abaixo de São Amaro sera o meu protetor
As undas do mar serão meu livramento
Na polvora do sol sera meu descanso
Anjos da minha guarda sempre me accompanham
E o Satanaz não tera farça me prender
Na hora chegada no pinga de meio dia

[1] Este porunca legii lui Dumnezeu, s-a petrecut la începutul lumii, femeia e purificată abia în a patruzecea zi. Dacă aceasta nu se face, sfîrşitul e trist. După menstruaţie femeia e necurată, bărbatul care o frecventează devine şi el necurat, e legea făcută de Dumnezeu pentru femeie. — *N.T.*

[2] E un lucru foarte delicat, femeia. — *N.T.*

Esta Oração sera ouvida
São Amaro voce e supremes senhores dos animaes crueis
Sera o meu protetor Mariterra (?)
Amen. [1]

Se mai obişnuieşte şi *Oração da fava* (a fasolei) şi *Oração do morcego* („a liliacului").

În vecinătatea rîurilor navigabile pentru ambarcaţii mici cu motor, adică acolo unde civilizaţia, reprezentată prin Manaus, nu mai este o amintire aproape ştearsă, ci o realitate cu care se poate relua legătura, de două sau poate de trei ori în cursul unei existenţe întîlneşti frenetici sau inventatori. De pildă, cutare şef de post care, pentru el, pentru soţia şi cei doi copii ai săi practică singur, în plină pădure culturi gigantice, montează patefoane şi prepară butoaie de rachiu şi împotriva căruia destinul se înverşunează. Calul îi e atacat în fiecare noapte de lilieci din specia vampirilor. Îi face o armură din pînză de cort, dar calul o sfîşie de crengi ; atunci încearcă să-l ungă cu ardei iute, apoi cu sulfat de cupru, dar vampirii „şterg totul cu aripile lor" şi continuă să sugă sîngele bietului animal. Singurul mijloc eficace s-a dovedit acela de a travesti calul în mistreţ cu ajutorul a patru piei tăiate şi cusute. Imaginaţia sa, nicicînd dezarmată, îl ajută să treacă peste o mare decepţie : vizita la Manaus, unde toate economiile pe care le-a făcut dispar în mîinile medicilor care-l exploatează, la hotelul unde flămînzeşte şi datorită copiilor săi care golesc magazinele cu complicitatea furnizorilor.

Aş dori să evoc mai îndelung aceste triste personaje ale vieţii amazoniene, hrănite cu excentricitate şi desperare. Eroi sau sfinţi, ca Rondon şi însoţitorii lui, care presară harta teritoriilor neexplorate cu nume din calendarul pozitivist şi dintre care unii au preferat să se lase masacraţi decît să riposteze atacurilor indienilor. Entuziaşti care aleargă în adîncul pădurilor, către întîlniri stranii cu triburi pe care doar ei le cunosc, jefuindu-le modestele recolte înainte de a cădea victimă săgeţilor lor. Visători care clădesc în cîte o vale părăsită un imperiu efemer. Maniaci desfăşurînd în singurătate o activitate care, în alte vremuri a adus altora titlul de vicerege. Victime în sfîrşit, ale unei beţii, întreţinută de alţii mai puternici şi cărora, pe Rio Machado, la marginea pădurilor ocupate de populaţiile mundé şi tupi-kawahib, căutătorii de aventuri le prezic ciudatul destin.

[1] Te îngrop la un picior de pămînt, acolo dedesubt,
Te iau sub picioarele mele atît pe cît se poate,
Tu trebuie să mă scapi de tot ce e pericol,
Te voi libera doar cînd îmi voi încheia misiunea,
Sub invocarea sfîntului Amaro se va afla protectorul meu,
Valurile mării îmi vor fi mîntuirea,
În pulberea pămîntului odihna mea.
Îngeri care mă păziţi, însoţiţi-mă întotdeauna
Şi satana nu va avea puterea să mă prindă.
Cînd va sosi ora, exact de amiază
Această rugă va fi auzită.
Sfîntul Amaro, tu şi stăpînii supremi ai crudelor animale
Va fi protectorul meu Mariterra (?)
Amin. — *N.T.*

Voi transcrie aici o povestire stîngace, dar nu lipsită de măreţie, pe care am tăiat-o într-o zi dintr-un ziar amazonian.

Extras din *A Pena Evangelica* (1938).

„În 1920 preţul cauciucului brut a scăzut brusc şi marele şef (colonelul Raymundo Pereira Brasil) părăsi *seringaes*-urile care aici, pe malul lui Igarapé São Thomé rămîneau virgine sau aproape virgine. Timpul trecea. De cînd părăsisem pămînturile colonelului Brasil sufletul meu de adolescent păstrase, gravat în caractere ce nu pot fi şterse, amintirea acestor păduri fertile. Mă trezeam din apatia în care ne cufundase căderea năprasnică a preţului cauciucului şi eu, care fusesem totuşi bine antrenat şi obişnuit cu *Bertholletia Excelsa*, mi-am amintit deodată de *castanhaes* pe care le vedeam la São Thomé.

La Grand Hotel, din Belém-do-Para l-am întîlnit într-o zi pe fostul meu patron, colonelul Brasil. Purta încă urmele vechii lui bogăţii. I-am cerut permisiunea să lucrez pe plantaţiile „sale" de castani. Mă autorizâ cu bunăvoinţă, vorbi şi spuse : Toate acestea sînt părăsite ; e foarte departe şi nu au mai rămas acolo decît cei care nu au reuşit să evadeze. Nu ştiu cum trăiesc şi nici nu mă interesează. Poţi să te duci.

Am adunat ceva bani, am cerut *aviação* (aşa se numesc mărfurile luate pe credit) caselor J. Adonias, Adelino G. Bastos şi Gonçalves Pereira et C-ie, mi-am luat un bilet pe un pachebot al lui *Amazon River* şi am plecat în direcţia Tapajos. La Itaituba m-am întîlnit cu Ruffino Monte Palma şi Malentino Telles de Mendonça. Fiecare dintre noi aducea cu el 50 de oameni. Ne-am asociat şi am reuşit. Am ajuns curînd la vărsarea lui Igarapé São Thomé. Acolo am găsit o întreagă populaţie părăsită şi jalnică : bătrîni abrutizaţi, femei aproape goale, copii anchilozaţi şi sperioşi. O dată construite adăposturile şi cînd totul fu gata mi-am adunat tot personalul şi toată această familie

şi le-am spus : Iată *boia* pentru fiecare : cartuşe, sare şi făină. În bordeiul meu nu-i nici pendulă, nici calendar ; lucrul începe cînd putem distinge conturul mîinilor noastre noduroase, iar ora odihnei vine o dată cu noaptea pe care ne-a dat-o Dumnezeu. Cei care nu sînt de acord nu capătă de mîncare ; vor trebui să se mulţumească cu fiertură de nuci-de-cocos şi cu sare din mugurii de *anaja* (din mugurii acestui palmier se extrage, prin fierbere, un praf amar şi sărat). Avem provizii pentru şaizeci de zile şi trebuie să profităm de ele : nu putem pierde nici o singură oră din acest timp preţios. Asociaţii mei mi-au urmat exemplul şi 60 de zile mai tîrziu aveam 1 420 butoiaşe (fiecare butoiaş are aproximativ 130 litri) pline cu castane. Am încărcat pirogile şi am coborît cu echipajul necesar pînă la Itaituba. Am rămas cu Ruffino Monte Palma şi cu restul grupului pentru a lua vaporul cu motor „Santelmo" pe care l-am aşteptat timp de 15 zile. Ajunşi în portul Pimental ne-am îmbarcat cu castanele şi cu tot resul pe gaiola „Sertanejo", iar la Belém am vîndut castanele cu 47 milreis hectolitrul (2 dolari şi 30 cenţi) ; din nefericire, patru persoane au murit în cursul călătoriei. Nu ne-am mai întors niciodată. Dar acum, cu preţurile care se ridică pînă la 220 milreis pe hectolitru, cel mai ridicat care s-a atins vreodată, după documentele pe care le posed, ce avantaje am putea avea, în sezonul 1936—37, de pe urma cultivării castanelor — lucru sigur şi pozitiv — nu ca diamantul din pămînt veşnic necunoscut. Iată, prieteni din Cuiabá, cum se face treabă cu castanele de la Pará în statul Mato Grosso.

Şi, încă, aceştia au cîştigat în 60 de zile pentru 150—170 de persoane, un total de 3 500 dolari. Ce să mai spunem atunci de căutătorii de cauciuc la agonia cărora am asistat în ultimele săptămîni de şedere acolo ?"

36. SERINGAL

Cele două specii principale de arbori de latex, *Hevea* şi *Castilloa*, sînt numite în dialect local respectiv *seringa* şi *caucha*, prima fiind şi cea mai importantă ; ea nu creşte decît în vecinătatea rîurilor, ale căror maluri formează un domeniu neprecizat, cedat printr-o vagă autorizaţie a guvernului, nu unor proprietari, ci unor „patroni" ; aceşti *patrões de seringal* ţin cîte un depozit cu alimente şi diferite provizii, fie pe cont propriu, fie în calitate de concesionari ai unui antreprenor sau ai unei mici companii de transport fluvial, care deţine monopolul navigaţiei pe rîu şi pe afluenţii acestuia. Căutătorul de cauciuc este, în primul rînd, şi în mod semnificativ, un „client" ; se numeşte freguez, adică un client al magazinului din zona în care se instalează şi de la care se angajează să cumpere toate mărfurile, *aviação* (nici o legătură cu aviaţia) şi să-i vîndă întreaga recoltă în schimbul unui împrumut în unelte de lucru şi hrană pentru un sezon, împrumut trecut de îndată în contul lui, precum şi al unui loc numit *collocação*, grup de circuite, *estradas*, în formă de laţ, care duc toate la coliba construită pe mal şi care sînt, totodată, căile de acces la cei mai importanţi copaci producători, reperaţi mai înainte, în pădure, de alţi angajaţi ai patronului : *matteiro* şi *adjudante*.

În fiecare dimineaţă, devreme (căci e mai bine, pare-se, să se lucreze în întuneric), *seringueiro* parcurge unul din circuite, înarmat cu *faca*, un cuţit încovoiat, şi cu *coronga*, o lampă pe care o poartă prinsă de pălărie ca minerii. Crestează *seringas*, folosind tehnicile delicate denumite „în steag" sau „în os de peşte", căci arborele prost crestat riscă fie să nu secreteze, sau să se epuizeze.

Pînă spre ora 10 dimineaţa s-a lucrat la 150—180 de copaci ; după ce a mîncat, *seringueiro* se întoarce pe acelaşi traseu şi adună

latexul care s-a scurs în cursul dimineţii în vasele de zinc fixate de trunchiul arborilor şi al căror conţinut îl deşartă într-un sac confecţionat de el, din pînză grosolană impregnată cu cauciuc. La înapoiere, către ora 5 seara, începe cea de a treia fază, angresajul bulgărelui rotund de cauciuc în curs de formare : „laptele“ este încorporat încetişor în masa prinsă pe un baston aşezat transversal, agăţat deasupra focului. Fumul îl coagulează în straturi subţiri care se egalizează rotind încet bulgărele în jurul axei sale. Bulgărele e gata cînd a atins o greutate standard, ce variază, după regiune, între 30 şi 70 kg. Cînd arborii sînt obosiţi formarea unui bulgăre poate dura mai multe săptămîni. Bulgării (care sînt de mai multe feluri, după calitatea latexului şi tehnica fabricării) sînt depuşi în lungul fluviului, de unde sînt colectaţi în fiecare an de patron pentru a fi presaţi în depozitul lui ; acolo iau forma unor „piei de cauciuc“ — *pelles de borracha* — care sînt amarate pe plute ; se vor sfărîma la trecerea peste cascade, dar vor fi reconstituie cu răbdare şi operaţia se repetă pînă ce ajung la Manaus sau Belém.

În felul acesta, pentru a simplifica o situaţie, deseori complexă, *serigueiro* depinde de patron, iar acesta, la rîndul lui, de compania de navigaţie care controlează căile principale. Acest sistem este o consecinţă a prăbuşirii preţurilor, care s-a produs începînd din 1910, cînd cauciucul de pe plantaţiile asiatice a început să concureze recolta braziliană. În timp ce exploatarea propriu-zisă nu mai prezenta interes decît pentru cei lipsiţi de mijloace, transportul fluvial a rămas cu atît mai lucrativ cu cît mărfurile puteau fi vîndute în seringal cu aproape de patru ori preţul pieţei. Cei mai înstăriţi au abandonat cauciucul, rezervîndu-şi transportul, care le asigură controlul fără riscuri al sistemului, *patrão* depinzînd dublu de cel care face transportul, fie pentru că-i măreşte tarifele, fie pentru că refuză să-şi aprovizioneze clientul. Un patron cu magazia goală îşi pierde clienţii : aceştia, sau fug fără să-şi plătească datoria, sau cînd rămîn pe loc, mor de foame.

Patronul este la cheremul celui care face transporturile iar clientul este la cheremul patronului. În 1938, preţul cauciucului era de 50 de ori mai mic decît la sfîrşitul perioadei de mare boom (înflorire economică). În ciuda unei creşteri temporare a cursului în timpul ultimului război mondial, în prezent situaţia nu este mai strălucită. În Machado recolta unui culegător variază de la an la an între 200 şi 1 200 kg. În cazul cel mai favorabil cîştigul îi permitea, în 1938, să cumpere aproximativ jumătate din cantitatea de mărfuri de bază : orez, fasole neagră, carne uscată, sare, gloanţe, gaz şi pînzeturi de bumbac, care sînt indispensabile traiului. Diferenţa este acoperită, în parte, de vînat, în parte de datoriile care încep încă înainte de instalarea lui, şi, de cele mai multe ori, continuă să crească pînă la moarte.

Cred că nu e lipsit de interes bugetul lunar al unei familii de patru persoane pe care-l transcriu aici, aşa cum fusese stabilit în 1938. Variaţiile preţului kilogramului de orez permit să se recalculeze, eventual, în valoare-aur.

	Preţ unitar în milreis	*Preţ global în milreis*
4 kg. grăsime de gătit	10,500	42
5 kg zahăr	4,500	22,500
3 kg cafea	5	15
1 l gaz	5	5
4 bare săpun	3	12
3 kg sare (pentru săratul vînatului)	3	9
20 gloanţe cal. 44	1,200	24
4 livre de tutun	8,500	34
5 carnete foiţă de ţigară	1,200	6
10 cutii chibrituri	0,500	5
100 g piper (pentru sărături)	3	3
2 căpăţîni de usturoi	1,500	3
4 cutii lapte condensat (pentru sugari)	5	20
5 kg orez	3,500	17,500
30 kg „făină“ de manioc	2,500	75
6 kg *xarque* (carne uscată)	8	48
Total		341

În bugetul anual mai trebuie adăugate pînzeturile de bumbac, un cupon valorînd, în 1938, între 30 şi 120 milreis ; încălţăminte, între 40 şi 60 milreis perechea ; pălăria, 50—60 milreis şi, în sfîrşit, acele, nasturii şi aţa, şi medicamentele al căror consum este înspăimîntător.

Cu titlu de informaţie, comprimatul de chinină (ar fi necesar cîte unul pe zi pentru fiecare membru al familiei) sau de aspirină, costă un milreis. Amintim că în aceeaşi perioadă pe Machado un „sezon" foarte bun (recoltarea cauciucului se face din aprilie pînă în septembrie, pădurea fiind de nepătruns în timpul ploilor) aduce un venit de 2 500 milreis *(fina* se vindea la Manaus, în 1936, cu aproximativ 4 milreis kg, din care producătorul primeşte jumătate). Dacă *seringueiro* nu are copii mici, dacă nu mănîncă decît numai ceea ce a vînat şi „făina" din maniocul pe care îl cultivă şi-l prelucrează el însuşi pe lîngă munca sa sezonieră, bugetul lui minim pentru alimente absoarbe în întregime această excepţională reţetă.

Fie că lucrează pe cont propriu sau nu, patronul trăieşte terorizat de spectrul falimentului, care-l ameninţă în cazul în care clienţii săi ar dispărea înainte de a fi înapoiat avansurile primite. De aceea, supraveghetorul lui, înarmat, veghează asupra fluviului. La cîteva zile după ce i-am părăsit pe tupi-kawahibi, o întîlnire stranie pe rîu va rămîne în amintirea mea ca însăşi imaginea *seringal*-ului. Transcriu însemnările din carnetul meu de drum de la data de 3 decembrie 1938 : „Către ora 10 timp blînd cu cerul acoperit. În întîmpinarea pirogilor noastre a ieşit o mică *montaria,* condusă de un om slab cu femeia sa — o mulatră grasă cu părul creţ — şi un copil de aproximativ 10 ani. Sînt epuizaţi şi femeia îşi îneacă frazele în plîns. Se întorc dintr-o expediţie de şase zile în Machadinho trecînd peste 11 *cachoeiras* (cascade), dintre care, la una, Jaburu, au trebuit să *varação por terra* (să transporte ambarcaţia de-a lungul malului) în căutarea unuia dintre *freguezes* care a fugit împreună cu soţia lui luînd cu ei o pirogă şi lucrurile lui, după ce mai înainte şi-a procurat *aviação* şi a lăsat un bilet în care scria că : *„a mercadoria e muito cara e não tem coragem pagar a conta"* (marfa e prea scumpă şi nu are curajul să achite nota de plată). Oameni angajaţi de *Compadre* Gaetano, scoşi din minţi de răspunderea care le incumbă, au pornit în căutarea fugarului pentru a-l prinde şi a-l preda patronului. Au un rifle".

Rifle e carabina — de obicei o Wincester de calibrul 44 — folosită la vînătoare şi, uneori, şi la altceva.

Cîteva săptămîni mai tîrziu am remarcat următorul text afişat pe uşa magazinului de la *Calama Limitada,* situat la confluenţa rîurilor Machado şi Madeira :

41

42

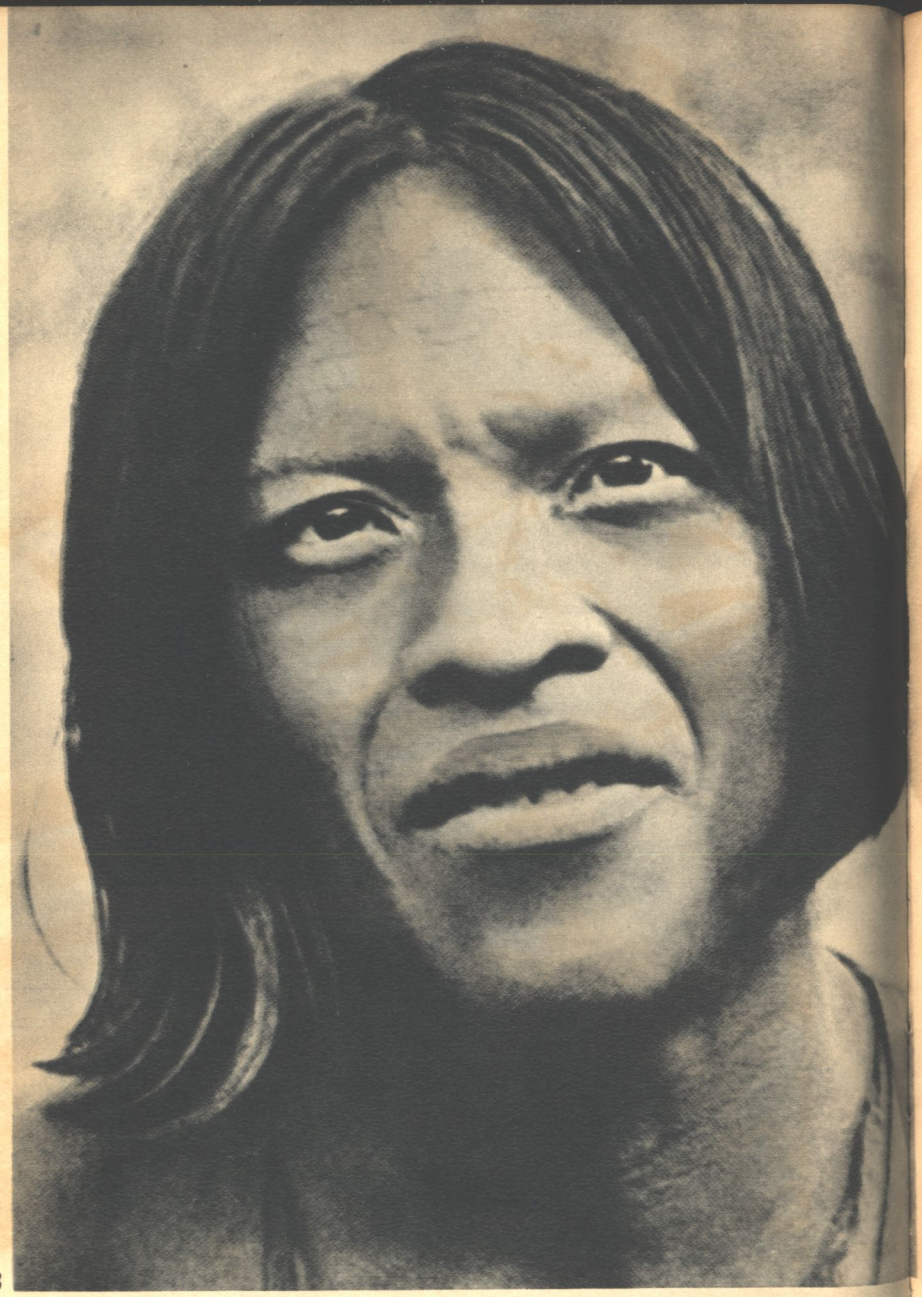

43

44

45

46

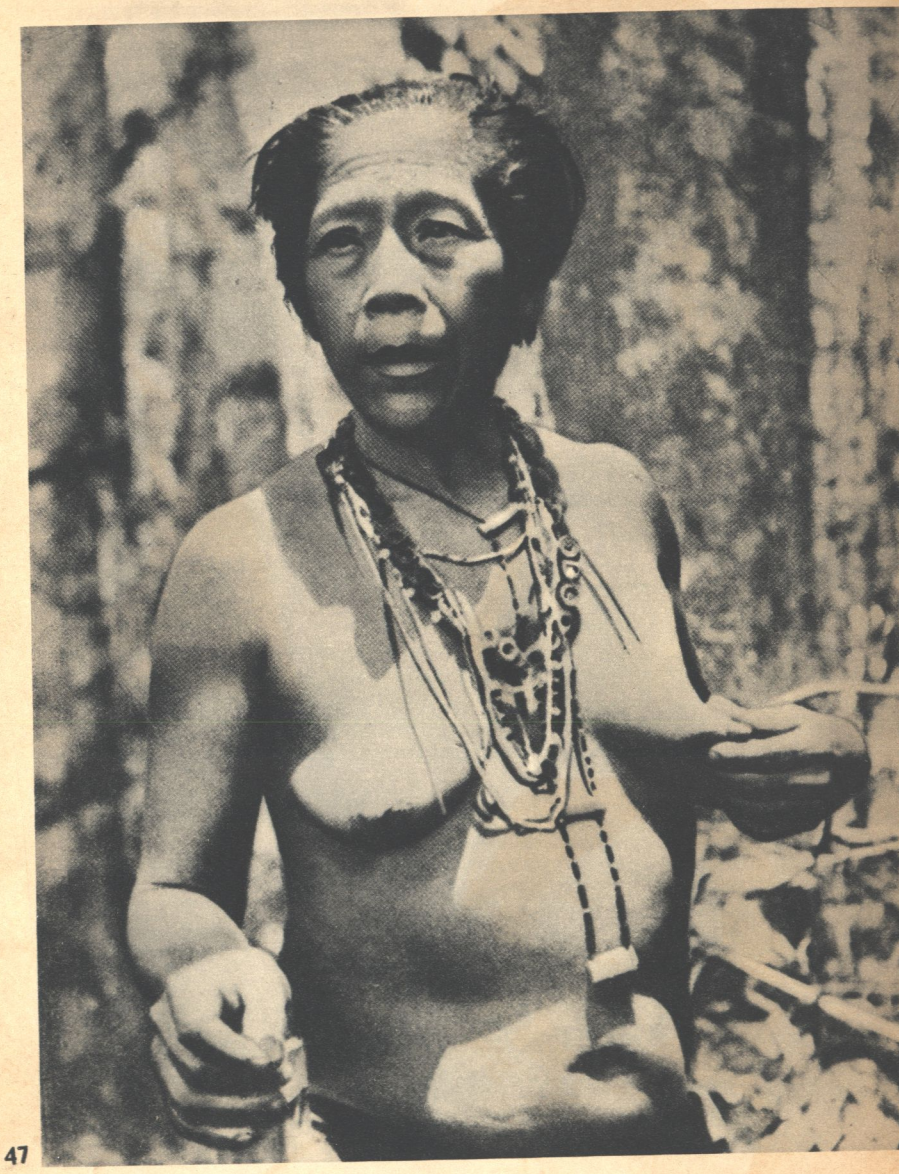

47

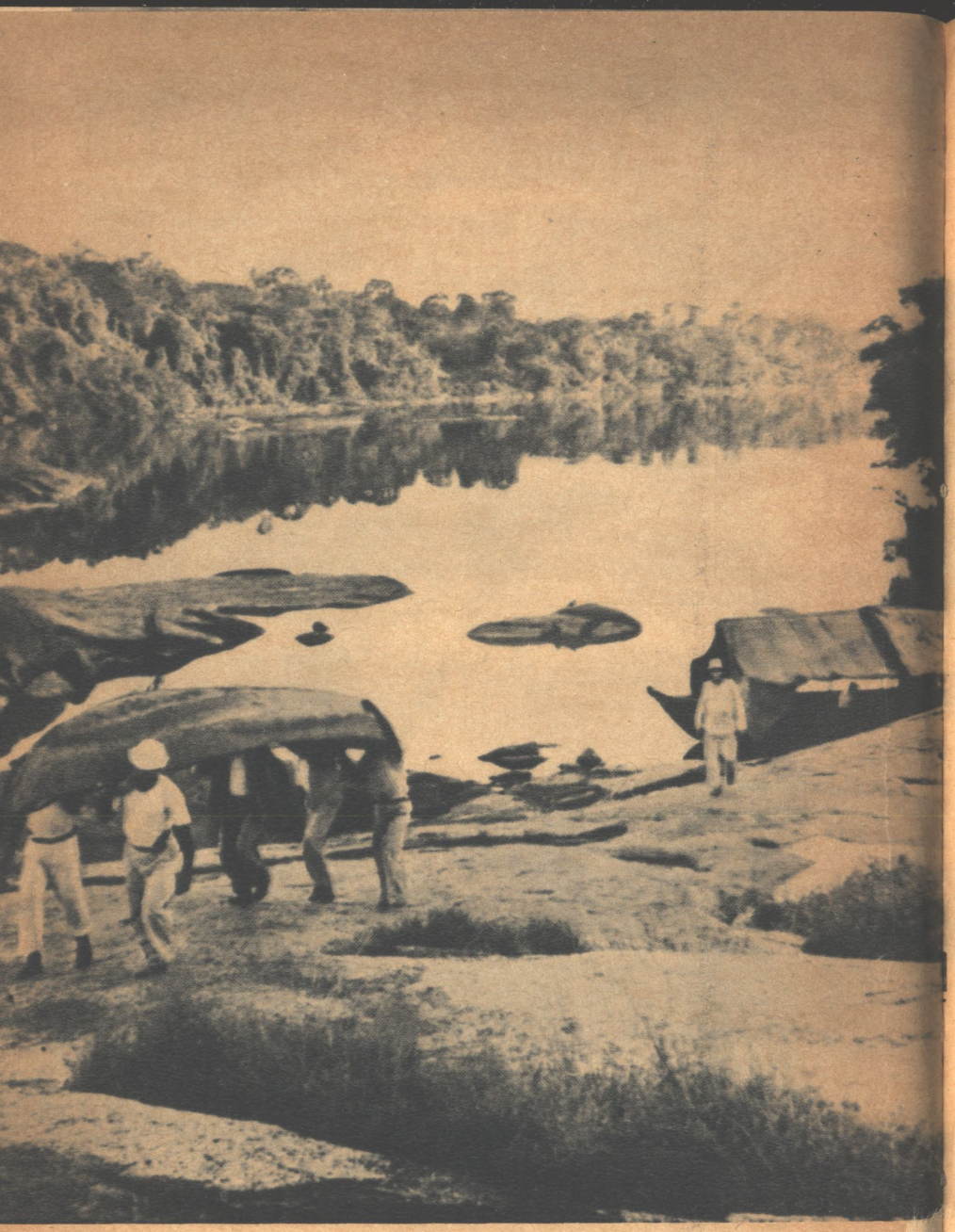

EXTRAORDINARUL ARTICOL DE LUX

conţinînd găsime, unt şi lapte
se vor vinde numai pe credit
printr-un ordin special al patronului.
În caz contrar
se vor vinde pe loc

contra bani sau altă marfă echivalentă

şi, imediat dedesubt, alt afiş :

PAR LINS

Chiar la persoanele de culoare !

oricît de creţ sau ondulat,
Chiar la persoanele de culoare
părul devine lins prin folosirea continuă
a celui mai nou preparat

Alisante

De vînzare la „Grande Bouteille"
strada Uruguayana, Manaus.

Într-adevăr, obişnuinţa bolii şi a mizeriei e atît de mare încît uneori viaţa în *seringal* reuşeşte să nu mai fie chiar atît de sinistră. Desigur, sîntem departe de timpul în care preţul mare al cauciucului făcuse posibilă instalarea, la confluenţa rîurilor, a unor hanuri din scînduri — tripouri gălăgioase în care *seringueiros* pierdeau într-o singură noapte tot ceea ce agonisiseră timp de cîţiva ani ; a doua zi cereau patronului *(patrão)* milos un *aviação* şi plecau să reia totul de la început. Am văzut unul din aceste tripouri, astăzi în paragină — Vaticanul — rămăşiţă a bunăstării de odinioară. Localnicii mai mergeau la „Vatican" duminica, în pijamale de mătase vărgată, cu pălării moi şi pantofi de lac, să asculte cîţiva solişti virtuoşi interpretînd tot felul de arii în pocnetul pistoalelor de diferite calibre. Astăzi, în *seringal,* nimeni nu-şi mai poate cumpăra o pijama de lux. Ce se mai importă încă, e un anumit farmec echivoc prin acele tinere femei care duc existenţa nesigură de concubine a *speringueiros*-ilor. Concubinajul e numit *casar na igreja verde* — „a se mărita în biserică verde". *Mulherada,* adică grupul femeilor, cotizează uneori pentru a organiza un bal, dînd fiecare cîte 5 milreis sau cafeaua, sau zahărul, cedîndu-şi baraca puţin mai încăpătoare decît celelalte,

sau felinarul alimentat pentru noapte. Sosesc la bal în rochii subțiri, fardate și coafate, iar la intrare sărută mîna stăpînilor casei. Fardul nu e atît pentru înfrumusețare cît pentru a da iluzia sănătății. Sub roșu și pudră și-au ascuns urmele variolei, tuberculozei și paludismului. Au venit din *barracão*, din casa unui *seringueiro*, în care stau cu „bărbatul", tot anul în zdrențe, cu părul vîlvoi, acum, pentru o seară, dichisite, pe tocuri înalte. Au străbătut, în rochie de bal, doi sau trei kilometri de cărare noroioasă prin pădure. Iar pentru a se găti s-au spălat, îmbrăcate de seară, în *igarapes* (pîrîiașe) sordide, în ploaie, căci a plouat toată ziua. Contrastul între aceste șubrede aparențe de civilizație și realitatea monstruoasă care le așteaptă la ușă, e tulburător.

Rochiile, croite stîngaci, scot în evidență, forme tipic indiene : sîni foarte înalți, aproape de subțiori, striviți de materialul întins, care trebuie să comprime un pîntec proeminent ; brațe mici și picioare slabe, cu linii frumoase ; încheieturi foarte fine. Bărbatul, în pantaloni de pînză albă, cu pantofi mari și vestă de pijama își invită partenera. (Cum am spus mai sus aceste femei nu sînt măritate. Sînt *companheiras :* cînd *amaziadas*, adică „trăind în concubinaj", cînd *desoccupadas*, adică „neocupate, disponibile"). O conduce, ținînd-o de mînă, pînă-n mijlocul *palanca*-ei din pai de *babassu*, luminată de o zgomotoasă lampă cu gaz, *pharol*. Ezită cîteva secunde așteptînd măsura foarte marcată de *caracacha*, cutia cu cuie scuturată de un dansator liber, și pornesc : 1, 2—3 ; 1, 2—3 ; etc. Picioarele se tîrîie pe podeaua cocoțată pe piloți și care răsună sub frecături.

Se dansează cu pași din alte vremuri. Mai ales *desfeitera* compusă din riturnele între care muzica acordeonului (care acompaniază uneori alte instrumente, *violão* sau *cavaquinho)* se oprește pentru a permite dansatorilor să improvizeze, fiecare la rîndul lui, cîte un distih plin de subînțelesuri ironice sau amoroase la care partenerele trebuie să răspundă în același mod, de altfel nu fără dificultate, că sînt *com vergonha* — rușinoase. Unele se sustrag îmbujorîndu-se, altele plasează repede, ca niște fetițe care-și spun lecția, cîte un cuplet ininteligibil. Iată cupletul improvizat într-o seară, la Urupá, la adresa noastră :

Um e medico, outro professor, outro fiscal do Museu
Escolhe entr'os três qual e o seu.[1]

[1]Unul e medic, celălalt profesor, celălalt inspector de muzeu
Alege între cei trei pe cel ce va fi al tău. — *N.T.*

Din fericire, biata fată căreia îi era adresat nu știu ce să răspundă.

Cînd balul ține mai multe zile, femeile își schimbă toaleta în fiecare seară.

După nambikwara, rămași la epoca pietrei, nu mai eram acum nici în acel al XVI-lea veac în care mă întorsesem urmîndu-i pe tupi-kawahibi ; eram în veacul al XVIII-lea, așa cum ni-l imaginăm că putea să arate în micile porturi din Antile sau de pe coastă. Străbătusem un continent, dar apropiatul sfîrșit al călătoriei l-am simțit abia prin această revenire din străfundul timpurilor.

PARTEA A NOUA

REÎNTOARCEREA

*

37. APOTEOZA LUI AUGUSTUS

Una din etapele călătoriei mele fusese deosebit de deprimantă : Campos Novos. Izolat de tovarăşii mei din pricina epidemiei care-i imobilizase cu 80 km în urmă nu-mi rămăsese altceva de făcut decît să aştept lîngă un post în care o duzină de oameni se stingeau de malarie, leishmanioză, ankilostomiază şi, mai ales, de foame. Înainte de a-şi începe lucrul, femeia paressi pe care o angajasem la spălatul rufelor îmi cerea, pe lîngă săpun, şi un prînz, fără de care — spunea ea — n-ar fi avut destulă putere. Şi, într-adevăr, aşa era : aceşti oameni pierduseră capacitatea de a trăi. Prea slabi şi prea bolnavi pentru a lupta încercau să-şi reducă activitatea şi necesităţile, intrînd într-o stare de toropeală care le cerea un efort fizic minim făcîndu-i, în acelaşi timp, mai puţin conştienţi de mizeria în care trăiau.

La acest climat deprimant indienii mai contribuiau şi în alt mod. Cele două grupuri rivale care se întîlniseră la Campos Novos, mereu pe punctul de a se încăiera, nu aveau nici faţă de mine sentimente mai prietenoase. Trebuia să fiu mereu în alertă şi în aceste condiţii orice activitate etnografică devenea imposibilă. Chiar în condiţii normale cercetarea pe teren este dificilă : trebuie să te scoli înainte de a se face ziuă ; să veghezi pînă ce au adormit toţi băştinaşii şi, uneori, să le prinzi somnul ; să încerci să treci neobservat fiind totuşi mereu prezent ; să vezi, să reţii, să-ţi însemni totul, să fii de o indiscreţie umilitoare, să cerşeşti informaţii unui mucos, să fii gata oricînd să profiţi de o clipă de bunăvoinţă sau de neglijenţă ; sau să ştii să-ţi stăpîneşti, zile întregi, curiozitatea şi să stai într-o expectativă impusă de cîte o bruscă schimbare de dispoziţie a tribului. Practicînd această meserie cercetătorul se frămîntă : şi-a părăsit mediul, prietenii, obiceiurile, a cheltuit sume şi eforturi considerabile, şi-a compromis sănătatea, şi toate acestea pentru ce ?

Pentru ca o mînă de oameni nenorociţi, sortiţi să dispară în curînd, ocupaţi mai ales cu despăducheatul şi cu dormitul să-i ierte prezenţa de intrus, de capriciul lor depinzînd succesul sau insuccesul cercetării sale ? Cînd băştinaşii sînt net ostili, cum era cazul la Campos Novos, situaţia era şi mai grea : indienii îţi refuză pînă şi prezenţa, dispărînd, fără să te fi prevenit, zile întregi la vînătoare sau în vreo expediţie de cules. Sperînd să se poată restabili contactul realizat cu preţul atîtor eforturi, aştepţi, te sucești, te răsucești, reciteşti vechi însemnări, le recopiezi, le interpretezi ; sau începi o treabă pe cît de minuţioasă pe atît de inutilă, adevărată caricatură a meseriei, ca măsurarea distanţei dintre locuinţe sau inventarierea, una cîte una, a crengilor cu care s-au construit adăposturile părăsite.

Şi, mai ales, te întrebi ce cauţi pe acele meleaguri ? Sperînd ce ? În ce scop ? Şi, în fond, ce este o cercetare etnografică ? Exercitarea normală a unei profesiuni, ca oricare alta, în care însă îţi ai biroul sau laboratorul la cîteva mii de kilometri de casă ? Sau rezultatul unei hotărîri mai categorice care implică punerea sub semn de întrebare a însuşi sistemului în care te-ai născut şi ai crescut ? Părăsisem Franţa de aproape cinci ani, renunţasem la cariera universitară ; în tot acest răstimp, colegii mei, mai cuminţi, urcau treptele ierarhiei sociale ; cei care înclinaseră, cum o făcusem şi eu pe vremuri, spre o activitate politică erau astăzi deputaţi, aveau să fie miniştri. Eu însă străbăteam pustiurile în căutarea unor rămăşiţe ale omenirii. Cine, ce mă îndemnase să-mi schimb cursul firesc al vieţii ? Nu cumva era un şiretlic, o fentă abilă care să-mi permită într-o zi să-mi reiau cariera cu un plus de avantaje, care-mi vor fi luate în considerare ? Sau hotărîrea mea dovedea o incompatibilitate profundă cu grupul social din care făceam parte şi de care, oricum, aveam să mă izolez din ce în ce mai mult ? Printr-un ciudat paradox, în loc să-mi deschidă un nou univers viaţa mea aventuroasă avea, mai curînd, să mă readucă în sînul celui vechi, iar universul la care voisem să ajung mi se destrăma printre degete. Pe măsură ce locurile şi oamenii pe care pornisem să-i cuceresc îşi pierdeau, o dată aflate, semnificaţia dorită, în aceeaşi măsură imaginile prezente, dar care mă dezamăgeau, erau înlocuite de altele pe care trecutul meu le pusese în paranteză şi care atunci îmi păruseră fără valoare. Cînd treceam prin regiuni pe care puţini ajunseseră să le vadă, cînd împărtăşeam umila existenţă a unor populaţii a căror mizerie era preţul — plătit în primul rînd de ei — pentru ca eu să pot face cale întoarsă de-a lungul mileniilor, mi se întîmpla

să nu le mai bag de seamă : îmi apăreau atunci imagini ale pămîntului francez, de care mă îndepărtasem, sau frînturi dintr-o muzică şi dintr-o poezie care erau expresiile cele mai convenţionale ale civilizaţiei împotriva căreia optasem — sau, cel puţin, trebuia să mă conving că optasem pentru a nu dezminţi sensul pe care-l dădusem vieţii mele. Săptămîni întregi, pe acest podiş din Mato Grosso apusean mă obsedase nu ceea ce mă înconjura şi n-aveam să mai revăd vreodată, ci o melodie uzată pe care amintirea o banaliza şi mai mult : Studiul nr. 3, *opus* 10, de Chopin. Printr-o ironie, a cărei amărăciune îmi apărea limpede, mi se părea că rezumă tot ceea ce lăsasem în urmă.

De ce tocmai Chopin, pentru care nu avusesem niciodată o predilecţie deosebită ? Crescut în cultul lui Wagner, îl descoperisem de curînd pe Debussy ; după ce *les Noces* [1] — pe care le ascultasem la cea de-a doua sau a treia reprezentaţie — îmi dărîmaseră întreg universul muzical şi-mi revelaseră, prin Strawinski, o lume care-mi părea mai reală şi mai valabilă decît savanele Braziliei centrale. Cînd mă pregăteam să părăsesc Franţa hrana mea spirituală mi-o furniza Pelléas [2]. De ce atunci aici, în pustiu, mă urmărea Chopin şi opera sa cea mai banală ? Mai preocupat de această problemă decît de alte cercetări care mi-ar fi justificat prezenţa în acele locuri, îmi spuneam că progresul pe care-l reprezintă pentru auditor trecerea de la Chopin la Debussy e poate mai mare decît calea inversă. Frumuseţile pentru care-l preferasem pe Debussy mă încîntau acum la Chopin ; dar ele erau implicite, se aflau într-o formă încă neconturată şi atît de discretă încît treceau neobservate atunci, la început, cînd am mers direct la forma lor cea mai evidentă. Pentru mine, deci, progresul era dublu : adîncind opera premergătorului ajungeam acum să-i recunosc frumuseţi care rămîn ascunse celui ce nu l-a cunoscut pe Debussy. Pe Chopin îl apreciam acum printr-un plus şi nu printr-o lipsă de termeni de comparaţie, cum se întîmplă cuiva pentru care Chopin încheie evoluţia limbajului muzical. Pe de altă parte, pentru a trezi în mine anumite emoţii nu-mi mai trebuia lanţul întreg al excitaţiei : semnul, aluzia, intuiţia anumitor forme îmi erau de ajuns.

Leghe după leghe îmi cînta în memorie aceeaşi obsedantă frază melodică. Îi descopeream mereu farmece noi. Foarte laxă la început, mi se părea că-şi răsuceşte treptat firul ca pentru a-şi ascunde ca-

[1] Nunţile (în franceză). — *N.T.*
[2] *Pelléas et Mélisande*, dramă lirică de Claude Debussy. — *N.T.*

pătul final. Încolăcirea devenea atît de complicată încît mă întrebam cum avea să se rezolve. Dintr-o dată o notă dădea soluţia întregului, iar calea ocolită apărea mai îndrăzneaţă decît compromiţătoarea tentativă de mai înainte, care o făcuse posibilă şi necesară. Prin ea căile de pînă atunci dobîndeau un alt sens : căutările nu mai erau arbitrare, pregăteau acea soluţie neaşteptată. Să fie asta, o călătorie ? O explorare a întinderilor memoriei mele şi nu a celor ce mă înconjură ? Într-o după-amiază cînd, în căldura copleşitoare totul dormea, întins într-un hamac şi apărat de „ciume" — cum li se spunea acolo — de plasa deasă care te face să respiri şi mai greu, mă gîndeam că problemele care mă preocupă pot fi materialul unei piese de teatru. O aveam în minte ca şi cînd aş fi scris-o. Indienii dispăruseră ; timp de şase zile am scris de dimineaţă pînă seara pe dosul foilor pe care-mi notasem vocabulare, genealogii, schiţe. Apoi inspiraţia mă părăsi deodată, în plin lucru, şi n-avea să mai revină niciodată. Recitind ciornele de atunci nu cred că am ce regreta.

Piesa mea se intitula *Apoteoza lui Augustus* şi apărea ca o nouă versiune a clasicei *Cinna*[1]. Protagoniştii erau doi bărbaţi, prieteni din copilărie, care se regăseau, fiecare într-un moment crucial al carierei lor. Unul, care credea că optase împotriva civilizaţiei, descoperă că luase o cale complicată pentru a se reîntoare la ea, folosind o metodă care anula, în fond, semnificaţia şi valoarea intrinsecă a alternativei în faţa căreia crezuse că se află. Celălalt, destinat de la naştere vieţii sociale şi onorurilor ei ajunge să înţeleagă că toate eforturile depuse tindeau spre un rezultat final care reprezintă însăşi anihilarea lor. Şi amîndoi vor căuta, distrugîndu-se unul pe celălalt, să salveze — fie şi cu preţul morţii — valoarea trecutului lor.

Piesa începe în momentul în care Senatul, vrînd să-i acorde lui Augustus un titlu de glorie mai important decît cel de împărat votează apoteoza acestuia, pregătindu-se să-l aşeze de viu în rîndul zeilor. În grădinile palatului doi străjeri discută evenimentul speculînd din punctul lor de vedere asupra consecinţelor lui. Oare meseria de paznic nu va dispărea ? Cum poţi să protejezi un zeu care are privilegiul să se transforme în insectă şi chiar de a se face nevăzut şi de a paraliza pe cine pofteşte ? Întrevăd posibilitatea unei greve. În orice caz, însă, merită un spor de salariu.

[1] *Cinna* sau *Clemenţa lui Augustus*. Tragedie de Pierre Corneille. — *N.T.*

Apare şeful gărzii şi le explică unde greşesc : garda nu are o misiune care o deosebeşte de cei pe care-i serveşte. Indiferent de scopuri ea se confundă cu persoana fizică şi interesele stăpînilor ei, străluceşte de gloria lor. Garda unui şef de stat divinizat va fi şi ea divină. Ca şi el, va putea totul. Cînd i se va înţelege adevărata natură, se va putea spune şi despre ea, folosind limbajul agenţiilor de detectivi : *vede tot, aude tot, n-o ştie nimeni.*

Scena se umple cu personaje care ies din Senat comentînd şedinţa ce tocmai avusese loc. Mai multe tablouri scot în evidenţă moduri contradictorii de a concepe trecerea de la umanitate la divinitate. Reprezentanţii marilor interese financiare fac speculaţii cu privire la noile posibilităţi de îmbogăţire. Augustus, foarte imperial, se gîndeşte numai la confirmarea puterii sale care, de acum înainte, se va afla la adăpostul intrigilor şi speculaţiilor. Pentru soţia sa, Livia, apoteoza este încununarea unei cariere : „A meritat-o din plin" ; adică Academia Franceză... Camelia, sora mai mică a lui Augustus, îndrăgostită de Cinna, îi aduce la cunoştinţă reîntoarcerea acestuia după zece ani de viaţă aventuroasă. Ar dori ca Augustus să-l vadă sperînd ca acest personaj, dintotdeauna capricios şi poetic, să-l atragă pe fratele ei care e mereu de partea legii. Livia însă se opune : în cariera lui Augustus, Cinna n-a adus decît un element de dezordine ; e un revoltat care se complace doar printre sălbatici. Augustus înclină să-i dea dreptate, cînd o serie de delegaţii compuse din poeţi, pictori şi preoţi încep să-l tulbure. Toţi aceştia concep divinitatea lui Augustus ca o expulzare din lume. Preoţii îşi fac socoteala că graţie apoteozei vor reintra în posesia puterii lumeşti în calitatea lor de intermediari între zei şi oameni. Artiştii vor să facă din persoana lui Augustus un mit. Spre indignarea cuplului imperial, care se vede confruntat cu imaginea lor proprie, înfrumuseţată, în statui uriaşe de marmură, propun tot felul de reprezentări în formă de vîrtejuri sau de poliedre. Confuzia generală este sporită prin apariţia unui grup de femei uşoare — Leda, Europa, Alcmena, Danae — care-i propun lui Augustus să profite de experienţa lor în raporturile cu divinitatea.

Rămas singur, Augustus se trezeşte faţă în faţă cu un vultur : nu e pasărea convenţională, atribut al divinităţii, ci o fiară sălbatică, moîie şi rău mirositoare. E vulturul lui Jupiter, cel care l-a răpit pe Ganimed după o luptă sîngeroasă din care adolescentul încercă zadarnic să scape. Vulturul explică neîncrezătorului Augustus că viitoarea lui divinizare va consta tocmai în a scăpa de repulsia

care-l încearcă acum, cînd mai e încă om. Augustus avea să simtă că a devenit zeu nu atunci cînd avea să strălucească sau să facă minuni, ci cînd va fi în stare să suporte, fără repulsie, prezența unei fiare sălbatice, cînd îi va tolera putoarea și excrementele cu care va fi acoperit. Tot ce e hoit, putregai, secreție îi va părea familiar : „Fluturii ți se vor împreuna pe ceafă și vei putea dormi pe orice pămînt ; nu-l vei mai vedea, ca astăzi, plin de mărăcini, mișunînd de insecte și molime".

În actul al doilea, Augustus, pe care spusele vulturului l-au confruntat cu problema raporturilor dintre natură și societate, s-a hotărît să-l revadă pe Cinna care cîndva preferase natura spre deosebire de el, care, alegînd societatea, ajunsese la imperiu. Cinna e descurajat. În tot timpul celor zece ani de aventură gîndul îi fusese doar la Camelia, sora prietenului său din copilărie și pe care doar de el depindea dacă avea sau nu să o ia de soție. Augustus i-ar fi dat-o bucuros. El însă n-o putea dobîndi urmînd regulile vieții sociale ; o voia împotriva ordinei, nu prin ea. De unde și această căutare a unui prestigiu dobîndit în afara legii și care să-i permită să forțeze mîna societății — pentru a primi, în ultimă instanță, tot de la ea, ceea ce ea însăși era dispusă să-i acorde.

Acum cînd s-a reîntors, încărcat de miraculos : explorator pe care oamenii de lume se bat să-l aibă la dineuri, e singurul care știe că această glorie, atît de scump plătită, se bazează pe minciună. Nimic din ceea ce se crede că ar fi cunoscut nu e adevărat. Călătoria e o înșelătorie. Totul poate să pară adevărat celor care nu i-au văzut decît umbra. Gelos pe destinul promis lui Augustus, Cinna își dorise un imperiu mai vast : „Îmi spuneam că nici o minte omenească, nici chiar cea a lui Platon, nu poate concepe nesfîrșita diversitate a tuturor florilor și frunzelor lumii, dar că eu, le voi cunoaște ; voi culege senzațiile de frică, de frig, de foame și oboseală pe care voi, cei ce trăiți în case bine închise, cu poduri pline de bucate, nici măcar nu le puteți concepe. Am mîncat șopîrle, șerpi, lăcuste și altele la gîndul cărora ți se face greață ; mă apropiam de toate acestea cu emoția neofitului, convins că aveam să creez o nouă legătură între mine și univers". Dar la capătul eforturilor Cinna n-a găsit nimic. „Am pierdut totul — spuse — și chiar și ce era mai omenesc a devenit pentru mine inuman. Ca să umplu golul zilelor fără sfîrșit recitam versuri din Sofocle și Eschil ; unele din ele mi-au devenit atît de apropiate încît atunci cînd merg la teatru nu le mai regăsesc frumusețea. Fiecare replică îmi amintește drumeaguri prăfuite, ierburi arse, ochi înroșiți de nisip".

Ultimele scene ale actului al doilea scot în evidență contradicțiile în care se închid Augustus, Cinna și Camelia. Aceasta își admiră exploratorul care încearcă, zadarnic, să o facă să înțeleagă tot falsul povestirilor : „Degeaba pun în vorbele mele tot golul, toată lipsa de sens a fiecărei întîmplări ; de cum se încheagă într-o povestire uimesc și nasc visuri. Și totuși nu era nimic ; pămîntul de acolo semăna cu cel de aici, firele de iarbă cu cele ale pajiștei pe care o vedeți". Camelia e revoltată de această atitudine ; simte prea bine că în ochii iubitului ea, ca ființă, e o victimă a lipsei lui de interes. Cinna nu e legat de ea ca de o persoană, ci ca de un simbol al unicei legături posibile cu societatea. Cît despre Augustus, el recunoaște cu spaimă în Cinna cuvintele rostite de vultur. Dar nu poate da înapoi, de apoteoză fiind legate prea multe interese politice ; în plus, îl revoltă gîndul că pentru un om de acțiune nu există o limită absolută în care să-și afle atît răsplata cît și odihna.

Actul al treilea începe într-un climat de criză. În ajunul ceremoniei, Roma e invadată de divinități ; zidurile palatului imperial se umplu de crăpături prin care pătrund plante și animale. Ca după un cataclism, orașul redevine natură. Camelia s-a despărțit de Cinna și pentru acesta ruptura e dovada ultimă a eșecului de care, de altfel, era convins. Ura lui se îndreaptă acum împotriva lui Augustus. Oricît de vană i-ar apărea acum destinderea din natură în comparație cu bucuriile mai intense oferite de societatea oamenilor, vrea să fie singurul care să le fi gustat : „Nu-i nimic, o știu prea bine, dar acest nimic îmi e cu atît mai scump cu cît am optat pentru el". Gîndul că Augustus ar putea cumula totul, natura și societatea, că o poate obține pe cea dintîi ca pe un premiu acordat de societate și nu cu prețul unei renunțări, i se pare insuportabilă. Îl va asasina deci pe Augustus pentru a demonstra necesitatea opțiunii.

Acesta e momentul în care Augustus cere ajutorul lui Cinna. Cum să împiedice desfășurarea unor evenimente independente de voința lui, rămînînd totuși fidel personajului său ? Într-o clipă de exaltare găsesc soluția : da, Cinna are să-l asasineze pe împărat, așa cum intenționa și fiecare va dobîndi imortalitatea dorită. Augustus, pe cea oficială, a cărților, statuilor, cultelor, iar Cinna, neagra imortalitate a regicidului prin care va regăsi societatea, fără însă a fi încetat să i se opună.

Nu-mi mai amintesc exact cum se terminau toate acestea, ultimele scene rămînînd neterminate. Dacă nu mă înşel, Camelia aducea, fără să vrea, deznodămîntul. Revenind la primele ei sentimente îşi convingea fratele că interpretase greşit situaţia şi că Cinna — şi nu vulturul — era mesagerul zeilor. Atunci Augustus începu să întrevadă o soluţie politică. Dacă ar reuşi să-l înşele pe Cinna i-ar înşela şi pe zei. Deşi se înţeleseseră ca gărzile să fie suspendate, şi că el se va oferi, fără apărare, loviturilor prietenului său, în taină Augustus le dublează. Cinna nici nu va reuşi să ajungă pînă la el. Ca o confirmare a cursului acelor cariere, Augustus va reuşi şi această ultimă iniţiativă : va fi zeu, printre oameni, şi-l va ierta pe Cinna. Pentru acesta va fi un eşec în plus.

38. UN PĂHĂREL CU ROM

Fabula de mai sus nu are decît o singură scuză : ilustrează acea dezlegare a spiritului unui călător supus, un timp mai îndelungat, unor condiţii anormale de existenţă. Problema însă rămîne : ce soluţie poate găsi un etnograf contradicţiei rezultate din condiţiile opţiunii sale ? Sub ochii săi, la dispoziţia sa se află o societate : societatea lui. Atunci de ce se hotărăşte să o dispreţuiască şi să dea altor societăţi — dintre cele mai depărtate şi mai diferite — o răbdare şi un devotament pe care le refuză concetăţenilor săi ? [1] Nu întîmplător are etnograful rareori, faţă de propriul său grup o atitudine neutră. Cînd e misionar sau administrator e de presupus că a acceptat să se identifice unei ordini pînă la a se consacra propagării ei ; cînd îşi exercită profesiunea pe plan ştiinţiific şi universitar sînt multe şanse să găseşti în propriul lui trecut factori obiectivi dovedind o inadaptare — parţială sau totală — la societatea în care s-a născut. Asumîndu-şi rolul a căutat un mod practic de conciliere a apartenenţei sale la un grup, cu rezervele pe care le are faţă de grupul respectiv sau, pur şi simplu o manieră de a

[1] Autorul abordează o problemă de maximă însemnătate, anume explicaţia meseriei înseşi de etnograf. Unele opinii expuse, explicaţii şi interpretări ale autorului în această privinţă trezesc rezerve impuse de înţelegerea materialist-dialectică a lucrurilor. Nu s-ar putea spune că etnografii, chiar şi cei din Franţa, optează toţi pentru cercetarea altor societăţi din care ei înşişi fac parte, sau că, în general, etnograful ar avea doar o poziţie neutră faţă de propriul său grup. Dimpotrivă, valorile tradiţionale ale culturii populare, aspectele specifice ale modului de viaţă tradiţional sînt definite mai cu limpezime de cercetările întreprinse de etnografii fiecărei ţări. Firește, avîndu-şi aceeaşi obîrşie de neam cu comunitatea studiată, în faţa etnografului se pun alte probleme, ca metodă de cercetare, decît cele cărora trebuie să le facă faţă etnografii care studiază alte popoare, şi mai ales cei care cercetează populaţiile primitive. — *I.V.*

profita de detaşarea iniţială, care-i înlesneşte apropierea de alte societăţi diferite, el aflîndu-se deja pe o poziţie intermediară.

Cînd însă e de bună-credinţă se ridică o problemă : importanţa pe care o acordă societăţilor exotice — importanţă, pare-se, cu atît mai mare cu cît exotismul e mai pronunţat — nu-şi are baza în ea însăşi. E o funcţie a dispreţului şi uneori chiar a ostilităţii faţă de obiceiurile mediului său. Gata de subversiune printre ai săi, răzvrătit împotriva obiceiurilor tradiţionale, etnograful le respectă pînă la conservatorism, în altă societate, diferită de a sa [1]. Or, avem de-a face cu altceva decît cu un capriciu. Cunosc şi etnografi conformişti. Sînt însă conformişti prin derivaţie pentru că-şi asimilează societatea o dată cu cea pe care o studiază. Sînt mereu înfeudaţi acesteia din urmă, iar atunci cînd revin asupra revoltei iniţiale faţă de societatea lor, aceasta se datoreşte faptului că ajung să o trateze pe cealaltă aşa cum ar dori să fie tratate toate celelalte. Dilema este inevitabilă : etnograful poate să accepte normele grupului din care face parte şi atunci toate celelalte nu fac decît să stîrnească o curiozitate de moment, din care nu va lipsi niciodată dezaprobarea, sau va adera total la ele şi atunci nu va mai putea fi obiectiv pentru că, vrînd nevrînd, pentru a se dărui tuturor societăţilor trebuie să se fi refuzat cel puţin uneia din ele : şi astfel va cădea tocmai în păcatul pe care-l reproşează celor ce contestă caracterul privilegiat al vocaţiei sale.

Această îndoială m-a încercat pentru prima oară în timpul acelei şederi forţate în Antile, despre care am vorbit la început. Vizitasem în Martinica fabricile primitive şi părăginite de rom, în care se foloseau tehnici şi o aparatură rămase aceleaşi din veacul al XVIII-lea. În Puerto Rico însă, uzinele companiei care deţine un fel de monopol al întregii producţii de trestie, îmi ofereau spectacolul rezervoarelor lor smălţuite cu alb şi al ţevăriilor cromate. Şi totuşi romul din Martinica, degustat lîngă hîrdaiele de lemn cu cheaguri de deşeuri, erau catifelate şi parfumate, în timp ce sorturile puertoricane sînt vulgare şi aspre. Fineţea celor dintîi rezultă, deci, din impurităţi întreţinute de un mod de preparare arhaic ? Acest contrast ilustrează în ochii mei paradoxul civilizaţiei ale cărei farmece ţin, în special, de reziduurile pe care le transportă în fluxul

[1] Poziţia etnografului faţă de cultura populară are la temeiul ei concepţia sa filozofică. Etnografii marxişti nu adoptă şi nu au atitudini diferite faţă de valorile tradiţionale ale diferitelor popoare, indiferent de treapta de dezvoltare istorică pe care s-ar afla ele. — *I.V.*

ei, flux pe care-l dorim pur. Avem de două ori dreptate şi totuşi trebuie să ne mărturisim vina. Căci e drept să fim raţionali, să urmărim creşterea producţiei şi scăderea preţului de cost. Dar avem dreptate şi cînd îndrăgim imperfecţiunile pe care ne străduim să le înlăturăm. Această contradicţie tinde să dispară cînd examinăm alte societăţi, căci antrenaţi în fluxul propriei noastre societăţi participăm întrucîtva la el. Nu de noi depinde să dorim sau să nu dorim ceea ce poziţia noastră ne obligă să realizăm. În faţa unor societăţi diferite totul se schimbă. Obiectivitatea, imposibilă în primul caz, acum ne este aproape oferită. Nemaifiind agent, ci spectator al transformărilor [1] care au loc, e cu atît mai simplu să punem în balanţă trecutul şi viitorul cu cît ele rămîn pentru noi pretexte de contemplare estetică şi de speculaţie intelectuală, în loc să se actualizeze ca problemă morală.

Raţionînd astfel am reuşit, poate, să limpezesc contradicţia. Am arătat care-i este originea şi cum ajungem să o acceptăm. Desigur, n-am rezolvat-o. Să fie oare imuabilă ? Uneori, în acuzările ce ni s-au adus, s-a spus şi asta. Dovedind, prin această vocaţie a noastră, predilecţia pentru forme sociale şi culturale foarte diferite de ale noastre, supraevaluîndu-le pe cele dintîi în detrimentul acesteia din urmă, am da, pare-se, dovadă de o totală inconsecvenţă. Cum am putea oare susţine valabilitatea acestor societăţi fără a ne baza pe valorile societăţii de la care am pornit în cercetările noastre ? Incapabili de a ne sustrage vreodată de la regulile care ne-au format, efortul nostru de a situa în perspectivă diferitele societăţi — inclusiv societatea noastră — ar fi încă un mod ruşinos de a mărturisi superioritatea acesteia din urmă.

Îndărătul argumentelor acestor buni apostoli nu stă decît un calambur ieftin : vor să facă din mistificarea (la care se dedau) un revers al misticismului (de care, în mod greşit, ne acuză). Ancheta arheologică sau etnografică arată că unele civilizaţii, contemporane sau dispărute, au ştiut sau mai ştiu să-şi rezolve problemele mai bine decît noi care am încercat să obţinem aceleaşi rezultate. Să luăm doar un exemplu : cunoaştem doar de cîţiva ani principiile fizice şi fiziologice pe care se bazează concepţia îmbrăcămintei şi

[1] Cercetarea unei societăţi dinlăuntrul sau dinafara ei pune într-adevăr pe cercetător în situaţii cu totul diferite. Studierea în mod obiectiv a problemelor nu incumbă însă necesarmente numai atitudinea de spectator al transformărilor ce se petrec în viaţa contemporană. În fond, ceva mai departe însuşi autorul relevă necesitatea de a se asigura o poziţie obiectivă evitînd aprecierile de gen subiectiv. — *I.V.*

locuinţei eschimoşilor şi modul în care aceste principii, ignorate de noi, şi nu deprinderea sau o constituţie excepţională le permit să trăiască în condiţii climatice aspre. Aceasta e atît de adevărat încît am ajuns să înţelegem şi de ce pretinsele perfecţionări aduse de exploratori costumului eschimoşilor s-au dovedit a fi mai mult decît inoperante. Soluţia băştinaşă era perfectă ; pentru a ne convinge, ne lipsea doar cunoaşterea teoriei pe care se întemeiază.

Dificultatea nu se află aici. Dacă judecăm realizările grupurilor sociale în funcţie de finalităţi comparabile cu ale noastre, va trebui, uneori, să ne înclinăm în faţa superiorităţii lor. În acelaşi timp însă cîştigăm şi dreptul de a le judeca şi deci, implicit, de a condamna toate finalităţile care nu coincid cu cele pe care le aprobăm. Recunoaştem atunci şi societăţii noastre, uzanţelor, normelor ei, o poziţie privilegiată, căci un observator al unui alt grup social va da, în faţa aceloraşi exemple, verdicte diferite. În aceste condiţii, cum ar fi oare posibil ca studiile noastre să pretindă a fi ştiinţifice ? Pentru a reveni la o poziţie obiectivă trebuie să evităm orice apreciere de acest gen. Trebuie să admitem că, în gama posibilităţilor deschise societăţilor omeneşti, fiecare a făcut o alegere şi că aceste alegeri nu sînt comparabile ci echivalente. Atunci se pune o nouă problemă : căci, dacă în primul caz, riscam să cădem în obscurantism, refuzînd toate elementele străine nouă, acum riscăm să cedăm unui eclectism care ne va împiedica să mai respingem ceva, indiferent de cultură ; pînă şi cruzimea, nedreptatea şi mizeria împotriva cărora se ridică însăşi societăţile respective. Or, cum aceste abuzuri există şi la noi, în numele cui le vom combate cînd e de ajuns să se producă aiurea pentru ca noi să le admitem ?

Opoziţia între cele două atitudini ale etnografului : cea critică, acasă, şi cea conformistă, afară, ascunde, deci, o alta, mai greu de evitat. Dacă vrea să contribuie la îmbunătăţirea regimului social din propria sa societate, el trebuie să condamne, oriunde s-ar afla, condiţii similare celor pe care le combate şi atunci îşi pierde obiectivitatea şi imparţialitatea. Pe de altă parte, detaşarea impusă de scrupulul moral şi de rigoarea ştiinţifică îl împiedică să-şi critice propria-i societate cînd pentru a le cunoaşte pe toate nu vrea să judece nici una [1]. Acţionînd la tine acasă renunţi să mai înţelegi restul, iar dacă vrei să înţelegi totul, renunţi să mai schimbi ceva.

[1] Acest mod de a privi lucrurile este străin concepţiei materialiste asupra lumii şi societăţii. Cercetătorul marxist nu se fereşte să arate aspectele negative constatate în propria sa societate, atunci cînd datele ştiinţifice le relevă. — *I.V.*

Dacă această contradicţie ar fi de neînvins etnograful n-ar trebui să şovăie în faţa finalităţii alternativei care-i incumbă : este şi s-a dorit etnograf ; va trebui deci să accepte acele limitări inerente vocaţiei sale. I-a ales pe ceilalţi şi trebuie să suporte consecinţele acestei opţiuni. Rolul său va consta în a-i înţelege pe aceştia în numele cărora n-ar putea acţiona pentru că-i sînt străini, deci pentru că nu poate să gîndească, să vrea în locul lor, adică să se identifice cu ei. În plus, va renunţa să mai acţioneze în propria lui societate din teama de a lua o poziţie în faţa unor valori pe care le va putea întîlni şi în alte societăţi, ceea ce ar însemna să şi falsifice gîndirea cu prejudecăţi. Ceea ce-i rămîne e doar opţiunea iniţială pe care nu trebuie să o justifice : act pur, nemotivat, iar dacă poate fi motivat, atunci doar din considerente exterioare, care ţin de caracterul sau istoria personală a fiecăruia.

Din fericire noi nu am ajuns atît de departe. După ce am întrevăzut prăpastia care ne ameninţă să ne fie îngăduit să căutăm soluţia. Ea depinde de cîteva elemente : de cumpătare în aprecieri, de organizarea dificultăţilor în două etape.

Nici o societate nu este perfectă. Toate au, prin însăşi natura lor, o anumită impuritate incompatibilă cu normele pe care le proclamă şi care se traduc concret prin anumite nedreptăţi, printr-o oarecare insensibilitate şi cruzime. Cum putem evalua această latură ? Cercetarea etnografică o poate face. Căci dacă prin compararea unui număr redus de societăţi acestea apar foarte diferite unele de altele, diferenţele dispar proporţional cu lărgirea cîmpului de investigaţii. Descoperi atunci că nici o societate nu este fundamental bună ; că nici una nu este într-adevăr rea [1] ; că toate oferă membrilor lor anumite avantaje, în ciuda acelui balast de nedreptate a cărei importanţă pare să se menţină oarecum constantă şi care corespunde, poate, unei inerţii specifice, care s-ar opune, în planul vieţii sociale, eforturilor de organizare.

Această frază îl va surprinde, poate, pe amatorul de povestiri de călătorie, emoţionat de obiceiurile „barbare“ ale cutărui sau cutărui trib. Şi totuşi, aceste reacţii superficiale nu rezistă în faţa unei aprecieri corecte a faptelor şi a prezentării lor într-o perspectivă mai

[1] În această înţelegere a lucrurilor, societăţile omeneşti sînt puse pe acelaşi plan, indiferent de orînduirea lor, de nivelul lor de dezvoltare istorică, iar contradicţiile sociale, lupta de clasă sînt reduse la inexistenţă. „Nedreptatea“ socială, aşa cum pare a rezulta din context, de fapt însă exploatarea omului de către om, apare în acest fel doar ca rezultatul unei „inerţii specifice“, ceea ce nu are, de fapt, nimic comun cu realitatea. — *I.V.*

amplă. Să luăm, de pildă, cazul antropofagiei care, dintre toate obiceiurile primitive este, fără îndoială, aceea care ne inspiră o mai mare oroare şi dezgust. În primul rînd, va trebui să disociem formele propriu-zis alimentare, adică acela în care gustul pentru carnea omenească se explică printr-o carenţă de altă hrană de origine animală, cum era cazul în unele insule polineziene.

Rămîn atunci formele de antropofagie ce pot fi numite pozitive, adică cele de origine mistică, magică sau religioasă : de pildă, ingestia unei părticele din corpul vreunui personaj puternic sau din cadavrul unui duşman pentru a încorpora o dată cu ea virtuţile sale sau pentru a-i neutraliza puterea. În afară de faptul că acest gen de rituri se practică, de cele mai multe ori, pe ascuns şi cu cantităţi minime de materie organică, pulverizată sau amestecată cu alte alimente, trebuie să recunoaştem, chiar cînd apar sub forme mai manifeste, că o condamnare morală adusă acestor obiceiuri presupune fie credinţa în reînvierea corporală — reînviere compromisă prin distrugerea materială a cadavrului — fie afirmarea unei legături între corp şi suflet şi a respectivului dualism ; adică, de fapt, convingeri de aceeaşi natură cu cele în numele cărora se practică ingestiile rituale şi pe care nu am avea dreptul să le preferăm. Cu atît mai mult cu cît dezinvoltura faţă de memoria defunctului — de care poate fi acuzat canibalismul — nu este mai mare, ba chiar, dimpotrivă, decît cea pe care o tolerăm la noi, în amfiteatrele de disecţie.

Mai cu seamă însă trebuie să fim convinşi că unele dintre obiceiurile noastre, privite din punctul de vedere al unei alte societăţi, pot să pară de aceeaşi natură ca acea antropofagie, pentru noi aparent străină oricărei noţiuni de civilizaţie. Am în vedere practicile noastre judiciare şi penitenciare. Examinîndu-le dinafară ai fi tentat să deosebeşti două tipuri de societăţi : cele care practică antropofagia, adică cele care văd în absorbirea unor indivizi deţinători de puteri redutabile singurul mijloc de a le neutraliza, ba chiar de a le folosi ; şi cele care, ca a noastră, adoptă ceea ce am putea numi *antropoemie* (din grecescul *emein* — a voma). Confruntate cu aceeaşi problemă au ales soluţia diametral opusă, aceea de a expulza din corpul social fiinţele periculoase, izolîndu-le temporar sau pentru totdeauna, lipsindu-le de contactul cu oamenii, în stabilimente create în acest scop. La mai toate societăţile pe care le numim primitive, aceste obiceiuri ar inspira o oroare profundă, ne-ar considera

tot atît de barbari pe cît sîntem noi tentaţi să-i considerăm pe ei, din pricina obiceiurilor lor simetrice.

Societăţi care, sub anumite aspecte par feroce apar, privite din alte unghiuri, umane şi bune. Să luăm de pildă indienii Americii de Nord care sînt de două ori semnificativi : mai întîi, pentru că au practicat unele forme moderate de antropofagie şi apoi, pentru că sînt unul dintre rarele popoare primitive cu o poliţie organizată. Această poliţie (care era şi un organ de justiţie) n-ar fi conceput niciodată o pedeapsă traducîndu-se printr-o rupere a legăturilor sociale. Dacă unul din băştinaşi a contravenit legilor tribului e pedepsit prin distrugerea bunurilor sale : corturi şi cai. În acelaşi timp însă, poliţia contractează o datorie faţă de el în sensul că are îndatorirea de a organiza restituirea de către colectiv a pagubei suferite de delincvent prin pedeapsa primită. Această restituire făcea din delincvent un îndatorat faţă de grupul căruia trebuia să-i dovedească recunoştinţa prin daruri pe care toată colectivitatea, inclusiv poliţia, îl ajuta să adune, ceea ce inversa din nou raporturile. Şi aşa mai departe pînă cînd se crea un echilibru şi se revenea la ordinea iniţială, la capătul unei serii de cadouri şi contracadouri. Astfel de obiceiuri sînt mai umane decît ale noastre şi totodată mai logice, chiar dacă formulăm problema în termenii psihologiei noastre moderne : într-o logică corectă „infantilizarea" delincventului, implicită noţiunii de pedeapsă, impune recunoaşterea pentru acesta a unui drept echivalent unei gratificaţii, drept fără de care pedeapsa îşi va pierde eficacitatea, putînd chiar antrena rezultate contrare celor scontate. Pentru ei culmea absurdităţii ar fi să trateze delincventul, cum o facem noi, ca pe un copil — adică aşa încît să-l putem pedepsi — şi totodată ca pe un adult — adică refuzîndu-i orice consolare. Să mai credem atunci că am realizat un mare progres spiritual cînd, în loc să consumăm pe cîţiva dintre semenii noştri îi mutilăm fizic şi moral ?

Acest fel de analize, conduse cu sinceritate şi metodă, ne duc spre două rezultate. Pe de o parte, introduc un element de pondere şi de obiectivitate în aprecierea obiceiurilor şi modurilor de viaţă ale celor mai diferite de ale noastre, cărora nu vom mai fi tentaţi să le atribuim virtuţi absolute, pe care nici o societate nu le are. Pe de altă parte, reduc acea certitudine pe care o avem în legătură cu propriile noastre obiceiuri, fie pentru că nu cunoaştem altele, fie pentru că le cunoaştem parţial şi tendenţios. E adevărat că analiza etnologică ridică în ochii noştri societăţile diferite de a noastră iar

pe aceasta, o coboară ; în acest sens e contradictorie, dar dacă ne gîndim bine, această contradicţie este mai mult aparentă decît reală.

S-a spus că societatea occidentală e singura care a dat etnografi, că în aceasta rezidă superioritatea ei — în lipsa altora pe care etnografii i le contestă ; de altfel, singura superioritate care le impune, pentru că fără ea etnografii nu ar exista. Dar tot atît de bine s-ar putea susţine şi contrarul : dacă Occidentul a produs etnografi, aceasta se datoreşte probabil unor puternice remuşcări care l-au silit să-şi confrunte imaginea cu aceea a unor societăţi diferite, în speranţa de a găsi aceleaşi tare sau pentru că l-ar ajuta să-şi explice cum s-au format aceste tare în sînul lui. Şi totuşi, chiar dacă prin compararea societăţii noastre cu celelalte — contemporane sau dispărute — i se prăbuşesc bazele, altele vor avea aceeaşi soartă. Acea medie generală despre care vorbeam mai sus scoate la lumină cîţiva căpcăuni printre care se pare că ne numărăm şi noi ; desigur, nu întîmplător, căci dacă n-am fi existat şi dacă în acest trist concurs n-am fi meritat locul întîi, etnografia nu ar fi apărut printre noi ; nu i-am fi simţit nevoia. Etnografului îi este cu atît mai greu să se dezintereseze de civilizaţia sa, să se desolidarizeze de greşelile ei, cu cît însăşi existenţa lui nu poate fi înţeleasă decît ca o încercare de răscumpărare ; e însuşi simbolul ispăşirii. Dar şi alte societăţi au luat parte la păcatul originar ; n-au fost, ce e drept, prea numeroase, ba dimpotrivă, cu atît mai rare cu cît coborîm scara progresului. Ar fi de ajuns să citez aztecii, rană vie în coasta americanismului, pe care o obsesie maniacă a sîngelui şi torturii (obsesie, în fond, universală, dar mai evidentă la ei în acea *formă excesivă* pe care comparaţia o poate defini) — şi oricît de explicabilă ar face-o nevoia de a domestici moartea — îi situează alături de noi ; nu ca pe singurul exemplu de nedreptate, ci pentru că au fost, nedrepţi, în maniera noastră, *fără măsură*.

Totuşi această condamnare a noastră, prin noi înşine, nu implică acordarea unui premiu de excelenţă vreunei societăţi prezente sau trecute, precis localizată în timp şi spaţiu. Aceasta ar fi, într-adevăr, o nedreptate căci, procedînd astfel, n-am mai recunoaşte că dacă am face şi noi parte din această societate ea ni s-ar părea de nesuportat ; am condamna-o în aceeaşi măsură ca pe a noastră. Atunci la ce ajungem, la condamnarea oricărei orînduiri sociale ? La glorificarea unei stări naturale pe care orînduirea socială nu face decît să o corupă ? Diderot spunea : „Nu vă încredeţi în cel care vine să facă ordine" ; aceasta era poziţia lui. Pentru el „scurta istorie" a

omenirii putea fi rezumată în felul următor : „Cîndva a existat un om natural ; în el s-a introdus un alt om, artificial ; şi în cavernă a început un război fără sfîrşit care ţine toată viaţa". Această concepţie e absurdă. Cine spune om spune limbaj şi limbajul înseamnă societate. Polinezienii lui Bougainville (ca „supliment al călătoriei" căruia Diderot ne propune teoria sa) trăiau şi ei în societate. Să pretinzi altceva înseamnă să urmezi o cale opusă analizei etnografice şi sensului pe care aceasta ne invită să-l explorăm.

Examinînd aceste probleme ajung la convingerea că nu au alt răspuns decît cel dat de Rousseau. Acel Rousseau atît de contestat, mai greşit înţeles decît a fost vreodată, acuzat în mod ridicol de a fi glorificat starea naturală — eroarea lui Diderot, nu a lui —, cînd de fapt a afirmat exact contrarul şi a fost singurul care a arătat cum se pot soluţiona contradicţiile în care ne zbatem pe urma adversarilor săi ; Rousseau, cel mai etnograf dintre filozofi ; căci, chiar dacă nu a călătorit în ţări îndepărtate, documentarea lui era cît se poate de completă pentru un om al timpului său şi el ştia să-i dea viaţă — spre deosebire de Voltaire — printr-o curiozitate plină de simpatie pentru obiceiurile ţăranilor şi gîndirea populară ; Rousseau maestrul, fratele nostru, cu care am fost atît de ingraţi, căruia aş fi putut să-i dedic fiecare filă a cărţii mele, dacă acest omagiu ar fi fost demn de memoria sa. Căci din această contradicţie inerentă poziţiei etnografului nu vom putea ieşi decît refăcînd pe cont propriu calea care l-a dus de la ruinele lăsate de *Discursul despre originea inegalităţii* [1] la ampla construcţie a *Contractului Social* [2] al cărui secret îl dezvăluie *Émile.* [3] Lui îi datorăm faptul că ştim, după ce am distrus orice fel de orînduire, cum să mai descoperim principiile care ne vor îngădui să creăm o ordine nouă.

Rousseau nu a comis niciodată eroarea lui Diderot, aceea de a idealiza omul natural. Nu a confundat starea naturală cu cea socială ; ştia că aceasta din urmă este inerentă omului, că aduce cu sine rele, dar că singura problemă este de a şti dacă aceste rele sînt inerente

[1] *Discurs despre originea şi bazele inegalităţii între oameni* de J. J. Rousseau, scris în 1755, în care autorul demonstra cum viaţa socială, creînd inegalităţi între oameni, duce la coruperea naturii lor, iniţial bune. — *N.T.*

[2] *Despre Contractul Social,* lucrare teoretică de J. J. Rousseau, scrisă în 1762, în care autorul susţine că viaţa socială are la bază un contract între individ şi societate : fiecare contractant îşi cedează libertatea comunităţii faţă de care se angajează. Lucrare importantă pentru bazele teoretice ale Revoluţiei Franceze. — *N.T.*

[3] *Émile,* sau *Despre Educaţie,* roman pedagogic de J. J. Rousseau, scris în 1762. — *N.T.*

statului. Dincolo de abuzuri şi de crime vom căuta, deci, baza de neclintit a societăţii omeneşti.

La această căutare metoda comparativă etnografică contribuie în două moduri. Arată că această bază nu poate fi găsită în civilizaţia noastră ; din toate societăţile cercetate ea fiind aceea care s-a îndepărtat cel mai mult. Pe de altă parte, dezvăluind caracterele comune majorităţii societăţilor omeneşti, contribuie la constituirea unui tip pe care nici una din societăţi nu-l redă fidel, dar arată direcţia spre care vor trebui să se îndrepte investigaţiile. Rousseau credea că modul de viaţă pe care îl numim astăzi neolitic este imaginea experimentală cea mai apropiată de tipul respectiv. Poţi să fii sau să nu fi de acord cu el. Sînt tentat să cred că avea dreptate. În neolitic omul realizase cea mai mare parte a invenţiilor necesare securităţii sale. Am văzut de ce, din toate acestea putem să excludem scrisul ; a spune că e o armă cu dublu tăiş nu e a da dovadă de primitivism ; ciberneticienii moderni au redescoperit acest adevăr. În neolitic omul s-a pus la adăpost de frig şi de foame ; şi-a cîştigat răgazul de a gîndi ; fără îndoială că luptă prost împotriva bolilor, dar la urma urmei nu-i chiar atît de sigur că progresul igienei i-a dat mai mult decît să lase altor mecanisme — marile foamete sau războaiele de exterminare — sarcina de a menţine un echilibru demografic, funcţie pe care epidemiile nu o îndeplineau mai brutal decît celelalte [1].

În acea epocă a miturilor omul nu era mai liber decît este astăzi ; numai partea lui de umanitate făcea din el un sclav. Cum autoritatea sa asupra naturii era foarte mică se apăra, şi într-o oarecare măsură, se elibera prin vise. Pe măsură ce visele deveneau cunoaştere, puterea omului creştea ; cîştigînd însă — dacă ne putem exprima astfel — o „priză directă" asupra universului, care era, în realitate, acea putere de care sîntem atît de mîndri ? Ce altceva decît o conştiinţă subiectivă a unei sudări progresive a umanităţii la universul fizic, ale cărui mari determinisme nu mai acţionează ca forţe străine şi înfricoşătoare ; ele acţionează acum prin intermediul gîndirii, făcînd din noi colonii şi agenţii unei lumi tăcute.

Rousseau avea, fără îndoială, dreptate să creadă că pentru fericirea noastră ar fi fost mai bine dacă omenirea păstra „acea cale de mijloc între indolenţa stării primitive şi efervescenta activitate

[1] Punctul de vedere exprimat aici cu privire la funcţiile războiului, şi anume că războaiele de exterminare ar avea, chipurile, sarcina de a menţine un echilibru demografic este complet greşit. — *I.V.*

a amorului nostru propriu" ; că această stare era „cea mai bună pentru om" şi că, pentru a o depăşi a fost necesar acel „funest hazard" în care se poate recunoaşte fenomenul de două ori excepţional — unic şi totodată tardiv — al apariţiei civilizaţiei mecanice. E totuşi limpede că această stare intermediară nu e cîtuşi de puţin o stare primitivă, că presupune şi îngăduie un anumit progres şi că nici una din societăţile descrise nu prezintă această stare privilegiată, chiar dacă „exemplul primitivilor, găsiţi aproape toţi în această stare, pare să confirme faptul că specia umană era făcută să se menţină la acel nivel".

Studiul acestor primitivi ne mai oferă şi altceva decît revelaţia unei stări naturale, utopice, sau descoperirea societăţii perfecte în inima pădurii. Ne ajută să construim un model teoretic al societăţii omeneşti, model care nu corespunde nici unei realităţi întîlnite, dar cu ajutorul căruia putem ajunge să deosebim „ceea ce e originar şi ceea ce e artificial în actuala natură a omului şi să cunoaştem o stare care nu mai este, care poate că nu a fost, care probabil că nu va fi niciodată, dar despre care trebuie să avem noţiuni precise pentru a putea aprecia starea noastră actuală". Am mai citat această formulă pentru a desprinde semnificaţia anchetei mele la tribul Nambikwara. Căci gîndirea lui Rousseau, luînd-o în toate privinţele înaintea timpului său, nu a disociat sociologia teoretică de ancheta în laborator sau pe teren, înţelegîndu-le necesitatea. Omul natural nu e nici anterior, nici exterior societăţii. Nouă ne revine sarcina de a-i reconstitui forma în sînul orînduirilor sociale în afara cărora condiţia umană nu poate fi concepută ; cu alte cuvinte, sarcina de a trasa programul experienţelor „necesare pentru a ajunge la cunoaşterea omului natural" şi a determina „mijloacele de a face aceste experienţe în sînul societăţii".

Acest model însă — era soluţia găsită de Rousseau — este etern şi universal. S-ar putea ca celelalte societăţi să nu fie mai bune decît a noastră ; chiar dacă am fi tentaţi să o credem nu dispunem de nici o metodă pentru a o dovedi. Dar cunoscîndu-le mai bine, dobîndim un mijloc de a ne detaşa de societatea în care trăim, nu pentru că ea ar fi întru totul sau singura rea, ci pentru că e singura de care trebuie să ne eliberăm : sîntem ceea ce sîntem prin starea celorlalţi. În felul acesta ne pregătim să abordăm cea de-a doua etapă, care constă în a utiliza toate societăţile, fără să ne oprim la vreuna în parte, pentru a extrage acele principii ale vieţii sociale pe care le vom putea folosi ulterior la reforma pro-

priilor noastre obiceiuri şi nu ale altor societăţi străine. În virtutea unui privilegiu invers putem transforma, fără să o distrugem, doar societatea din care facem parte ; căci toate aceste modificări, pe care vrem să le introducem, vin în ultimă instanţă şi de la ea.

Situînd în afara spaţiului şi timpului modelul ales riscăm să subevaluăm adevărul progresului. Poziţia noastră constă în a arăta că oamenii au avut întotdeauna, peste tot şi plecînd de la acelaşi obiect, acelaşi scop şi că pe parcursul evoluţiei lor doar mijloacele pe care le-au folosit au fost altele. Trebuie să mărturisesc că această atitudine nu mă nelinişteşte ; pare cea mai conformă realităţilor revelate de istorie şi de etnografie şi, mai cu seamă, mi se pare a fi cea mai fecundă. Entuziaştii progresului riscă să nu acorde importanţa cuvenită şi deci să nu vadă imensele bogăţii acumulate de omenire de-o parte şi de cealaltă a liniei înguste asupra căreia îşi aţintesc privirile. Supraevaluînd importanţa unor eforturi trecute nu mai apreciază la justa ei valoare ceea ce mai avem de îndeplinit. Dacă oamenii nu au încercat decît un lucru : să construiască o societate în care se poate trăi, forţele care i-au animat pe strămoşii noştri îndepărtaţi există şi în noi. Nu s-a pierdut nimic, totul poate fi reînceput. Ceea ce s-a înfăptuit şi s-a greşit poate fi refăcut : „Vîrsta de aur pe care o superstiţie oarbă o situase în urma (sau înaintea) noastră este *în noi*". Fraternitatea umană se concretizează atunci cînd ne confruntă cu propria noastră imagine confirmată în mijlocul tribului celui mai sărac şi cu o experienţă pe care, asociind-o cu atîtea altele, o putem asimila. Le vom descoperi chiar o veche prospeţime. Ştiind că de milenii omul n-a făcut altceva decît să se repete, vom ajunge la acea noblețe a gîndirii care constă în a da meditaţiilor noastre — dincolo de toate reluările — ca punct de plecare, acea indefinisabilă grandoare a începuturilor. Căci a fi om înseamnă, pentru fiecare din noi, apartenenţa la o clasă, la o societate, la o ţară, la un continent, la o civilizaţie ; că pentru noi, europeni şi păminteni, aventura în inima Lumii Noi este o dovadă că acea lume nu e a noastră şi că purtăm cu noi crima distrugerii ei ; şi mai înseamnă ceva : că nu va mai exista o alta. Revenind, prin această confruntare, la noi înşine, să ştim măcar să o exprimăm în termenii săi de început — adică într-un loc — raportîndu-ne la un timp în care lumea noastră a pierdut şansa de a-şi alege misiunea.

39. TAXILA

La o oarecare depărtare de poalele munţilor Kashmir, între Rawklpindi şi Peshawar se găseşte localitatea Taxila, la cîţiva kilometri de calea ferată. Folosindu-mă de aceasta m-am făcut răspunzător de o mică dramă. Unicul compartiment de clasa întîi în care m-am urcat era de tip vechi — sleep 4, seat 6 [1] — ceva între furgonul pentru vite, un salon şi, prin grilajul de protecţie de la ferestre, închisoare. Am găsit instalată o familie musulmană : bărbatul, nevasta şi doi copii. Soţia era *purdah*. În ciuda unei încercări de a se izola ghemuită în pat, învelită cu *burkah* şi întorcîndu-mi ostentativ spatele, această promiscuitate i s-a părut totuşi prea scandaloasă şi familia a trebuit să se separe ; soţia şi copiii s-au dus în compartimentul pentru doamne singure, în timp ce bărbatul a continuat să ocupe locurile ce le erau rezervate, asasinîndu-mă cu privirea. Incidentul a fost, de altfel, mult mai puţin surprinzător decît spectacolul pe care mi l-a oferit la sosire, în timp ce aşteptam un mijloc de transport, sala de aşteptare a staţiei care comunica cu un salon cu pereţii acoperiţi cu lemnărie maron, în lungul căruia erau dispuse vreo 20 de latrine aşteptînd parcă reuniunile vreunui cenaclu enterologic.

Pînă la punctul arheologic m-a dus, pe un drum prăfuit, mărginit de case joase din chirpici aşezate între eucalipţi, tamarişti, duzi şi arbuşti de piper, o trăsurică trasă de un cal, *gharry*, în care te aşezi cu spatele la vizitiu şi din care rişti să fii aruncat la fiecare zdunciătură. Livezile de lămîi şi de portocali se întindeau la poalele unei coline de piatră albăstrie, presărată cu măslini sălbatici. Depăşeam ţărani îmbrăcaţi în culori deschise : alb, roz, violet şi galben, cu turbane în formă de turtă pe cap. Am ajuns în sfîrşit la pavilioanele administraţiei care înconjură muzeul. Fusese stabilit că voi sta puţin

[1] Cuşete patru, locuri de stat şase. — *N.T.*

acolo, doar timpul necesar pentru a vizita depozitele arheologice ; cum însă telegrama „oficială şi urgentă", trimisă de la Lahore în ajun pentru a-mi anunţa venirea nu a parvenit directorului decît cinci zile mai tîrziu, din pricina inundaţiilor care pustiau Punjabul, aş fi putut tot atît de bine să vin neanunţat.

Localitatea Taxila, care pe vremuri purta numele sanscrit Takshasilâ — oraşul cioplitorilor în piatră — ocupă un circ glaciar dublu de aproape 12 km adîncime, format din văile convergente ale rîurilor Haro şi Tamra-Nala : Tiberio-Potamos din vechime. Cele două văi şi creasta care le separă, au fost locuite de către om timp de 10 sau 12 secole fără întrerupere, de la fundarea celui mai vechi sat dezgropat, care datează din secolul al VI-lea î.e.n. pînă la distrugerea mănăstirilor budiste de către hunii albi, care au invadat regatele Kushan şi Gupta între anii 500 şi 600 e.n. Urcînd văile cobori cursul istoriei. Bhir Mound, situat la poalele crestei mediane, este localitatea cea mai veche ; cîţiva kilometri mai sus se găseşte oraşul Sirkap care şi-a avut momentul de înflorire sub parţi şi imediat în afara incintei, templul zoroastrian de la Jandial, pe care l-a vizitat Apollonius din Tyana ; mai departe încă se află oraşul Kushan Sirsuk şi, de jur împrejur, pe înălţimi, monumentele funerare şi mănăstirile budiste de la Mohra Moradu, Jaulian, Dharmarâjikâ, pline de statui de lut ; (pe vremuri lutul fusese crud, însă incendiile aprinse de către huni l-au păstrat, din întîmplare, arzîndu-l).

Prin veacul al V-lea î.e.n., în locul acela se afla un sat care fusese încorporat imperiului ahmenid şi a devenit un centru universitar. În drumul său spre Jumna (Yamuna), Alexandru cel Mare s-a oprit timp de cîteva săptămîni, în anul 326, chiar în locul unde se află astăzi ruinele Bhir Mound. Un secol mai tîrziu, împăraţii mauryeni domneau asupra Taxilei, unde Asoka, cel care a ridicat cel mai mare stupa [1] — a favorizat introducerea budismului. Imperiul maurya s-a prăbuşit în anul 231, la moartea sa, şi locul îi fu luat de regii greci din Bactriana. Către anul 80 î.e.n. s-au instalat sciţii ; aceştia cedară locul parţilor al căror imperiu se întindea, în jurul anului 30 e.n., de la Taxila la Doura-Europos. În acel moment a avut loc vizita lui Apollonius. Însă, cu încă două secole în urmă, popoarele kushan au pornit din nord-vestul Chinei, pe care o părăsesc în jurul anului 170 î.e.n., ajungînd la Bactriana, Oxus, Kabul şi, în sfîrşit, în India de nord, pe care au ocupat-o către anul 60, avînd, un timp, ca vecini pe parţi. Începînd să decadă din secolul al III-lea, kushanii au dispărut sub loviturile hunilor, 200 de an mai tîrziu. Cînd, în secolul al VII-lea, pelerinul chinez Hsuan Tsang a vizitat Taxila nu a mai găsit decît rămăşiţele unei splendori apuse.

[1] Monument funerar. — *N.T.*

În centru Sirkap-ului, ale cărui ruine îşi desenează pe sol planul dreptunghiular şi străzile în linie dreaptă, un monument dă întregul său sens Taxilei ; este altarul numit „al vulturului cu două capete", pe soclul căruia se văd trei portice sculptate în basorelief unul cu fronton, în stil greco-roman, altul în formă de clopot în stil bengali, cel de-al treilea, fidel stilului budist arhaic al portalurilor de la Bharhut. Dar ar însemna să subapreciem Taxila, dacă am limita-o doar la locul pe care, timp de cîteva secole, au coexistat trei dintre cele mai mari tradiţii spirituale ale lumii vechi : elenismul, hinduismul, budismul ; căci era prezentă şi Persia lui Zoroastru şi împreună cu parţii şi sciţii, această civilizaţie a stepelor a fost îmbinată aici cu inspiraţia greacă pentru a crea cele mai frumoase bijuterii ivite vreodată din mîna unui bijutier ; aceste amintiri nu erau încă uitate cînd Islamul a invadat regiunea pentru a nu o mai părăsi. Cu excepţia creştinismului găsim aici adunate toate influenţele de care este pătrunsă civilizaţia Lumii Vechi. Izvoare îndepărtate şi-au amestecat apele. Eu însumi, vizitator european, care meditează pe aceste ruine, sînt un martor al tradiţiei care lipsea şi unde, dacă nu în această localitate care îi prezintă microcosmosul, omul Lumii Vechi, reînnodînd legăturile cu istoria, s-ar putea mai bine verifica ?

Rătăceam într-o seară prin incinta Bhir Mound-ului, mărginită de un taluz de pămînt. Acest sat modest, din care au rămas numai temeliile, nu mai depăşeşte nivelul străduţelor geometrice, prin care treceam. Mi se părea că-i privesc planul de la mare înălţime sau de la o mare depărtare, şi această iluzie sporită de lipsa de vegetaţie adăuga o nouă dimensiune perspectivei istoriei. În aceste case au trăit, poate, sculptorii greci care-l urmau pe Alexandru, creatori ai artei Gandhara şi care au insuflat vechilor budişti îndrăzneala de a da chip dumnezeului lor. Mă opri un reflex strălucitor la picioarele mele ; era o mică piesă de argint, scoasă la lumină de către ploile recente, purtînd inscripţia greacă : MENANDR U BASILEUS SÔTEROS. Ce ar fi fost astăzi Occidentul, dacă încercarea de unire a lumii mediteraneene cu India ar fi reuşit să dureze ? Ar mai fi existat oare creştinismul, Islamul ? Mă tulbura mai ales prezenţa Islamului ; nu pentru că trăisem lunile dinainte în mediul musulman ; dar aici, confruntat cu marile monumente ale artei greco-budiste, privirea şi spiritul meu purtau încă amintirea palatelor mongole cărora le consacrasem ultimele săptămîni la Delhi, Agra şi Lahore. Informat insu-

ficient asupra istoriei literaturii Orientului, operele mi se impuneau (ca la acele popoare primitive la care ajunsesem fără să le cunosc limba) şi-mi ofereau singura trăsătură izbitoare de la care îmi puteam începe meditaţiile.

După Calcutta, cu mahalalele ei murdare credeam că voi găsi la Delhi seninătatea istoriei. Mă vedeam dinainte instalat, ca la Carcassonne sau la Semur [1], într-un hotel desuet, cuibărit în vechile ziduri meditînd la lumina lunii ; cînd mi s-a spus că trebuie să aleg între oraşul nou şi cel vechi n-am ezitat şi am ales la întîmplare un hotel din cel de-al doilea. Care nu mi-a fost surpriza cînd am traversat în taxi, cale de 30 km, un peisaj inform despre care mă întrebam dacă nu cumva e un cîmp vechi de bătălie, ale cărui ruine se întrezăreau la rare intervale prin vegetaţie, sau vreun şantier părăsit. Cînd am ajuns, în sfîrşit în aşa-zisul oraş vechi, deziluzia a fost şi mai mare : ca pretutindeni de altfel, era un cantonament englez. În zilele următoare am înţeles că, în loc să găsesc trecutul concentrat într-un spaţiu mic, ca în oraşele europene, Delhi îmi va apărea ca o junglă deschisă în bătaia tuturor vînturilor cu monumentele risipite ca zarurile pe un covor. Fiecare suveran a vrut să-şi construiască oraşul său propriu părăsind şi dărîmîndu-l pe cel dinainte pentru a-i folosi materialele. Nu exista un Delhi, ci 12 sau 13, pierdute la zeci de kilometri unele de altele, într-o cîmpie în care ghiceai, ici şi colo, tumuli, monumente şi morminte. Islamul mă deruta printr-o atitudine faţă de istorie cu totul opusă atitudinii noastre şi contradictorie în ea însăşi ; grija de a funda o tradiţie era însoţită de un impuls distructiv faţă de toate tradiţiile anterioare. Fiecare monarh a vrut să creeze durabilul, desfiinţînd durata.

Ca un turist cuminte am parcurs distanţe enorme pentru a vizita monumente, care păreau să fi fost construite, fiecare, în deşert.

Fortul Roşu este mai curînd un palat în care rămăşiţele Renaşterii (de pildă mozaicuri din *pietra dura)* se îmbină cu un embrion de stil Ludovic al XV-lea care, aici ajungi să crezi că s-a născut din influenţele mongole. Cu toată somptuozitatea materialelor şi rafinamentul decorului, nu eram mulţumit. În toate acestea nu era nimic arhitectural care să dea impresia unui palat ; mai degrabă un complex de corturi montate „în dur" într-o grădină care ar fi ea însăşi un loc de popas idealizat. Toate creaţiile imaginaţiei par derivate din arta ţesutului : baldachine din marmură amintind faldurile unei perdele,

[1] Localitate din Franţa unde se mai păstrează încă ansambluri de fortificaţii din evul mediu. — *N.R.*

jali, care sînt într-adevăr (şi nu metaforic) „dantele de piatră". Uraniscul imperial din marmură, este copia unui uranisc demontabil, din lemn, acoperit cu draperii. Ca şi modelul său, e separat de sala de audienţe. Chiar şi mormîntul lui Humayun, deşi arhaic, dă vizitatorului acea nemulţumire care rezultă din lipsa unui element esenţial. Ansamblul este armonios, fiecare detaliu este încîntător, dar este imposibil să afli vreo legătură organică între întreg şi părţi.

Marea moschee — Jamma Masjid — care datează din secolul al XVII-lea, îl satisface mai mult pe vizitatorul occidental atît prin structură cît şi prin culoare. Eşti gata să admiţi că a fost concepută şi dorită ca un tot unitar. Pentru suma de 400 de franci mi s-au arătat cele mai vechi exemplare ale Coranului, un fir de păr din barba Profetului, fixat de o pastilă de ceară în fundul unei cutii de sticlă umplută cu petale de trandafiri, şi sandalele sale. Un biet credincios s-a apropiat şi el ca să privească, dar ghidul l-a îndepărtat cu scîrbă. Pentru că nu a plătit 400 de franci sau pentru că aceste relicve sînt prea încărcate de putere magică pentru un credincios ?

Ca să te integrezi acestei civilizaţii trebuie să mergi la Agra, căci sînt multe de spus despre Taj Mahal şi farmecul său ieftin de carte poştală în culori. Poţi să ironizezi procesiunea tinerilor căsătoriţi britanici, cărora li s-a acordat privilegiul să-şi petreacă luna de miere în templul din dreapta, cel din gresie roză, şi pe bătrînele domnişoare, tot atît de anglo-saxone, care vor păstra cu drag pînă la moarte amintirea despre Taj-ul strălucitor sub stele şi reflectîndu-şi umbra albă în Jumma. Este perioada 1900 a Indiei. Cînd reflectezi însă asupra ei îţi dai seama că se bazează mai mult pe afinităţi profunde decît pe hazardul istoriei şi pe cuceriri. Fără îndoială că India s-a europenizat în jurul anului 1900 şi a păstrat această amprentă în vocabularul său şi în obiceiurile ei victoriene. Şi, invers, aici constaţi că anii 1900 au fost „perioada hindusă" a Occidentului : luxul celor bogaţi, indiferenţa faţă de mizerie, gustul pentru formele molatice şi încărcate, senzualitate, predilecţie pentru flori şi parfumuri şi pînă şi mustăţile subţiri, buclele şi zorzoanele.

La Agra domnesc umbrele Persiei medievale şi Arabiei savante sub o formă pe care mulţi o consideră convenţională. Totuşi, desfid pe orice vizitator, care şi-a păstrat încă o anumită prospeţime sufletească, să nu fie tulburat atunci cînd străbate, o dată cu incinta Taj-ului, distanţe şi veacuri, intrînd dintr-o dată în universul celor *O mie şi una de nopţi ;* fără îndoială, mai direct decît la Itmadud Daulah — perlă, bijuterie, comoară în alb, bej şi galben sau la mormîntul trandafiriu de la Akbar, populat doar de maimuţe, de papa-

gali şi antilope, la capătul unei cîmpii nisipoase pe care verdele palid al mimozelor se contopeşte cu solul : peisaj însufleţit seara de către papagalii verzi şi gaiţele de culoarea peruzelelor, de zborul greoi al păunilor şi de pălăvrăgeala maimuţelor aşezate sub copaci.

Dar ca şi palatele Fortului Roşu, ca mormîntul Jehangir de la Lahore, Taj-ul este un eşafodaj de draperii imitat în marmură. Se mai recunosc încă stîlpii destinaţi pînzelor de cort. La Lahore acestea sînt chiar copiate în mozaic. Etajele nu sînt compuse, sînt repetate. Care să fie oare raţiunea profundă a acestei mari lipse în care se ghiceşte sursa dispreţului de astăzi al musulmanilor pentru artele plastice ? La universitatea din Lahore am întîlnit o englezoaică, măritată cu un musulman, care conducea departamentul artelor frumoase. Numai fetele au voie să urmeze acest curs ; sculptura e interzisă, muzica se studiază pe ascuns, pictura e predată ca o artă de agrement.

Idolatria — dînd acestui cuvînt sensul său precis care indică însăşi prezenţa lui Dumnezeu în statuie — în India e mereu vie. Atît în acele bazilici din beton armat care se înalţă în îndepărtatele mahalale ale Calcuttei, închinate unor culte recente ai căror preoţi cu capul ras, desculţi şi îmbrăcaţi într-un văl galben, primesc în spatele maşinii de scris, în birourile foarte moderne care înconjură sanctuarul, unde administrează beneficiile ultimei călătorii misionare în California, cît şi în cartierele joase de la Kali Ghat : „templu din secolul al XVII-lea", îmi spun preoţii ghizi *business-like*, de fapt placat cu faianţă datînd de la finele secolului al XIX-lea. La această oră sanctuarul este închis ; dacă aş reveni într-o dimineaţă aş putea să zăresc dintr-un loc precis, care mi se arată prin uşa întredeschisă, între două coloane, zeiţa. Aici, ca şi în marele templu al lui Krishna de pe malurile Gangelui, templul este altarul unui zeu care nu primeşte decît în zile de sărbătoare ; cultul obişnuit constă în a poposi pe coridoare culegînd de la slujitorii sacri cancanuri în legătură cu dispoziţiile marelui stăpîn. Mă mulţumesc deci să hoinăresc prin împrejurimi, pe ulicioarele pline de cerşetori care aşteaptă momentul în care-şi vor putea primi hrana pe cheltuiala cultului — justificare a unui comerţ rapace de cromolitografii şi statuete de ipsos înfăţişînd divinităţi cu, ici şi colo, mărturii mai directe : acest trident roşu, aceste pietre rezemate de trunchiul noduros al unui *banyan*, este Siva ; acest altar înroşit, Laksmi, acest copac de ramurile căruia sînt agăţate nenumărate ofrande : pietricele şi bucăţi de stofă, este locuit de Ramakrishna care vindecă femeile sterile ; şi sub acest altar înflorit veghează zeul dragostei, Krishna.

Acestei arte de bazar religios, neînchipuit de viu, musulmanii îi opun pe singurul lor pictor oficial Chagtai, acuarelist englez care se inspiră din miniaturile rajput. Pentru ce arta musulmană se prăbuşeşte atît de total de îndată ce şi-a atins apogeul ? Ea trece fără tranziţie de la palat la bazar. Nu este oare aceasta o consecinţă a repudierii imaginilor ? Lipsit de orice contact cu realitatea, artistul perpetuează o convenţie atît de anemiată încît nu mai poate fi reîmprospătată sau fecundată. Se sprijină pe aur sau se prăbuşeşte. La Lahore, eruditul care mă însoţea nu are decît dispreţ pentru frescele *sikh* care împodobesc fortul : *Too showy, no colour scheme, too crowded* (prea ţipătoare, fără organizare cromatică, prea încărcată) ; fără îndoială că sîntem foarte departe de tavanul fantastic din oglinzi de la Shish Mahal ce scînteiază ca un cer înstelat ci, aşa cum adesea India contemporană, în faţa Islamului, e vulgară, ostentativă, populară şi încîntătoare.

Cu excepţia forturilor, musulmanii n-au construit în India decît temple şi morminte. Forturile însă erau palate locuite, în timp ce mormintele şi templele sînt palate neocupate. Realizezi aici încă o dată dificultatea pe care o întîmpină Islamul de a concepe singurătatea. Pentru el viaţa este în primul rînd comunitate, şi moartea îşi află loc întotdeauna în cadrul unei comunităţi lipsite de participanţi.

Este un contrast izbitor între splendoarea mausoleelor, cu dimensiunile lor vaste şi concepţia îngustă a pietrelor funerare pe care le adăpostesc. Sînt morminte foarte mici, unde trebuie să te simţi în strîmtoare. La ce servesc atunci sălile, galeriile ce le înconjură şi de care se bucură doar trecătorii ? Mormîntul european este pe măsura celui care îl ocupă : mausoleele sînt rare, iar arta şi ingeniozitatea se exercită asupra mormîntului însuşi pentru a-l face somptuos şi confortabil.

În Islam mormîntul se compune dintr-un mausoleu splendid, de care mortul nu profită şi un mormînt meschin (format de altfel din două părţi : un cenotaf vizibil şi un mormînt ascuns) în care mortul pare a fi prizonier. Problema odihnei de pe cealaltă lume îşi găseşte o soluţie de două ori contradictorie : pe de o parte, confort extravagant şi ineficace, de cealaltă, o reală lipsă de confort, primul compensîndu-l pe cel de-al doilea. Nu este oare însăşi imaginea civilizaţiei musulmane care asociază rafinamentele cele mai rare : palate din pietre preţioase, fîntîni cu apă de trandafir, mîncăruri acoperite cu foiţe de aur, tutun amestecat cu perle pisate, care, toate, constituie un paravan al moravurilor fruste şi al bigoteriei de care e impregnată gîndirea morală şi religioasă ?

Pe plan estetic, puritanismul islamic renunţînd la îngrădirea senzualităţii s-a mulţumit s-o reducă la formele ei minore : parfumuri, dantele, broderii şi grădini. Pe plan moral te loveşti de acelaşi echivoc al unei toleranţe afişate în ciuda unui prozelitism cu un evident caracter inchizitor. În fapt, contactul cu nemusulmanii îi nelinişteşte. Modul lor de viaţă provincial se continuă sub presiunea unor alte moduri mai libere şi mai suple şi care riscă să-l altereze prin continuitate.

De altfel, vorbind despre toleranţă ar fi mai corect să spui că această toleranţă, în măsura în care există, este o victorie perpetuă asupra lor înşişi. Preconizînd-o, Profetul i-a plasat într-o situaţie de criză permanentă, rezultată din contradicţia între universalitatea revelaţiei şi admiterea unei pluralităţi a credinţelor, o situaţie „paradoxală" în sens pavlovian, pe de o parte generatoare de nelinişte, pe de alta de complezenţă faţă de sine însuşi ajungînd să se creadă capabili, graţie Islamului, să depăşească un asemenea conflict. În zadar, de altfel : după cum îmi spunea într-o zi un filozof indian, musulmanii se mîndresc cu faptul că acordă valoare universală marilor principii : libertate, egalitate, toleranţă, dar în acelaşi timp revocă însuşi creditul la care pretind afirmînd că sînt singurii care le pun în aplicare.

Într-o zi, la Karachi, eram în compania unor înţelepţi musulmani, universitari sau preoţi. Auzindu-i cum laudă superioritatea sistemului lor eram uimit cu cîtă insistenţă reveneau ei la unul şi acelaşi argument : *simplitatea* lui. Legislaţia islamică în materie de moştenire este mai bună decît cea hindusă, fiindcă este mai simplă. Vrei să schimbi interdicţia tradiţională a împrumutului cu dobîndă : este de ajuns să închei contract de asociere între depozitar şi bancher şi dobînda se va rezolva printr-o participare a primului la întreprinderea celui de-al doilea. Cît despre reforma agrară se poate soluţiona aplicînd legea musulmană sistemului de moştenire a pămînturilor arabile pînă cînd acestea vor fi suficient de împărţite, după care, neavînd caracter de dogmă, pentru a evita o îmbucătăţire excesivă nu va mai fi aplicată :*There are so many ways and means* [1].

Islamismul pare într-adevăr să fie în totalitate o metodă pentru a crea în mintea credincioşilor conflicte nerezolvabile, chiar dacă îi salvezi după aceea propunîndu-le soluţii de o foarte mare (chiar prea mare) simplitate. Cu o mînă îi arunci, cu cealaltă îi reţii pe marginea prăpastiei. Vă nelinişteşte virtutea soţiilor sau a fetelor voastre cînd

[1] Există atîtea căi şi mijloace (în engleză). — *N.T.*

sînteţi în război ? Nimic mai simplu. Acoperiţi-le cu văluri şi închideţi-le în casă. Aşa s-a ajuns la *burkah*-ul modern, asemănător unui aparat ortopedic, cu tăietură complicată, cu despicături de ceaprazărie, pentru vedere, cu capse şi şireturi şi ţesătură grea, făcută să se adapteze exact conturului corpului omenesc, ascunzîndu-l totodată cît se poate mai bine. Dar în felul acesta bariera grijilor n-a fost înlăturată, ci mutată, pentru că acum vă dezonorează o simplă atingere a femeii voastre şi vă zbuciumaţi şi mai mult. O discuţie deschisă cu tineri musulmani te învaţă două lucruri : în primul rînd, că sînt obsedaţi de virginitatea prenupţială şi de fidelitatea ulterioară şi apoi că *purdah*-ul, adică segregaţia femeilor ridică într-un sens un obstacol intrigilor amoroase, dar pe alt plan le favorizează, atribuind femeilor o lume proprie ale cărei meandre sînt singurele a le cunoaşte. Spărgători de haremuri cînd sînt tineri, au motive serioase să le păzească după ce s-au căsătorit.

Hinduşii şi musulmanii din India mănîncă cu degetele. Primii delicat, uşurel, luînd mîncarea într-o bucată de *chapati* — clătită mare, prăjită repede, prin lipirea de peretele interior a unui chiup îngropat în pămînt şi umplut pe trei sferturi cu jar. La musulmani mîncatul cu degetele devine un sistem : nimeni nu apucă osul pentru a roade carnea. Cu singura mînă utilizabilă (cea stîngă, impură, fiind rezervată spălăturilor intime) se frămîntă sau se smulg bucăţile şi cînd le este sete apucă paharul cu mîna plină de grăsime. Observînd aceste maniere, nu mai prejos decît altele, dar care din punct de vedere occidental par să exprime o nepăsare ostentativă, te întrebi în ce măsură obişnuinţa, şi nu reminiscenţele arhaice, rezultă dintr-o reformă voită de Profet : „Să nu faceţi ca celelalte popoare care mănîncă cu cuţitul", inspirată de aceeaşi grijă, fără îndoială inconştientă, de sistematică infantilizare a comunităţii prin promiscuitatea ritualurilor de curăţire după masă, cînd toată lumea îşi spală mîinile, face gargară, rîgîie şi scuipă în acelaşi lighean, punînd în comun, cu o indiferenţă teribil de *autistă*, aceeaşi teamă de impuritate şi acelaşi exibiţionism. Voinţa de contopire este, de altfel, însoţită de dorinţa de singularizare ca grup, de unde, *purdah*-ul : „iar femeile voastre să fie voalate, pentru a le deosebi de celelalte".

Fraternitatea islamică are o bază culturală şi religioasă, şi nu un caracter economic sau social. Fiindcă avem acelaşi dumnezeu, bunul musulman va fi acela care-şi va împărţi *hooka* cu măturătorul de stradă. Într-adevăr, cerşetorul îmi e frate, mai ales în sensul de a împărţi frăţeşte, aprobînd-o, aceeaşi inegalitate care ne separă ; de aici şi acele două specii, atît de remarcabile din punct de vedere so-

ciologic : musulmanul germanofil şi germanul islamizat. Dacă un corp de gardă ar putea fi religios i s-ar părea islamismul religia ideală, cu stricta sa respectare a regulilor religioase (rugăciuni de cinci ori pe zi, fiecare însoţită de 50 de mătănii) cu trecerea în revistă a tuturor detaliilor şi grija de curăţenie (spălatul ritual), cu promiscuitatea masculină atît în viaţa spirituală cît şi în îndeplinirea funcţiunilor organice ; şi fără femei.

Aceşti anxioşi sînt şi oameni de acţiune ; prinşi între sentimente incompatibile ei compensează sentimentul de inferioritate cu formele tradiţionale de sublimare [1], asociate dintotdeauna cu sufletul arab ; gelozie, mîndrie, eroism. Dar această voinţă de a rămîne între ei nu se explică decît parţial prin comunitatea de credinţă religioasă şi tradiţie istorică. Este o realitate socială actuală şi ea trebuie interpretată ca atare : ca o dramă de conştiinţă colectivă care a constrîns milioane de oameni la o alegere irevocabilă, aceea de a-şi părăsi pămînturile, deseori chiar averea, uneori rudele, profesiunile, proiectele de viitor, pămîntul strămoşilor şi mormintele lor pentru a rămîne între musulmani, fiindcă nu se simt la largul lor decît între musulmani. Religie profundă care se bazează mai puţin pe evidenţa unei revelaţii decît pe neputinţa de a înfiripa legături în afară. Faţă de bunăvoinţa universală a budismului, de dorinţa creştină a dialogului, intoleranţa musulmană adoptă o formă inconştientă la cei care o practică, căci dacă ei nu caută întotdeauna să-i forţeze pe ceilalţi să împărtăşească adevărul în care cred sînt însă (şi aceasta e mai grav) incapabili să suporte existenţa altora, ca indivizi. Singurul lor mijloc de a se pune la adăpost de îndoieli şi umilinţă constă într-o anihilare [2] a celuilalt, considerat ca martor al unei alte credinţe şi al unui alt comportament. Fraternitatea islamică este o confrerie unită întru excluderea necredincioşilor şi care nu-şi poate mărturisi acest caracter, deoarece aceasta ar însemna implicit a-i recunoaşte ca fiinţînd.

[1] În sens freudian. — *N.T.*
[2] În originalul francez *neantisation* : „reducere la neant". — *N.T.*

40. VIZITA LA KYONG

Cunosc prea bine cauzele acestei nelinişti pe care mi-o provoacă Islamul : regăsesc în el universul din care fac parte. Islamul este Occidentul Orientului. Mai precis, a trebuit să întîlnesc Islamul pentru a evalua pericolul care ameninţă astăzi gîndirea franceză. Mi-e greu să-i trec cu vederea celui dintîi faptul că mă pune în faţa propriei noastre imagini, că mă obligă să constat în ce măsură Franţa începe să devină musulmană. Constat atît la musulmani, cît şi la noi aceeaşi atitudine livrescă, acelaşi spirit utopic şi acea convingere încăpăţînată că este suficient să rezolvi problemele pe hîrtie pentru a te debarasa de ele. Şi noi ne construim la adăpostul unui raţionalism juridic şi formalist o imagine a lumii şi a societăţii în care toate dificultăţile se rezolvă printr-o logică artificioasă fără să mai realizăm că universul nu se mai compune din obiectele despre care vorbim. Ca Islamul, împietrit în contemplarea unei societăţi care a existat într-adevăr acum şapte secole şi într-un anumit mod pentru a rezolva problemele pentru care concepuse atunci soluţii eficace, nici noi nu mai ajungem să gîndim dincolo de cadrul unei epoci depăşite de un secol şi jumătate şi în care am ştiut să ne acomodăm istoriei — şi încă pentru un timp foarte scurt, căci Napoleon, acest Mahomed al Occidentului, nu a izbutit acolo unde a reuşit celălalt. Ca şi lumea Islamului, Franţa Revoluţiei a avut destinul revoluţionarilor pocăiţi, devenind conservatorii plini de nostalgie ai unei stări de lucruri prin raport cu care se situaseră o dată în sensul progresului.

Faţă de popoarele şi culturile care sînt încă sub influenţa noastră, ne găsim prizonierii aceloraşi contradicţii ca şi ale Islamului în raport cu protejaţii săi şi cu restul lumii. Noi nu putem concepe ca anumite principii care au fost fecunde pentru propria

noastră înflorire să nu fie respectate de către alţii şi asta într-atît încît să-i îndemne la renunţare, atît de mare ar trebui să le fie, credem noi, recunoştinţa lor faţă de noi, cei dintîi care le-am imaginat. Aşa şi Islamul care a introdus intoleranţa în Orientul Apropiat nu iartă celor de altă credinţă că nu o abjură devenind musulmani, pentru că ea are asupra tuturor celorlalte superioritatea zdrobitoare de a le respecta. În cazul nostru, paradoxul este că majoritatea acelora cu care vrem să începem un dialog sînt musulmani şi sfîrşitul care ne animă, atît pe unii cît şi pe ceilalţi, prezintă prea multe trăsături comune pentru a nu ne opune ; bineînţeles, pe plan internaţional, deoarece diferenţele se datoresc celor două burghezii care se înfruntă. Asuprirea politică şi exploatarea economică nu au dreptul să-şi caute scuze la victimele lor. Dacă, totuşi, o Franţă de 45 de milioane de locuitori s-ar deschide larg pentru a primi 25 de milioane de cetăţeni musulmani, în baza egalităţii în drepturi şi chiar dacă mulţi dintre aceştia sînt analfabeţi, acţiunea n-ar fi mai îndrăzneaţă decît aceea datorită căreia America nu a rămas o mică provincie a lumii anglo-saxone. Cînd, cu un secol în urmă, cetăţenii Noii Anglii au luat hotărîrea de a permite imigrarea din regiunile cele mai înapoiate ale Europei şi a oamenilor din clasele sociale cele mai dezmoştenite, lăsîndu-se copleşiţi de acest val, ei au făcut şi cîştigat un pariu a cărui miză era tot atît de importantă ca aceea pe care noi refuzăm să o riscăm.

Vom putea-o face vreodată ? Însumîndu-se, două forţe regresive îşi pot oare schimba sensul ? Şi dacă, întărindu-ne eroarea cu cea simetrică ei, ne-am resemna să reducem patrimoniul Lumii Vechi la cele zece sau cincisprezece secole de sărăcire spirituală, cărora jumătatea occidentală a acestei lumi le-a fost scena şi agentul, ne-am putea oare salva pe noi înşine sau, mai curînd, ne-am consacra pieirea ? Aici, la Taxila, în aceste mănăstiri budiste, pe care influenţa greacă le-a umplut de statui, iată-mă confruntat cu acea şansă efemeră a Lumii Vechi de a rămîne una ; sciziunea nu s-a produs încă. Ar mai fi posibil şi un alt destin, tocmai cel interzis de Islam, cînd a pus o barieră între un Occident şi un Orient, care, fără el, n-ar fi pierdut, poate, legătura cu solul comun în care-şi află rădăcinile.

Fără îndoială că atît Islamul cît şi budismul s-au opus, fiecare în felul lui, acestui fond oriental, opunîndu-se concomitent unul altuia. Dar pentru a le înţelege raporturile Islamul şi budismul nu trebuie comparate din punct de vedere al formei istorice pe care

o aveau în momentul în care au luat contact ; unul împlinea atunci cinci secole de existenţă, celălalt aproape 20. În ciuda acestui interval, trebuie reduse fiecare la perioada respectivă de înflorire care, în cazul budismului, apare cu întreaga ei strălucire în primele lui monumente, cît şi în cele mai umile manifestări de astăzi.

Nu-mi place să disociez templele ţărăneşti de la frontiera birmană de stelele funerare de la Bharhut, care datează din secolul al II-lea î.e.n. şi ale căror fragmente împrăştiate trebuie să le cauţi la Calcutta sau Delhi. Stelele funerare, ridicate într-o epocă şi într-o regiune asupra cărora nu se exercitase încă influenţa greacă, au fost prima surpriză a observatorului european, ca tipar în afara spaţiului şi timpului, ca şi cum sculptorii lor, aflaţi în posesia unei maşini care suprimă timpul, ar fi reuşit să concentreze în opera lor 3 000 de ani de istorie a artelor şi — aflîndu-se la aceeaşi distanţă, în timp, de Egipt ca şi de Renaştere, — ar fi reuşit să surprindă într-o clipă o evoluţie ce începe într-o epocă pe care n-au putut-o cunoaşte şi se termină într-o alta care încă nu a început. Dacă există o artă veşnică, atunci e, fără îndoială, aceasta : a împlinit cinci milenii sau doar o zi, nu se poate şti. Aparţine piramidelor, dar şi caselor noastre ; forţele omeneşti modelate în această piatră fină şi trandafirie s-ar putea desprinde şi intra în societatea noastră. Nici o artă statuară nu-ţi inspiră un sentiment mai adînc de pace şi familiaritate, ca aceea de aici, cu femeile sale de o castă impudoare şi senzualitatea sa maternă care se complace în opunerea mamelor-amante fetelor-maici şi ambele, amantelor-maici ale Indiei nebudiste : feminitate placidă şi parcă liberată de conflictul dintre sexe, stare pe care o amintesc de altfel şi bonzii din temple, confundîndu-se prin capetele lor rase, împreună cu călugăriţele, într-un al treilea sex, semiparazit, semiprizonier.

Dacă budismul caută, ca şi Islamul, să stăpînească exacerbarea cultelor primitive, o poate face doar printr-o împăcare unificatoare, care aduce cu sine promisiunea unei reveniri la sînul matern ; astfel, indirect, reintegrează erotismul după ce l-a liberat de frenezie şi de nelinişte. Islamul, dimpotrivă, se dezvoltă în sensul unei orientări masculine. Închizînd femeile, închide şi accesul la sînul matern : din lumea femeilor bărbatul face o lume închisă. Speră, fără îndoială, ca în felul acesta să-şi cîştige şi liniştea, dar o angajează prin excluderi : excluderea femeii din viaţa socială şi a necredincioşilor din comunitatea spirituală. Budismul, în schimb,

o concepe mai degrabă ca o fuziune cu femeia, cu umanitatea şi printr-o reprezentare asexuată a divinităţii.

Nu se poate imagina un contrast mai puternic decît cel între Înţelept şi Profet. Nici unul nici celălalt nu sînt dumnezei : iată unicul lor punct comun. Dintre toate celelalte puncte de vedere sînt opuşi : unul e cast, celălalt, cu patru soţii, e potent ; unul e androgin, celălalt bărbos ; unul paşnic, celălalt bătăios ; unul exemplar, celălalt mesianic ; e drept, însă, că-i separă un interval de 1200 de ani. Din nefericire pentru conştiinţa occidentală, creştinismul — care dacă s-ar fi născut mai tîrziu ar fi putut realiza o sinteză a lor — a apărut „înainte de termen", prea devreme, nu ca o conciliere *a posteriori* a două extreme, ci ca o trecere de la unul la celălalt : termen median al unei serii destinate, prin însăşi logica sa internă, prin geografie şi istorie, să se dezvolte de atunci încolo în sensul Islamului ; pentru că acesta — şi în aceasta constă triumful musulmanilor — reprezintă forma cea mai evoluată a gîndirii religioase, fără însă a fi şi cea mai bună ; dimpotrivă — aş spune chiar tocmai din acest motiv — cea mai neliniştitoare dintre cele trei.

Oamenii au făcut trei mari încercări religioase de a se elibera de persecuţia morţilor, de influenţa malefică a lumii de dincolo şi de spaimele magiei. Rînd pe rînd, la intervale de aproximativ cîte o jumătate de mileniu, au conceput budismul, creştinismul şi islamismul ; şi e izbitor faptul că fiecare etapă reprezintă mai degrabă un pas în urmă decît un progres faţă de cea care i-a precedat. Pentru budism nu există lume transcendentală ; totul se reduce la o critică radicală — cum omenirea nu o va mai putea face — la capătul căreia înţeleptul ajunge la un refuz total al sensului lucrurilor şi fiinţelor ; disciplină care desfiinţează Universul desfiinţîndu-se ea însăşi, ca religie. Cedînd din nou fricii, creştinismul restabileşte lumea transcendentală cu speranţele, ameninţările şi judecata ei de apoi. Islamului nu-i mai rămîne decît să o lege de lumea de aici : şi iată, reunite, lumea temporală şi cea spirituală. Ordinea socială beneficiază de prestigiul ordinei supranaturale, politica devine teologie. În ultimă instanţă, spiritele şi fantomele — cărora superstiţiile nu reuşiseră să le dea viaţă — au fost înlocuite cu stăpîni, şi aşa mult prea reali, cărora acum li se va mai îngădui şi monopolul lumii de dincolo care-şi adaugă greutatea la aceea, suficient de copleşitoare de aici, de pe pămînt.

Acest exemplu justifică ambiţia etnografului de a pătrunde mereu pînă la izvoare. Creaţia omului nu este, într-adevăr, mare,

decît la început : în toate domeniile doar prima încercare este integral valabilă. Toate cele care-i urmează oscilează, revin, încearcă să recupereze, bucăţică cu bucăţică, terenul depăşit. Florenţa, pe care am vizitat-o după New York, nu m-a surprins la început : recunoşteam, atît în arhitectura cît şi în operele sale de artă plastică, Wall-Street-ul veacului al XV-lea. Comparînd primitivii cu maeştrii Renaşterii şi pe pictorii din Sienna cu cei florentini aveam sentimentul unei decandenţe : căci aceştia din urmă nu făcuseră, oare, decît exact ceea ce n-ar fi trebuit să facă ? Şi totuşi sînt admirabili. Măreţia începuturilor e atît de certă încît pînă şi greşelile ulterioare — cînd sînt noi — ne copleşesc încă prin frumuseţe.

Astăzi contemplu India prin prisma Islamului ; India budistă dinaintea lui Mahomed, care pentru mine, europeanul, — şi tocmai pentru că sînt european — se ridică între modul nostru de a gîndi şi doctrinele cele mai familiare nouă ca în acele hore ţărăneşti în care cineva împiedică mîinile să se unească : aici, cele ale Occidentului şi ale Orientului sînt, totuşi, predestinate să se întîlnească. Ce greşeală aveam să comit imitîndu-i pe acei musulmani care se proclamă creştini şi occidentali şi situează în Orient graniţa între cele două lumi ! Aceste lumi sînt mai aproape una de alta decît, fiecare în parte, de acea parte din ele care a devenit anacronică. Evoluţia raţională e inversă celei a istoriei : Islamul a tăiat în două o lume mai civilizată. Ceea ce i se pare actual e de fapt dintr-o epocă depăşită ; trăieşte un decalaj de milenii. A ştiut să înfăptuiască o operă revoluţionară, dar cum o aplica unei fracţiuni întîrziate a umanităţii, fecundînd realul, a sterilizat virtualul : a determinat un progres care e reversul unui proiect.

Ar fi bine ca Occidentul să urce pînă la originea rupturii sale : interpunîndu-se între budism şi creştinism Islamul a reuşit să ne islamizeze atunci cînd Occidentul s-a lăsat antrenat în cruciade şi i s-a opus, procedînd astfel în sensul lui în loc să încerce — dacă Islamul n-ar fi existat — acea lentă osmoză cu budismul, osmoză care ne-ar fi creştinat cu atît mai profund cu cît am fi reuşit să ne întoarcem şi să depăşim creştinismul propriu-zis. Acela a fost momentul în care Occidentul a pierdut unica şansă de a rămîne fecundabil.

Privind lucrurile astfel înţeleg mai bine echivocul artei mogulilor. Emoţia pe care o trezeşte nu are nici o legătură cu arhitectura : e mai degrabă din domeniul muzicii şi al poeziei. Dar oare nu tocmai datorită cauzelor expuse mai sus arta musulmană avea să

rămînă fantasmagorică ? Despre Taj Mahal se spune că ar fi „un vis în marmură“ şi această formulă de *Baedeker* ascunde un adevăr profund. Arta, mogulii şi-au visat-o, au creat literalmente palate din vise ; n-au construit, au transcris. De aceea monumentele respective te tulbură, atît prin caracterul liric cît şi prin aspectul iluzoriu de castele din cărţi de joc sau din scoici. Par nu atît palate reale, solid ancorate în pămînt, cît machete care încearcă — zadarnic — să-şi afle existenţa prin duritatea şi preţiozitatea materialului.

În templele Indiei idolul *este* divinitatea ; el locuieşte în ele, iar prezenţa sa reală face templul preţios şi de temut justificînd astfel toate precauţiile cucernice : de pildă, faptul că exceptînd zilele în care divinitatea primeşte, porţile stau zăvorîte.

Islamismul şi budismul au concepţii diferite în ceea ce priveşte divinitatea. Cel dintîi exclude idolii şi-i distruge ; moscheile sînt goale şi animate doar de congregaţia credincioşilor. Cel de-al doilea înlocuieşte idolii cu imagini şi nu se sfieşte să le multiplice pe acestea din urmă pentru că ele nu sînt, ci doar evocă divinitatea şi pentru că această multiplicare stimulează imaginaţia. În timp ce sanctuarul hindus e locuit de un idol, moscheea, exceptînd prezenţa umană, e pustie, iar templul budist adăposteşte o mulţime de efigii. Centrele greco-budiste în care se circulă anevoie printr-o pădure de statui, de capele şi pagode anunţă modestul *kyong* de la frontiera birmană în care stau, aliniate, figurine, mereu aceleaşi, fabricate în serie.

În septembrie 1950 mă aflam într-un sat *mogh* pe teritoriul Chittagong. De cîteva zile priveam femeile cum duc în fiecare dimineaţă la templu hrana bonzilor. În orele de repaus ascultam loviturile de gong care scandau rugăciunile şi glasurile de copii ce îngînau alfabetul birman. *Kyong*-ul se află la marginea satului, în vîrful unui deluşor împădurit, de genul celor reprezentate cu predilecţie de pictorii tibetani în fundalurile peisajelor lor. La poalele deluşorului se afla *jedi*-ul — pagoda — care, în acest sat sărac, era o construcţie circulară din pămînt, compusă din şapte paliere concentrice, înălţîndu-se în trepte într-un ţarc pătrat din împletitură de bambus. Ne descălţaserăm ca să urcăm dealul şi piciorul gol călca cu plăcere fina argilă umedă. De o parte şi de alta a drumului povîrnit vedeam puieţii de ananas care, în ziua precedentă, fuseseră smulşi de sătenii şocaţi de faptul că preoţii lor îşi permiteau să cultive fructe, deşi populaţia locală le asigura toate cele necesare traiului. Vîrful dealului ne apărea ca o piaţetă

pătrată înconjurată pe trei laturi de hangare din pai ; adăposteau nişte mari obiecte din bambus pe care era întinsă hîrtie multicoloră — ca nişte zmeie — şi destinate a împodobi procesiunile. Pe cea de-a treia latură se înălţa templul, pe piloţi, ca şi colibele satului, de care nu se deosebeau decît prin dimensiunile ceva mai mari şi prin partea pătrată cu acoperiş de pai care domina corpul principal al clădirii. După urcuşul în noroi, spălatul ritual, obligatoriu, părea un lucru de la sine înţeles şi lipsit de orice semnificaţie religioasă. Intrarăm. Singura lumină era aceea care cădea din partea de sus a lanternei turnului central, aflat chiar deasupra altarului şi cea care se strecura prin pereţii de pai. Pe altarul pe care atîrnau un fel de stindarde din cîrpe şi rogojini erau înghesuite vreo 50 de statuete din alamă ; alături, era agăţat gongul ; pe pereţi, cîteva cromolitografii religioase şi coarnele unui cerb. Podoaba din bambus împletit, lustruită de tălpile goale, erau sub paşii noştri mai mătăsoasă decît un covor. Domnea aici o paşnică atmosferă de hambar şi aerul mirosea a fîn. Sala, simplă şi spaţioasă, cu aspectul ei de şură golită de paie, curtoazia celor doi bonzi, în picioare, lîngă priciurile lor cu saltele de paie, grija înduioşătoare cu care se făcuseră şi adunaseră accesoriile cultului, toate acestea mă apropiau — mai mult ca niciodată — de ideea pe care mi-o puteam face despre un sanctuar. „Nu e nevoie să faceţi ca mine“, îmi spuse tovarăşul meu, prosternîndu-se de patru ori la rînd în faţa altarului. L-am ascultat, nu atît din amor propriu cît din discreţie : ştia că sînt de alt crez şi nu aş fi vrut să abuzez de gesturile rituale dîndu-i impresia că le luam drept pure convenţii. De astă dată însă nu aş fi fost de fel jenat să le îndeplinesc ; între mine şi cultul respectiv nu intervenea nici un echivoc. Aici nu se punea problema să te prosternezi în faţa unor idoli şi să adori o pretinsă ordine supranaturală, ci doar să aduci un omagiu gîndirii hotărîtoare a unui om — sau a societăţii care-i crease legenda — elaborată cu 25 de secole în urmă, gîndire la care civilizaţia mea nu mai putea contribui într-alt mod decît confirmînd-o.

Şi în fond ce am învăţat de la dascălii pe care i-am ascultat, de la filozofii pe care i-am citit, de la societăţile pe care le-am vizitat şi chiar de la acea ştiinţă cu care se mîndreşte Occidentul ? Ce altceva decît fragmente de lecţii care, puse cap la cap, nu fac altceva decît să reconstituie meditaţia Înţeleptului la picioarele copacului ? Orice efort de înţelegere distruge obiectul de care ne ataşasem în favoarea unui obiect a cărui natură e alta şi care,

la rîndul lui, ne cere un nou efort ce-l va anula în favoarea unui al treilea, şi aşa mai departe pînă ajungem la singura prezenţă durabilă, aceea în care se anulează antinomia sens-non-sens, aceea chiar de la care pornisem. Iată, s-au scurs 2 500 de ani de cînd oamenii au descoperit şi formulat aceste adevăruri. De atunci nu am mai găsit nimic decît, poate — încercînd rînd pe rînd toate ieşirile posibile — tot atîtea demonstraţii întregind concluzia pe care dorisem să o evităm.

Cu toate acestea, soluţiile istorice ale moralei budiste te aduc în faţa unei alternative înfricoşătoare şi anume : cel care a dat un răspuns afirmativ problemei precedente se închide într-o mănăstire ; celălalt, găseşte o satisfacţie ieftină practicînd virtuţi egoiste.

Şi totuşi nedreptatea, mizeria şi suferinţa există şi ele ne oferă o soluţie intermediară. Căci nu sîntem singuri şi nu numai noi hotărîm dacă vrem sau nu să rămînem surzi şi orbi faţă de ceilalţi oameni sau dacă luăm asupra noastră înşine păcatele umanităţii. Budismul îşi poate păstra coerenţa acceptînd totuşi să răspundă chemărilor dinafară. Poate chiar că într-o vastă regiune a lumii a găsit veriga ce lipsea lanţului. Căci dacă ultima fază a dialecticii, care duce la revelaţie, este valabilă, atunci toate cele care o preced şi îi seamănă sînt şi ele valabile. Refuzul absolut al sensului lucrurilor e stadiul final al unei succesiuni de etape din care fiecare în parte ne conduce de la o semnificaţie de amploare mai mică la o alta de o amploare mai mare. Ultima etapă căreia, pentru a se realiza îi sînt necesare toate celelalte, le validează pe toate cele care o preced ; şi fiecare, în felul ei, pe planul ei, corespunde unui adevăr. Între critica marxistă, care eliberează omul de primele sale lanţuri — învăţîndu-l că sensul aparent al condiţiei sale dispare cînd acceptă să-şi lărgească sfera problemei — şi critica budistă, care desăvîrşeşte eliberarea, nu e nici opoziţie nici contradicţie. Ambele procedează la fel, dar la nivele diferite. Trecerea între cele două extreme e asigurată de toate progresele cunoaşterii realizate de omenire în decursul a două milenii printr-un flux continuu al gîndirii dinspre Orient către Occident, de la cel dintîi spre cel de-al doilea (şi poate, doar, pentru a-şi confirma originea). După cum superstiţiile şi credinţele se destramă cînd se examinează adevăratele raporturi dintre oameni, tot astfel şi morala cedează în faţa istoriei, formele fluide făcînd loc structurilor şi creaţia, neantului. E de ajuns să confrunţi începuturile pentru a le descoperi simetria ; etapele depăşite nu anulează valoarea celor premergătoare, ci o verifică.

Deplasîndu-se în cadrul său omul duce cu sine toate poziţiile prin care a mai trecut şi pe toate cele prin care va trece. E pretutindeni, în acelaşi timp, recapitulînd cu fiecare moment toate etapele parcurse. Căci trăim în mai multe lumi, fiecare mai adevărată decît aceea pe care o cuprinde şi, totodată fiecare falsă în raport cu cea în care e cuprinsă. Unii ajung să se cunoască prin acţiuni, alţii îşi consumă existenţa gîndindu-le doar ; dar aparenta contradicţie a coexistenţei acestor modalităţi se rezolvă prin obligaţia de a găsi un sens celor mai apropiate de noi şi prin refuzul celor mai îndepărtate, deşi în realitate avem de-a face cu o amplificare progresivă a semnificaţiei, dar în sens invers şi mergînd pînă la anihilarea ei.

Ca etnograf nu mai sînt singurul care suferă din pricina unei contradicţii care este a întregii omeniri şi care poartă în sine raţiunea de a fi. Contradicţia rămîne contradicţie numai atunci cînd izolez extremele, adică atunci cînd îmi pun următoarea întrebare : ce rost mai poate avea acţiunea cînd gîndirea care o călăuzeşte duce la descoperirea lipsei de semnificaţie (a acţiunii — *N.T.*) ? Dar la această descoperire nu ajungi imediat ; trebuie să o gîndeşti şi nu o poţi concepe dintr-o dată ; şi, oricîte ar fi — douăsprezece, ca în Boddhi, mai mult sau mai puţin numeroase — etapele există şi pentru a ajunge la capătul lor trebuie să trăiesc necontenit situaţii care, toate, solicita cîte ceva în mine : trebuie să mă dau oamenilor după cum trebuie să mă dau cunoaşterii. Istoria, politica, universul economic şi social, lumea fizică şi cerul însuşi mă strîng în cercuri concentrice din care nu pot evada prin gîndire fără a lăsa, în fiecare din ele, cîte o părticică din persoana mea. Ca piatra ce străbate unda unei ape lăsînd la suprafaţa ei cercuri concentrice tot astfel şi eu, ca să pot atinge fundul, trebuie mai întîi să mă arunc în apă.

Lumea a început prin a exista fără om şi va sfîrşi fără el. Instituţiile, moravurile şi obiceiurile pentru inventarierea şi înţelegerea cărora mi-a trebuit o viaţă întreagă sînt florile efemere ale unei creaţii, şi, raportate la aceasta, ele nu par să aibă alt sens decît, poate, cel de a permite umanităţii să-şi joace, prin ele, rolul. Şi acest rol, departe de a-i asigura independenţa — cînd efortul omului, chiar condamnat, constă în a se opune fără speranţă unei decăderi universale — apare ca un mecanism, poate mai perfecţionat decît altele, care lucrează la dezagregarea unei ordini primordiale şi care conduce o materie puternic organizată spre o

inerţie din ce în ce mai mare care, într-o bună zi, se va dovedi definitivă. De cînd a început să respire şi să se hrănească şi pînă cînd a inventat dispozitivele atomice şi termonucleare, trecînd prin descoperirea focului, omul n-a făcut altceva — exceptînd autoreproducerea — decît să disocieze miliarde de structuri pentru a le reduce la o stare în care integrarea nu mai e posibilă. A construit, bineînţeles, oraşe, a cultivat pămîntul, dar în fond aceste obiecte sînt ele însele destinate să producă inerţie la un ritm şi într-o proporţie mult mai mare decît organizarea pe care o presupun. Cît despre creaţiile spiritului omenesc, ele nu au sens decît raportate la el şi vor fi înghiţite de dezordinea generală, cînd acesta va dispărea. Privită în ansamblu, civilizaţia poate să ne apară ca un mecanism uimitor de complex, în care sîntem tentaţi să căutăm şansa de supravieţuire a universului nostru — dacă n-am şti însă că funcţia ei este de a produce ceea ce fizicienii numesc entropie, adică inerţie. Fiecare discuţie, fiecare rînd tipărit stabilesc o comunicaţie între doi interlocutori, egalizînd un nivel, organizînd deci ceea ce fusese mai înainte o denivelare a informaţiei. În loc de antropologie ar fi, poate, mai nimerit, să numim „entropologie" disciplina care studiază acest proces de dezintegrare în manifestările sale cele mai înalte.

Şi totuşi, exist. Desigur, nu ca individ ; căci ce sînt oare, sub acest raport, decît miza — pusă de fiecare dată sub semn de întrebare — a luptei între o altă societate, formată din cîteva miliarde de celule nervoase adăpostite în termitiera craniului şi trupul meu care-i serveşte drept robot ? Nici psihologia, nici metafizica, nici arta nu mai pot fi pentru mine un refugiu ; sînt mituri expuse, de acum înainte, şi din interior, unei sociologii de alt gen, care se va naşte într-o zi şi nu le va fi mai favorabilă decît cea dinainte. Eul nu e numai detestabil, el nu-şi mai află locul între *noi* şi *nimic*. Iar dacă pînă la urmă optez pentru acest „noi" — deşi e doar o aparenţă — o fac pentru că nu am de ales decît între această aparenţă şi nimic — exceptînd autodistrugerea, act care suprimă însăşi posibilitatea opţiunii. Or, e suficient să aleg pentru ca prin însăşi această alegere să-mi asum, fără rezerve, condiţia mea de om. Eliberîndu-mă astfel de un orgoliu intelectual a cărui deşertăciune e comparabilă cu cea a obiectului său, accept totodată să-i subordonez pretenţiile condiţiilor obiective ale descătuşării unei mulţimi de oameni lipsite de posibilitatea unei astfel de alegeri.

După cum un individ nu este singur în grup, după cum o societate nu e singură printre celelalte, omul nu e singur în Univers. Cînd curcubeul culturilor omeneşti se va fi pierdut în vidul creat de furia noastră, cît timp vom exista şi va exista o lume, acest arc fragil care ne leagă de inaccesibil se va menţine, arătîndu-ne calea cea opusă sclaviei ; cale a cărei contemplare poate oferi omului — cînd n-o parcurge — singura favoare pe care o merită : aceea de a putea zăbovi în cale, de a-şi reţine impulsul care-l îndeamnă să astupe, una după alta, fisurile apărute în zidul necesităţii şi să-şi desăvîrşească opera, zăvorînd în acelaşi timp propria-i închisoare ; favoarea la care rîvneşte orice societate, indiferent de credinţele sale, de regimul său politic, de nivelul de civilizaţie ; care reprezintă răgazul, plăcerea, odihna şi libertatea sa ; şansă, de o importanţă vitală pentru viaţă, posibilitate de a *se detaşa*, de a surprinde — adio oameni primitivi ! adio călătorii ! — în scurtele intervale cînd specia noastră suportă să-şi întrerupă activitatea de stup, esenţa a ceea ce a fost şi continuă să fie, dincolo de gîndire şi dincolo de societate : în contemplarea unui mineral mai frumos decît toate operele noastre ; într-un parfum, mai subtil decît cărţile noastre, respirat în potirul unui crin ; sau într-un clipit de ochi în care intră răbdare, seninătate şi îngăduinţă reciprocă şi pe care, uneori, printr-o înţelegere tacită, îl poţi schimba cu o pisică.

12 octombrie 1954—5 martie 1955.

BIBLIOGRAFIE

1. Boggiani, G. *Viaggi d'un artista nell' America Meridionale*, Roma, 1895.
2. Bougainville, L. A. de, *Voyage autour du monde*, Paris, 1771.
3. Colbacchini, A., *I. Bororos orientali*, Torino, 1925.
4. d' Évreux, Y., *Voyage dans le Nord du Brésil fait durant les années* 1613—1614, Leipzig şi Paris, 1864.
5. Gaffarel, P., *Histoire du Brésil français au 16e siècle*, Paris, 1878.
6. Léry, J. de, *Histoire d'un voyage fait en la terre du Brésil*, n. ed. (de P. Gaffarel), Paris, 1880, 2 vol.
7. Monbeig, P., *Pionniers et planteurs de São Paulo*, Paris, 1952.
8. Nimuendaju, C., a) *The Apinayé*, Anthropological series, Catholic University of America, nr. 8, 1939 ; b) *The Serente*, Los Angeles, 1942.
9. Oberg, K., Indian Tribes of Northern Mato Grosso, Brasil, Smithsonian Institution, Institute of Social Anthropology, Publ. nr. 15, Washington, D.C., 1953.
10. Ribeiro, D., A arte dos indios Kadiuéu, Rio de Janeiro, 1950.
11. Rondon, C.M. da Silva, *Lectures Delivered by...*, Publication of the Rondon Commission, nr. 43, Rio de Janeiro, 1916.
12. Roquette-Pinto, E., *Rondonia*, Rio de Janeiro, 1912.
13. Roosevelt, Th., Through the Brazilian Wilderness, New York, 1914.
14. Sanchez-Labrador, J., *El Paraguay Catolico*, Buenos Aires, 1910—1917, 3 vol.
15. Stewart, J., *Handbook of South American Indians*, Smithsonian Institution, Washington, D.C., 1946—1950, 6 vol.
16. Steinen von den, K., a) *Durch Zentral Brasilien*, Leipzig, 1886 ; b) *Unter der Naturvölkern Zentral Brasiliens*, Berlin, 1894.
17. Strauss-Lévi, C., *Contribution à l'étude de l'organisation* sociale des

Indiens Bororo, Journal de la Société des Américanistes, vol. 28, 1936.
18. Idem, *La Vie familiale et sociale des Indiens Nambikwara*, Société des Américanistes, Paris, 1948.
19. Idem, Le syncrétisme religieux d'un village mogh du territoire de Chittagong (Pakistan), „Revue de l'Histoire des religions", 1952.
20. Tello, C., Julio, Wira Kocha, *Inca*, vol. I, 1923. Discovery of the Chavin culture in Peru, „American Antiquity", vol. IX, 1943.
21. Thevet, A., *Le Brésil et les Brésiliens*, în : Les classiques de la colonisation, 2 ; texte alese şi note de Suzanne Lussagnet, Paris, 1953.

LEGENDELE PLANŞELOR

CADUVEO

1. Pădure virgină în Paraná
2. Pantanal
3. Nalike, capitala aşezării Caduveo
4. O frumoasă caduveo din 1895 (după Boggiani)
5-6. Femei caduveo cu faţa pictată
7. Pictură facială ; desen original al unei femei caduveo
8. Altă pictură ; desen băştinaş
9. Altă pictură ; desen băştinaş
10. Adolescentă caduveo împodobită pentru sărbătorirea pubertăţii

BORORO

11. Satul bororo Kejara : în centru, casa bărbaţilor ; în fund, o parte din colibele jumătăţii Tugaré
12. Cuplu bororo
13. Cel mai bun informator al autorului în ţinută de ceremonie
14. Prînz în casa bărbaţilor
15. Dans funebru
16. Dans al clanului Paiwe
17. Ieşirea lui Mariddo
18. Ceremonie funerară

NAMBIKWARA

19. Ceată nambikwara în expediţie
20. ...şi odihnindu-se
21. Un adăpost de crengi în sezon secetos

22. Fetiță cu maimuță
23. Construirea colibei pentru anotimpul ploios
24. Doi bărbați nambikwara (se va observa țigara răsucită într-o frunză, trecută prin brățara prinsă de bicepși)
25. Vrăjitorul sabané
26. Șeful wakletoçu
27. Prepararea *curarei*
28. Poziție nambikwara a mîinii drepte pentru tragerea cu arcul (anumită poziție secundară, a se compara cu fig. 37).
29. Băiețaș nambikwara purtînd o baretă nazală și o fibră tare sub formă de labretă
30. Visătoarea
31. Surîs nambikwara

TUPI KAWAHIB

32. Urcînd pe Rio Pimenta Bueno
33. Satul mundé printre culturi
34. În piața satului mundé
35. Bărbat mundé purtînd labrete de rășină întărită
36. Cupola colibei mundé văzută din interior
37. Arcaș mundé ; se va remarca poziția mîinii drepte (numită mediteraneană) care diferă de cea comună băștinașilor bororo și nambikwara (cea mai des întîlnită în America ; a se vedea fig. 28)
38. Două tinere mame mundé
39. O femeie mundé și copilul său (ale cărui sprincene sînt acoperite cu ceară pentru epilare)
40. Lucinda
41. Tabără împărțită cu tupi—kawahib pe malul lui Rio Machado
42. Un bărbat tupi-kawahib (Potien) jupuind o maimuță (a se observa centura — un dar primit de curînd)
43. Portretul lui Taperahi, șeful tupi-kawahib
44. Kunhatsin, soția principală a lui Taperahi, ducîndu-și copilul
45. Pwereza, fiul lui Taperahi
46. Penhana, tînăra soție a doi frați
47. Maruabai, co-soție a șefului Taperahi
48. Transportul ambarcațiilor la trecerea unei căderi de apă pe Rio Gi-Paraná.

CUPRINSUL

Prefață 5

PARTEA ÎNTII
SFÎRȘITUL CĂLĂTORIILOR

1. Plecarea 19
2. Pe vapor 25
3. Antilele 33
4. În căutarea puterii 41

PARTEA A DOUA
FOI DE DRUM

5. Privind în urmă 51
6. Cum devii etnograf 55
7. Apusul soarelui 66

PARTEA A TREIA
LUMEA NOUĂ

8. Calmurile ecuatoriale 77
9. Guanabara 85
10. Trecerea tropicului 94
11. São Paulo 100

PARTEA A PATRA
PĂMÎNTUL ȘI OAMENII

12. Orașe și sate 113
13. Zona de pionerat 125

14. Covorul zburător 133
15. Mulţimi 140
16. Pieţe 147

PARTEA A CINCEA

CADUVEO

17. Paraná 159
18. Pantanal 167
19. Nalike 177
20. O societate băştinaşă şi stilul ei 186

PARTEA A ŞASEA

BORORO

21. Aurul şi diamantele 207
22. „Sălbatici" cumsecade 222
23. Viii şi morţii 237

PARTEA A ŞAPTEA

NAMBIKWARA

24. Lumea pierdută 257
25. În Sertão 270
26. Pe linie 282
27. În familie 292
28. Lecţie de scriere 305
29. Bărbaţi, femei, şefi 316

PARTEA A OPTA

TUPI-KAWAHIB

30. În pirogă 331
31. Robinson 341
32. În pădure 350
33. Satul cu greieri 360
34. Farsa japimului 367
35. Amazonia 375
36. Seringal 381

PARTEA A NOUA

REÎNTOARCEREA

37. Apoteoza lui Augustus 391
38. Un păhărel cu rom 399
39. Taxila 411
40. Vizita la Kyong 421

Bibliografie 433
Legendele planşelor 435

REDACTOR RESP. DE CARTE : SANDA STOIAN
TEHNOREDACTOR : GHEORGHE POPOVICI

DAT LA CULES 23.11.1967.
BUN DE TIPAR 04. 05. 1968.
TIRAJ 33 000+79 EX. BROȘATE, 5 000+60+30 EX. LEGATE 1/1
HÎRTIE SCRIS II B 63 g/m².
FORMAT 61×86/16. COLI EDITORIALE 28,20.
COLI TIPAR 27,50+5 COLIȚE A 8 PAG. A. 17440
INDICI DE CLASIFICARE ZECIMALĂ : PENTRU BIBLIOTECILE MARI 91 (.), PENTRU BIBLIOTECILE MICI 91.

TIPARUL EXECUTAT SUB COMANDA NR. 70 844 LA COMBINATUL POLIGRAFIC „CASA SCÎNTEII", PIAȚA SCÎNTEII NR. 1, BUCUREȘTI — REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Clubul cărții digitale 2022